ΕΘΝΙΚΟΝ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ

ΠΡΥΤΑΝΕΙΑ ΚΩΝΣΤ. Η. ΠΟΛΥΓΕΝΟΥΣ

(1921 - 1922)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ

ΙΗ΄

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΤΑΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

1923

ΕΘΝΙΚΟΝ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ

ΠΡΥΤΑΝΕΙΑ ΚΩΝΣΤ. Η. ΠΟΛΥΓΕΝΟΥΣ

(1921 - 1922)

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ

ΙΗ΄

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΤΑΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ

1923

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ
Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Γλωσσολογίας ἐν τῷ Καποδιστριακῷ Πανεπιστημίῳ.

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΑΙ ΚΑΙ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ

Α΄

ΣΑΝΝΑΣ = ΑΓΡΙΑ ΑΙΞ

Τὴν λέξιν *σαννὰς* διέσωσεν ἡμῖν ὁ Ἡσύχιος, **σαννάδας**· *τὰς ἀγρίας αἶγας*. Περὶ ταύτης ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ Θησαυρῷ Στεφάνου «gl. suspecta, cui alias similes contulit Albert». Ὁ δὲ M. Schmidt ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκδόσει τοῦ Ἡσυχίου ὑποσημειοῖ «Talia non temptanda esse docebant pariliter exeuntia *ἀμνάδες, μηκάδες, ἰονθάδες, ὑννάδες, νιβάδες, ἐνοιάδες, κατοιάδες, ἐπιμηλάδες*...». Τὸ ἐκ τοῦ ὁμοίου τύπου συμπέρασμα τοῦτο περὶ τῆς γνησιότητος τῆς παραδόσεως καὶ δὴ τῆς πράγματι ὑπάρξεως τῆς λέξεως πιστοῖ ἀληθῶς ἡ καὶ σήμερον χρῆσις αὐτῆς ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ· οὕτως ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ Συλλογῇ Κριάρη σ. 412 «*ὅπου πηδήσῃ ἡ σανάδα, πηδᾷ καὶ τὸ σαναδάκι*», εἰς ἃ ὑποσημειοῦται «*ἡ θῆλυς αἴγαγρος καὶ τὸ παιδί της*». Καὶ ἐν σελ. 260 «*μὲ τἀγριμάκια 'βόσκουμουν, μὲ τοὺς λαγοὺς ὠρχειούμουν, καὶ μὲ* **τὰ στειροσάναδα** *ἔκανα κολουμούντρια*». Κατὰ ταῦτα ἡ γλῶσσα τοῦ Ἡσυχίου **σαννάδας**· *τὰς ἀγρίας αἶγας* ἔχει ὑγιῶς. Ἡ λέξις φαίνεται ὅτι συνδέεται πρὸς τὸ *σάννας* = μωρός, λατ. sanna, sannio κττ. Ἡ ἔννοια τοῦ μωροῦ, παρακεκινημένου, παράφρονος καὶ ἡ τοῦ ἀγρίου συνάπτονται στενῶς πρὸς ἀλλήλας· οὕτω ζῷα ἀτίθασα, λ. χ. ἡμίονος, ταῦρος κττ. λέγονται παρ' ἡμῖν *τρελλά, τρωζά*.

Β΄

ΚΥΠΑΡΙΣ - ΓΥΠΑΡΙΣ

Γνωστὸν εἶναι τὸ ἐπίθετον τοῦ Πανὸς *Κυπαρισσῖτα (Κυλλάνιε)* ἐκ Κρητικῆς ἐπιγραφῆς (Collitz Συλλογῆ ἀρ. 5084). (Οὕτω *Κυπαρισσῖτα* ἀντὶ *Κυφαρισσίφα* ἀνέγνωσεν ὀρθῶς ὁ φίλος κ. Στέφανος Ξανθουδίδης, προσέθηκε δὲ ὅτι πλημμελῶς ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς ἐξέλαβε διὰ μικρὰν βλάβην τοῦ λίθου τὸ Τ ὡς Φ, πρβλ. BCH. ΙΖ΄ σ. 292-5 ἔτ. 1903). Ἐπ' ἴσης εἶναι γνωστὸν καὶ ἀπὸ τῶν Κρητικῶν Δραμάτων καὶ ἀπὸ τῆς νῦν χρήσεως τὸ ὄνομα *Γύπαρις*. Τοῦτο καὶ ὡς ὄνομα κύριον, βαπτιστικόν, καὶ ὡς ἐπίθετον, οἰκογενειακόν, εἶναι πολλαχοῦ τῆς Κρήτης σήμερον γνωστόν. Οὕτω λ. χ. ἐν ᾗ ἐγεννήθην κώμῃ, Μύρθιῳ, ἔζη πρὸ τοῦ 1866 ἀνήρ τις ἔχων ὄνομα βαπτιστικὸν *Γύπαρις*· οἰκογένειαι δὲ φέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦτο ζῶσιν εἰς τὰ χωρία Σελλιὰ καὶ εἰς Ἅγιον Βασίλειον τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, Νομῷ Ρεθύμνης, πρὸς δὲ εἰς τὸ χωρίον Γωνιὰ Ἀποκορώνου. Τὸ ὄνομα τοῦτο παρέμεινε μέχρι τοῦδε ἄλυτον αἴνιγμα· ἐπ' ἐσχάτων δὲ διερχόμενος τὴν μνημονευθεῖσαν Συλλογὴν τοῦ κ. Κριάρη εὗρον ἐν σ. 322 «*θωρῶ καὶ πρεμαζώνουνται 'ς τοῦ* ***Κυπαροσταμάτη***» (= Σταμάτη τοῦ Κύπαρι) καὶ σ. 331 «*ἀπόθανεν ὁ* ***Κύπαρις***, *ψυχομαχεῖ ὁ Βελόνης*». Ἐνθυμούμενος δὲ ὅτι ἀντὶ *κ* ἔχομεν *γ* καὶ ἐν τῇ λέξει *γυψέλι* ἀντὶ *κυψέλιον*, καὶ ἐν τῇ *γαρίδα* ἀντὶ *καρίδα*, καὶ ἐν τῇ *γιστέρνα* - στέρνα ἀντὶ *κιστέρνα*,[1] εἴκασα ὅτι

[1]) Τὴν χρῆσιν ταύτην τοῦ *γ* ἀντὶ τοῦ *κ* ἐν ἀρχῇ τῆς λέξεως *Γύπαρις* δυνάμεθα μὲν νὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τὴν ξενικὴν καταγωγὴν τοῦ ὀνόματος, ὅπως πάντως καὶ τὴν ἐναλλαγὴν τοῦ *φ* καὶ *π*, γνωστοῦ ὄντος ὅτι οἱ ξένοι φθόγγοι ἀτελῶς ἀκούονται καὶ ἄλλοτε ἄλλως παριστῶνται (πρβλ. Ἀθηνᾶς, τόμ. ΚΓ΄ σ. 155 κέξ.), δυνάμεθα δὲ νομίζω, νὰ νοήσωμεν καὶ ὡς ἀκολούθως: Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ ἄηχα *κ, π, τ* ἐν ἀρχῇ τῶν ὀνομάτων συνεκφωνούμενα μετὰ τοῦ ἄρθρου *τόν, τήν, τῶν* τρέπονται εἰς ἠχηρὰ *g, b, d, τὸν gακό, τὸν dόπο, τὸν bάτο, τῶν bολλῶν* κλπ., καὶ ὅτι ἔν τισι λέξεσι τὸ ἠχηρὸν τοῦτο μεταφέρεται ἀπὸ τῶν πτώσεων

πιθανῶς τὸ *Γύπαρις* ἀνάγεται εἰς τὸ *Κύπαρις*, τοῦτο δὲ πάλιν συνάπτεται πρὸς τὸ ἀρχαῖον *Κυφαρισσίτας*, ὅπως τὸ *Μύρτις* πρὸς τὸ *Μυρτίλος*, *Μύρτων - μύρτος*, τὸ *Ἄλεξις*, *Κύπρις*, *Θέογνις*, *Κλέοθις* κλπ· πρὸς τὸ *Ἀλέξανδρος*, *Ἀλεξιτέλης*, *κυπρογενής*, *Θεόγνητος*, *Κλεόθεμις* κλπ. Ὅτι τοιοῦτός τις εἶναι ὁ σχηματισμὸς τούτου, γίνεται πιθανὸν καὶ ἐκ τοῦδε, ὅτι ἐν Κρήτῃ πάντα τὰ εἰς *-αρης* προπαροξύτονα εἶναι μεγεθυντικά, λ. χ. *Νίκαρης* = *μέγας Νῖκος*, *Μανόλαρης*, *Κυριάκαρης*, *Μιχάλαρης* κλπ., ὀνόματα δὲ οἷον *Μπότσαρης*, *Γούναρης*, *Μάνιαρης*, *Γράβαρης*, *Γάγαρης*, *Μάζαρης*, *Κράκαρης*, *Βούλγαρης*, *φούρναρης* (ἐν Κρήτῃ *φουρνάρις*) κλπ. φαίνονται ξενικοῦ τύπου καὶ ἀγνοοῦνται ἐν Κρήτῃ, ὅπως καὶ τὰ παλαιότερα *Λάσκαρης*, *Μάζαρης* κλπ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ *Κύπαρις - Γύπαρις* οὔτε μεγεθυντικὴν σημασίαν ἔχει οὔτε ξενικὸς σχηματισμὸς αὐτοῦ ἐν Κρήτῃ εἶναι πιθανός, καὶ ἐπειδὴ πρὸς τούτοις, ὅπως τὸ *Κυπάρισσος*, ὄνομα κύριον, καὶ τὸ *Κυπαρίσσης*, ἐπίθετον οἰκογενειακόν, διδάσκουσι, κάλλιστα ἠδύνατο τὸ ἐκ τοῦ *Κυπάρισσος - Κυφαρισσίτας - Κύπαρις - Γύπαρις* προελθὸν νὰ λέγηται καὶ ὡς κύριον καὶ ὡς οἰκογενειακὸν ὄνομα, διὰ πάντα ταῦτα πιθανὸν φαίνεταί μοι ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ἀρχαιοτάτου τύπου διασωθὲν ἐν Κρήτῃ ὅπως καὶ τὸ προμνημονευθὲν *σαννάδες*.

τούτων εἰς τὰς ἄλλας καὶ γίνεται καθολικὸν ἀρκτικὸν σύμφωνον αὐτῆς· πρβλ. *τὸν bοντικὸ ὁ bοντικός*, *τὴν bέννα ἡ bέννα* κλπ. Ἐπίσης φαίνεται ὅτι ἀντὶ τοῦ φθόγγου *g* εὐκολώτερος προσπίπτει ἡμῖν ὁ *γ*, διὸ λέγεται *γάστρι* καὶ *γαστρωμένη*, *γαστρώνει* ἀντὶ *(ἐ)γγάστρι*, *(ἐ)γγαστρωμένη*, *(ἐ)γγαστρώνει*. Ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι ἄλλοτε ἀνέκραζον οἱ παῖδες *ἡ Παλιγενεσία* ἀντὶ *ἡ Παλιγgενεσία*. Κατὰ ταῦτα ἴσως ἐγένετο *τὸν Κύπαριν - τὸν Gύπαρι - τὸ(ν) Γύπαριν - ὁ Γύπαρις*, *τὴν κυψέλην - τὴν gυψέλην - τὴ(ν) γυψέλην - ἡ γυψέλη*, ὅθεν *τὸ γυψέλιον*, *τὴν καρίδα - ἡ γαρίδα* κλπ.

Γ΄

ΑΧΑΡΝΑ - ΑΡΧΑΝΑΙ

Ὅτε κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος διέτριβον ἐν τῇ Κρητικῇ κωμοπόλει *Ἀρχάναις*, ἤκουσα ὅτι τὸ ὄνομα τῆς πολίχνης, εἶναι Τουρκικόν. Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην παρετήρησα τότε, ὅτι ἡ περὶ τούτου ἀλήθεια δύναται νὰ ἐξευρεθῇ μόνον διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐξετάσεως, πότε δηλ. κατὰ πρῶτον παρεδόθη γραπτῶς τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐπεφυλάχθην δὲ νὰ ἐρευνήσω, χαίρω δὲ ὅτι ταχύτερον ἢ ὅσον ἠδυνάμην νὰ ἐλπίσω ηὐτύχησα νὰ ἀνεύρω τὴν περὶ τούτου ἀλήθειαν.

Ἐπιγραφὴ δηλ. ἀρχαία, περὶ τὸ 450 π. Χ. γεγραμμένη, εὑρεθεῖσα ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀγορᾷ τοῦ Ἄργους καὶ περιέχουσα συνθήκην τῶν πόλεων Κνωσοῦ καὶ Τυλίσου πρὸς τὸ Ἄργος, τὴν μητρόπολιν αὐτῶν, ὡς φαίνεται, δημοσιευθεῖσα δὲ ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀλληλογραφίας, Τόμ. 34, ἀναγινώσκεται « *Τὸν* ***Ἄρχον*** *τὸ τέμενος ἔχεν τὸν* ***Ἀχάρνᾳ*** ». Οὕτως ἐπιστώθη ἐπιγραφικῶς, ὅτι ἤδη κατὰ τὸν Ε΄ π. Χ. αἰῶνα ἐλέγετο καθ' ἑνικὸν ἀριθμὸν *Ἀχάρνα*, Δωρικῶς, φαίνεται δὲ ὅτι βραδύτερον, ὅτε ἐγένετο καὶ δεύτερος συνοικισμός, *ἐπάνω Ἀχάρνα* καὶ *κάτω Ἀχάρνα*, ἐλέχθη κατὰ πληθ. *αἱ Ἀχάρναι*. Ὡς πρὸς τὴν μετάθεσιν τοῦ *ρ* *Ἀχάρναι* - *Ἀρχάναι*, σημειῶ ὅτι τοιοῦτος προληπτικὸς ἐν τῷ στόματι σχηματισμὸς παρατηρεῖται καὶ πάλαι καὶ νῦν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Κρήτης καὶ ἀλλαχοῦ, πρβλ. *ἀγριοελίδιον* - *ἀγροελίδι* - *ἀγρολίδι* - *ἀγρουλίδι* - *ἀργουλίδι*, *ἀμέλγω* - *ἀμέργω* - *ἀρμέγω*, *ἄτρακτος* - *ἄρδαχτος*, *γάστρα* - *γράστα* - *γράστρα* - *γλάστρα*, *δίφρος* - *δρίφος*, *ζαβρὸς* - *ζαρβὸς* - *ζερβός*, *καινούργιος* - *καιρνούγιος* (Μάνη), *κάτοπτρον* - *κάτροπτον*, *καταντικρὺ* - *καταντροκύ*, *κέδρος* - *κέρδος*, *πατρίδι* - *πρατρίδι*, *πικρὸς* - *πρικὸς* - *πρικειός*, *στατὴρ* - *στρατήρ*, *συνδαύλιστρον* - *συνδραύλιστον* - *συνδραύλιστρον*, *φαναρτζῆς* - *φαρνατζῆς* κλπ.[1] Πρόδηλον δὲ

[1]) Ἔχων τις πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν τοιοῦτον προληπτικὸν σχηματισμὸν τοῦ *ρ*, ὅπως φαίνεται ἐν τῇ *γράστα*, *κάτροπτον* κττ. καὶ τὴν ἐκ συμφυρμοῦ τοῦ τε

ὅτι τὸ Κρητικὸν *Ἀχάρνα* συνάπτεται ἐτυμολογικῶς πρὸς τὸ Ἀττικὸν *Ἀχαρναί,* ὃ κατὰ παλαιὰν παράδοσιν ἐλέγετο καὶ *Ἀχάρνη.*

Τώρα, ἂν ὠνομάσθη ἡ μία, ἡ Κρητική, κατὰ τὴν ἑτέραν, ἢ ἂν ἑκατέρα ἀνεξαρτήτως ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν ταύτην ἐκ τοῦ προσηγορικοῦ *ἄχαρνος, ἀχάρνας* καὶ περαιτέρω *ἀχερωΐς* (= λεύκη), τοῦτο εἶναι ἄλλο ζήτημα, περὶ οὗ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου τύπου (*γράστα - γάστρα*) γένεσιν τρίτων οἷον *γράστρα* (καὶ κατ' ἀνομοίωσιν *γλάστρα*) καὶ προσέτι ὅτι καὶ τὸ *λ* ὁμοίως ἠδύνατο νὰ διατίθηται, ὥστε νὰ λέγηται *κατακυλῶ - κατλακυλῶ - κατρακυλῶ, βουκόλος - βουλκόλος - βουρκόλος - βουκέντρι - βουρκέντρι* κλπ., ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἔχων τις ὑπ' ὄψιν δύναται, νομίζω, νὰ νοήσῃ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ *ρ* ἐν πολλαῖς λέξεσι (πρβλ. Φαίδωνος Κουκουλέ, Ἀθηνᾶς Τόμ. ΚΓ', Ἀρχ. 83 κἑξ.). Ἄλλαι ἔχουσι τὸ *ρ* τῆς παραγωγικῆς καταλήξεως, οἷον *βλίτον - βλίτρον, ἄνηθον - ἄνηθρο, κύσθος - κύστρος, κάλαντα - κάλαντρα, μάραθον - μάραθρον, ἄκλωστος - ἄκλωστρος, σκόλυμος - σκόλυμ(π)ρος,* κλπ. Ἐν ἄλλοις φαίνεται εἰσχωρῆσαν ὅλον θέμα· οὕτω κατὰ τὸ *δρύϊνος - δρυένιος - δέρνιος (δρέρνιος)* ἐλέχθη ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ *κοκκαλέρνιους - μαλαματέρνιους - σιδηρέρνιους - ἀσημέρνιους* κλπ. Ἄλλα ἐσχηματίσθησαν ἐκ παραλλήλων τύπων, *ψεύτρης - κλέφτρης - κλώστρης* κττ. ἐκ τῶν θηλ. *ψεύτρα - κλέφτρα - κλώστρα,* πρβλ. *γραῖα - γραῖός.* Ἄλλα πάλιν εἶναι διαφόρου σχηματισμοῦ, λ. χ. τὸ *ἐβγατίζω* ἐκ τοῦ *ἐκβαίνω - ἐκβατός,* τὸ δὲ *βγαρτίζω - ξεβγαρτίζω* ἐκ τοῦ *ἐκβαλτὸς - βγαρτὸς* κλπ.

Δ΄

ΛΙΠΟΜΕΡΗ ΣΥΝΘΕΤΑ

Ὅπως ἐν τῇ συντάξει παραλείπεται μὲν πολλάκις τὸ κύριον μέρος τῆς προτάσεως, τίθεται δὲ μόνος ὁ προσδιορισμὸς αὐτοῦ, *ὦφλε χιλίας, δεξιὰς ἔδωκαν καὶ ἔλαβον, αὐτὸς ἔφα* κττ., (πρβλ. Γεν. Γλωσ. σ. 276 κἑξ.), οὕτω συμβαίνει, καίτοι πολὺ σπανιώτερον, καὶ ἐν τῇ συνθέσει. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀρχαίων τοιούτων συνθέτων οἷον *ἱπποδάσεια* κττ. ἴδε Γ. Τσερέπην ἐν τοῖς Συνθέτ. σ. 696 σημ. 2, ἐπὶ δὲ τὰ παρόμοια τῆς νέας Ἑλληνικῆς δὲν ἐπέστησέ τις, καθ᾽ ὅσον ἠξεύρω, τὴν προσοχὴν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι καλὸν εἶναι νὰ λεχθῶσι περὶ τούτων ὀλίγαι λέξεις, ἵνα ταῦτα γνωσθέντα καὶ ἑρμηνευθέντα χρησιμεύωσιν ὡς παράδειγμα εἰς ἐκείνους ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅσοι ἐπιχειροῦσι νὰ πλάττωσι διὰ συνθέσεως νέους ὅρους πρὸς πλήρωσιν ἐπιστημονικῶν ἢ βιοτεχνικῶν ἀναγκῶν.

Ὅπως δηλονότι οἱ ἀρχαῖοι εἶπον τὸ σύνθετον ἐπίθετον *ἱπποδάσεια* (δηλ. κόρυς, κυνέη) δηλοῦντες μὲν οὕτω τὴν διὰ *δασείας οὐρᾶς ἵππου* κεκοσμημένην κόρυθα, τρόπον τινὰ τὴν *ἱππουροδάσειαν* κόρυθα, παραλείποντες δὲ τὸ *οὐρὰ* εἰς ὃ κυρίως ἀναφέρεται τὸ δασεῖα, καθ' ὅσον δι' αὐτῆς, διὰ *τῆς οὐρᾶς*, τῆς πολύτριχος, οὐχὶ διὰ τοῦ *ἵππου* ἐγένετο ἡ κόρυς δασεῖα, οὕτως ἐλέχθη καὶ *ψαροπούλλα* ἡ (μικρὴ) *ψαράδικη βάρκα*, τρόπον τινὰ ἡ *ψαροβαρκοπούλλα*. Ὅπως ἐκφέρεται τὸ *ψαροπούλλα* παραβαλλόμενον πρὸς τὸ *βοσκοπούλλα, Γαυδοπούλλα, Σκροφοπούλλα* - ἡ *μικρὰ βοσκός, ἡ μικρὰ Γαῦδος*, ἡ *μικρὰ Σκρόφα* (βουνὰ ἐγγὺς τοῦ Μεσολογγίου), οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ σημαίνῃ ἢ τὸ μικρὸ ψάρι, καὶ παραβαλλόμενον πρὸς τὸ *βασιλοπούλλα, καπετανοπούλλα, Κρητικοπούλλα* κττ. δηλοῦντα τὴν θυγατέρα, τὴν κόρην τοῦ βασιλέως, τοῦ καπετάνιου τῆς Κρήτης, θὰ ἐξέφραζε πάλιν ἄλλο· καὶ ὅμως προδήλως δὲν σημαίνει οὐδέτερον τούτων, ἀλλὰ ἁπλῶς μικρὰν ἁλιευτικὴν βάρκαν, ἢ μονολεκτικῶς μικρὰν ψαρόβαρκαν· ἐλέχθη ἄρα κατὰ παράλειψιν τοῦ *βάρκα* τούτου καὶ ἐμνημονεύθησαν οἱ δύο προσ-

διορισμοί, τὸ *ψαρο* - τὸ δηλοῦν τὴν ἰδιότητα, τὸν χαρακτῆρα, τὸν σκοπὸν τῆς βάρκας, καὶ τὸ - *πουλλα* τὸ δηλοῦν τὸν ὑποκορισμόν.

Ὅμοιον πρὸς τὸ *ψαροπούλλα* (δηλ. βάρκα) εἶναι τὸ ἐν Μεσολογγίῳ εὔχρηστον οὐσ. τὸ *ψαρόπουλλο* ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ μικροῦ παιδὸς τοῦ βοηθοῦντος εἰς τὴν ἁλιείαν. Ἐλέχθη ἄρα βραχυλογικῶς ἀντὶ *ψαροπαιδόπουλλο,* ἤτοι καὶ κατὰ τὸν σχηματισμὸν τούτου παρελείφθη τὸ κύριον μέρος - *παιδο,* ἐμνημονεύθησαν δὲ μόνον οἱ προσδιορισμοὶ *ψαρο* - καὶ - *πουλο,* δηλοῦντες ὁ μὲν ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς ψαρᾶδες, εἰς τὴν ψαρικὴν (δηλ. ἐργασίαν, τέχνην κττ.), ὁ δὲ ὅτι εἶναι μικρός.

Ε΄

ΕΘΕΛΟΝΤΗΡ — ΕΘΕΛΟΝΤΗΣ, ΕΥΡΥΠΥΛΕΣ ΚΑΙ ΧΑΛΚΟΒΑΤΕΣ

῞Οτι κατὰ τὴν παραγωγὴν τῶν λέξεων ἀπ' ἀλλήλων τηροῦνται καὶ ἐφαρμόζονται κανόνες τινές, τοῦτο καὶ ἐκ τῶν προτέρων εὑρίσκει ἕκαστος πιθανὸν (ἀφοῦ, ὅπως τἆλλα γλωσσικὰ φαινόμενα οὕτω καὶ τοῦτο τελεῖται κατὰ ψυχολογικοὺς νόμους ἀνεπιγνώστους μὲν ἀλλὰ δι' αὐτὸ καὶ οὐχ ὑποκειμένους εἰς σκοπίμους καὶ αὐθαιρέτους διαστροφὰς) καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων διδασκόμεθα, ἀφοῦ καὶ τὴν ἐν τῇ παραγωγῇ τούτων τάξιν διαβλέπομεν καὶ πάντες τὰ πλαττόμενα εὐκόλως νοοῦμεν.

᾿Αλλὰ παρὰ τὰ γενικῶς ἰσχύοντα ταῦτα παρατηρεῖται ὅτι ἔνια παρήχθησαν κατὰ τρόπον ἀσυνήθη, τὸ καθῆκον δὲ τοῦ ἐρευνητοῦ, ὡς εἰκός, εἶναι νὰ ἐξετάσῃ καὶ ταῦτα καὶ δείξῃ πόθεν ὡρμήθησαν οἱ πρῶτοι εἰπόντες αὐτὰ εἰς τὴν τοιαύτην ἀσυνήθη δημιουργίαν. ῎Αρχομαι ἀπὸ τῆς λέξεως *ἐθελοντὴρ - ἐθελοντής*. ῞Οτι ὁ σχηματισμὸς ὀνόματος εἰς *-τὴρ -τὴς* ἀπὸ μετοχῆς εἰς *-ων -οντος, ἐθελοντὴρ - ἐθελοντὴς* ἀπὸ τῆς μετοχῆς *ἐθέλων - οντος*, εἶναι παράδοξος, πείθεται ἕκαστος μανθάνων ὅτι τοιοῦτο παράγωγον ἐξ οὐδεμιᾶς ἄλλης μετοχῆς ἐσχηματίσθη. ῍Η τίς ποτε εἶδεν ὀνόματα, οἷον *λεγοντήρ, φεροντήρ, νεμοντής, μενοντὴς* κλπ.; πρόσθες ὅτι οὐ μόνον ὁ τύπος ἀλλὰ καὶ τὸ μέρος τοῦ λόγου φαίνεται μεταβληθέν, *ἐθέλων,* μετοχικὸν ἐπίθετον, *ἐθελοντὴρ - ἐθελοντὴς* οὐσιαστικὸν τοῦ δρῶντος δηλωτικόν. Πρὸς ἑρμηνείαν τοῦ φαινομένου αὐτομάτως ἔρχεταί τις εἰς τὴν ὑπόνοιαν, μήπως κατὰ ὀνόματα εἰς *-τὴρ -τὴς* ὁμοίας πρὸς τοῦτο σημασίας μετερρυθμίσθη ἡ μετοχὴ *ἐθέλων* εἰς *ἐθελοντὴρ - ἐθελοντής*. ᾿Επειδὴ δὲ ὁ τύπος εἰς *-τήρ, ἐθελοντὴρ* ἀπαντᾷ ἤδη ἐν ᾿Οδυσσείᾳ β 292, ὁ δὲ εἰς *-της* πρῶτον παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι τοῦ Ε΄ αἰῶνος, ῾Ηροδότῳ, Θουκυδίδῃ κλπ., γινώσκομεν δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ὀνομάτων τούτων ὅτι ἀντὶ παλαιοτέρων εἰς *-τὴρ* ὑπεισῆλθον κατὰ μικρὸν εἰς χρῆσιν, πρὸ πάντων ἐν τῇ ᾿Αττικῇ, ὀνόματα εἰς *-της,* διὰ ταῦτα θὰ ὁρμηθῶμεν ἀπὸ τοῦ τύπου *ἐθελοντὴρ* καὶ τούτου τὸν σχηματισμὸν θὰ ζητήσωμεν νὰ

νοήσωμεν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατὰ πρῶτον συλλέγομεν τὰ εἰς -*τηρ* παρ' Ὁμήρῳ ὀνόματα (ἀφοῦ παρ' Ὁμήρῳ ἤδη ἀπαντᾷ τὸ νέον πλάσμα *ἐθελοντὴρ*) καὶ ἐξετάζομεν τίνα τούτων θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πρότυπα. Οὕτως εὑρίσκομεν παρ' Ὁμήρῳ τὰ ὀνόματα *ἀθλητήρ, αἰσυμνητήρ, ἐπ-ακτήρ, ἀλεξητήρ, ἀλκτήρ, ἀμητήρ, ἀορτήρ, ἀοσσητήρ, ἀπειλητήρ, ἀρητήρ, ἀροτήρ, ἀρνευτήρ, ἁρπακτήρ, βοτήρ, ἀμαλο-δετήρ, δοτὴρ* καὶ *δωτήρ, δρηστήρ, ἐλατήρ, Fρυτήρ, ζωστήρ, θηητήρ, θηρητήρ, ἰητήρ, κλητήρ, ἐμοκλητήρ, κρητήρ, κυβερνητήρ, κυβιστητήρ, λαμπτήρ, ληϊστήρ, λικμητήρ, ἀπο-λυμαντήρ, λυσσητήρ, λωβητήρ, μνηστήρ, ὀλετήρ, ὀπτήρ, ὀρχηστήρ, πρηκτήρ, οἰνο-ποτήρ, ῥαιστήρ, ῥητήρ, ῥυτήρ, σαυρωτήρ, φυλακτὴρ* καὶ εἴτι ἄλλο. Ἐπιθεωρῶν τις τὰ ὀνόματα ταῦτα δὲν εὑρίσκει οὐδέν, ὅπερ σημαῖνον τὴν ἐπίμονον, τὴν ἰσχυρὰν θέλησιν θὰ ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ ἀμέσως εἰς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ *ἐθέλων* εἰς *ἐθελοντήρ*. Μόνη ἄρα ἡ διὰ τῆς καταλήξεως -*τηρ* δηλουμένη ἔννοια, φαίνεται, ἐξεφράσθη διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης, ἀλλὰ νοεῖται οἴκοθεν ὅτι ἀνάγκη καὶ ἄλλη τις εἰδικωτέρα ἀφορμὴ νὰ ἐδόθη εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦτον. Κατὰ ταῦτα παρατηρῶν τις ὅτι ἐν β 291-292 λέγεται «*ἐγὼ δ' ἀνὰ δῆμον* ***ἑταίρους*** *αἶψ'* ***ἐθελοντῆρας*** *συλλέξομαι*» καὶ ὅτι ἐν ἄλλοις πολλοῖς χωρίοις ἀναγινώσκεται ***ἐρίηρες ἑταῖροι, ἐρίηρας ἑταίρους,*** καὶ προσέτι ἐνθυμούμενος ὅτι πολλάκις τὰ ἐπίθετα τὰ ἀποδιδόμενα ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ οὐσιαστικῷ μετὰ συγγενοῦς ἢ ἐναντίας σημασίας ἀφομοιοῦνται κατὰ τὸν τύπον, δὲν θὰ εὕρῃ ἀπίθανον ὅτι κατὰ τὸ *ἐρίηρες, ἐρίηρας ἑταίρους* ἐλέχθη καὶ *ἐθελοντῆρες ἑταῖροι,* καὶ *ἐθελοντῆρας ἑταίρους*, ἐπιτευχθείσης ἅμα τοιουτοτρόπως καὶ δι' οὐσιαστικοῦ εἰς -*τηρ* ἰσχυροτέρας ἐκφράσεως τῆς θελήσεως καὶ προθυμίας τῶν συλλεχθησομένων ἑταίρων. Πρβλ. *οὔριον* (ᾠὸν) - *οὔριο* καὶ κατ' αὐτὸ *κλούβιο* (ἀβγὸ) ἀντὶ *κολοβόν,* καὶ περαιτέρω *σάπιος, κούφιος, ψόφιος, μούχλιος, σκόρπιος, ζούφιος, δόλιος, χλόμιος* κλπ. ('Επετηρ. Πανεπιστημίου 1913, σ. 42), πρὸς δὲ *ἱερατεῖον* κατὰ τὸ *γηρατεῖον* κττ. (ἐν Γεν. Γλωσ. σ. 152 κἑξ.).

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἑρμηνεύονται, ὡς φρονῶ, καὶ τὰ Ὁμηρ. ἐπίθετα *εὐρυπυλὲς* καὶ *χαλκοβατές*. Ὅτι ὁ σχηματισμὸς αὐτῶν εἶναι ἀνώμαλος, πείθεται ἕκαστος παρατηρήσας ὅτι οὔτε πρωτόκλιτα ὀνόματα εἰς -*α* (-*η*) λαμβάνουσιν ὡς β΄ συνθετικὰ τὸν τύπον -*ης* -*έος* ἀλλὰ ἢ τὸν εἰς -*ας* (-*ης*) ἢ τὸν εἰς -*ος*, *αἰολομίτρης, χρυσολύρας, εὔγλωττος, εὔμουσος, ἀθάλασσος, ὁμοτράπεζος*, οὔτε τὰ εἰς -*τος* παθητικὰ ῥηματικά, ὡς β΄ συνθετικά, λήγουσιν εἰς -*της* -*τὲς* ἀλλ' εἰς -*τος*, *εὔβατος, εὐποίητος, ἄρρητος* κλπ. Καὶ ὅμως ἐλέχθη *πύλη*-*εὐρυπυλὲς* καὶ *βατὸς*-*χαλκοβατές*. Ἀλλὰ παρατηρῶν τις ὅτι τὰ ἐπίθετα ταῦτα

ἀποδίδονται τῇ λέξει *δῶ, δῶμα,* εἰς ἣν καὶ τὸ ὁμαλῶς ἐσχηματισμένον *ὑψηρεφὲς (ἐρέφω)* δύναται νὰ εἰκάσῃ ὅτι, ὅπως ἐλέγετο *ὑψηρεφὲς μέγα δῶμα, ὑψηρεφὲς δῶ,* οὕτως ἐτολμήθη καὶ *εὐρυπυλὲς δῶμα, εὐρυπυλὲς δῶ,* καὶ *χαλκοβατὲς δῶ.* (Τὸ *ἑτεραλκέα* (νίκην) παρήχθη ἐκ τοῦ ῥήματος *ἀλαλκεῖν,* συνήφθη δὲ μόνον σημασιολογικῶς πρὸς τὸ ὄνομα *ἀλκή,* ὡς ῥηματικὸν δὲ ἔληξεν ὁμαλῶς εἰς *-ής -έος·* πρβλ. Ἀκαδημ. Ἀναγνώσμ. Β′ σ. 33).

Δὲν ἠξεύρω, ἂν ἡ ἑρμηνεία αὕτη τῶν εἰρημένων ἀνωμάλων εἶναι, ὅπως ἐγὼ πείθω ἐμαυτόν, ἐπιτυχὴς καὶ ἂν θὰ τύχῃ τῆς ἐγκρίσεως τῶν ἐπαϊόντων. Ἐκεῖνο ὅπερ ἠξεύρω καὶ ὅπερ ἐσκόπουν κατὰ τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν εἶναι πρῶτον νὰ δείξω ὅτι καὶ τὰ ἀνώμαλα ταῦτα ἔχομεν καθῆκον νὰ ἐξετάσωμεν καὶ εὕρωμεν τὴν ὁδὸν ἥν, ἔστω καὶ ἀσυνήθη, ἐχώρησαν οἱ πλάσαντες αὐτά, καὶ δεύτερον νὰ δώσω ἀφορμὴν εἰς ἄλλον, ἱκανώτερον ἢ εὐτυχέστερον, εἰς ἀναζήτησιν καὶ εὕρεσιν τῆς περὶ τούτων ἀληθείας.

ΣΤ΄

ΠΟΛΥΔΕΥΚΕΙΑ

Διεξελθὼν ἐπ᾿ ἐσχάτων τὸ *Ὀνομαστικὸν* τοῦ Ἰουλίου Πολυδεύκους παρετήρησα ὅτι πολλὰ τῶν ἐν αὐτῷ λεγομένων δύνανται νὰ εἶναι χρήσιμα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἡμετέρας γλώσσης· ἐντεῦθεν ἀπεφάσισα νὰ μνημονεύσω καὶ ἐξετάσω ἔνια τούτων διὰ βραχέων.

Οὕτως ἀναγράφω πρῶτον ἐτυμολογίας τινὰς αὐτοῦ, τὰς μὲν ἀληθεῖς, τὰς δὲ ἄλλως ἐχούσας· πρβλ. ***ὀδόντες*** *οἷον* ***ἔδοντές*** *τινες,* Ϛ΄ 38 - ***ἰνίον,*** *διότι ἀπ᾿ αὐτοῦ αἱ* ***ἶνες*** *ἐκπεφύκασιν· μήνιγγες καλοῦνται καὶ* ***εἰλαμίδες,*** *διότι περὶ μυελὸν* ***εἰλοῦνται.*** - Β΄ 33, ***ἀκαρὲς*** *τὸ σμικρὸν λέγεται, ὃ διὰ τὴν σμικρότητα οὐ κατακείρεται* (ἴδε καὶ Prellwits ἐν λ.) καὶ ***ἀκαρὴς*** *καιρὸς* καὶ *πούς* ***ἀκαριαῖος*** *ὁ βραχὺς* κτλ. Συχνότεραι δὲ αἱ πλημμελεῖς, *λ. χ.* ***ἀνθερεὼν*** *ἀπὸ τοῦ* ***θριξὶν ἀνθεῖν,*** Β΄ 97 - ***παστὰς*** *ἀπὸ τοῦ* ***πάσασθαι,*** Ϛ΄ 7, δέον ἀπὸ τοῦ *πα(ρα)στάς*. - Β΄ 91, *οἱ μέσοι τέτταρες ὀδόντες καλοῦνται . . . καὶ* ***κτένες*** *. . . ὅτι* ***κτείνουσιν*** *ὃ ἂν λάβωσιν,* δέον *κτένες* ἀπὸ τῆς ὁμοιότητος πρὸς *κτένα* (πρβλ. λατ. pecten). - Ὁμοίως ἑρμηνεύει πλημμελῶς τὰ *μῆλα* τῶν παρειῶν ἐν Β΄ 87, λέγων: «*ὠνόμασται δὲ μῆλα παρὰ τὸ ἀνθεῖν ἐν ὥρᾳ*», δέον ἀπὸ τοῖς ὁμοιότητος. - Ὁμοίως διδάσκει ἐν Θ΄ 12, «*οὐ φαῦλον δ᾿ ἂν εἴη προσειπεῖν, ὅτι καὶ Νίνος ὁ Βήλου τὸν αὐτοῦ παῖδα ἐν* ***ἀγρῷ*** *τεχθέντα* ***Ἄγρωνα*** *ὠνόμασεν*»· *ἀλλ᾿* ἡμεῖς σήμερον ἐπιστάμεθα ὅτι τὰ τοιαῦτα συντετμημένα ὀνόματα οὐχ οὕτως ἐσχηματίσθησαν. Πρόσθες ὅτι πρόκειται περὶ ἀνθρώπου οὐχὶ Ἕλληνος. - Θ΄ 48, ***μεμνόνεια*** *δὲ ἐκάλουν οὗ τὰ τῶν* ***ὄνων*** *κρέα ἐπιπράσκετο· ἴσως τῶν* ***ὀνείων*** *ἐνόντων τῷ ὀνόματι·* ὑπολαμβάνει δηλ. αὐτὸ σύνθετον ἐκ τοῦ μεμν + *ὄνεια,* ἐνῷ εἶναι παράγωγον ἐκ τοῦ μέμνων = *ὄνος*. - Ἐν Ζ΄ 146, «*τὸ ἀνατρέφειν τὰ φυτὰ μοσχεύειν ἂν λέγοιτο*», νομίζει δηλ. ὅτι πρώτη σημασία τοῦ *μόσχος* εἶναι ἡ τοῦ νεογνοῦ βοὸς καὶ μεταφέρει ἀπὸ τούτου εἰς τὰ νέα φυτά, διὸ λέγει *ἀνατρέφειν,* ἐνῷ ἡ πρώτη σημασία τῆς λέξεως εἶναι ἀκριβῶς ἡ τοῦ ἔρνους, νέου φυτοῦ κλπ.

Οὐχὶ σπανίως ἀναγράφει λέξεις σῳζομένας μέχρι σήμερον ἐν τῇ κοινῇ λαλουμένῃ ἢ ἔν τισι διαλέκτοις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἢ ἄλλης σημασίας· πρβλ. *τρύπανον, τέρετρον, τρυπανοῦχος,* ***ἀρὶς*** (Καλλίας γοῦν λέγει τῆς *πατρικῆς* ***ἀρίδος***) Ζ΄ 113· σήμερον ἐν Κρήτῃ τὸ τρύπανον λέγεται *ἀρίδι*. - Δ΄ 190, *νοσήματα ἔξωθεν ἐπιφαινόμενα*... *ἕλκος* ***ἀπόστημα***· σήμερον ἐν Κρήτῃ τὰ μεγάλα ἐξανθήματα λέγονται *ἀποστέματα*. - Ἐν 10, 129, κεῖται *καὶ σκαπάνη καὶ σκάφιον καὶ* ***σκαλὶς***... *καὶ* ***ἀξίνη***· σήμερον ἐν Κρήτῃ λέγεται ἡ ***σκαλίδα***. - Ἐν Ζ΄ 68, μνημονεύεται ***κάσσος*** *ἱππικός,* καὶ ἡ λέξις σῴζεται ἐν Κρήτῃ, καλεῖται δὲ οὕτως ἡ ἐν Ἀθήναις *λαιμαριὰ* (τοῦ ἵππου) λεγομένη. - Γ΄ 19, *ῥίζαι* τοῦ γένους· τούτου λέγεται μὲν θρασυτέρα ἡ χρῆσις, εὔχρηστεῖ δὲ καὶ ἐν τῇ νέᾳ γλώσσῃ, *υἱγέ μου, ποῦ ν᾽ ἡ ῥίζα σου;* καθὼς καὶ τὸ *ῥιζικό*· *στάλικες* μνημονεύονται ἐν Ε΄ 19, καὶ Ι΄ 141, ὡς ξύλα χρήσιμα εἰς τὰς ἄρκυς τοῦ κυνηγίου· ἐν Κρήτῃ δὲ σήμερον λέγονται οὕτω τὰ ἐκ λίθων ὁρόσημα. - Ἐν Ϛ΄ 21, μνημονεύεται τὸ ἐπίθετον *ἔξοινος* καὶ τὸ ῥῆμα *ἐξοινῆσαι* καὶ τὸ ὄνομα *ἐξοινία* ἐπὶ τοῦ ἄγαν μεθύοντος, μεθύσου καὶ τῆς μέθης· σήμερον λέγεται ἐν Κρήτῃ *ξεξοινίζω, ἐξεξοίνησα* = ἀνανήφω, συνέρχομαι ἐκ τῆς μέθης, τοῦ ὕπνου, ὅπερ φαίνεται σύνθετον ἐκ τῆς *ἐξ* καὶ τοῦ *ἐξοινῶ* τούτου. - Ἡ λέξις *κάκκαβος* ἀναγινώσκεται ἐν Ι΄ 186 ἐπὶ τῆς *λοπάδος*. - Ἐν Ζ΄ 84, κεῖται «***καλόποδες*** *οὐ κατὰ τὴν νῦν χρείαν μόνον ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαίαν κέκληται*». - Ἡ λέξις *φόρημα* χαρακτηρίζεται ἐν Ζ΄ 85, ὡς στρατιωτικὸν ὑπόδημα, ἀλλαχοῦ δὲ ἐπὶ γενικωτέρας ἐννοίας. - Τὴν λέξιν *ἐνδρομίδες* ἐν Ζ΄ 93, χαρακτηρίζει λέγων «ἴδιον τῆς Ἀρτέμιδος τὸ ὑπόδημα». - Ἐν Ι΄ 189 - 90, ἀναγινώσκεται «*τὸ μὲν ξύλον ᾧ περιπλάττουσι τὸν πηλὸν οἱ κοροπλάθοι κάναβις καλεῖται· τὸ δὲ πήλινον ὃ περιείληφε τὰ πλασθέντα κήρινα, ἃ κατὰ τὴν τοῦ πυρὸς προσφορὰν τήκεται καὶ πολλὰ ἐκείνῳ τρυπήματα ἐναπολείπεται* ***λίγδος*** *καλεῖται*»· ἡ κατεργασία δέν μοι εἶναι πολὺ σαφής, ἀλλὰ πάντως δηλοῦται ὅτι *λίγδος* (πρβλ. (ἐπι)λίγδην) ἐκαλεῖτο πήλινόν τι σκεῦος, ὃ διὰ τὴν ἀκαθαρσίαν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸ ῥῆμα *λιγδώνω, λίγδα, λιγδιάρις* κλπ.

Οὐχὶ σπανίως παρατηρεῖ τινα περὶ χρήσεως τῶν χρόνων αὐτοῦ ἢ συνιστᾷ χρῆσιν λέξεως· πρβλ. *ἀποβάθρα ἣν σκάλαν καλοῦσιν,* Α΄ 93 - *χειρόμακτρα τὰς νῦν μαντήλας,* Ζ΄ 74 - *καψιδρώτιον τὸ νῦν σουδάριον,* Ζ΄ 71 - *μέσπιλα ἃ καὶ ὄα καλεῖται,* Ϛ΄ 80 - *σπάλαθρον* τὸ νῦν *σκάλευθρον,* Ζ΄ 22 - *ἀμπελίδες ἃς νῦν ἀμπελιῶνας καλοῦσιν,* Ϛ΄ 32 - *τὸ κοχλιάριον καλοίης ἂν μυστιλάριον ἢ κοχλιώρυχον,* Ζ΄ 87 - *τὰς δὲ λεγομένας πατέλλας λεκανίδας ὀνομαστέον* (καὶ ἀληθῶς ἐν Κρήτῃ τὸ *λεκανίδα* λέγεται, τὸ δὲ *πατέλλα* ἀγνοεῖται, γινώσκε-

ται δὲ μόνον τὸ παράγωγον *πατελλάρος* ὁ ἀναφαλαντίας, ὁ μετωπίας)· **φάλαγγες φαλάγγια** *τὰ τῶν νεωλκῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες* (Ζ΄ 190), καὶ σήμερον ἐπὶ τούτων μόνον λέγονται ἐν τῇ νεωτέρᾳ δημοτικῇ τὰ *φαλάγγια*· *φυτευτήρια* ἐπὶ ἐλαιῶν μάλιστα, Α΄ 222, καὶ νῦν ἐπὶ μόνον τῶν ἐλαιῶν λέγεται ἐν Κρήτῃ τὸ *φυτευτές, φυτευτὲς ἐλαῖὲς* κλπ. - Ἐν Θ΄ 25, διδάσκει περὶ τῆς κατὰ συνεκδοχὴν χρήσεως τῶν λέξεων τὰ ὀρθὰ τάδε: «*πολλὰ ἂν εὕροις ἐκ τῶν προειρημένων ἐπαινῶν μὲν τὴν φιλάνθρωπον καὶ εὔξενον πόλιν, πάλιν δὲ λέγων τὴν ἀπάνθρωπον καὶ ἄξενον*· ***εἰ γὰρ καὶ μὴ ἐπὶ πόλεών ἐστιν ἀλλ' ἐπὶ ἀνδρῶν εἰρημένα, τὴν γοῦν χρῆσιν ἔστιν ἄγειν ἐπὶ τὰς πόλεις, ὥσπερ αὖ καὶ ὅσα ἐπὶ χωρίων ἐστὶν ὑγιεινῶν τε καὶ νοσερῶν καὶ πάνθ' ὅσα τοιαῦτα, προσαπτέον καὶ ταῦτα ταῖς πόλεσιν***». - Ὁμοίως παρατηρεῖ ἐν Θ΄ 47, «*τοὺς τόπους ὠνόμαζον ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς πιπρασκομένων, ὡς εἰ φαῖεν ἀπῆλθον* ***εἰς τοὖψον*** *καὶ* ***εἰς τὸν οἶνον*** *καὶ* ***ἐς τοὔλαιον*** *καὶ* ***ἐς τὰς χύτρας*** *καὶ κατὰ τὸν Εὔπολιν παρῆλθον* ***εἰς τὰ σκόροδα*** *καὶ* ***τὰ κρόμμυα*** *καὶ* ***τὸν λιβανωτὸν*** *κεὐθὺ* ***τῶν ἀρωμάτων*** *καὶ περὶ* ***τὰ γέλγη***». - Καὶ Ι΄ 19, «*ἀπὸ τῶν σκευῶν καὶ τὸ πρᾶγμα τῆς πράσεως αὐτῶν καὶ τὸν τόπον οὕτω κεκλήκασιν, ὥσπερ ἀπὸ τῶν πιπρασκομένων καὶ τὰ χωρία ὠνόμαζον λέγοντες* ***εἰς τοὖψον*** *καὶ* ***εἰς τὰ μύρα*** *καὶ* ***εἰς τὸν χλωρὸν τυρὸν*** *καὶ* ***εἰς τὰ ἀνδράποδα***». Πρβλ. καὶ Ζ΄ 88, «***καρβατίνη*** *ἀγροικικὸν ὑπόδημα, κληθὲν ἀπὸ* ***Καρῶν, Ἀμυκλᾶδες*** *δὲ ἐλευθεριώτερον... δηλοῖ δὲ τῇ κλήσει τὸν τύπον,* ***αἱ δὲ Ἀργεῖαι*** *παντὶ δῆλον ὡς Ἀργείων τὸ εὕρημα, καθάπερ αἱ* ***Σκυθικαὶ*** *Σκυθῶν καὶ Ῥοδίων αἱ* ***Ῥοδιακαί,*** *αἱ δὲ Λακωνικαὶ... τοὔνομα δηλοῖ τὸν τῆς εὑρέσεως τόπον, καὶ* ***Θετταλὶς*** *δὲ ὑπόδημα μηνῦον τοὺς εὑρετάς. Ἀπὸ δὲ τῶν χρησαμένων* ***Ἰφικρατίδες, Δεινιάδες, Ἀλκιβιάδες, Σμινδυρίδια, Μυννάκια*** *ἀπὸ* ***Μυννάκου,*** *ἦν δὲ καὶ ὑπόδημα* ***δημοκοπίδες***». - Ἐν Ϛ΄ 84, ***τραπέζας*** *δὲ ἐκάλουν καὶ τὰ σιτία τὰ ἐπ' αὐτῶν τιθέμενα* (πρβλ. καὶ Ι΄ 81). - Β΄ 153, ***χειρονομῶ****... Ἡρόδοτος δὲ... τοῖς ποσὶν ἐχειρονόμησεν*. - Α΄ 144, *πτέρνα τὸ πάτημα δι' οὗ ἀνήρχοντο εἰς τὰ ἅρματα*. - Α΄ 161, *τοιχοποιοὶ οἱ οἰκοδομοῦντες ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ ἔργου ἐπιστάται*. - Ἐν Η΄ 25, *εἴποις δ' ἂν καὶ* ***ἔνδικον*** *οὐ μόνον ἄνδρα ἀλλὰ καὶ ἡμέραν ἐν ᾗ δικάζουσιν*. - Α΄ 74, «***ξένος*** *καὶ ὁ ὑποδεχόμενος καὶ ὁ ὑποδεχθείς*». - Β΄ 126, ***ἀκόντισμα*** *καὶ τὸ ὅπλον καὶ τὸ ἔργον*. - Β΄ 81, ***ἀκοαὶ*** *καὶ τὸ μέρος καὶ τὸ ἔργον*. - Β΄ 57, ***ὄψις*** *καὶ ἡ αἴσθησις καὶ τὰ ὄμματα*. - Β΄ 181, ***βουβὼν*** *καὶ τὸ μέρος καὶ τὸ πάθος*. - Β΄ 150-2, *Πολυκλείτου χεὶρ τὸ ἄγαλμα καὶ Ἀπελλοῦ* ***χεὶρ*** *ἡ γραφή, καὶ τὸ* ***χειρόγραφον χεῖρα*** *ὠνόμασεν*

(Ὑπερείδης). - Α΄ 79, **συμπόσιον** *ἐκ τοῦ ἔργου ὠνομασμένον, τὸ δ' αὐτὸ καὶ* **συσσίτιον**. - Ζ΄ 78, **ἱματιόπωλις** *ἀγορά, ἡ δ' αὐτὴ καὶ* **σπειρόπωλις· σπεῖρα** *γὰρ οὐ τὰ ῥάκη μόνον ἀλλὰ καὶ τὰς ἀμείνους ἔνιοι καλεῖν ἠξίουν ἐσθῆτας*. - Γ΄ 11, **γαμβροὶ** *οἱ ἐκ τῆς τοῦ γήμαντος οἰκίας, οἷον πατὴρ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες κατὰ ταὐτὰ οἱ πρὸς γένους τῷ ἀνδρί,* **πενθεροὶ** *δὲ ἀνάπαλιν οἱ τῇ γημαμένῃ προσήκοντες, εἰ καὶ συγκεχύκασιν οἱ ποιηταὶ τὰ ὀνόματα τὴν χρῆσιν μεταβαλόντες*. - Ε΄ 141, **εὐχάριστος** *καὶ* **εὐχαριστεῖν** *ἐπὶ τοῦ διδόναι, οὐκ ἐπὶ τοῦ εἰδέναι χάριν*. - Ζ΄ 73, *τὸ δὲ ἐργαλεῖον καθ' οὗ ἔκλωθον ἐξαρτῶντες τὰ στυππεῖα* **γέρων** *ἐκαλεῖτο· ἦν δὲ ξύλου πεποιημένον κιόνιον, σχῆμα Ἑρμοῦ τετραγώνου ἔχον, ᾧ* **γέροντος** *ἐπῆν πρόσωπον, ἀφ' οὗ καὶ τοὔνομα*. - Ι΄ 53, **ζεῦγος** *πᾶν ἂν καλοῖτο τὸ ἐζευγμένον καὶ εἰ τριῶν ὑποζυγίων ἢ καὶ τεττάρων εἴη· καὶ* **μονίππῳ** *δ' ἄν τις χρῷτο* (δηλ. *ζεύγει*). - Ζ΄ 107, **βασκάνια** *τὰ πρὸ τῶν καμίνων τῶν χαλκέων καταρτώμενα ἢ ἐπιπλαττόμενα ἐπὶ φθόνου ἀποτροπῇ*. - Θ΄ 103, **χαρώνειος** *θύρα, δι' ἧς τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπήγοντο*.

Ἄλλοτε διαστέλλει καὶ κατονομάζει ξένας ἢ διαλεκτικὰς λέξεις· πρβλ. **σινδὼν** *Αἰγυπτία*, Ζ΄ 72 - **πανδούραν** *Ἀσσύριοι ὠνόμαζον*, Δ΄ 60 - **παράδεισος,** *βαρβαρικὸν εἶναι δοκοῦν τοὔνομα ἥκει κατὰ συνήθειαν εἰς χρῆσιν Ἑλληνικήν, ὡς καὶ ἄλλα πολλὰ τῶν Περσικῶν*, Θ΄ 13 - **σαράβαρα** . . . *ἐν τοῖς Σκύθαις Ἀντιφάνης* . . . (ὅθεν τὸ νῦν *σαλβάρι*), *Λυδῶν δέ τις χιτὼν* **βάσαρα** . . .· παρατηρεῖ δὲ ἐπὶ λέξει: «*τὰ τοιαῦτα ὀνόματα μηνύειν με ἀλλὰ μὴ κρίνειν νόμιζε*». - Ἐν δὲ Θ΄ 82, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς *λίτρας*, Σικελικοῦ ἢ ὀρθότερον Ἰταλιωτικοῦ ὀνόματος γράφει: «*ἔχει μὲν δή τι καὶ φιλόκαλον ἡ τούτων γνῶσις· ἴσως δὲ οὐδὲ ἡ χρῆσις ἄτοπος, εἰ μηδὲ τοὺς* **σίγλους** *ὁ Ξενοφῶν ὄνομα βαρβαρικοῦ νομίσματος εἰπεῖν ἐφυλάξατο· καὶ μὴν καὶ τὸν* **δανάκην** *εἶναί τινές φασι νομισμά τι περσικόν* . . .». Ὁμοίως μνημονεύει ξενικῶν ὀνομάτων, οἷον *κανδύταλις, τιάρα, κυρβασία, κίδαρις* ἢ *κίτταρις, κάλαστρις, φώσων, ἡμιτύβιον, ζειρά, καυνάκης, σάραπις, τήβεννα* - τὸ *ῥογὸς* (rogus) καὶ τὸ *νοῦμμος* ἐκ τοῦ Ἐπιχάρμου, τοῦ Ῥίνθωνος - τὸ *κύβιτον* ἐκ τοῦ Ἱπποκράτους - τὸ *μανδύη* ἐκ τοῦ Αἰσχύλου ὡς Λιβυρνικὸν - θύραι *κιγκλίδες* ἃς οἱ Ῥωμαῖοι **καγκελλωτὰς** *λέγουσιν*, Η΄ 124· ἢ ὡς διαλεκτικῶν, οἷον *καυσία* Μακεδονικὸν - *κοττὶς* ἡ κεφαλὴ Δωρικὸν κλπ.· ἢ ὡς ποιητικῶν, οἷον Α΄ 14, *θυηπόλοι* ποιητικώτερον - ὁμοίως τὸ *θεσπιῳδεῖν* καὶ *ἀγχιτέρμονες* λέγει *διθυραμβώδη*, αὐτ. 17 - τὸ *θεοστυγὴς* τραγικὸν ὅπως καὶ τὸ *ἀγένειος*,[1] Β΄ 88

[1]) Τὸ *ἀγένειος* ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Ξενοφῶντι, πρὸς δὲ σῴζεται καὶ ἐν τῇ

- τὸ *οἰκοδέγμων, πέλλιξ,* 21 - τὸ *νεφεληγερέτης, ἐννοσίγαιος, ἰλλὸς* καὶ *ἰλλώπτειν, δενδίλλειν,* τὸ *ἀφᾶσθαι, πατροφόντης, μητροφόντης, χναύματα, νωγαλίσματα, γοωμένη, ἀδίαττον, ἀλκτήρ, σπάδιξ, κίρκος, ἀμβλυωπός,* Θ΄ 22 - τὸ ***φόβαι, ἔθειραι, σμήριγγες, ἕλικες*** *τοῖς μέτροις δεδόσθωσαν,* καὶ τὸ *ἐφήβαιον* λέγει τῶν ἰατρῶν, Β΄ 179, κλπ.

Ἀλλ' ἰδιαιτέρας παρατηρήσεως ἄξια εἶναι ὅσα διδάσκει περὶ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης χρήσεως πολλῶν λέξεων. Ζῶν δηλ. κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῶν Ἀττικιστῶν συνιστᾷ ἢ ἀποβάλλει πολλὰς λέξεις συνήθως μὲν κατὰ λόγον τῆς χρήσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν δοκίμων συγγραφέων, ἀλλὰ ὡς φαίνεται, καὶ κατ' ἄλλας ἀπόψεις, καίτοι δὲν ἀναφέρει πάντοτε τοὺς λόγους τῆς ἑκάστοτε κρίσεως αὐτοῦ· ἐντεῦθεν ἡμεῖς σήμερον οὐχὶ σπανίως ἀγνοοῦμεν τὰς αἰτίας τῶν τοιούτων ἀποφάνσεων. Πρβλ. Η΄ 134 κἑξ., *οἱ γὰρ* ***κοινῶνες*** *Ξενοφῶντος ἴδιον . . . τὰ* ***διαιρετὰ*** *εὐτελέστερον , . . τὸ* ***μερίσασθαι*** *εὐτελέστερον, κρεῖσσον δὲ τὸ* ***μοιρολογχεῖν*** *. . . ὁ* ***διαμερισμὸς*** *ὑπόφαυλον καὶ ἡ* ***δάτησις*** *ὑπομόχθηρον, βέλτιον δὲ ὁ* ***δασμός.*** - Ι΄ 83, *τάχα δ' εἴποι τις ἂν καὶ* ***πινάκια·*** *οὐ φαῦλον γὰρ χρῆσθαι τούτῳ τῷ ὀνόματι.* - Α΄ 93, ***πρυμνήσια·*** *ἐγχωρεῖ γὰρ τῷ ὀνόματι χρῆσθαι, κἂν ᾖ ποιητικόν.* [1] - Β΄ 22, ***λάχνη·*** *χρηστέον τῷ ὀνόματι κἂν ποιητικόν.* - Γ΄ 29, *ἐξανεψιοὶ καὶ ἐξανεψιαί· τούτῳ τῷ ὀνόματι οὐ πάνυ τετριμμένῳ κέχρηται Μένανδρος,* ***ᾧ ἀεὶ μὲν οὐ χρηστέον ὡς οὐκ ἀκριβῶς Ἑλληνικῷ,*** *ἐπὶ δὲ τῶν ἀκατονομάστων πιστευτέον· ὧν γὰρ γενῶν ἢ πραγμάτων ἢ κτημάτων ὀνόματα παρ' ἄλλοις οὐκ ἔστιν, ἀγαπητὸν ἂν εἴη καὶ παρὰ τούτου λαβεῖν.* - Α΄ 78, *ξενών, ὃ παρὰ τοῖς νεωτέροις* ***νοσοκομεῖον*** *λέγεται καὶ* ***κοιτών·*** *εἰ γὰρ καὶ Μένανδρος αὐτὸ βάρβαρον οἴεται, ἀλλ' Ἀριστοφάνης πιστότερος αὐτοῦ εἰπὼν κλπ.* - Ἐν Α΄ 6, *διαστέλλει τοὺς ἀκριβεστέρους, ἤτοι τοὺς δοκίμους πεζογράφους, τῶν ποιητῶν λέγων «οἱ μὲν γὰρ ἀκριβέστεροι* ***σηκὸν*** *τὸν τῶν ἡρώων λέγουσιν, οἱ δὲ ποιηταὶ καὶ τὸν τῶν θεῶν, ὡς οἱ τραγῳδοὶ* ***ἁγνὸν εἰς σηκὸν θεοῦ*****».** - Θ΄ 137, ***τευτάζειν*** *ἀλλ' οὐ προσίεμαι.* - Γ΄ 78, *λάτρις καὶ ἀμφίπολος καὶ* ***πρόσπολος*** *οὐ καθ' ἡμᾶς.* - Ὁμοίως Γ΄ 90, τὸ ***θακεῖν*** *οὐκ ἂν εἴη πρὸς ἡμῶν.* - Ε΄ 76, *Ἀνακρέων σφάλλεται* ***κερόεσσαν*** *ἔλαφον προσειπὼν καὶ Σοφοκλῆς* ***κεροῦσσαν*** *τὴν Τηλέφου τροφόν, Ὅμηρος δὲ*

νέᾳ Ἑλληνικῇ, *ἀγένειο παλλικάρι* παρ' Ἐρωτοκρίτῳ, πρβλ. καὶ *ἀγένειο ζευγάρι μοῦρο* ἀλῶνι ἐν παροιμίᾳ, περὶ ἧς ἴδε Ἀθηνᾶς τόμ. Κ΄, σ. 556.

[1]) Ἡ λέξις *πρυμνήσι* (δηλ. σχοινίον) σῴζεται περὶ τὸν Παγασητικὸν κόλπον· δὲν θὰ ἦτο ἄρα μόνον ποιητική.

ὀρθῶς λέγει ἀμφ' ***ἔλαφον κεραόν.***[1] - Β´ 12, ***πολιοκρόταφος*** *οὐ καθ' ἡμᾶς.* - Β´ 30, *τὴν γὰρ* ***κοσύμβην*** *οὐκ ἂν προσείμην.* - Δ´ 43, ***τριψημερεῖν,*** *εἴρηται μέν, οὐ μὴν ἔμοιγε ἀρέσκει.* - Ϛ´ 87, *τὴν δὲ καλουμένην νίγλαν μυστίλην ἥδιον καλεῖν.* - Α´ 98, *κατ' Ἀντιφῶντα ὁ* ***ποδοχῶν*** *ἢ μᾶλλον κατ' ἐμὲ ὁ* ***ποδηγῶν.*** - Ϛ´ 175, *τὸ* ***φυράδην*** *καὶ* ***ῥύδην*** *οὐκ οἶδα εἰ ἀνεκτά.* - Β´ 8, *βρέφος* ***νεογιλὲς*** ('Ισαῖος), *ἐμὲ δὲ οὐκ ἀρέσκει, ἄμεινον δὲ τὸ παρ' Ἡροδότῳ* ***νεογνὸν*** *κλπ.* - Ζ´ 111 - 2, ***κορώνην,*** *οἱ δὲ νῦν* ***κόρακα,*** *κόρακι κλείεθ' ἡ θύρα· ἔστι μὲν οὐ κεκριμένη τοῖς νέοις ἡ φωνή, ληπτέον δὲ καὶ τὰ σπάνια, εἰ μὴ καὶ παρ' αὐτῶν εἴη χρηστέα.* - Η´ 78, ***χλεύη*** *λέγεται ἀλλ' οὐχ εὗρον.* Α´ 9, *οὐδέπω ἐντετύχηκα τῷ ὀνόματι* ***ἀβέβηλος.*** - Δ´ 93, ***ἀποκήρυκτος*** *οὐκ ἔστιν ἐν χρήσει τῇ παλαιᾷ· Θεόπομπος δ' αὐτῷ κέχρηται ὁ συγγραφεύς·* ***ἀλλ' οὐδὲν Θεοπόμπῳ σταθμητὸν εἰς ἑρμηνείας κρίσιν.*** - Θ´ 33, *φιλοτιμουμένῳ δὲ* (ἤτοι τῷ περὶ τὴν Ἀττικὴν χρῆσιν ἐπτοημένῳ, τῷ ταύτην ἀκριβοῦντι) *ἔξεστιν εἰπεῖν Σαλμυδησσός, Καφηρεὺς καὶ ὅσα ἐν θαλάσσῃ δύσμικτα καὶ ἄξενα χωρία.* - Θ´ 27, *ἡ πολλὰς ἔχουσα πόλεις χώρα* ***πολύπολις·*** *πέρα γὰρ τοῦ δέοντος φιλότιμον τὸ τὴν οἰκουμένην εἰπεῖν* ***εὔπολιν.*** - Α´ 78, *εἴποις δ' ἂν τὸν περίστυλον τόπον καὶ περικίονα (καὶ γὰρ στῦλος καὶ κίων ὀνομάζεται).* - Β´ 112, *καὶ γλυκυφωνίαν ἂν φαίης, οὐκ ἂν καὶ γλυκύφωνον προσειπών.* - Α´ 84, ***ναυπηγοί·*** *φιλοτιμότερον δὲ* ***νεουργοὶ*** *καὶ* ***νεωποιοὶ*** *καὶ* ***τριηροποιοὶ*** *καὶ τὰ ὅμοια.* - Α´ 35, *φιλοτιμότερον δὲ τῇ χρήσει τὸ* ***τελεσιουργεῖν*** *καὶ ἡ* ***τελεσιουργία.*** - Α´ 160, *φιλοτιμότερον* ***θέρους ἀκμή.*** - Αὐτ. 66, *φιλοτιμότερον δὲ προστεθῆναι τὴν* ***εἰς πρόθεσιν*** *ταῖς ἐπιούσαις ἡμέραις, οἷον* ***εἰς αὔριον, εἰς τὴν ἐπιοῦσαν, εἰς ἡμέραν τρίτην*** *καὶ* ***εἰς ἡμέραν τετάρτην*** *κλπ.* - Ε´ 117, *ἡ* ***καλλιλογία*** *καὶ* ***εὐστομία*** *βίαιον.* - Β´ 112, ***θρασυφωνίαν*** *εἴποις ἂν οὐκ ὂν τῆς Πλάτωνος* ***θρασυξενίας*** *ἀηδέστερον, τὸ δὲ* ***θρασύφωνος*** *βίαιον.* - Δ´ 23, *τὸ ἐπίρρημα* ***πολλῶς*** *βίαιον· θεραπεία τὸ πλῆθος τῶν θεραπόντων, τὸ δὲ* ***θεραπευσία*** *βιαιότερον.* - Α´ 21, ***φιλοθεότης*** *βίαιον.* - Α´ 54, *ὁ* ***ἑνδεκέτης*** *σκληρότερόν μοι φαίνεται.* - Γ´ 20, *ἡ* ***ἀνδρειότης*** *σκληρόν.* - Θ´ 148, *σκληρότερον τὸ* ***γελωτοποιεῖν,*** *εὐτελέστερον τὸ* ***γελοιάζειν*** *καὶ φορτικώτερον τὸ* ***γλοιάζειν.*** - Δ´ 12, ***φλαυρότης*** *σκληρὸν* (κατωτέρω ἀναγράφει τὸ ***φλαῦρος, φλαύρως*** καὶ ***ἀποφλαυρίσαι***). - Ε´ 126, *τὸ* ***νόησις*** *σκληρότερόν τε καὶ ἀμφίβολον.* - Θ´ 152, *τὸ* ***καταμανθάνειν*** *καὶ ὁ* ***καταμαθητικὸς*** *δυσηχέστερα τῷ μήκει.* - Γ´

[1]) Ἡ λέξις *κερόεσσα - κεροῦσσα* ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ θέματος *κερο -* ὅπως καὶ τὰ σύνθετα *κεροθέτης κερο - ελκὰς - κερουλκὰς κλπ.*

105, *τὸ* **νοσωδῶς** *ἔχει τινὰ πρὸς τὴν ἀκοὴν δυσχέρειαν.* - Η΄ 147, *τὸ* **ζημιωδῶς** *δύσφθεγκτον·* αὐτ. 152, *ἡ* **σύνδεσις** *σκληρόν, κἂν Πλάτωνος ᾖ.* - Β΄ 113, *ὁ δὲ* **σύμφωνος** *πάνυ εὐτελές· τὰ ἐπιρρήματα εὐφώνως, σμικροφώνως, μεγαλοφώνως, ὁμοφώνως, ἀφώνως, ἡδυφώνως· τὰ γὰρ ἀπὸ τῶν ἄλλων οὐ λεῖα πρὸς τὴν ἀκοήν.* - Η΄ 11, *σκληρὸν τὸ* **ἰσοστασίως· ἐλεημόνως** *καὶ* **φιλοικτιρμόνως** *σκληρά.* - Β΄ 23, **οὐλοκίκιννα** *καὶ* **στραβολοκόμαν** *μοχθηρά.* - Α΄ 13, *τὸ* **θεοποιία** *δυσχερὲς πρὸς τὴν ἀκοήν, καὶ* **μορφῶσαι** *σκληρόν.* - Α΄ 39, **ὀρκιητόμος,** *εἰ μὴ σκληρότερον.* - Γ΄ 119, **ἐκτένεια** *σκληρόν.* - Α΄ 150, **ἀντιπολέμιοι** *σκληρόν ἐστι, βέλτιον* **ἀντιπολεμοῦντες.** - Α΄ 153, **ὁμαιχμία** (Θουκυδ.) *οὐ λεῖον πρὸς τὴν ἀκοήν.* - Α΄ 156, **ἐμπειροπόλεμοι** *ἐπαχθές.* - Β΄ 154, **αὐτοχειρίσαντες** *παμμίαρον.* - Δ΄ 51, **σοφιστεία** *βάρβαρον,* **ταπείνωσις** *εὐτελές,* **δόλωσις** *τραχύ.* - Ϛ΄ 8, **ξένισις** *τραχύ.* Θ΄ 127, *ἡ* **στραγγεία** *παμπόνηρος.* - Θ΄ 151, **εἰδήμων** *μοχθηρόν,* **ἀθυρόγλωσσος** (Εὐρ.) *ὑπομόχθηρον,* **ἀγωνοθήκη** (Εὐρ.) *μοχθηρόν,* **λεουργὸς** (Ξενοφ.) *φορτικόν.* - Α΄ 80, *σιτοποιὸς οἶκος, ἵνα μὴ* **μυλῶνα** *ὡς οὐκ εὔφημον ὀνομάζωμεν.* - Α΄ 70, **περὶ πρῶτον ὕπνον,** *εἰ μὴ εὐτελές.* - Β΄ 17, *τὸ* **κοράσιον** *εἴρηται . . . ἀλλ' εὐτελές.* - Γ΄ 120, **φιλοπονία** *εὐτελές.* - Ὁμοίως χαρακτηρίζεται τὸ **δειλῶς, δόκησις, λοίδορος, ἀλειτουργησία, ἐλευθεροπρέπεια,** Γ΄ 119, **εὔσημα γράμματα, νεόφυτον** (Ἀριστοφ.) **μυριαγωγὸς** κλπ. κλπ.

Ἄλλα δὲ λέγει *πάνυ εὐτελῆ,* οἷον **ἀφοβία, μωρῶς, εὐπώγων** κλπ. καὶ ἄλλα *εὐτελέστερα,* οἷον **ἀγωγεύς, αὐθιγενής, διχονοεῖν·** τὸ **ἀπονενοῆσθαι** λέγει *φαυλότερον* κτλ. Ἐν Ι΄ 40, ἀναγινώσκεται ὅτι «**τὰς τύλας** *κατὰ τὴν κοινὴν χρῆσιν ἔστιν εἰρημένον*». - Ι΄ 21, «*τὸ κοινότατον τοῦτο καὶ μᾶλλον τεθρυλημένον τὸν* **οἰκοδεσπότην** *καὶ τὴν* **οἰκοδέσποιναν** *οὐκ ἀποδέχομαι . . .*» - Καὶ Ι΄ 41, «*εἰ δὲ καὶ τὸ* **κνέφαλλον** *μὴ ἐπὶ τοῦ τυλείου τις ἀκούειν βούλοιτο, ὥσπερ ἡ* **πολλὴ χρῆσις** *ἔχει, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἐμβαλλομένου πληρώματος, ὃ* **γνάφαλον** *καλοῦσι . . .*». - Ἐν Α΄ 78, ὅτι **οἱ πολλοὶ πλαγίαν θύραν** *λέγουσι.* - Ἐν Α΄ 247, ὅτι **οἱ πολλοὶ κράμβην,** ἣν οἱ παλαιοὶ **ῥάφανον** λέγουσι κλπ.

Τοιουτοτρόπως ἔρχεται εἰς τὰ *παρὰ τοῖς πολλοῖς καὶ ἰδιώταις* εὔχρηστα διδάσκων περὶ πολλῶν ὅτι εἶναι *τῶν ἰδιωτῶν* ἢ *ἰδιωτικὰ* ἢ *πάνυ ἰδιωτικά,* ὅτι εἶναι *τῶν ἀδοξοτέρων* κτλ.· πρβλ. Α΄ 114, τὸ **ἀνατοιχεῖν** καὶ 165 τὸ **ἐφιλιώθησαν** *ἰδιωτικόν·* τὸ αὐτὸ κατηγορεῖται κατὰ τοῦ *στραβός,* Β΄ 51 - τοῦ *μασχάλη* ἀντὶ τοῦ *ὑπὸ μάλης* τῶν Ἀττικῶν, Β΄ 137 - τοῦ *ἐπαρίστερος,* Β΄ 160 - τοῦ *σύναιμος,* Γ΄ 23 - τοῦ *βούλησις,* Ε΄ 165 - τοῦ *βλάσφημος καὶ διάβολος,* Ε΄ 168 - τοῦ *εἰδήμων,* Ε΄ 145 - τοῦ *συναλλαγή,* Ε΄ 143 - τοῦ *ἀπολῦσαι,* Η΄ 9 -

ἐπὶ τοῦ *ἀποψηφίσασθαι, τοῦ καθάριος,* 6, 27 κλπ. Περὶ τοῦ *παππεπίπαππος* ἀποφαίνεται ἐν Γ΄ 16, ὅτι εἶναι *δεινῶς ἰδιωτικόν,* περὶ τοῦ ***ἐπιχάρτης*** ἐν Γ΄ 102, ὅτι εἶναι *φαῦλον,* περὶ τοῦ *ἀπφία, ἀπφίον* καὶ *ἀπφάριον* τῶν νέων κωμικῶν ὅτι εἶναι *φαυλότατα* - ἐν Ι΄ 35 περὶ τοῦ ***χαμεύνη*** *καὶ* ***χαμεύνιον*** ὅτι εἶναι *τῶν ἀδοξοτέρων* κλπ. Ἐνιαχοῦ ἐπιχειρεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ διὰ τεχνολογικῶν λόγων· οὕτω διδάσκει ἐν Ζ΄ 28, ***νακοτίλτης***... (καὶ ***νακότιλτον***) *οὐκ ἀνεκτόν, εἰ μὴ τὸ ῥῆμα ἦν ἐν χρήσει παλαιότερον·* ***ἐριουργεῖον ὁ ἱστὼν***... *διὰ τοῦτο ἀνέχομαι τοῦ ὀνόματος, ὅτι τὸ πρᾶγμα τὸ ἀπ᾽ αὐτοῦ καὶ τὸ ῥῆμα παρὰ τοῖς κεχρονισμένοις ἔστιν εἰρημένον* (δηλ. τὸ ***ἐριουργία*** καὶ τὸ ***ἐριουργεῖν***) κλπ.

Ταῦτα, ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν, τοῦ Ἀττικιστοῦ τούτου, ἅτινα παρέχουσιν ἀφορμὴν εἰς ποικίλας παρατηρήσεις, νομίζω ἱκανὰ νὰ πείσωσι πάντας καὶ ἰδιαιτέρως τοὺς περὶ τὴν λεξικογραφίαν ἀσχολουμένους, ὅτι οὐκ ὀλίγα διδάγματα δυνάμεθα νὰ ἀντλήσωμεν ἐκ τῆς μελέτης τῶν μετγν. τούτων Ἑλλήνων, οἵτινες περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ μακρὸν ἠσχολήθησαν καὶ πολλὰ τὰ μὲν ὀρθὰ τὰ δὲ καὶ οὐχὶ περὶ αὐτῆς ἐδίδαξαν, θὰ χαρῶ δὲ μεγάλα, ἂν τὰ λεχθέντα τύχωσιν εὐρυτέρας ἐξετάσεως καὶ συμπληρώσεως παρά τινος ἢ παρά τινων ἐκ τῶν νεωτέρων.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ι. ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ
Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας καὶ Παιδαγωγικῆς
ἐν τῷ Καποδιστριακῷ Πανεπιστημίῳ.

ΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ

ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Οἱ παλαιότεροι παιδαγωγικοὶ ἐφήρμοζον ἐπὶ αἰῶνας ὅλους κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν παιδαγωγικῶν προβλημάτων τρόπους θεωρητικοὺς καὶ δογματικούς, σχεδὸν δ' οὐδέποτε ὡρμῶντο ἀπὸ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐρεύνης τῶν φαινομένων. Οὕτω πολλάκις ἐστηρίζοντο ἐπὶ γνωμῶν ἄλλων προσώπων. Θέλοντες λ. χ. νὰ ἀποδείξωσι τὴν σκοπιμότητα παραγγελμάτων παιδαγωγικῶν, μέσων ἀγωγῆς, τρόπων διδασκαλίας, ἠρκοῦντο εἰς ἀπαρίθμησιν γνωμῶν ἐπιφανῶν φιλοσόφων, παιδαγωγικῶν καὶ ἄλλων ἐπιστημόνων. Καθ' ἃς δὲ περιστάσεις δὲν συνῆγον οὕτω δογματικῶς τὰ παραγγέλματα αὐτῶν, ἐλάμβανον ὡς βάσιν προϋποθέσεις πεπλανημένας. Οὕτω λ. χ. πολλάκις μετετίθεντο διὰ τῆς φαντασίας εἰς τὴν παιδικὴν κατάστασιν καὶ ἔπλαττον περὶ τῶν ἰδιοτήτων καὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ παιδὸς καὶ καθόλου περὶ τῶν φαινομένων τοῦ παιδικοῦ βίου προϋποθέσεις ἥκιστα στοιχούσας τῇ πραγματικότητι. Ἐπὶ τοιούτων δὲ προϋποθέσεων ᾠκοδόμουν θεωρίας ὅλας. Σπανιώτατα δὲ προσέφευγον εἰς πραγματικὴν ἐπὶ παίδων παρατήρησιν. Καὶ ὁσάκις δ' ὅμως ὡρμῶντο ἀπὸ παρατηρήσεων, αὗται ἦσαν κυρίως τυχαῖαι ἀντιλήψεις, ἄνευ συστήματος καὶ ἀρχῶν τελούμεναι. Καθόλου εἰπεῖν, κοινὸς χαρακτὴρ τῆς παλαιοτέρας ἐπεξεργασίας τῶν παιδαγωγικῶν θεμάτων εἶναι ἡ ἔλλειψις σπουδῆς τῶν φαινομένων.

Εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητον, ὅτι οὗτος ὁ αὐθαίρετος τρόπος τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ζητημάτων, ὁ ἄνευ συστήματος, ὁ στερούμενος πραγματικῆς βάσεως δὲν δύναται νὰ ἀγάγῃ εἰς ἀσφαλῆ πορίσματα, οὐδὲ νὰ συντελέσῃ εἰς διαμόρφωσιν ἐπιστήμης. Καὶ αἱ ἐπ' εὐκαιρίᾳ δὲ παρατηρήσεις ἐπὶ παίδων, αἱ τυχαῖαι καὶ ἄσκοποι, αἵτινες ἐτελοῦντο ὑπὸ

διδασκάλων κυρίως κατὰ τὴν μετὰ τῶν παίδων ἀναστροφὴν αὐτῶν, ἐπικουροῦσι μὲν σπουδαίως πρὸς ἐξαγωγὴν πορισμάτων ὠφελίμων διὰ τὴν πρᾶξιν τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας, εἶναι ὅμως ἀνεπαρκεῖς, ὅπως ἀποτελέσωσι βάσιν, ἐφ᾽ ἧς νὰ δύναται νὰ στηριχθῇ ἀποκλειστικῶς σύστημα ἐπιστημονικόν.

Ἡ εἰκὼν δέ, ἣν ἡ παλαιοτέρα παιδαγωγικὴ παρέχει ἡμῖν, πείθει περὶ τοῦ ἀνεπαρκοῦς τῶν μέσων, δι᾽ ὧν αὕτη ἐκαλλιεργεῖτο. Ἐφ᾽ ὅσον εἰς τὰς εἰρημένας μεθόδους περιωρίζετο αὕτη, διετέλει ἀποτελοῦσα σύνολον γνώσεων πρακτικῶν, οὔτε εἰς ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν εὑρισκομένων, οὔτε ἐπὶ τῆς πραγματικότητος στηριζομένων.[1] Μόνον δ᾽ ἀφοῦ διεμορφώθησαν μέθοδοι ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἀπέβη καὶ τῇ παιδαγωγικῇ δυνατὸν νὰ ἐξελιχθῇ εἰς ἀληθῆ ἐπιστήμην.

Περὶ τῶν μεθόδων τούτων ἔσται ἐν τοῖς ἑπομένοις διὰ βραχέων ὁ λόγος.

Καὶ ἡ σημερινὴ παιδαγωγικὴ πρὸς λύσιν οὐκ ὀλίγων αὐτῆς προβλημάτων, ἐν οἷς καί τινα τῶν κεφαλαιωδεστάτων, ὁρμᾶται ἀπὸ θεωρητικῶν προϋποθέσεων καὶ χειραγωγεῖται καὶ ὑπὸ τῶν πορισμάτων ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἐν τῷ συνόλῳ ὅμως αὐτῆς θεωρουμένη σήμερον ἡ παιδαγωγικὴ δεικνύει χαρακτῆρα γενικὸν ἐπιστήμης ἐμπειρικῆς, ποιουμένη χρῆσιν μεθόδων, ἃς ἐν τῇ γενικῇ αὐτῶν μορφῇ ἔχει κοινὰς πρὸς πάσας τὰς θετικὰς ἐπιστήμας. Εἶναι δὲ αὗται ἡ ***συστηματικὴ παρατήρησις*** καὶ τὸ ***πείραμα.***

I. — Η ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΙΣ

Ἡ παρατήρησις ὡς μέθοδος ἐπιστημονικῆς παιδαγωγικῆς ἐρεύνης διαφέρει τῆς τυχαίας ἐκείνης ἀντιλήψεως διαφόρων φαινομένων ἐπὶ παίδων, ἐφ᾽ ὧν οἱ προσεκτικώτεροι τῶν παλαιῶν διδασκάλων

[1]) Ὀρθόταται εἶναι αἱ σχετικαὶ παρατηρήσεις τοῦ ***Binet:*** «Ἡ παλαιὰ παιδαγωγικὴ παρ᾽ ἅπαντα τὰ ὀρθὰ σημεῖα, ἅτινα περιέχει, πρέπει νὰ ἀντικατασταθῇ ἐξ ὁλοκλήρου, καθότι θεμελιῶδες αὐτῆς τρωτὸν εἶναι τοῦτο: Ἐδημιουργήθη μετὰ μεγάλης εὐχερείας· ᾠκοδομήθη ἐπὶ ἐκδοχῶν ἀναποδείκτων· ἀντικαθιστᾷ τὰ γεγονότα διὰ παροτρύνσεων καὶ νουθεσιῶν. Τὸ γνώρισμα, τὸ ἄριστα χαρακτηρίζον αὐτήν, εἶναι ἡ λογοκοπία. Ἡ νέα παιδαγωγικὴ πρέπει νὰ θεμελιωθῇ ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος. Πρέπει νὰ εἶναι πρὸ πάντων πειραματικὴ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως». (La Fatigue intellectuelle. Introduction. Paris, 1898).

εστήριζον τὰ πορίσματα τῆς πείρας αὐτῶν. Δὲν εἶναι αὕτη τυχαία καὶ ἄσκοπος, ἀλλὰ προϋποτίθησι τὴν ὕπαρξιν ὡρισμένου σκοποῦ καὶ τελεῖται ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένων ἀρχῶν. Ὁ ἐπιστημονικῶς παρατηρῶν προβαίνει συστηματικῶς, ἐπιδιώκων ὡρισμένον τι καὶ περιλαμβάνει ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἐρεύνης του οὐ μόνον τὸ παρατηρητέον φαινόμενον, ἀλλὰ καὶ τὰς συνθήκας, ὑφ' ὧν τοῦτο συνοδεύεται. Οὕτω δὲ κατορθοῖ οὐ μόνον νὰ λαμβάνῃ γνῶσιν τοῦ φαινομένου καὶ τῶν αἰτίων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ διατάττῃ ἑκάστην ἐπὶ μέρους περίπτωσιν ὑπὸ γενικώτερα σημεῖα. Οὕτω προσέτι δύναται καὶ ἐν τῷ μέλλοντι νὰ διασαφῇ νέα φαινόμενα διὰ τῶν ἤδη παρατηρηθέντων. Συνελόντι εἰπεῖν, τὴν παρατήρησιν ταύτην δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς συστηματικήν, ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένων σκοπῶν γινομένην ἀντίληψιν τῆς πραγματικότητος.

Ἡ παρατήρησις τυγχάνουσα θεμελιώδης μέθοδος πάσης ἐμπειρικῆς ἐρεύνης, δύναται ἄριστα νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς ἔρευναν τοῦ παιδός. Ἀληθῶς δ' αὕτη ὁδηγεῖ εὐθὺ πρὸς γνῶσιν τοῦ ὑποκειμένου τούτου τῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς ἐργάζεται, καίτοι παρέχει ἱκανὴν δυσχέρειαν ἐφαρμοζομένη ἐπὶ παίδων. Εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ κατὰ ποικίλους τρόπους, ὥστε, κυρίως εἰπεῖν, ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν παρατήρησις πρέπει νὰ νοήσωμεν περιλαμβανόμενον οὐχὶ μονομερῆ τινα τρόπον ἐρεύνης, ἀλλ' ὁμάδα ὅλην ἱκανῶς περιπλόκων μεθόδων, οἷαι αἱ ἑπόμεναι:

Α. – Ἡ ἄμεσος ἢ ἀντικειμενικὴ παρατήρησις.

Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν σπουδὴν τῆς τοῦ παιδὸς καταστάσεως δι' ἀπ' εὐθείας παρατηρήσεως τῶν διαφόρων ἐκδηλώσεων αὐτοῦ καὶ δὴ τῶν συνδιαλέξεων αὐτοῦ, τῶν κινήσεων αὐτοῦ, τῶν ἐκφράσεων τοῦ προσώπου του, τῶν ἐνασχολήσεων αὐτοῦ, τῶν παιγνίων τῆς προτιμήσεώς του, τοῦ τρόπου καὶ τῆς καθόλου συμπεριφορᾶς αὐτοῦ ἐν ταῖς διαφόροις αὐτοῦ σχέσεσι πρὸς ἄλλα πρόσωπα, τῆς στάσεως, ἣν τηρεῖ ἐργαζόμενος, τοῦ τρόπου, καθ' ὃν προβαίνει εἰς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεών του, τῶν μεταπτώσεων τῆς φωνῆς, τῆς προσοχῆς, τῶν συναισθημάτων καὶ ἰδεῶν του κτλ.

Αἱ ἐκδηλώσεις αὗται χρησιμεύουσιν ὡς θύραι, δι' ὧν ὁ δεξιὸς παρατηρητὴς δύναται νὰ εἰσδύσῃ μέχρι τῶν ἀδύτων τῆς παιδικῆς ψυχῆς καὶ νὰ ἐξαγάγῃ ποικίλα συμπεράσματα περὶ τῶν ἰδιοτήτων τῆς νοήσεως, τοῦ συναισθήματος καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ παιδός. Δι' αὐτῶν λ. χ. διαγιγνώσκει, κατὰ τίνα στιγμὴν τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀρχε-

ται λειτουργοῦσα ἑκάστη ψυχικὴ δεξιότης, τίνα πορείαν διατρέχει, πότε περατοῦται ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς, μετὰ τίνος φυσικῆς ἰσχύος ἀναφαίνεται παρ᾽ ἑκάστῳ παιδὶ κ. τ. τ. Ἐγκατοπτρίζονται δ᾽ ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσι ταύταις αἱ ἰδιότητες καὶ αἱ ἰδιορρυθμίαι τῆς ψυχικῆς καταστάσεως πολὺ ἐναργέστερον παρὰ τῷ παιδὶ ἢ παρὰ τῷ ἐνηλίκῳ, διότι, ὡς γνωστόν, ὁ παῖς εἶναι πολὺ φυσικώτερος ἢ ὁ ἐνήλικος. Δὲν προσποιεῖται, ὡς ἐκεῖνος, δὲν δύναται, ὡς ἐκεῖνος, νὰ ἀποκρύψῃ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ, ἀλλ᾽ ἑκάστην ψυχικὴν αὐτοῦ ἐξέγερσιν ὠθεῖ πρὸς τὰ ἔξω, συνοδεύων αὐτὴν δι᾽ ὡρισμένων κινήσεων καὶ ἐκφράσεων τοῦ προσώπου.

Πολὺ δ᾽ ἀσφαλέστερον διαγιγνώσκεται διὰ τοῦ μέσου τούτου ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ παιδός, ὅταν οὗτος παρατηρῆται, ἐνῷ ἐλευθέρως καὶ ἀβιάστως δρᾷ, χωρὶς νὰ ὑποπτεύῃ, ὅτι καθίσταται ὑποκείμενον τῆς ξένης περιεργίας καὶ ἰδίᾳ χωρὶς νὰ δεσμεύηται ἡ ἐλευθέρα αὐτοῦ ἐκδήλωσις, διότι ἡ παρατήρησις ὡς μέθοδος ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ παιδὸς θεμελιώδη προϋπόθεσιν ἔχει τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ πρὸς αὐθόρμητον ἐκδήλωσιν τῶν ἐσωτερικῶν αὐτοῦ καταστάσεων.

Καὶ ἡ ἄμεσος δὲ παρατήρησις δύναται κατὰ πλείονας τοῦ ἑνὸς τρόπους νὰ ἐφαρμοσθῇ. Ὡς ἐκ τούτου δὲ προσλαμβάνει διαφόρους μορφάς.

1. **Ἡ κατ᾽ ἄτομον παρατήρησις.** Κατ᾽ αὐτὴν εἷς μόνος παῖς καθίσταται ὑποκείμενον παρατηρήσεως. Ἀποτελεῖ δ᾽ αὕτη τὴν ἁπλουστάτην μορφὴν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος μεθόδου. Καὶ ταύτης δ᾽ ἡ ἐφαρμογὴ εἶναι δυνατὴ κατὰ πλείονας τοῦ ἑνὸς τρόπους. Ἐν πρώτοις δύναται νὰ ἐξαχθῇ πόρισμα περὶ ὡρισμένου τινὸς φαινομένου ἐκ μιᾶς καὶ μόνης, μεμονωμένης παρατηρήσεως. Συχνοτέρα ὅμως εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς γενετικῆς μεθόδου ἐν τῇ κατ᾽ ἄτομον παρατηρήσει. Ἐρευνᾶται δηλαδὴ ἡ πορεία τῆς ἐξελίξεως ὡρισμένου τινὸς φαινομένου διὰ συνεχῶν κατὰ χρονικὰ διαστήματα ἐπαναλαμβανομένων ὁμοίων παρατηρήσεων. Ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ, καθ᾽ ἣν τὰ πορίσματα ἐξάγονται ἐκ πολλῶν ἐπὶ μέρους παρατηρήσεων, εἶναι ἀναγκαῖον ἑκάστη ἐξ αὐτῶν νὰ καταγράφηται ἐπιμελῶς, σημειουμένης ἀκριβῶς καὶ τῆς χρονολογίας, καθ᾽ ἣν ἐγένετο.

Δυνατὸν ὅμως εἶναι ἡ παρατήρησις παιδός τινος νὰ μὴ ἀποσκοπῇ τὴν ἔρευναν μονομεροῦς τινος φαινομένου, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται ἐπὶ τὴν ὅλην τοῦ ἐρευνωμένου ἐξέλιξιν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐφ᾽ ἱκανὸν χρόνον παρατηρεῖται ὁ παῖς, συλλέγεται ὑλικὸν πλούσιον, ἐκ τούτων δὲ τῶν ποικίλης φύσεως παρατηρήσεων συνάγονται ἐν τέλει συμπεράσματα δι᾽ ἐπιστημονικῆς ἐπεξεργασίας. Ὡς εἰκός, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πρέπει νὰ καταγράφηται ἑκάστη ἐπὶ μέρους παρα-

τήρησις. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον χρησιμεύουσιν ἰδιαίτερα βιβλία, περιέχοντα ὡρισμένας στήλας πρὸς καταγραφὴν τῶν ποικίλης φύσεως παρατηρήσεων. Ἐν τοῖς τοιούτοις βιβλίοις, ἅτινα εἶναι τρόπον τινὰ ἐφημερίδες τῶν πράξεων καὶ τῆς καθόλου συμπεριφορᾶς τῶν παίδων, ὁ τὰς παρατηρήσεις ποιούμενος σημειοῖ ἑκάστην ἡμέραν καὶ ἑκάστην ὥραν πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ παιδός.

Καὶ ἡ ἐν τοῖς σχολείοις δὲ τήρησις τοιούτων βιβλίων (βιβλίων ἀτομικότητος) συνιστᾶται σήμερον ἰδίᾳ ζωηρότατα. Καὶ συστήματα δὲ αὐτῶν ποικίλα προτείνονται.[1] Διδάσκαλος δ' ἐθισθεὶς εἰς τὸ τηρεῖν τοιαῦτα βιβλία ἀτομικότητος τῶν μαθητῶν του καὶ καταχωρίζειν ἐν αὐτοῖς τὰς παρατηρήσεις, ἃς ἐπὶ τῶν παίδων ποιεῖται, συλλέγει ὑλικὸν ὑψίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν τοῦ παιδὸς ἐπιστήμην καὶ τὴν παιδαγωγικὴν καὶ ἀποβαίνει καὶ ὁ ἴδιος ἐπιστήμων ἐρευνητής.

Ἡ μέθοδος τῆς κατ' ἄτομον παρατηρήσεως ἀποτελεῖ ἀρίστην καὶ πλουσιωτάτην πηγὴν σπουδῆς τοῦ παιδός. Ὑπῆρξε δ' ἐπὶ χρόνον ἱκανὸν ἡ ἄρχουσα μέθοδος τῆς ἐπιστήμης τοῦ παιδός. Διὰ ταύτης δὲ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐρευνᾶται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ ψυχικὴ τοῦ παιδὸς κατάστασις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ βίου του, καθ' ἃ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ χρῆσις τῶν ἄλλων μεθόδων τῆς νεωτέρας ἐρεύνης, τ. ἔ. τῆς ἐμμέσου παρατηρήσεως, τῆς αὐτοπαρατηρησίας, τοῦ πειράματος. Αὕτη δ' ἐχρησιμοποιήθη κατὰ κύριον λόγον ὑπὸ τῶν πρώτων θεμελιωτῶν τῆς τοῦ παιδὸς ἐπιστήμης, ὡς λ. χ. τοῦ ***Tiedemann,***[2] τοῦ ***Sigismund,***[3] τοῦ ***Kussmaul,***[4] τοῦ ***Darwin,***[5] τοῦ ***Pérez,***[6] τοῦ ***Preyer,***[7] κτλ.

---

[1]) Ὁ τελειότατος τρόπος συλλογῆς τοιούτων παρατηρήσεων, καταγραφῆς καὶ ἑρμηνείας αὐτῶν ἀποτελεῖ τὴν κληθεῖσαν ***ψυχογραφικὴν μέθοδον,*** περὶ ἧς πρβλ. ἰδίᾳ ***A. Lasurski,*** Ueber das Studium der Individualität. Μετάφρασις γερμανιστὶ ὑπὸ ***N. Gadd.*** Leipzig, 1912. Ἐν ***E. Meumann,*** Pädagogische Monographien, XIV τόμ.

[2]) ***Dietrich Tiedemann,*** Beobachtungen über die Entwicklung der Seelenfähigkeiten bei Kindern, 1787. Ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ ***Ufer,*** Altenburg, 1897. Πρβλ. καὶ ***B. Pérez,*** Tiedemann et la science de l'enfant, 1881.

[3]) ***Berthold Sigismund,*** Kind und Welt, 1856. Ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ ***Ufer,*** Braunschweig, 1897.

[4]) ***Kussmaul,*** Untersuchungen über das Seelenleben des neugeborenen Menschen, 1859.

[5]) ***Charles Darwin,*** Biographical sketch of an infant, 1877.

[6]) ***Bernard Pérez,*** Les trois premières années de l'enfant, 7ème éd. Paris 1911. — L'enfant de trois à sept ans, 4ème éd. Paris, 1907.

[7]) ***W. Preyer,*** Die Seele des Kindes. Beobachtungen über die geistige Entwicklung des Menschen in den ersten Lebensjahren, 1882. Μετὰ τὸν

Ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου ταύτης εἶναι δυνατὴ ὑπὸ προσώπων εὑρισκομένων εἰς διαρκῆ ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ ἐρευνωμένου παιδός. Διὰ τοῦτο ἐκεῖνοι, οἵτινες σκοπιμώτατα δύνανται νὰ ποιῶνται χρῆσιν αὐτῆς, εἶναι οἱ γονεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι, οἱ κεκτημένοι ψυχολογικὴν μόρφωσιν. Οἱ μνημονευθέντες δ' ἐρευνηταὶ οἱ χρησάμενοι αὐτῇ, ἐποιήσαντο τὰς παρατηρήσεις αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἰδίων τέκνων των, ὡς λ. χ. οἱ ***Tiedemann, Sigismund, Kussmaul, Darwin.*** Καὶ τοῦ ***Preyer*** τὸ ἔξοχον ἔργον στηρίζεται ἐπὶ παρατηρήσεων, ἃς οὗτος ἐποιήσατο ἐπὶ τοῦ τέκνου του ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν τοῦτο ἐγεννήθη, μέχρις οὗ συνεπλήρωσε τὸ τρίτον ἔτος τῆς ἡλικίας του. Ἔχομεν προσέτι ἐρεύνας, γενομένας κοινῇ συνεργασίᾳ ἀμφοτέρων τῶν γονέων. Οὕτω τὰ ζεύγη ***Scupin***[1] καὶ ***Stern***[2] ἀπὸ κοινοῦ ἠρεύνησαν τὰ τέκνα των. Πολλοὶ ἐρευνηταὶ στερούμενοι ἰδίων τέκνων ἐποιήσαντο τὰς παρατηρήσεις των ἐπὶ παίδων συγγενῶν. Οὕτω λ. χ. αἱ ἔρευναι τοῦ ***Ament***[3] καὶ τῆς ***Miss Shinn***[4] στηρίζονται ἐπὶ παρατηρήσεων, ἃς οὗτοι ἐποιήσαντο ἐπὶ ἀνεψιῶν αὐτῶν.

2. **Ἡ *παρατήρησις ὁμάδων ἀτόμων ἢ ἡ στατιστικὴ παρατήρησις.*** Χαρακτηριστικὸν τῆς μεθόδου ταύτης εἶναι, ὅτι δὲν περιορίζεται ἐν ἑνὶ μόνῳ παιδί, ἀλλ' ἐκτείνεται ἐπὶ πλείονα ἀριθμὸν ἀτόμων· εἶναι παρατήρησις ταὐτόχρονος ἐπὶ πολλῶν παίδων, τ. ἔ. παρατήρησις ὁμάδων. Δι' αὐτῆς καθίσταται δυνατὴ ἡ συλλογὴ πλειόνων περιπτώσεων περὶ ἑνὸς

θάνατον τοῦ συγγραφέως ἐξεδόθη ἐν 8ῃ ἐκδόσει ὑπὸ τοῦ ***Karl L. Schaefer.*** Leipzig, 1912.

[1]) ***Scupin E. u. G.*** Bubis erste Kindheit. Leipzig, 1907. — Bubi im 4-6 Lebensjahre. Leipzig, 1910.

[2]) ***Stern Clara u. William,*** Monographien über die seelische Entwicklung des Kindes. Leipzig, I. Die Kindersprache, 1907. II. Erinnerung, Aussage in der frühen Kindheit, 1909. — ***Τῶν αὐτῶν,*** Anleitung zur Beobachtung der Sprachentwicklung bei normalen vollsinnigen Kindern. Zeitschrift für angewandte Psychologie, 2, 313-337, 1909. — ***Τῶν αὐτῶν,*** Die zeichnerische Entwicklung eines Knaben von 4 bis zum 7 Jahre, ἔ. ἀ. 3, 1-31, 1909. — Πρβλ. καὶ ***W. Stern,*** Psychologie der frühen Kindheit, Leipzig, 1914.

[3]) ***Ament W.*** Fortschritte der Kinderseelenkunde. 1895-1903, Leipzig, 1904. — Die Entwicklung vom Spechen und Denken beim Kinde. Leipzig, 1899. — Die Seele des Kindes, Kosmos, Stuttg.

[4]) ***Shinn M. W.,*** Notes on the development of a child. Univ. of California Publications (Τμῆμα Education) I. 1893-1899. II. Development of the Senses. 1907. Berkeley, Univ. Press. The Biography of a Baby. Boston and New York o. J. Houghton, Mifflin Comp.

ἑκάστου τῶν ἐρευνητέων φαινομένων· μετὰ συγκριτικὴν δ' ἐπεξεργασίαν τῆς συλλεγείσης ὕλης συνάγονται πορίσματα, κατὰ μέσον ὅρον λαμβανόμενα. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς παρατηρήσεως ἔχει πολλὰ τὰ προτερήματα. Ἐν πρώτοις, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παρατηρήσεων ὄντος μεγάλου, καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐξαγωγὴ πορισμάτων γενικοῦ κύρους. Τοὐναντίον δ' ἡ ἔρευνα μεμονωμένων ἀτόμων δὲν δύναται νὰ παράσχῃ ἀσφαλῆ γενικὰ πορίσματα, δεδομένου, ὅτι τὰ ἐν ἑκάστῳ ἀτόμῳ φαινόμενα καὶ αἱ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἀτομικῶν αἰτίων μονίμων ἢ καὶ στιγμιαίων, ὡς λ. χ. ἀπὸ κληρονομικῶν προδιαθέσεων, ἀπὸ τῆς διαίτης, ἀπὸ τῆς ἐργασίας, ἀπὸ νοσημάτων, ἀπὸ παροδικῶν συγκινήσεων κτλ. Ἕτερον μέγα προτέρημα τῆς παρατηρήσεως ὁμάδων εἶναι ὅτι αὕτη δὲν ἀπαιτεῖ πολὺν χρόνον. Εἶναι δυνατὸν ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ νὰ λάβωμεν γνῶσιν, πῶς ἔχει φαινόμενόν τι ἐν πολυαρίθμῳ τάξει μαθητῶν.

Ἰδίᾳ δ' ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι σπουδαιοτάτη. Ὡς γνωστόν, ἐν τῷ σχολείῳ πολλοὶ παῖδες ὁμοῦ τυγχάνουσι κοινῆς ἀγωγῆς καὶ διδασκαλίας. Εἶναι ἑπομένως ὑψίστης σημασίας νὰ ἐξετάζηται περὶ ἑκάστου τῶν ἐνταῦθα χρησιμοποιουμένων μέσων, περὶ τῶν ἐφαρμοζομένων μεθόδων καὶ τρόπων μεταδόσεως τῶν γνώσεων, ἀπομνημονεύσεως, ἐπαναλήψεως αὐτῶν κ. τ. τ. οὐ μόνον τὶς ἡ ἀσκουμένη ἐπίδρασις ἐφ' ἕκαστον ἰδιαιτέρως τῶν παίδων, ἀλλὰ καὶ τὶς ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν ὅλην τάξιν. Ἄλλαις λέξεσι, πόσοι τοῖς ἑκατὸν ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς τάξεως εἶναι ἐκεῖνοι, ἐφ' οὓς ἡ ἑκάστοτε ἐπιβαλλομένη ἐργασία ἐπιδρᾷ ἐπιτυχῶς. Πρὸς τοῦτο δὲ προσφορώτατον εἶναι τὸ εἶδος τῆς παρατηρήσεως, περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος.

Ἡ παρατήρησις παίδων ἀπὸ κοινοῦ ἐργαζομένων πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς αὐτῆς ἐργασίας πλὴν τῶν προειρημένων προτερημάτων συγκεντροῖ καὶ τοῦτο: Ἅπαντες οἱ συνεργαζόμενοι παῖδες ἐνεργοῦσιν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας εὑρισκόμενοι, οὕτω δὲ καὶ τὰ ἐξαγόμενα τῆς ἐργασίας αὐτῶν μετὰ μείζονος ἀσφαλείας δύνανται νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς σύγκρισιν.

Συνελόντι εἰπεῖν, ἡ μέθοδος τῆς καθ' ὁμάδας παρατηρήσεως καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ἔρευναν τάξεως ὅλης μαθητῶν ὡς ἑνότητος καὶ ἀποτελεῖ ἓν τῶν τελεσφορωτάτων καὶ ταχίστων μέσων πρὸς ἐκτίμησιν τῶν ἀποτελεσμάτων σχολικῶν ἐργασιῶν τῶν παίδων καὶ τῆς ἀξίας μεθόδων καὶ τρόπων διδασκαλίας. Ὡς εἰκὸς δέ, τὸ εἶδος τοῦτο τῆς παρατηρήσεως ἀποβαίνει μέσον ἐρεύνης εὐχερέστατον κατ' ἐξοχὴν τοῖς διδασκάλοις, οἵτινες ὡς ἐκ τοῦ ἔργου των καὶ μετὰ πληθύος μαθητῶν καθ' ἑκάστην ἀναστρέφονται καὶ εὐκαιρίας ἔχουσιν ἐν πάσῃ στιγμῇ νὰ παρατηρῶσιν αὐτοὺς ἀπὸ κοινοῦ ἐργαζομένους.

Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς παρατηρήσεως καταλεκτέα καὶ ἡ ***μέθοδος τῶν γραπτῶν ἐρωτήσεων*** (Umfrage, Enquête). Κατὰ ταύτην ἔντυπα ἐρωτήματα περὶ ὡρισμένου τινὸς προβλήματος ἀποστέλλονται εἰς ὡς οἷόν τε μέγιστον ἀριθμὸν γονέων καὶ διδασκάλων. Οὗτοι δὲ ἀφοῦ πληρώσωσι τὰ ἔντυπα ταῦτα δι' ἀποκρίσεων, στηριζομένων ἐπὶ ἀμέσων παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν παίδων ἢ μαθητῶν των, ἐπιστρέφουσιν αὐτὰ πρὸς τὸ ἀποστεῖλαν πρόσωπον. Ἡ μέθοδος αὕτη ἐπενοήθη, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ὑφ' ἑνὸς καὶ μόνου προσώπου ἄμεσος παρατήρησις μεγάλου ἀριθμοῦ παίδων, ὅτε καὶ μόνον δύνανται, ὡς εἴπομεν, νὰ ἐξαχθῶσι πορίσματα κύρους κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον γενικοῦ. Καὶ δι' αὐτῆς συλλέγεται ὑλικὸν ἐξ ἀμέσου ὡσαύτως παρατηρήσεως προερχόμενον. Δὲν ποιεῖται ὅμως πάσας τὰς παρατηρήσεις ὁ ἴδιος ὁ ἐρευνητής, ἀλλὰ προσφεύγει οὗτος εἰς τὴν συνεργασίαν καὶ ἄλλων προσώπων. Ὡς εἰκὸς δέ, διὰ τῆς μεθόδου ταύτης δύναταί τις ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ νὰ συγκεντρώσῃ χιλιάδας παρατηρήσεων περὶ τοῦ αὐτοῦ φαινομένου.

Ταύτης εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ διάσημος Ἀμερικανὸς παιδολόγος ***Stanley Hall,*** ὅστις καὶ ἐποιήσατο χρῆσιν αὐτῆς πρὸς ἰδίας ἐρεύνας ἐν εὐρυτάτῃ κλίμακι. Οὗτος ἐδημοσίευσε καὶ συλλογὰς τοιούτων ἐγκυκλίων ἐρωτήσεων περὶ ποικίλων ζητημάτων [1] (ὁ φόβος παρὰ τοῖς παισί, τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς, τὰ εἴδη τῶν παιγνίων κτλ.) Μετὰ τὸν ***St. Hall*** πλεῖστοι ἄλλοι ἐν Ἀμερικῇ ἐχρήσαντο τῇ μεθόδῳ ταύτῃ. Τὰ δ' ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἐκδιδόμενα ψυχολογικὰ καὶ παιδαγωγικὰ περιοδικὰ γέμουσι τοιούτων ἐρωτηματολογίων. Ἐν Εὐρώπῃ ἐγένετο κατ' ἀρχὰς σκωπτικὴ ὑποδοχὴ τῆς μεδόδου. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως εἰσήχθη αὕτη καὶ ἐνταῦθα καὶ ἱκανὴ ἐγένετο αὐτῆς χρῆσις ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὁ κυριώτατος λόγος, ὁ προβληθεὶς κατ' αὐτῆς, εἶναι, ὅτι δὲν δύνανται νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ παρατηρήσεων οὕτω συλλεγομένων πορίσματα ἀσφαλῆ, καθότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλεγχθῇ, κατὰ πόσον εἶναι ὀρθαὶ καὶ ἀκριβεῖς αἱ εἰς τὰ ἐρωτήματα διδόμεναι ὑπὸ τῶν διαφόρων προσώπων ἀποκρίσεις. Πολλοὶ δηλ. τῶν ἐρωτωμένων ἢ ἕνεκα μὴ ἀκριβοῦς κατανοήσεως τῆς ἐρωτήσεως ἢ ἕνεκα ἀδεξιότητος περὶ τὸ ποιεῖσθαι παρατηρήσεις παρέχουσιν ἀνακριβεῖς ἀποκρίσεις. Οὐκ ὀλίγοι δὲ πράττουσι τοῦτο καὶ ἀπὸ σκοποῦ, ὠθούμενοι ἢ ἐκ κακῆς

[1]) Ἴδε κατάλογον 102 τοιούτων ἐρωτημάτων ἐν Zeitschrift für pädagogische Psychologie, V, σ. 115, 1903. — Πρβλ. καὶ ***Th. Smith,*** The questionnaire method in genetic psychol. Pedagogical Seminary, 1903.

προθέσεως ἢ ἐκ λόγων κακῶς νοουμένης φιλαυτίας καὶ στοργῆς πρὸς τὰ τέκνα των. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ περιπτώσει ἄλλοτε μὲν ἀποκρύπτουσι κακίας τῶν παίδων αὐτῶν, ἄλλοτε δὲ σημειοῦσιν ἀνώτερα ἐκείνων, ἅτινα οὗτοι πράγματι δύνανται νὰ παραγάγωσιν.

Αἱ ἀντιρρήσεις αὗται εἶναι βασιμώταται. Δὲν ἕπεται ὅμως ἐκ τούτου, ὅτι πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ ἡ εἰρημένη μέθοδος, διότι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποφυγὴ τῶν τρωτῶν αὐτῆς. Τοσούτῳ μᾶλλον δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ καταδικασθῇ τελείως ἡ μέθοδος αὐτή, καθότι μέγας ἀριθμὸς ψυχολογικῶν καὶ παιδαγωγικῶν προβλημάτων, ὧν ἡ λύσις ἀπαιτεῖ πολυπληθεῖς παρατηρήσεις, διὰ μόνης ταύτης δύναται ἀποτελεσματικῶς νὰ ἐρευνηθῇ. Καὶ ἐπὶ πολλῶν φαινομένων, ὧν ἀποβαίνει ἀδύνανος ἡ διὰ τοῦ πειράματος ἔρευνα, δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπιτυχῶς ἡ εἰρημένη μέθοδος. Ὁ ποιούμενος ὅμως χρῆσιν αὐτῆς ἂς φροντίζῃ ταῦτα πρὸ πάντων νὰ τηρῇ: Αἱ ἐρωτήσεις ἔστωσαν σαφεῖς, μηδεμίαν καταλείπουσαι ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ζητουμένου. Καὶ ὁ τύπος τῶν ἐρωτήσεων ἔστω τοιοῦτος, ὥστε νὰ μὴ ἀσκῇ ὑποβολὴν ἐπὶ τὸν πρὸς ὃν ἀπευθύνεται καὶ ὁρίζῃ οὕτω καθόλου ἢ ἐν μέρει τὸ περιεχόμενον τῆς ἀποκρίσεως αὐτοῦ. Καὶ αἱ ζητούμεναι δ' ἀποκρίσεις ἔστωσαν εὐχερεῖς. Πρὸς πληρεστέραν δ' ἀσφάλειαν ἂς προτάττωνται τῶν ἐρωτημάτων ἁπλαῖ καὶ βραχεῖαι ὑποδείξεις περὶ τῆς μεθόδου, καθ' ἣν πρέπει νὰ συλλέγωνται αἱ παρατηρήσεις καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς καταγραφῆς αὐτῶν. Κεφαλαιώδης προσέτι ἀπαίτησις εἶναι νὰ φροντίζῃ ὁ τὰς ἐρεύνας ποιούμενος νὰ ἀποστέλλῃ τὰ τοιαῦτα ἐρωτηματολόγια μόνον πρὸς πρόσωπα παρέχοντα ἀπόλυτον ἐμπιστοσύνην περὶ τῆς ἀξιοπιστίας των καὶ κεκτημένα ἱκανότητα, ὅπως ποιῶνται τὰς δεούσας παρατηρήσεις καὶ ὀρθῶς ἀποκρίνωνται εἰς τὰ ἐρωτήματα.

Μέθοδος τῆς αὐτῆς φύσεως πρὸς τὰς προειρημένας καὶ δι' ἧς δύνανται ὡσαύτως νὰ συλλεγῶσιν ἐν βραχεῖ χρόνῳ πολυπληθεῖς παρατηρήσεις περὶ τοῦ αὐτοῦ φαινομένου εἶναι αὕτη: Ἀριθμῷ τινι διδασκάλων ἀνατίθεται ταὐτοχρόνως τὸ αὐτὸ εἶδος ἐρεύνης. Ἀφοῦ δὲ προηγουμένως ὁρισθῇ αὐτοῖς τὸ ἐρευνητέον φαινόμενον καὶ ἐπέλθῃ συμφωνία μεταξὺ αὐτῶν περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν θὰ προβῶσιν εἰς τὴν ἔρευναν, ὥστε αὕτη νὰ ἀποβῇ ὁμοιόμορφος, προβαίνει ἕκαστος κατ' ἰδίαν εἰς τὰς δεούσας παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν μαθητῶν τῆς τάξεώς του. Μετὰ τοῦτο δ' ἑνοῦνται αἱ τοιαῦται παρατηρήσεις, αἵτινες καὶ πολυάριθμοι εἶναι καὶ ἀκριβέστεραι ἐκείνων, αἵτινες συλλέγονται κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν μέθοδον τῶν γραπτῶν ἐρωτήσεων. Ὁ τρόπος οὗτος εἰσήχθη τὸ πρῶτον ἐν Γαλλίᾳ ὑπὸ τῆς Société pour l'étude

psychologique de l'enfant. Βραδύτερον δ' ἐφηρμόσθη καὶ ἐν ἄλλαις χώραις.[1]

Β. – Ἡ ἔμμεσος παρατήρησις.

Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην δὲν παρατηρεῖται ὁ παῖς ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ καθίστανται ὑποκείμενον παρατηρήσεως τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, τὰ διάφορα προϊόντα τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, σωματικῆς καὶ πνευματικῆς, ὡς λ. χ. ἰχνογραφήματα αὐτοῦ, χειροτεχνήματα αὐτοῦ, ἐπιστολαὶ παιδικαί, διηγήσεις, περιγραφαὶ καὶ καθόλου ἐκθέσεις ἰδεῶν παντὸς εἴδους ὑπ' αὐτοῦ γενόμεναι. Ὄργανα ὑπ' αὐτοῦ ποιηθέντα πρὸς παίγνιον καὶ λοιπὰ αὐτοῦ κατασκευάσματα. Ἐκ τῆς δεξιότητος δὲ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν, τῆς ἀντοχῆς περὶ τὴν ἐργασίαν, τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐργασίας εἶναι δυνατὸν νὰ διαγνώσῃ τις ποικίλας σωματικὰς καὶ ψυχικὰς ἰδιότητας τοῦ παιδός, ἰδιορρυθμίας αὐτοῦ ἐν τῷ διανοεῖσθαι, συναισθάνεσθαι, βούλεσθαι καὶ νὰ ὁρίσῃ μέχρι τινὸς καὶ τὴν πορείαν τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ ἐξελίξεως. Πρὸς ἐξαγωγὴν δ' ὡς οἷόντε ἀσφαλεστάτων πορισμάτων ἐκ τοιούτων παρατηρήσεων καὶ δὴ πρὸς συγκριτικὰς ἐρεύνας σκοπιμώτατα συμβάλλεται ἡ συλλογὴ προϊόντων τῆς παιδικῆς ἐργασίας. Ἐν σχολικοῖς μουσείοις καὶ ψυχολογικοῖς καὶ παιδαγωγικοῖς ἐργαστηρίοις ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ὑπάρχῃ τμῆμα, ἐν ᾧ ἐπιμελῶς νὰ συλλέγωνται καὶ κατατάττωνται τοιαῦτα ἀντικείμενα τῆς παραγωγῆς παίδων πασῶν τῶν ἡλικιῶν καὶ ἐκ διαφόρων τάξεων προερχομένων.

Γ. – Ἡ αὐτοπαρατηρησία ἢ ὑποκειμενικὴ παρατήρησις.

Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ παιδὸς ἀπ' εὐθείας παρατήρησιν τῶν φαινομένων τῆς ἰδίας αὐτοῦ συνειδήσεως. Συνηθεστάτη αὐτῆς μορφὴ εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ παῖς, καταλλήλως ὁδηγούμενος, ποιεῖται ἐφ' ἑαυτοῦ παρατηρήσεις καὶ ἐξαγγέλλει τὰ ἐν ἑαυτῷ συμβαίνοντα. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι μία τῶν θεμελιωδῶν μεθόδων τῆς γενικῆς ψυχολογίας καὶ δὴ ἡ ἀρχαιοτάτη.[2] Πλεῖσται δ' ὅμως ἀντιρρήσεις

---

[1]) Πρβλ. Zeitschrift für pädag. Psychologie VII - VIII. — Καὶ Zeitschrift für angewandte Psychologie II, 1908, σ. 313, 397.

[2]) Περὶ τῆς σημασίας τῆς μεθόδου τῆς αὐταπαρατηρησίας πρὸς ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων πρβλ. ***Aloys Fischer,*** Ueber Organisation und Aufgabe psychologischer Institute. Zeitschrift für pädag. Psychol. Pathol. Hygiene, Jahrg. XI, Heft 2, σ. 94 κ. ἑ.

ἠγέρθησαν κατὰ τῆς χρήσεως αὐτῆς πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἤδη ὁ ***Κάντιος*** ἐξέφρασεν ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος αὐτῆς. Ταύτας δ᾽ ἐπανέλαβεν ἐντονώτερον ὁ ***Αὔγουστος Comte.*** Πλεῖστοι δὲ μετ᾽ αὐτὸν ἐζήτησαν νὰ καταδείξωσι τὸ δυσχερὲς καὶ ἀπρόσφορον τῆς εἰρημένης μεθόδου καὶ ποικίλα κατ᾽ αὐτῆς προβάλλουσιν ἐπιχειρήματα.[1] Αἱ ἀντιρρήσεις δ᾽ αὗται ἰσχύουσιν ἐν μείζονι μέτρῳ κατὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεθόδου ἐπὶ παίδων. Ἐπὶ πλέον δὲ καθιστᾷ δυσχερῆ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς ἐπὶ παίδων ἡ ἄλλοτε μὲν μείζων ἄλλοτε δ᾽ ἐλάττων ἀδυναμία αὐτῶν πρὸς τὸ κατανοεῖν τὸ ἑκάστοτε ζητούμενον καὶ ἡ ἀνικανότης των πρὸς τὸ παρατηρεῖν καὶ δὴ ἀντικειμενικῶς τὰ ἐν ἑαυτοῖς συμβαίνοντα καὶ ἐκδηλοῦν αὐτὰ ἀκριβῶς διὰ τοῦ λόγου. Δὲν ὑπάρχει δὲ καὶ μέσον πρὸς ἔλεγχον τούτων τῶν μαρτυριῶν τῶν παίδων. Τέλος οἱ παῖδες ὡς ἐκ τῆς ἄκρας ὑποβολιμότητος αὐτῶν δύνανται εὐχερέστατα νὰ περιγράφωσιν ἠλλοιωμένα τὰ ἐν ἑαυτοῖς συμβαίνοντα, προσαρμοζόμενοι ἀσυνειδήτως πρὸς ἐπιθυμίας τοῦ ἐρωτῶντος αὐτούς.

Οἱ λόγοι οὗτοι οἱ προβαλλόμενοι κατὰ τῆς χρήσεως τῆς μεθόδου τῆς αὐτοπαρατηρησίας πρὸς ἔρευναν τῶν παρὰ τῷ παιδὶ ψυχικῶν φαινομένων, εἶναι βεβαίως σοβαροὶ καὶ αἱ μνημονευόμεναι δυσχέρειαι τυγχάνουσι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀληθεῖς. Ἐν τούτοις αἱ δυσχέρειαι αὗται δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν οὕτως ἀνυπέρβλητοι, ὥστε νὰ ἀποδοκιμασθῇ τέλεον ἡ εἰρημένη μέθοδος. Ἐν πολλαῖς περιπτώσεσιν ἡ χρῆσις αὐτῆς εἶναι καρποφόρος, ἀρκεῖ ὁ τῇ μεθόδῳ χρώμενος νὰ ἔχῃ δεξιότητά τινα περὶ τὴν χρῆσιν αὐτῆς καὶ δὴ περὶ τὸ ὁδηγεῖν τὸν παῖδα πρὸς τὸ παρατηρεῖν τὰ ἐν ἑαυτῷ τελούμενα. Πλὴν δὲ τούτου τὴν αὐτοπαρατηρησίαν διευκολύνει τὰ μέγιστα, ἐξουδετεροῦν μέχρι τινὸς τὰς δυσχερείας αὐτῆς, τόδε τὸ γεγονός: Ἕκαστον ψυχικὸν φαινόμενον σὺν τῇ λήξει τῆς λειτουργίας αὐτοῦ δὲν ἀφανίζεται τελείως ἀπὸ τῆς συνειδήσεως, ἀλλ᾽ ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη ἡ παράστασις αὐτοῦ. Ἔχομεν δηλαδὴ τὴν ἱκανότητα νὰ διατηρῶμεν ἐν τῇ μνήμῃ τὸ ἐν ἡμῖν συμβὰν καὶ δυνάμεθα βραδύτερον νὰ ἀνακαλῶμεν αὐτὸ εἰς τὴν συνείδησιν κατὰ βούλησιν ἢ καὶ ὑπ᾽ ἄλλων προκαλούμενοι καὶ νὰ προβαίνωμεν εἰς παρατήρησιν, ἀνάλυσιν καὶ περιγραφὴν αὐτοῦ. Ἑπομένως εἶναι δυνατὴ ἡ χρῆσις τῆς αὐτοπαρατηρησίας ἐπὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων οὐ μόνον καθ᾽ ὃν χρόνον τελοῦνται ταῦτα, ἀλλὰ καὶ βραδύτερον, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς λειτουργίας αὐτῶν δι᾽ ἀναμνήσεως αὐτῶν.

[1]) Περὶ τῶν κατὰ τῆς αὐτοπαρατηρησίας προβαλλομένων ἀντιρρήσεων πρβλ. ***Ν. Ἐξαρχοπούλου***, Μαθήματα Ψυχολογίας, σ. 16 κ.ἑ. Ἐν Ἀθήναις, 1911.

Πρὸς τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο εἶδος τῆς αὐτοπαρατηρησίας συγγενέστατον εἶναι ἕτερον, οὗ ὡσαύτως συνιστᾶται ἡ χρῆσις πρὸς ἔρευναν τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ παιδός. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ συλλογὴ ἀναμνήσεων τῶν ἐνηλίκων περὶ τῆς παιδικῆς ἡλικίας αὐτῶν. Κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην ἡ αὐτοπαρατηρησία ἀσκεῖται οὐχὶ ὑπὸ παίδων, ἀλλ' ὑπὸ ἐνηλίκων, ἀναφέρεται δὲ εἰς τὴν παιδικὴν αὐτῶν ἡλικίαν. Ζητοῦσιν οὗτοι νὰ ἀναπαραστήσωσι γεγονότα τῆς παιδικῆς αὐτῶν ἡλικίας, ὡρισμένας ψυχικὰς αὐτῶν καταστάσεις, ὅτε ἦσαν παῖδες, ὡς λ. χ. τίνα τὰ ἀπώτατα γεγονότα, ὧν διατηροῦσι τὴν ἀνάμνησιν, τίνα διαφέροντα ἦρχον παρ' αὐτοῖς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τῆς παιδικῆς των ἡλικίας, πῶς διέκειντο πρὸς τὸν φόβον, τίνα τὰ ἑκάστοτε ἀγαπητὰ αὐτοῖς πρόσωπα, ἢ παίγνια, ἢ μαθήματα, ἢ ἀναγνώσματα, πῶς εἶχε παρ' αὐτοῖς τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα, πῶς διέκειντο πρὸς τὴν μουσικήν, τὴν ζωγραφικὴν κ.τ.τ.

Καὶ αὕτη ὅμως ἡ μέθοδος ἐνέχει πολλὰς δυσχερείας. Ἐν πρώτοις αὕτη κατ' οὐδὲν συμβάλλεται πρὸς ἔρευναν τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας, καθότι, ὡς γνωστόν, αἱ ἀναμνήσεις τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξικνοῦνται μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ βίου του. Κατὰ τὰς γενομένας ἐρεύνας[1] πολλοὶ οὐδεμίαν ἀνάμνησιν παλαιοτέραν τοῦ 7ου ἔτους τῆς ἡλικίας των διατηροῦσι. Καὶ ἐκείνων δὲ αἱ ἀναμνήσεις, αἵτινες χρονολογοῦνται ἀπὸ ἐποχῶν προγενεστέρων, τ. ἔ. ἀπὸ τοῦ 3ου ἢ 4ου ἢ 5ου κτλ. ἔτους, εἶναι εἰς ἄκρον συγκεχυμέναι καὶ ἀναφέρονται ὡς τὰ πολλὰ εἰς γεγονότα μονομερῆ καὶ ἀσήμαντα. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀναμνήσεις περὶ τῆς κατόπιν τῶν προειρημένων ἐποχῶν παιδικῆς ἡλικίας δὲν παρέχουσιν ἀσφαλῆ βάσιν πρὸς διάγνωσιν τοῦ παιδικοῦ ψυχικοῦ βίου. Καὶ αὗται εἶναι πενιχραί. Καὶ αὗται κατὰ κανόνα περιστρέφονται περὶ ἀσήμαντα πράγματα. Πλὴν δὲ τούτου καὶ αὗται οὐδέποτε διατηροῦνται ἀμιγεῖς. Αἱ παραστάσεις σκηνῶν, ὧν παρέστη τις μάρτυς ὡς παῖς, καὶ ψυχικῶν καταστάσεων, λαβουσῶν χώραν ἐν ἑαυτῷ, εἶναι μῖγμα πραγματικότητος καὶ μεταγενεστέρων φανταστικῶν παρεμβολῶν. Πολλὰ πραγματικὰ τμήματα περιπίπτουσι συνήθως εἰς λήθην, ἄλλα δὲ προστίθενται προσηρμοσμένα πρὸς τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἐνηλίκου.[2]

---

[1]) Πρβλ. ***Henri,*** Enquête sur les premiers souvenirs de l'enfance. Année Psychologique III, 1897. — ***Dumesnil,*** Le premier souvenir. Bulletin de la Société libre pour l'étude psych. de l'enfant, 1903, σ. 300. — ***Schmutz,*** Wie weit reicht das Gedächtniss zurück? Beiträge zur Kinderforschung, 1910. — ***Kammel,*** Ueber die erste Erinnerung, Leipzig, 1913. — ***Hug-Hellmuth,*** Ueber erste Kindheitserinnerungen. Imago, II, 1913.

[2]) Περὶ τῶν αἰτίων, δι' ἃ αἱ ἀναμνήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ ἐλάχι-

Διὰ πάντας τούτους τοὺς λόγους χρῆσις τοῦ εἴδους τούτου τῆς αὐτοπαρατηρησίας ὡς μέσου ἐρεύνης τῆς παιδικῆς ἡλικίας μόνον ἐν περιωρισμένῳ μέτρῳ καὶ μετὰ μεγίστης προσοχῆς πρέπει νὰ γίνηται. Πάντως ὅμως καὶ ἡ μέθοδος αὕτη συμβάλλεται ἐν μέτρῳ τινὶ πρὸς γνῶσιν τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ παιδός. Ἰδίᾳ δὲ συνιστᾶται ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐν ὡρισμέναις τισὶ περιπτώσεσι, καθ᾽ ἃς ἡ χρῆσις ἄλλων μέσων ἐρεύνης ἀποβαίνει δυσχερής. Ἔχει δὲ καὶ αὕτη τὸ προτέρημα, ἂν μάλιστα συνδυασθῇ μετὰ τῆς μεθόδου τῶν γραπτῶν ἐρωτήσεων, ὅτι δι᾽ αὐτῆς εἶναι εὐχερὴς ἡ συλλογὴ πολυαρίθμων ἀναμνήσεων περὶ ἑκάστου φαινομένου.

Ἀρίστην συμβολὴν πρὸς γνῶσιν τοῦ παιδὸς δύνανται προσέτι νὰ παράσχωσιν ἀναμνήσεις γεγονότων τοῦ παιδικοῦ βίου, μαρτυρούμεναι ἐν γραπτοῖς μνημείοις. Διὰ τοῦτο δὲ αἱ βιογραφίαι προσώπων, αἱ ἀναφέρουσαι περὶ τῆς παιδικῆς τοῦ βιογραφουμένου ἡλικίας, αἱ αὐτοβιογραφίαι, αἱ ἐπιστολαί, τὰ ἀτομικὰ ἡμερολόγια εἶναι ὡσαύτως πηγὴ ἐρεύνης τοῦ παιδικοῦ βίου.

Μνημονευτέον ἐν τέλει, ὅτι ἡ αὐτοπαρατηρησία ὡς μέθοδος ἐρεύνης τοῦ παιδὸς προσέλαβεν ἰδιαιτέραν σημασίαν, ἀφ᾽ οὗ χρόνου ἡ σχολὴ τοῦ ἐν Βιέννῃ καθηγητοῦ ***S. Freud*** ἔθηκεν αὐτὴν ὡς βάσιν πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς συνειδήσεως τοῦ παιδὸς καὶ διάγνωσιν τῶν ἰδιοτήτων καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς αὐτοπαρατηρησίας στηρίζεται ἡ ὑπὸ τοῦ ***Freud*** ἀναπτυχθεῖσα θεωρία τῆς ψυχοαναλύσεως, ἥτις συνίσταται εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ τοῦ ἀτόμου, εἰς τὸν φωτισμὸν τῶν μυχιαιτάτων ὑφῶν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ διὰ τῆς ἐρεύνης τῶν ἐγκάτων ὑποσυνειδήτων φαινομένων αὐτοῦ, τῶν παραστάσεων, τῶν συναισθημάτων αὐτοῦ, ἅτινα καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἴδιον ἄτομον φαίνονται ξένα καὶ πολλάκις ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν συνειδητὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν.[1]

σται εἶναι καὶ εἰς ἄκρον ἠλλοιωμέναι πρβλ. καὶ ***Ed. Claparède,*** Psychologie de l'enfant et Pédagogie expérimentale, σ. 245 - 248, 8ème éd. Genève - Paris, 1920.

¹) Περὶ τῆς πολυκρότου ταύτης θεωρίας πρβλ. ***S. Freud,*** Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie. Wien, 1905. — ***Jung,*** Versuch einer Darstellung der Psychoanalytheorie. Jahrb. für Psychan. Forsch. V, 1913. — ***O. Pfister,*** Die psychoanalytische Methode. Leipzig, 1913. — ***Regis*** καὶ ***Hesnard,*** La Psychoanalyse, Paris, 1914. — ***M. Τριανταφυλλίδου,*** Ἡ ἀρχὴ τῆς γλώσσης καὶ ἡ φροϊδιανὴ ψυχολογία. Δελτ. Ἐκπαιδ. Ὁμ. τόμ. V, ἀριθ. 3 - 4, σ. 219 κ. ἑ.

Σφοδροτάτην ἐπίκρισιν τῆς θεωρίας ταύτης ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως

Δ. – Ἡ παρατήρησις ἐπὶ ζῴων.

Ἅπαντα τὰ προμνημονευθέντα εἴδη παρατηρήσεων παρὰ τὰς διαφορὰς αὐτῶν ἔχουσι κοινὸν γνώρισμα, ὅτι ἀναφέρονται ἀπ᾽ εὐθείας εἰς τὸν παῖδα. Ὁ παῖς, τὰ ἐν αὐτῷ τελούμενα, αἱ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ, τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας αὐτοῦ καθίστανται ὑπὸ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν μορφὴν ὑποκείμενον παρατηρήσεως. Ἀπὸ τούτων διακριτέον ἕτερον εἶδος παρατηρήσεων, αἵτινες ἀποσκοποῦσι μὲν ὡσαύτως τὴν ἔρευναν φαινομένων τοῦ παιδικοῦ βίου, δὲν τελοῦνται ὅμως ἐπὶ ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ἐπὶ ἄλλων ὀργανικῶν ὄντων καὶ δὴ ἐπὶ ζῴων. Ἐρευνᾶται δηλ., πῶς ἔχουσι παρὰ σειρᾷ ζῴων τὰ περὶ ὧν πρόκειται φαινόμενα, ἐκ τῆς συγκρίσεως δὲ πρὸς τὰ παρὰ τοῖς παισὶ τελούμενα ἐξάγονται συμπεράσματα. Εἶναι καὶ αὕτη μέθοδος ἀρίστη, κοινὴ πάσαις ταῖς βιολογικαῖς ἐπιστήμαις, ἥτις καὶ πρὸς βαθεῖαν κατανόησιν τῆς ἐξελίξεως πολλῶν φαινομένων συμβάλλεται καὶ εἰς γενικωτέρας ἀπόψεις ἄγει περὶ τῆς τῶν φαινομένων φύσεως καὶ τῆς σημασίας αὐτῶν διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ὄντος ἐν τῇ ζωῇ. Ἤρξατο δὲ ἤδη αὕτη καρποφόρως χρησιμοποιουμένη πρὸς ἔρευναν τῶν παρὰ τοῖς παισὶ φαινομένων. Οὕτω λ. χ. ἐπὶ παρατηρήσεων τοῦ εἴδους τούτου στηρίζεται ἡ ἄρχουσα σήμερον θεωρία τοῦ ***Groos*** περὶ τῆς φύσεως τῶν παιδικῶν παιγνίων.[1]

II. – ΤΟ ΠΕΙΡΑΜΑ

Τὸ πείραμα, ὡς γνωστόν, συνίσταται εἰς παρατήρησιν, συνδεομένην μετὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ παρατηρητοῦ. Κατὰ τὴν παρατήρησιν, καὶ αὐτὴν τὴν σκόπιμον καὶ συστηματικήν, ὁ παρατηρητὴς παρακολουθεῖ τὸ φαινόμενον, ὡς τοῦτο ἀφ᾽ ἑαυτοῦ ἐξελίσσεται· λαμβάνει γνῶσιν τῶν αὐθορμήτων τοῦ παιδὸς ἐκδηλώσεων, οἷαι, ὡς εἴδομεν,[2] ἐμφανίζονται ἐν ταῖς ὁμιλίαις του, τοῖς παιγνίοις του, ταῖς κινήσεσιν αὐτοῦ, ταῖς ἐκφράσεσι τοῦ προσώπου του κτλ. Διὰ τοῦτο δὲ εἶναι ἠναγ-

---

ἴδε παρὰ *W. Stern,* Anwendung der Psychoanalyse auf Kindheit. Zeitschrift für angewandte Psychologie, VIII, σ. 71 καὶ 378 κ. ε. 1913. Και εἰδικὰ περιοδικὰ ἐκδίδονται σήμερον, ἀναφερόμενα εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῆς.

[1]) Πρβλ. τὸ ἀξιολογώτατον βιβλίον τοῦ *Hachet-Souplet,* De l'Animal à l'enfant. Paris, 1913.

[2]) Ἴδε ἀνωτέρω σ. 21-22.

κασμένος νὰ ἀναμένῃ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἐξεταστέου φαινομένου καὶ νὰ παρακολουθῇ αὐτό, οὕτως εἰπεῖν, παθητικῶς, μὴ δυνάμενος νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὴν πορείαν αὐτοῦ.

Τοὐναντίον διὰ τοῦ πειράματος δὲν ἀναφαίνεται ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ φαινόμενον, ἀλλὰ προκαλεῖται ὑπὸ τοῦ πειραματιζομένου, ὅστις δύναται κατὰ βούλησιν νὰ ὁρίζῃ καὶ τὴν ἔναρξιν τῆς λειτουργίας αὐτοῦ. Οὕτω λ. χ. πρὸς πειραματικὴν ἔρευναν ψυχικῶν τοῦ παιδὸς καταστάσεων δύναταί τις διὰ τεχνητῶν ἐπ' αὐτὸν ἐπιδράσεων νὰ προκαλῇ παρ' αὐτῷ ποικίλας ἐκδηλώσεις. Αἱ ἐπιδράσεις δ' αὗται εἶναι ἑκάστοτε διάφοροι ἀναλόγως τοῦ φαινομένου καὶ δὴ ἐνίοτε συνίστανται εἰς ἁπλᾶ ἐρεθίσματα, δι' ὧν δύναται νὰ προκληθῇ ἡ ἔγερσις ὡρισμένων αἰσθημάτων, συναισθημάτων καὶ ἄλλων ψυχικῶν φαινομένων. Ἄλλοτε ἐπιδρᾷ ὁ πειραματιζόμενος ἐπὶ τὸν παῖδα δι' ὡρισμένων προσταγῶν, δι' ὧν προκαλεῖ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐκτέλεσιν ὡρισμένων ἁπλῶν κινήσεων ἢ καὶ πολυπλοκωτέρων ἐνεργειῶν. Ἄλλοτε ἐπιβάλλεται τῷ παιδὶ ἡ λύσις διαφόρων προβλημάτων καὶ ἡ ἐκτέλεσις ποικίλων ἄλλων σχολικῶν ἐργασιῶν.

Διὰ τοῦ πειράματος δύναται προσέτι ὁ ἐρευνητὴς νὰ ἀλλοιοῖ τὰ ἐρευνώμενα φαινόμενα, ὁρίζων κατ' ἀρέσκειαν τὴν πορείαν αὐτῶν, καὶ νὰ μετρῇ αὐτὰ (ἄμεσος μέτρησις), ἢ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν (ἔμμεσος μέτρησις) καὶ ὁρίζῃ μετ' ἀκριβείας δι' ἀριθμῶν ἢ ὑπὸ μορφὴν γραφικῶν παραστάσεων τὴν ἔντασιν, τὸ ποιόν, τὸν χρόνον τῆς διαρκείας αὐτῶν καὶ ἄλλα σημεῖα.

Περαιτέρω διὰ τοῦ πειράματος εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπαναληφθῇ φαινόμενόν τι πολλάκις καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς πάντοτε ὅρους. Τοῦτο δ' ἐνέχει μεγίστην σημασίαν ἰδίᾳ διὰ τὴν ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἅτινα τυγχάνουσιν οὕτω ῥευστὰ καὶ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τοσαύτης πληθύος ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ὅρων, ὥστε ἀποβαίνει ἀδύνατος ἡ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας αὐθόρμητος αὐτῶν ἐπανάληψις. Διὰ τοῦτο δὲ ἀποβαίνει σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῇ τις αὐτῶν ἀκριβῶς καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἐπ' αὐτῶν ἔλεγχον διὰ τῆς ἁπλῆς παρατηρήσεως.

Ἀλλὰ καὶ νὰ ἀπομονωθῇ τὸ ἐξεταστέον φαινόμενον εἶναι δυνατὸν διὰ τοῦ πειράματος καὶ νὰ ἁπλοποιηθῇ καὶ ἀναλυθῇ μέχρι καὶ τῶν ἁπλουστάτων αὐτοῦ στοιχείων. Μόνη δ' ἡ τοιαύτη ἀπομόνωσις καὶ ἀνάλυσις, ἥτις εἶναι ἀδύνατος κατὰ τὴν ἁπλῆν παρατήρησιν, καθιστᾷ δυνατὴν τὴν βαθεῖαν κατανόησιν.

Προσέτι τὸ πείραμα δεικνύει οὐ μόνον τί τελεῖται ἐν τῷ ἐρευνωμένῳ ἀτόμῳ, ἀλλὰ καὶ τί δύναται νὰ τελεσθῇ ὑπ' αὐτοῦ, ἄλλαις λέξεσι, τί δύναται τὸ ἄτομον νὰ πράξῃ. Τέλος δὲ δι' αὐτοῦ κατορθοῖ τις νὰ

διαγιγνώσκῃ ἀκριβῶς οὐ μόνον τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν.

Ἡ πειραματικὴ μέθοδος ἐνωρίτατα ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις. Γίνεται δὲ χρῆσις αὐτῆς καὶ ἐν ἐκείναις ἔτι ταῖς περιπτώσεσι, καθ' ἃς εἶναι δυνατὴ ἡ ἁπλῆ παρατήρησις, ὡς ἐπιτρέπουσα κατὰ τὰ προειρημένα τῷ ἐρευνητῇ νὰ ὁρίζῃ κατ' ἀρέσκειαν τὴν γένεσιν καὶ τὴν πορείαν τῶν φαινομένων, νὰ ἀπομονοῖ καὶ ἀναλύῃ αὐτὰ κτλ. Βραδύτερον ἤρξατο γινομένη χρῆσις τοῦ πειράματος καὶ πρὸς ψυχολογικὰς ἐρεύνας, ἐφηρμόσθη δὲ κατὰ πρῶτον ἐπὶ τῶν τμημάτων ἐκείνων, ἐν οἷς Φυσιολογία καὶ Ψυχολογία ἐφάπτονται ἀλλήλων. Οὕτω διὰ τῶν ἐν τῇ Φυσιολογίᾳ ἐφαρμοζομένων πειραματικῶν μεθόδων ἐγένοντο κατ' ἀρχὰς ἔρευναι τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς ἀντιλήψεως, δόντος τὴν πρώτην πρὸς τοῦτο ὤθησιν τοῦ ***Ernst Heinrich Weber,*** ὅστις ὅμως περιώρισε τὰ πειράματα αὐτοῦ ἐπὶ μόνων τῶν ἁπτικῶν αἰσθημάτων.

Ἱδρυτὴς ὅμως τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἐν τῇ Ψυχολογίᾳ θεωρεῖται ὁ ἐν Λιψίᾳ καθηγητὴς ***G. Th. Fechner.***[1] Ἔκτοτε δ' ὁλόκληρος σχολὴ ψυχολόγων ἐφήρμοσεν αὐτήν. Ἐνῷ δ' ἐν ἀρχῇ ὑπελαμβάνετο, ὅτι ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου ταύτης εἶναι δυνατὴ ἐπὶ ὡρισμένων τινῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ δὴ ἐκείνων, ἐν οἷς ὑφίσταται συμμετοχὴ καὶ φυσιολογικῶν λειτουργιῶν, κατὰ μικρὸν ἀπέβη τὸ πείραμα ἡ θεμελιώδης μέθοδος ἐρεύνης τοῦ ὅλου ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἡ ὅλη δὲ ψυχολογικὴ ἐπιστήμη ἀπὸ τῆς μεθόδου λαβοῦσα τὸ ὄνομα ἀπεκλήθη πειραματική. Μνημονευτέος ἰδίᾳ ὁ μέγας ἐν Λιψίᾳ καθηγητὴς ***Wilhelm Wundt,*** δι' οὗ ἐσυστηματοποιήθη καὶ ἐγενικεύθη ἡ πειραματικὴ ἔρευνα τοῦ ψυχικοῦ βίου.

Ἐξετάζοντες τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχολογίας πειθόμεθα, ὅτι πρὸς ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἀποβαίνει σκοπιμωτάτη ἡ χρῆσις τῆς πειραματικῆς μεθόδου. Ἐν πρώτοις δυνάμεθα νὰ ἀσκῶμεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν γένεσιν ἂν μὴ πασῶν, πάντως ὅμως τῶν πλείστων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Οὕτω λ. χ. διὰ καταλλήλων ἐρεθισμάτων δύνανται νὰ προκληθῶσι τεχνητῶς αἰσθήματα πάντων τῶν εἰδῶν καὶ ἐν οἱαδήποτε ἐντάσει. Δυνάμεθα ὡσαύτως νὰ ἐπιδρῶμεν ἐπὶ τὰς παραστάσεις καὶ νὰ γεννῶμεν κατ' ἀρέσκειαν καὶ συναισθήματα καὶ βουλήματα. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν πορείαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων δυνάμεθα νὰ ἀσκῶμεν ἐπίδρασιν καὶ δὴ νὰ ἀλλοιῶμεν, ἀπομονῶμεν καὶ

[1]) Πρβλ. ***G. Th. Fechner,*** Elemente der Psychophysik, Bd. I καὶ II. Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Λιψίᾳ τῷ 1860.

μέχρι τινὸς ἀναλύωμεν αὐτά. Ἰδίᾳ τὰ αἰσθήματα ἀπομονοῦνται εὐχερῶς, δυνατοῦ ὄντος διὰ διαφόρων τεχνητῶν μέσων νὰ ὑποστῶσι τὰ αἰσθητήρια ἀναισθησίαν μερικὴν ἢ ὁλικήν. Εἰς τὴν ἀπομόνωσιν δὲ καὶ ἀνάλυσιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων σκοπιμώτατα συμβάλλεται καὶ ἡ ἡμετέρα προσοχὴ διὰ τῆς ἰδιότητος, ἣν ἔχει, νὰ στρέφῃ τὴν συνείδησιν πρὸς ὡρισμένον ἑκάστοτε ψυχικὸν περιεχόμενον καὶ περιορίζῃ αὐτὴν ἐν αὐτῷ. Τέλος διὰ τῆς πειραματικῆς μεθόδου εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς ἀκριβῆ μέτρησιν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα.

Ἡ χρῆσις μάλιστα τοῦ πειράματος εἶναι ἀναγκαιοτέρα ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐρεύνῃ ἢ ἐν τῇ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, διότι ἐν ταῖς τελευταίαις ταύταις ἐξετάζονται ἢ πραγματικὰ ἀντικείμενα, ἢ φαινόμενα, ἅτινα ὡς τὰ πολλὰ ὑπόκεινται τῇ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψει καὶ ἐξελίσσονται οὐχὶ μετὰ μεγάλης ταχύτητος, ἑπομένως εἶναι δυνατὸν νὰ καθορίζηται μεθ' ἱκανῆς ἀσφαλείας τὸ περιεχόμενον αὐτῶν καὶ διὰ τῆς ἁπλῆς παρατηρήσεως. Τοὐναντίον τῆς συνειδήσεως τὰ φαινόμενα καὶ δυσχερῶς ὑπόκεινται τῇ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψει καὶ ἐν δυσδιαλύτοις συνειρμοῖς πρὸς ἄλληλα συνδεδεμένα τυγχάνουσι καὶ μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος τὰ πλεῖστα λειτουργοῦσι, διὰ τοῦτο δὲ δὲν εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ ἀκριβὴς αὐτῶν ἔρευνα διὰ μόνης τῆς παρατηρήσεως. Ἑπομένως εἶναι σκοπιμώτατον νὰ προκαλῶμεν τὴν λειτουργίαν αὐτῶν καὶ ἀναλόγως πρὸς τοὺς σκοποὺς ἡμῶν νὰ ἀλλοιῶμεν τοὺς ὅρους τῆς γενέσεως αὐτῶν καὶ νὰ ἐπεμβαίνωμεν καὶ εἰς τὴν πορείαν τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν.

Ἡ πειραματικὴ μέθοδος ἐκ τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας προσληφθεῖσα ἐφηρμόσθη καὶ ὑπὸ τῆς Ψυχολογίας τοῦ παιδός, βαθμηδὸν δ' ἐπεξετάθη καὶ ἐπὶ τὴν ὅλην ἔρευναν τοῦ παιδὸς καὶ ἐπὶ τὰ ζητήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἀπέβη, ἄλλαις λέξεσι, μέθοδος ἐρεύνης καὶ τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης. Ὁπόσην δ' ἔκτασιν καὶ σημασίαν προσέλαβεν αὕτη σὺν τῷ χρόνῳ ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ἐρεύνῃ, καταδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν ὅλην παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην ἐδόθη ὀνομασία ἐκ τῆς μεθόδου ταύτης ληφθεῖσα. Ὡς γνωστὸν δηλαδή, ἡ ἐπιστημονικὴ παιδαγωγικὴ καλεῖται σήμερον ***πειραματικὴ παιδαγωγική.***[1]

[1]) Πρβλ. *M. Brahn,* Experimentelle Pädagogik, ἐν Pädagogisch-psychologische Arbeiten des Instituts für experimentelle Pädagogik und Psychologie des Leipziger Lehrervereins, Bd. I, σ. 1 κ. ἑ. Leipzig, 1910. — *A. Busemann,* Ueber Aufgabe und Abgrenzung der experimentellen Pädagogik, ἐν Zeitschrift für pädag. Psychologie, Pathologie und Hygiene. Jahrg. XI, Heft

Κυρίως εἰπεῖν, ἡ ὀνομασία αὕτη δὲν ἀποδίδει τὸ πραγματικόν, διότι ἡ ἐπιστημονικὴ παιδαγωγική, ὡς ἐκ τῶν προειρημένων συνάγεται, δὲν ποιεῖται ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τοῦ πειράματος πρὸς ἔρευναν τῶν προβλημάτων αὐτῆς. Σπουδαιότατα ζητήματα τῆς τε ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας δὲν ὑπόκεινται εἰς τὴν πειραματικὴν ἔρευναν, ἀλλ' ἐπιζητεῖται ἡ λύσις αὐτῶν δι' ἄλλων μέσων καὶ δὴ οὐ μόνον διὰ τῆς παρατηρήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἁπλῆς θεωρίας.

Ἡ προσωνυμία τῆς πειραματικῆς παιδαγωγικῆς εἶναι κατὰ τοῦτο μόνον δεδικαιολογημένη, καθότι ἀληθῶς τὸ πείραμα θεωρεῖται σήμερον ἡ σπουδαιοτάτη μέθοδος ἐρεύνης τῆς παιδαγωγικῆς καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ἤσκησεν ὑψίστης σημασίας ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Ἐν πρώτοις δι' αὐτοῦ ἀπέβη δυνατὴ ἡ συνεργασία πληθύος ἀτόμων ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν παιδαγωγικῶν ζητημάτων. Εἶναι καὶ τοῦτο ἓν τῶν προτερημάτων τῆς πειραματικῆς μεθόδου, ὅτι καθιστᾷ δυνατὴν καὶ διευκολύνει τὴν τοιαύτην συνεργασίαν. Πλὴν δὲ τούτου τὰ πορίσματα τῆς διὰ τοῦ πειράματος ἐρεύνης καὶ οἱ ὅροι οἱ προκαλέσαντες αὐτὰ δύνανται νὰ καθορισθῶσι μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας. Οὕτω δ' ἕκαστος ἐρευνητὴς κατορθοῖ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας πειράματα ὑπ' ἄλλων γενόμενα. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου κατορθοῖ τις νὰ ὑποβάλλῃ εἰς ἔλεγχον τὰ ὑπ' ἄλλων ἐξηγμένα πορίσματα καὶ νὰ ἐπωφελῆται τῶν ὑπ' ἄλλων γενομένων ἐργασιῶν καὶ συνεχίζῃ αὐτάς.

Συνελόντι εἰπεῖν, διὰ τοῦ πειράματος ἐτέθη ἐκποδὼν ὁ δογματικὸς τρόπος τῆς ἐπεξεργασίας τῶν ζητημάτων, ὅστις ἐκράτει ἐν τῇ παλαιοτέρᾳ παιδαγωγικῇ καὶ κατέστη δυνατὴ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ ἀκριβεστάτη τῶν ζητημάτων ἔρευνα, συνεργασία πληθύος ἐρευνητῶν, συμπλήρωσις τῶν προγενεστέρων ἐρευνῶν διὰ τῶν μεταγενεστέρων, γοργὴ πρόοδος, πλουσία πορισμάτων συναγωγὴ καὶ τελεία αὐτῶν ἀντικειμενικότης.

Ἡ μέχρι τοῦδε πρᾶξις κατέδειξε περιφανῶς τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ πειράματος ἐν τῇ παιδαγωγικῇ. Καίτοι βραχὺς εἶναι ὁ χρόνος, ἀφ' οὗ ἡ μέθοδος αὕτη ἤρξατο ἐφαρμοζομένη ἐν τῇ εἰρημένῃ ἐπιστήμῃ, κατωρθώθη ἐν τούτοις, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ ἐξαχθῶσιν ἀσφαλῆ καὶ ὁριστικὰ συμπεράσματα περὶ πληθύος θεμάτων, ἅτινα ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἔμενον ἄλυτα. Ζητήματα ὑψίστης σπουδαιότητος ποικίλης φύσεως, ἰδίᾳ δ' ἀναφερόμενα εἰς μεθόδους

10, σ. 481 κ. ἑ. – *E. Meumann,* Abriss der experimentellen Pädagogik, σ. 420 κ. ἑ.

τῆς διδασκαλίας καὶ μέσα τῆς ἀγωγῆς, περὶ ὧν συγκεχυμέναι καὶ ἀντιφατικαὶ ἐκράτουν πρότερον θεωρίαι, ἔτυχον διὰ τοῦ πειράματος λύσεως τελειωτικῆς. Καὶ πλεῖστα δὲ νέα προβλήματα ἤχθησαν καὶ καθ' ἑκάστην ἄγονται εἰς φῶς διὰ τοῦ πειράματος, πλουτίζοντα τὴν παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην, ἅτινα τέλεον ἡ παλαιοτέρα ἠγνόει. Καθόλου δὲ τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἡ νεωτέρα παιδαγωγικὴ ἐκτείνεται διὰ τοῦ πειράματος, θεωρεῖται ὡς ἀσφαλῶς καὶ μονίμως κατακτηθέν.

ΙΔΙΑΙΤΕΡΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΩΣ ΜΕΣΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

Τῆς πειραματικῆς μεθόδου γίνεται, ὡς ἤδη ἐρρήθη, εὐρυτάτη χρῆσις πρὸς ἔρευναν τοῦ παιδὸς καὶ λύσιν παιδαγωγικῶν προβλημάτων. Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ δὲ ταύτῃ ἀναλόγως τοῦ ἑκάστοτε ἐπιδιωκομένου εἰδικοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τρόπου τῶν ἐφαρμοζομένων μετρήσεων προσλαμβάνει αὕτη ποικίλας παραλλαγάς. Οὕτω δὲ πλεῖστα εἴδη πειραμάτων ἔχουσιν ἐπινοηθῇ καὶ καθ' ἑκάστην προστίθενται νέα εἰς τὰ ἤδη ὑφιστάμενα.

1. Ἐν πρώτοις γίνεται κεφαλαιώδης διάκρισις μεταξὺ **παιδολογικοῦ** ἀφ' ἑνὸς καὶ **παιδαγωγικοῦ** ἢ **διδακτικοῦ** πειράματος ἀφ' ἑτέρου, ὧν ἀμφοτέρων ποιεῖται εὐρεῖαν ἐφαρμογὴν ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Τοῦ παιδολογικοῦ πειράματος γίνεται χρῆσις πρὸς ἔρευναν τῆς καταστάσεως τοῦ σώματος τοῦ παιδός, φυσιολογικῶν αὐτοῦ λειτουργιῶν καὶ ψυχικῶν αὐτοῦ δεξιοτήτων. Ἀναλόγως δὲ τῶν εἰδῶν αὐτῶν τὰ παιδολογικὰ πειράματα ὑποδιαιροῦνται εἰς σωματολογικὰ καὶ ψυχολογικά. Τὸ δὲ παιδαγωγικὸν καὶ διδακτικὸν πείραμα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον αὐτὸ τὸ παιδολογικόν, ἐφηρμοσμένον εἰς τὸν σχολικὸν βίον τῶν παίδων. Κύριον γνώρισμα ἔχει, ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς διδασκαλίας, ἐπιδιῶκον πρακτικοὺς σκοπούς. Ἰδίᾳ δ' ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀπ' εὐθείας διάγνωσιν καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀξίας καὶ χρησιμότητος παιδαγωγικῶν καὶ διδακτικῶν μεθόδων καὶ μέσων. Καὶ ὡς τοιοῦτον ὅμως τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πείραμα ὀφείλει νὰ πληροῖ πάσας τὰς ἀπαιτήσεις, τὰς τῷ παιδολογικῷ προβαλλομένας.

Ἔχουσι δὲ γίνει σπουδαιόταται ἔρευναι διὰ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τῶν πειραμάτων τούτων. Διὰ τοῦ πρώτου ἐπεχύθη ἄπλετον φῶς ἐπὶ πλείστων σημείων τῆς τοῦ παιδὸς καταστάσεως, σωματικῆς καὶ ψυχικῆς, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου καὶ θεωρίαι, αἵτινες πρότερον γενικῶς ἦρχον περὶ διδακτικῶν μεθόδων καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ μανθάνειν, ἀνε-

τράπησαν καὶ νέαι μέθοδοι διδασκαλίας, νέοι τρόποι ἀναφερόμενοι εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ μανθάνειν διεμορφώθησαν. Οὕτως, ἵνα εἰς ἐλάχιστα παραδείγματα ἀρκεσθῶμεν, ὁ πρότερον ἄρχων τρόπος τῆς κατὰ τμήματα ἀπομνημονεύσεως χωρίων ποιητικῶν ἢ πεζῶν ἠλέγχθη ὡς ψυχολογικῶς πλημμελής, ἀποδειχθέντος πειραματικῶς ὅτι ἡ ἀπομνημόνευσις ὅλου τινὸς ὡς ὅλου καὶ ταχύτερον ἄγει εἰς τὸν σκοπὸν καὶ ὀλιγωτέρας ἐπαναλήψεις ἀπαιτεῖ καὶ διαρκεστέραν τὴν ἐν τῇ μνήμῃ ἐντύπωσιν ἀσφαλίζει. Διὰ τοῦ εἴδους τούτου τοῦ πειράματος ἐλύθησαν προσέτι τὰ ζητήματα, πῶς πρέπει νὰ κατανέμωνται αἱ ἐπαναλήψεις, αἱ πρὸς ἀπομνημόνευσιν ἀπαιτούμεναι, τίς ὁ πρακτικώτατος τρόπος πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῆς λήθης τῶν ἐν τῇ μνήμῃ ἐντυπωθεισῶν γνώσεων, τίς ὁ ἄριστος τρόπος ἐκμαθήσεως τῆς ὀρθογραφίας, πῶς πρέπει νὰ διδάσκηται ἡ ἰχνογραφία, τίς ἡ σημασία τῶν κατ' οἶκον ἐργασιῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἐν τῷ σχολείῳ τελουμένας, ἅπαντα τὰ συναφῆ ζητήματα πρὸς τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου διδασκαλίας τῶν διαφόρων μαθημάτων, τῶν ὡρῶν τῆς ἡμερησίας ἐργασίας τῶν μαθητῶν, τῶν διαλειμμάτων κτλ.

2. Διακρίνονται τὰ πειράματα ἀπ' ἀλλήλων καὶ κατὰ τοῦτο: Ἄλλων μὲν ἡ ἐκτέλεσις γίνεται ἄνευ ὀργάνου, ἄλλα δὲ τελοῦνται δι' ὀργάνων εἰδικῶν. Πλεῖστα δὲ τοιαῦτα ὄργανα, ὧν ἡ χρῆσις ἐπιβάλλεται πρὸς ἀκριβῆ τῶν φαινομένων μέτρησιν, ἔχουσιν ἐπινοηθῇ, οἷον δυναμόμετρα, ἐργογράφοι, ἐργόμετρα, ἀνθρωπόμετρα, κεφαλόμετρα, ἀεριόμετρα, θωρακογράφοι, αἰσθησιόμετρα, σφυγμόμετρα, ταχοσκόπια κτλ. Τὰ πλεῖστα ὅμως καὶ εὐχρηστότατα τῶν παιδαγωγικῶν πειραμάτων εἶναι τὰ ἄνευ ὀργάνων τελούμενα. Ἔχουσι ταῦτα κύριον γνώρισμα τὸ ἁπλοῦν καὶ εὐχερὲς τῆς ἐκτελέσεως καὶ ὁμοιάζουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς συνήθεις σχολικὰς ἐργασίας. Καίτοι δὲ τελοῦνται ἄνευ ὀργάνων, ἄγουσι καὶ ταῦτα εἰς ἀκριβέστατα συμπεράσματα.

3. Ἡ πειραματικὴ ἔρευνα προσλαμβάνει τὰς δύο ταύτας μορφάς: Ἐνίοτε ὁ εἰς τὸ πείραμα ὑποβαλλόμενος καθίσταται γνώστης τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν τοῦτο ἀποβλέπει, ἄλλοτε δ' ἀγνοεῖ αὐτόν. Πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τοῦ πειράματος ἐφαρμόζεται ἀναλόγως τῶν περιστάσεων ὁτὲ μὲν ἡ μία, ὁτὲ δ' ἡ ἄλλη τῶν μορφῶν τούτων. Πολλάκις δηλαδὴ εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑπὸ τοῦ παιδὸς γνῶσις τοῦ σκοποῦ τοῦ πειράματος, ὅπως ἀσφαλίσῃ τὴν συνεργασίαν αὐτοῦ ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ πειράματος, ἧς ἄνευ καθίσταται ἀδύνατος ἡ συναγωγὴ ἀκριβῶν πορισμάτων. Τοὐναντίον δ' ἐν ἄλλαις περιπτώσεσιν ἡ ὑπὸ τοῦ παιδὸς γνῶσις τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν τὸ πείραμα τελεῖται, δύναται νὰ ἀσκήσῃ ὑποβολὴν ἐπ' αὐτόν, ἢ νὰ προκαλέσῃ παρ' αὐτῷ φόβον, ἀμέλειαν, τάσιν πρὸς ἀπό-

κρυψιν τοῦ ζητουμένου κ. τ. τ. ὁπότε ματαιοῦται ἡ ἀκριβὴς καὶ πραγματικὴ γνῶσις τοῦ ἐξεταστέου φαινομένου.

4. Καὶ τοῦ πειράματος ὡς καὶ τῆς μεθόδου τῆς παρατηρήσεως δύναται νὰ γίνῃ ἐφαρμογὴ οὐ μόνον ἐπὶ ἑνὸς μόνου παιδός, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὅλης τάξεως μαθητῶν. Οὗτος δ' ὁ καθ' ὁμάδας πειραματισμὸς συνεπάγεται ἅπαντα τὰ προτερήματα, ἅτινα καὶ ἡ καθ' ὁμάδας παρατήρησις, περὶ ὧν ἐγένετο ἤδη λόγος.[1] Σημειωτέον ἰδίᾳ, ὅτι διὰ πειραμάτων τελουμένων ἐπὶ πολλῶν ὁμοῦ παίδων συνάγονται πορίσματα, στηριζόμενα ἐπὶ εὐρείας βάσεως δεδομένων. Πρέπει ὅμως νὰ λαμβάνηται πρόνοια, ὥστε ἑκάστη ὁμὰς οὕτω συνεξεταζομένων παίδων νὰ ἀποτελῆται ἐκ στοιχείων κατὰ τὸ δυνατὸν ὁμογενῶν, διότι οὕτω κατορθοῦνται ποικίλαι συγκρίσεις, ἄγουσαι εἰς γενικὰ συμπεράσματα ὑψίστης σημασίας οὐ μόνον παιδαγωγικῆς ἀλλὰ καὶ εὐρυτέρας κοινωνικῆς, οἷον συγκρίσεις μεταξὺ ἀρρένων καὶ θηλέων, μεταξὺ παίδων διαφόρων ἡλικιῶν, ἢ τῆς αὐτῆς ἡλικίας ἀλλ' ἐν διαφόροις τόποις οἰκούντων, ἢ εἰς διαφόρους κοινωνικὰς τάξεις ἀνηκόντων κ. τ. τ.

Ὡς εἰκὸς δέ, τὰ πορίσματα τὰ συναγόμενα ἐκ μονομεροῦς πειραματισμοῦ ἐπὶ ἑνός τινος παιδὸς δὲν συμπίπτουσι κατὰ κανόνα πρὸς τὰ ἐξαγόμενα τῶν πειραμάτων, τῶν ἐπὶ ὁμάδων τελουμένων, ἅτινα κυρίως δηλοῦσι τὸ κανονικόν, τὸ κατὰ μέσον ὅρον ἰσχῦον. Ἑπομένως τὰ δύο ταῦτα εἴδη τῶν πειραμάτων συμπληροῦσιν ἄλληλα.

5. Παραλλαγὰς ὑφίσταται ἡ πειραματικὴ μέθοδος καὶ ἀναλόγως τοῦ ἐρευνητέου φαινομένου. Οὕτως ἔχουσι διαμορφωθῇ ἴδιαι μέθοδοι πρὸς ἔρευναν ἐπὶ μέρους σωματικῶν καταστάσεων καὶ ψυχικῶν λειτουργιῶν, λ. χ. μέθοδοι ἐρεύνης τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως, τῆς μνήμης, τῆς φαντασίας, τῆς παρατηρήσεως, τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης. Ὡσαύτως ἐφαρμόζονται ἴδιαι μέθοδοι μετρήσεως τοῦ μήκους τοῦ σώματος καὶ διαφόρων αὐτοῦ μελῶν, τοῦ βάρους αὐτοῦ, τῆς τῶν μυῶν ἰσχύος καὶ ἀντοχῆς, τῆς ζωτικῆς χωρητικότητος κ. τ. τ. Πολλάκις δὲ δεκάδες ὅλαι διαφόρων πειραμάτων συνιστῶνται πρὸς ἔρευναν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δεξιότητος, ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ φαινομένου, ἢ βάσανον μέσου τινὸς τῆς ἀγωγῆς ἢ τῆς διδασκαλίας. Καὶ ἰδιαίτεραι δ' ὀνομασίαι ἔχουσι δοθῇ εἰς τὰς πλείστας τῶν μεθόδων τούτων.

6. Πολλάκις συμβαίνει καὶ τὸ ἀντίθετον τοῦ προηγουμένου. Δηλαδὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ πειραματικὴ μέθοδος ἐφαρμόζεται πρὸς πλείονας τοῦ ἑνὸς σκοπούς, λ. χ. πρὸς ἐξέτασιν πλειόνων σημείων τῆς σωματικῆς καταστάσεως ἢ τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἢ βάσανον πλειόνων τῆς

[1]) Ἴδε ἀνωτέρω σ. 24 κ. ἑ.

ἀγωγῆς ἢ τῆς διδασκαλίας μέσων. Οὕτω λ. χ. ἡ καλουμένη μέθοδος τῆς ἀναπλάσεως δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ πρὸς διάγνωσιν τῆς φύσεως καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων, τῶν διαφορῶν τῶν παίδων ἐν τῷ παριστάναι, τῶν ἰδιοτήτων τῆς γλώσσης τοῦ παιδός, τῆς ἀναπλαστικῆς αὐτοῦ ἱκανότητος, τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης αὐτοῦ κτλ. Ὡσαύτως ἡ μέθοδος τῆς περιγραφῆς πραγμάτων ἢ εἰκόνων ἐπικουρεῖ πρὸς διάγνωσιν τῆς ἱκανότητος τοῦ παιδὸς περὶ τὸ παρατηρεῖν, τῆς γλωσσικῆς αὐτοῦ δεξιότητος, τοῦ βαθμοῦ, ἐν ᾧ ὑπόκειται τῇ ὑποβολῇ κτλ.

7. Ἀποφεύγομεν ἐν τῷ παρόντι εἰδικὴν περιγραφὴν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῶν πειραματικῶν μεθόδων. Θὰ προσθέσωμεν μόνον βραχέα τινὰ περὶ ἑνὸς εἴδους πειραμάτων, ὧν ἡ ἐφαρμογὴ προσέλαβεν ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἐν τῇ παιδολογικῇ καὶ τῇ παιδαγωγικῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἅτινα εἶναι γνωστὰ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν ***tests***. Ὁ ὅρος εἶναι εἰλημμένος ἐκ τῆς ἀγγλικῆς. Σημαίνει δ' ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ ἡ λέξις δοκιμασίαν καὶ μέσον δοκιμασίας. Κατέστη ὅμως ὅρος τεχνικὸς τῆς παιδολογικῆς ἐπιστήμης διεθνοῦς χρήσεως, δηλῶν ὡρισμένην ὁμάδα πειραμάτων, ὧν ἕκαστον δεικνύει κατὰ τρόπον ἁπλοῦν τὴν κατάστασιν σωματικῆς ἢ ψυχικῆς τινος τοῦ ἐρευνωμένου ἀτόμου δεξιότητος. Δι' ἑκάστου δηλαδὴ τοιούτου ***test***, δι' ἑκάστης δοκιμασίας μετρεῖται ἕν τι τοῦ ἀτόμου γνώρισμα σωματικὸν (physical tests), ἢ ψυχικὸν (mental tests), οἷον τὸ μῆκος τοῦ σώματος, ἡ μυϊκὴ ἰσχύς, ἡ ζωτικὴ χωρητικότης, ἡ ὀξύτης τῆς ὁράσεως ἢ ἄλλης τινὸς αἰσθήσεως, ἡ ἱκανότης τοῦ διακρίνειν χρώματα ἢ σχήματα, ἡ ταχύτης τῆς ἀντιλήψεως, αἱ ἰδιότητες ἑκάστης τῶν ἐπὶ μέρους λειτουργιῶν τῆν μνήμης, ἡ ἰσχὺς τῆς φαντασίας, ἰδιότητες τῆς προσοχῆς, ἡ λεπτότης τῆς διανοήσεως, ὁ βαθμὸς τῆς νοημοσύνης, καλαισθητικά, ἠθικὰ καὶ ἄλλης φύσεως συναισθήματα, ἡ ἐπίδοσις ἐν σχολικαῖς δεξιότησι κ. τ. τ.

Καί τινες μὲν τῶν δοκιμασιῶν τούτων συνίστανται εἰς πειράματα, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἀπαιτεῖ τὴν χρῆσιν ὀργάνων εἰδικῶν, ἄλλαι δ' ἐκτελοῦνται ἄνευ ὀργάνων. Τούτων δ' ἰδίᾳ τῶν τελευταίων ποικίλα εἴδη ἔχουσιν ἐπινοηθῇ καὶ καθ' ἑκάστην αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν. Τοιαῦται εἶναι λ. χ. λύσεις αἰνιγμάτων, παροχὴ κειμένου περιέχοντος χάσματα, ἅτινα ὁ ἐξεταζόμενος ὀφείλει νὰ πληρώσῃ, σχηματισμὸς φράσεων πλήρων ἐννοίας ἐκ τριῶν παρεχομένων λέξεων, ἀνάγνωσις γραφῆς δυσαναγνώστου, παροχὴ νοήματος πολυπλόκου, οὗ διὰ τοῦτο ἡ κατανόησις προβάλλει δυσχέρειαν, παροχὴ φράσεως περιεχούσης παραλογισμόν, ὃν ὁ ἐξεταζόμενος ὀφείλει νὰ ἀνεύρῃ, ἐξέτασις ἀναφερομένη εἰς γνώσεις σχολικὰς ἢ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, παροχὴ συλλαβῶν ἢ

γραμμάτων ἄνευ ἐννοίας πρὸς ἀπομνημόνευσιν, ἅτινα ὁ ἐξεταζόμενος ὀφείλει νὰ ἀποδώσῃ ἀπὸ μνήμης ἅμα τῇ παροχῇ αὐτῶν ἢ ὡρισμένον χρόνον βραδύτερον, συνεχὴς ἐκτέλεσις ἁπλῶν ἀριθμητικῶν πράξεων (π. χ. πρόσθεσις μονοψηφίων ἢ πολυψηφίων ἀριθμῶν), ἑρμηνεία ἀφῃρημένων λέξεων, ἀντιγραφὴ κειμένου ὑπὸ ὡρισμένους ὅρους, διαγραφὴ ὡρισμένων γραμμάτων ἐξ ἐντύπου κειμένου (π. χ. ὅλα τὰ α, ε, ρ), ἐπίδειξις εἰκόνος καὶ ἀναπαράστασις τοῦ περιεχομένου αὐτῆς κτλ. Μία ἑκάστη τῶν τοιούτων ἀπαιτήσεων ἀποτελεῖ ἴδιον ***test*** καὶ ἀποσκοπεῖ, ὡς εἴπομεν, τὴν ἔρευναν σωματικῆς τινος καταστάσεως ἢ σημείου τινὸς τοῦ ψυχικοῦ βίου. Κατ' ἐξοχὴν δὲ μεγάλη εἶναι ἡ ποικιλία τῶν δοκιμασιῶν, τῶν ἐπινοηθεισῶν πρὸς διάγνωσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης τῶν παίδων καὶ τῶν ἀτομικῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν.

Ἡ μέθοδος τῶν ***tests*** ἀπέβη μεγίστης σημασίας ὡς μέθοδος ἐπιστημονικῆς παιδολογικῆς ἐρεύνης ἰδίᾳ ἀφ' οὗ χρόνου ἐθεωρήθη, ὅτι δι' αὐτῆς εἶναι δυνατὴ ἡ κατὰ τρόπον εὐχερῆ διάγνωσις τοῦ ὅλου ἀτομικοῦ χαρακτῆρος ἑκάστου παιδός. Δὲν περιωρίσθη δηλαδὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν δοκιμασιῶν τούτων εἰς τὴν ἐξέτασιν μεμονωμένων τινῶν τοῦ ἀτόμου σωματικῶν ἢ ψυχικῶν καταστάσεων, ἀλλ' ἤρξατο σὺν τῷ χρόνῳ χρῆσις τῆς μεθόδου πρὸς διάγνωσιν τῆς ὅλης ἀτομικότητος καὶ ἰδίᾳ τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης ἑκάστου ἀτόμου. Οἱ ταύτην δ' οὕτω χρησιμοποιοῦντες λαμβάνουσιν ὡς δεδομένον, ὅτι αἱ ἐπὶ μέρους δεξιότητες τοῦ ἀτόμου (λ. χ. ὁ βαθμὸς τῆς αἰσθητικότητος αὐτοῦ, ἡ μνήμη, ἡ προσοχή, ἡ διανόησίς του κ. τ. λ.) ἀντικατοπτρίζουσι τὴν ὅλην αὐτοῦ φύσιν, ἰδίᾳ δὲ τὴν νοητικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Τούτου τεθέντος, ἐνομίσθη, ὅτι εἶναι δυνατὸν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς δοκιμασιῶν τινων νὰ ἐξαχθῶσι συμπεράσματα περὶ τῆς ὅλης ἀτομικότητος τοῦ ὑποβληθέντος εἰς μέτρησιν παιδός· Πρὸς τοιούτους δὲ σκοποὺς ἐπενοήθησαν ποικίλαι δοκιμασίαι καὶ ἐγένοντο ἤδη πειράματα ὑπὸ πλήθους ἐρευνητῶν, ἐν οἷς μνημονευτέοι οἱ ***Kirkpatrik, De Sanctis, Johnson, Treves, Kraepelin, Decroly, Degand, Whipple, Goddard, Winteler, Terman, Meumann, Stern, Bobertag*** κλπ.

Καὶ ἡ ὑπὸ τῶν ***Binet*** καὶ ***Simon*** διαμορφωθεῖσα μέθοδος πρὸς διάγνωσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης τῶν παίδων, ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν «κλῖμαξ ***Binet - Simon***», ἐπὶ τοιαύτης βάσεως στηρίζεται. Αὕτη ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλου ἀριθμοῦ ***tests*** ποικίλης φύσεως, διαιρουμένων εἰς ὁμάδας ἀναλόγως τῆς δυσχερείας των. Ἑκάστη δὲ τῶν ὁμάδων τούτων ἐκπροσωπεῖ τρόπον τινὰ τὸν κανονικὸν βαθμόν, ὃν πρέπει νὰ ἔχῃ ἡ νοημοσύνη ἐν ἑνί τινι ὡρισμένῳ ἔτει τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἕκαστος δὲ παῖς ὑποβάλλεται εἰς μέτρησιν δι' ἀριθ-

μοῦ τινος τοιούτων *tests* καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξαγομένων ἐκ τῆς μετρήσεως ταύτης συνάγονται πορίσματα, ἂν οὗτος εἶναι κάτοχος τῆς κανονικῆς διὰ τῆς ἡλικίαν του νοημοσύνης, ἢ ὑπερτερῇ, ἢ καὶ ὑπολείπηται αὐτῆς.

Σημειωτέον δ' ὅμως, ὅτι ἡ μνημονευθεῖσα προϋπόθεσις, ἡ τεθεῖσα ὡς βάσις τῶν τοιούτων ἐρευνῶν, εἶναι ἀκόμη σκοτεινή. Δὲν εἶναι δηλ. ἀκόμη ἀκριβῶς γνωστόν, εἰς τίνας δεξιότητας συγκεντροῦται ἡ οὐσία τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς νοημοσύνης ἑκάστου, οὐδὲ τὶς ἀμοιβαία συνάφεια καὶ ἐξάρτησις ὑφίσταται μεταξὺ τῶν διαφόρων λειτουργιῶν καὶ δεξιοτήτων.

Μνημονευτέον προσέτι ὅτι ἡ μέθοδος τῶν *tests* ἐνέχει ταύτην τὴν δυσχέρειαν: Πολλάκις εἶναι δυσχερέστατον νὰ καθορισθῇ, τὶς δεξιότης τίθεται εἰς ἐνέργειαν διὰ δοκιμασίας τινὸς καὶ ἐπομένως τὶ σημεῖον τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἐξεταζομένου ἀτόμου ὑποβάλλεται δι' αὐτῆς εἰς μέτρησιν. Οὕτω λ.χ. δὲν γινώσκομεν ἀκριβῶς, τίνος δεξιότητος τὴν ἐνέργειαν προκαλεῖ ἡ δοκιμασία τῆς διαγραφῆς ὡρισμένου τινὸς γράμματος (λ.χ. τοῦ ν) ἐξ ἐντύπου κειμένου. Ἀδυνατοῦμεν δηλαδὴ νὰ ὁρίσωμεν, ἂν ἡ ταχύτης τοῦ ἐξεταζομένου ἀτόμου περὶ τὴν τοιαύτην διαγραφὴν αἰτίαν ἔχῃ τὴν μεγάλην ἔντασιν τῆς προσοχῆς αὐτοῦ, ἢ ἰσχυρὰν αὐτοῦ νοημοσύνην, ἢ μεγάλην αὐτοῦ εὐχέρειαν περὶ τὰς κινήσεις τῆς χειρός, ἢ τὴν ἀντοχήν, ἣν οὗτος ἀντιτάττει κατὰ τῆς κοπώσεως κτλ. Τοῦτ' αὐτὸ δ' ἰσχύει καὶ περὶ πληθύος ἄλλων ἐκ τῶν ἤδη ἐπινοηθεισῶν δοκιμασιῶν. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ προσπάθεια τῶν ἐρευνητῶν πρέπει νὰ τείνῃ οὐχὶ εἰς τὴν ἐπινόησιν διαρκῶς νέων εἰδῶν δοκιμασιῶν, ἀλλ' εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν ἑκάστη προτεινομένη δοκιμασία ἀποβλέπει, τ.ἔ. εἰς τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς ἐνεργείας, ἣν προκαλεῖ.

Ἐν τούτοις παρὰ τοῦτο τὸ τρωτὸν αὐτῆς καὶ ἄλλας τινὰς μονομερείας ἡ μέθοδος τῶν *tests* ἀπέβη σπουδαιοτάτη ἀπὸ παιδαγωγικῆς ἀπόψεως, καθότι εἶναι εὔχρηστος, ἀπαιτεῖ χρόνον βραχὺν καὶ ἐπιτρέπει ἀκριβῆ διάγνωσιν ὡρισμένων τοῦ παιδὸς καταστάσεων. Ἰδίᾳ δὲ καθιστᾷ δυνατὴν ἔρευναν συγκριτικὴν πληθύος παίδων καὶ κατάταξιν αὐτῶν εἰς βαθμίδας ἀναλόγως ποικίλων αὐτῶν καταστάσεων.

8. Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν λόγον περὶ τῆς πειραματικῆς μεθόδου καθόλου, παρατηροῦμεν καὶ τὰ ἑπόμενα: Καίτοι εἶναι δυνατὴ ἡ μεθ' ἱκανῆς εὐχερείας ἐκτέλεσις τῶν πλείστων ἐκ τῶν παιδολογικῶν καὶ παιδαγωγικῶν πειραμάτων, ἐν τούτοις πρὸς ἐξαγωγὴν ἀκριβῶν πορισμάτων ὀφείλει ὁ ἐπὶ παίδων πειραματιζόμενος νὰ καταβάλλῃ μεγίστην

προσοχήν. Ἐν πρώτοις ὀφείλει καὶ οὗτος νὰ τηρῇ τοὺς γενικοὺς μεθοδικοὺς κανόνας τοῦ πειραματίζεσθαι, οἵτινες, ὡς εἰκός, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ των πρὸς ἔρευναν τῶν παρὰ τῷ παιδὶ φαινομένων καὶ δὴ τῶν ψυχικῶν προσλαμβάνουσιν ἰδιαιτέραν χροιάν, ἀποκλίνουσάν πως ἀπὸ τῶν κανόνων, τῶν ἐφαρμοζομένων ἐν τοῖς πειράμασι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἀνάγκη ἰδίᾳ νὰ μὴ λησμονῇ τὴν ὁδὸν τῆς γενικῆς ἐμπειρικῆς ἐρεύνης, ἣν καὶ αὐτὸς κατὰ τὰς ἐφαρμογὰς τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἐπὶ παίδων πρέπει νὰ βαίνῃ.

Περαιτέρω πρὸς ἐξαγωγὴν ἀκριβῶν πορισμάτων ἀπαιτεῖται ἀκρίβεια, λεπτότης περὶ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἰδίᾳ τὴν δι᾽ ὀργάνων, δεξιότης περὶ τὴν ἀκριβῆ μέτρησιν τῶν φαινομένων. Ἀποβαίνει δ᾽ ἡ μέτρησις ἐν πολλαῖς περιπτώσεσιν ἀναγκαιοτάτη, καθότι ἡ ἁπλῆ μαρτυρία τοῦ ἐρευνωμένου παιδὸς δὲν παρέχει πάντοτε ἀσφαλῆ δεδομένα. Ἔχουσι δὲ διαμορφωθῇ πλεῖστοι τρόποι μετρήσεων, ἐξαγωγῆς πορισμάτων καὶ παραστάσεως αὐτῶν.[1] Καὶ δὲν ἀρκεῖ νὰ γινώσκῃ τις νὰ μετρῇ ὀρθῶς, ἀλλ᾽ ὀφείλει καὶ νὰ ἔχῃ τὴν ἱκανότητα, ὅπως ὀρθῶς ἑρμηνεύῃ τὰ συναγόμενα.

Σημειωτέον δ᾽ ὅτι αἱ δυσχέρειαι τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἐπαυξάνονται, ὅταν αὕτη ἐφαρμόζηται ἐπὶ παίδων. Ἰδίᾳ δ᾽ ἐν πολλοῖς πειράμασι καὶ δὴ τοῖς δι᾽ ὀργάνων τελουμένοις, ὁ ἐξεταζόμενος πρέπει νὰ κατανοῇ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἐρευνῶντος, ἵνα οὕτω προσαρμόζηται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ. Οἱ παῖδες ὅμως δὲν εἶναι πάντοτε ἱκανοί, ὅπως ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ὑποβοηθῶσι τὸ ἔργον τοῦ τὸ πείραμα ἐκτελοῦντος. Πλὴν δὲ τούτου οἱ παῖδες ὑπόκεινται, ὡς γνωστόν, ἐν μεγίστῳ βαθμῷ τῇ ὑποβολῇ, ἕνεκα δὲ τούτου παρασύρονται εὐχερῶς ὑπὸ τοῦ ἐκτελοῦντος τὸ πείραμα καὶ ἀποκρίνονται οὐχὶ τὰ ὀρθά, ἀλλὰ τὰ σύμφωνα πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἀπευθυνομένων αὐτοῖς ἐρωτήσεων. Συχνάκις προσέτι εὑρίσκεται ὁ πειραματιζόμενος εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ καταπολεμῇ τάσεις ἐγειρομένας παρὰ τοῖς παισὶ πρὸς ἀπόκρυψιν τῆς ἀληθείας. Πολλάκις λ. χ. ὑπ᾽ ἐγωϊσμοῦ κινούμενος ὁ παῖς δὲν θέλει νὰ φανῇ ἀδυνατῶν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ παρ᾽ αὐτοῦ ζητούμενον. Ἄλλοτε αἰσχύνεται νὰ ἀποκαλυφθῇ, ὅτι δὲν κατενόησεν ἐρώτησιν ἢ προσταγὴν ἀπευθυνθεῖσαν αὐτῷ. Πρὸς τοῦτο δὲ πλάττει ψευδεῖς ἀποκρίσεις. Τέλος πολλάκις ὁ ἐρευνώμενος παῖς ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφράσῃ ὀρθῶς διὰ τοῦ λόγου ἐκεῖνο, οὗτινος τυγχάνει γνώστης.

Ἐν τούτοις καὶ αἱ δυσχέρειαι αὗται δὲν εἶναι ἀνυπέρβλητοι, ἀλλὰ δύνανται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον νὰ ὑπερνικηθῶσι διὰ δεξιότητος

---

[1]) Ἴδε περὶ τούτων ***Ed. Claparède,*** ἔ. ἀ. σ. 307 - 392.

τοῦ ἐρευνῶντος. Μὴ λησμονῶμεν ἄλλωστε, ὅτι ἡ πειραματικὴ παιδαγωγικὴ ἐργάζεται διὰ πειραμάτων ὡς τὰ πολλὰ ἁπλουστάτων. Εἶναι μάλιστα δυνατόν, ὥστε κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν οὐκ ὀλίγων τοιούτων πειραμάτων οἱ παῖδες οὐδὲ νὰ ὑποπτευθῶσιν, ὅτι καθίστανται ὑποκείμενα ἐρεύνης, καθότι τὰ πειράματα ταῦτα ὁμοιάζουσι πρὸς συνήθεις σχολικὰς ἐργασίας καὶ δύνανται νὰ τελεσθῶσι χωρὶς νὰ διαταράξωσι τὸ παράπαν τὸν συνήθη σχολικὸν βίον.

Μνημονευτέον ἐν τέλει, ὅτι ἡ σημασία τῶν περιγραφεισῶν ἐπιστημονικῶν παιδαγωγικῶν μεθόδων εἶναι διάφορος κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἕνεκα δηλαδὴ αἰτίων, ἅτινα κεῖνται ἐν τῇ φύσει τῶν ἐρευνωμένων παίδων, δὲν δύνανται ἅπασαι αἱ μνημονευθεῖσαι μέθοδοι νὰ τυγχάνωσι τῆς αὐτῆς ἐφαρμογῆς καθ' ἁπάσας τὰς φάσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ἀλλ' ἐνδείκνυται ἡ συχνοτέρα ἐφαρμογὴ ἄλλοτε τῆς μιᾶς καὶ ἄλλοτε τῆς ἄλλης. Οὕτω λ. χ. ἡ πειραματικὴ μέθοδος, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐρρήθη, εἶναι δύσχρηστος καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεφάρμοστος κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τοῦ παιδικοῦ βίου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μόνον ἐν περιωρισμένῳ βαθμῷ καὶ ἐν ὡρισμέναις περιπτώσεσιν ἀποβαίνει δυνατὴ ἐφαρμογὴ πειραμάτων. Καὶ ἐκ τούτων δὲ δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσι μόνα ἐκεῖνα, ἅτινα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ δὲν ἀπαιτοῦσι συνειδητὴν συμμετοχὴν τοῦ παιδός, ἐφ' οὗ τελεῖται ἡ ἔρευνα. Τοὐναντίον δὲ πρὸς ἔρευναν ταύτης τῆς πρώτης παιδικῆς ἡλικίας προσφορωτάτη εἶναι ἡ μέθοδος τῆς συστηματικῆς παρατηρήσεως.

Ἐπὶ παίδων ὅμως προηγμένων πως τὴν ἡλικίαν καὶ ἰδίᾳ τῶν διατρεχόντων τὰ ἔτη, καθ' ἃ διαρκεῖ ἡ εἰς τὸ σχολεῖον φοίτησις, ἐνδείκνυται εὐρεῖα τοῦ πειράματος ἐφαρμογὴ ἐν συνδέσμῳ μετὰ τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς παρατηρήσεως καὶ μετὰ στατιστικῶν ἐρευνῶν ἐπὶ ὁμάδων παίδων.

ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

Τὰ προειρημένα περὶ τῶν μεθόδων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῆς Παιδαγωγικῆς ἐπικουροῦσι πρὸς καθορισμὸν τῶν ἐξωτερικῶν ὅρων, ὑφ' οὓς εἶναι δυνατὴ ἡ θεραπεία τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ὡς εἴδομεν, αὕτη ἐπιζητεῖ τὴν λύσιν τῶν πλείστων ἐκ τῶν προβλημάτων της διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος. Ὡς εἰκὸς δέ, αἱ παιδαγωγικαὶ παρατηρήσεις καὶ αἱ πειραματικαὶ ἔρευναι ἐνεργοῦνται ἐπὶ παίδων. Τούτων ἡ σωματικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ κατάστασις ἐρευνᾶται συστηματι-

κῶς καὶ ἐπὶ τούτων βασανίζονται τὰ τῆς ἀγωγῆς μέσα καὶ αἱ τῆς διδασκαλίας μέθοδοι. Κατὰ ταῦτα εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ὑπάρχῃ προσηρτημένον ***Σχολεῖον*** τοῖς κέντροις, ἐν οἷς ἡ παιδαγωγικὴ θεραπεύεται. Ἐπειδὴ δέ, ὡς εἴδομεν, πρὸς πλείστας τῶν ἐρευνῶν γίνεται χρῆσις καὶ ὀργάνων εἰδικῶν, ἀναγκαία εἶναι πλὴν τοῦ σχολείου καὶ ἡ ὕπαρξις ***Ἐργαστηρίου πειραματικοῦ,*** ἐφωδιασμένου διὰ τῶν ἀναγκαιούντων ὀργάνων[1] καὶ χῶρος ἰδιαίτερος πρὸς ποικίλα πειράματα, ὧν ἡ ἐκτέλεσις οὔτε δυνατή, οὔτε εὐκταία εἶναι ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς διδασκαλίας.

Τοιαῦτα δὲ κέντρα ἐπιστημονικῆς θεραπείας τῆς παιδαγωγικῆς κατάλληλα εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον τὰ Πανεπιστήμια, ἢ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τούτων εἰδικὰ παιδαγωγικὰ ἐργαστήρια. Κατὰ τὰ προειρημένα λοιπὸν αἱ ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις λειτουργοῦσαι ἕδραι Παιδαγωγικῆς καὶ τὰ εἰδικὰ παιδαγωγικὰ ἐργαστήρια πρέπει ἐν πρώτοις νὰ ἔχωσι προσηρτημένον πρότυπον σχολεῖον. Ἀνάγκη προσέτι τὰ κέντρα ταῦτα νὰ ὦσιν ἐφωδιασμένα διὰ τῶν ἀναγκαιούντων ὀργάνων καὶ δὴ ἐπαρκοῦς προσωπικοῦ, εἰδικῶς πρὸς τὰς πειραματικὰς ἐρεύνας παρεσκευασμένου.

Ἄλλα κέντρα ἐπιστημονικῆς θεραπείας τῆς παιδαγωγικῆς πρέπει νὰ θεωρῶνται τὰ παντὸς εἴδους Διδασκαλεῖα. Ταῦτα, ὡς γνωστόν, κύριον ἔργον ἔχουσι τὴν παιδαγωγικὴν μόρφωσιν τῶν εἰς αὐτὰ φοιτώντων καὶ διὰ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου προαλειφομένων. Πρὸς παιδαγωγικὴν ὅμως κατάρτισιν δὲν θεωρεῖται πλέον ἐπαρκὴς ἡ παροχὴ θεωρητικῶν γνώσεων καὶ ἡ πρακτικὴ εἰς τὸ διδάσκειν ἄσκησις. Ἀπαραίτητον αὐτῆς τμῆμα καὶ δὴ τὸ σπουδαιότατον ὑπολαμβάνεται ἡ τῶν μελλόντων διδασκάλων διαμόρφωσις εἰς μεθοδικοὺς πειραματιστάς, ἵνα κατορθῶσι νὰ διαγιγνώσκωσι τὴν σωματικὴν καὶ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν ἑκάστου τῶν μαθητῶν αὐτῶν. Ἀνάγκη ἑπομένως ἐν τοῖς διδασκαλείοις παρὰ τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν παιδαγωγικῶν μαθημάτων καὶ τὰς περὶ τὸ διδάσκειν ἀσκήσεις νὰ εἰσάγωνται οἱ μέλλοντες διδάσκαλοι εἰς τὰς πειραματικὰς μεθόδους καὶ καθόλου εἰς τὴν γνῶ-

---

[1]) Ὡς ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ *M. Brahn* «Τὸ ἰδεῶδες ἀποτελεῖ σύνδεσμος σχολείου καὶ ἐργαστηρίου κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐν τῷ σχολείῳ νὰ ὑπάρχωσι διατεθειμέναι αἴθουσαι εἰδικαὶ πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων, ὡς ἐν τοῖς νοσοκομείοις ὑπάρχουσιν ἰδιαίτερα διαμερίσματα πρὸς ἐπιστημονικὰς ἐργασίας καὶ ἐν ταῖς νευρολογικαῖς κλινικαῖς χῶροι ἰδιαίτεροι πρὸς ἀνατομικὰς καὶ ψυχολογικὰς ἐργασίας». Ἐν τῷ ἄρθρῳ του Experimentelle Pädagogik. Pädag.-psychol. Arb. Bd. I, σ. 5. Leipzig, 1910.

σιν τῶν τρόπων καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ὀργάνων, δι' ὧν, ὡς εἴπομεν, θὰ ἀποβαίνῃ αὐτοῖς δυνατὸν νὰ διαγιγνώσκωσι τὴν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν κατάστασιν ἑκάστου τῶν μαθητῶν αὐτῶν. Οὕτω δὲ νοουμένου τοῦ σκοποῦ τῶν διδασκαλείων, θὰ ἀποβαίνωσι ταῦτα ἀφ' ἑαυτῶν σὺν τῇ ἐν αὐτοῖς προπαρασκευῇ τῶν μελλόντων διδασκάλων πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας καὶ κέντρα ἐπιστημονικῆς θεραπείας τῆς παιδαγωγικῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἕκαστον τῶν παιδαγωγούντων σχολείων δύναται νὰ ἀποβῇ κέντρον, ἐν ᾧ ἡ παιδαγωγικὴ ἐπιστημονικῶς νὰ καλλιεργῆται. Πᾶς διδάσκαλος, ὅπως προσαρμόζῃ τὸ ἔργον του πρὸς τὴν πραγματικότητα, ὀφείλει νὰ ποιῆται ἐφ' ἑκάστου τῶν μαθητῶν του παρατηρήσεις καὶ πειράματα, δι' ὧν θὰ προσπαθῇ νὰ διαγιγνώσκῃ, πῶς ἔχει ἡ σωματικὴ αὐτοῦ ἐξέλιξις, τίς ὁ βαθμὸς τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθητηρίων του, τίς ἡ παρ' αὐτῷ κατάστασις τῆς ἀντιλήψεως, τῆς παρατηρήσεως, τῆς προσοχῆς, τῆς μνήμης, τῆς φαντασίας, τοῦ συναισθήματος, τῆς βουλήσεως, τίς ὁ βαθμὸς τῆς εὐφυΐας του καὶ πλεῖστα ἄλλα συναφῆ ζητήματα. Αἱ τοιαῦται ὅμως ἐργασίαι καίτοι δὲν ἔχουσιν ἄμεσον σκοπὸν τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀλλ' ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ κυρίου ἔργου τοῦ διδασκάλου, τ. ἔ. τὴν ὀρθὴν τῶν παίδων ἀγωγὴν καὶ διδασκαλίαν, ἐν τούτοις εἶναι καὶ ἄριστα μέσα συλλογῆς παντοίας ὕλης πρὸς λύσιν παιδαγωγικῶν προβλημάτων. Καὶ ὁ διδάσκαλος δέ, ὁ ἐθισθεὶς νὰ προβαίνῃ εἰς τοιαύτας ἐπὶ τῶν μαθητῶν του ἐργασίας, μεταβάλλεται εἰς ἐπιστημονικὸν ἐρευνητήν. Πλεῖσται ἐπιστημονικαὶ μελέται μεγάλης σπουδαιότητος περὶ ποικίλων ζητημάτων τῆς Σωματολογίας καὶ τῆς Ψυχολογίας τοῦ παιδὸς καὶ περὶ θεμάτων, ἀναφερομένων ἀμέσως εἰς τὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν, ἀνήκουσιν εἰς διδασκάλους καὶ προῆλθον ἐξ ἐρευνῶν, αἵτινες ἐγένοντο ὑπ' αὐτῶν ἐν τῷ σχολείῳ ἐπὶ μαθητῶν των.

Ἐν τοιούτοις κέντροις τελεῖται σήμερον μετὰ μεγίστης ἐντάσεως ἡ ἐπιστημονικὴ παιδαγωγικὴ ἔρευνα παρ' ἁπάσαις ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις. Αἱ ἕδραι τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις διαρκῶς πληθύνονται καὶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν λειτουργούντων πειραματικῶν ἐργαστηρίων. Μεγίστη εἶναι ὡσαύτως ἡ πληθὺς τῶν ἐρευνῶν, τῶν ἐκ τῶν διδασκαλείων καὶ τῶν λοιπῶν σχολείων προερχομένων.

ΤΑ ΠΑΡ' ΗΜΙΝ

Δυστυχῶς ἓν τῶν ὀλιγίστων Κρατῶν, ἐν οἷς οὐδεμία μέχρι τοῦδε προσπάθεια κατεβλήθη οὐ μόνον πρὸς ἔρευναν τοῦ παιδός, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς γνῶσιν τῶν ἀλλαχοῦ γενομένων ἐρευνῶν, εἶναι ἡ Ἑλλάς. Δὲν πρέπει νὰ φανῇ τοῦτο ἄξιον ἀπορίας, δεδομένου, ὅτι ἡ παιδαγωγικὴ καθόλου ἔτυχεν ἐν τῷ κράτει ἡμῶν ἥκιστα εὐμενοῦς ὑποδοχῆς. Καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ παλαιοτέρα πρακτικὴ παιδαγωγικὴ εἶναι παρ' ἡμῖν πολὺ ὀλίγον γνωστὴ καὶ ἔτυχεν ἐλαχίστης ἐφαρμογῆς ἐν τοῖς ἡμετέροις σχολείοις. Ἡ μεγάλη δὲ τῶν διδασκάλων μερὶς καὶ ἰδίᾳ ἐκείνων, οἵτινες ἐργάζονται ἐν τοῖς σχολείοις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, οὐδὲ τὸ ὄνομα τῆς Παιδαγωγικῆς ἤθελον νὰ ἀκούσωσι μέχρι πρὸ βραχέος. Εἶχεν ἐμβληθῇ αὐτοῖς ἡ ἰδέα, ὅτι πρὸς εὐδόκιμον ἐξάσκησιν τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου ἀρκεῖ νὰ εἶναί τις ἄριστος ἐπιστήμων φιλόλογος, ἢ θεολόγος, ἢ μαθηματικός, ἢ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θεράπων. Καὶ ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς Διδασκαλείοις τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ψυχία μόνον παιδαγωγικῶν γνώσεων παρέχονται καὶ τούτων ὡς τὰ πολλὰ θεωρητικῶν. Πολλάκις δὲ ἡ διεύθυνσις τῶν ἱδρυμάτων τούτων καὶ ἡ διδασκαλία τῶν παιδαγωγικῶν μαθημάτων ἀνατίθεται εἰς πρόσωπα στερούμενα παιδαγωγικῆς μορφώσεως· ὑπὸ τοιαύτας δὲ συνθήκας ἡ ἐν αὐτοῖς διδασκαλία τῆς παιδαγωγικῆς ἀποτελεῖ παρῳδίαν.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἀπό τινος παρατηρεῖται τάσις πρὸς ἄρσιν τῆς θλιβερᾶς ταύτης καταστάσεως. Ἤρξαντο ἤδη καὶ παρ' ἡμῖν λειτουργοῦντα κέντρα ἐπιστημονικῆς παιδαγωγικῆς ἐρεύνης καὶ καθ' ἑκάστην εὐρύνεται ὁ κύκλος τῶν λειτουργῶν τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, τῶν κεκτημένων παιδαγωγικὴν μόρφωσιν. Γενικῶς δὲ οἱ διδάσκαλοι ἤρξαντο ἤδη κατανοοῦντες τὴν σημασίαν, ἣν ἡ σπουδὴ τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης κέκτηται διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν.

Ἵνα ὅμως καταστῇ καὶ παρ' ἡμῖν δυνατὴ συστηματικὴ παιδαγωγικὴ ἔρευνα, ὡς νοεῖ αὐτὴν ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη καὶ ἰδίᾳ ἵνα κατορθωθῇ καὶ παρ' ἡμῖν ἡ δημιουργία παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης ἐξυπηρετούσης τὰς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἄλλαις λέξεσι, παιδαγωγικῆς ἑλληνικῆς, στηριζομένης ἐπὶ τῆς ἐρεύνης τοῦ ἑλληνόπαιδος, εἶναι ἀνάγκη νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τῆς Πολιτείας εἰς ἐφαρμογὴν μέτρα τινὰ απαραίτητα, ἅτινα ἄλλωστε ἐπανειλημμένως ὑπεδείχθησαν αὐτῇ. Μεταξὺ δὲ τούτων προέχει ἡ ἄμεσος ἵδρυσις ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἐργαστηρίου πειραματικῆς ψυχολογίας, προσηρτημένου τῇ ἕδρᾳ τῆς Ψυχολογίας καὶ ἑτέρου Ἐργαστηρίου παιδολογίας καὶ πειραματικῆς παιδαγωγικῆς, προσ-

ηρτημένου τῇ ἕδρᾳ τῆς Παιδαγωγικῆς. Δεδομένου δ' ὅτι αἱ πειραματικαὶ ἔρευναι καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν διδακτικῶν μεθόδων τελοῦνται ἐπὶ παίδων, εἶναι ἀναγκαία ἡ προσάρτησις τῇ ἕδρᾳ τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ προτύπου σχολείου.[1]

'Επιβάλλεται προσέτι ἡ διαρρύθμισις τῶν παρ' ἡμῖν λειτουργούντων διαφόρων Διδασκαλείων κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ περιορίζηται ἡ ἐν αὐτοῖς ἐργασία εἰς ψιλὴν διὰ τοῦ λόγου μετάδοσιν παιδαγωγικῶν θεωριῶν. 'Ανάγκη ἰδίᾳ παρὰ τὴν θεωρητικὴν παιδαγωγικὴν διδασκαλίαν, τὴν ἐν τοῖς ἱδρύμασι τούτοις τελουμένην, νὰ καταστῶσι ταῦτα καὶ κέντρα ἐρεύνης ἐπιστημονικῆς καὶ νὰ εἰσάγωνται εἰς

---

[1]) Ἡ λειτουργία τῆς ἕδρας τῆς Παιδαγωγικῆς ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ ἔχει διττὴν ἀποστολήν, πρῶτον μὲν τὴν διὰ τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν μεθόδων ἐρεύνης θεραπείαν τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης καὶ παρ' ἡμῖν καὶ δεύτερον τὴν παιδαγωγικην κατάρτισιν τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ σπουδαζόντων καὶ διὰ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου προαλειφομένων. Κατὰ ταῦτα ἀποβαίνει ἀπαραίτητος ἡ προσάρτησις τῇ ἕδρᾳ τῆς Παιδαγωγικῆς Πειραματικοῦ 'Εργαστηρίου καὶ Προτύπου Σχολείου χαριν οὐ μόνον τῆς συστηματικῆς καλλιεργίας τῆς παιδαγωγικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς παιδαγωγικῆς καταρτίσεως τῶν μελλόντων διδασκάλων. Τοῦτο κατανοεῖται, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ κατάρτισις αὐτη δὲν εἶναι δυνατὴ δι' ἁπλῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας παιδαγωγικῶν μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ διὰ πρακτικῶν ἀσκήσεων τῶν σπουδαστῶν. Παραδείγματος χάριν ὁ τὴν παιδαγωγικὴν διδάσκων ἀναγκάζεται πλειστάκις νὰ περιγράφῃ μεθόδους πειραματικὰς πρὸς διάγνωσιν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ σημείου τῆς σωματικῆς ἢ τῆς ψυχικῆς τοῦ παιδὸς καταστάσεως καὶ ὄργανα, δι' ὧν αἱ μέθοδοι αὗται τίθενται εἰς ἐφαρμογήν. Θὰ ἦτο ὅμως ἀτελὲς τὸ ἔργον του, ἂν περιωρίζετο ἐν μόνῃ ταύτῃ τῇ διὰ λόγων περιγραφῇ. 'Ανάγκη νὰ ἔχῃ οὗτος εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ καὶ τὰ ὄργανα, ὧν ποιεῖται περιγραφὴν καὶ παῖδας, ἵνα οὕτω καὶ ὁ ἴδιος ἐκτελῇ τὰ περιγραφόμενα πειράματα καὶ τοὺς ἀκροατάς του ἀσκῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Ὡσαύτως διδάσκων ὁ Καθηγητὴς τῆς Παιδαγωγικῆς τὴν Διδακτικὴν τῶν διαφόρων μαθημάτων θὰ ἐποιεῖτο ἀτελῆ ἐργασίαν, ἂν περιωρίζετο ἐν μόνῃ τῇ διὰ λόγων περιγραφῇ τῶν διαφόρων μεθόδων καὶ μορφῶν τῆς τῶν μαθημάτων διδασκαλίας. Ταύτην ὀφείλει νὰ συμπληροῖ, τὸ μὲν ἐφαρμόζων αὐτὸς ἐν ὑποδειγματικαῖς διδασκαλίαις τὰς περιγραφομένας μεθόδους, τὸ δὲ ἀσκῶν τοὺς ἀκροατάς του εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μεθόδων τούτων. Οἴκοθεν δὲ νοεῖται, ὅτι ἐφαρμογὴ τῶν μέτρων τούτων δὲν εἶναι δυνατὴ ἄνευ 'Εργαστηρίου Πειραματικοῦ καὶ Προτύπου Σχολείου.

Εὐτυχῶς περὶ πάντων τούτων προβλέπει ὁ πρό τινος ὑποβληθεὶς εἰς τὴν 'Εθνικὴν Συνέλευσιν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν 'Εκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας 'Εκπαιδεύσεως « 'Οργανισμὸς τοῦ 'Εθνικοῦ καὶ τοῦ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου ». Ἡ ἐπιψήφισις δ' αὐτοῦ πλὴν τῶν ἄλλων μεγίστων ὠφελημάτων, ἅτινα θὰ προσπορίσῃ τῷ ἀνωτάτῳ ἡμῶν 'Εκπαιδευτικῷ Ἱδρύματι, θὰ καταστήσῃ δυνατὴν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ συστηματικὴν καλλιεργίαν τῆς Παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης.

τὰς πειραματικὰς ἐρεύνας οἱ εἰς αὐτὰ φοιτῶντες καὶ διὰ τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου προπονούμενοι.

Μόνον κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον θὰ ἀναπτυχθῇ καὶ παρ᾽ ἡμῖν παιδολογικὴ καὶ παιδαγωγικὴ ἔρευνα καὶ θὰ διαμορφωθῇ κατὰ μικρὸν παιδαγωγικὴ ἑλληνική, προσηρμοσμένη πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἑλληνόπαιδος, ἐφ᾽ ἧς νὰ δύναται νὰ στηριχθῇ σύστημα ἐκπαιδευτικόν, ἐξυπηρετοῦν κατὰ τὸν σκοπιμώτατον τρόπον τὰς ἀνάγκας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Καὶ μόνον οὕτω θὰ καταστῇ δυνατὴ καὶ παρ' ἡμῖν ἡ μόρφωσις διδασκάλων εὑρισκομένων εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀποστολῆς των. Μὴ λησμονῶμεν τὴν παρατήρησιν τοῦ μεγίστου τῶν συγχρόνων Παιδαγωγικῶν, τοῦ *E. Meumann,* ὅτι τὸ μέλλον τῆς Παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς συγγραφῆς παιδαγωγικῶν βιβλίων, ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς παροχῆς εὐκαιριῶν πρὸς παιδαγωγικὰ πειράματα καὶ τῆς διαμορφώσεως μεθοδικῶν πειραματιστῶν.[1]

Ν. Ι. ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΣ

[1]) *E. Meumann,* Vorlesungen zur Einführung in die experimentelle Pädagogik und ihre psychologischen Grundlagen, A. Bd. VIII. 2te Aufl. Leipzig, 1911.

ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΛΙΒΑΔΑ

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Δικονομικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΝΟΜΙΚΗΝ ΓΛΩΣΣΑΝ *

Ὡς εἴπομεν προοιμιαζόμενοι, ἐν τῇ ἀνὰ χεῖρας πραγματείᾳ πραγματευόμεθα κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν περὶ τῶν ἐσφαλμένως προενηνεγμένων καὶ περὶ τῶν ἀδοκίμων καὶ παντάπασιν ἀνελληνίστων νομικῶν ὅρων καὶ φράσεων, ἐκείνων μὲν κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τὴν διόρθωσιν ὑποδεικνύντες, τούτων δὲ δι' ἑτέρων δοκιμωτέρων καὶ ἑλληνικωτέρων τὴν ἀντικατάστασιν εἰσηγούμενοι. Ἐν τῇ διαλήψει δὲ ταύτῃ περιλαμβάνομεν καὶ τοὺς πρὸ ἡμῶν ὑπ' ἄλλων ἐξελεγχέντας καὶ διορθωθέντας νομικοὺς ὅρους καὶ φράσεις, ἔτι δὲ καὶ νέους ὅρους, οὕς, πλὴν τῶν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ μνημονευθέντων, ἄλλοι εἰσηγήσαντο, καὶ περὶ τούτων καὶ περὶ ἐκείνων τὰς δεούσας παρατηρήσεις ἐπισυνάπτοντες. Ἐν τῇ περὶ πάντων τούτων διαλήψει ταύτῃ προτάσσομεν τῶν ρημάτων τὰ ὀνόματα.

Ex bibl. univ. Tart.

Α'

Εἰς μεθερμηνείαν τοῦ ὅρου emptio venditio τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου δὲν ἐγένετο χρῆσις οὔτε τοῦ *ὠνὴ καὶ πρᾶσις,* ὅρου ὑπάρχοντος καὶ συνηθεστάτου ὄντος ἐν τῷ ἀττικῷ δικαίῳ, ὡς μαρτυροῦσιν ὁ Πλάτων Πολιτ. 371 D, 585 C καὶ Σοφιστῇ 223 D, ὁ Ἀριστοτέλης Ἠθικ. Νικομαχ. 1131 α καὶ Πολιτ. 1291 α 5, 1291 β 20, 1138, ὁ Θεόφρα-

*) Ἐν τόμ. ΙΕ' - ΙΖ' τῆς Ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδος, σελ. 7, στίχ. 12 ἀντὶ *ἐπιλεκτωτάτων* γράφε *ἐπιλεκτοτάτων* καὶ σελ. 5, στίχ. 38 ἀντὶ *πάντας ᾖ* γράφε *πάντας ἐν τῇ*.

στος Στοβ. Ἀνθολογ. μδ', 22 καὶ ὁ Ἡρόδοτος Α', 153, οὔτε τοῦ πολλάκις ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, οἷον ἐν τῷ νόμ. 16 (Ι', Δ') καὶ ἐν τοῖς νόμ. 19 καὶ 20 (ΙΘ, Η') ἀπαντῶντος, παρὰ Θεοφίλῳ δὲ ἐν Εἰσηγ. προοίμ. (Γ', ΚΓ') καὶ παρ' Ἁρμενοπούλῳ §§ 1, 2, 14, (Γ', Γ') φερομένου *πρᾶσις* καὶ *ἀγορασία*, ἀλλὰ κατεσκευάσθη νέος ὅρος, ὁ ὅρος *ἀγορΟπωλησία* ἢ συνηθέστερον *ἀγορΑπωλησία*.[1] Ἀλλ' ἐκ τῆς μὴ ἐγκρίσεως εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν τῶν κομψοτάτων ὅρων τοῦ ἀττικοῦ καὶ βυζαντιακοῦ δικαίου *ὠνὴ καὶ πρᾶσις, πρᾶσις καὶ ἀγόρασις*, οὐδαμῶς ἕπεται ὅτι ὀφείλομεν νὰ ἐμμείνωμεν τῇ χρήσει τοῦ κακοζήλου ὅρου *ἀγοραπωλησία*, ἀλλὰ τὴν κάθαρσιν καὶ ὡραϊσμὸν τῆς γλώσσης διώκοντες, ἐπάναγκες νομίζομεν δι' ἑτέρου ὀρθοτέρου καὶ καλλιεπεστέρου αὐτὸν νὰ ἀντικαταστήσωμεν. Καὶ δή, καθάπερ εἰς δήλωσιν τῆς locatio conductio δὲν λέγομεν *ἐκμισθωμίσθωσις* ἢ *μισθεκμίσθωσις*, ἀλλ' ὡς οἱ παλαιοὶ (Ἀριστοτέλ. Ἠθικ. Νικομάχ. 1131 α 4, Πλάτ. Σοφιστ. 219 D) ἁπλῶς *μίσθωσις*, οὕτω δὲν εἶναι πρέπον, συντιθέντες δύο συγγενεῖς καὶ ἀλλήλας προϋποτιθείσας λέξεις, νὰ λέγωμεν *ἀγοραπωλησία* ἀντὶ τῆς ἁπλῆς τῶν παλαιῶν λέξεως *ἀγόρασις* ἢ *ἀγορασία*. Ἡ μὲν λέξις *ἀγόρασις* φέρεται παρὰ μόνοις τοῖς δοκίμοις, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐν τῷ Σοφιστῇ 259 D πλατωνικῆς ῥήσεως «τὸ μὲν ἑκόντων πρὸς ἑκόντας μεταβλητικὸν ὂν διά τε δωρεῶν καὶ μισθώσεων καὶ *ἀγοράσεων*». Μαρτυρεῖ δὲ περὶ τῆς ῥήσεως ταύτης ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ Γ', 127 «Πλάτων τῆς *ἀγοράσεως* εἴρηκεν, ὡς τῆς *ἀγορασίας* Τηλεκλείδης». Πρβλ. καὶ Bekker, I, σελ. 326 «*ἀγόρασιν* τὴν ὠνὴν σημαίνει». Ἡ δὲ λέξις *ἀγορασία* πολλάκις ἀπαντᾷ ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις, οἷον ἐν τοῖς Βασιλικοῖς (Βιβλ. ΙΘ, τίτλ. Α') καὶ ἐν ταῖς Νεαραῖς 4, κεφ. γ' καὶ 120, κεφ. ζ', καὶ παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι τοῦ παρηκμακότος ἑλληνισμοῦ, οἷον παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ, Β', 78 «κατεγίνωσκε τῶν ἀνθρώπων ὡς τὰ σκεύη μὲν ἐν ταῖς *ἀγορασίαις* σκοπούντων, τοὺς δὲ βίους εἰκῇ δοκιμαζόντων», παρὰ Δίωνι τῷ Κασσίῳ, ξη', 2 «βουλευταῖς τισι τήν τε *ἀγορασίαν* αὐτῶν καὶ τὴν διανομὴν προστάξας» καὶ παρ' Ἡλιοδώρῳ Αἰθιοπικ., Θ', 23 «τὰ μὲν δῶρον τὰ δὲ πρὸς *ἀγορασίαν* παρεχόντων», ἔνθα ὁ Κοραῆς παρατηρεῖ «σημειῶσαι καὶ τὴν *ἀγορασίαν* τῆς παρακμασάσης Ἑλλάδος λέξιν, καίπερ τανῦν *ἀγόρασιν*

[1]) Ὁ Ζηκίδης ἐν τῷ Ὀρθογραφικῷ καὶ Χρηστικῷ λεξικῷ «προτιμᾷ τὸ *ἀγορΟπωλησία* τοῦ *ἀγορΑπωλησία*, ἅτε εὐφωνότερον ὄν, εἰ καὶ τὸ δεύτερον ἔχει ὑπὲρ ἑαυτοῦ λόγους συνθετικούς· πρβλ. ὅμως καὶ τὸ *σημαιο-φόρος, σκιό-φως, σκιο-θήρας, ἡμερο-δρόμος, δικο-γραφία, λογχο-φόρος, ῥιζο-τόμος*, κτλ.». Ἡμεῖς δι' οὓς παρακατιόντες ἐκτίθεμεν λόγους ἀμφοτέρων τῶν νέων λέξεων προτιμῶμεν τὸ δόκιμον *ἀγόρασις* ἢ τὸ μεταγενέστερον *ἀγορασία*.

ἑλληνικώτερον ἡμῶν λεγόντων». Ὀρθῶς λοιπὸν ἐν τῷ Νομικῷ Περιοδικῷ Νομικῇ, τόμ. ς', σελ. 12 κέξ. ὁ ἐκδότης αὐτοῦ ἀντὶ τοῦ *ἀγορασία* τῶν βυζαντιακῶν νόμων καὶ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων προείλετο τὸ τῶν δοκίμων *ἀγόρασις* καὶ ὀρθῶς ἐγένετο χρῆσις αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ Νομοτεχνικῷ Λεξικῷ εἰς μεθερμηνείαν τοῦ compra. Πλὴν τῶν ὀνομάτων *ἀγόρασις* καὶ *ἀγορασία* ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ὑπάρχουσι τὰ ὀνόματα *ἀγορασμὸς* καὶ *ἀγόρασμα,* ὅπερ δηλοῖ τὸ ἀγοραζόμενον πρᾶγμα. Ἴδε Δημοσθέν. Πρὸς Φορμίων. 9. Αἰσχίν. Κατὰ Κτησιφ. 223. Πλουτάρχ. Κατ. Νεωτ. 36 καὶ Bekker, I, σελ. 339 «*ἀγοράσματα* τὰ ὤνια λέγουσι. Καὶ *ἀγορασμάτων*. Καὶ *ἀγοράσεως* τῆς ὠνήσεως.

Ἐν τέλει παρατηρητέον ὅτι ἀντὶ τοῦ κακοζήλου καὶ πεπατημένου ὀνόματος *ἀγαραπωλητήριον* καλὸν εἶναι πρὸς δήλωσιν τοῦ instrumentum venditionis ἢ emptionis νὰ ἐγκριθῇ καὶ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς νομικὴν γλῶσσαν τὸ τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις σύνηθες ἐπίθετον *ὠνεακὸν* (ἔγγραφον) ἢ *ὠνεακὴ* (συγγραφὴ ἢ συνθήκη) *ὠνεακὸν* (συμβόλαιον). Ἴδε Βασ. νόμ. 48 (Ι', ΛΕ'), νόμ. 72 (ΙΘ', Η'), νόμ. 54 (ΚΒ', Α'), νόμ. 8 § 15 (ΚΕ', Η'), νόμ. 35 (ΜΖ', Α') καὶ Νεαρὰν 120, κεφ. ς', «ῥητῶς ἐγγραφῇ τῇ *ὠνεακῇ συγγραφῇ*».[1] Τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἐθησαύρισεν ὁ Κουμανούδης ἐν τῇ Συναγωγῇ λέξεων ἀθησαυρίστων· οἱ δὲ συντάκται τοῦ Νομοτεχνικοῦ Λεξικοῦ εἰς ἐξελλήνισιν τοῦ contratto di compra ἔπλασαν ἐκ τοῦ *ἀγορασία* τὸ ἐπίθετον *ἀγορασιακὸς* (*ἀγορασιακὸν* συνάλλαγμα).

Πλὴν τοῦ *ὠνεακός,* ἐγκριτέα εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν εἶναι καὶ δύο ἄλλα ἐπίθετα, τὸ *δωρεαστικὸς* καὶ τὸ *δανειακός,* ἅπερ ἐπίσης ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις, ἐν ταῖς φράσεσι *δωρεαστικὸν συμβόλαιον* (instrumentum donationis),[2] *δανειακὴ συνθήκη, δανειακὸν συμβόλαιον* (contractus mutui), *δανειακὸν γραμματεῖον* (instrumentum mutui), *δανειακὸς κονδικτίκιος* (condictio). Ἴδε Βασ. νόμ. 40 (Γ', Δ'), νόμ. 52 (ΚΒ', Α') καὶ τὰ ὑποκείμενα τῷ νόμῳ σχόλια. L. 45 Cod. (1, 3). Νεαρὰν 134, κεφ. η'. Ἁρμενόπουλ. § 14 (Α', Γ'). Θεόφιλ. Εἰσ. § 1 (Γ', ΙΔ'). Ἱκανὰ παραδείγματα τοῦ ἐπιθέτου *δανειακός,* ἐκ τῶν βυζαντιακῶν νόμων παρειλημμένα, κατέλεξε καὶ ὁ πολὺς Κόντος ἐν Χαριτωνίδου Ποικίλοις Φιλολογικοῖς, τόμ. Α', σελ.

[1]) Ἐν μὲν τῷ δευτέρῳ τῶν χωρίων τούτων τὸ ἐπίθετον διφθογγογραφεῖται *(ὠνειακός),* ἐν δὲ τοῖς λοιποῖς ψιλογραφεῖται *(ὠνεακός).* Πότερον ὀρθότερον κρινέτωσαν οἱ γραμματικῶν παῖδες.

[2]) Προτιμῶμεν δηλονότι τὸν ὅρον *δωρεαστικὸν συμβόλαιον* τοῦ κοινολεκτουμένου *δωρητήριον,* ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ παραγράφῳ προεκρίναμεν τὸν ὅρον *ὠνεακὸν συμβόλαιον* τοῦ *ἀγοραπωλητήριον.*

414. Τὰ ἐπίθετα ταῦτα παρέλαβον καὶ οἱ συντάκται τοῦ Νομοτεχνικοῦ Λεξικοῦ, μεταγράψαντες τὸ μὲν atto di donazione *δωρεαστικόν*, τὸ δὲ contratto di mutuo *δανειακὸν συνάλλαγμα*. Τὸ *δωρεαστικὸς* ἐθησαύρισε καὶ ὁ Κουμανούδης ἐν τῇ Συναγωγῇ νέων λέξεων.

Β΄

Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ σύνηθες εἶναι ἐπὶ μὲν ἐνεργείας τὸ *διεξάγω τὴν δίκην* ἢ *τὴν ἀπόδειξιν* ἢ *τὴν συζήτησιν* κτλ., ἐπὶ δὲ πάθους τὸ *διεξάγεται ἡ δίκη* ἢ *ἡ ἀπόδειξις* ἢ *ἡ συζήτησις* κτλ. Καὶ ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ ἐλέγετο *διεξάγω* τὴν *ἀμφισβήτησιν, τὰ κατὰ τὴν ἀρχήν, διεξάγεται τὸ δίκαιον*. Πολύβ. Α΄, ϛ΄, 6. Ε΄, α΄, 5. Δ΄, ογ΄, 8. Ἀλλ' ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ δὲν ὑπάρχει καὶ ὄνομα ἐμφαῖνον τὴν ἀφῃρημένην τοῦ ῥήματος ἔννοιαν, ὡς ἐν τῇ παλαιᾷ, ἐν ᾗ κεῖται τὸ ἐκ τοῦ προκειμένου ῥήματος παρηγμένον καὶ μετὰ τοῦ στερητικοῦ *α* συντεθειμένον ἐπίθετον *ἀδιέξακτος*, ὅπερ ἀπεθησαυρίσθη ὑπὸ τοῦ Crönert ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευομένῃ δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Passow.[1] Ὁ Crönert μεταγράφει μὲν τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίθετον unerledigt von Prozessen s. ἀδίκαστος· σημειοῦται δὲ ὅτι παρέλαβε τὴν λέξιν ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Περγάμου. Καὶ ἀληθῶς κατ' ἐπιγραφὴν τῆς Περγάμου, ἥτις ὑπάρχει δεδημοσιευμένη ἐν τῷ συμπληρώματι τῆς Συλλογῆς τῶν ἑλλην. ἐπιγραφῶν τοῦ Dittenberger Orientis graeci inscriptiones selectae, 1903, ἀριθ. 335, οἱ Μυτιληναῖοι καὶ οἱ Πιταναῖοι,[2] ἐπιθυμοῦντες νὰ λύσωσιν ἃς εἶχον πρὸς ἀλλήλους διαφοράς, παρεκάλεσαν τοὺς Περγαμηνοὺς συγγενεῖς ὄντας νὰ κρίνωσιν αὐτοὺς οἱονεὶ διαιτητικῶς, ὁμολογοῦντες ἐκ τῶν προτέρων ὅτι προθύμως θὰ ἀποδέξωνται τὴν ἐκείνων ἀπόφασιν («τὰ κριθέντα εἶναι κύρια καὶ ἀμετάθετα»). Καὶ δὴ παραγγέλλουσιν αὐτοῖς σὺν τοῖς ἄλλοις «μηδὲν *ἀδιέξακτον* ἀπολείποντες[3]... ἀλλὰ κρίνοντες ὁμοίως πάντα ὥστε παντελῶς *διεξαχθῆναι* τὰ νείκη καὶ μηδὲν ἔτι μήτε ἔγκλημα μήτε νεῖκος διαφορᾶς ἐχόμενον ἀπολειφθῆναι» καὶ κατωτέρω ἡ αὐτὴ ῥῆσις ἐπαναλαμβάνεται «μηδὲν *ἀδιέξακτον* ἀπολείποντες». Συνήθους ὄντος,

---

[1]) Pasow's Wörterbuch der griechischen Sprache völlig und neu gearbeitet von Wilchelm Crönert. 1912.

[2]) Οἱ κάτοικοι *Πιτάνης*, αἰολίδος πόλεως ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

[3]) «Keinen Punkt unentschieden zu lassen» Fränkel Alterthümer von Pergamon VIII, 1. ἀριθ. 245. Berlin, 1890.

ὡς εἴπομεν ἀρχόμενοι, τοῦ *διεξάγω τὴν δίκην* καὶ *διεξάγεται ἡ δίκη*, οὐδεὶς θὰ διστάσῃ νὰ ποιῆται χρῆσιν καὶ τοῦ ἐπιθέτου *ἀδιέξακτος*, λέγων καὶ γράφων *ἀδιέξακτος δίκη, ἀδιέξακτος ἀπόδειξις, ἀδιέξακτος συζήτησις κτλ.* Εἰρήσθω ἡμῖν ἐν παρόδῳ ὅτι ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιγραφῇ τῆς Περγάμου ὑπάρχει πλὴν ἄλλων ἐφθαρμένων λέξεων καὶ ἡ λέξις... *σιδικία*. Καὶ ὁ μὲν ἐκδοὺς τὴν ἐπιγραφὴν Fränkel Alterthümer von Pergamon, VIII, 1, σελ. 140, ἀριθ. 245, ἤκασεν ὅτι ἡ ἐφθαρμένη λέξις... *σιδικία* εἶναι συμπληρωτέα *[ἐφε]σιδικία*,[1] ὁ δὲ Dittenberger, νομίζων ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ *δικαιοδοσίας* ἢ περὶ ἐφέσεως συνεπλήρωσε τὸ χάσμα, ἀναγνοὺς *[δω]σιδικία*, ἐκ τοῦ *δωσίδικος* παραγαγὼν τὴν λέξιν, ἥτις καὶ αὕτη οὐδαμόθεν ἄλλοθεν μαρτυρεῖται. Ἂν ἡ εἰκασία τοῦ Fränkel ἦναι ἀληθής, ἡ λέξις *ἐφεσιδικία* ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ· ἀλλ' εἶναι παρατηρήσεως ἄξιον ὅτι πεντήκοντα ἔτη πρὸ τοῦ Fränkel ἐσχημάτισε τὴν λέξιν *ἐφεσιδικία* ὡς νέαν λέξιν, ἀγνοῶν ὅτι ὑπῆρχεν αὕτη, κατὰ τὴν εἰκασίαν τοῦ Fränkel, ἐν τῇ προγονικῇ γλώσσῃ, ὁ πολὺς Ι. Οἰκονομίδης ἐν τῷ Νομοτεχνικῷ Λεξικῷ. Τῷ ὄντι, ἐν τῷ λεξικῷ τούτῳ εἰς μεθερμηνείαν τῶν ἰταλικῶν ὅρων καὶ φράσεων causa in appello, giudizio di appello, giudicare in appello, φέρονται οἱ νεότευκτοι ὅροι *ἐφεσιδικία, ἐφεσιδίκιον*,[2] *ἐφεσιδικῶ*. Τὴν λέξιν *ἐφεσιδικία* καὶ τὰς δύο ἄλλας λέξεις ἐκ τοῦ Νομοτεχνικοῦ Λεξικοῦ μετήγγισεν ὁ Κουμανούδης εἰς τὴν Συναγωγὴν νέων λέξεων, μηδεμίαν ἐπενεγκὼν παρατήρησιν, καίπερ μὴ ἀγνοήσας, ἅτε περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν συντόνως καὶ ἐντρεχῶς ἐνδιατρίβων, ὅτι ὁ Fränkel τῷ 1890 ἔτει ἤκασε τὴν ὕπαρξιν τῆς λέξεως *ἐφεσιδικία* καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ.

Γ΄

Οἱ μὲν γάλλοι νομικοὶ διὰ τοῦ ὅρου le contentieux administratif, οἱ δὲ γερμανοὶ διὰ τοῦ Administrativsachen, Administrativcontentiösensachen, Verwaltungssachen, δηλοῦσι τὰς διαφοράς, ὧν ἡ διάλυσις ἐπετράπη τοῖς διοικητικοῖς δικαστηρίοις. Παρ' ἡμῖν εἰς δήλωσιν τῶν διαφορῶν τούτων κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπὶ τῆς βαυαρικῆς Ἀντιβασιλείας κατὰ μίμησιν τοῦ γερμανικοῦ Administrativjustizsachen

[1]) Ἐφεσιδικίαν «Appellation» wird nicht zweifelhaft sein, obvohl das Wort neu scheint.

[2]) Κατὰ τὸ *ἐρημοδίκιον*, περὶ οὗ ἐν τοῖς κατωτ.

κατεσκευάσθη ὁ δυσηχὴς καὶ κακόζηλος ὅρος *διοικητικοδικαστικαὶ* ὑποθέσεις (πρβλ. διάταγμα τῆς 4 Μαΐου 1833, ἄρθρ. 15), ὀλίγῳ δὲ ὕστερον ἐγένετο χρῆσις τοῦ ὅρου *ἀμφισβητούμενον διοικητικόν*, ὅστις σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη κοινότατος ἔν τε τοῖς νόμοις καὶ τοῖς νομικοῖς συγγράμμασιν. Οἱ τὸν ὅρον τοῦτον κακουργήσαντες ἐβουλεύθησαν νὰ μεταφράσωσι κατὰ ῥῆμα τὸν γαλλικὸν ὅρον le contentieux administratif, ἀλλ' ἀγνοήσαντες ὅτι τὸ contentieux ἐν τῷ προκειμένῳ εἶναι οὐσιαστικὸν ὄνομα δηλοῦν τὴν *διαφοράν*,[1] παραλαβόντες δ' αὐτὸ ἐφ' ἧς συνήθως φέρεται ἐπιθετικῆς ἐννοίας, μετέφρασαν διὰ τῆς τὴν ἔννοιαν ταύτην ἐμφαινούσης μετοχῆς *ἀμφισβητούμενον*, ἔλαθον δ' οὕτως ἑαυτοὺς ἀνοήτατα παραζεύξαντες μετοχὴν *(ἀμφισβητούμενον)* πρὸς ἐπίθετον (διοικητικὸν) ἄνευ ἐκφορᾶς οὐσιαστικοῦ· ἥκιστα δὲ πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐχρήσαντο κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν παλαιῶν τῷ οὐδετέρῳ τῆς μετοχῆς *ἀμφισβητούμενον* ἀντὶ τοῦ ἀφῃρημένου *ἀμφισβήτησις* ἢ *ἀμφισβήτημα*. Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος διαφοραὶ ἁρμόζει νὰ καλῶνται *διοικητικαὶ* ὡς ἀνήκουσαι τῇ δικαιοδοσίᾳ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν ἢ τῶν διοικητικῶν δικαστηρίων[2] ὃν τρόπον καλοῦνται *πολιτικαὶ* ἢ *ἀστικαὶ* ἢ *ἐμπορικαὶ* αἱ ὑπαγόμεναι τῇ δικαιοδοσίᾳ τῶν πολιτικῶν ἢ ἀστικῶν καὶ τῶν ἄλλοτε ὑπαρχόντων ἐμπορικῶν δικαστηρίων· τὸ ὄνομα δὲ τοῦτο *(διοικητικαὶ διαφοραὶ)* ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ ϛ΄ ψηφίσματι τῆς Α΄ ἐν Ἀθήναις Ἐθνοσυνελεύσεως, ἄρθρῳ Α΄. Ὁ ὅρος *ἀμφισβητούμενον διοικητικὸν* ἀπαντᾷ καὶ ἐν τοῖς ἄρθροις 82 καὶ 101 τοῦ ἀναθεωρηθέντος συντάγματος. Ἐν δὲ τῷ ἄρθρῳ 107 ὡρίσθη ὅτι «ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους εἶναι ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν συντάσσεται τὸ πολίτευμα καὶ τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας τὰ κείμενα»· ἀλλ' ἡ διάταξις αὕτη, τεθεῖσα πρὸς ἄμυναν τῆς καθαρευούσης γλώσσης, ἀνθ' ἧς ἔκφυλοί τινες καὶ ἀγράμματοι ἀνθρωπίσκοι ἐμμανῶς ἠγωνίσαντο καὶ ἀγωνίζονται νὰ ἀντικαταστήσωσι διὰ τῆς ῥυπαρωτάτης καὶ βαρβαροτάτης χυδαίας γλώσσης, οὐδὲ τὸ παράπαν κωλύει τοὺς ἀληθεῖς μύστας τῆς ἐπιστήμης,

[1]) Γαλλ. Λεξικὸν τοῦ Littré. «*Le contentieux*. Substantif masculin. Terme d'administration. L'ensemble des affaires contentieuses. Être chargé du contentieux. Bureau du contentieux — *Contentieux administratif*, matières dont le jugement appartient aux tribunaux administratifs, par opposition à ce qui est du ressort de l'autorité judiciaire».

[2]) Ὑπό τινων ἐγένετο χρῆσις καὶ τοῦ ὅρου *δικαστήρια ἀμφισβητουμένου διοικητικοῦ*· ἀλλ' εὐτυχῶς ἐπεκράτησεν ὁ ὀρθῶς ἔχων ὅρος *διοικητικὰ δικαστήρια*, ὅστις ἀπαντᾷ ἐν τῷ νόμῳ τῆς 9 Ἰουλίου 1838, ἐν τῷ τῆς 3 Αὐγούστου 1843, ἐν τῷ ς΄ ψηφίσματι τῆς Α΄ ἐν Ἀθήναις Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐν τῷ ἀναθεωρηθέντι συντάγματι, ἄρθρ. 101, καὶ ἀλλαχόθι τῆς νομοθεσίας.

εἰδότας ὅτι ἄνευ σαφοῦς καὶ παραστατικῆς τῶν ἐννοιῶν λέξεως ἡ ἐπιστήμη εἶναι σύγχυσις μᾶλλον ἢ γνῶσις, νὰ ἀποδιοπομπῶνται ἀπὸ τῆς ἐπισήμου ταύτης γλώσσης πᾶν τὸ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἀσύστατον ὂν καὶ πλημμελῶς ἔχον καὶ πᾶν τὸ κακόζηλον, ὀθνεῖον καὶ ἔκφυλον.

Δ'

Ἡ ἄκοντος τοῦ καταδικασθέντος διαδίκου ἐκτέλεσις τῆς καταδικασάσης αὐτὸν ἀποφάσεως διὰ τῶν ταύτην ἐπιτετραμμένων ὑπὸ τοῦ νόμου δημοσίων λειτουργῶν (manu militari) ἁπανταχοῦ τῶν νόμων καλεῖται *ἀναγκαστικὴ ἐκτέλεσις*. Τὸ ἐπίθετον *ἀναγκαστικὸς* ἐνεργητικὴν ἔννοιαν ἔχον δηλοῖ τὸν ἱκανόν, τὸν ἰσχύοντα εἰς τὸ ἀναγκάσαι (qui cogit, qui necessitatem imponit). Μαρτύρια τῆς ἐπ' ἐνεργείας χρήσεως τοῦ ἐπιθέτου ὑπὸ τῶν παλαιῶν καταλέγομεν τάδε. Πλάτ. Νόμ. 930 Β «συμβουλευτικὸς ἂν εἴη ὁ νόμος ὁ τιθέμενος οὐκ *ἀναγκαστικός*» [1] (suadeat lex, non cogat, ὡς ἑρμηνεύει ὁ ἐκδότης τοῦ Πλάτωνος Stallbaum). Ἀριστοτέλ. Ἠθικ. Νικομάχ. 1180 α, 21 (ἐκδ. Susemihl, Lipsiae, 1882) «ὁ νόμος *ἀναγκαστικὴν* ἔχει δύναμιν» (lex habet vim ad cogendum valentem κατὰ παλαιὰν λατινικὴν μετάφρασιν, das Gesetz hat eine zwingende Gewalt, ὡς γερμανιστὶ μεθηρμήνευσεν ὁ Kirchmann). Τοιαύτην τοῦ προκειμένου ἐπιθέτου ἔχοντος ἔννοιαν, ὀρθῶς ῥητοὺς νόμους καλοῦμεν καὶ ἡμεῖς *ἀναγκαστικοὺς* (leges cogentes), ἀντιθέντες αὐτοὺς τοῖς καλουμένοις *ἐπιτρεπτικοῖς*, καὶ τὰ μέσα, δι' ὧν ὁ καταδικασθεὶς βιάζεται εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως, οἷον ἡ κατάσχεσις, *ἀναγκαστικὰ* [2] (mesures d'exécution forcée, modes d'exé-

---

[1]) Ἀλλαχόθι τῶν Νόμων ἐπὶ ὁμοίας ἐννοίας ὁ Πλάτων ἐχρήσατο τῷ ἐπιθέτῳ *βιαστικός*. Νόμ. 922 Α «νόμος ἡμῖν κείσθω ξυμβουλευτικὸς οὐ *βιαστικὸς* τῷ πλήθει τῶν πολιτῶν».

[2]) Ὡς κατὰ τὴν φρασιολογίαν τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρων 252, 505, 624 καὶ 874 τῆς πολιτ. δικονομίας λέγομεν *ἀποδεικτικὰ* ἢ *πρὸς ἀπόδειξιν μέσα* καὶ *ἀναγκαστικὰ* ἢ *ἐκτελεστικὰ μέσα* καὶ *ἔνδικα μέσα*, οὕτως ὀφείλομεν νὰ λέγωμεν καὶ *προσωρινὰ μέσα* καὶ *προφυλακτικὰ μέσα* καὶ *συντηρητικὰ μέσα*, ἀπεχόμενοι τῶν ἐν ταῖς διατάξεσι τῶν ἄρθρων 626, 628, 634 καὶ 1025 τῆς πολιτ. δικονομίας καὶ ἐν τῷ ͵ΓΨΞΖ' νόμῳ τῆς 21 Ἰουνίου 1911 ῥήσεων *προσωρινὰ μέτρα* καὶ *προφυλακτικὰ μέτρα* καὶ *συντηρητικὰ μέτρα*, διότι ἡ λέξις *μέτρον* ἐφ' ἧς ἐν τῇ δικονομίᾳ καὶ ἐν τῷ ͵ΓΨΞΖ' νόμῳ φέρεται ἐννοίας, ὡς καὶ ἡ φράσις *λαμβάνω μέτρα*, προῆλθον ἐκ τῆς ἀνοήτου μεταφράσεως τῆς γαλλικῆς λέξεως mesure καὶ τῆς φράσεως prendre des mesures.

cution forcée, mesures d'exécution, mezzi di esecuzione, Zwangmittel), ἅτε ἐπ' ἀμφοτέρων σκοπουμένης δηλώσεως ἐνεργείας· ἀλλ' ἐσφαλμένως καὶ ἡ ἐκτέλεσις αὐτὴ λέγεται *ἀναγκαστική*, διότι δὲν πρόκειται περὶ δηλώσεως ἐνεργείας, ἤτοι ἐκτελέσεως ἀναγκαζούσης ἢ βιαζούσης, ἀλλὰ περὶ δηλώσεως πάθους, δηλ. περὶ ἐκτελέσεως ἠναγκασμένης ἢ βεβιασμένης, ἐφ' ᾧ καὶ ἐν τῇ γαλλικῇ καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ δικονομίᾳ ὀρθῶς γίνεται χρῆσις τῆς παθητικῆς μετοχῆς (exécution) forcée καὶ (esecuzione) forzata. Ἴδε τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ς΄ τίτλου τοῦ Ε΄ βιβλίου τῆς γαλλικῆς καὶ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Β΄ βιβλίου τῆς ἰταλικῆς δικονομίας. Τοιαύτην παθητικὴν ἔννοιαν ἔχει ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ τὸ ἐπίθετον *ἀναγκαστὸς* (coactus, forcé, contraint, costretto, κατὰ τοὺς λεξικογράφους) καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ παρηγμένον ἐπίρρημα *ἀναγκαστῶς* (coacte, forcément), ὡς γίνεται φανερὸν ἐκ τῶνδε τῶν ῥήσεων τῶν παλαιῶν. Θουκυδ. Ζ΄, 58 «*ἐξ Ἀρκαδίας μισθοφόροι ὑπὸ Κορινθίων ἀποσταλέντες καὶ Σικυώνιοι ἀναγκαστοὶ στρατεύοντες*» καὶ Η΄, 24 «*εἶχον ἐπιβάτας τῶν ὁπλιτῶν ἐκ καταλόγου ἀναγκαστούς*». Ἡρόδοτ. ς΄, 58 «*ἐπεὰν ἀποθάνῃ βασιλεὺς Λακεδαιμονίων, ἐκ πάσης δεῖ Λακεδαίμονος ἀριθμῷ τῶν περιοίκων ἀναγκαστοὺς εἰς τὸ κῆδος ἰέναι*». Ψευδοπλάτ. Ἀξιόχῳ 366 Α «*τὰς ἐντὸς κακότητας, οἷς ἀναγκαστῶς.... ἡ ψυχὴ συναλγοῦσα τὸν οὐράνιον ποθεῖ καὶ σύμφυλον αἰθέρα*». Δίων Κάσσ. λς΄, 53 «μὴ ἑκούσιος ἀλλ' *ἀναγκαστὸς* τὴν πρόσταξιν ἐποιεῖτο». Φέρεται δὲ καὶ ἐν τῇ Α΄ Καθολικῇ ἐπιστολῇ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, Ε΄, 2 «ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ ἐπισκοποῦντες *μὴ ἀναγκαστῶς* ἀλλ' ἑκουσίως», nicht gezwungen, sondern williglich, ὡς μετέφρασεν ὁ Λούθηρος. Τέλος δέ, τὸ προκείμενον ἐπίθετον ἀπαντᾷ πολλάκις παρ' Ἀρριανῷ ἐν Ἐπικτήτου Διατριβαῖς, ἐξ ὧν καταλέγομεν τὰ ἑξῆς χωρία κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Κοραῆ. Α΄, ιη΄, 27 «εἰ τὸ ἴδιον μέρος ὃ ἡμῖν ἔδωκεν ἀποσπάσας ὁ θεός, ὑπ' αὐτοῦ ἢ ὑπ' ἄλλου τινὸς κωλυτὸν ἢ *ἀναγκαστὸν* κατεσκευάκει, οὐκέτι ἂν ἦν θεὸς οὐδ' ἐπεμελεῖτο ἡμῖν». Β΄, ε΄, 8 «ὅπου τὸ διάφορον, ἐκεῖ οὔτε κωλῦσαί μέ τις δύναται οὔτ' ἀναγκάσαι· ὅπου κωλυτὸς καὶ *ἀναγκαστός* εἰμι, ἐκείνων ἡ τεῦξις οὐκ ἐπ' ἐμοί». Δ΄, α΄, 58 «ἂν μηδὲν τούτων ποιῇ, μήπω εἴπῃς ἐλεύθερον, ἀλλὰ τὰ δόγματα αὐτοῦ κατάμαθε, μή τι *ἀναγκαστά*, μή τι κωλυτικά». Δ΄, α΄, 78 «ἡ χεὶρ οὐκ ἐστὶν ἐμή; μέρος ἐστὶ σόν· φύσει δὲ πηλός, κωλυτόν, *ἀναγκαστόν*, δοῦλον παντὸς τοῦ ἰσχυροτέρου». Δ΄, δ΄, 33 «ὅπου ἂν κλίνῃς, ἐδούλευσας, ὑπετάγης, κωλυτὸς ἐγένου, *ἀναγκαστός*». Παρὰ τῷ συγγραφεῖ τούτῳ εὑρίσκεται τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐπίθετον καὶ μετὰ τοῦ στερητικοῦ *α* ἐξενηνεγμένον. Β΄, ιδ΄, 1 «ἡ μὲν προέλευσις ἐλεύθερον φύσει

καὶ *ἀναναγκαστον*, τὰ δὲ ἄλλα κωλυτά, *ἀναγκαστά*». Εἶναι δὲ παρατηρήσεως ἄξιον ὅτι, καίπερ ἄγνωστον ὂν τὸ ἐπίθετον τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ ὡς ἁπλοῦν, δὲν εἶναι ἀσύνηθες μετὰ τῆς *ἐκ* προθέσεως καὶ τοῦ στερητικοῦ *α* συντεθειμένον. Ἐπὶ παραδείγματος λέγομεν ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀντιτίθεται τῷ δικαίῳ καθ' ὅτι οἱ κανόνες αὐτῆς εἶναι *ἀνεξανάγκαστοι*, αἱ φυσικαὶ καλούμεναι ἐνοχαὶ (obligationes civiles) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς πολιτικὰς (obligationes civiles) εἶναι *ἀνεξανάγκαστοι*, οἱ κανόνες τοῦ διεθνοῦς δικαίου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς τοῦ ἀστικοῦ εἶναι *ἀνεξανάγκαστοι* κτλ. Τούτων οὕτων ἐχόντων; ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀκριβολογῶμεν, εἰς δήλωσιν τῆς ἄκοντος τοῦ ἡττηθέντος τὴν δίκην γινομένης ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως ὀφείλομεν νὰ ποιώμεθα χρῆσιν τοῦ ἐπιθέτου *ἀναγκαστὸς* καὶ τοῦ ἐπιρρήματος *ἀναγκαστῶς*, λέγοντες *ἀναγκαστὴ* ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως ἢ τοῦ συμβολαίου, *ἀναγκαστῶς* ἐκτελεῖσθαι τὴν ἀπόφασιν ἢ τὸ συμβόλαιον. Περὶ δηλώσεως πάθους πρόκειται καὶ ἐπὶ τῆς ἀκουσίως γενομένης παρεμβάσεως, ἀπολλοτριώσεως, πλειστηριασμοῦ, λογοδοσίας, διαίτης, κτλ. ἐφ' ᾧ καὶ ἐπὶ τούτων ὀφείλομεν νὰ ἐκκλίνωμεν τὴν χρῆσιν τοῦ ἐνεργητικήν, ὡς ἐρρήθη, ἔννοιαν ἐμφαίνοντος ἐπιθέτου *ἀναγκαστικὸς* καί, παραλαμβάνοντες τὸ πάθος δηλοῦν ἐπίθετον *ἀναγκαστός*, νὰ λέγωμεν *ἀναγκαστὴ* παρέμβασις, *ἀναγκαστὴ* ἀπαλλοτρίωσις, *ἀναγκαστὸς* πλειστηριασμός, *ἀναγκαστὴ* λογοδοσία, *ἀναγκαστὴ* δίαιτα, *ἀναγκαστὴ* μεσεγγύησις, οὐχὶ δὲ *ἀναγκαστικὴ* παρέμβασις, *ἀναγκαστικὴ* ἀπαλλοτρίωσις, *ἀναγκαστικὸς* πλειστηριασμός, *ἀναγκαστικὴ* λογοδοσία, *ἀναγκαστικὴ* διαιτησία, *ἀναγκαστικὴ* μεσεγγύησις.[1] Ρητέον ὡσαύτως *ἀναγκαστὸν* μάθημα, *ἀναγκαστὴ* ἐκπαίδευσις,[2] *ἀναγκαστὴ* κυκλοφορία,[3]

---

¹) Ὡς γράφει ὁ Καλλιγᾶς, τόμ. Γ', § 179.

²) Ὡς ἔγραψε καὶ ὁ Δ. Θερειανὸς ἐν ταῖς «Φιλολογικαῖς ὑποτυπώσεσιν» (Ἐν Τεργέστῃ, 1885), σελ. 367, «ἡ προκαταρκτικὴ ἐκπαίδευσις πρέπει νὰ ἦναι *ἀναγκαστὴ* ἢ ἑκουσία· δὲν λανθάνουσιν αὐτὸν τὰ τετριμμένα κατὰ τῆς *ἀναγκαστῆς* ἐκπαιδεύσεως ἐπιχειρήματα» καὶ σελ. 368 «εἰς ἐφαρμογὴν τῆς *ἀναγκαστῆς* ἐκπαιδεύσεως κλπ.».

³) Τὸ πλημμελὲς τοῦ ἐν τῇ συνηθείᾳ φερομένου *ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία* πρὸ τεσσαράκοντα ἐτῶν παρετήρησε ὁ ἐμὸς θεῖος Θεαγένης Λιβαδᾶς ἐν τῇ τεργεσταίᾳ ἐφημερίδι Κλειοῖ, φύλλῳ 1138. «Ἀνόητον εἶναι, γράφει τὸ σύνηθες *ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία*, διότι δὲν εἶναι *ἀναγκαστικὴ* ἀλλὰ *ἀναγκαστή*· τὸ δὲ *κυκλοφορία* εἶναι κατὰ λέξιν σκολιὰ μετάφρασις τοῦ circulation· ἂν δὲ ἀνίστατο τοῦ τάφου ὁ Ἀριστοτέλης, θὰ ἔφριττεν, ἀκούων πόσον διεστράφη ἡ ἔννοια ἣς ἐδημιούργησε λέξεως πρὸς δήλωσιν τῆς κατὰ κύκλον κινήσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων».

ἀναγκαστὴ θητεία, *ἀναγκαστὴ* εἰσφορά,[1] *ἀναγκαστὴ* ἀγαμία τοῦ κλήρου τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας κτλ.

Ἀκολούθως τοῖς εἰρημένοις τὸ ἐν Πανδέκταις, νόμ. 7 § 1 καὶ νόμ. 8 § 4 (2, 8) necessaria satisdatio ἐσφαλμένως ἐν Βασιλικοῖς, νόμ. 7 καὶ 8 (Ζ΄, ΙΔ΄), μεθηρμηνεύθη *ἀναγκαστικὴ ἐγγύη, ἀναγκαστικὴ ἀσφάλεια* ἀντὶ *ἀναγκαστὴ ἐγγύη, ἀναγκαστὴ ἀσφάλεια*. Ἐσφαλμένως ὡσαύτως πραγματεία τοῦ Κ. Δεμερτζῆ ἐπιγράφεται «περὶ ἀναγκαστικῆς διαδοχῆς» ἀντὶ τοῦ φέρειν τὴν ἐπιγραφὴν «περὶ ἀναγκαστῆς διαδοχῆς», διότι ἐν αὐτῇ πρόκειται περὶ διαδοχῆς ἠναγκασμένης, ἐπιβεβλημένης τῷ διαθέτῃ ὑπὸ τοῦ νόμου, ἤτοι πρόκειται περὶ συγγενῶν, οὓς ὁ διαθέτης ὀφείλει νὰ καταστήσῃ διαδόχους αὐτοῦ. Ἡμαρτημένως ἐπὶ τέλους ἐν τῇ μεταφράσει γερμανικοῦ συγγράμματος (Windscheid Pandektenrecht III, § 668) μετεφράσθη διὰ τοῦ ἐνέργειαν δηλοῦντος *καταναγκαστικὴ ὑπεισέλευσις* ὁ πάθος ἐμφαίνων ὅρος gezwungene Erbschaftsantritt, ὅστις ἔπρεπε νὰ μεταφρασθῇ διὰ τοῦ *ἀναγκαστὴ ὑπεισέλευσις* εἰς τὴν κληρονομίαν.

Ε΄

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο, διαλαμβάνον περὶ τῶν ὅρων *ἐπανάληψις τῆς διαδικασίας, ἀναψηλάφησις* καὶ *ἀναδικία* ἢ *παλινδικία*, κατεχωρίσθη ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ ἐπετηρίδι, τόμ. ΙΔ΄ (1916 - 1918), σελ. 106 - 110.

Ϛ΄

Οὐδεὶς μὲν τῶν περὶ τὴν μελέτην τῶν ἀστικῶν νόμων ἀσχολουμένων καὶ περὶ τὰ δικαστήρια καλινδουμένων ἀγνοεῖ τὴν ἔννοιαν τῶν ἐν τῇ πολιτικῇ δικονομίᾳ (ἄρθρ. 658 κἑξ.) καὶ ἐν τῷ ΧΠΘ΄ νόμῳ περὶ ἐπιτροπῆς τῆς 17 αὐγούστου 1861 ἀπαντώντων νομικῶν ὅρων *ἀπαγόρευσις, δίκη ἀπαγορεύσεως, αἴτησις ἀπαγορεύσεως, ἀπηγορευμένος*, δι' ὧν κατὰ ῥῆμα μετεφράσθησαν οἱ γαλλικοὶ ὅροι interdiction, demande en interdiction, interdit (πρβλ. καὶ τοὺς ἰταλικοὺς ὅρους

---

[1]) Ἣν κελεύουσιν ὁ ΑΦΜΓ΄ νόμος τῆς 20 ἰουλίου 1887, ὁ ͵ΓΥΓ΄ νόμος τῆς 11 νοεμβρίου 1909 περὶ στρατιωτικῶν εἰσφορῶν καὶ τὸ διάταγμα τῆς 2 φεβρουαρίου 1910.

interdizione, domanda d'interdizione, interdetto),[1] ἀλλ' ὀλίγιστοι γινώσκουσιν ὅτι δίκη παρεμφερὴς τῇ τῆς ἀπαγορεύσεως ὑπῆρχε καὶ ἐν ἀττικῷ δικαίῳ, ἡ καλουμένη *δίκη παρανοίας,* ἥτις πρὸς ἀνάκρισιν καὶ εἰσαγωγὴν εἰς τὸ δικαστήριον[2] ἐλαγχάνετο πρὸς τὸν Ἄρχοντα κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πολυδεύκους, λέγοντος «δίκαι πρὸς αὐτὸν (τὸν Ἄρχοντα) λαγχάνονται *παρανοίας*» Η', 89, καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ § 56 γράφει «γραφαὶ καὶ δίκαι λαγχάνονται πρὸς αὐτὸν (τὸν Ἄρχοντα), ἃς ἀνακρίνας εἰς δικαστήριον εἰσάγει.... *παρανοίας,* ἐάν τις αἰτιᾶταί τινα παρανοοῦντα τὰ (πατρῷα ὄντ') ἀπολλύναι».[3] Πρβλ. καὶ Bekker Anecdota graeca, I, σελ. 310. Καθάπερ δὲ παρ' ἡμῖν ὁ ἐπὶ βλακείᾳ, παραφροσύνῃ ἢ μανίᾳ ἀπαγορευθεὶς ἀφαιρεῖται τὴν διαχείρισιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἐπιτρεπομένην τῷ ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου κατασταθέντι ἐπιτρόπῳ (ΧΠΘ' νόμ. ἄρθρ. 115, 123, 130), οὕτω καὶ κατὰ τὸ ἀττικὸν δίκαιον ὁ *ἁλοὺς παρανοίας,* τουτέστιν ὁ ἀπαγορευθείς, ἀφῃρεῖτο τὴν διαχείρισιν τῆς οὐσίας ἀνατιθεμένην τοῖς κληρονόμοις αὐτοῦ. Παρατιθέμεθα ἐνθάδε τὰς περὶ τούτου ῥήσεις τῶν παλαιῶν. Ἰσαῖ. Περὶ Νικοστρ. κλήρ. 16 «δοῦναι ὁ νόμος οὐδενὶ ἐᾷ τὰ ἑαυτοῦ, ἐὰν ὑπὸ γήρως ἢ ὑπὸ νόσου παρανοήσῃ» καὶ

[1]) Κεῖνται μὲν καὶ ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις, Βασ. νόμ. 61 § 10, 63 § 3 (ΙΒ', Α') καὶ 23 § 11 (ΙΔ', Α') καὶ Θεοφίλ. Εἰσηγ. § 4 (Γ', ΚΕ') καὶ § 11 (Γ', ΚΤ'), τὸ ὄνομα *ἀπαγόρευσις* καὶ τὸ ῥῆμα *ἀπαγορεύω,* δι' ὧν μεθηρμηνεύθησαν τὰ ἐν τοῖς ῥωμαϊκοῖς νόμοις L. 4, 60 § 10, 65 § 3 (17, 2) καὶ L. 22 § 11 (17, 1) renuntiatio καὶ renuntiare, ἀλλ' ἐπὶ τῆς σημασίας τῆς διαλύσεως τοῦ συναλλάγματος τῆς ἑταιρείας καὶ τῆς ἐντολῆς τῇ δηλώσει τῆς βουλήσεως ἑνὸς τῶν συνεταίρων ἢ τοῦ ἐντολοδόχου.

[2]) Περὶ ἀνακρίσεως καὶ εἰσαγωγῆς τῆς δίκης εἰς τὸ δικαστήριον ὑπὸ τοῦ ἔχοντος τὴν ἡγεμονίαν Ἄρχοντος κατὰ τὸ ἀττικὸν δίκαιον ἴδε τὰ ὑφ' ἡμῶν γεγραμμένα ἐν Οἰκονομίδ. Ἐγχειριδ. τῆς πολιτ. δικονομίας, τόμ. Α', § 26, σημ. 11.

[3]) Εἰρήσθω ἡμῖν ἐν παρόδῳ ὅτι τὸ χάσμα τοῦ ἀριστοτελικοῦ κειμένου ἄλλοι ἄλλως ἀνεπλήρωσαν. Ὁ μὲν πρῶτον ἐκδοὺς ἄγγλος Kenyon ἀνεπλήρωσε διὰ τοῦ *τὰ ἑαυτοῦ κτήματα,* ὁ δὲ Wyse προὔτεινε τὴν ἀναπλήρωσιν διὰ τοῦ *τὰ πατρῷα,* ὅπερ ἔστερξαν καὶ οἱ ὀλλανδοὶ ἐκδόται H. Herwerden καὶ I. Leeuwen, ἢ διὰ τοῦ *τὴν πατρῴαν οὐσίαν,* οἱ δὲ Kaibel καὶ Willamowitz ἔγραψαν *τὸν οἶκον.* Τῶν δὲ ἡμετέρων φιλολόγων ὁ μὲν Πέτρος Παπαγεωργίου ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Ἀθηνᾷ, τόμ. Δ', σελ. 601, προὔτεινε τὴν ἀναπλήρωσιν διὰ μόνου τοῦ *τὰ ἑαυτοῦ,* ὅπερ ἀπαντᾷ καὶ ἐν § 35 τοῦ ἀριστοτελικοῦ συνταγματίου, ὁ δὲ ἀείμνηστος Κόντος ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ, τόμ. Δ', σελ. 166, ᾔκασεν ὅτι πρέπει νὰ γραφῇ *τὰ ὑπάρχοντα,* σχεδὸν δὲ συγχρόνως τὴν αὐτὴν ἐποιήσατο εἰκασίαν καὶ ὁ Blass. Τέλος δέ, ὁ ἐλλόγιμος ἡμῶν φίλος καὶ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου βαθύτατος ἐρευνητὴς κ. Π. Φωτιάδης ἀνέγνω *τὰ [πατρῷα ὄντ'] ἀπολλύναι.* Ἡ ἀνάγνωσις αὕτη διὰ τὰ ἐν τῇ Ἀθηνᾷ, τόμ. ΙΖ', σελ. 150 - 153, ἐπιφερόμενα ἐπιχειρήματα εἶναι ἡ πασῶν ἀρίστη, ἀνακοινωθεῖσαν δ' ἐνέκρινε καὶ ὁ Blass.

Περὶ Φιλοκτήμ. κλήρ. 9 «ἐξεῖναι τὰ ἑαυτοῦ διαθέσθαι, ἐὰν μὴ ἄρα μανεὶς ἢ ὑπὸ γήρως ἢ *δι' ἄλλο τι τῶν ἐν τῷ νόμῳ παρανοῶν* διαθῆται». Ἀριστοφάν. Νεφέλ. 844 «τί δράσω, παραφρονοῦντος τοῦ πατρός; πότερα *παρανοίας αὐτὸν* εἰσαγαγὼν *ἕλω;*». Γράφει δὲ καὶ ὁ Πλάτων Νόμ. 929 D «ἐάν τίς τινα νόσος ἢ γῆρας ἢ καὶ τρόπων χαλεπότης ἢ καὶ ξύμπαντα ταῦτα ἔκφρονα ἀπεργάζηται διαφερόντως τῶν πολλῶν, καὶ λανθάνῃ τοὺς ἄλλους πλὴν τῶν συνδιαιτωμένων, οἰκοφθορῇ δὲ ὡς ὢν τῶν αὐτοῦ κύριος, ὁ δὲ υἱὸς ἀπορῇ καὶ ὀκνῇ *τὴν τῆς παρανοίας γράφεσθαι δίκην*, νόμος αὐτῷ κείσθω κτλ. Ὁ δὲ *ὄφλων* τοῦ λοιποῦ χρόνου ἄκυρος ἔστω τῶν αὐτοῦ καὶ τὸ σμικρότατον διατίθεσθαι, καθάπερ παῖς δὲ οἰκείτω τὸν ἐπίλοιπον βίον (ὡς καὶ κατὰ τὸ ἰσχῦον δίκαιον, καθ' ὃ ὁ ἀπηγορευμένος ἀφομοιοῦται ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς οὐσίας ἀχειραφέτῳ ἀνηλίκῳ)» καὶ 928 E «υἱεῖς πατέρας ὑπὸ νόσων ἢ γήρως διατιθεμένους αἰσχρῶς ἐξεῖναι *παρανοίας γράφεσθαι*».[1] Ξενοφ. Ἀπομν. Α', β, 49 «κατὰ νόμον ἐξεῖναι *παρανοίας*

[1]) Λέγεται ὅτι καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἔφυγε δίκην παρανοίας ὑπὸ τοῦ ἐκ τῆς νομίμου συζύγου Νικαρέτης υἱοῦ Ἰοφῶντος φθονήσαντος τῷ ὑπὸ τοῦ πατρὸς μᾶλλον αὐτοῦ φιλουμένῳ ἐκγόνῳ Σοφοκλεῖ, υἱῷ τοῦ Ἀρίστωνος, ὃν ὁ ποιητὴς ἔσχεν ἐκ τῆς ἑταίρας Θεωρίδος. Ὁ Σοφοκλῆς εἰς πίστωσιν ὅτι οὐδαμῶς ὑπὸ γήρως παραφρονεῖ ἀνέγνω πρὸ τῶν δικαστῶν τὸ ἐν Οἰδίποδι τῷ ἐπὶ Κολωνῷ ἀθάνατον ἐκεῖνο χορικὸν ᾆσμα, ὅπερ ἔναγχος εἶχε ποιήση εἰς ὕμνον τοῦ ἑαυτοῦ δήμου Κολωνοῦ καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ οὗ ἡ ἀρχὴ ἔχει ὧδε· (668 - 718 ἐκδ. Schneidewin).

Εὐΐππου, ξένε, τᾶσδε χώ-
ραις ἵκου τὰ κράτιστα γᾶς ἔπαυλα,
τὸν ἀργῆτα Κολωνὸν, ἔνθ'
ἁ λίγεια μινύρεται
θαμίζουσα μάλιστ' ἀη-
δὼν χλωραῖς ὑπὸ βάσσαις.

Θαυμαστοῦ δὲ τοῦ μέλους φανέντος, ὁ μὲν Ἰοφῶν, ἡττηθεὶς τὴν δίκην, ἐπετιμήθη ὑπὸ τῶν δικαστῶν, ὁ δὲ Σοφοκλῆς, «ὥσπερ ἐκ τοῦ θεάτρου, τοῦ δικαστηρίου προὐπέμφθη μετὰ κρότου καὶ βοῆς τῶν παρόντων» Πλουτάρχ. Ἠθικοῖς 785 A. Λουκιαν. Μακροβ. 24. Τὴν διήγησιν μνημονεύει καὶ ὁ Κικέρων Cat. maior. De senectute, VII, 22. Sophocles ad summam senectutem tragoedias fecit; quod propter studium cum rem neglegere familiarem videretur, a filiis in iudicium vocatus est: ut, quem ad modum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum quasi desipientem a re familiari removerint iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat et proxime scripserat, Oedipum Coloneum, recitasse iudicibus quaesisseque, num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato sententiis iudicum est liberatus. «Σοφοκλῆς (κατὰ τὴν μετάφρασιν Θεοδώρου τοῦ Γαζῆ)

ἑλόντι καὶ τὸν πατέρα δῆσαι». Ἐν τέλει παρατιθέμεθα καὶ τοῦ Σωπάτρου, συγγραφέως ἀκμάσαντος κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα, ῥῆσιν περὶ γραφῆς παρανοίας ἔχουσαν ὧδε· «Ἐν ταῖς ἰδίαις ἄλλην οὐ δίδωσι τοῖς παισὶν ἢ τὴν *παρανοίας γραφήν*... Σαφῶς διηγόρευσεν ὁ νόμος μηδεμίαν ἄλλην δέχεσθαι *γραφὴν* ἢ *τὴν τῆς παρανοίας*... εἰδὼς ὅτι πολλαὶ τοῖς παισὶ μικροψυχίαι γίγνονται καὶ ἐκ τούτου γραφαὶ ψευδεῖς καὶ κατηγορίαι καὶ κίνδυνοι πᾶσαν μὲν ἐκώλυσε κατηγορίαν, *τὴν* δὲ *τῆς παρανοίας* συνεχώρησεν, ἥτις ἦν φανερὰ τοῖς ὁρῶσι, τοῖς δικάζουσι, τοῖς παρεστῶσιν ἅπασιν». Σώπατρ. Περὶ διαιρ. ζητημάτων παρὰ Walz, Rhetores græci, τόμ. Η΄, σελ. 222. Ἴδε καὶ Αἰσχίν. Κατὰ Κτησιφ. 156, 251. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ῥήσεων τούτων συστηματικῶς περὶ τῆς δίκης παρανοίας διέλαβον οἱ περὶ ἀττικοῦ δικαίου συγγράψαντες, οἷον ὁ Beauchet, Histoire du droit privé de la république athenienne II, σελ. 382, ὁ Meier und Schömann, Der attische Process, ἔκδ. Lipsius, σελ. 566, ὁ Lipsius, Das attische Recht und Rechtsverfahren, II, σελ. 340. Ἐκ τῶν παρατεθεισῶν ῥήσεων γίνεται δῆλον ὅτι οἱ παλαιοὶ ἐποιοῦντο χρῆσιν ἐπὶ τῆς δίκης παρανοίας τῶν φράσεων, *γράφομαί τινα παρανοίας* ἢ *γράφομαί τινα δίκην παρανοίας*, ἤτοι κατὰ τὴν συνήθειαν *αἰτῶ τὴν ἀπαγόρευσίν τινος*, καὶ παθητικῶς *φεύγω δίκην παρανοίας*, ἤτοι *ἐνάγομαι ἐπὶ ἀπαγορεύσει*, *αἱρέω (εἷλόν) τινα παρανοίας*, ἤτοι νικῶ (ἐνίκησά) τινα ἐν δίκῃ παρανοίας ἢ κατὰ τὴν συνήθειαν *ἐπιτυγχάνω (ἐπέτυχον) τὴν ἀπαγόρευσίν τινος* ἢ *κερδαίνω (ἐκέρδησα) τὴν δίκην ἀπαγορεύσεως*, καὶ παθητικῶς *ἁλίσκομαι (ἑάλων)*, *ὀφλισκάνω (ὦφλον) παρανοίας* τουτέστιν *ἡττῶμαι (ἡττήθην) δίκην παρανοίας* ἤ, ὡς ἐπὶ τὸ γαλλικώτερον λέγει ἡ συνήθεια, *κηρύττομαι (ἐκηρύχθην) εἰς κατάστασιν ἀπαγορεύσεως* (je suis déclaré en état d'interdiction). Τούτου οὕτως ἔχοντος, ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς, παραλαμβάνοντες ἀντὶ τοῦ *ἀπαγόρευσις* τὸ *παράνοια*, νὰ συνάπτωμεν πρὸς φράσεις ἑλληνικὰς καὶ ἀνεκτὰς τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ, νὰ ἀποφεύγωμεν δὲ τὰ ὀθνεῖα καὶ ἔκφυλα. Ἄνοιάν τε καὶ γέλωτα θὰ ὠφλισκάνομεν, ἂν προὐτείνομεν

ἐν γήρᾳ βαθεῖ τραγῳδίας ἐποίει· ὃς καὶ διὰ σπουδὴν τῶν τοιούτων, ἀμελῶς ἔχειν τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν δοκῶν, εἰς δικαστήριον ὑπὸ τῶν υἱέων ἐκλήθη· ἵνα ὥσπερ ἔθος ἡμῖν ἀπαγορεύειν τὰ ὑπάρχοντα γονεῦσι, κακῶς τὰ περὶ τὴν οὐσίαν διοικουμένοις, ὡς ἐκεῖνον οἷόν τινα τῶν ἀφρόνων ἀποστήσαιεν τῶν οἰκείων χρημάτων οἱ δικασταί. Τότε δ' ὁ γέρων τὸν μῦθον αὐτὸν διὰ χειρὸς εἶχεν καὶ ὑπογυιότατα γέγραφεν, Οἰδίπουν ἐν τῷ Κολωνῷ, παραναγνῶναι τοῖς δικασταῖς λέγεται καὶ ἐρέσθαι, εἴ τι κεῖνο τὸ ποίημα ἀφραίνοντός του δοκοίη. Τοῦ δὲ παραναγνωσμένου, ψήφῳ τῶν δικαστῶν ἀφείθη».

τὴν χρῆσιν τῶν μικρῷ πρόσθεν ἐξηγηθέντων νομικῶν ὅρων τοῦ ἀττικοῦ δικαίου, *γράφομαί τινα παρανοίας, φεύγω δίκην παρανοίας*, ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι οἱ ἀληθῶς πεπαιδευμένοι τῶν ἑλλήνων νομολόγων οἱ φιλοτιμούμενοι νὰ μὴ βαρβαροφωνῶσιν οὐδαμῶς θὰ ὀκνήσωσι νὰ λέγωσι *δίκη παρανοίας* ἀντὶ τοῦ *δίκη ἀπαγορεύσεως, ἐνάγω (ὁ ἐνάγων) τινὰ παρανοίας* ἢ *ἐπὶ παρανοίᾳ* ἀντὶ τοῦ *αἰτῶ (ὁ αἰτῶν)* ἢ ἀντὶ τοῦ *προκαλῶ (ὁ προκαλῶν) τὴν ἀπαγόρευσιν, ἡττῶμαι (ὁ ἡττώμενος), ἡττήθην (ὁ ἡττηθεὶς) δίκην παρανοίας* ἤ, παραλαμβανομένου τοῦ συνηθεστέρου *καταδικάζομαι, κατεδικάσθην (ὁ καταδικασθεὶς) ἐπὶ παρανοίᾳ* ἀντὶ τοῦ *ἀπαγορεύομαι, ἀπηγορεύθην (ὁ ἀπαγορευθεὶς)* ἢ ἀντὶ τοῦ *κηρύττομαι, ἐκηρύχθην (ὁ κηρυχθεὶς) εἰς κατάστασιν ἀπαγορεύσεως·* προκειμένου δὲ περὶ τοῦ δικαστηρίου, δύνανται νὰ ποιῶνται χρῆσιν τοῦ *δικάζει (ἐδίκασε) δίκην παρανοίας* ἀντὶ τοῦ *δικάζει (ἐδίκασε) περὶ ἀπαγορεύσεως.*

Ζ΄

Ὡς ἐκ τῶν ρημάτων *διαδικάζω, δοξάζω, εἰκάζω, ἐνεχυράζω, ἐργάζω (ἐργάζομαι), ἑτοιμάζω, σκευάζω, συνδικάζω, ὀνομάζω, χλευάζω* σχηματίζονται τὰ οὐσιαστικὰ *διαδικασία, δοξασία, εἰκασία, ἐνεχυρασία, ἐργασία, ἑτοιμασία, σκευασία, συνδικασία, ὀνομασία, χλευασία*, οὕτως ἐκ τοῦ *(ἀπο)δοκιμάζω* μόνον *(ἀπο)δοκιμασία* δύναται κανονικῶς νὰ σχηματισθῇ. Ἀποδοκιμαστέον λοιπὸν τὸ ἐν ταῖς διατάξεσιν τῶν ἄρθρ. 463 § 6 καὶ 467 τῆς πολιτικῆς δικονομίας ἀπαντῶν ὄνομα *ἀποδοκίμασις*, δι' οὗ ἐξηλληνίσθη τὸ ἐν τῷ γερμανικῷ κειμένῳ ὄνομα Missbilligung καὶ ρητέον ἀντ' αὐτοῦ *ἀποδοκιμασία* καὶ *δίκη (ἀγωγὴ) ἀποδοκιμασίας* ἢ *ἐπὶ ἀποδοκιμασίᾳ* εἰς δήλωσιν τοῦ désaveu, action (ἢ demande) en désaveu τῆς γαλλικῆς νομοθεσίας, ἤτοι τῆς μὴ ἐγκρίσεως τῶν ὑπὸ δικαστικοῦ πληρεξουσίου ἄνευ ἐντολῆς ἢ ὑπὲρ αὐτὴν γενομένων δικαστικῶν πράξεων.

Τὸ ἁπλοῦν ρῆμα *δοκιμάζω* καὶ τὸ ὄνομα *δοκιμασία* καὶ τὰ τούτοις ἐναντία *ἀποδοκιμάζω* καὶ *ἀποδοκιμασία*[1] ἦσαν καὶ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου ὅροι, παρελαμβάνοντο δ' ὅμως ἐπὶ ὅλως ἀλλοίας ἐννοίας ἀναφερομένης εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον τῶν Ἀθηναίων. Περὶ τούτου γράφει ὁ Πολυδεύκης, Η΄, 44 - 45 « *δοκιμασία* τοῖς ἄρχουσιν *ἐπηγγέλετο,*

[1]) Ἡ ὀρθὴ ἐκφορὰ *ἀποδοκιμασία* ἐπ' ἄλλης ὅλως ἐννοίας ἀπαντᾷ ἐν Βασιλικοῖς, νόμῳ 65 (Β΄, Β΄).

καὶ τοῖς κληρωτοῖς καὶ τοῖς αἱρετοῖς, εἴτ' ἐπιτήδειοί εἰσιν ἄρχειν εἴτε μὴ *(δοκιμασία ἀρχόντων)*, καὶ τοῖς δημαγωγοῖς, εἰ ἡταιρηκότες εἶεν ἢ τὰ πατρῷα κατεδηδοκότες ἢ τοὺς γονέας κεκακωκότες ἢ ἄλλως κακῶς βεβιωκότες *(δοκιμασία ῥητόρων)*· ἀτίμους γὰρ αὐτοὺς ἐχρῆν εἶναι καὶ μὴ λέγειν (μὴ δημηγορεῖν)». Ἀναγινώσκεται δὲ καὶ ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις τοῦ Βεκκήρου, I, σελ. 235 «*Δοκιμασία* ἡ κατὰ τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ῥητόρων ἐξέτασις εἰ ἐπιτήδειοί εἰσι προΐστασθαι τῶν πολιτικῶν πραγμάτων». Πρβλ. καὶ Ἁρποκρατίωνα «*Ἐπαγγελία* ἰδίως λέγεται ἐπὶ τῶν ἐγκαλούντων τινὶ δημηγορεῖν καὶ πολιτεύεσθαι οὐκ ἐξὸν» καὶ τὸν ἐν τῷ Κατὰ Τιμάρχου 21 λόγῳ τοῦ Αἰσχίνου παρεγκείμενον νόμον ἔχοντα ὧδε· «Ἐάν τις Ἀθηναῖος ἑταιρήσῃ, μὴ ἐξέστω αὐτῷ τῶν ἐννέα ἀρχόντων γενέσθαι μηδὲ ἱερωσύνην ἱεράσασθαι μηδὲ συνδικῆσαι τῷ δήμῳ, μηδὲ ἀρχὴν ἀρχέτω μηδεμίαν» κτλ. Ἐντεῦθεν ἡ τοιαύτη ἔγκλησις ἢ γραφὴ ἐκαλεῖτο *ἐπαγγελία* ἢ *ἐπαγγελία δοκιμασίας, ἐπαγγέλλειν* *δοκιμασίαν* ἢ *ἐπαγγέλλειν ἐπαγγελίαν*. Πρβλ. Αἰσχίν. Κατὰ Τιμαρχ. 19, 20, 29 - 32, 119 καὶ Κατὰ Κτησιφ. 15. Δείναρχ. Κατὰ Ἀριστογείτ. 17. Δημοσθέν. Πρὸς Εὔβουλ. 67. Ἀριστοτέλ. Ἀθην. πολιτ. 55. Διογ. Λαέρτ. Α', β', 7. Bekker Anecd. gr. I, σελ. 185, 241. Πολυδεύκ. Η', 85. Πλείονα περὶ δοκιμασίας ζήτει παρὰ Meier und Schömann, σελ. 248 κἑξ. Platner I, σελ. 317, 334 κἑξ. Lipsius II, σελ. 269 κἑξ. Schömann Antiquit. § 21, σημ. 13, § 28, σημ. 11, 13, § 31, σημ. 11, § 38 καὶ Griech. Altertüm. II, σελ. 405. Σημειωτέον δ' ἐν παρόδῳ ὅτι τὸ *δοκιμάζω* ἐπὶ ὅλως ἠθικῆς ἐννοίας ἀπαντᾷ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, οἷον ἐν τῇ Α' πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῇ τοῦ Παύλου Γ', 10 «οὗτοι (οἱ διάκονοι) *δοκιμαζέσθωσαν* πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν, ἀνέγκλητοι ὄντες», ἔνθα ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς, Συνεκδ. ἱερατ., σελ. 128, σημειοῦται τάδε· «Ἐδοκιμάζοντο (éprouver) παλαιὰ οἱ λαμβάνοντες ἀρχὴν ἢ ὑπουργίαν τινὰ πολιτικήν, ἤγουν ἐξετάζοντο ἀπὸ τοὺς πολίτας, ἂν ἦσαν ἄξιοι. Καὶ ἡ πρᾶξις ἐλέγετο *Δοκιμασία* (épreuve), καὶ ὁ κριθεὶς ἄξιος *Δόκιμος* (approuvé), ἀπὸ μεταφορᾶς τοῦ γινομένου εἰς τὰ νομίσματα, τὰ ὁποῖα δοκιμάζονται (essayer), καὶ ὅταν δειχθῶσι καθαρά, ὀνομάζονται *δόκιμα*. Εἰς τὴν σημερινὴν γλῶσσαν, ὁ χρόνος ὅλος, ὅσον ἐξετάζεται ὁ μέλλων νὰ μονάσῃ, ὀνομάζεται ὁμοίως *Δοκιμασία* (noviciat)· ὁ δὲ ἐξεταζόμενος, *Δόκιμος* (novice)».

Σύνηθες ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ κατέστη τὸ ῥῆμα *ἐπιδοκιμάζω* ἀντιτιθέμενον τῷ *ἀποδοκιμάζω*· ὀρθῶς δ' ἐξηνέχθη τὸ ἐκ τούτου παράγωγον ὄνομα *ἐπιδοκιμασία*, ὅπερ καὶ ὡς νομικὸς ὅρος ἀπαντᾷ ἐν τῷ ἰονίῳ ἀστικῷ κώδικι, οἷον ἐν τοῖς ἄρθροις 326, 349, 374, 1007,

ἐξηλληνισθέντος δι' αὐτοῦ τοῦ approvazione τοῦ ἰταλικοῦ κειμένου. Καὶ ὁ ἀείμνηστος Κόντος ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Ἀθηνᾶ, τόμ. ΙΘ', σελ. 553, παρατηρεῖ ὅτι «σύνηθες τοῖς νέοις Ἕλλησι κατέστη τὸ ῥῆμα ἐπιδοκιμάζω - ἐπιδοκιμάζομαι, ἀντιτιθέμενον τῷ ἀποδοκιμάζω - ἀποδοκιμάζομαι. Γίνεται δ' ὑπ' αὐτῶν χρῆσις καὶ τῶν ὀνομάτων *ἐπιδοκιμασία* καὶ *ἐπιδοκιμαστέος, ἐπιδοκιμαστής, ἐπιδοκιμαστικὸς (ἐπιδοκιμαστικῶς)*».

Η'

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο διαλαμβάνον περὶ τοῦ ὅρου ἀπόδοτος (προίξ, φερνὴ) κατεχωρίσθη ἐν τῇ Ἐπιστημονικῇ ἐπετηρίδι, τόμ. ΙΔ' (1917 - 1918).

Θ'

Κατακόρως ἐν τοῖς νόμοις καὶ ἐν τοῖς νομικοῖς συγγράμμασι καὶ ἐν τοῖς δικογραφήμασι καὶ ἐν ταῖς δικαστικαῖς ἀποφάσεσι γίνεται χρῆσις τοῦ ὅρου *βάσιμος* καὶ τοῦ ἐναντίου *ἀβάσιμος*, οἷον *βάσιμος* ἢ *ἀβάσιμος ἀγωγή, βάσιμος* ἢ *ἀβάσιμος ἔνστασις, βάσιμος* ἢ *ἀβάσιμος ἔφεσις,* δι' ὧν δηλοῦται ὅτι τὸ διὰ τῆς ἀγωγῆς διωκόμενον δικαίωμα κατ' οὐσίαν ὑπάρχει ἢ εἶναι ἀνύπαρκτον, ὅτι ἡ ἀντιτασσομένη αὐτῷ ἔνστασις εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής, νόμιμος ἢ παράνομος, ὅτι δικαίως ἢ ἀδίκως ἐκκαλεῖ τὴν ἀπόφασιν. Τὸ ἐπίθετον *βάσιμος,* ἐκ τοῦ *βαίνω* παραγόμενον, δηλοῖ τὸν *βατόν,* τὸν *πορεύσιμον,* ἐξ οὗ ὑπὸ τῶν παλαιῶν λέγεται *βάσιμος* καὶ *εὔγεως πεδιάς, βάσιμος ὁδός, τόπος βάσιμος, χρόνος ἱστορίᾳ βάσιμος,* ὡς δηλοῦσι τάδε τὰ χωρία. Δημοσθέν. Κατὰ Ἀριστογείτ. Α', 76 «τούτῳ δ' οὐδένα ὁρῶ τῶν τόπων τούτων *βάσιμον* ὄντα, ἀλλὰ πάντα ἀπόκρημνα, φάραγγας, βάραθρα». Πλούταρχ. ἐν Πελοπίδᾳ, 16 «ἀπῆγεν ὀπίσω τὸ στράτευμα πάλιν διὰ Τεγυρῶν, ᾗ μόνῃ *βάσιμον* ἦν κύκλῳ παρὰ τὴν ὑπώρειαν» (ἔνθα ὁ Κοραῆς σημειοῦται: *βάσιμον,* ἐλλειπτικῶς τοῦ *Χωρίον, Πεδίον* ἢ *Ἔδαφος)* καὶ ἐν Θησεῖ, 1 «τὸν ἐφικτὸν εἰκότι λόγῳ καὶ *βάσιμον* ἱστορίᾳ πραγμάτων ἐχομένῃ χρόνον διελθόντι». Ἐντεῦθεν γίνεται φανερὸν ὅτι οἱ ἐν χρήσει ὅροι *βάσιμος* καὶ τοὐναντίον *ἀβάσιμος* εἶναι ἥκιστα δηλωτικοὶ τῶν ἀποδιδομένων αὐτοῖς ἐννοιῶν καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ἀνοήτως δι' αὐτῶν ἑλληνιστὶ μεθηρμηνεύθησαν οἱ ἐν τῷ γερμανικῷ κειμένῳ τῆς πολιτικῆς δικονομίας (ἄρθρ. 85, 89, 157, 203, 583, 677, 781, 783,

784) καὶ τῆς ποινικῆς (ἄρθρ. 58, 236) φερόμενοι ὅροι begründet, mit Grund, gegründet καὶ ungegründet καὶ τὸ mal-fondé τῆς γαλλικῆς νομικῆς φρασιολογίας. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ὀνόματα *βάσιμος* καὶ *ἀβάσιμος* συνηθέστατα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ εἶναι τὰ *παραδεκτὸς* καὶ *ἀπαράδεκτος*, οἷον *παραδεκτὴ* ἢ *ἀπαράδεκτος ἀγωγή*, *παραδεκτὴ* ἢ *ἀπαράδεκτος ἔνστασις*, *παραδεκτὴ* ἢ *ἀπαράδεκτος ἔφεσις*, προκειμένου νὰ δηλωθῇ τὸ τυπικῶς κατὰ νόμον ἐμμελὲς ἢ πλημμελὲς τῆς ἀγωγῆς ἢ τῆς ἐνστάσεως ἢ τῆς ἐφέσεως. Διὰ τῶν ὅρων τούτων ἐξελληνίσθησαν οἱ γαλλικοὶ ὅροι admissible καὶ inadmissible καὶ οἱ τοῦ γερμανικοῦ κειμένου τῶν δικονομιῶν zulässig καὶ unzulässig. Ἴδε πολιτ. δικονομίας ἄρθρ. 83, 85, 157, 202, 781, 784, 789, 830. Ἐν τῷ ἀττικῷ δικαίῳ ὑπῆρχον οἱ ὅροι *εἰσαγώγιμος* καὶ *μὴ εἰσαγώγιμος δίκη*, ὧν συχνότατα γίγνεται χρῆσις ὑπὸ τῶν ἀττικῶν ῥητόρων, οἷον ὑπὸ τοῦ Δημοσθ. Πρὸς Ζηνόθεμ. 1 «βούλομαι παραγεγραμμένος (τουτέστι προτείνας τὴν ἔνστασιν) *μὴ εἰσαγώγιμον* εἶναι τὴν δίκην· — ἂν δέ τις παρὰ ταῦτα δικάζηται, *μὴ εἰσαγώγιμον* εἶναι τὴν δίκην» καὶ 22 «*εἰσαγώγιμον* ψηφιεῖσθε τούτῳ τὴν δίκην περὶ τῶν χρημάτων» καὶ Πρὸς Ἀπατούρ. 3 «παρεγραψάμην τὴν δίκην *μὴ εἰσαγώγιμον* εἶναι κατὰ τοὺς νόμους τούτους» καὶ ὑπὸ τοῦ Δεινάρχ. Κατὰ Δημοσθ. 46 «θεωροῦσιν ὑμᾶς πῶς δικάσετε τὸν ἀγῶνα καὶ *εἰσαγωγίμους* τὰς τῶν ἄλλων δωροδοκίας ποιήσετε». Ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκ. Η΄, 57, ὑποκειμένου λόγου περὶ *παραγραφῆς*, τουτέστι περὶ ἐνστάσεως, ἀναγινώσκεται «παραγραφή ἐστιν, ὁπόταν τις *μὴ εἰσαγώγιμον* εἶναι λέγῃ τὴν δίκην ἢ ὡς κεκριμένος (τουτέστι κατὰ ἐν τῇ συνηθείᾳ φρασιολογίαν ἕνεκεν ἐνστάσεως δεδικασμένου, exceptione rei iudicatæ) ἢ ὡς διαίτης γεγενημένης (τουτέστι διότι ἡ δίκη ἐπετράπη διαιτηταῖς) ἢ ὡς ἀφειμένος (ἕνεκεν ἐνστάσεως ἀφέσεως χρέους, exceptione pacti de non petendo) ἢ ὡς τῶν χρόνων ἐξηκόντων, ἐν οἷς ἔδει κρίνεσθαι (ἕνεκεν ἐνστάσεως παραγραφῆς, exceptione temporis) ἢ ὡς οὐ παρὰ τούτοις κρίνεσθαι δέον, οἷον οὐκ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ ἀλλ' ἐπὶ Παλλαδίῳ (ἕνεκεν ἐνστάσεως ἀναρμοδιότητος ratione materiæ). Μὴ εἰσαγώγιμος ἦτο καὶ ἡ καλουμένη *ἀπρόσκλητος δίκη*, περὶ ἧς θὰ διαλάβωμεν ἐν τοῖς ἔπειτα. Ἐκ τῶν διειλημμένων καὶ ἰδίως ἐκ τῆς παρατεθείσης ῥήσεως τοῦ Πολυδεύκους γίνεται δῆλον ὅτι τοῦ *εἰσαγώγιμος* καὶ *μὴ εἰσαγώγιμος* ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἐγίνετο χρῆσις οὐ μόνον εἰς δήλωσιν τοῦ *βασίμου* ἢ *ἀβασίμου* τῆς δίκης, ἀλλὰ καὶ τοῦ *παραδεκτοῦ* ἢ *ἀπαραδέκτου* αὐτῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἔνθεν μὲν καλὸν εἶναι νὰ ἐγκριθῶσιν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς νομικὴν γλῶσσαν οἱ κομψότατοι ὅροι *εἰσαγώγιμος* καὶ *μὴ εἰσαγώγιμος*, ἔνθεν δὲ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξελα-

θῶσι τῆς γλώσσης οἱ ὅροι *βάσιμος* καὶ *ἀβάσιμος*, ὀφείλομεν νὰ περιορίσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ *εἰσαγώγιμος* καὶ *μὴ εἰσαγώγιμος* εἰς δήλωσιν μόνου τοῦ τυπικῶς νομίμου ἢ παρανόμου τῆς δίκης,[1] ἀφ' οὗ ἄλλως κατὰ τὸ ἔτυμον ἐπὶ μόνης τῆς ἐννοίας ταύτης μᾶλλον ἁρμόζουσι,[2] νὰ τηρήσωμεν δ' ἐπὶ τοῦ κατ' οὐσίαν νομίμου ἢ παρανόμου αὐτῆς τοὺς ἐν τῇ συνηθείᾳ ὅρους *ἀσύστατος, ἀνυπόστατος, ἀνυποστήρικτος*, ὅστις ἀπαντᾷ ἐν τοῖς ἄρθρ. 157, 220, 830, 834 τῆς πολιτικῆς δικονομίας (grundlos, ungegrundet κατὰ τὸ γερμανικὸν κείμενον), ἰσοδυναμῶν τῷ *ἀβάσιμος* καὶ ἀντικείμενος τῷ *ἀπαράδεκτος*. Κατὰ ταῦτα, προκειμένου μὲν περὶ ἀγωγῆς προώρως εἰσαχθείσης ἢ ἐφέσεως ἐκπροθέσμως ἐπιδοθείσης ἢ περὶ ἀγωγῆς ἢ ἐφέσεως εἰς ἀναρμόδιον δικαστήριον εἰσαχθείσης ἢ δι' ἔλλειψιν διαδικαστικοῦ τινος τύπου κύρους ἀμοιρούσης, ὀφείλομεν νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ ἀγωγὴ ἢ ἡ ἔφεσις εἶναι *μὴ εἰσαγώγιμος*, ἐν δὲ ταῖς ἐναντίαις περιπτώσεσιν *εἰσαγώγιμος*, δηλοῦντες οὕτω τὸ τῆς συνηθείας ὅτι ἡ ἀγωγὴ εἶναι *παραδεκτὴ* ἢ *ἀπαράδεκτος*. Προκειμένου δ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταῦτα νὰ δηλωθῇ τὸ κατ' οὐσίαν παράνομον τῆς δίκης διὰ τὴν ἀνυπαρξίαν οὗ ὁ ἐνάγων ἀντιποιεῖται δικαιώματος ἢ διὰ τὸ ἀνάληθες τῆς ἱστορικῆς βάσεως τῆς ἀγωγῆς ἢ τῆς ἐνστάσεως ἢ διὰ τὸ ἄδικον τῆς ἐφέσεως δυνάμεθα νὰ λέγωμεν *παράνομος* ἡ ἀγωγὴ ἢ ἡ ἔνστασις, *ἄδικος* ἡ ἔφεσις, ἢ νὰ παραλαμβάνωμεν τὰ ἐν τῇ συνηθείᾳ κυκλούμενα, *ἀνυπόστατος, ἀστήρικτος, ἀνυποστήρικτος*, οἷς οὐδαμῶς ἀπαρεσκόμεθα. Τέλος δέ, προκειμένου περὶ ἀγωγῆς ἢ ἐφέσεως, καθ' ἣν ὁ ἐναγόμενος ἢ ὁ ἐκκαλούμενος δὲν προσεκλήθη εἰς τὸ δικαστήριον τὸ παράπαν ἢ προσηκόντως, ἅτε μὴ μαρτυρουμένης τῆς ἐπιδόσεως κατὰ τὸν νόμον γενομένης, καλὸν εἶναι νὰ ποιώμεθα χρῆσιν, ὡς οἱ παλαιοί, τοῦ ἐπιθέτου *ἀπρόσκλητος*, περὶ οὗ θὰ διαλάβωμεν ἐν τοῖς ὄπισθεν. Ἐν τέλει παρατηρητέον ὅτι τοῦ *εἰσαγώγιμος* ἐποιήσαντο χρῆσιν καὶ οἱ συντάκται τοῦ

[1]) Ὡς ἐγένετο καὶ ἐπὶ ἄλλων ὅρων τοῦ ἀττικοῦ δικαίου, οἵτινες, καθόλου ἔννοιαν ἔχοντες, εἰσήχθησαν εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν πρὸς δήλωσιν ἐπὶ μέρους ἐννοίας, οἷον ὁ ὅρος *ἀνάκρισις* ἐπὶ μόνων τῶν ποινικῶν δικῶν.

[2]) Ἐπὶ τοιαύτης ἐννοίας κεῖται ὁ ὅρος εἰσαγώγιμος δίκη καὶ ἐν Πανδέκταις καὶ ἐν σχολίῳ παρ' Ἁρμενοπούλῳ. Νόμ. 48 Πανδ. (5, 1) «τοὺς ἄρχοντας, ἐν ᾧ ἄρχουσιν ἐνιαυτῷ, μήτε εἰσιέναι δίκην ἰδίαν, μήτε διωκόντων μήτε φευγόντων. Ἐπειδὰν δὲ ἐξήκῃ ἡ ἀρχή, καὶ αὐτοῖς πρὸς τοὺς φεύγοντας, καὶ τοῖς φεύγουσι πρὸς αὐτοὺς *εἰσαγωγίμους* εἶναι τὰς δίκας». Ἁρμενόπουλ. § 23 (Α', Β') σχόλ. «ἐξωμοσία λέγεται, ὅταν τις φάσκῃ ἢ ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἢ ὑπὲρ ἑτέρου ἐγκαλούμενος, μὴ δεῖν εἰσάγεσθαι δίκην· εἶτα καὶ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν οὐκ *εἰσαγώγιμος* ἡ δίκη».

Νομοτεχνικοῦ Λεξικοῦ εἰς ἐξελλήνισιν τοῦ lite insinuabile, ἐκ τοῦ συγγράμματος τοῦ Petiti Leges atticæ τὴν λέξιν παραλαβόντες. Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ρημάτων *εἰσδέχομαι* καὶ *παραδέχομαι* εἰς δήλωσιν τοῦ domanda ammissibile ἔπλασαν καὶ τὰς λέξεις *εἰσδέξιμος* καὶ *παραδέξιμος* αἴτησις, ἃς ἐθησαύρισε καὶ ὁ Κουμανούδης ἐν τῇ Συναγωγῇ νέων λέξεων. Ὑπάρχοντος ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ τῆς λέξεως *εἰσαγώγιμος*, περιττὸν εἶναι νὰ κατασκευασθῇ νέα λέξις.

Ι΄

Οἱ περὶ τὸ δημόσιον δίκαιον ἀσχολούμενοι ἐκ τοῦ ἑλληνοφανοῦς τύπου τοῦ γαλλικοῦ despotisme καὶ τοῦ ἰταλικοῦ despotismo παραχθέντες ὑπέλαβον τὸ ὄνομα *δεσποτισμὸς* ἀκραιφνῶς ἑλληνικόν, ἐφ' ᾧ καὶ κατακόρως ποιοῦνται αὐτοῦ χρῆσιν ἀντὶ τοῦ μόνου τοῖς παλαιοῖς γνωστοῦ ὀνόματος *δεσποτεία*,[1] ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶνδε τῶν χωρίων. Ἰσοκράτ. Φιλίππ. 154 «βαρβαρικῆς *δεσποτείας* ἀπαλλαγέντες ἑλληνικῆς ἐπιμελείας τύχωσι» Πλάτ. Νόμ. 698 Α «τὰ περὶ Περσῶν ὡς οὐκ ὀρθῶς διοικεῖται διὰ τὴν σφόδρα δουλείαν καὶ *δεσποτείαν*» καὶ Παρμεν. 133 Ε «αὐτὴ *δεσποτεία* αὐτῆς δουλείας ἐστιν ὅ ἐστι, καὶ δουλεία ὡσαύτως αὐτὴ δουλεία αὐτῆς *δεσποτείας*». Πρβλ. καὶ Πολυδεύκ. Γ΄, 74 «Δεσπότης... τὸ δὲ πρᾶγμα *δεσποτεία* καὶ τὸ ἐπίρρημα δεσποτικῶς καὶ τὸ ρῆμα δεσπόζειν καὶ δεσπόζεσθαι».

Περὶ τοῦ προκειμένου ὀνόματος ἤρισάν ποτε ὁ ἀοίδιμος Δ. Θερειανὸς καὶ ὁ Γ. Βερναρδάκης ἐκ τῆσδε τῆς ἀφορμῆς. Ὁ Θερειανὸς ἐν τῷ 607ῳ φύλλῳ τῆς τεργεσταίας ἐφημερίδος Κλειοῦς εὐλόγως ἐκάκισε τὸν Βλάχον γράψαντα «ὁ τῶν Ὀσμάνων *δεσποτισμὸς*» ἀντὶ τοῦ «ἡ τῶν Ὀσμάνων *δεσποτεία*». Ὁ Βερναρδάκης, παρελθὼν συνήγορος τοῦ Βλάχου ἐν τῇ ἐκδιδομένῃ τότε ἐν Τεργέστῃ ὑπὸ τοῦ Α. Βυζαντίου ἐφημερίδι Νέᾳ Ἡμέρᾳ, παρετήρησε πρῶτον μὲν ὅτι «τὸ *δεσποτισμὸς* δὲν ὑπάρχει μὲν ἐν τῷ ἑλληνικῷ λεξικῷ, ἀλλ' ἡ σήμερον γραφομένη γλῶσσα διακρίνει τὰς δύο ταύτας λέξεις (*δεσποτισμὸς* καὶ *δεσποτεία*)»

[1]) Ὁ δὲ Μοσχοβάκης ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι δημοσίου δικαίου ἐπὶ τουρκοκρατίας ἔνθεν μὲν ποιεῖται χρῆσιν τοῦ γνησίου ἑλληνικοῦ ὀνόματος *δεσποτεία* (σελ. 12, 76, 164, 206), ἔνθεν δὲ τοῦ ἐκφύλου *δεσποτισμὸς* (σελ. 20, 25, 190). Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι ὁ συγγραφεὺς οὗτος, φίλος ὢν τῆς ποικιλίας, ἀναμὶξ ποιεῖται χρῆσιν καὶ ἄλλων δοκίμων καὶ ἀδοκίμων λέξεων, οἷον τῶν δοκίμων *διαφορά, γοητεία, τάξις* καὶ τῶν ἀδοκίμων *διένεξις, γόητρον, κλάσις*.

εἶτα δὲ ὅτι «τὸ *δεσποτισμὸς* εἶναι ἐσχηματισμένον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης, ὡς τοιοῦτον δὲ δὲν ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῶν ξένων ἀλλὰ κατὰ πιθανώτατον λόγον παρελήφθη». Ἀλλ' ὁ Θερειανὸς ἀντεπαρετήρησεν ἐν τῷ 618ῳ καὶ τῷ 637ῳ φύλλῳ τῆς μνημονευθείσης ἐφημερίδος Κλειοῦς πρῶτον μὲν ὅτι «ἡ σήμερον γραφομένη γλῶσσα δυσκόλως ποιεῖται διάκρισιν τῶν ἀφῃρημένων οὐσιαστικῶν *δεσποτισμὸς* καὶ *δεσποτεία* καὶ ὅτι ὁ γράφων *δεσποτισμὸς τῶν Τούρκων* οὐδὲν ἄλλο νοεῖ ἢ *δεσποτείαν τῶν Τούρκων*· αἱ λεπταὶ ἐκεῖναι διαφοραὶ αἱ παρατηρούμεναι εἰς τὰς ἀφῃρημένας ἐννοίας τῶν ἀρχαίων, δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τῇ νῦν γραφομένῃ γλώσσῃ, ἣν κατὰ ἄλλα γράφομεν οἱ πλεῖστοι, ἂν μὴ ἅπαντες, ὅλως μηχανικῶς καὶ δίκην πιθήκων, ἐν ᾧ οἱ ἀρχαῖοι ἐγίνωσκον ἀκριβῶς τὴν ψυχολογικὴν βαρύτητα ἑκάστης λέξεως»· δεύτερον δὲ ὅτι «ἡ λέξις *δεσποτισμὸς* εἶναι ἐσχηματισμένη ὑπὸ τῶν Φράγκων, παρ' ὧν τὴν παρελάβομεν καὶ ἡμεῖς, παρεισέφρησε δὲ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς γλῶσσαν δι' ὃν ἔλαβε παρὰ τοῖς ξένοις ἑλληνοφανῆ τύπον (despotisme, despotismo)»· τρίτον δὲ ὅτι «ἡ κατασκευὴ τῆς λέξεως ἐγένετο φυσικῷ τῷ λόγῳ παρὰ τοὺς κανόνας τῆς γραμματικῆς», διότι παρήχθη μὲν «ἐκ τοῦ *ἑλληνίζω ἑλληνισμός,* ἐκ τοῦ *λακωνίζω λακωνισμός,* ἐκ τοῦ *μηδίζω μηδισμός,* ἐκ τοῦ *ὀργάζω ὀργασμὸς*[1] κτλ., ἀλλὰ ῥῆμα *δεσποτίζω,* ὅπερ θὰ προϋπενόει ἡ παραγωγὴ τοῦ *δεσποτισμός,* εἶναι ἀνύπαρκτον ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ». Καὶ ὁ ἀείμνηστος ἡμῶν θεῖος Θεαγένης Λιβαδᾶς γράφει ἐν τῷ 1133 φύλλῳ τῆς Κλειοῦς ὅτι «ἀσύγγνωστος εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ *δεσποτισμὸς* προϋποτιθέντος ῥῆμα *δεσποτίζω,* ὅπερ εἶναι ἄρρητον καὶ ἀφόρητον οὐ μόνον ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις, πλὴν τῆς γαλλικῆς· μόνος ὁ Μιραβῶ ἐν τῇ ῥύμῃ τοῦ λόγου ἐχρήσατο ἅπαξ τῷ despotiser (nous serons chambrès et despotisés par le fait)». Εἰρήσθω ἡμῖν ἐν παρέργῳ ὅτι τὸ ὄνομα *δεσποτεία,* ἔτι δὲ τὸ *δεσπότης* καὶ τὸ ῥῆμα *δεσπόζω,* εἶναι μυριόλεκτα ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις ὡς ὅροι τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, σημαίνοντες τὴν *κυριότητα* (dominium, proprietatem), τὸν *κύριον* (dominum, proprietarium), τὸ *εἶναι κύριον* (*κυριεύω,* dominor) *πραγματός τινος.* Ἐκ τῆς συνθέσεως δὲ τοῦ ῥήματος *δεσπόζω* καὶ τοῦ ὀνόματος *δεσποτεία* μετὰ τοῦ ὀνόματος *χρῆσις* (usus) ἐπλάσθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων νομολόγων ἔνθεν μὲν τὸ ῥῆμα *χρησιδεσπόζω* εἰς μεθερμηνείαν τοῦ usucapere τῶν ῥω-

[1]) Καὶ ἐκ τοῦ *φοβερίζω φοβερισμός.* Τό τε ῥῆμα καὶ τὸ ὄνομα ἀπαντῶσιν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ (Νεεμ. ϛ', 9, 14, 17 καὶ Ψαλμ. πζ', 17), εἶναι δὲ συνηθέστατα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ.

μαϊκῶν νόμων καὶ τοῦ *διὰ χρονίας νομῆς δεσπόζω* τῶν βυζαντιακῶν, ἔνθεν δὲ τὸ ὄνομα *χρησιδεσποτεία* εἰς δήλωσιν τοῦ usucapio καὶ τοῦ *χρονία νομὴ* καὶ *χρονία χρῆσις* τῶν μνημονευθέντων νόμων. Σημειωτέον δ' ὅμως ὅτι ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ συνηθέστερον ἀπέβη τὸ ἐπίσης νεωτερικὸν ὄνομα *χρησικτησία*, ὅπερ ὁ Β. Οἰκονομίδης, Στοιχ. ἀστ. δικ. τόμ. Β΄, § 23, σημ. *α*, εὐλόγως προκρίνει τοῦ *χρησιδεσποτεία* «διότι, λέγει, δεσποτεία σημαίνει τὸ *δικαίωμα* καὶ ὄχι τὸν τρόπον τῆς κτήσεως αὐτοῦ, ἐν ᾧ usucapio καλεῖται ἡ διὰ τῆς νομῆς, ἤτοι τῆς χρήσεως τοῦ πράγματος, *κτῆσις* τῆς δεσποτείας».

ΙΑ΄

Κοινοτάτη ἀπέβη ἡ χρῆσις τοῦ *δημαιρεσίαι* πρὸς δήλωσιν τῆς ἐκλογῆς τῶν δημοτικῶν ἀρχόντων· ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅπερ τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ ἐν τῷ περὶ συστάσεως δήμων νόμῳ τῆς 27 δεκεμβρίου 1833, ἄρθρῳ 81 κἑξ., μεθερμηνευθέντος δι' αὐτοῦ τοῦ ἐν τῷ γερμανικῷ πρωτοτύπῳ φερομένου ὀνόματος Gemeindewahlen, εἶναι πλημμελῶς ἐσχηματισμένον, ὡς παρετήρησεν ὁ Γ. Ζηκίδης ἐν ἐπιστολιμαίᾳ γλωσσικῇ διατριβῇ καταχωρισθείσῃ ἐν τῇ Ἀθήνησιν ἐκδιδομένῃ ἐφημερίδι Σκρὶπ τῆς 8 ἰανουαρίου 1906. Μεταγράφομεν ἐνθάδε τὰ ὑπὸ τοῦ ἐλλογίμου ἀνδρὸς περὶ τούτου γεγραμμένα «Ἀπό τινος χρόνου εἰς τὴν γραφομένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰσεφθάρη ἡ ἀμαθῶς πεπλασμένη νέα λέξις *δημαιρεσίαι*, ἧς νῦν μάλιστα ποιοῦνται χρῆσιν αἱ ἐφημερίδες μνημονεύουσαι τὰς ἐν Κρήτῃ ἀρτίως γενομένας δημαρχικὰς ἐκλογάς. Ἐν τῷ Λεξικῷ ἡμῶν τῷ Ὀρθογραφικῷ καὶ Χρηστικῷ, ἐν σελ. κε΄, ἐγράφομεν ἄλλοτε τάδε – Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶνε λίαν εὔπλαστος περὶ τὴν σύνθεσιν καὶ εἰς σχηματισμὸν νέων ὅρων ἐπιτηδειοτάτη, οὗ ἕνεκα καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἐξ αὐτῆς δανειζόμενοι πλάσσουσι νέους ὅρους, ἀλλὰ τοῦτο ἀναγκαίως ἔχει νὰ γίνηται οὐχὶ αὐθαιρέτως καὶ εἰκῇ, ἀλλὰ κατὰ κανόνας καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἢ ὅμοια. Λέξεις παρὰ τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς πεπλασμέναι οὐδαμῶς δύνανται ἑλληνικαὶ νὰ νομίζωνται ἀλλ' ἀνελλήνιστοι καὶ βάρβαροι. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς οὐδαμῶς ψέγομεν τὴν δημιουργίαν νέων λέξεων, ἀνάγκης οὔσης, ἀλλὰ τὴν παρὰ τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς πλαστουργίαν τοιούτων λέξεων, αἵτινες κινδυνεύουσι νὰ καταστήσωσιν ὅλως ἄμορφον καὶ δυσειδῆ τὴν νέαν Ἑλληνικήν. – Καὶ νῦν δὲ λέγομεν ὅτι πολλάκις εἶνε ἀνάγκη πλαστουργίας νέων λέξεων, ὅπου καὶ ὅταν εἶναι ἀνάγκη νὰ πλάσσωνται νέοι ὅροι' οὓς οὐδόλως ἐκληροδότησαν ἡμῖν οἱ πρόγονοι στερούμενοι τῶν πραγ-

μάτων· ἀλλ' οἱ νέοι ὅροι ὀφείλουσι νὰ πλάσσωνται κατὰ κανόνα καὶ νὰ ἐμφαίνωσι τὸ περὶ οὗ πρόκειται πρᾶγμα, ἀλλὰ μηδόλως διάφορον, ὅπερ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ λέξει *δημαιρεσίαι*. Οἱ τὸ πρῶτον τὴν λέξιν πλάσαντες ἐν ὄμμασιν εἶχον τὸ παλαιὸν *ἀρχαιρεσίαι*,[1] ἀνθ' οὗ οἱ παλαιοὶ ἔλεγον καὶ ἡ *τῶν ἀρχῶν αἵρεσις* (Πλάτ. Νόμ. 755 B) καὶ ἡ *τῶν ἀρχόντων αἵρεσις* (Πλάτ. Νόμ. 753 B, 763 C, 763 D. 'Αριστοτέλ. 'Αθην. πολιτ. 3) ἤτοι γίνεται ἡ αἵρεσις (ἡ ἐκλογὴ) τῶν ἀρχόντων ἢ τῶν ἀρχῶν ὑπὸ τοῦ Λαοῦ ἢ ὅτε ὁ Λαὸς αἱρεῖται (ἐκλέγει) τοὺς ἄρχοντας ἢ τὰς ἀρχάς. Ὅθεν, καὶ τὸ *δημαιρεσίαι* κατὰ τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ σημαίνῃ ἢ ὅτι ὁ Λαὸς αἱρεῖται (ἐκλέγει) τὸν δῆμον.[2] 'Αλλὰ οὐδόλως περὶ δήμου πρόκειται, ἀλλὰ περὶ δημάρχου ἢ δημάρχων. Διὸ ἀναγκαίως ἔχει νὰ λέγηται ὁ ὅρος *δημαρχεραισίαι*, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐμφαίνῃ τὸ πρᾶγμα, καὶ μὴ ἄλλο ἀντ' ἄλλου. Τίς δὲ τὸ πρῶτον τὴν λέξιν *δημαιρεσίαι* ἀμαθῶς ἐδημιούγησεν, ἀγνοῶ.[3] 'Εν τῇ συναγωγῇ δὲ τῶν νέων λέξεων τῇ γενομένῃ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Στεφ. Κουμανούδη φαίνεται μόνον ἡ λέξις *δημαιρεσιακὸς* (ἐν σελ. 272), ἀνθ' ἧς ὀρθὴ δύναται νὰ εἶνε μόνον ἡ λέξις *δημαρχαιρεσιακός*». 'Αντὶ τοῦ συνθέτου *δημαρχαιρεσίαι* πολυσυλλάβου ὄντος, δυνάμεθα νὰ λέγωμεν κατὰ διάστασιν *δημαρχικαὶ ἀρχαιρεσίαι* καὶ *δημαρχικὰ ἀρχαιρέσια*, ὅπερ ἀπαντᾷ παρὰ Διονυσίῳ τῷ 'Αλικαρνασσεῖ 'Ρωμ. 'Αρχ. Θ', 41, ἔτι δὲ *δημοτικαὶ ἀρχαιρεσίαι* καὶ *δημοτικὰ ἀρχαιρέσια* καὶ *κοινοτικαὶ ἀρχαιρεσίαι* καὶ *κοινοτικὰ ἀρχαιρέσια*, διότι παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις συνήθεις εἶναι ἀμφότεροι οἱ τύποι ὅ τε κατὰ θηλυκὸν γένος προενηνεγμένος *(ἀρχαιρεσίαι)* καὶ ὁ κατ' οὐδέτερον *(ἀρχαιρέσια)*, οἷον παρὰ Πλουτάρχῳ. Κάτ. νεώτ. 30 *(ὑπατικὰς ἀρχαιρεσίας)* καὶ Γράκχ. 8 καὶ Καμίλ. 39 *(ὑπατικῶν ἀρχαιρεσίων)* καὶ παρὰ Διονυσίῳ τῷ 'Αλικαρνασσεῖ Ρωμ. 'Αρχ. Θ', 41

[1]) Εἰρήσθω ἡμῖν ἐν παρόδῳ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐκφέρεται ἀείποτε πληθυντικῶς. «'*Αρχαιρεσίας*: *ἀρχαιρεσίας* λέγουσι πληθυντικῶς, οὐκ ἀρχαιρεσίαν δέ, οὐδὲ ἄλλως πως». Bekker Anecdota græca, I, σελ. 449. Τοῦ ἑνικοῦ *ἀρχαιρεσία* ἓν μόνον παράδειγμα μνημονεύεται τὸ ἡροδότειον ς', 58 «ἀγορὴ δέκα ἡμερέων οὐκ ἵσταταί σφι οὐδ' *ἀρχαιρεσίη* συνίζει». Κόντος ἐν 'Αθηνᾷ, τόμ. Γ', σελ. 338.

[2]) 'Ομοίως πλημμελὲς κατὰ τὴν σύνθεσιν εἶναι καὶ τὸ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ΣΙΕ' νόμ. τῆς 15 αὐγούστου 1867 ἀπαντῶν ὄνομα *ἐπαρχαιρεσίαι*, διότι δὲν πρόκειται περὶ *αἱρέσεως* (ἐκλογῆς) τοῦ ἐπάρχου, ἀλλὰ περὶ ἐκλογῆς *ἐπαρχιακοῦ συμβουλίου*.

[3]) 'Ως εἴπομεν ἀρχόμενοι ἡ λέξις τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ ἐν τῷ περὶ συστάσεως δήμων νόμῳ· ὅθεν ὁ «τὸ πρῶτον τὴν λέξιν δημιουργήσας» εἶναι ὁ τοῦ γερμανικοῦ κειμένου τοῦ νόμου μεταφράστης.

(δημαρχικῶν ἀρχαιρεσίων). Ἴδε καὶ Πλούταρχ. Φωκίωνι 8 καὶ Διον. Ἁλικαρν. ἔνθ' ἀνωτ. Ϛ', 89. Ζ', 68. Η', 87, 90. Θ', 40, 42. Ι', 54. Καὶ ὁ Μοῖρις ὁ ἀττικιστὴς σελ. 10 γράφει «*Ἀρχαιρεσίας* θηλυκῶς Ἀττικῶς, ὡς Δημοσθένης Φιλιππικοῖς, *ἀρχαιρέσια* οὐδετέρως Ἑλληνικῶς». Περὶ τοῦ πράγματος ἐποιήσατο λόγον, ἐγκρίνων τὴν γνώμην τοῦ Μοίριδος, καὶ ὁ ἀείμνηστος Κόντος ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Ἀθηνᾶ, τόμ. Γ', σελ. 338.

Τὸ ἐπίθετον κοινοτικὸς ἀπαντᾷ οὐ μόνον ἐν τῷ περὶ συστάσεως δήμων καὶ κοινοτήτων ΔΝΖ' νόμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις προγενεστέροις, οἷον ἐν τοῖς νόμοις ΚΘ' τῆς 31 ἰανοναρίου 1864, ΧΞΘ' τῆς 31 δεκεμβρίου 1877, ΨΜΕ' τῆς 13 δεκεμβρίου 1878, ΨϞΖ' τῆς 27 μαρτίου 1880 καὶ ΑΡΠ' τῆς 18 ἀπριλίου 1884 ἐν ταῖς φράσεσι *κοινοτικαὶ ἀνάγκαι, κοινοτικαὶ ἀρχαί, κοινοτικαὶ βοσκαί, κοινοτικαὶ ἐκλογαί, κοινοτικὰ ζῷα, κοινοτικαὶ μοναί, κοινοτικὰ λιβάδια, κοινοτικὴ ὁδός, κοινοτικὴ περιουσία, κοινοτικὴ περιφέρεια, κοινοτικὸν συμβούλιον, κοινοτικὸς σύμβουλος*. Τὸ νεότευκτον τοῦτο ἐπίθετον κακίζει ὁ Γ. Ζηκίδης ἐν τῷ Ὀρθογραφικῷ καὶ Χρηστικῷ λεξικῷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, γράφων ὅτι εἶναι «πλημμελές, διότι ὤφειλε νὰ εἶναι *κοινοτητ-ικός*, εἰ ἐγίνετο ἐκ τοῦ *κοινότης*· διάφορον δ' εἶναι τὸ *δημοτικὸς* γινόμενον ἐκ τοῦ *δημότης*. Ἀντ' αὐτοῦ λεκτέον *κοινωτικός*» καὶ παρακατιών, λέγει ὁ ἐλλόγιμος λεξικογράφος, «*κοινωτικός*, οὕτω γραπτέον ἀντὶ τοῦ πλημμελοῦς *κοινοτικός*, προϋποτίθησι δὲ τοῦτο τὸ ἐκ τοῦ *κοινόω* - ἄρρητον *κοινωτὸς* (πρβλ. τὸ ἀρχαῖον *ποιωτικός*, καθ' ὃ καὶ *ποσωτικός*)».

ΙΒ'

Γνωριμωτάτη τοῖς περὶ τὸ δίκαιον ἐνδιατρίβουσιν εἶναι ἡ ρήτρα *εἰς διαταγήν*, ἥτις, τιθεμένη ἐν συναλλαγματικῇ ἢ γραμματίῳ, καθίστησι τὴν ἐξ αὐτῶν μαρτυρουμένην ἀπαίτησιν μεταβιβάσιμον δι' ἐντολῆς διδομένης τῷ ὀφειλέτῃ, ἵνα ἀποτίσῃ τὸ ὀφείλημα τῷ ἑκάστοτε κομίζοντι τὴν συναλλαγματικὴν ἢ τὸ γραμμάτιον. Ἀλλ' ὡς ὁ θεσμὸς τῆς διὰ τῆς ρήτρας ταύτης μεταβιβάσεως τῆς ἀπαιτήσεως μετηγγίσθη εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς νομοθεσίαν ἐκ τῆς γαλλικῆς, οὕτω καὶ ἡ φράσις *εἰς διαταγὴν* προῆλθεν ἐκ τῆς κατὰ ρῆμα μεταφράσεως τῆς γαλλικῆς à ordre· ὡς τοιαύτη δέ, καίπερ ἐπικρατήσασα, εἶναι φευκτέα ὑπὸ τῶν φιλοτιμουμένων νὰ καθαίρωσι τὴν γλῶσσαν ἀπὸ τῶν ἐκφύλων καὶ ὀθνείων καὶ ἀντικαταστατέα δι' ἑτέρας τῇ φύσει τοῦ ἑλληνισμοῦ ἁρμοζούσης. Νομίζομεν δὲ ὅτι προσφυεστάτη ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι

ἡ χρῆσις τοῦ ῥήματος *κελεύω*, ὅπερ ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς κατ' ἐπιταγὴν τοῦ δανειστοῦ ἑτέρῳ ἀποτίσεως τοῦ ὀφειλήματος ἀπαντᾷ ἐν ἐπιγραφαῖς τῆς 'Αμοργοῦ ἐκδεδομέναις ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι 'Αθηναίῳ, τόμ. Ι΄, σελ. 536, 537, ἐν τῇ Συλλογῇ τοῦ Dittenberger, I, 517 καὶ ἐν τῷ Recueil, I, σελ. 313 κἑξ. 'Εν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταύταις φέρονται τάδε· «ὅταν ἀποδιδῶσιν ('Αρκεσινεῖς)[1] τὸν τόκον ἢ τὸ ἀρχαῖον,[2] ἀποδώσουσιν ἐν Νάξῳ Πραξικλεῖ ἢ *ᾧ ἂν κελεύσῃ* (à l'ordre de) Πραξικλῆς» καὶ «ἐάν τινες ἄλλοι πράττωσι τὰ χρήματα, *κελεύοντος* (d'ordre de) Πραξικλέους» καὶ «ἐάν τινες ἄλλοι πράττωσι τὰ χρήματα *κελεύοντος* (d'ordre d') 'Αλεξάνδρου»·[3] ὡς δὲ παρατηροῦσιν οἱ γαλάται ἐκδόται τῶν ἐπιγραφῶν Dareste, Haussoulier καὶ Reinach (Recueil, σελ. 332) τὰ ἐν αὐταῖς φερόμενα παραδείγματα καταβολῆς τοῦ χρέους ἑτέρῳ, *κελεύοντος* τοῦ δανειστοῦ, εἶναι μαρτύρια ὑπάρξεως ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλληνικῷ δικαίῳ ῥήτρας ἰσοφαριζούσης κατὰ τὴν νομικὴν ἔννοιαν πρὸς τὴν τῶν νεωτέρων νομοθεσιῶν clause à ordre, clausola all'ordine, σὺν ταύτῃ κατά τινας τῇ διαφορᾷ ὅτι ὁ *κατὰ κέλευσιν* ἀπαιτῶν τὴν καταβολὴν ἦτο ἐντολοδόχος τοῦ *κελεύσαντος* καί, ἀμφισβητηθείσης τῆς ἐντολῆς, ὤφειλε νὰ ἀποδείξῃ αὐτήν, νὰ νομιμοποιήσῃ ἑαυτὸν κατὰ τὴν ἐν χρήσει νομικὴν φρασιολογίαν· ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ οἱ ἀντιδοξάζοντες, οἷον ὁ Beauchet, IV, σελ. 541, ὅστις ἀποφαίνεται ὅτι ὁ *κατὰ κέλευσιν* τοῦ δανειστοῦ ἀπαιτῶν τὴν ἀπότισιν τοῦ ὀφειλήματος ἦτο ἀληθὴς ἐκδοχεὺς τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ κελεύσαντος. Ἴδε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ Goldschmidt Inhaber - Order - und Executorische Urkunden im classischen Alterthum ἐν τῷ Zeitschrift der Savigny - Stiftung für Rechtsgeschichte, X (1889), σελ. 373 κἑξ. Μὴ γράφοντες δογματικὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἐμπορικοῦ δικαίου, δὲν ἐπιλαμβανόμεθα τῆς ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος ὁπότερα τῶν γνωμῶν τούτων εἶναι ὀρθή, τὴν φρασιολογίαν δὲ μόνον τῶν ἐπιγραφῶν σκοποῦντες[4] καὶ αἱρετωτέραν τῆς ἐν τῇ συνηθείᾳ κρίνοντες, ἀποφαινόμεθα ὅτι ὀφείλομεν νὰ λέγωμεν καὶ νὰ γράφωμεν ἐν τῇ

[1]) 'Αρκεσινεῖς εἶναι οἱ κάτοικοι τῆς 'Αρκεσίνης μιᾶς τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς 'Αμοργοῦ. Ἦσαν δὲ αἱ πόλεις αὗται ἡ 'Αρκεσίνη, ἡ Αἰγιάλη καὶ ἡ Μινῴα.

[2]) Ἡ λέξις *ἀρχαῖον* (ὑπον. *δάνειον*) καὶ πληθυντικῶς *τὰ ἀρχαῖα* ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ δηλοῖ τὸ κεφάλαιον (sortem, caput). Δημοσθέν. 'Ολυνθ. Α΄, 15 καὶ Πρὸς Φορμίων. 26. 'Ισαῖ. Περὶ τοῦ Φιλοκτήμ. κλήρ. 38. 'Αριστοφάν. Νεφέλ. 1155.

[3]) Recueil, σελ. 314, 318.

[4]) Le verbe dont on se sert pour désigner l'ordre est le verbe *κελεύειν*, γράφουσιν οἱ γαλάται ἐκδόται. Recueil, I, σελ. 332.

συναλλαγματικῇ, ἐν τῷ γραμματίῳ καὶ ἐν ἄλλοις δι' *ὀπισθογραφίας*[1] μεταβιβαζομένοις ἐγγράφοις «*καταβάλετε* (πληρώσατε) *ᾧ ἂν κελεύσῃ ὁ Α*» (ὁ κομιστὴς δηλονότι τῆς συναλλαγματικῆς ἢ τοῦ γραμματίου) ἢ «καταβάλετε (πληρώσατε) *τῇ κελεύσει* ἢ *κατὰ κέλευσιν τοῦ Α*». Μηδεὶς δὲ ἀντείπῃ ὅτι, ἀλλοιουμένης τῆς φράσεως τοῦ νόμου *εἰς διαταγὴν* (ἐμπορ. κώδ. ἄρθρ. 110), ἀπόλλυσι τὸ κῦρος ἡ συναλλαγματικὴ ἢ τὸ γραμμάτιον, διότι κατὰ τὸν νοῦν τοῦ νομοθέτου, ἵνα ἦναι ταῦτα κύρια, δὲν εἶναι ἐπάναγκες νὰ γίνηται χρῆσις αὐτῶν τῶν ῥημάτων τοῦ νόμου, ἀλλ' ἔξεστι νὰ παραλαμβάνωνται καὶ ἄλλαι φράσεις ἰσοδύναμοι τὴν ἔννοιαν. Boistel, Cours de droit commercial, § 720.

Ἐν ταῖς πρόσθεν μνημονευθείσαις ἐπιγραφαῖς κεῖνται καὶ αἱ ῥήσεις «εἶναι τὴν συγγραφὴν κυρίαν οὗ ἂν *ἐπιφέρῃ* ὁ δανείσας ἢ οἱ πράσσοντες ὑπὲρ αὐτοῦ» καὶ «ἡ συγγραφὴ κυρία ἔστω, κἂν ἄλλος *ἐπιφέρῃ* ὑπὲρ Νικαρέτας». Recueil, I, σελ. 316, 320, 325, 382. Καὶ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης οἱ γαλάται ἐκδόται παρατηροῦσιν ὅτι ὁ κομίζων *(ὁ ἐπιφέρων)* τὴν συγγραφὴν δὲν καθίστατο δανειστής, διὰ μόνης τῆς παραδόσεως ἐκχωρουμένης τῆς ἀπαιτήσεως, ὡς κατὰ τὸ ἰσχῦον δίκαιον, ἀλλ' ὅτι ἐκ τῆς κατοχῆς τῆς συγγραφῆς εἰκάζετο μόνον ἐνταλθεὶς ὑπὸ τοῦ δανειστοῦ τὴν εἴσπραξιν τῶν ὀφειλομένων· ἀμφισβητηθείσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ὤφειλεν οὗτος νὰ ἀποδείξῃ αὐτὴν πρὸς νομιμοποίησιν (legitimationem ad causam). Ἴδε Recueil, I, σελ. 300. Ἀντιδοξάζει καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Beauchet, ἔνθ' ἀνωτ. καὶ σελ. 72, σημ. 4, ἀποφαινόμενος ὅτι ὁ *ἐπιφέρων* τὴν συγγραφὴν δὲν καθίστατο ἁπλοῦς ἐντολοδόχος πρὸς εἴσπραξιν (solutionis causa adiectus) ἀλλ' ἀληθὴς ἐκδοχεὺς τῆς ἀπαιτήσεως ἤ, ὡς ὥριζε τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον, «ἐπίτροπος ἐν ἰδίῳ πράγματι» (procurator in rem suam). Πρβλ. καὶ Goldschmidt, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 367. Ὅπως ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, σκοπουμένου ὅτι τὸ τῆς εἰσπράξεως δικαίωμα δίδοται ὑπὸ τοῦ δανειστοῦ ἑτέρῳ, εἴτε ὡς ἐκδοχεῖ τῆς ἀπαιτήσεως εἴτε ὡς ἐντολοδόχῳ, διὰ μόνης τῆς *παραδόσεως* τῆς συγγραφῆς, πάντες ὁμογνωμονοῦσιν ὅτι τὸ πρῶτον σπέρμα τοῦ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀναπτυχθέντος θεσμοῦ τῶν καλουμένων *ἀνωνύμων* ἢ *εἰς τὸν κομιστὴν* πληρωτέων γραμματίων κατεβλήθη ἐν ταῖς παλαιαῖς ἑλληνικαῖς νομοθεσίαις, μαρτύριον δὲ τούτου ἡ προκειμένη ἐπιγραφή. Σημειῶδες δ' ἐν τέλει, ὃ καὶ μᾶλλον διαφέρει ἡμῖν, εἶναι ὅτι ἐν τῷ παρατεθέντι χωρίῳ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἐν ἄλλαις ὁμοίας φύσεως ἐπιγραφαῖς (ἴδε σελ. 320, 325 τῆς μνημονευθείσης συλλογῆς) δὲν γίνεται χρῆσις τοῦ ἁπλοῦ ῥήματος *φέρω*,

[1]) Περὶ τοῦ ὅρου *ὀπισθογραφία* ἴδε κατωτ.

ὡς ἐν τῷ παλαιῷ ναυτικῷ κώδικι ἄρθρῳ 281,[1] ἀλλὰ τοῦ συνθέτου *ἐπιφέρω,* ἐξ οὗ τεκμαιρόμεθα ὅτι τὸ ῥῆμα τοῦτο ἰδίαζε τῇ ἐννοίᾳ τῆς προσαγωγῆς καὶ ἐμφανίσεως τῷ ὀφειλέτῃ τῆς συγγραφῆς πρὸς ἀπότισιν τοῦ ὀφειλήματος,[2] ἐφ' ᾧ καὶ καλὸν εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῶν ἀνωνύμων γραμματίων ἡ χρῆσις αὐτοῦ νὰ ἐγκριθῇ.

ΙΓ΄

Ἐνιαχοῦ τῶν νόμων, οἷον ἐν ἄρθρῳ 3 τοῦ νόμου τῆς 3 αὐγούστου 1843, ἐν ἄρθρῳ 3 τοῦ διατάγματος τῆς 5 δεκεμβρίου 1845, ἐν τοῖς ἄρθροις 1 καὶ 6 τοῦ ΑΧΛΘ΄ τοῦ 1885, ἀπαντᾷ ἡ λέξις *διένεξις,* ἣ καὶ τῶν νομολόγων ἔνιοι ἀσμενίζουσι, νομίζοντες ὀρθοτέραν καὶ κομψοτέραν τῆς λέξεως *διαφορά,* ἥτις μόνη εἶναι δόκιμος, κοινοτάτη δ' ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς φωνῇ. Τὴν λέξιν ταύτην ἐκάκισεν ὁ Κόντος ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Λογίῳ Ἑρμῇ, τόμ. Ε΄, σελ. 20, καὶ ἐν ταῖς Γλωσσικαῖς Παρατηρήσεσι, γράψας ἐν τῷ προλόγῳ, σελ. κη΄ «ἐν τῇ κοινῇ ἡμῶν γλώσσῃ φέρονται τὰ δοκιμώτατα ὀνόματα *δικαιολογία* καὶ *διαφορὰ* ἀλλ' οὐκ ὀλίγοι τῶν πεπαιδευμένων λέγουσι μὲν *δικαιολόγησις,* οὗ οὐδὲν μαρτύριον ὑπάρχει, ὑπερβαλλόντως δὲ φιληδοῦσι τῷ *διένεξις,* ὅπερ τοῦ πονηροῦ κόμματος εἶνε»· ἐν σελίδι δὲ 95 «ἄδικον καὶ ἀπρεπὲς εἶναι τὸ ἐκ τοῦ ἐσχάτως παρηκμακότος ἑλληνισμοῦ λεξείδιον νὰ προκρίνηται ὡς γλαφυρώτερον τῆς καλλίστης καὶ δοκιμωτάτης λέξεως *διαφορά,* ἣν μόνην ἥ τε παλαιὰ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ὁ καθ' ἡμᾶς βίος γινώσκουσιν». Ἐν τῷ πρόσθεν μνημονευθέντι νόμῳ τῆς 3 αὐγούστου 1843 φέρεται μέν, ὡς ἐρρήθη, ἅπαξ ἡ λέξις *διένεξις,* ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ νόμῳ ἀπαντᾷ τρὶς ἡ δόκιμος λέξις *διαφορά.* Κεῖνται δὲ ἀμφότεραι αἱ λέξεις ἐν ἄρθρῳ 22 τῶν Προξενικῶν Ὁδηγιῶν τοῦ ἔτους 1834.

ΙΔ΄

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν *προδικασίαν* ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν πρὸ τοῦ δικαστηρίου συζητεῖται ἡ δίκη, ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ καλεῖται

[1]) Ἐν τῷ νέῳ ναυτικῷ κώδικι, ἄρθρῳ 376, ὁρίζεται ὅτι ἡ φορτωτικὴ δύναται νὰ ἦναι *εἰς τὸν κομιστὴν* (γαλλ. κώδικος ἄρθρ. 281 au porteur, ἰταλ. κώδικος ἄρθρ. 555 al portatore).

[2]) Le verbe *ἐπιφέρειν* est le terme technique, γράφουσιν οἱ γαλάται ἐκδόται, et signifie *présenter (exhibere).* Recueil, I, σελ. 300. *Ἐπιφέρειν* ist vorlegen, vorzeigen (exhibere). Goldschmidt σελ. 367.

δικάσιμος ἡμέρα ἢ ἁπλῶς *δικάσιμος*. Οὐχὶ ὡς παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς τεταγμένης ἡμέρας πρὸς συζήτησιν καὶ ἐκδίκασιν τῆς δίκης ἀλλὰ πρὸς δήλωσιν τῶν ἡμερῶν, ἐν οἷς ἔξεστι δικάζεσθαι τὰς δίκας, ἤτοι τῶν νῦν καλουμένων *ἐργασίμων ἡμερῶν*, οἱ παλαιοὶ εἶχον οὐ μόνον *δικασίμους ἡμέρας ἀλλὰ* καὶ *δικασίμους μῆνας*. Πολυδεύκ. Η', 25 «εἰσὶ καὶ παρὰ Μενάνδρῳ *δικάσιμοι ἡμέραι*». Πλάτ. Νόμ. 98 Β «ἐπειδὰν ὁ τῶν *δικασίμων μηνῶν* ἐχόμενος γένηται μήν». Ἐκάλουν δὲ τὰς δικασίμους ταύτας ἡμέρας καὶ *ἐνδίκους* ἡμέρας. Πολυδεύκ. Η', 26 «εἴποις ἂν καί τινα καὶ *ἔνδικον* οὐ μόνον ἄνδρα ἀλλὰ καὶ *ἡμέραν*, ἐν ᾗ δικάζουσι». Ταῖς δικασίμοις ἢ ἐνδίκοις ἡμέραις ἀντετίθεντο αἱ *ἀποφράδες ἡμέραι* (dies nefasti), ἐν αἷς *αἱ δίκαι οὐκ ἦσαν εἰσαγώγιμοι* (Λουκιαν. Ψευδολογιστ. 12 «ὅταν μήτε αἱ ἀρχαὶ χρηματίζωσι, *μήτε εἰσαγώγιμοι αἱ δίκαι ὦσι*, μήτε τὰ ἱερὰ ἱερουργῆται, μηθ' ὅλως τι τῶν αἰσίων τελῆται, αὕτη ἀποφρὰς ἡμέρα»· Meier und Schömann, Der attische Process, σελ. 185· Busolt, σελ. 279· ἴδε καὶ τὸ περὶ ἀποφράδων ἡμερῶν ἄρθρον ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ λεξικῷ) καὶ αἱ *ἄλογοι* καὶ αἱ *ἄδικοι* ἡμέραι, ἤτοι αἱ δικανικοὺς λόγους καὶ δίκας μὴ ἔχουσαι ἡμέραι. Λουκιαν. Λεξιφάν. 9 «ἦν *ἄδικος* ἡ ἡμέρα καὶ *ἄλογος* ὡς ἂν ἐχεγλωττίας οὔσης». Πολυδεύκ. Η', 25 «τὸ γὰρ *ἄδικον* εἰπεῖν ἐν ᾗ οὐ δικάζουσι βιαιότερον». Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι αἱ *ἄδικοι* καὶ *ἄλογοι* ἡμέραι τῶν παλαιῶν ἀναλογοῦσι παρ' ἡμῖν ταῖς ἑορτασίμοις ἡμέραις καὶ ταῖς καλουμέναις διακοπαῖς. Πρβλ. Ξενοφ. Ἀθηναίων πολιτ. Γ', 8 «οἴεσθαι χρὴ καὶ ἑορτὰς ἄγειν χρῆναι Ἀθηναίους, ἐν αἷς οὐχ οἷόν τε δικάζειν». Ὁδοῦ πάρεργον ἡμῖν εἰρήσθω, ὅτι ἀνάλογοι ταῖς *ἀποφράσιν, ἀλόγοις* καὶ *ἀδίκοις* ἡμέραις, ἦσαν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ αἱ *ἄφετοι* ἡμέραι, ἐν αἷς δὲν συνήγετο ἡ βουλή. Πολυδεύκ. Η', 95 «οὗτοι (οἱ πρυτάνεις) τὴν βουλὴν συνάγουσιν ὁσημέραι, πλὴν ἄν τις ᾖ *ἄφετος*». Παρ' Ἀριστοτέλει ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ 43, ἀντὶ τοῦ *ἄφετος* ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα *ἀφέσιμος* «συνάγουσιν (οἱ πρυτάνεις) τὴν βουλὴν ὁσημέραι πλὴν ἐάν τις *ἀφέσιμος* ᾖ». Πρβλ. καὶ Ἁρποκρατίωνα ἐν λ. Κυρία ἐκκλησία.

Ἡ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ ἔννοια τοῦ ὅρου *δικάσιμος ἡμέρα* ὡς τῆς ἡμέρας τῆς ἐπ' ἀκροατηρίου συζητήσεως τῆς δίκης ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἐδηλοῦτο διὰ τοῖς *κυρία ἡμέρα* ἢ ἁπλῶς *κυρία*. Δημοσθέν. Πρὸς Φαίνιπ. 13 «ἥ τε ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένη *κυρία* ἐστὶν ἡμέρα καὶ ἡ ὑπὸ τῶν ἀντιδίκων συγχωρηθεῖσα» καὶ Κατὰ Μειδίου, 84 «ἐπειδὴ πόθ' ἧκεν ἡ *κυρία*» καὶ 94 «ἐπεὶ ἧκεν ἡ *κυρία* τοῦ νόμου μὴ ἀπαντήσαντα Μειδίαν ἐπὶ τὴν δίαιταν ἀλλὰ καταλιπόντα». Πολυδεύκ. Η', 60 «εἰς τὴν *κυρίαν* μὴ ἀπαντήσας ἐρήμην

ὄφλῃ». Schömann, Antiquit. iur. publ. Græcorum, § 58. Dies ad orandam in iudicio diiudicandamque causam constituta ἡ *κυρία* dicitur. Τοῦ αὐτοῦ Griechische Alterthümer, I, σελ. 489. Meier und Schömann, σελ. 906. Eschbach, σελ. 562. Οἱ ἐφιέμενοι λοιπὸν νὰ πλουτίζωσι τὴν νεωτέραν γλῶσσαν ἐκ τοῦ ἀκενώτου θησαυροῦ τῆς προγονικῆς δύνανται πλὴν τοῦ ἡ *δικάσιμος* (ἡμέρα) κατὰ τὴν κρατήσασαν αὐτοῦ ἔννοιαν νὰ ποιῶνται χρῆσιν καὶ τοῦ *κυρία (ἡμέρα)* ἢ *ἡ κυρία τοῦ νόμου* ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου τεταγμένης δικασίμου ἡμέρας, στοιχοῦντες τῷ παραδείγματι τοῦ μακαρίτου Σαριπόλου, ὅστις πολλάκις ἐχρήσατο τῷ ὅρῳ τούτῳ ἐν τῷ Συστήματι τῆς ποινικῆς νομοθεσίας, τόμῳ Ε΄, §§ 1156, 1157, 1168 κἑξ.

ΙΕ΄

Συχνοτάτη ἀπέβη ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἡ χρῆσις τῆς λέξεως *δικαιοστάσιον* καὶ γνωριμωτάτη καὶ αὐτοῖς μὴ νομολόγοις ἡ ἔννοια αὐτῆς, ἤτοι τῆς ἀργίας ἢ ἀπραξίας τῶν δικαστηρίων. Ὁ Κουμανούδης ἐν τῇ Συναγωγῇ τῶν νέων λέξεων ἀνέγραψε μὲν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος λέξιν, παραλαβὼν αὐτὴν ἐκ τῶν ἐφημερίδων Αἰῶνος, Ἀκροπόλεως, Καθημερινῆς καὶ Παλιγγενεσίας, ἀλλ' οὐδεμίαν περὶ αὐτῆς, ὡς καὶ περὶ ἄλλων πολλῶν, ἐποιήσατο παρατήρησιν. «Δικαιοστάσιον, τό, γράφει, Λατ. iustitium, ὅ ἐστιν ἀργία δικαστηρίων». Ἡ λέξις ἀπαντᾷ πρὸ τῶν μνημονευθεισῶν ἐφημερίδων, καθόσον ἡμεῖς γε γινώσκομεν, ἐν τῇ α΄ ἐκδόσει (1855) τοῦ τοῦ Β. Οἰκονομίδου Ἐγχειριδίου τῆς πολιτικῆς δικονομίας § 3, δὲν ἐμφαίνει δ' ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτῆς τὴν ἔννοιαν ἐφ' ἧς παραλαμβάνεται, διότι δὲν πρόκειται νὰ δηλωθῇ ἡ στάσις τῶν *δικαίων*, ἀλλ' ἡ στάσις τῶν *δικῶν*, δι' ὃ καὶ ὀρθῶς ὁ ἐλλόγιμος καθηγητὴς Γ. Ζηκίδης, κακίζων τὴν λέξιν ἐν τῷ Ὀρθογραφικῷ καὶ Χρηστικῷ λεξικῷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἔκδ. β΄, γράφει ὅτι ἀντ' αὐτῆς λεκτέον *δικοστάσιον* ἢ *δικοστασία*. Ἡ λέξις *δικαιοστάσιον* κατεσκευάσθη κατὰ τὸ λατινικὸν iustitium, ὅπερ, σχηματισθὲν ἐκ τῆς συνθέσεως τοῦ ὀνόματος ius ἔχοντος τὴν σημασίαν οὐ μόνον τοῦ κατ' οὐσίαν δικαιώματος ἀλλὰ καὶ τῆς δίκης (L. 7 C. 3, 12 dies quibus debent *iura* differri. Heumann Handlexicon zu den Quellen des römischen Rechts ἐν λ. ius) καὶ τοῦ ῥήματος sisto (sistere), δηλοῖ στάσιν, παῦσιν, ἀναστολὴν τῆς δίκης. Πρβλ. Gellii Noct. Att. XX, 1, 43 iustitium, id est iuris inter eos quasi interstitionem quandam et cessationem: quibus diebus nihil cum his agi iure posset καὶ Lexicon

totius latinitatis, ἐν ᾧ φέρεται iustitium. ἀπραξία iurisdicundi intermissio quæ fieri solet in pulico luctu et reipublicæ calamitatibus: quasi *iuris statio*, hoc est silentium per translationem. Ὁ Ζηκίδης προτείνει καὶ τὴν λέξιν *στασιδίκιον*, ἣν ἐδημιούργησε κατὰ τὰ *ἐρημοδίκιον* καὶ *κοινοδίκιον*. Εἰ καὶ ὑπάρχει ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ τὸ ὄνομα *κακοδίκιον*, ἡ λέξις *στησιδίκιον* ἀπαρέσκει ἡμῖν. Ἴδε περὶ τῶν ὀνομάτων *ἐρημοδίκιον* καὶ *κακοδίκιον* τὰ ἐν τοῖς ἄνω γεγραμμένα. Νεόπλαστα ἄλλα ὀνόματα ἀνάλογα τῷ ὀνόματι δικαιοστάσιον εἶναι τὰ *χρεοστάσιον* καὶ *τοκοστάσιον*. Ἴδε Ὀρθογραφ. καὶ Χρηστ. λεξικὸν Ζηκίδου, Ἑλληνογαλλ. λεξικὸν Βλάχου καὶ Συναγωγὴν νέων λέξεων Κουμανούδη.

ΙϚ'

Οἱ ἐν τῷ δικονομικῷ δικαίῳ ἀλλήλοις ἀντικείμενοι ὅροι iurisdictio volnntaria καὶ iurisdictio contentiosa ἀπαντῶσι τὸ πρῶτον ἐν Πανδέκταις,[1] ἐντεῦθεν δὲ περιῆλθον εἰς τὰς νεωτέρας γλώσσας, οἷον εἰς τὴν γαλλικὴν (juridiction volontaire καὶ juridiction contentieuse) καὶ εἰς τὴν ἰταλικὴν (giuridizione volontaria, giuridizione contenziosa). Καὶ γερμανιστὶ ἡ μὲν iurisdictio voluntaria καλεῖται freiwillige Gerichtsbarkeit ἡ δὲ iurisdictio contentiosa ὀνομάζεται streitige Gerichtsbarkeit. Τῶν ὅρων τούτων ἐν μὲν τοῖς Βασιλικοῖς ὁ μὲν iurisdictio contentiosa μεθερμηνεύεται διὰ τοῦ *δικαιοδοσία ἐναγώνιος*, ὁ δὲ iurisdictio voluntaria διὰ τοῦ *δικαιοδοσία ἁπλουστέρα*,[2] ἐν δὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς νόμοις καὶ τῇ νομικῇ γλώσσῃ ἐκεῖνος μὲν δηλοῦται διὰ τοῦ *δικαιοδοσία ἀμφισβητουμένη*, οὗτος δὲ συνήθως μὲν διὰ τοῦ *δικαιοδοσία ἑκουσία*, σπανίως δὲ διὰ τοῦ *δικαιοδοσία χαριστική*, κατὰ λέξιν μεταφρασθέντος τοῦ juridiction gracieuse. Περὶ τῶν ὅρων τούτων· παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς. Ὅ τε τῶν βυζαντιακῶν νόμων ὅρος *ἁπλουστέρα δικαιοδοσία* καὶ οἱ τῶν καθ' ἡμᾶς νόμων *ἑκουσία* ἢ *χαριστικὴ δικαιοδοσία* εἶναι ἀποδοκιμαστέοι, ἅτε ἥκιστα δηλωτικοὶ ὄντες τῆς ἐννοίας τῆς iurisdictionis voluntariæ, ἐγκριτέα δ' ἀντ' αὐτῶν εἰς τὴν νομικὴν γλῶσσαν τὸ *βεβαιωτικὴ* ἢ *ἐπικυ-*

---

[1]) L. 2 pr. (1, 16) Omnes Proconsules statim, quam Urbem egressi fuerint, habent iurisdictionem; sed non *contentiosam*, sed *voluntariam*.

[2]) Νόμ. 5 Βασ. (Ϛ', Β') «ἔχει (ὁ ἀνθύπατος) καὶ δικαιοδοσίαν τῆς Ρώμης ἐξελθὼν οὐ τὴν *ἐναγώνιον*, ἀλλὰ τὴν *ἁπλουστέραν*». Ὁ νόμος τῶν Βασιλικῶν ἰσοφαρίζει τῷ ἐν τῇ ἡγουμένῃ σημειώσει παρατεθέντι νόμῳ τῶν Πανδεκτῶν.

ρωτικὴ δικαιοδοσία ἢ εἴ τι ἕτερον ἁρμόζουσαν ἔννοιαν ἔχον ὄνομα. Ἐπίσης ἀπροσφυεῖς εἶναι καὶ οἱ πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας τῆς iurisdictio contentiosa ἐν τῇ συνηθείᾳ νενομισμένοι ὅροι *ἀμφισβητουμένη* καὶ *ἀναγκαστικὴ δικαιοδοσία*, διότι κατὰ τὴν γραμματικὴν αὐτῶν ἔννοιαν ἐκεῖνος μὲν δηλοῖ δικαιοδοσίαν ἀμφίβολον καὶ ἀβεβαίαν, οὗτος δὲ δικαιοδοσίαν ἀναγκάζουσαν. Ὁ δὲ ὅρος *ἐναγώνιος δικαιοδοσία* ὡς ἱκανῶς ἐμφαντικὸς τοῦ πράγματος δὲν εἶναι ἀπόβλητος τῆς γλώσσης, διότι τὸ ὄνομα *ἀγὼν* ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαστικοῦ ἀγῶνος, τουτέστι τῆς δίκης, ὡς γίνεται φανερὸν ἐκ τῶνδε τῶν ῥήσεων τῶν παλαιῶν. Πλάτ. Ἀπολογ. 24 C «ῥᾳδίως εἰς *ἀγῶνας* καθιστὰς ἀνθρώπους» καὶ 34 C «ἐλάττω τουτουῒ τοῦ *ἀγῶνος* ἀγωνιζόμενος» καὶ Κρίτ. 45 Ε «ὁ *ἀγὼν* τῆς δίκης ὡς ἐγένετο» καὶ Πολιτ. 494 Ε «δημοσίᾳ εἰς *ἀγῶνας* καθιστάντας». Ἀντιφῶν Περὶ τοῦ χορευτ. 21 «μελλόντων ἔσεσθαί μοι *ἀγώνων* πρὸς Ἀρίστωνα». Αἰσχύλ. Εὐμεν. 680, 747 (ἔκδ. Wecklein - Ζομαρίδου) «μένω ἀκοῦσαι πῶς ὁ *ἀγὼν* κριθήσεται». Πρβλ. καὶ Πλάτ. Εὐθύφρ. 3 Ε «κατὰ τὸν νοῦν *ἀγωνιεῖ* τὴν δίκην». Δείναρχ. Κατὰ Δημοσθ. 46 «πῶς δικάσετε τὸν ἀγῶνα». Οἱ παλαιοὶ Ἀθηναῖοι τὰς *(ἰδίας) δίκας* καὶ τὰς *γραφὰς* [ἐκάλουν] *ἀγῶνας ἰδίους* καὶ *ἀγῶνας δημοσίους*.

Τὸν ὅρον iurisdictio voluntaria δυνάμεθα νὰ ἐξελληνίσωμεν καὶ διὰ τοῦ *δικοκριτικὴ δικαιοδοσία*, σχηματίζοντες τὴν λέξιν *δικοκριτικὸς* ἐκ τοῦ *κρίνω τὴν δίκην*, ὅπερ φέρεται παρὰ τοῖς παλαιοῖς, οἷον παρ' Αἰσχύλῳ Εὐμεν. 433 καὶ 682 καὶ παρ' Ἡροδότῳ Β', 129, ἢ διὰ τοῦ *δικοτομικὴ δικαιοδοσία* ἐκ τοῦ *τέμνω τὴν δίκην*, ὅπερ ἰσοδύναμον ὂν τῷ *κρίνω τὴν δίκην* καὶ τῷ *διακρίνω τὴν δίκην* (Πλάτ. Νόμ. 937 Β. Ἡροδοτ. Α', 100) καὶ τῷ *διαιρῶ τὴν δίκην* (Αἰσχύλ. Εὐμεν. 472. Πλάτ. Πολιτικῷ 306 Β) κεῖται πολλάκις ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις, οἷον ἐν Βασιλικοῖς νόμ. 16 καὶ 17 (Ζ', Α') καὶ νόμ. 13 καὶ 19 (Ζ', Β') καὶ νόμ. 50 (ΙΑ', Β'), ἐν Νεαρᾷ 83 προοίμ. καὶ Νεαρᾷ 93, κεφ. α' καὶ παρ' Ἁρμενοπούλῳ § 88 (Γ', Ε'). Ἡ λέξις *δικοτομικὸς* τὸ πρῶτον κατεσκευάσθη ὑπὸ τῶν συντακτῶν τοῦ Λεξικοῦ Νομοτεχνικοῦ ἰταλοελληνικοῦ εἰς μεθερμηνείαν τοῦ giuramento decisorio (*δικοτομικὸς* ὅρκος) καὶ carte decisorie (*δικοτομικὰ* ἔγγραφα), τοῦ giuridizione contenziosa, ἐξελληνισθέντος ἐν αὐτῷ διὰ τοῦ *ἀμφισβητήσιμος* δικαιοδοσία, ὅπερ οὐδαμῶς κρεῖττον εἶναι τοῦ *ἀμφισβητουμένη δικαιοδοσία*.

ΙΖ΄

Ἀδρότατα εἰσεκώμασεν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ τὸ ὄνομα *δικόγραφον* εἰς δήλωσιν παντὸς τῆς δίκης ἐγγράφου ὑπὸ τῶν ἀντιδίκων πρὸς ἀλλήλους διαμειβομένου. Ἡ λέξις αὐτη, δι' ἧς ἐξηλληνίσθη ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ τῆς πολιτικῆς δικονομίας, οἷον τῶν ἄρθρων 136 - 140, τὸ Schriftsatz τοῦ γερμανικοῦ πρωτοτύπου καὶ ἣν καὶ ἐν ἄλλοις νόμοις ἀπαντῶσαν φέρουσιν ἀνὰ στόμα οἱ δικολόγοι, λέγοντες καὶ γράφοντες *δικόγραφον ἀγωγῆς, δικόγραφον ἐφέσεως, δικόγραφον ἀναψηλαφήσεως* κτλ., ἡ λέξις, λέγομεν, αὐτη εἶναι ἀσύστατος καὶ παρὰ τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐσχηματισμένη. Ὡς ἐσχηματίσθησαν τὰ οὐσιαστικά, *ζωγράφημα, πλαστογράφημα, ψευδογράφημα, σκιαγράφημα, λογογράφημα, δελτογράφημα, καλλιγράφημα*[1] καὶ οὐχὶ *ζώγραφον, πλαστόγραφον, ψευδόγραφον, σκιάγραφον, λογόγραφον, δελτόγραφον, καλλίγραφον, τηλέγραφον,* οὕτω καὶ *δικογράφημα* καὶ οὐχὶ *δικόγραφον* δύναται κανονικῶς νὰ ἐξενεχθῇ.[2] Ἴδε τὰ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Κόντου ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Παρνασσῷ, τόμ. Α΄, σελ. 436, περὶ τοῦ ὀνόματος *δελτογράφημα* καὶ ἐν τῷ Λογίῳ Ἑρμῇ, τόμ. Ε΄, § 17, σελ. 21, καὶ ἐν Γλωσσικαῖς Παρατηρήσεσι § 38, σελ. 97, περὶ τοῦ «*νόθου καὶ παρακεκομμένου*» *σχεδιόγραμμα* διειλημμένα. Ὁ Ζηκίδης φαίνεται ἐγκρίνων τὴν προκειμένην λέξιν ἐν τῷ Ὀρθογραφικῷ καὶ Χρηστικῷ λεξικῷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διότι καταλέγει αὐτὴν ἐν ταῖς «λέξεσι τῆς νῦν Ἑλληνικῆς» (σελ. 120 καὶ οβ΄)· ἀλλ' οὕτως ὁ ἐλλόγιμος ἀνὴρ φωρᾶται ἐπιλαθόμενος ὧν ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Λεξικοῦ, σελ. ιζ΄ - ιη΄, περὶ τοῦ σχηματισμοῦ νέων λέξεων ἐδογμάτισεν. «Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, γράφει, εἶναι λίαν εὔπλαστος περὶ τὴν

[1]) Τὰ *δελτογράφημα* καὶ *καλλιγράφημα* φέρονται ἐν τῇ τοῦ Κουμανούδη Συναγωγῇ ἀθησαυρίστων λέξεων.

[2]) Ὀρθῶς ἐσχηματίσθησαν καὶ αἱ νεωτερικαὶ λέξεις *τηλεγράφημα* καὶ *διττογράφημα*. Ἡ δευτέρα τῶν λέξεων τούτων ἀπαντᾷ ἐν κριτικῇ ἐπιστολῇ τοῦ ἐν Ὁλλανδίᾳ καθηγητοῦ Herwerden κατακεχωρισμένῃ ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Ἀθηνᾷ, τόμ. Δ΄, σελ. 372, ἐθησαυρίσθη δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Κουμανούδη ἐν τῇ Συναγωγῇ νέων λέξεων. Ἐν τῷ ͵ΓΤΝΖ΄ νόμῳ τῆς 28 νοεμβρίου 1911 περὶ ὀργανισμοῦ τῆς κεντρικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου τῆς δικαιοσύνης καὶ ἐν τῷ διατάγματι τῆς 18 δεκεμβρίου 1911 φέρονται αἱ νεόπλαστοι λέξεις *δακτυλογραφῶ, δακτυλογράφος, δακτυλογραφία*· ἐκ τούτων δὲ κατ' ἀναλογίαν τῶν ἐν τοῖς ἄνω μνημονευθέντων ὀνομάτων δύναται νὰ σχηματισθῇ καὶ τὸ ὄνομα *δακτυλογράφημα*.

σύνθεσιν καὶ τὸν σχηματισμὸν νέων ὅρων ἐπιτηδειοτάτη, οὗ ἕνεκα καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι ἐξ αὐτῆς δανειζόμενοι πλάσσουσι νέους, ἀλλὰ τοῦτο ἀναγκαίως ἔχει νὰ γίνηται οὐχὶ αὐθαιρέτως καὶ εἰκῆ, ἀλλὰ κατὰ κανόνας καὶ ἄλλα ἀνάλογα ἢ ὅμοια. Λέξεις παρὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἑλληνικῆς πεπλασμέναι οὐδαμῶς δύνανται Ἑλληνικαὶ νὰ νομίζωνται ἀλλ' ἀνελλήνιστοι καὶ βάρβαροι. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς οὐδαμῶς ψέγομεν τὴν δημιουργίαν νέων λέξεων, ἀνάγκης οὔσης, ἀλλὰ τὴν παρὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἑλληνικῆς πλαστουργίαν τοιούτων λέξεων, αἵτινες κινδυνεύουσι νὰ καταστήσωσιν ὅλως ἄμορφον καὶ δυσειδῆ τὴν νέαν Ἑλληνικήν». Προδήλως ἡ λέξις *δικόγραφον* «παρὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἑλληνικῆς ἐπλαστουργήθη», ἐφ' ᾧ καὶ ὤφειλε νὰ ψέξῃ αὐτὴν ὁ Ζηκίδης.

Ἡ ἔννοια τοῦ ὑποκειμένου ἐν τῷ λόγῳ ὀνόματος ἐδηλοῦτο ὑπὸ τῶν παλαιῶν διὰ τοῦ *ἔγκλημα δίκης* ἢ ἁπλῶς *ἔγκλημα*·[1] ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦτο, ἐξαλλοιωθείσης τέλεον τῆς ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ μνημονευθείσης αὐτοῦ ἐννοίας, ἐν τῇ νεωτέρᾳ δηλοῖ ἐν μὲν τῇ καθόλου ἐννοίᾳ πᾶν ὑπὸ τοῦ ποινικοῦ νόμου κολαζόμενον ἀδίκημα, ἐν δὲ τῇ ἐπὶ μέρους τὸ κακούργημα (crime).

ΙΗ΄

Κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ ἄρθρου 880, ἐδ. 3, τῆς πολιτικῆς δικονομίας «ἐπὶ ἀποδόσεως ἀκινήτων κτημάτων, ἐπὶ νομῆς αὐτῶν καὶ τῶν αὐτοῖς ἰσοτίμων δικαιωμάτων ἀποβάλλεται τῆς διακατοχῆς ὁ καταδικασθεὶς καὶ ἐγκαθίσταται εἰς αὐτὴν ὁ αἰτῶν τὴν ἐκτέλεσιν». Ἡ ἐκτέλεσις δηλονότι τῆς διατασσούσης τὴν ἀπόδοσιν ἀκινήτου ἀποφάσεως γίνεται δι' ἐγκαταστάσεως τοῦ νικήσαντος διαδίκου εἰς τὴν νομὴν τοῦ ἐπιδικασθέντος ἀκινήτου ἀσφαλιζομένης κατὰ πάσης διαταράξεως διὰ προσωπικῆς κρατήσεως. Καὶ ὑπὸ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου διετάσσετο ἡ ἐγκατάστασις εἰς τὴν νομὴν τοῦ κτήματος· ἡ ἐγκατάστασις δὲ αὕτη ἐκαλεῖτο *ἐμβατεία* ἢ *ἐμβάτευσις* ἢ κατὰ τὸ δίκαιον τοῦ ἑλληνισμοῦ *ἐμβαδεία*,[2] τὸ δὲ ῥῆμα *ἐμβατεύω*. «*Ἐμβατεία*, ἀναγινώσκεται ἐν τοῖς

---

[1]) Ἐπὶ τῶν *ἰδίων* ἤτοι τῶν ἰδιωτικῶν δικῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ *γραφή*, ὅπερ ἐλέγετο ἐπὶ τῶν δημοσίων δικῶν. Ἴδε Ἁρποκρατ. ἐν λ. *λῆξις*. Πολυδεύκ. Η΄, 29. Bekker, I, σελ. 185, 244. Δημοσθ. Πρὸς Ζηνόθ. 4, 27 καὶ Πρὸς Φορμίων. 15 καὶ Πρὸς Πανταίν. 22, 39 καὶ Πρὸς Ναυσίμαχ. 15 κτλ. Πρβλ. Meier und Schömman, σελ. 790. Lipsius, σελ. 240 κἑξ. Wachschmuth, II, § 106, σελ. 261.

[2]) Παπούλιας ἐν Ἐμπραγμ. ἀσφαλείᾳ, σελ. 131. Herwerden Lexicon. Mit-

῾Ανεκδότοις τοῦ Βεκκήρου, Ι, σελ. 269, ἐστὶν ἡ νυνὶ λεγομένη διὰ τοῦ *δ ἐμβαδία,* τὸν δανειστὴν *ἐμβατεῦσαι* καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὰ κτήματα τοῦ ὑποχρέου, ἐνεχυριάζοντα τὸ δάνειον». Μ. ᾿Ετυμολογ. ἐν λ. ἐμβατεῦσαι καὶ ἐξούλης δίκη «Οἱ δίκην νικήσαντες, ὥστε ἀπολαυεῖν χώραν ἢ οἰκίαν, ἔπειτα *ἐμβατεύειν* κωλυόμενοι ἢ *ἐμβατεύσαντες* ἐξελαυνόμενοι δίκην εἰσάγουσι πρὸς τοὺς ἐξελαύνοντας ἢ οὐκ ἐῶντας *ἐμβατεύειν*·[1] καὶ αὕτη ἡ δίκη λέγεται *ἐξούλης* ἀπὸ τοῦ ἐξίλλειν, ὅ ἐστι κωλύειν. Οἱ γὰρ παλαιοὶ τὸ κωλύειν ἢ ἀπελαύνειν ἐξίλλειν ἔλεγον». ῾Αρποκρατίων ἐν λ. ἐξούλης, ὄνομα δίκης, ἣν ἐπάγουσιν οἱ φάσκοντες ἐξείργεσθαι τῶν ἰδίων κατὰ τῶν ἐξειργόντων. Εἴρηται μὲν τοὔνομα ἀπὸ τοῦ ἐξέλλειν, ὅ ἐστιν ἐξωθεῖν καὶ ἐκβάλλειν. δικάζονται δὲ ἐξούλης κἀπὶ τοῖς ἐπιτιμίοις οἱ μὴ ἀπολαμβάνοντες ἐν τῇ προθεσμίᾳ, ὑπερημέρων γιγνομένων τῶν δικασθέντων, οἱ δὲ ἁλόντες ἐξούλης καὶ τῷ ἑλόντι ἐδίδοσαν ἃ ἀφῃροῦντο αὐτοῦ καὶ τῷ δημοσίῳ κατετίθεσαν τὰ τιμηθέντα... Ὅτι δὲ ἐπὶ παντὸς τοῦ ἐκ τῶν ἰδίων ἐκβαλλομένου τάττεται τοὔνομα, καὶ οὐχ ὡς οἴεται Κακήλιος μόνος τῶν ἐκ καταδίκης ὀφειλόντων», ἔνθα ὁ Maussacus σημειοῦται· Græci *ἐξούλης* δίκην, Romani *unde vi* et de *vi armata* habebant. Ἴδε καὶ ῾Ησύχιον «*ἐμβατεῦσαι* τὸ κατέχειν καὶ καρποῦσθαι χωρίον ἢ οἰκίαν». Δημοσθέν. Πρὸς ᾿Απατούριον 6 «οἱ χρῆσται κατήπειγον αὐτὸν ἀπαιτοῦντες καὶ *ἐνεβάτευον* εἰς τὴν ναῦν». Ἴδε καὶ Bœckh. Corp. inscrpt. græc. 88. ᾿Εκ τούτων πάντων γίνεται δῆλον ὅτι ὑπὸ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου ἐδίδοτο ἡ ἐμβατεία ἢ ἡ ἐμβάτευσις, ἤτοι ἡ ἐγκατάστασις εἰς τὴν νομὴν πράγματός τινος, πρῶτον μὲν τῷ δανειστῇ, ὅστις, μὴ ἐκτισθέντος τοῦ χρέους, ἐγκαθίστατο εἰς τὴν νομὴν τοῦ ὑποτεθέντος κτήματος, δεύτερον δὲ τῷ νικήσαντι τὴν περὶ κυριότητος δίκην, ὅστις ἐγκαθίστατο εἰς τὴν νομὴν τοῦ κτήματος, οὗ ἐπεδικάσθη ἡ κυριότης· τρίτον δὲ τῷ βιαίως ἐκβληθέντι τῆς νομῆς, ὅστις, εἰσάγων τὴν ἐξούλης δίκην, ἐγκαθίστατο εἰς τὴν νομὴν τοῦ κτήματος, ἀφ' οὗ ἐξεβλήθη, ὅτε ἡ ἐξούλης ἰσοδυνάμει τῷ interdicto unde vi· τέλος δὲ τοῖς γνησίοις παισὶ τοῦ ἀποθανόντος, οἵτινες ἠδύναντο ἄνευ προσφυγῆς εἰς τὴν ἀρχὴν νὰ ἐγκα-

---

teis, Reichsrecht und Volksrecht, σελ. 413. ᾿Εν δὲ τῇ πρόσθεν μνημονευθείσῃ ἐπιγραφῇ τῆς ᾿Εφέσου ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἐγκαταστάσεως εἰς τὴν νομὴν κεῖνται τὸ ὄνομα *ἔμβασις* καὶ τὸ ρῆμα *ἐμβαίνω*.

[1]) ᾿Ορθῶς παρατηροῦσιν ὁ Hitzig, σελ. 138 καὶ ὁ Beauchet, III, σελ. 265 ὅτι ἡ *δίκη ἐξούλης,* διδομένη πρὸ μὲν τῆς ἐμβατεύσεως τῷ ἐμβατεύειν κωλυομένῳ ἰσοφαρίζει πρὸς interdictum adipiscendæ possessionis, μετὰ δὲ τὴν ἐμβάτευσιν τῷ ἐξελαυνομένῳ πρὸς interdictum recuperandæ possessionis (interdictum unde vi).

τασταθῶσιν εἰς τὴν νομὴν τῆς κληρονομίας (Ἰσαῖ. Περὶ τοῦ Ἀστυφίλ. κλήρου 3 «εἰς τὸ χωρίον *ἐνεβάτευσε*» καὶ Περὶ τοῦ Πύρρου κλήρου 62 «ἐβάδιζεν ἂν ἡ γνησία εἰς τὰ ἑαυτῆς πατρῷα»), ἥτις τότε ἐκαλεῖτο *ἀνεπίδικος*. Ἰσαῖ. Περὶ τοῦ Πύρρου κλήρου 59 καὶ Περὶ τοῦ Κίρωνος κλήρου 34. Bekker, I, σελ. 183. Ὁ περὶ τούτων καὶ ἄλλων ἐννοιῶν τῆς *ἐμβατείας* ἢ *ἐμβατεύσεως* καὶ τῆς συναφοῦς *ἐξούλης δίκης*, δι᾽ ἧς ἡ ἐμβατεία ἐπροστατεύετο πλείονα εἰδέναι ἐφιέμενος ἀναγνώτω Meier und Schömann, σελ. 523, 603, 606, 667, 696, 874, 966 κἑξ. Lipsius, σελ. 676. Beauchet, I, σελ. 334, 440, 441· II, σελ. 213· III, σελ. 230, 262 κἑξ., 273, 396, 398, 594· IV, σελ. 50, 127, 310, 415, 500. Ch. Lécrivain, ἄρθρον περὶ τῆς ἐξούλης δίκης ἐν τῷ Dictionnaire τῶν Daremberg et Saglio. Shmith - Τσιβανοπούλου ἐν λ. *ἐμβατεία*. Hudtwalcker Ueber die öffentlichen und privat- Schiedrichter - Diäteten - Jena, 1812. Eschbach, σελ. 566. Mitteis Reichsrecht und Volksrecht, σελ. 413. Hitzig, Das griechische Pfandrecht, σελ. 81 κἑξ. Παππούλιαν, σελ. 131 κἑξ. Ἡμεῖς δ᾽ ἐνθάδε τὰς λέξεις *ἐμβατεία, ἐμβάτευσις* καὶ *ἐμβατεύω* σκοποῦντες, προτείνομεν τοῖς τὴν κάθαρσιν καὶ τὸν ὡραϊσμὸν τῆς νομικῆς γλώσσης διώκουσι τὸ κατὰ τὴν παρατεθεῖσαν διάταξιν τῆς δικονομίας ἐκτελεστικὸν μέσον τῆς εἰς τὴν νομὴν παραπομπῆς νὰ καλῶσιν *ἐμβατείαν* ἢ *ἐμβάτευσιν*, περὶ δὲ τοῦ νικήσαντος τὴν δίκην διαδίκου (τοῦ ἐπισπεύδοντος τὴν ἐκτέλεσιν κατὰ τὴν ἐν τῇ συνηθείᾳ φρασιολογίαν) νὰ λέγωσιν *ἐμβατεύει, ἐνεβάτευσεν*, εἰς τὸ ἀκίνητον, εἰς τὸ κτῆμα, εἰς τὴν οἰκίαν κτλ.

ΙΘ΄

«Τὸ ὄνομα *διαιτησία*, γράφει ὁ ἀείμνηστος Κόντος ἐν ταῖς Γλωσσικαῖς Παρατηρήσεσι, σελ. 508, οὗ πολλὴ χρῆσις γίνεται ἐν τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς χρόνοις, παρ᾽ οὐδενὶ οὔτε τῶν παλαιῶν οὔτε τῶν μεταγενεστέρων εὑρίσκεται. Οἱ Ἕλληνες ἔλεγον *δίαιτα, δίαιταν ἐπιτρέπω*,[1] *ὀφλι-*

[1]) Τουτέστιν, ὡς κοινῶς λέγομεν, ἀναθέτω εἴς τινα νὰ δικάσῃ ὡς διαιτητής. Ἐκ τῶν πολλῶν τῆς ῥήσεως ταύτης μαρτυρίων καταλέγομεν τάδε. Λυσί. Κατὰ Διογείτ. 2 «ἔπεισα αὐτοὺς *τοῖς φίλοις ἐπιτρέψαι δίαιταν*» καὶ Ἀποσπάσμ. 6 «οὐδεπώποτ᾽ ἠθέλησε λόγον περὶ ὧν ἐνεκάλει ποιήσασθαι *οὐδὲ δίαιταν ἐπιτρέψαι*». Ἰσοκράτ. Πρὸς Καλλίμαχ. 13 «οὐκ ἄν ποτε *ἐπέτρεψε Νικομάχῳ τὴν δίαιταν*». Λέγεται δὲ καὶ *ἐπιτρέπομαι τὴν δίαιταν* καὶ *ἐπιτρέπω τινὶ* ἄνευ τοῦ *δίαιτα*. Λουκιαν. Θεῶν Διαλογ. κ΄, 2 «οὐδ᾽ ἡμεῖς δεδίαμεν οὐδ᾽ ἂν ὁ Ἄρης ὁ σὸς *ἐπιτραπῇ τὴν δίαιταν*». Δημοσθέν. Πρὸς Βοιωτ. ὑπὲρ προικὸς 16 «παρα-

σκάνω τὴν δίαιταν» [1] τουτέστι καταδικάζομαι ὑπὸ διαιτητῶν, ἀπόλλυμι δίκην ὑπὸ διαιτητοῦ δικασθεῖσαν. Ἑπόμενοι καὶ ἡμεῖς τοῖς παλαιοῖς ὀφείλομεν νὰ λέγωμεν *δίαιτα* ἀντὶ *διαιτησία* καὶ εἰς μεθερμηνείαν τοῦ γαλλικοῦ ὅρου τοῦ διεθνοῦς δικαίου arbitrage internationale νὰ ποιώμεθα χρῆσιν τοῦ *διεθνὴς δίαιτα* ἀντὶ τοῦ *διεθνὴς διαιτησία.*

Τὴν ἀφῃρημένην ἔννοιαν τοῦ *ἐπιτρέπω* ἐδήλουν οἱ παλαιοὶ διὰ τοῦ ἐκ τοῦ ῥήματος τούτου παρηγμένου ὀνόματος *ἐπιτροπή,* [2, 3] τὴν δὲ ἔγγραφον οὕτως εἰπεῖν αὐτῆς πίστωσιν *συνθήκην* ἢ *συνθήκας,* ἐξυπακουομένου τοῦ ὀνόματος *ἐπιτροπῆς* ἢ *διαίτης,* ὡς μαρτυροῦσι πάμπολλαι ῥήσεις ἄλλων τε πολλῶν συγγραφέων καὶ δὴ καὶ τοῦ Δημοσθένους, οἷον ἐν τῷ Πρὸς Ἀπατούριον λόγῳ 14 - 19, 22, 29, ἐξ ὧν ἀρκούμεθα παρατιθέμενοι ἐνθάδε δύο καὶ μόνας. «Πεισθέντες ὑπὸ τῶν παρόντων εἰς ἐπιτροπὴν ἔρχονται καὶ γράψαντες συνθήκας ἐπιτρέπουσιν ἑνὶ μὲν διαιτητῇ κοινῷ πολίτῃ αὐτῶν», «ἐτέθησαν αἱ συνθῆκαι παρ' Ἀριστοκλεῖ καὶ ἡ ἐπιτροπὴ ἐγένετο Φωκρίτῳ καὶ Ἀριστοκλεῖ καὶ ἐμοί». Παρ' ἡμῖν ἥ τε σύμβασις, δι' ἧς οἱ διαφερόμενοι ἐπιτρέπουσι διαιτηταῖς τῆς διιστάσης αὐτοὺς διαφορᾶς τὴν διάλυσιν, καὶ τὸ βεβαιοῦν ταύτην ἔγγραφον ἐν τοῖς κειμένοις νόμοις καὶ ἐν τοῖς νομικοῖς συγγράμμασι καὶ ἐν τῇ συνηθείᾳ καλεῖται *συνυποσχετικόν,* προσυπακουομένου τοῦ ὀνόματος *συμβόλαιον* ἢ *ἔγγραφον.* [4] Ἀλλὰ τὸ τοῖς παλαιοῖς ἄγνωστον τοῦτο ὄνομα, τὸ ὑπὸ τῶν νέων Ἑλλήνων κακοζήλως κατασκευασθὲν εἰς μεθερμηνείαν τοῦ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καλουμένου compromissum (ἴδε νόμ. 2, 14, 16 § 1, 21 § 4, 25, 30, 43,

---

γραψάμενοι Σόλωνα Ἐρχιέα διαιτητὴν *τούτῳ ἐπετρέψαμεν»* καὶ Πρὸς Ἀπατούρ. 14 *«ἐπιτρέπουσιν ἑνὶ διαιτητῇ κοινῷ Φωκρίτῳ πολίτῃ* αὐτῶν». Ὁδοῦ πάρεργον ἡμῖν εἰρήσθω ὅτι, ὡς λέγεται *ἐπιτρέπω τινὶ τὴν δίαιταν,* οὕτω λέγεται καὶ *ἐπιτρέπω τινὶ τὴν πολιτείαν,* ἤτοι *ἐπιτρέπω τινὶ* (ἐξουσίαν τινὶ δίδωμι) *διατάξαι* ἢ *διακοσμῆσαι τὰ τῆς πολιτείας.* Ἴδε Κόντον ἐν Ἀθηνᾷ, τόμ. Γ', σελ. 312.

¹) Δημοσθέν. Πρὸς Ἄφοβον 50.

²) Πρβλ. Hudwalcker, Über die öffentlichen und Privat-Schiedsrichter-Diäteten in Athen, σελ. 174, σημ. 20, Jena, 1812. Mathias, Das griechische Schiedsgericht, σελ. 23. Rostock 1892. Beauchet, II, σελ. 154, IV, σελ. 322, σημ. 1.

³) Ἀναμφιλέκτως τὰς λέξεις ταύτας εἶχον ὑπ' ὄψει οἱ συντάκται τοῦ Νομοτεχνικοῦ Λεξικοῦ, ὅτε τοὺς ἰταλικοὺς ὅρους compromesso καὶ atto di compromesso ἐξῃλλήνιζον *συνεπίτρεψις, συνεπιτρεπτικὸν* καὶ *συνεπιτρέπω.* Ἀλλὰ διατί ἐξήνεγκαν τὰς λέξεις ταύτας ἐν συνθέσει μετὰ τῆς *σὺν* προθέσεως; δὲν ἤρκουν αἱ ἁπλαῖ *ἐπιτρέπω, ἐπιτρεπτικὸν* (συμβόλαιον, ἔγγραφον), *ἐπιτροπή;*

⁴) Τὸ πλῆρες *(συνυποσχετικὸν ἔγγραφον)* ἀπαντᾷ ἐν τῷ διατάγματι τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος τῆς 18 μαΐου 1829, ἄρθρῳ 3.

45 Πανδ. 4, 8), εἶναι ἥκιστα ἐμφαντικὸν τοῦ πράγματος, διότι, καθόλου ἔννοιαν ἔχον, δύναται νὰ κατηγορηθῇ ἐπὶ παντὸς περὶ οἱασδήποτε ἐνδίκου σχέσεως συμβολαίου, ἐν ᾧ, ὡς εἰκός, ἀείποτε προϋπόκειται ἀμοιβαία ἡ τῶν συμβαλλόντων βούλησις· νομίζομεν δὲ ὅτι, ὡς λέγομεν, *σύμβασις μισθώσεως, σύμβασις ἐντολῆς, σύμβασις δανείου, σύμβασις προικός,* καθ' ὅμοιον τρόπον δυνάμεθα νὰ λέγωμεν καὶ *σύμβασις* ἢ *σύμφωνον διαίτης* ἢ κάλλιον κατὰ τοὺς παλαιοὺς *συνθήκη διαίτης.*[1] Ἐν τοῖς Βυζαντιακοῖς νόμοις οἱ μὲν διαιτηταὶ καλοῦνται *αἱρετοὶ δικασταὶ* καὶ *αἱρετοὶ διαγνώμονες,* τὸ δὲ συνυποσχετικὸν *αἱρετὸν δικαστήριον, αἱρετὸν σύμφωνον, περὶ αἱρετοῦ δικαστηρίου σύμφωνον, σύμφωνον αἱρετοῦ δικαστηρίου.* Ἴδε νόμ. 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 19; 20, 21, 25, 27, 30, 32, 34, 36, 39, 40, 42, 43, 46, 50, 54, 55 Βασιλ. (Ζ', Β'). Ἀναμφίλεκτον μὲν εἶναι ὅτι τῶν ὅρων τούτων τοῦ βυζαντιακοῦ δικαίου ὁ ὅρος *αἱρετοῦ δικαστηρίου σύμφωνον* εἶναι προτιμότερος τοῦ ἐν τῇ συνηθείᾳ φερομένου, ἅτε τοῦ πράγματος δηλωτικώτερος ὤν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ ἐπεκράτησεν ὁ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου ὅρος *διαιτητής,*[2] ἐπάναγκες δ' ὑπάρχει, ὡς ἐρρήθη, νὰ ἀντικατασταθῇ τὸ *διαιτησία* διὰ τοῦ *δίαιτα,* ὁ ἐν τοῖς πρόσθεν ὑφ' ἡμῶν εἰσηγηθεὶς ὅρος *σύμβασις* ἢ *σύμφωνον* ἢ *συνθήκη διαίτης* εἶναι προκριτώτερος οὐ μόνον τοῦ ἐκφύλου καὶ ἀπροσδιονύσου ὅρου τῆς συνηθείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀρτίως μνημονευθέντος ὅρου τῶν βυζαντιακῶν νόμων.[3]

Ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ *διαιτητὴς* παρήχθη τὸ ἐπίθετον *διαιτητικός,* ὅπερ ἀπαντᾷ παρὰ Στράβωνι, Γ', 451 («ἀπολείπεταί τις λόγος ἡμῖν *διαιτητικὸς*») καὶ ἐν ἀττικῷ ψηφίσματι ἐκδεδομένῳ ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Ἀθηναίῳ, τόμ. Ζ', σελ. 95 *(διαιτητικὸν νόμον),* εἶναι δὲ σύνηθες καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομοθεσίᾳ, οἷον ἐν τῇ πολιτικῇ δικονο-

---

[1]) Τῷ ὅρῳ τούτῳ ἐχρήσατο ἤδη ὁ περὶ τὸ ἀττικὸν δίκαιον καὶ τὴν προγονικὴν γλῶσσαν ἐμπειρότατος κ. Π. Φωτιάδης ἐτ ταῖς Συμβολαῖς εἰς τὸ ἀττικὸν δίκαιον. Ἴδε Ἀθηνᾶν, τόμ. ΙΓ', σελ. 12.

[2]) Ἐν τοῖς πρώτοις ἑλληνικοῖς νομοθετήμασιν, οἷον ἐν τῷ ΙΒ' ψηφίσματι τῆς Δ' Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, ἄρθρ. 2 καὶ 3, καὶ ἐν τῷ διατάγματι τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος τῆς 18 μαΐου 1829, ἄρθρ. 3-5, ἅπερ εὕρηνται κατακεχωρισμένα ἐν Ἑλληνικοῖς Κώδιξι Γ. Ῥάλλη, τόμ. Β', σελ. 988 κἑξ. (ἔκδ. 1856) οἱ διαιτηταὶ καλοῦνται καὶ *αἱρετοὶ κριταί.*

[3]) Καὶ ἐν γερμανικῇ γλώσσῃ ἡ προκειμένη σύμβασις καλεῖται Shiedsvertrag, καὶ Kompromissvertrag τουτέστι διαίτης σύμβασις. Ἐν τῇ γαλλικῇ καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ γλώσσῃ ἐπεκράτησαν τὰ ἐκ τῆς λατινικῆς παρηγμένα compromis καὶ compromesso.

μίᾳ (ἄρθρ. 108, 112, 116, 117, 120 - 123), ἐν τῷ ΑΧΛΘ' νόμῳ καὶ ἐν ταῖς Προξενικαῖς Ὁδηγίαις τοῦ ἔτους 1834 (ἄρθρ. 22), ἐν οἷς φέρονται αἱ νομικαὶ φράσεις *διαιτητικὸν δικαστήριον* (Schiedsgericht) *διαιτητικὴ δίκη, διαιτητικὴ ἀπόφασις, διαιτητικὴ ὑπηρεσία,* ἤτοι λειτουργία διαιτητοῦ (Schiedsrichteramt). Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ λέγωμεν καὶ *διαιτητικὴ διαδικασία* (Schiedsricterliches Verfahren).

Ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκους, Η', 64 μνημονεύεται καὶ τὸ ρῆμα *διαιτῶ,* ὅπερ, σημαῖνον *εἶμαι διαιτητὴς* καὶ *δικάζω ὡς διαιτητής,* φέρεται παρὰ Δημοσθ. Κατὰ Μειδ. 84 καὶ Κατὰ Εὐεργ. 11 καὶ Πρὸς Κάλλιπ. 16 καὶ Πρὸς Ἀπατούρ. 21, 31, 34, παρ' Ἰσαίῳ Ἀποσπ. 1, 11, παρ' Ἁρποκρατίωνι ἐν λ. Διαιτηταὶ καὶ παρ' ἄλλοις. Συνηθέστερον δ' ὅμως τὸ ρῆμα τοῦτο ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ *καταδικάζω ὡς διαιτητὴς* ἀπαντᾷ ἐν συνθέσει μὲν μετὰ τῆς *κατὰ* προθέσεως *(καταδιαιτῶ, κατεδιῄτησα, καταδεδιῄτηκα),* ἐν συντάξει δὲ μετὰ τῆς αἰτιατικῆς *τὴν δίκην* ἢ *τὴν δίαιταν,* ἕνεκεν δὲ τῆς προθέσεως καὶ μετὰ γενικῆς τοῦ προσώπου. Ἐκ πολλῶν παραδειγμάτων τῆς χρήσεως ταύτης τοῦ ρήματος *καταδιαιτῶ* ἀρκούμεθα παρατιθέμενοι τάδε· Ἰσαῖ. Ἀποσπ. 1, 11 «τοῖς διαιτῶσι μέγιστα ἦν σημεῖα τοῦ ψεύδεσθαι τούτους καὶ *κατεδιῄτησαν αὐτῶν*». Δημοσθ. Πρὸς Ἀπατούρ. 16 «ᾔσθετο ὁμογνώμονας ὄντας ἐμὲ καὶ τὸν Φώκριτον καὶ ἔγνω *καταδιαιτήσοντας* ἡμᾶς ἑαυτοῦ» καὶ Πρὸς Βοιωτ. περὶ τοῦ ὀνόματ. 37 «ἐρήμην (τὴν δίκην) ἐάσας *καταδιαιτῆσαι*» καὶ Πρὸς Βοιωτ. ὑπὲρ προικὸς 17 «οὐκ ἀπαντήσαντος πρὸς τὸν διαιτητὴν ἐρήμην (τὴν δίκην) *κατεδιῄτησεν αὐτοῦ*» καὶ Κατὰ Μειδίου 92 «ἔρημον *καταδιαιτησάντων αὐτοῦ* τηλικαύτην *δίκην*» καὶ 96 «τὴν δίκην ἣν *κατεδιῄτησεν*» καὶ 84 «ὡς οὔτ' ἐγὼ συνεχώρουν οὔθ' οὗτος ἀπήντα, τῆς δ' ὥρας ἐγίγνετ' ὀψέ, *κατεδιῄτησε* (τὴν δίαιταν)», ἔνθα ὁ Weil (Plaidoyers politiques de Demosthène) σημειοῦται «κατεδιῄτησεν, condamna par jugement arbitral» καὶ Πρὸς Καλλικλ. 31 «αὐτὸς ἐρήμην *μου καταδεδιῄτηται* τοιαύτην ἑτέραν *δίκην*». Ἰσοδύναμον τὸ *καταδιαιτῶ τὴν δίκην* εἶναι ἐπὶ διαιτητῶν τὸ *καταγιγνώσκω τινος τὴν δίαιταν,* οὗ παράδειγμα παρέχει ἡμῖν ὁ Δημοσθένης Πρὸς Ἀπατούρ. 33 «ἐρήμην αὐτοῦ ἐν τῇ ἀποδημίᾳ *κατέγνω τὴν δίαιταν*». Ἄξιον σημειώσεως εἶναι καὶ τόδε· καθάπερ τὸ *καταγιγνώσκω* ἀντίκειται τῷ *ἀπογιγνώσκω* καὶ τὸ *καταψηφίζομαι* τῷ *ἀποψηφίζομαι* καὶ τὸ *καταδικάζω* τῷ *ἀποδικάζω,* οὕτω τὸ *καταδιαιτῶ* ἀντιτίθεται τῷ *ἀποδιαιτῶ,* ἤτοι δικάζων ὡς διαιτητὴς φέρω τὴν ψῆφον ὑπέρ τινος, ψῆφον ἀπολύουσαν. Παραδείγματα βλέπει τις παρ' Ἰσαίῳ Ἀποσπ. 1, 12 «οἱ διαιτηταὶ αὐτῶν ἀπεδιῄτησαν» παρὰ Δημοσθένει Πρὸς Βοιωτ. ὑπὲρ προικὸς 17 «*ἀπεδιῄτησέ μου* ὁ διαιτητὴς» καὶ Κατὰ Μειδίου 93

«τὴν *δίαιταν* αὐτῷ *ἀποδιαιτήσομεν*» καὶ Πρὸς Τιμόθ. 19 «ὁ διαιτητὴς οὐ κατεδιῄτα, ἀλλ' ἀπιὼν ᾤχετο *ἀποδιαιτήσας τούτου τὴν δίαιταν*». Ἐλέχθη δὲ καὶ ἐπὶ πάθους *δίκη ἀποδεδιῃτημένη* ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους ἐν τῷ Κατὰ Μειδίου 85 «ἣν (δίαιταν) καταδεδιῃτήκει ταύτην *ἀποδεδιῃτημένην* ἀποφαίνειν» καὶ 96 «ἣν (δίκην) κατεδιῄτησεν *ἀποδεδιῃτημένην* ἀπέφηνε» Πρβλ. καὶ τὸ *δίκη δεδικασμένη* παρ' Ἀντιφῶντι Περὶ τοῦ Ἡρώδ. φόνου 87. Περὶ τῶν ἀλλήλοις ἀντικειμένων τούτων ῥημάτων ὁ Valesius εἰς Ἁρποκρατίωνα γράφει «*Ἀπογνῶναι*. Contrarium *καταγνῶναι*. Aeschines περὶ παραπρ. initio: et κατὰ Κτησιφ. pag. 60 et Demosthenes κατὰ Ἀνδροτίωνος et similiter *ἀποδιαιτᾶσθαι* et *καταδιαιτᾶσθαι* de arbitris eodem sensu dicitur, quo *ἀπογνῶναι* et *καταγνῶναι* de iudicibus. Dem. Πρὸς Βοιωτὸν de materna dote sic sæpe loquitur». Περὶ τοῦ *ἀπογινώσκω* καὶ *καταγινώσκω* ἴδε κατωτέρω. Ἐν προσθήκης μέρει παρατηρητέον ὅτι ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκους, Η', 64, κεῖται καὶ τὸ ἐπίθετον *διαιτήσιμος* δηλοῦν τὸν ἀνήκοντα εἰς διαιτητήν, τὸν δυνάμενον νὰ ὑπαχθῇ εἰς δίαιταν. Τοῦ ἐπιθέτου τούτου δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς νὰ ποιώμεθα χρῆσιν, καλοῦντες *διαιτησίμους δίκας* τὰς ὑπαγομένας εἰς διαιτητὰς ἢ δυναμένας κριθῆναι ὑπὸ διαιτητῶν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς μὴ τοιαύτας, οἷον τὰς γαμικὰς καὶ ἄλλας.

Κ'

Ἐν τῇ διατάξει τοῦ ἄρθρου 872 τῆς πολιτικῆς δικονομίας κεῖται «ἐν τῇ περὶ ἐκτελέσεως δίκῃ συγχωροῦνται μόνον *ἐκκαθαρισμέναι* ἐνστάσεις», ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἐπὶ τῶν εἰς τὴν ἀναγκαστὴν[1] ἐκτέλεσιν ἀναφερομένων δικῶν εἰσαγώγιμοι εἶναι μόναι αἱ ἐνστάσεις, αἵτινες δύνανται νὰ ἀποδειχθῶσιν ἐν ᾗ προτείνονται συνεδρίᾳ. Πρβλ. καὶ ΥΛϚ' νόμον τῆς 29 μαΐου 1871 περὶ εἰσπράξεως τῶν δημοσίων ἐσόδων ἄρθρ. 51, ἔνθα φέρεται «ἡ περὶ ἐξοφλήσεως ἔνστασις πρέπει νὰ ἦναι *ἐκκαθαρισμένη*». Ὁ ὅρος *ἐκκαθαρισμένη ἔνστασις*, δι' οὗ ἐξηλληνίσθη τὸ liquide Einreden τοῦ γερμανικοῦ κειμένου τῆς πολιτικῆς δικονομίας καὶ ὃν διὰ στόματος ἔχουσιν οἵ τε συγγραφεῖς καὶ οἱ δικολόγοι, εἶναι ἀπροσδιόνυσος εἰς δήλωσιν τῆς σκοπουμένης ἐννοίας. Λέγει μὲν ὁ Πλούταρχος Ἠθικ. 64, F, «*ἐκκαθᾶραι λογισμόν*» (perpurgare ra-

[1]) Ἴδε καὶ πολιτ. δικονομ. ἄρθρ. 729 ὡς μετερρυθμίσθη ὑπὸ τοῦ ͵ΓΦΟΓ' νόμου τῆς 22 φεβρουαρίου 1910.

tiones), ὅπερ συνηθέστατον καὶ ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ (*«ἐκκαθαρίζω λογαριασμόν»)*,[1] ἀλλ' ἀκριβέστερον οἱ βυζαντιακοὶ νόμοι, μεταγραφέντος ἐν αὐτοῖς τοῦ liquida τῶν ρωμαϊκῶν διὰ τοῦ *φανερά*, καλοῦσι τὴν ἔνστασιν, ἧς πρόχειρος εἶναι ἡ ἀπόδειξις, *φανεράν*, ὡς ἐπὶ ἐνστάσεως συμψηφισμοῦ ὁ νόμος 38 τῶν Βασιλικῶν (ΚΔ', Ι') ὁρίζει ὅτι, ἵνα ἡ ἔνστασις αὕτη ἦναι εἰσαγώγιμος, ἀνάγκη νὰ ἦναι *φανερὰ* («οἱ ἀντέλλογοι γίνονται, ἐὰν μόνον *φανερόν*[2] ἐστι τὸ χρέος») ἤ, ὡς κελεύει ὁ Ἰουστινιανός, causa, ex qua compensatur, liquida sit et non multis ambagibus innodata, sed possit iudici facile exitum sui præstare. L. 14 § 1 Cod. (4, 31). Ἐπειδὴ τὸ ἐν τῇ βυζαντιακῇ νομοθεσίᾳ, ἥτις εἶναι ἡ παρ' ἡμῖν ἰσχύουσα ἀστικὴ νομοθεσία, ἐπὶ ὁμοίας κειμένον ἐπίθετον *φανερὸς* εἶναι ἱκανῶς δηλωτικὸς τοῦ πράγματος, νομίζομεν ὅτι πρέπον εἶναι νὰ ἀπελαθῇ ἐκ τῆς καθ' ἡμᾶς νομικῆς γλώσσης τὸ *ἐκκαθαρισμένη* ἔνστασις, εἰσαχθῇ δὲ εἰς αὐτὴν τὸ τῆς βυζαντιακῆς γλώσσης *φανερὰ* ἔνστασις. Ρητέον ὡσαύτως καὶ *φανερὰ* ἀπαίτησις ἀντὶ τοῦ ἐν ἄρθρῳ 922 καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἄρθρου 854 τῆς πολιτικῆς δικονομίας ἀπαντῶντος ὅρου *καθαρισμένη* ἢ *ἐκκαθαρισμένη*, τοῦτο μὲν διότι ἡ μετοχὴ αὕτη εἶναι ἀπροσφυὴς εἰς δήλωσιν ἀπαιτήσεως κατὰ ποσὸν καὶ κατὰ ποιὸν ὡρισμένης, τοῦτο δὲ διότι ἐξηνέχθη κατὰ σκολιὰν μετάφρασιν τοῦ liquide Forderung τοῦ γερμανικοῦ κειμένου τῆς δικονομίας.

Τοῦ ρήματος *ἐκκαθαρίζω* καὶ τοῦ ὀνόματος *ἐκκαθάρισις* γίνεται παρ' ἡμῖν χρῆσις καὶ ἐπὶ ἄλλων ἐννοιῶν, οἷον τοῦ ὁρισμοῦ τῆς ἐκτιστέας τοῖς δικηγόροις, τοῖς συμβολαιογράφοις καὶ τοῖς κλητῆρσιν ἀντιμισθίας, τῆς καταψηφιστέας τοῦ ἡττηθέντος διαδίκου δικαστικῆς δαπάνης καὶ τῆς ἐπιδικαστέας τῷ νικήσαντι ἀποζημιώσεως, κατὰ ρῆμα μεθερμηνευθεισῶν τῶν ἐν τῷ γερμανικῷ κειμένῳ τῆς πολιτικῆς δικονομίας (ἄρθρ. 218, 224, 850) ρήσεων liquidiren die Kosten, die Kostenliquidation, die Liquidation des Schadenersatzes, αἷς ὅμοιαι εἶναι αἱ τῶν γαλλικῶν νόμων liquider les dépens, la liquidation des dépens, liquider les dommages - intérêts, καὶ τῶν ἰταλικῶν liquidazione delle spese, liquidazione dei danni. Ἀλλ' οἱ θέλοντες νὰ ἀπαλ-

---

[1]) Παρατηρητέον ὅτι ἐν τοῖς Βασιλικοῖς ἐπὶ ἐκκαθαρίσεως λογαριασμοῦ γίνεται χρῆσις τοῦ ρήματος *καθαροποιῶ - ποιοῦμαι*, οἷον ἐν τοῖς νόμοις 12 καὶ 16 (Ξ', ΝΒ') ἐν οἷς φέρεται «ἕως οὗ ὁ λόγος δοθῇ καὶ *καθαροποιηθῇ*» καὶ «ἀναγκάζονται *καθαροποιῆσαι* τῷ δημοσίῳ» (coguntur purgare rationes fisci). Πρβλ. καὶ σχόλ. «χρὴ πρότερον *καθαρὸν τὸν λόγον γενέσθαι* τοῦ φίσκου».

[2]) *Σαφὲς* κατὰ Θεόφιλον ἐν Εἰσ. § 39 (Δ', Ϛ').

λάττωσι τὴν γλῶσσαν παντὸς ξενικοῦ καὶ ἀδοκίμου ὀφείλουσι νὰ φεύγωσι τὰ *ἐκκαθαρίζω* καὶ *ἐκκαθάρισις,* ἀντ' αὐτῶν δὲ νὰ παραλαμβάνωσι τὰ ῥήματα *ὁρίζω*[1] (ἢ *προσδιορίζω*) ἢ *τάσσω* ἢ *λογίζομαι* ἢ *τιμῶμαι* ἢ *διατιμῶ* τὴν δικαστικὴν δαπάνην, τὴν ἀποζημίωσιν κτλ. καὶ τὰ ὀνόματα *ὁ ὁρισμὸς* (ἢ *ὁ προσδιορισμὸς*) ἢ *ἡ τάξις* ἢ *ὁ λογισμὸς* ἢ *ἡ τίμησις* ἢ *ἡ διατίμησις* τῆς δικαστικῆς δαπάνης ἢ τῆς ἀποζημιώσεως κτλ. ἢ εἴ τι ἄλλο ἐμφερὲς τὴν ἔννοιαν ῥῆμα ἢ ὄνομα. Καθ' ἡμᾶς προκριτώτερα εἶναι τὰ *διατιμῶ* καὶ *διατίμησις,* διότι καὶ τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ οὐχὶ ἀσυνήθη καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς νομικοῦ φρασιολογίου οὐχὶ ἀλλότρια ὑπάρχουσιν. Ἴδε διάταγμα τῆς 11/23 ὀκτωβρίου 1834 περὶ ποινικῆς διατιμήσεως.

ΚΑ΄

Οὐδεὶς ἀγνοεῖ τὸν ἐν ταῖς νεωτέραις νομοθεσίαις ἐγκεκαινισμένον θεσμὸν τῶν *ἐκτελεστῶν διαθήκης,* περὶ οὗ ἐν Ἑλλάδι κεῖται μόνη ἡ 68η Νεαρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Ἐν τῇ Νεαρᾷ ταύτῃ καὶ ἐκεῖνοι πρὸς «ὅσους οἱ τὸν βίον ἀπολιμπάνοντες χρησταῖς περὶ αὐτῶν ὑπολήψεσιν ἐπὶ τοῦτο προτρεπόμενοι διατάξεις, αἱ περὶ τῶν ὑπόντων ἤρεσαν πραγμάτων, ἐγχειρίζουσι (testamentarias de rebus suis præscriptiones committunt), καὶ μετὰ τὴν ἐκδημίαν πιστεύουσι τὴν διοίκησιν», καλοῦνται *ἐπίτροποι·* ὀρθῶς δ' ὅμως διὰ τὸ πολυσήμαντον δὲν ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν ὁ ὅρος οὗτος, ἀλλ' ἐκ μεταφράσεως τοῦ exécuteurs testamentaires τῆς γαλλικῆς, τοῦ esecutori testamentari τῆς ἰταλικῆς καὶ τοῦ Testamentsvollstrecker τῆς γερμανικῆς νομοθεσίας συνήθης ἀπέβη ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ ὁ ὅρος *ἐκτελεσταὶ διαθήκης·* ἀπαντᾷ δὲ τὸ πρῶτον ἐν τῷ καταργηθέντι περὶ διαθηκῶν ψηφίσματι τῆς 11 φεβρουαρίου 1830, ἄρθρῳ 16. Εἶναι μὲν ὁ ὅρος οὗτος δηλωτικὸς τοῦ πράγματος, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ ἀττικῷ δικαίῳ ὑπάρχει ὁ ὅρος *ἐπιμεληταί,* ὅστις ὁμοίας ἔχεται ἐννοίας, πρέπον εἶναι νὰ προκριθῇ ἡ χρῆσις τοῦ ἑλληνικωτάτου τούτου ὅρου τῆς τοῦ ἐκφύλου *ἐκτελεσταὶ διαθήκης,*[2] ὡς ἐγένετο ἐν τῷ ἰονίῳ κώδικι, ἄρθρῳ

[1]) Τοῦ ῥήματος τούτου γίνεται χρῆσις ἐν ἄρθρῳ 128 τῆς ποινικῆς δικονομίας καὶ ἐν τοῖς μεταρρυθμίσασιν αὐτὸ νόμοις ͵ΓΦΜΖ΄ τοῦ 1910, ἄρθρ. 12 καὶ ͵ΓΦΞΑ΄ τοῦ 1910, ἄρθρ. 3.

[2]) Ὁ Κουμανούδης μνημονεύει ἐν τῇ Συναγωγῇ νέων λέξεων καὶ τὴν λέξιν *διαθηκοτελεσταί·* παρατηρεῖ δ' ὅμως ὅτι «συνήθως νῦν εὐχρηστεῖ τὸ *ἐκτελεσταὶ διαθήκης*».

938 κέξ.[1] Παραδείγματα τῆς ὑπὸ τῶν παλαιῶν χρήσεως οὐ μόνον τοῦ ὀνόματος *ἐπιμεληταί*, ἀλλὰ καὶ τοῦ ῥήματος *ἐπιμελοῦμαι* ἐπὶ τῆς ἐν τῷ λόγῳ ὑποκειμένης ἐννοίας ἀπαντῶσιν ἐν ταῖς παρὰ Διογένει τω Λαερτίῳ φερομέναις διαθήκαις τῶν φιλοσόφων Ἀριστοτέλους, Θεοφράστου, Στράτωνος καὶ Λύκωνος, ὧν τινα ἐνθάδε καταλέγομεν. Διογέν. Λαερτ. Ε', 12 «ἕως ἂν Νικάνωρ καταλάβῃ, *ἐπιμελεῖσθαι* Ἀριστομένη, Τίμαρχον... τῶν τε παιδίων καὶ Ἑρπυλλίδος καὶ τῶν καταλελειμμένων», 56 «ἐπιμεληταὶ τῶν ἐν τῇ διαθήκῃ γεγραμμένων ἔστωσαν Ἵππαρχος, Νηλεὺς κλ., 62 «ἐπιμεληταὶ ἔστωσαν τῶν κατὰ τὴν διαθήκην οἵδε, Ὀλυμπικός, Ἀριστείδης, Μνησιγένης κλ.» καὶ 70 «περὶ τῆς ἐκφορᾶς καὶ καύσεως *ἐπιμεληθήτωσαν* Βούλων καὶ Καλλῖνος».[2] Τὸ προκείμενον ὄνομα κεῖται καὶ ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Καλαυρείας δεδημοσιευμένῃ ὑπὸ τοῦ Ραγκαβῆ ἐν ταῖς Antiquités Helléniques, τόμ. II, σελ. 464, ὑπὸ τοῦ Cauer ἐν τῷ Delectus inscriptionum græcarum, σελ. 30, καὶ ἐν τῷ Recueil, II, σελ. 102, καὶ ἧς τὸ οἰκεῖον χωρίον ἔχει ὧδε· «τοὺς *ἐπιμελητὰς* τοὺς αἱρεθέντας τά τε λοιπὰ *ἐπιμελεῖσθαι* ὡς ὅτι χαριέστατα καὶ ὄκα κα (= ὅτε ἄν) ἁ θυσία ᾖ», κατὰ δὲ τὴν ἐν τῷ Recueil γαλλιστὶ μεθερμηνείαν les exécuteurs choisis règleront tout pour le mieux et veilleront en particulier à ce que le sacrifice soit celébré à sa date. Ἴδε καὶ σελ. 114 τοῦ Recueil καὶ Schulin Das griechische Testament verglichen mit dem römischen. Basel, 1882. Περὶ δὲ τῶν ἐπιμελητῶν διαθήκης καθόλου κατὰ τὸ ἀττικὸν δίκαιον ἴδε Beauchet, III, σελ. 699 κέξ. Lipsius, σελ. 565.

---

[1]) Καὶ ὁ Μομφερρᾶτος ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ φιλοπονηθείσῃ ἱστορικῇ πραγματείᾳ περὶ ἐκτελεστῶν διαθήκης, σελ. 70 καὶ 59, νομίζων «τὸ ὄνομα τῶν *ἐκτελεστῶν* ξενικόν», συνίστησιν «ἐν τοῖς νεωτέροις ἑλληνικοῖς νόμοις νὰ ὀνομάζωνται *ἐπιμεληταί*, ὀβελιζομένου τοῦ φραγκικοῦ ὀνόματος τῶν ἐκτελεστῶν». Ὀρθῶς μὲν προαιρεῖται τὴν χρῆσιν τοῦ *ἐπιμεληταὶ* καὶ ὁ ἐν Χαλκίδι δικηγόρος Ε. Στεφανίδης ἐν διατριβῇ κατακεχωρισμένῃ ἐν Νομικῇ Ἐπιθεωρήσει, τόμ. Β', σελ. 4, ἥμαρτε δ' ὅμως ὑπολαβὼν ὅτι ἐν τῷ ἰονίῳ κώδικι ἐγένετο τὸ πρῶτον χρῆσις τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὀνόματος.

[2]) Ἀξιόλογον ἑρμηνευτικὴν πραγματείαν περὶ τῶν μνημονευθεισῶν διαθηκῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Θεοφράστου καὶ τοῦ Στράτωνος, ὡς καὶ τῶν τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Λύκωνος καὶ τοῦ Ἐπικούρου, αἵτινες ὡσαύτως φέρονται παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ, Γ', 41-43· Ε', 69-74· Ι', 16-22, ἐφιλοπόνησεν ὁ ἔγκριτος δικηγόρος Ι. Φραγκιᾶς καταχωρισθεῖσαν ἐν τῇ Νομικῇ Ἐπιθεωρήσει, τόμ. Γ', σελ. 1-22, Ε', 97-116, 193-211, ἧς μνείαν ποιεῖται καὶ ὁ Lipsius, σελ. 564, σημ. 63. Περὶ τῶν διαθηκῶν τούτων (Die Testamente der griechischen Philosophen) διέλαβε καὶ ὁ Bruns ἐν τῷ Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtgeschichte, I, σελ. 1-52.

ΚΒ΄

Οὐδαμῶς μὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι τὸ ἐπίθετον *ἐλεύθερος* ἐν ταῖς φράσεσιν *ἐλεύθερον κτῆμα, ἐλευθέρα περιουσία,* παρελήφθη ἐκ τῆς γαλλικῆς γλώσσης, κατὰ ῥῆμα μεταφρασθέντος τοῦ ἐπιθέτου libre εἰς δήλωσιν οὐσίας ἢ κτήματος μὴ *ὑποκειμένου* (non hypothequé), ἀλλ' οὐδαμῶς ἀποστέργομεν τὴν χρῆσιν αὐτοῦ, διότι ἐπὶ τοιαύτης ἐννοίας τὸ ἐπίθετον ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶνδε τῶν χωρίων. Δημοσθ. Πρὸς Λάκριτ. 21 «ἔστιν ἐν τῇ συγγραφῇ ὅτι ὑποτιθέασι ταῦτ' *ἐλεύθερα* καὶ οὐδενὶ οὐδὲν ὀφείλοντες» καὶ 22 «τὸν νεανίσκον τὸν δανείσαντα ἐξηπάτησαν ὡς ἐπὶ *ἐλευθέροις* τοῖς χρήμασι δανειζόμενοι». Ἰσαῖ. Περὶ τοῦ Ἀριστάρχ. κλήρ. 17 «ὁ κλῆρος *ἐλεύθερος* ἦν καὶ τῆς ἐμῆς μητρὸς ἐγένετο». Ἀριστοτέλ. Ἀθηναίων πολιτ. 4 «οὐσίαν ἀποφαίνοντας οὐκ ἔλαττον ἢ ἑκατὸν μνῶν *ἐλευθέραν*». Θεόφραστ. παρὰ Στοβαίῳ Ἀνθολογ. μδ', 22 «παρ' οἷς ἀναγραφὴ τῶν κτημάτων ἐστὶ καὶ τῶν συμβολαίων, ἐξ ἐκείνων ἔστι μαθεῖν εἰ *ἐλεύθερα* καὶ ἀνέπαφα καὶ τὰ αὐτοῦ πωλεῖ δικαίως».[1] Φέρεται δὲ καὶ ἐν

[1]) Εἰρήσθω ἡμῖν ἐν παρέργῳ ὅτι τὸ *ἐλεύθερον κτῆμα* ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων καὶ *ἄστικτον,* ἤτοι *μὴ ἐστιγμένον χωρίον,* διότι τοῖς μὲν ὑποτιθεμένοις, εἰς ὑποθήκην δηλονότι διδομένοις, χωρίοις, *ἐγκατεπήγνυον στήλην,* ταῖς δὲ ὑποτιθεμέναις οἰκίαις ἐπετίθουν *σανίδιον,* ἅπερ ἐκάλουν *ὅρους,* εἰς ἔνδειξιν ὅτι τὸ χωρίον ἢ ἡ οἰκία ἦσαν «*ὑποκείμενα χρέεσιν*· ἐξεχάραττον δ' ἐπ' αὐτῶν τὸ χρέος καὶ τὸν χρήστην, ἵνα μὴ πλανηθεὶς ἕτερος ὡς ἐπὶ καθαρῷ δανείσῃ» (Μέγ. Ἐτυμολογ.)· τοῦτο δ' ἐκάλουν *στίζειν τὸ χωρίον, ἐστίχθαι τὸ χωρίον, ὅρους ἐφιστάναι τῷ χωρίῳ, ἀφορίζειν τὴν οὐσίαν καὶ ἀφωρισμένην οὐσίαν.* Ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκους, Γ', 85, φέρεται «ὅρους ἐφιστάναι χωρίῳ· λίθος δ' ἦν ἢ στήλη τις δηλοῦσα ὡς ἔστιν ὑπόχρεών τινι τὸ χωρίον· ἐπὶ δὲ τούτου ἐλέγετο *ἐστίχθαι τὸ χωρίον,* ὡς τὸ ἐναντίον *ἄστικτον.* τὸ δὲ ὑπόχρεων χωρίον καὶ *ὑπόβολον*». Ἐν δὲ τοῖς Ἀνεκδότοις τοῦ Βεκκήρου, Ι, σελ. 245 ἀναγινώσκεται «ἔστιν ὁ ὅρος καὶ σανίδιον τὸ ἐπιτιθέμενον ταῖς οἰκίαις καὶ τοῖς χωρίοις ἐγκαταπηγνύμενον τοῖς ἐνεχυριαζομένοις πρὸς ἃ ὀφείλουσιν οἱ δεσπόται καὶ ἐπιγέγραπται αὐτοῖς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι πρὸς δάνειον κατέχεται τοῦτο τὸ χωρίον, ἥδε ἡ οἰκία». Περὶ τῶν τοιούτων ὅρων πολλάκις γίνεται λόγος παρὰ τοῖς ἀττικοῖς ῥήτορσιν. Ἴδε Ἰσαῖ. Περὶ τοῦ Φιλοκτήμ. κλήρου 36. Δημοσθέν. Πρὸς Σπουδίαν 6. Πρὸς Ὀνήτορα Β', 1, 3, 4, 12, 13. Πρὸς Τιμόθεον 1, 12, 13, 61. Πρὸς Φαίνιππον 5 Κατὰ Ἀριστογείτ. Α', 69. Πάμπολλα δὲ παραδείγματα ὅρων εἶναι συνειλεγμένα ἐν τῷ Recueil Des iscriptions juridiques grecques, I, σελ. 108 - 118, ἐξ ὧν ἀρκούμεθα μνημονεύοντες τὰ τρία τάδε· «Ὅρος οἰκίας ἐν προικὶ ἀποτετιμημένης (τουτέστιν ὑποκειμένης, ὑποθηκευμένης) Η Η Η (τουτέστι 300

τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ἐφέσου (Ἐπετηρ. τόμ. ΙΔ΄, σελ. 111) «εἰ δέ τινες [ὑποθέ]ντες[1] ἄλλοις κτήματα δεδανεισμένοι εἰσὶ παρ' ἑτέρων ὡς ἐπ' *ἐλευθέροις* [τοῖς] κτήμασιν», ἔνθα τὸ *ἐλεύθερα κτήματα* ὁ μὲν ἄγγλος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς (Wood Discoveries at Ephesos, London, 1877) μεθερμηνεύει unicumbered property, οἱ δὲ γαλάται ἐκδόται ἐν τῷ Recueil Des iscriptions juridiques, I, σελ. 34, fonds libres. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ *ἐλεύθερον κτῆμα* ἐν τοῖς νόμοις φέρονται καὶ ἐν τῇ συνηθείᾳ κυκλοῦνται τὰ *ἐνυπόθηκον* καὶ *ὑποθηκευμένον κτῆμα* ἢ *πρᾶγμα*· ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἐπιθέτου *ἐνυπόθηκον,* ὅπερ παρὰ μόνοις τοῖς Βυζαντίνοις ἀπαντᾷ, καὶ τῆς παρακεκομμένης μετοχῆς *ὑποθηκευμένον,* ἥτις ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ ῥήματος *ὑποθηκεύω,* αἱρετώτερον εἶναι νὰ παραλαμβάνηται τὸ ἐπίθετον *ὑπόχρεων κτῆμα* ἢ *πρᾶγμα, ὑπόχρεως οὐσία,* ὅπερ ἐπὶ τῆς προκειμένης ἐννοίας φέρεται παρὰ τοῖς παλαιοῖς, ἢ ἡ μετοχὴ *ὑποτεθειμένον* ἢ κάλλιον ἡ μετοχὴ *ὑποκείμενον κτῆμα* ἢ *πρᾶγμα, ὑποκειμένη οὐσία,* ἥτις οὐ μόνον ἐν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ εἶναι συνήθης, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς βυζαντιακοῖς νόμοις πλεονάκις ἀπαντᾷ, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐνταῦθα παρατιθεμένων ῥήσεων τῶν παλαιῶν καὶ τῶν χωρίων τῶν Βασιλικῶν. Καὶ τῆς ὑπὸ τῶν παλαιῶν χρήσεως τοῦ ἐπιθέτου *ὑπόχρεως*· καὶ τῆς μετοχῆς *ὑποκείμενον* ἐπὶ τῆς διαληφθείσης ἐννοίας παρέχομεν τάδε τὰ παραδείγματα. Δημοσθ. Πρὸς Λάκριτ. 12 «τὰ *ὑποκείμενα* τοῖς δανείσασιν ἐξέστω ὑποθεῖναι καὶ ἀποδόσθαι τῆς αὐτῆς τιμῆς» καὶ Πρὸς Πολύκλ. 61 «τὰ παιδία μικρά, ἡ δ' *οὐσία ὑπόχρεως*» καὶ Κατὰ Ἀφόβου Β', 18 «ποῖ ἂν τραποίμεθα; εἰς τὰ *ὑποκείμενα* τοῖς δανείσασιν; ἀλλὰ τῶν ὑποθεμένων ἐστὶν» καὶ Κατὰ Διονυσιοδώρ. 4 «ἔχων τό τε δάνειον καὶ τὴν

δραχμῶν) Ἁγνοκλείᾳ» — «Ὅρος χωρίου καὶ οἰκίας ἀποτίμημα προικὸς (τουτέστιν ὑποθήκη πρὸς ἀσφάλειαν προικὸς) Πυθοστράτῃ Μενάλκου Ἀναφλυστίου ἰατροῦ ΧΧΧ» (τουτέστι 3000 δραχμῶν) — «Ὅρος χωρίου καὶ οἰκίας ἀποτίμημα παιδὶ ὀρφανῷ (ἤτοι ὑποθήκη ὑπὲρ παιδὸς ὀρφανοῦ) Διογείτονος Προβαλισίου». Πλείονα περὶ πάντων τούτων ἀνάγνωθι παρὰ Beauchet, Histoire du droit privé de la république athenienne III, σελ. 348 κἑξ. Meier und Schömann, σελ. 693. Dareste, Haussoulier καὶ Reinach ἐν τῷ Recueil I, σελ. 118 κἑξ. καὶ ἰδίως Hitzig, σελ. 70 καὶ Παππούλιᾳ, τόμ. Α', § 30. Ἴδε καὶ τὴν διατριβὴν τοῦ Ι. Τυπάλδου περὶ «Νομικῆς ἑρμηνείας τῶν ἐν τῇ ἀττικῇ ὅρων» ἐν τῷ Περιοδικῷ Συγγράμματι Παρνασσῷ, τόμ. Ζ', σελ. 389. Ἐκ τῶν ῥηθέντων συμφανέστατον καθίσταται ὅτι τὴν ἀνάγκην τῆς καλουμένης δημοσιότητος τῶν ὑποθηκῶν, «ἵνα μὴ πλανηθεὶς ἕτερος ὡς ἐπὶ καθαρῷ δανείσῃ», ἐφ' ἧς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐρείδεται ὁ θεσμὸς τῆς ὑποθήκης, συνῄσθοντο ἤδη οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες.

[1]) Κατὰ τὸν Wood τὸν ἐκδόντα τὸ πρῶτον τὴν ἐπιγραφὴν συμπληρωτέον τὸ χάσμα [ἐγγυῶ[ντες.

ἐργασίαν καὶ τὴν ναῦν τὴν *ὑποκειμένην* ἡμῖν». Δημοσθ. Πρὸς Τιμόθ. 11 «ἡ οὐσία *ὑπόχρεως* ἦν ἅπασα καὶ ὅροι αὐτῆς ἕστασαν... ἑξήκοντα δὲ τριηράρχοις τοῖς συνεκπλεύσασιν αὐτῷ ἑπτὰ μνῶν ἑκάστῳ ἡ ἄλλη *οὐσία ὑπέκειτο*» καὶ 35 «*ὑποκειμένων* αὐτῷ τῶν ξύλων τοῦ ναύλου». Ἰσαῖ. Περὶ τοῦ Φιλοκτήμ. κλήρ. 33 «οἰκίαν τετταρων καὶ τεσσαράκοντα μνῶν *ὑποκειμένην* ἀπέλυσε τῷ ἱεροφάντῃ» καὶ Περὶ τοῦ Ἀριστάρχ. κλήρ. 16 «εἰ ἦν *ὑπόχρεως* οὗτος ὁ κλῆρος, οὔτ' ἂν χρήματα οὗτοι ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξέτινον» καὶ 17 «οὗτοι ἄρα εἰς *ὑπόχρεων* οὐσίαν καὶ οἰκόθεν εἰσεποίουν σφᾶς αὐτούς, ἵνα καὶ τὰ ὑπάρχοντα προσαπολέσειαν; οὐκ ἔστι ταῦτα, ἀλλ' ὁ *κλῆρος ἐλεύθερος* ἦν». Φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκους, Γ', 85 «στήλη τις δηλοῦσα ὡς ἔστιν *ὑπόχρεών* τινι τὸ χωρίον». Πρβλ. Παππούλιαν § 4, σελ. 17. Τῆς δ' ἐν τοῖς Βασιλικοῖς χρήσεως τῆς μετοχῆς *ὑποκείμενον* γέμει παραδειγμάτων τὸ εἰκοστὸν πέμπτον αὐτῶν βιβλίον, ὧν ἀρκούμεθα μνημονεύοντες τὰ ὀλίγιστα τάδε. Νόμ. 15 (ΚΕ', Β') «ὁ τὸ ἤδη *ὑποκείμενον* ὑποτιθέμενος ἑτέρῳ τὸν ἐντεῦθεν ἐκφεύγει κίνδυνον προλέγων» καὶ νόμ. 29 «ὑπόκειται τὰ ἐκ τῶν *ὑποκειμένων* δούλων τικτόμενα», νόμ. 13 (ΚΕ', Γ') «ἀγνοοῦντός σου τὰ *ὑποκείμενά* σοι ὁ χρεώστης πωλήσῃ», νόμ. 15 (ΚΕ', Δ') «ἀπὸ προγενεστέρου δανειστοῦ πρᾶγμα ἠγόρασεν *ὑποκείμενον*» καὶ νόμ. 18 «ὁ δανειστὴς τὸ *ὑποκείμενον* ὀρθῶς πωλήσας κωλύει τὸν χρεώστην ἀναλαβεῖν τὸ πρᾶγμα».

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ὑπὸ τῶν παλαιῶν εἰς δήλωσιν μὲν τοῦ *δίδω ὑποθήκην*, τοῦ *ὑποθηκεύω* τῆς κοινῆς γλώσσης, ἐγίνετο χρῆσις τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς τοῦ ῥήματος *ὑποτίθημι* ἢ ἁπλῶς *τίθημι*, εἰς δήλωσιν δὲ τοῦ *λαμβάνω ὑποθήκην* τῆς μέσης φωνῆς *ὑποτίθεμαι*[1] ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὰ ἀφῃρημένα *ὑπόθεσις* καὶ *θέσις* ἐδήλουν τὴν ὑποθήκην ἢ ὅπερ ἡ συνήθεια καλεῖ *ὑποθήκευσιν*. Ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις

[1]) Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῆς ὑποθήκης πρὸς ἀσφάλειαν προικὸς ἢ μισθωθείσης ὀρφανικῆς οὐσίας *(ἀποτίμημα, ἀποτίμησις)* οἱ παλαιοὶ εἰς δήλωσιν μὲν τοῦ διδόναι τὸν ὀφειλέτην τοιαύτην ὑποθήκην ἔλεγον *ἀποτιμᾶν*, εἰς δήλωσιν δὲ τοῦ λαμβάνειν τὸν δανειστὴν *ἀποτιμᾶσθαι*. Ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις τοῦ Βεκκήρου, Ι, σελ. 200 κεῖται «ἐλέγετο παθητικῶς μὲν ἐπὶ τοῦ λαμβάνοντος ὑπὲρ τῆς νύμφης *ἀποτίμημα* (ὑποθήκη), ἐνεργητικῶς δὲ τὸ τοῦ διδόντος νυμφίου, οἷον ὁ νυμφίος πρὸς τὴν προῖκα τῆς γυναικὸς *ἀπετίμησε* τήνδε τὴν οἰκίαν, ἡ δὲ νύμφη, περὶ ἧς ἔδωκε προικός, *ἀπετιμήσατο* τήνδε τὴν οἰκίαν». Ἴδε καὶ Πολυδεύκη Η', 142 καὶ Ἁρποκρατίωνα ἐν λ. *Ἀποτιμηταὶ* καὶ Ἡσύχιον ἐν λ. *Ἀποτιμήσασθαι* καὶ Δημοσθ. Πρὸς Ὀνήτορα Α', 5, 7, 26 καὶ Β', 11 καὶ Πρὸς Σπουδίαν 5 καὶ Δημοσθέν. Πρὸς Τιμόθ. 11. Beauchet II, σελ. 252 κἑξ. III, σελ. 184. Petitus σελ. 552. Caillemer *Ἀποτίμημα* ἐν τῷ Dictionnaire τῶν Daremberg et Saglio I, σελ. 327. Hitzig σελ. 6, 42. Παππούλιαν σελ. 62.

τοῦ Βεκκήρου, Α', 263 φέρεται «*θέσιν* τὴν ὑποθήκην, ὅταν δανείσηταί τις ἀργύριον ἐπὶ οἰκίᾳ ἢ χωρίῳ ἢ ἀνδραπόδῳ, οἱ ρήτορες *θέσιν* καλοῦσιν». Ἐν δὲ τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκους, Γ', 84 ἀναγινώσκεται «*ὑποθήκην θεὶς* ὁ δανειζόμενος, *ὑποθήκην θέμενος* ὁ δανείσας» καὶ Η', 142 «*θεῖναι* μὲν οἰκίαν ἐστὶ τὸ δοῦναι εἰς ὑποθήκην, *θέεθαι* δὲ τὸ λαβεῖν εἰς ὑποθήκην» καὶ ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ἁρποκρατίωνος «*θέσθαι* ἀντὶ τοῦ ὑποθήκην λαβεῖν», ἔνθα ὁ Valesius σημειοῦται: sic *θέσις* pro *hypotheca* et *oppignoratione* sumitur apud Demosth. Πρὸς Ἀπατούριον initio [§ 12] *πραθείσης τῆς νεὼς μ' μνῶν ὅσουπερ ἡ θέσις ἦν*» καὶ κατωτέρω «*θέτης*· μήποτε θέτην λέγουσι τὸν ὑποθήκην τεθεικότα». Πρβλ. καὶ Ἰσαῖ. Περὶ Ἀρισταρχ. κλήρ. 24. Ἡ δὲ διαληφθεῖσα ἀντίθετος ἔννοια τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ μέσου τύπου τοῦ ρήματος *ὑποτίθημι* ἐμφαίνεται καὶ ἐκ πολλῶν ρήσεων τῶν ἀττικῶν ρητόρων, ὧν τινας καταλέγομεν ἐνθάδε. Δημοσθέν. Κατὰ Ἀφόβου Α', 25 «*ὑποθεὶς* τῷ πατρὶ τἀνδράποδα» καὶ Κατὰ Ἀφόβου Β', 17 «*ὑποθεὶς* τὴν οἰκίαν καὶ τἀμαυτοῦ πάντα» καὶ Πρὸς Πολύκλ. 7 «*ὑποθεὶς* τὴν οὐσίαν τὴν ἐμαυτοῦ καὶ δανεισάμενος ἀργύριον ἐπληρωσάμην τὴν ναῦν» καὶ 55 «ἐκέλευον αὐτόν μοι δανεῖσαι *ὑποθέμενον* (τ. ἔ. λαβόντα εἰς ὑποθήκην) τὰ σκεύη τῆς νεὼς» καὶ Πρὸς Λάκριτ. 11 «*ὑποτιθέασι*, ταῦτα, οὐκ ὀφείλοντες ἐπὶ τούτοις ἄλλῳ οὐδενὶ οὐδὲν ἀργύριον» καὶ 21 «ἔστιν ἐν τῇ συγγραφῇ ὅτι *ὑποτιθέασι* ταῦτ' ἐλεύθερα». Δημοσθ. Πρὸς Τιμόθεον 13 «δάνεισμα ποιεῖται ἰδίᾳ παρ' ἑκάστου αὐτῶν τὰς ἑπτὰ μνᾶς καὶ *ὑποτίθησιν* αὐτοῖς τὴν οὐσίαν» καὶ 61 «ἄνευ ἐνεχύρων ὤφειλέ τισι τῶν πολιτῶν, οὐκ ἔχων *ὑποθεῖναι* τὰ ἄξια». Αἰσχίν. Κατὰ Κτησιφ. 104 «οὐκ εὐποροῦντος *ὑπέθεσαν* αὐτῷ τοῦ ταλάντου τὰς δημοσίας προσόδους». Ἰσοκράτ. Πρὸς Εὐθύνουν 2 «δεδιὼς τὰ πράγματα τὴν οὐσίαν *ὑπέθηκε*». Τέλος δ' εἰς δήλωσιν πάθους, ἤτοι τοῦ εἶναί τι, ὡς λέγει ἡ συνήθεια, *ἐνυπόθηκον* ἢ *ὑποθηκευμένον*, παρελαμβάνετο ὑπὸ τῶν παλαιῶν τὸ *ὑπόκειμαι*, οἷον *ἡ οὐσία* ἢ *τὸ πρᾶγμα ὑπόκειται*, ἡ *ὑποκειμένη οὐσία* ἢ *τὸ ὑποκείμενον πρᾶγμα, τὰ ὑποκείμενα* κτλ. Δημοσθ. Κατὰ Διονυσιοδώρ. 4 «ἔχων τό τε δάνειον καὶ τὴν ἐργασίαν καὶ τὴν ναῦν τὴν *ὑποκειμένην* ἡμῖν» καὶ Πρὸς Λάκριτ. 12 «τὰ *ὑποκείμενα* τοῖς δανείσασιν ἐξέστω ὑποθεῖναι καὶ ἀποδόσθαι τῆς ὑπαρχούσης τιμῆς» καὶ Κατὰ Ἀφόβου Β', 18 «τὰ *ὑποκείμενα* τοῖς δανείσασιν; ἀλλὰ τῶν ὑποθεμένων ἐστίν». Δημοσθ. Πρὸς Τιμόθεον 11 «ἑπτὰ μνῶν ἑκάστῳ ἡ ἄλλη *οὐσία ὑπόκειται*» καὶ 35 «*ὑποκειμένων* αὐτῷ τῶν *ξύλων* τοῦ ναύλου». Ἰσαῖ. Περὶ τοῦ Φιλοκτήμ. κλήρου 33 «*οἰκίαν* τεττάρων καὶ τεσσαράκοντα μνῶν *ὑποκειμένην*».

Περὶ τοῦ *τίθημι* καὶ *τίθεμαι ἐνέχυρον* ἢ *ὑποθήκην* καὶ περὶ τοῦ *ὑποτίθημι* καὶ *ὑποτίθεμαι* καὶ *ὑπόκειμαι* διέλαβε καὶ ὁ Ἀσώπιος. Καταχωρίζομεν ἐνθάδε τὰ ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου ἀνδρὸς ἐν τῷ Περὶ ἑλλην. συντάξεως Περιόδ. Β', σελ. 311 γεγραμμένα «*Τιθέναι ὑποθήκην* ἢ *ἐνέχυρον* λέγεται περὶ τοῦ δίδοντος τὴν ὑποθήκην ἢ τὸ ἐνέχυρον καὶ ἐπ' αὐτοῖς δανειζομένου χρήματα, *τίθεσθαι ὑποθήκην* ἢ *ἐνέχυρον* περὶ τοῦ ποιοῦντος αὐτῷ δοθῆναι ἤτοι περὶ τοῦ λαμβάνοντος τὴν ὑποθήκην ἢ τὸ ἐνέχυρον καὶ ἐπ' αὐτοῖς δανείζοντος χρήματα. Λέγεται δὲ συνηθέστερον πληθυντικῶς *ἐνέχυρα* ἢ ἑνικῶς·... Ἐκ τούτου ὁ ἐπὶ ὑποθήκῃ δανειζόμενος καλεῖται *θέτης* καὶ *θέσις* ἡ ὑποθήκη. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐκφέρεται καὶ διὰ τοῦ *ὑποτιθέναι* καὶ *ὑποτίθεσθαι*· «ὑποτίθησι μὲν ὁ δανειζόμενος τὰ ἐνέχυρα, ὑποτίθεται δὲ ὁ λαμβάνων» (Ἡρωδίωνος)... Ἐκ τούτου τὸ ὄνομα *ὑποθήκη,* οἷον ὑποβάθρα καὶ κρηπίς, ἐφ' ἧς τὸ δάνειον στηρίζεται· καὶ τὸ *ὑποτίθεσθαι* δὲ οὐδὲν ἕτερον ἢ *βάσιν ἑαυτῷ ὑποτιθέναι, ταύτῃ ἐξασφαλιζόμενον,* καὶ *ὑπόθεσις* διὰ τοῦτο ἐνίοτε ἡ ὑποθήκη. Περὶ δὲ τῶν πραγμάτων λέγεται *ὑποκεῖσθαι*».

Καὶ ταῦτα μὲν εἰρήσθωσαν ἡμῖν περὶ τῆς ὑπὸ τῶν παλαιῶν χρήσεως τοῦ ἐνεργητικοῦ τύπου *ὑποτίθημι* καὶ τοῦ μέσου *ὑποτίθεμαι.* Ἐν δὲ τοῖς Βασιλικοῖς εἰς δήλωσιν μὲν τοῦ διδόναι τὸν ὀφειλέτην ὑποθήκην (hypothecam dare) παραλαμβάνεται ἀντὶ τῆς ἐνεργητικῆς ἡ μέση φωνὴ *ὑποτίθεσθαι,* εἰς δήλωσιν δὲ τοῦ λαμβάνειν τὸν δανειστὴν ὑποθήκην (hypothecam accipere) γίνεται, ὡς ἐν τῇ συνηθείᾳ, χρῆσις τῆς περιφράσεως *λαμβάνειν ὑποθήκην.* Ἐκ παμπόλλων τῆς τοιαύτης χρήσεως μαρτυρίων καταλέγομεν τάδε. Νόμ. 5 (ΚΒ', Ε') «ἐὰν *ὑπόθωμαί* σοι (L. 7 § 1, 20, 4 tibi obligaverim) τὰ ἐσόμενά μοι» καὶ νόμ. 7 «ἀλλότριον ἀγρὸν *ὑπέθετό* μοι (L. 9 § 1 pigniori dedit) ἡ γυνή». Νόμ. 9 (ΚΕ', Α') «ὁ ἀλλότριον *ὑποθέμενος* (L. 9 pr. 13, 7 pignori dedit) ὑπόκειται» καὶ νόμ. 38 «*ὑποθέμενός* σοι (L. 39 pignori dedit) ἀγρὸν συνεφώνησά σε νέμεσθαι» καὶ νόμ. 42 «*ὑπεθέμην* σοι (L. 43 pr. pignori obligavit) τόπον καὶ παρεσχόμην τὰ δικαιώματα αὐτοῦ». Νόμ. 15 (ΚΕ', Β') «ὁ τὸ ἤδη ὑποκείμενον *ὑποτιθέμενος* ἑτέρῳ (L. 15 § 2, 20, 1 alii secundo obligant creditori) τὸν ἐντεῦθεν ἐκφεύγει κίνδυνον, προλέγων ὡς ὑπόκειται τὸ πρᾶγμα τῷδε» καὶ νόμ. 16 «ἄλλου τὸ πρᾶγμά μου *ὑποθεμένου* (L. 16 § 1 eod. hypothecæ data est), ἐγὼ ἀποδέξωμαι, ἔκτοτε ἡ ὑποθήκη ἔρρωται· συνναίνεσιν δὲ σχεδὸν ζητοῦμεν τῶν καὶ *ὑποθέσθαι* δυναμένων (qui et pignori dare possunt)». Νόμ. 5 (ΚΕ', Δ') «ὁ προκουράτωρ μάτην *ὑποτίθεται* (L. 1 C. 8, 16 pignori dedit) πρᾶγμα τοῦ δεσπότου». Ἀλλ' εἰ καὶ συνηθεστάτη εἶναι ἐν τοῖς Βασιλικοῖς ἡ χρῆσις τοῦ μέσου

τύπου *ὑποτίθεμαι* ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ δίδωμι ὑποθήκην, ἀπαντῶσι δ' ὅμως ἐνιαχοῦ αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἐννοίας ταύτης παραδείγματα χρήσεως τοῦ ἐνεργητικοῦ τύπου *ὑποτίθημι,* οἷον ἐν νόμ. 16 (ΚΕ', Β') «τὸ ἀλλότριον ἰσχυρῶς ὑποτίθημι» καὶ ἐν νόμ. 10 (ΚΕ', Δ') «ὁ δωδωρησάμενος πρᾶγμα καὶ εἶτα *ὑποθεὶς* αὐτὸ» (L. 6 C. 8, 16 dat pignori).

ΚΓ'

Οἱ παντὸς βαθμοῦ πρέσβεις καὶ ἡ ἀκολουθία αὐτῶν κατὰ τὸ διεθνὲς δίκαιον ἔχουσι τὸ καλούμενον δικαίωμα τῆς ἑτεροδικίας (droit d'exterritorialité). Ὁ ὅρος οὗτος ἐν μὲν τῇ καθόλου αὐτοῦ ἐννοίᾳ δηλοῖ ὅτι οἱ πρέσβεις καὶ ἡ ἀκολουθία αὐτῶν εἶναι ἐξῃρημένοι πάσης δικαιοδοσίας τοῦ κράτους, ἐν ᾧ ἀσκοῦσι τὴν λειτουργίαν αὐτῶν, ἤτοι τῆς δικαστικῆς (ποινικῆς ἢ ἀστικῆς), τῆς ἀστυνομικῆς, τῆς φορολογικῆς, ἐν δὲ τῇ ἐπὶ μέρους ὅτι εἶναι ἀπηλλαγμένοι μόνης τῆς δικαστικῆς. Οἱ θέλοντες τὴν ἐπὶ μέρους ταύτην ἔννοιαν τῆς ἐξαιρέσεως ἀπὸ τῆς δικαστικῆς δικαιοδοσίας δι' ἰδιαιτέρου ὅρου καὶ δὴ καὶ μονολέκτως νὰ δηλῶσι, δύνανται τοὺς μὲν πρέσβεις καὶ τὴν ἀκολουθίαν αὐτῶν νὰ καλῶσιν *ἀδωσιδίκους,* τὸ δὲ πρᾶγμα *ἀδωσιδικίαν,* ἀπονεμομένης ταῖς λέξεσι ταύταις διὰ τὴν μετὰ τοῦ στερητικοῦ *α* σύνθεσιν ἐννοίας ἐναντίας ταῖς λέξεσι *δωσίδικος* καὶ *δωσιδικία.* Τῷ ὄντι· τὸ μὲν ἁπλοῦν ὄνομα *δωσίδικος,* ἐν μὲν τῇ παλαιᾷ γλώσσῃ, ἀπαντῶν παρ' Ἡροδότῳ Ϛ', 42 («ἵνα *δωσίδικοι* εἶεν καὶ μὴ ἀλλήλους φέροιέν τε καὶ ἄγοιεν») καὶ παρὰ Πολυβίῳ Δ', δ', 3 «περὶ τῶν τεθνεώτων *δωσιδίκους* παράσχῃ τοὺς ἠδικηκότας») ἐδήλου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν *αὐτόδικον,* τὸν ἀφιέμενον εἰς τὴν δίκην (τὴν δικαιοσύνην) ἢ εἰς τὰ δικαστήρια καὶ παρ' αὐτῶν ἀπεκδεχόμενον ἀπόφασιν περὶ τοῦ δικαίου αὐτοῦ, ἀπονομὴν δικαιοσύνης· ἐν τῇ δὲ καθ' ἡμᾶς νομικῇ γλώσσῃ τὸ ὄνομα *δωσιδικία* εἶναι κοινότατον ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπαγωγῆς διαδίκου ἢ δίκης εἰς τὸ δικαστήριον τὸ ἁρμόδιον εἰς τὸ δικάσαι. Αἱ δὲ λέξεις *ἀδωσίδικος* καὶ *ἀδωσιδικία,* αἷς, ὡς ἐρρήθη, ἀπονέμομεν ἔννοιαν ἀντίθετον, τῆς μὴ ὑπαγωγῆς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν δικαστηρίου, εὑρέθησαν ἐν αἰγυπτιακοῖς παπύροις (ἴδε Greek Papyri in the British Museum II, σελ. 164, 167), ἐθησαύρισαν δὲ ὁ μὲν Herwerden ἐν τῷ Lexicon græcum, ὁ δὲ Crönert ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πασσωβείου λεξικοῦ (Handwörterbuch der griechischen Sprache von Passow).

ΚΔ΄

Πολλαχόθι τῶν νόμων ἀπαντῶσιν αἱ φράσεις *ἐνασκῶ (οἱ ἐνασκοῦντες) δημοσίαν ὑπηρεσίαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ* ἢ *ἐντὸς τοῦ κράτους*, ἢ *ἐν τῷ ἐξωτερικῷ* ἢ *ἐκτὸς τοῦ κράτους*. Αἱ ἔκφυλοι αὗται φράσεις προῆλθον ἐκ τῆς κατὰ ῥῆμα μεταφράσεως τῶν γαλλικῶν exercer (ἢ remplir) une fonction dans l'interieur ἢ hors du territoire de l'état, ὡς γίνεται δῆλον, ἵνα ἑνὶ καὶ μόνῳ χρησώμεθα παραδείγματι, ἐκ τῆς ἀντιβολῆς τοῦ ἐπιτροπικοῦ νόμου, ὅστις ἐν ἄρθρῳ 34 ὁρίζει ὅτι «ἀπαλλάσσονται τῆς ἐπιτροπείας οἱ *ἐκτὸς τοῦ κράτους* ἐπιτετραμμένοι *δημοσίαν ὑπηρεσίαν* καὶ τοῦ γαλλικοῦ ἀστικοῦ κώδικος, ὅστις ἐν ἄρθρῳ 428 διαγορεύει ὅτι sont dispensès de sa tutelle les citoyens qui remplissent, hors du territoire de l'état, une mission du gouvernement. Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ διάταξις τοῦ ἰταλικοῦ ἀστικοῦ κώδικος ἐν ἄρθρῳ 278 ἐδ. 7΄ ὅτι hanno diritto di essere dispensati dall'assumere l'esercizio della tutella coloro che abbiano missione dal governo fuori del regno. Ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἡ ἔννοια τῆς ἐν τῷ κράτει καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἀρχῆς ἐδηλοῦτο ὑπὸ τῶν ἀλλήλοις ἀντικειμένων ἐπιθέτων *ἔνδημος* (ἀρχὴ) καὶ *ὑπερόριος* (ἀρχή), ἃ φέρονται ἐν νόμῳ παραγκειμένῳ ἐν τῷ Κατὰ Τιμάρχου λόγῳ τοῦ Αἰσχίνου 21 καὶ ἔχοντι ὧδε: «ἐάν τις Ἀθηναίων ἑταιρήσῃ, μὴ ἐξέστω αὐτῷ τῶν ἐννέα ἀρχόντων γενέσθαι, μηδὲ ἀρχὴν ἀρχέτω μηδεμίαν, μήτε *ἔνδημον* μήτε *ὑπερόριον*» ἤ, ὡς μετέγραψεν εἰς τὴν λατινικὴν ὁ Telfy ἐν τῇ «Συναγωγῇ τῶν ἀττικῶν νόμων» (Corpus iur. attici) § 1180, si quis Atheniensis se prostituerit, ei non liceat in novem Archontes cooptari nec ullo fungi magistratu sive *domi* sive *peregre*. Ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Θουκυδίδης, Ε΄, 47 «ὀμνύντων Ἀθήνησιν ἡ βουλὴ καὶ αἱ *ἔνδημοι ἀρχαί*», ἔνθα ὁ ἐκδότης Boehme σημειοῦται ὅτι αἱ *ἔνδημοι ἀρχαὶ* z. B. die Archonten, stehen gegenüber den *ὑπερόριοι ἀρχαί*, zu denen z. B. die Strategen gehören. Πρβλ. καὶ Ἀριστοτέλ. Πολιτ. 1285β «καὶ τὰ *ἔνδημα* καὶ τὰ *ὑπερόρια* συνεχῶς ἦρχον» καὶ Ἀθηναίων πολιτ. 24 «ἀρχαὶ (ἦσαν) *ἔνδημοι* μὲν εἰς ἑπτακοσίους ἄνδρας, *ὑπερόριοι* δ᾽ εἰς ἑπτακοσίους».[1, 2]

[1]) Ἀκολούθως τούτοις τὸ ἐν τῷ Κανταβριγιακῷ λεξικῷ (ἔκδ. Houtsma) «*ἐπιδήμιος ἄρχων*, ὁ δήμου τινὸς τῶν ἐν τῇ Ἀττικῇ ἄρχων» ὀρθῶς μετετύπωσεν εἰς τὸ *ἔνδημος ἄρχων* κτλ. ὁ ἐν Σμύρνῃ διαπρεπὴς δικηγόρος καὶ τῆς προγονικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου ὀτρηρὸς θεράπων κ. Π. Φωτιάδης. Ἴδε Συμβολὰς αὐτοῦ εἰς τὸ ἀττικὸν δίκαιον ἐν Ἀθηνᾷ, τόμ. ΙΓ΄, σελ. 15.

[2]) Ἑλληνιστὶ λέγεται καὶ *ὑπερόριος στρατεία* (Διόδωρ. Β΄, 39) καὶ *ὑπερόριος*

Τούτου οὕτως ἔχοντος, οἱ ἐρασταὶ τῶν καλῶν ὀφείλουσι νὰ ἀπέχωνται τῶν μνημονευθεισῶν ξενικῶν φράσεων καὶ νὰ ποιῶνται χρῆσιν τῶν ἑλληνικωτάτων τούτων· *ἄρχω (οἱ ἄρχοντες) ἀρχὴν ἔνδημον, ἄρχω (οἱ ἄρχοντες) ἀρχὴν ὑπερόριον,* οἷον οἱ πρέσβεις καὶ οἱ πρόξενοι. Τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπιθέτων συνημμένων τῷ οὐσιαστικῷ *λιποναύτης, ἔνδημος λιποναύτης, ὑπερόριος λιποναύτης,* ἐγένετο χρῆσις ἐν τῇ ἐν ἔτει 1845 γενομένῃ ἐπισήμῳ μεταφράσει τοῦ τῇ 26 μαρτίου 1804 ἐκδοθέντος ψηφίσματος τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, ὅπερ κατὰ τὸν ΧΝΘ′ νόμον τῆς 5 αὐγούστου 1861 ἰσχύει παρ' ἡμῖν ὡς ναυτικὸς ποινικὸς κῶδιξ, εἰς δήλωσιν τοῦ ἐνόχου *λιποταξίας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν* καὶ τοῦ ἐνόχου *λιποταξίας εἰς τὸ ἐξωτερικὸν* κατὰ τὴν ἀνελλήνιστον φρασιολογίαν τοῦ στρατιωτικοῦ ποινικοῦ νόμου. Παραδείγματα τῆς τοιαύτης χρήσεως φέρονται ἐν τοῖς ἄρθροις 35 - 38 τοῦ μνημονευθέντος διατάγματος, ὧν τινα παρατιθέμεθα ἐνθάδε· «μὲ δεσμὰ τιμωρεῖται ὁ *ὑπερόριος λιποναύτης,* ὁ *ἔνδημος λιποναύτης* κτλ.», «ἡ διάρκεια τῆς ποινῆς τῶν *ὑπερορίων* λιποναυτῶν διπλασιάζεται», «ὡς *ὑπερόριος λιποναύτης* θεωρεῖται», «ὡς *ἔνδημος λιποναύτης* θεωρεῖται».

πόλεμος (Διον. Ἁλικαρνασ. Β′, 12. Ζ′, 19. Η′, 32 καὶ 87. Θ′, 17) καὶ *ὑπερόριος ἀσχολία* (Θουκυδ. Η′, 72) καὶ *ὑπερόριοι δίκαι* (Λουκιαν. Δὶς κατηγορουμ. 14) καὶ *ὑπερόριος φυγὴ* (ἐν Νεαρᾷ 69 Λέοντος). Πρβλ. καὶ τὸ τοῦ Ξενοφῶντος Ἀναβ. Ζ′, α′, 27 «προσόδου οὔσης κατ' ἐνιαυτὸν ἀπό τε τῶν *ἐνδήμων* καὶ ἐκ τῆς *ὑπερορίας* (ὑπον. γῆς ἢ χώρας) οὐ μεῖον χιλίων ταλάντων».

ΚΩΝΣΤΑΝΤ. Μ. ΡΑΛΛΗ

Διδάκτορος τῆς θεολογίας καὶ τῆς νομικῆς,
τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

ΠΕΡΙ
ΤΗΣ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟΝ
ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου κατάστασις γίγνεται εἴτε ὑπὸ τῶν μοναστηριακῶν πατέρων δι᾽ ἐκλογῆς, εἴτε ὑπὸ τῆς ἁρμοδίας ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς.

I.

ΔΙ᾽ ΕΚΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

1. – *Περὶ τῶν κεκτημένων τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα.*

Ἤδη κατὰ τὴν διάταξιν τῆς ἀπὸ 546 Ἰουστινιανείου νεαρᾶς ρκγ΄, κεφ. λδ΄ [1] τὸν ἡγούμενον ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν ἀνδρῶν καὶ τὴν ἡγουμένην ἐν τοῖς τῶν γυναικῶν αἱροῦνται πάντες οἱ μοναχοὶ ἢ οἱ *καλλίονος ὑπολήψεως.*

Καὶ κατὰ τὰ μοναστηριακὰ τυπικά, αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλλα καὶ πατριαρχικὰ γράμματα τὸ πρὸς ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου δικαίωμα προσήκει τοῖς μοναστηριακοῖς πατράσι καὶ δή, εἴτε πᾶσιν, εἴτε πᾶσι μέν, μάλιστα δὲ τοῖς προκριτοτέροις γέρουσι τῆς συνάξεως αὐτῶν, [2]

[1]) Ἡ διάταξις αὕτη περιελήφθη ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, βιβλ. Δ΄, τίτλ. Α΄, θέμ. β΄.

[2]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ 1787 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Κυρηνείας σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς

εἴτε μόνοις τοῖς ἐγκρίτοις τῶν γερόντων πατέρων τῆς συνάξεως,[1] εἴτε τοῖς γεροντοτέροις καὶ φρονιμωτέροις μοναστηριακοῖς πατράσιν,[2] εἴτε τοῖς τε γέρουσι τῆς συνάξεως καὶ τοῖς προηγουμένοις,[3] εἴτε τοῖς προκρίτοις, γέρουσι καὶ ἡγουμένοις,[4] εἴτε τοῖς τε μοναστηριακοῖς πατράσι καὶ τοῖς ἐπιτρόποις,[5] εἴτε μόνοις τοῖς ἱερωμένοις μοναχοῖς, δῆλα δὴ ἱερομονάχοις καὶ ἱεροδιακόνοις.[6]

Καὶ ἐν τοῖς ἁγιορειτικοῖς κοινοβίοις τὸν ἡγούμενον αἱροῦνται οἱ πατέρες αὐτοῦ, τῆς ἱερᾶς κοινότητος παρεμβαινούσης μόνον εἰς ἀπο-

Θεοτόκου τὴν ἐπικεκλημένην τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου ἐν Π. Ε. τόμ. Β', σ. 593. Κατὰ τὸ τυπικ. Νείλου Νταμιλᾶ τὴν ἡγουμένην αἱροῦνται αἱ μοναχαὶ πᾶσαι ἢ αἱ πλείονες.

¹) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1681 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰακώβου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ μητροπόλει Κρήτης κατὰ τὴν περιοχὴν Κυδωνίας ἐν χωρίῳ Μουρνὲς (τανῦν Μουρνιὲς) μονὴν τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου ἐν Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 214.

²) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ 27 Ἰουλίου 1848 πρὸς τοὺς ἐπιστάτας τοῦ ἁγίου ὄρους γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Ϛ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐκλογὴν ἡγουμένου τοῦ κοινοβίου Σίμωνος Πέτρας ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 137-138.

³) Ὅρα λ. χ. τὸ κεφάλ. γ' κώδ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρ. ἐν Χ. Κ. τόμ. Β', σ. 14.

⁴) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ 20 Ἀπριλίου 1614 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Τιμοθέου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις σταυροπηγιακὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος Σωτῆρος Χριστοῦ τῆς Ταῶ ἐν Μ. Α. τόμ. Β', σ. 51. Κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου ὁ ἡγούμενος ἐξελέγετο ψήφῳ μόνον τῶν ἐν τῇ μονῇ πεντεκαίδεκα ἐγκρίτων ἀδελφῶν (Meyer, H. U. σ. 128), τοὐναντίον κατὰ τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1406 χρυσόβουλλον τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ καὶ ὑπὸ τῶν ἐκτὸς τῆς μονῆς οἰκούντων ἐγκρίτων ἀδελφῶν (αὐτ. 205). Κατὰ τὸ κεφάλ. νε' τυπικ. Ἐλεούσης τὸν νέον ἡγούμενον αἱροῦνται ὁ ἤδη τοιοῦτος καὶ οἱ πρόκριτοι μοναχοὶ *εἰδήσει καὶ ἀρεσκείᾳ* καὶ τῶν λοιπῶν μοναχῶν.

⁵) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ 20 Ἀπριλίου 1758 πρακτικὸν ἐκλογῆς ἡγουμένου τῆς ἐν Χίῳ μονῆς τῶν Μουδῶν ἐν Κανελλάκη, Χιακὰ Ἀνάλεκτα, σ. 430-431.

⁶) Οὕτω λ. χ. κατ' ἀρχαῖον ἔθος ἐν τῇ Κυπριακῇ ἐκκλησίᾳ. Ἀλλὰ κατὰ τὸ τανῦν ἐν Κύπρῳ ἰσχύον καταστατικὸν ὁρίζοντος τοῦ μὲν ἄρθρ. 84 ὅτι τὸν ἡγούμενον αἱρεῖται ἡ ὁλομέλεια τῆς ἀδελφότητος, τοῦ δ' ἄρθρ. 88 ὅτι πᾶς νομίμως ἐν τῇ ἀδελφότητι καταταχθεὶς μοναχὸς κέκτηται κατὰ πάντα τὸν ἑαυτοῦ βίον πάντα τὰ τοῦ ἀδελφοῦ δικαιώματα, τοῦ δ' ἄρθρ. 92 ὅτι ἐν αἷς μοναῖς ὑπάρχουσιν ἐλάττονες τῶν πέντε ἀδελφῶν τὸν ἡγούμενον καθίστησιν ὁ ἁρμόδιος ἐπίσκοπος, δῆλον ὅτι ἐν αἷς μοναῖς ὑπάρχουσι τέσσαρες μόνον ἱερωμένοι ἀδελφοί, οἱ δὲ λοιποὶ εἰσὶ μὴ ἱερωμένοι, τὸν ἡγούμενον αἱρεῖται ἡ ἀδελφότης κατὰ τὰ ἄρθρα 84 καὶ 88. Οὕτως ἔλυσε τὸ ζήτημα ὀρθῶς ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν ἡγουμένου τῆς μονῆς Τροοδοτίσσης ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου ἐρωτήσαντος αὐτὸν περὶ τούτου τοῦ μητροπολίτου Πάφου. Ὅρα Ε. Κ. ἔτ. Ε' (1915) σ. 388-389.

κατάστασιν τῆς ἐν τῷ κοινοβίῳ διασαλευθείσης τάξεως καὶ ἡσυχίας.[1]

Ἐν ταῖς γυναικείαις μοναῖς ταῖς ὑποκειμέναις μονῇ ἀνδρῶν ἡ τῆς ἡγουμένης ἐκλογὴ ἐγίγνετο ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῇ καλογραιῶν *εἰδήσει* τοῦ ἡγουμένου ἐκείνης.[2]

Τὰ μοναστηριακὰ τυπικά, αὐτοκρατορικὰ χρυσόβουλλα καὶ πατριαρχικὰ γράμματα τὰ ὁρίζοντα ὅτι τὸ πρὸς ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου δικαίωμα προσήκει τοῖς μοναστηριακοῖς πατράσιν ἀποκλείουσιν, ἔστιν ὅτε ῥητῶς, πάντα ἕτερον.[3]

Κατά τινα τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν ὁ ἡγούμενος ἐν τῷ τελευτᾶν καθίστησι τὸν ἑαυτοῦ διάδοχον *αἱρέσει καὶ μαρτυρίᾳ* τῆς μοναστηριακῆς ἀδελφότητος· μὴ δυνηθέντος δὲ τοῦ ἡγουμένου πρᾶξαι ταῦτα δι' αἰφνίδιον θάνατον ὁ νέος ἡγούμενος καθίσταται ὑπὸ τῶν τῆς ἀδελφότητος ἀδελφῶν.[4]

Καὶ ἐν Ῥωσίᾳ ἔκπαλαι τοὺς ἡγουμένους τῶν μὴ βασιλικῶν μονῶν – ἤτοι τῶν μὴ ὑφ' ἡγεμόνων ἱδρυθεισῶν – ᾑροῦντο οἱ τῆς μονῆς μοναχοὶ[5] μετέχοντός πως κατὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ τοῦ λαοῦ.[6]

---

[1]) Οὕτως ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ ὁ Γ' μαθὼν ὅτι τὴν ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς μονῆς τοῦ Ἐσφιγμένου γενομένην ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου Λουκᾶ ἠρνεῖτο νὰ ἀναγνωρίσῃ ἡ ἱερὰ κοινότης τοῦ ἁγίου ὄρους ἥτις ἀπηγόρευσε τὴν ἐκλογὴν ἡγουμένου ἐν τῇ μονῇ ἰσχυρισαμένη ὅτι ἡ μονὴ ἐτέλει ὑπὸ τὴν ἑαυτῆς κηδεμονίαν ἐδήλωσε τῇ ἱερᾷ κοινότητι διὰ τοῦ ἀπὸ 22 Νοεμβρίου 1883 πρὸς τοὺς ἐπιστάτας αὐτῆς γράμματος ὅτι κατὰ τοὺς μοναστηριακοὺς κανόνας καὶ τὴν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τάξιν ἑκάστη μονὴ εἶνε ἐλευθέρα εἰς τὴν τοῦ ἑαυτῆς ἡγουμένου ἐκλογὴν καὶ ὅτι μόνον ἐν διχοστασίᾳ τῶν πατέρων ἡ ἱερὰ κοινότης ὡς ἀρχὴ τοῦ τόπου δύναται νὰ παρεμβαίνῃ πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως, ἧς ἀποκατασταθείσης ἐν τῇ εἰρημένῃ μονῇ ἀνάγκη νὰ ἀφεθῇ αὕτη ἐλευθέρα παρὰ τῆς ἱερᾶς κοινότητος εἰς τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογήν. Ὅρα Γρηγ. Παλ. τόμ. Δ' (1920) σ. 625.

[2]) Ὅρα λ. χ. τὴν ἀπὸ Ὀκτωβρίου, πιθανῶς τοῦ ἔτ. 1739, συνοδικὴν ἀπόφασιν τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Ϛ' τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὴν ἐν Πάτμῳ γυναικείαν μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τὴν ὑποκειμένην τῇ ἐν τῇ αὐτῇ νήσῳ μονῇ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 331.

[3]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ἰανουαρίου 1832 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου τοῦ Α' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Χίῳ βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν Νέαν μονὴν ἐν Νεαμονησίοις, σ. 274. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ τὸν ἡγούμενον αἱροῦνται κατὰ κανόνα πάντες οἱ τοῦ μοναστηρίου μοναχοί. Ὅρα Τριδεντ. συν. Sess. XXV de regul. et mon. c. 6.

[4]) Οὕτω λ. χ. κατὰ τὸ κεφάλ. ε' τοῦ τυπικ. τοῦ Πακουριάνου, σ. 18.

[5]) Οὕτω ἤδη τῷ 1112 οἱ μοναχοὶ τῆς ἐν Κιέβῳ μονῆς τοῦ Σπηλαίου ἡγούμενον εἵλοντο τὸν ἱερομόναχον Πρόχωρον. Ὅρα Gœtz, Altrussl. σ. 128.

[6]) Οὕτω λ. χ. τῷ 1226 ἡγούμενός τις ἐν τῷ τελευτᾶν ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐν Νοβογοροδίῳ λαοῦ ὑπέδειξε τὸν ἑαυτοῦ διάδοχον. Ὅρα Gœtz, Altrussl. σ. 172.

Παρ᾿ ἡμῖν ἤδη ἡ ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους ἐγκύκλιος τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας ὥριζεν ἐν ἄρθροις Α′ καὶ ϛ′ ὅτι τὸν ἡγούμενον καὶ τοὺς δύο συμβούλους αἱροῦνται οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες.

Κατὰ τὸ τανῦν ἰσχύον δίκαιον δικαίωμα ψήφου ἔχουσιν ἐν μὲν ταῖς μοναῖς ταῖς ἐχούσαις μοναχοὺς πλείονας τῶν ἕξ, ἐλάττονας δὲ τῶν εἴκοσιν οἱ πρὸ τριετίας τοὐλάχιστον τυχόντες τῆς κουρᾶς, ἐν δὲ ταῖς ἐχούσαις πλείονας τῶν εἴκοσιν οἱ πρὸ ἑξαετίας τυχόντες αὐτῆς.[1]

Ἀλλ᾿ οὐδὲν ὁρίζεται περὶ τοῦ θέματος καθ᾿ ὃ οἱ ἐν τῇ μονῇ μοναχοί εἰσιν ἀκριβῶς εἴκοσιν. Κατὰ τὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐκκλησιαστικῶν[2] ἀπόφανσιν ἐν τῷ θέματι τούτῳ μόνον οἱ πρὸ ἑξαετίας τυχόντες τῆς κουρᾶς ἔχουσι τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα.

Εἰ καὶ οὐδὲν ὡσαύτως ὁρίζεται περὶ τοῦ χρόνου ἀφ᾿ οὗ ἄρχεται τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι δικαίωμα τῶν μοναχῶν τῶν ἐγκαταλιπόντων τὴν ἑαυτῶν μονὴν προσελθόντων δ᾿ εἰς ἑτέραν δι᾿ ἀπολυτηρίου τοῦ οἰκείου ἡγουμένου καὶ ἐγκρίσεως τοῦ ἁρμοδίου ἐπισκόπου ἢ τῶν ἁρμοδίων ἐπισκόπων, ὀρθότερον νὰ δεξώμεθα ὅτι ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπὸ τῆς κουρᾶς παρόδου τριετίας ἢ ἑξαετίας ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τούτους.[3]

Τοῦ πρὸς ἐκλογὴν δικαιώματος δὲν ἀποκλείονται οἱ ἀδίκως καὶ παρανόμως τῆς ἑαυτῶν μονῆς ἀποβληθέντες μοναχοί,[4] ὡς οὐδ᾿ οἱ ἐκ

[1]) Ἄρθρ. Β′, ἐδάφ. α′ τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 2 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. δικαίωμα ψήφου ἔχουσιν οἱ συμπληρώσαντες τριετίαν ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν κουρᾶς εἴτε ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ, εἴτε καὶ ἐν ἑτέρᾳ, μεταγραφέντες δὲ κανονικῶς ἐν ἐκείνῃ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 87 τῶν ἁγιορειτικῶν κανονισμῶν τὸν ἡγούμενον τῶν κοινοβίων αἱροῦνται οἱ διανύοντες τὸ ἕκτον ἀπὸ τῆς κουρᾶς ἔτος.

[2]) Ὅρα τὸ ἀπὸ 24 Αὐγούστου 1891 ἀριθ. 14332 ἔγγραφον τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 724) γνωρισθὲν ὑπ᾿ αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 14 Ὀκτωβρίου 1891 ἀριθ. 2765/1128 ἐγκυκλίου (αὐτ.).

[3]) Οὕτω τὴν ἐκ τοῦ τοιούτου ἐν τῷ Κ. Μ. χάσματος ἀπορίαν τοῦ ἐπισκόπου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας διαβιβασθεῖσαν διὰ τοῦ ἀπὸ 16 Ὀκτωβρίου 1869 ἐγγράφου πρὸς τὸ Υ. Ε. ἔλυσε τοῦτο διὰ τοῦ ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1870 ἀριθ. 7827 πρὸς τὸν εἰρημένον ἐπίσκοπον ἐγγράφου αὐτοῦ (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 718 καὶ 851-852) ὀρθῶς ἀποφηνάμενον ὅτι ἡ τοῦ ἄρθρ. Β′ τοῦ Κ. Μ. τριετία ἢ ἑξαετία ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸν κανονικῶς ἀπολυθέντα τῆς ἑαυτοῦ μονῆς, δεκτὸν δὲ πρὸς ἐγκαταβίωσιν εἰς ἑτέραν μονὴν γενόμενον μοναχόν. Τὴν ἀπόφανσιν ταύτην τοῦ Υ. Ε. ἐγνώρισεν ἡ ἱερὰ σύνοδος τοῖς ἀρχιερεῦσι τοῦ κράτους διὰ τῆς ἀπὸ 10 Μαρτίου 1870 ἀριθ. 1317 ἐγκυκλίου (αὐτ. 718 καὶ 851-852).

[4]) Οὕτω καὶ ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ ὁ πατριάρχης Ἰωακεὶμ ὁ Β′ διὰ τοῦ ἀπὸ 12 Ἰανουαρίου 1863 γράμματος πρὸς τοὺς ἐπιστάτας καὶ ναζίρηδες τῆς

τῆς ἑαυτῶν μονῆς εἰς ἑτέραν μεταπεμφθέντες,[1] ἅτε οὐδεμίαν διὰ τῆς μεταπομπῆς ὑφιστάμενοι μείωσιν τῶν ἑαυτῶν δικαιωμάτων ὡς μελῶν τῆς μονῆς τῆς ἑαυτῶν μετανοίας.[2]

Τὸν ἐκ τοῦ μοναχολογίου ἐξηγμένον ὀνομαστικὸν κατάλογον τῶν ἐχόντων δικαίωμα ψήφου μοναχῶν συντάττει τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον καὶ δημοσιεύει ἐν τῇ μονῇ πρὸς γνῶσιν τῶν μοναχῶν.[3]

κοινότητος τοῦ ἁγίου ὄρους καὶ τοὺς προϊσταμένους καὶ ἀντιπροσώπους τῶν αὐτόθι εἴκοσι μοναστηρίων ἐδήλωσεν αὐτοῖς ὅτι κατὰ τὴν συνοδικῶς γενομένην ἀνάγνωσιν τῶν ἀντιγράφων τῶν πεμφθέντων ἤδη αὐτοῖς τε καὶ τῇ μονῇ τοῦ Κουτλουμουσίου συνοδικῶν γραμμάτων παρετηρήθη ὅτι περὶ τῶν ἐκ τῆς μονῆς ἀποβεβλημένων πατέρων διελαμβάνετο ἀορίστως ἵνα προσκληθῶσι καὶ οὗτοι καὶ παρευρεθῶσιν εἰς τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογήν, ἐνῷ τὸ πνεῦμα τοῦ κελεύσματος ἀφεώρα εἰς τοὺς ἀδίκως ἀποβληθέντας πατέρας, τῆς λέξεως *ἀδίκως* ἐκ παραδρομῆς μὴ τεθείσης ἐν τοῖς γράμμασιν, ἀντ' αὐτῆς δὲ τεθεισῶν ἐν μὲν τῷ γράμματι πρὸς τὴν κοινότητα, τῶν λέξεων: *»τῶν ἄλλως πως ἀποβληθέντων πατέρων«*, ἐν δὲ τῷ πρὸς τὴν μονήν, τῶν λέξεων: *»τῶν ἄλλων ἀποβληθέντων«*. Διὰ τοῦτο πρὸς πρόληψιν ἐνδεχομένης παρεξηγήσεως ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῆς λέξεως *ἀδίκως* ἐγνώρισε διὰ τοῦ εἰρημένου γράμματος ὅτι ἐνόησε τοὺς ἀδίκως ἀποβληθέντας, οἵτινες κατ' ἀκολουθίαν ἀνάγκη νὰ προσκληθῶσιν ἵνα παραστῶσιν εἰς τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ διαμένωσιν ἐν τῇ μονῇ διάγοντες κοινοβιακῶς, ἐνετείλατο δ' αὐτοῖς τε καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Πέτρας Ἀγαθαγγέλῳ ἵνα προσκαλέσωσι τοὺς ἀδίκως ἀποβεβλημένους ἐκ τῆς μονῆς. Ὅρα Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 140.

[1]) Ἄρθρ. ΙΗ' τοῦ Κ. Μ.

[2]) Οὕτως ἀπεκρίνατο αἰτησάμενον καὶ τοῦ νομικοῦ συμβουλίου τὴν γνώμην τὸ Υ. Ε. διὰ τοῦ ἀπὸ 18 Μαρτίου 1899 ἀριθ. 3069/2679 ἐγγράφου αὐτοῦ πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. 853) ἥτις ἠρώτησε περὶ τούτου τὸ Υ. Ε. διὰ τοῦ ἀπὸ 21 Δεκεμβρίου 1898 ἐγγράφου αὐτῆς (αὐτ.). Τὴν ἀπόκρισιν ταύτην τοῦ Υ. Ε. ἐγνώρισε τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσιν ἡ ἱερὰ σύνοδος διὰ τῆς ἀπὸ 24 Μαρτίου 1899 ἀριθ. 3059 ἐγκυκλίου αὐτῆς (αὐτ.). Ὡσαύτως ἡ ἱερὰ σύνοδος ἀποκριναμένη εἰς τὸ ἀπὸ 5 Ὀκτωβρίου 1902 ἔγγραφον τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας ἐρωτήσαντος αὐτὴν ἂν ὁ κατὰ μετάπεμψιν μοναχὸς ἔχῃ τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν δικαίωμα ἐν τῇ μονῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας ἀπεφήνατο διὰ τοῦ ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου 1903 ἀριθ. 2391/1989 ἐγγράφου (ὅρα τοῦτο ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1915) ἀριθ. 235, σ. 1-2) ὅτι οἱ κατὰ μετάπεμψιν ἡγούμενοι ἢ σύμβουλοι κατὰ τὰς ἐν ταῖς μοναῖς τῆς ἑαυτῶν μενανοίας ἐκλογὰς ἔχουσι τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν δικαίωμα. Τὸ συνοδικὸν τοῦτο ἔγγραφον ἐγνωρίσθη τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 25 Νοεμβρίου 1902 συνοδικῆς ἐγκυκλίου (ὅρα αὐτ. σ. 1). Τοὐναντίον τὸ Υ. Ε. διὰ τοῦ ἀπὸ 1892 ἀριθ. 3536/2684 ἐγγράφου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. 852-853) ἀποκρινόμενον εἰς ἐρώτημα τῆς ἱερᾶς συνόδου ἀπεφήνατο ὅτι στερεῖται τοῦ πρὸς ἐκλογὴν δικαιώματος ἐν τῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας μονῇ ὁ ἀπ' αὐτῆς εἰς ἑτέραν μεταπεμφθεὶς μοναχός. Τὴν ἀπόφανσιν ταύτην τοῦ Υ. Ε. ἐγνώρισεν ἡ ἱερὰ σύνοδος τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 16 Μαρτίου 1892 ἀριθ. 316/436 ἐγκυκλίου (αὐτ. 852).

[3]) Ὅρα στοιχ. β' τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1859 ἀριθ. 9672 ἐγγράφου τῆς ἱερᾶς

2. – Περὶ τοῦ τὶς δύναται νὰ αἱρεθῇ ἡγούμενος.

Ἡγούμενος νὰ αἱρεθῇ δύναται μοναχός·

Α') Εἴτε ἀχειροτόνητος, εἴτε κεχειροτονημένος διάκονος ἢ πρεσβύτερος[1] ἢ ἐπίσκοπος,[2] παρ' ἡμῖν δὲ ἱερομόναχος μόνον δ' ἐν ἀνάγκῃ καὶ ἱεροδιάκονος, ἢ καὶ ἁπλοῦς μοναχός.[3] Μόνον δ' ἱερομόναχος κατὰ τοὺς ἁγιορειτικοὺς κανονισμοὺς[4] καὶ κατὰ τὰ μοναστηριακὰ τυπικὰ τὰ

συνόδου πρὸς τὸ Υ. Ε. (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 707), στοιχ. Β' τῆς ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 2482/1798 ἀποκρίσεως τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον (αὐτ. 709) γνωρισθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 9785/395 ἐγκυκλίου (αὐτ. σ. 708). Ἐπισκόπων τινῶν καὶ ἐπισκοπικῶν ἐπιτροπειῶν ἀμελούντων τοῦ γνωρίζειν τῇ ἱερᾷ συνόδῳ τὰς ἑκάστοτε ἀποκάρσεις τῶν μοναχῶν, τοὺς θανάτους καὶ τὰς ἐξ ἑτέρας μονῆς προσελεύσεις καὶ ἐγγραφὰς αὐτῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀτελῶν ὄντων τῶν ἐν τῷ συνοδικῷ γραφείῳ ἀποκειμένων μοναχολογίων, κατήρτισε πρὸς χρῆσιν τῶν μονῶν ἐντύπους πίνακας μοναχολογίων. Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 254/690 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 230, σ. 2.

[1]) Ἡγούμενος δύναται νὰ αἱρεθῇ, ὡς εἰκός, καὶ ὁ παραιτησάμενος τὸ ἐκκλησιαστικὸν ὀφφίκιον ἱερεὺς ἢ διάκονος. Οὕτως ὁ ἐπὶ τοῦ εἰκονοκλάστου αὐτοκράτορος Θεοφίλου (829-840) γεννηθεὶς ἐν Συκαῖς τῆς ἐν Κύπρῳ ἐπισκοπῆς Χύτρων Δημητριανὸς ὁ δεκαεξαέτης μόλις γενόμενος μοναχὸς ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, εἶτα δ' ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου τῆς ἐπισκοπῆς Χύτρων Εὐσταθίου οἰκονόμος τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης, παραιτησάμενος τὸ ἀξίωμα τοῦτο καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὴν εἰρημένην μονήν, ᾑρέθη ὑπὸ τῶν μοναχῶν αὐτῆς ἡγούμενος, εἶτα δ' ἐπίσκοπος Χύτρων. Ὅρα H. Gregoire, Saint Demétrianos, évêque de Chytri (île de Chypre) ἐν Β. Ζ. XVI (1907) σ. 205.

[2]) Ὅτι ἡγούμενος νὰ αἱρεθῇ δύναται καὶ ὁ παραιτησάμενος τὴν ἑαυτοῦ ἐπισκοπήν, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα ἐπίσκοπος ὅρα Κ. Μ. Ράλλη Περὶ παραιτήσεως ἐπισκόπων σ. 89 σημ. 40.

[3]) Ἄρθρ. Α' τοῦ Κ. Μ.

[4]) Ἄρθρ. 84, ἐδάφ. 5. Οὕτω καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 1 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ἡγούμενος νὰ αἱρεθῇ δύναται ὁ κεχειροτονημένος πρεσβύτερος, ἢ ὁ δυνάμενος τοὐλάχιστον τυχεῖν τῆς τοῦ πρεσβυτέρου χειροτονίας (ὅρα c. 1, X. I. 14 (συν. Πικταυίου ἔτ. 1078)), κληρικὸς δὲ τῶν ὑποδεεστέρων βαθμῶν (minorista) μόνον ἐν ἀνάγκῃ. Ὅρα γλῶσσαν εἰς c. 10 X. I. 4 (Ἰννοκεντίου τοῦ Γ'). Ἀρχαιότερον, εἰ καὶ κατὰ τὴν regulam τοῦ Βενεδίκτου, c. 2 τοῖς ἡγουμένοις προσῆκεν ἡ τῶν μοναχῶν ποιμαντορία (regimen animarum), οὐδὲν ἧττον σπανίως ἦσαν ἐκεῖνοι πρεσβύτεροι, καθάπερ δῆλον γίγνεται ἐκ τοῦ καν. 62 τῆς συν. Ἀκυϊσγράνου ἔτ. 817 (Hard. IV, 1232) καθ' ὃν ἡ τῶν ἀναγνωστῶν (lectores) χειροθεσία (benedictio) προσήκει τοῖς ἡγουμένοις, καίπερ μὴ οὖσι πρεσβυτέροις. Ἀλλὰ βραδύτερον τὸν κανόνα ἀπετέλεσε τὸ αἱρεῖσθαι ἡγουμένους τοὺς τυχόντας τῆς χειροτονίας τοῦ πρεσβυτέ-

ορίζοντα ὅτι τὸ ἐξομολογεῖν τοὺς μοναχοὺς προσήκει τῷ ἡγουμένῳ.[1]

Β') Εἴτε α') μόνον τῆς ἐν ᾗ ἡ ἐκλογὴ μονῆς, καθάπερ κελεύουσί τινα τῶν βασιλικῶν χρυσοβούλλων, πατριαρχικῶν γραμμάτων καὶ μοναστηριακῶν τυπικῶν,[2] ὡς καὶ τὸ παρ' ἡμῖν δί-

---

ρου, ὅπερ καὶ ὁ Γρατιανὸς ῥητῶς ἀπεφήνατο (ὅρα Post. 39, c. 16, q. 1) ὡς ἐκ τῆς τῷ ἡγουμένῳ προσηκούσης benedictio. Ὅρα van Espen. P. I. tit. 31, c. 10.

[1]) Ὅρα λ. χ. τὸ εἰς τὴν μονὴν τῆς Εὐεργέτιδος ἀφορῶν συνοδικὸν σημείωμα τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου τοῦ Α' (1178-1183) τοῦ ἐπικεκλημένου *Βορραδιώτου* οὐχὶ δὲ *Βορραδιώκτου* ὡς ἐσφαλμένως ἔγραψαν οἱ ἐν Π. Π. σ. 369 σημ. 490 μνημονευόμενοι. Ὅρα Κ. Μ. Ράλλη περὶ τῶν μυστηρίων τῆς μετανοίας καὶ τοῦ εὐχελαίου σ. 19-20.

[2]) Ὅρα τὰ εἰς τὴν παρὰ τὰ Τρίκκαλα βασιλικὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τὴν ἐπικεκλημένην τῶν Ζαβλαντίων ἀφορῶντα χρυσόβουλλα καὶ δή, τὸ ἀπὸ 1336 τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ Παλαιολόγου ἐν Βυζαντίδι τόμ. Β', σ. 57-58 καὶ τὸ ἀπὸ 1359 τοῦ βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίων καὶ Σερβίας Συμεὼν Οὔρεση τοῦ Παλαιολόγου αὐτ. σ. 75 καὶ 78, τὸ ἀχρονολόγητον, ἀλλὰ πάντως τοῦ ἔτ. 1362 πρόσταγμα τοῦ αὐτοῦ Συμεὼν Θύρεση τὸ ἀφορῶν εἰς τοὺς ἀσκουμένους ἐν τοῖς σπηλαίοις τῆς σκήτεως Σταγῶν, αὐτ. σ. 93, τὸ κεφάλ. γ' κώδ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρ. ἐν Χ. Κ. τόμ. Β', σ. 14, τὸ ἀπὸ Δεκεμβρίου 1702 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐπικυρωτικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μονεμβασίας ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Μαρδάτζῃ σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΖ' (1914) ἀριθ. 209 σ. 8, τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1753 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε' τοῦ Καρακάλου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου Πιπέρι (κοινότητος Ἀλονήσου) μονὴν τῆς Θεοτόκου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Ν. Ε. τόμ. ΙΒ' (1915) σ. 356), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1760 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Σεραφεὶμ τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπικεκλημένην τοῦ Μαχαιρᾶ ἐν Σ. Μενάρδου, Μονὴ Μαχαιρᾶ σ. 156, τὸ ἀπὸ Ὀκτωβρίου 1769 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπικεκλημένην τοῦ Βουλκάνου ἐν Παρνασσῷ τόμ. Γ' (1879) σ. 1033, τὸ ἀπὸ 1787 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Κυρηνείας σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου ἐν Π. Ε. τόμ. Β' σ. 593, τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1835 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μεσημβρίας μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἔμμονα ἐν Νέα Σιών, τόμ. ΙΒ' (1912) σ. 62 καὶ τὸ ἄρθρ. 7 τοῦ κανονισμ. Ἐνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἁγ. Γεωργ. ἐν Γεδεών, Νεκταρίου σ. 24. Κατά τινα τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν καὶ πατριαρχικῶν γραμμάτων ῥητῶς ἀποκλείονται τῆς ἡγουμενίας οἱ ἐξ ἑτέρας μονῆς ἢ σκήτης μοναχοὶ *(ξενοκουρῖται)*. Οὕτω λ. χ. κατὰ τὸ κεφάλ. ι' τοῦ τυπικοῦ Λέοντος ἐν Α. Δ. τόμ. Β', σ. 186: *» . . . τοῦτον γὰρ (τὸν ξενοκουρίτην) εἰς τὴν τῆς ἡγουμενίας ἀρχὴν προαναβιβασθῆναι οὐ βούλομαι . . . οὐδὲ ἀπὸ τοῦ Ἀναυπλίου ἐξερχόμενον ξενοκουρίτην ἢ ἀποβίου εἰς ἡγουμενείας ἀρχὴν προαναβιβασθῆναι οὐ βού-*

καιον,[1] καθ' ὃ ἡγούμενος καὶ σύμβουλοι νὰ αἱρεθῶσι δύνανται μόνον μοναχοὶ τῆς ἐν ᾗ ἡ ἐκλογὴ μονῆς καὶ ἂν ἔτι διατελῶσι, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἐν ἑτέρᾳ μονῇ κατὰ μεταπομπήν.[2] Εἴτε β') καὶ ἑτέρας μονῆς, ὡς ὁρίζουσιν οἱ ἁγιορειτικοὶ κανονισμοὶ[3] καθ' οὓς ἡγούμενος ἐν τοῖς κοινοβίοις νὰ αἱρεθῇ δύναται οὐ μόνον ὁ διατελέσας ἡγούμενος τοῦ ἐν ᾧ ἡ ἐκλογὴ κοινοβίου, ἀλλὰ καὶ ἑτέρου τοιούτου,[4] εἰ καὶ ἀναγκαῖόν ἐστι νὰ ἔτυχε τῆς κουρᾶς ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ.[5] Εἴτε γ') μοναχὸς τῆς ἐν ᾗ ἡ ἐκλογὴ μονῆς, μόνον δ' ἐλλείποντος ἁρμοδίου ἐν αὐτῇ μοναχὸς ἐξ ἄλλης μονῆς, καθάπερ ὁρίζει τὸ Κυπριακὸν καταστατικόν,[6] καθ' ὃ ἡ τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴ γίγνεται ἐκ τῶν ἐπὶ χρηστοηθείᾳ καὶ παιδείᾳ διακρινομένων ἀδελφῶν τῆς μονῆς, μόνον δ' ἐλλειπόντων ἐν αὐτῇ τοιούτων ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἄλλης μονῆς.

Γ') Συμπεπληρωμένην ἔχων εἴτε α') ὡρισμένην ἡλικίαν, ὡς κατὰ τοὺς ἁγιορειτικοὺς κανονισμούς,[7] καθ' οὓς ἡγούμενος νὰ αἱρεθῇ δύ-

λομαι«, κατὰ τὸ κεφάλ. λς' τοῦ τυπικοῦ Μαχαιρᾶ (αὐτ. σ. 427): »*ἀφ' ἑτέρου μέντοι μοναστηρίου τῆς νήσου· καθ' ἥντιναοῦν αἰτίαν ἡγούμενος οὐ προχειρισθήσεται ἀλλὰ τὸν καὶ θρέμμα καὶ παίδευμα καὶ κουρὰν ταύτης τυγχάνοντα καὶ τοὺς τύπους αὐτῆς εἰδότα καὶ τὰ ἤθη τῶν ἀδελφῶν ἀκριβέστατα*« καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. οη' τοῦ τυπικ. Κοσμοσωτείρας. Κατὰ τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1735 πατριαρχικὸν συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ ΣΤ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὸ ἐν Πάτμῳ γυναικεῖον μονύδριον τῆς Θεοτόκου τὸ ἐπικεκλημένον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 329: »... *μίαν ἐκ τοῖς ἔσω συνοδείας αὐτῶν ... καὶ μὴ ἐπιπηδᾶν ἀτάκτως εἰς τὸ ἡγουμενεῖον τοῦτο τινὰ τῶν ἔξωθεν καλογραιῶν*«. Ὅρα καὶ τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1850 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ ΣΤ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν εἰς κοινόβιον μετατροπὴν τοῦ ἐν ἁγίῳ ὄρει Σλαβωνο-βουλγαρικοῦ μοναστηρίου τοῦ Ζωγράφου ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 37.

[1]) Κ. Μ. ἄρθρ. Β' ἐδάφ. α'.

[2]) Τοὐναντίον ἡ ἡμετέρα ἱερὰ σύνοδος ἀποκριναμένη εἰς τὸ ἀπὸ 5 Ὀκτωβρίου 1902 ἔγγραφον τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας ἐρωτήσαντος ἂν ὁ κατὰ μετάπεμψιν μοναχὸς ἔχῃ τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν δικαίωμα ἐν τῇ μονῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας ἀπεφήνατο διὰ τοῦ ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου 1903 ἀριθ. 2391/1989 ἐγγράφου (Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1915) ἀριθ. 235, σ. 1-2) γνωρισθέντος τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 25 Νοεμβρίου 1902 συνοδ. ἐγκυκλίου (αὐτ. σ. 1) ὅτι οἱ κατὰ μετάπεμψιν ἡγούμενοι ἢ σύμβουλοι κατὰ τὰς ἐν ταῖς μοναῖς τῆς ἑαυτῶν μετανοίας ἐκλογὰς ἔχουσι μὲν τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν δικαίωμα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγεσθαι.

[3]) Ἄρθρ. 91.

[4]) Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 95 τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρχικοῦ κανονισμοῦ ἡγούμενος ἔν τινι μονῇ νὰ αἱρεθῇ δύναται καὶ ἑτέρας μονῆς μοναχός.

[5]) Ἄρθρ. 84 ἐδάφ. 3 καὶ 4.

[6]) Ἄρθρ. 84.

[7]) Ἄρθρ. 84 ἐδάφ. 2.

ναται ὁ ἔχων συμπεπληρωμένον τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἑαυτοῦ ἡλικίας,[1] εἴτε β΄) ὡρισμένον ἀπὸ τῆς κουρᾶς χρόνον, ὡς κατὰ τὸ παρ' ἡμῖν δίκαιον[2] καθ' ὃ ἡγούμενος καὶ σύμβουλοι νὰ αἱρεθῶσι δύνανται ἐν μὲν ταῖς μοναῖς ταῖς ἐχούσαις πλείονας τῶν ἕξ, ἐλάττονας δὲ τῶν εἴκοσι μοναχῶν οἱ πρὸ τριετίας τοὐλάχιστον τυχόντες τῆς κουρᾶς, ἐν δὲ ταῖς μοναῖς ταῖς ἐχούσαις πλείονας τῶν εἴκοσι μοναχῶν οἱ πρὸ ἑξαετίας τυχόντες αὐτῆς. Καὶ ὁρίζεται μὲν ῥητῶς ὅτι ἐν αὐταῖς *δικαίωμα ψήφου* ἔχουσι μόνον οἱ τοὐλάχιστον πρὸ ἑξαετίας τυχόντες τῆς κουρᾶς, ἐν ἐκείναις δ' ὅτι καὶ νὰ ψηφισθῶσι δύνανται μόνον οἱ τοὐλάχιστον πρὸ τριετίας τυχόντες αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς πλείονας τῶν εἴκοσι μοναχῶν ἐχούσας μονὰς ὀφείλομεν νὰ δεξώμεθα ὅτι μόνον οἱ πρὸ ἑξαετίας τυχόντες τῆς κουρᾶς δύνανται οὐ μόνον νὰ ψηφίσωσιν, ἀλλὰ καὶ νὰ ψηφισθῶσιν.[3]

Ἐν τοῖς ἁγιορειτικοῖς κοινοβίοις ἡγούμενος νὰ αἱρεθῇ δύναται ὁ πρὸς τοῖς ἐν τῷ ἄρθρῳ 84 τῶν ἁγιορειτικῶν κανονισμῶν προσοῦσι καὶ ἐπὶ πεντεκαίδεκα τοὐλάχιστον ἔτη διαμείνας ἐν τῇ μονῇ ὡς μοναχός, τυχὼν δ' ἐν αὐτῇ τῆς κουρᾶς. Ἐλλείποντος δ' ἱερομονάχου τυχόντος ἐν αὐτῇ τῆς κουρᾶς δύναται κατὰ τὸ ἄρθρον 85 τῶν εἰρημένων κανονισμῶν νὰ αἱρεθῇ ἡγούμενος ἕτερος ἐκ τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει πα-

[1]) Κατὰ τὸν διοργανισμὸν Κρητ. μονῶν ἡγούμενος μὲν νὰ αἱρεθῇ ἐδύνατο ὁ συμπληρώσας τὸ τριακοστὸν ἔτος τῆς ἑαυτοῦ ἡλικίας (κεφάλ. Α΄, ἄρθρ. 1), σύμβουλοι δὲ δύο τῶν τὰ πρεσβεῖα ἐχόντων μοναχῶν (κεφάλ. Ζ΄, ἄρθρ. 1). Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν ἀνδρῶν ἡγούμενος νὰ αἱρεθῇ δύναται ὁ συμπεπληρωμένον ἔχων τὸ τέταρτον καὶ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἑαυτοῦ ἡλικίας, διότι μόνον ὁ ἔχων τὴν ἡλικίαν ταύτην δύναται νὰ ἀσκῇ τὴν τῷ ἡγουμένῳ προσήκουσαν ποιμαντορίαν (curam animarum) τῶν μοναχῶν (c. 7 § 2 X. I. 6, γ΄ λατεραν. συνόδ.), ἐν δὲ τοῖς μοναστηρίοις τῶν γυναικῶν ἡγουμένη νὰ αἱρεθῇ δύναται ἡ οὖσα τεσσαρακοντοῦτις τὴν ἡλικίαν.

[2]) Κ. Μ. ἄρθρ. Β΄ ἐδάφ. α΄.

[3]) Ὅρα τὸ ἀπὸ 10 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 9986 πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Θήρας ἔγγραφον τῆς ἱερᾶς συνόδου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 712) γνωρισθὲν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 10 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 9986/544 ἐγκυκλίου (αὐτ. 711). Κατὰ τὸ ἄρθρ. 2 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἐκλέξιμοί εἰσιν οἱ συμπληρώσαντες τριετίαν ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν κουρᾶς. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ τοὺς μοναστικοὺς κανονισμοὺς ἡγούμενοι δύνανται νὰ αἱρεθῶσιν οἱ μοναχοὶ μόνον μεθ' ὡρισμένον ἀπὸ τῶν ἑαυτῶν ἐπαγγελιῶν (vota) χρόνον καὶ δή, μετὰ πάροδον ἓξ μὲν ἐτῶν κατὰ τὸν κανονισμὸν τῶν Barmherzige Brüder, δώδεκα δ' ἀπὸ τῶν vota simplicia παρὰ τοῖς Δομινικανοῖς, παρὰ δὲ τοῖς Φραγκισκανοῖς guardianus, definitor provinc. ἢ custos δύναται ὁ μοναχὸς νὰ αἱρεθῇ μετὰ δεκαετῆ ἐν τῷ τάγματι βίον, εἰς μείζων δ' ἀξίωμα, μετὰ δεκαπενταετῆ ἐν αὐτῷ βίον.

τέρων ἔχων τὰ ἐν τῷ ἄρθρῳ 84 ὁριζόμενα προσόντα· καὶ τοιούτου δὲ μὴ ὄντος προτιμᾶται ὁ τυχὼν τῆς κουρᾶς ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ, καίπερ μὴ ἔχων πάντα τὰ κατὰ τὸ εἰρημένον ἄρθρον προσόντα.

Δ') Πρὸς τὴν ἡγουμενίαν ἁρμόδιοι, τοιοῦτοι δ' εἰσίν· α') οἱ χρηστοί, εὐλαβεῖς καὶ καθόλου ἄξιοι κατά τε τὴν Ἰουστινιάνειον νομοθεσίαν [1] καὶ κατὰ τὰ μοναστηριακὰ τυπικὰ [2] καὶ κανονι-

---

[1]) Κατὰ τὴν ἐν τῇ Ἰουστινιανείῳ νεαρᾷ ρκγ', κεφ. λδ' διάταξιν τὴν περιληφθεῖσαν καὶ ἐν τοῖς Βασιλικοῖς βιβλ. Δ', τίτλ. Α', θέμ. β' οἱ τόν ἡγούμενον αἱρούμενοι ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν ἀνδρῶν, ὡς καὶ αἱ τὴν ἡγουμένην αἱρούμεναι ἐν τοῖς γυναικείοις μοναστηρίοις μοναχαὶ ὤφειλον ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου νὰ ὁρκισθῶσιν ὅτι τὴν ἐκλογὴν ἐποιήσαντο οὐχὶ διὰ φιλίαν, ἢ ἄλλην οἱανδήποτε χάριν, ἀλλὰ διότι ἐγίγνωσκον αὐτὸν καὶ τῇ πίστει ὀρθῶς ἔχοντα καὶ τῷ βίῳ σώφρονα ὄντα καὶ τῇ διοικήσει ἄξιον ὄντα καὶ: »*δυνάμενον τὴν τῶν μοναχῶν ἐπιστήμην καὶ πᾶσαν τὴν τοῦ μοναστηρίου κατάστασιν χρησίμως φυλάξαι αὐτόν*«. Καὶ κατὰ τὸν κανονισμ. Ἑνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἁγ. Γεωργ. αἱ μοναχαὶ *ὤμνυον* ὅτι ἡγουμένην θὰ ἐξέλεγον μοναχὴν πιστήν, ἐνάρετον, ταπεινήν, ἁγνήν, εὐσεβῆ καὶ πρὸς τὴν τοιαύτην ὑπηρεσίαν καθόλου ἀξίαν. Ὅρα Γεδεών, Νεκταρίου, σ. 25.

[2]) Οὕτω κατὰ τὸ κεφάλ. ε' τοῦ τυπικ. Ἀτταλειάτου (Α. Δ. τόμ. Β' σ. 310): »*ἵνα προκρίνηται ἀπὸ τῶν μοναχῶν ὁ ἐπ' εὐλαβείᾳ καὶ φόβῳ θεοῦ μεμαρτυρημένος καὶ ταπεινός· ταύτην γὰρ πρώτην ἀρετὴν κρίνων καὶ ὁ μὴ ἔχων ταπείνωσιν, κἂν νεκροὺς ἀνιστᾷ ἀποδοκιμαστέος ἔστω καὶ ἀπόβλητος*«, κατὰ τὸ κεφάλ. ι' τοῦ τυπικ. Λέοντος (αὐτ. σ. 186): »*δέον προκρίνειν τὸν ἀξιολογώτερον καὶ πρὸς τὸ κατάρχειν ποίμνης λογικῆς ἐπιτηδειότερον*)«, κατὰ τὸ κεφάλ. γ' τυπικ. Αὐξεντίου (Γεδεὼν σ. 24-25): »*Τί δὲ καὶ περὶ τοῦ καθηγουμένου ἡ βασιλεία μου εὔχεται τὰ πρῶτα μὲν πίστιν ἔχειν πρὸ τῶν ἄλλων τὴν εἰς τὸ θεῖον ὀρθήν, ἄμεμπτον βίον, τῷ τῆς ἱερωσύνης κεκοσμημένον σεμνώματι· φρόνησιν σταθηράν, εἴτ' ἐκ παιδείας, ὃ τελειώτερον, εἴδ' οὖν φυσικήν, πρὸς διάκρισιν ἀγαθοῦ τε καὶ μὴ καλοῦ· φρόνημα μέτριον· ἦθος μελίχιον· ζῆλον εὔκαιρον· λόγον πρόσφορον· τρόπον τῇ ἀρίστῃ τῶν ἀρετῶν δακρύσει ἐνσεμνυνόμενον, ἵνα καὶ ὡς λύχνος φαίνῃ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων τῷ περιόντι τῆς ἀρετῆς, καὶ πρὸς αὐτὸν μοναζόντων ἅπας ὁ σύλλογος ἐκμαγεῖα γίνοιντο κάλλιστα, τοὺς τῆς ἀρετῆς εὐπρεπεῖς χαρακτῆρας ἀκριβῶς ἐντεῦθεν ἀποματτόμενοι· καὶ γὰρ ὃ τοῖς ζωγράφοις ἀρχέτυποι πίνακες, τοῦτο καθηγηταὶ τοῖς μονάζουσι. Τὴν τοῦ καθηγουμένου τοίνυν ἐκλογὴν ἀριστήνδηνδε ἡ βασιλεία μου γίνεσθαι βούλεεαι, πάσης συνεδριαζούσης τῆς ἀδελφότητος καὶ ψυχῆς ἐκ μέσης ἰχνηλατούσης τὸν ἐκζητούμενον, καὶ ἀπαθῶς ὅσα καὶ λίθος γνώμων δοκιμαζούσης τὸν προστησόμενον. Ἀπέστω τοίνυν ἐντεῦθεν χάρις καὶ φιλία τυφλοῦσα πρὸς τὸ φιλούμενον· συναπέστω ταύτῃ καὶ σκοπὸς δυσμενής, ἡ δ' ἀλήθεια παῤῥησιαζέσθω καὶ δοκιμαζέσθω καὶ δοκιμαζέτω τὸν ἄξιον· οὐ γὰρ μικρὸν τὸ ἀτύχημα τοῖς ἐνταῦθα δεκάζουσι, ψυχῶν προϊεμένοις ὠφέλειαν, ἢ μᾶλλον πραγματευομένοις ἀπώλειαν, ὧν μιᾶς οὐδ' οὗτος ὁ κόσμος ἅπας πέφυκεν ἰσοστάσιος*«. Κατὰ τὸ κεφάλ. δ' ἀριθ. 5 τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Λιβὸς (Delehaje Deux Typ. Byz. σ. 109) ἡγουμένην αἱροῦνται αἱ μονάζουσαι »*τὴν ὑπερέχουσαν λόγῳ καὶ ἀρετῇ*«. Ὅρα καὶ κεφάλ. ιε' τυπικ. Ἐλεούσης.

σμούς,[1] βασιλικὰ χρυσόβουλλα,[2] πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ γράμματα,[3] κατὰ τοὺς ἁγιορειτικοὺς κανονισμοὺς καθ' οὓς ἡγούμενοι τῶν κοινοβίων ἀνάγκη νὰ ἐκλέγωνται οἱ ἐνάρετοι καὶ ἀνεπιλήπτου βίου, ἔχοντες δὲ καὶ

---

[1]) Οὕτω λ. χ. κατὰ τὸν κανονισμ. Ἑνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἁγ. Γεωργ. ἡγουμένη ἔδει νὰ αἱρεθῇ μοναχή: »*πιστή, ἐνάρετος, ταπεινή, ἁγνή, εὐσεβὴς καὶ ἀξία διὰ τοιαύτην ὑπηρεσίαν*«.

[2]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀχρονολόγητον, πάντως δὲ τοῦ ἔτ. 1362 πρόσταγμα τοῦ βασιλέως Συμεὼν Οὔρεση τὸ ἀφορῶν εἰς τοὺς ἀσκουμένους ἐν τοῖς σπηλαίοις τῆς σκήτης Σταγῶν· »*καὶ ἀνώτερον εἶναι τῶν ἄλλων κατὰ πᾶν ἀρετῆς εἶδος*«. (Βυζαντὶς τόμ. Β', σ. 93).

[3]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1567 γράμμα τοῦ πατριάρχου Μητροφάνους τοῦ Γ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν πατριαρχικὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Κοσινίσσης (Παράρτ. τόμ. ΙΖ' τοῦ Ε. Φ. Σ. Κ. (1886) σ. 21), τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1678 πατριαρχικὸν συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ' Μουσελίμη τοῦ Κομνηνοῦ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν μονὴν Πεντέλης (Μ. Α. τόμ. Β', σ. 45-46): »*ὅστις ἄν περ φανείη παρ' αὐτοῖς ἄξιος καὶ ἁρμόδιος*«, τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1681 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰακώβου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ μητροπόλει Κρήτης κατὰ τὴν περιοχὴν Κυδωνίας ἐν χωρίῳ Μουρνές, τανῦν Μουρνιές, μονὴν τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου: »*ἐκλέγουσι τὸν ἄξιον καὶ ἁρμόδιον αὐτοῖς ἀναφανέντα*« (Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 214), τὸ ἀπὸ Αὐγούστου 1706 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν αὐτὴν μονὴν (αὐτ. σ. 220), τὸ ἀπὸ Ἰανουαρίου 1727 πατριαρχικὸν σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Παϊσίου Β' τοῦ Κιομουρτζόγλου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μονεμβασίας *παρὰ τὴν λεγομένην Καλαμάταν* σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου Κυρίας Χρυσοπηγῆς, ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Βαλανηδίας (Ι. Σ. ἔτ. ΙΖ' (1914) ἀριθ. 210, σ. 8), τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1735 πατριαρχικὸν συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ ΣΤ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὸ ἐν Πάτμῳ γυναικεῖον μονύδριον τῆς Θεοτόκου τὸ ἐπικεκλημένον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 329), τὸ ἀπὸ Μαΐου 1747 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες βεβαιωτήριον γράμμα τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χριστιανουπόλεως κατὰ τὴν τοποθεσίαν Ζαχαριάνιαν *πλησίον τοῦ χωρίου Φιλιατρῶν* μονὴν τῆς Θεοτόκου (Ν. Ε. τόμ. Ε' (1908) σ. 82): »*θεοσεβῆ τε καὶ εὐλαβῆ καὶ τίμιον καὶ ἄξιον καὶ δόκιμον*«, τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1753 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε' τοῦ Καρακάλου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου Πιπέρι (κοινότητος Ἀλονήσου) μονὴν τῆς Θεοτόκου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (αὐτ. τόμ. ΙΒ' (1915) σ. 356): »*ἀναφανέντα ἄξιον καὶ δόκιμον εἰς προστασίαν καὶ κυβέρνησιν*«, τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1760 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Σεραφεὶμ τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπικεκλημένην τοῦ Μαχαιρᾶ (Σ. Μενάρδου Μονὴ Μαχαιρᾶ, σ. 156): »*τὸν κοινῶς ἀναφανέντα ἄξιον*«, τὸ ἀπὸ Ὀκτωβρίου 1769 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπικεκλημένην τοῦ Βουλκάνου (Παρνασ-

τὰ λοιπὰ ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 84 ὁριζόμενα προσόντα, κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικὸν καθ' οὗ τὸ ἄρθρον 84 ἡγούμενος ἐκλέγεται ὁ ἐπὶ *χρηστοηθείᾳ* διακρινόμενος ἐκ τῶν τῆς μονῆς ἀδελφῶν, μὴ ὄντων δ' ἐν αὐτῇ τοιούτων ἐκ τῶν ἑτέρας μονῆς ἀδελφῶν[1] καὶ κατὰ τὸ ἄρθρον Γ' τῆς ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους ἐγκυκλίου τῆς ἡμετέρας ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας καθ' ἣν οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες συμβούλους ὤφειλον νὰ αἱρῶνται τοὺς ἐξ

σὸς τόμ. Γ' (1879) σ. 1033), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1784 πατριαρχικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Δ' τὸ ἀφορῶν εἴς τε τὴν εἰρημένην μονὴν καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ὠλένης ἐν χωρίῳ Σκαφιδιᾷ μονὴν τῆς Θεοτόκου (Ν. Ε. τόμ. Ε' (1908) σ. 88), τὸ ἀπὸ 1787 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου: »*προέχων τῶν ἄλλων φρονήσει τε καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς καὶ σεμνότησι δόξῃ ἄξιος εἶναι καὶ πρόσφορος*« (Π. Ε. τόμ. Β', σ. 593), τὸ ἀπὸ Νοεμβρίου 1788 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μονεμβασίας παρὰ τῇ Καλαμάτᾳ καὶ Γιαννιτζᾷ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Ντιμανόβου σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου: »*τὸν εὐδοκιμώτερον καὶ ἀξιώτερον καὶ ὑπερέχοντα τῶν ἄλλων τῇ φρονήσει καὶ σεμνότητι καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς*« (Ι. Σ. ἔτ. ΙΖ' (1914) ἀριθ. 211, σ. 11), τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1795 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τοῦ Μαχαιρᾶ: »*ὅστις ἂν φανῇ ἀξιώτερος πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ εὐκοσμίαν τοῦ μοναστηρίου τούτου τῇ φρονήσει καὶ τῇ ἄλλῃ κατὰ μοναχοὺς ἀρετῇ*« (Π. Ε. τόμ. Β,' σ. 601 καὶ ἐν Σ. Μενάρδου Μονὴ Μαχαιρᾶ, σ. 163), τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1835 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μεσημβρίας μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἔμμονα (Ν. Σ. τόμ. ΙΒ' (1912) σ. 62), τὸ κεφάλ. ΣΤ' τοῦ πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ σιγιλλιώδους γράμματος τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Δ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν μονὴν τῆς ἁγ. Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας (Γρηγ. Παλ. τόμ. Δ' (1920) σ. 299).

[1]) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 1 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἡγούμενος ἐδύνατο νὰ αἱρεθῇ ἱερομόναχος εὐσχήμων, δεδοκιμασμένος τὸν βίον, τὸ ἦθος καὶ πᾶσαν τὴν κοσμίαν ἀνατροφήν, νηφάλιος, σώφρων, ὀρθὸς τῇ πίστει, ἀνεπιλήπτου διαγωγῆς, καλλίστης ὑπολήψεως καὶ ἄξιος εἰς διοίκησιν τῆς μοναστηριακῆς οὐσίας. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 95 τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρχικοῦ κανονισμοῦ ἡγούμενος ἐκλέγεται ὁ ἄξιος καὶ ἱκανός. Ἂν δὲ κατὰ δύο ἀλλεπαλλήλους ψηφοφορίας οἱ τοῦ μοναστηρίου πατέρες ἐψήφιζον ὡς ἡγούμενον μοναχὸν ἀνάξιον καὶ ἀνίκανον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἡγουμενικῶν καθηκόντων, ἡ ἁρμοδία ἀρχὴ κατὰ τὸ ἄρθρ. 97 καθίστησιν ἡγούμενον μέχρις οὗ οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες ψηφίσωσιν ἄξιον καὶ ἱκανὸν πρὸς ἄσκησιν τῶν τῆς ἡγουμενίας καθηκόντων. Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ εἷς τῶν ὅρων εἶναι καὶ ἡ ἐν νομίμῳ γάμῳ γέννησις τοῦ ὑποψηφίου ἡγουμένου. Οὕτω κατὰ τὸ c. 1, X I. 17 (συν. Πικταυίας ἔτ. 1078) οἱ νόθοι: »*prælationem vero nullatenus habeant*«.

αὐτῶν φρονιμωτέρους.[1] β΄) Οἱ ἐγκρατεῖς τῆς μοναστηριακῆς διοικήσεως καὶ τῶν μοναχικῶν καθόλου θεσμῶν, ὅπερ ἔστιν ὅτε ῥητῶς ὁρίζεται ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς καὶ συνοδικοῖς γράμμασιν,[2] ὡς καὶ ἐν τοῖς μοναστηριακοῖς κανονισμοῖς.[3] Οὕτω κατὰ τοὺς ἁγιορειτικοὺς κανονισμοὺς ἀνάγκη νὰ ἔχῃ διοικητικὴν ἱκανότητα,[4] νὰ διετέλεσεν ἐν τῇ μονῇ ἐπίτροπος, ἢ μέλος τῆς γεροντίας, ἢ προηγούμενος,[5] νὰ ᾖ γνώστης τῶν ἁγιορειτικῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων. γ΄) Οἱ παιδείας τινὸς τυχόντες. Οὕτω ἡγούμενος νὰ αἱρεθῇ δύναται κατὰ τοὺς ἁγιορειτικοὺς κανονισμοὺς ὁ κεκτημένος παιδείαν τινά, ἰδίᾳ δὲ θρησκευτικήν,[6] γιγνώσκων δὲ καὶ τὸ κανονικὸν δίκαιον,[7] κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικὸν ὁ ἐπὶ χρηστοηθείᾳ καὶ *παιδείᾳ* διακρινόμενος ἐκ τῶν τῆς μονῆς ἀδελφῶν, ἐλλειπόντων δ' ἐν αὐτῇ τοιούτων, ἐκ τῶν ἀδελφῶν ἑτέρας μονῆς.[8] Τὸ παρ' ἡμῖν δίκαιον οὐδὲν μὲν ῥητῶς περὶ παιδείας ὁρίζει, ἀλλ' ἐκ τῆς διατάξεως[9] καθ' ἣν τὰ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ἔγγραφα ὑπογράφονται καὶ ὑπὸ τῶν τριῶν μελῶν αὐτοῦ, τοῦ τυχὸν μειοψηφοῦντος μὴ δυναμένου μὲν νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἑαυτοῦ ὑπογραφήν, δικαιουμένου δὲ νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην ἐν τοῖς πρακτικοῖς, ἔτι δὲ καὶ τῇ προϊσταμένῃ ἁρμοδίᾳ ἀρχῇ, δῆλον ὅτι ἡγούμενος καὶ σύμβουλοι νὰ αἱρεθῶσι δύνανται οἱ τοὐλάχιστον ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν

---

[1]) Ὁ τανῦν παρ' ἡμῖν ἰσχύων Κ. Μ. οὐδεμίαν περὶ τούτου περιέχει ῥητὴν διάταξιν.

[2]) Οὕτω λ. χ. ἐν τῷ ἀπὸ Ὀκτωβρίου 1856 πατριαρχικῷ καὶ συνοδικῷ σιγιλλιώδει γράμματι τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ζ΄ τῷ ἀφορῶντι εἰς τὴν εἰς κοινόβιον μεταρρύθμισιν τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου (Ε. Φ. τόμ. ΙΑ΄ (1913) σ. 40) ὁρίζεται ὅτι ἡγούμενος αἱρετέος ἐστιν ὁ κοσμιώτερος καὶ ἱκανώτερος, ἐγκρατὴς δ' ἅμα τῶν κοινοβιακῶν ὅρων καὶ τάξεων μοναχός.

[3]) Οὕτω κατὰ τὸ κεφάλ. γ΄ ἀριθ. 26 τοῦ τυπικ. τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς βεβαίας Ἐλπίδος: »*τὴν ἐν πᾶσι τῶν λοιπῶν διαφέρουσαν καὶ τὴν ἐκ τοῦ καλῶς ὑποταγῆναι καὶ καλῶς ἀναχθῆναι καλῶς εἰδυῖαν καὶ ἄρχειν καὶ ὑποτάττειν τὰς ἄλλας, πολλὰ παρασχομένην ἐν τῷ παρεληλυθότι τοῦ χρόνου τῆς οἰκείας εὐλαβείας καὶ μετριοφροσύνης καὶ τῆς πρὸς τὸ ἄρξαι ἐπιτηδειότητος τὰ τεκμήρια*«. (Delehaje Deux Typ. Byz. σ. 33).

[4]) Ἄρθρ. 84 § 9.

[5]) Ἄρθρ. 84 § 8.

[6]) Ἄρθρ. 84 § 6.

[7]) Ἄρθρ. 84 § 10.

[8]) Ἄρθρ. 84. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 45 τοῦ κανονισμοῦ Μετσόβου ὁ διοριζόμενος ἡγούμενος ἀνάγκη νὰ ᾖ, *εἰ δυνατὸν λόγιος*. Κατὰ τὸ κεφάλ. ιβ΄ τοῦ τυπικ. Κοσμοσωτείρας ἡγούμενον ὀφείλουσιν οἱ μοναχοὶ νὰ αἱρῶνται τὸν ἐλλογιμώτερον ἐκ τῶν τῆς μονῆς μοναχῶν.

[9]) Κ. Μ. ἄρθρ. Ε΄.

γιγνώσκοντες μοναχοί. δ') Οἱ γιγνώσκοντες τὴν ἐν τῷ μοναστηρίῳ λαλουμένην καὶ γραφομένην γλῶσσαν.[1] Παρ' ἡμῖν ἡγούμενος καὶ σύμβουλοι νὰ αἱρεθῶσι δύνανται οἱ γιγνώσκοντες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἅτε ἐν αὐτῇ γραφομένων τῶν τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ἐγγράφων. ε') Ἔστιν ὅτε ὁρίζεται ἵνα ὁ ἡγούμενος ἐκλέγηται ἐξ ὡρισμένης ἐθνικότητος,[2] ἢ οἰκογενείας.[3]

Ε') Ἡγούμενος δύναται νὰ αἱρεθῇ αὖθις ὁ αὐτὸς καὶ δή, εἴτε ἐπὶ χρόνον ὁριζόμενον ὑπὸ τῶν πρὸς τὴν ἐκλογὴν δικαίωμα κεκτημένων μοναχῶν,[4] εἴτε ἐπὶ χρόνον ἴσον πρὸς τὸν τῆς ληξάσης ἡγουμενίας.[5] Οὕτω παρ' ἡμῖν ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ σύμβουλοι ὧν ἔληξεν ἡ

---

[1]) Οὕτω τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1850 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν εἰς κοινόβιον μετατροπὴν τοῦ ἐν ἁγίῳ ὄρει Σλαβωνο-βουλγαρικοῦ μοναστηρίου τοῦ Ζωγράφου (Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 37) ὁρίζει ὅτι ἡγούμενος νὰ αἱρεθῇ δύναται ὁ ἐκ τῶν ἀδελφῶν κοσμιώτερος καὶ ἱκανώτερος, *ἐγκρατὴς δ' ἅμα τῆς σλαυωνικῆς διαλέκτου καὶ γραμμάτων.*

[2]) Οὕτω κατὰ τὸ τυπικ. τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάββα (Β. Ζ. III (1894) σ. 170) ἡγούμενοι ἀνάγκη νὰ ἐκλέγωνται μόνον Ρωμαῖοι, οὐχὶ δὲ Σῦροι: »*Ἐπειδὴ δὲ φθοροποιοὶ δαίμονες ἐν ταῖς προχειρίσεσι τῶν ἡγουμένων εἰώθασι διχονοίας καὶ στάσεις ἀναρρίπτειν τῶν δύο γλωσσῶν μεταξύ, Ρωμαίων τε φημὶ καὶ Σύρων, ἐκ μέσου τὸ σκάνδαλον ξελαύνοντες διοριζόμεθα μηδένα τῶν Σύρων ἀπό γε τοῦ νῦν τῆς ἡγουμένου ἐπιβαίνειν ἀρχῆς*« τοὐναντίον οἰκονόμοι καὶ δοχειάριοι, ὡς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς διακονίας προτιμητέοι εἰσιν οἱ Σῦροι.

[3]) Οὕτως ὁ πατριάρχης Σωφρόνιος ὁ Β' ὥρισε τῷ 1777 (Π. Π. σ. 666) ἵνα ὁ ἡγούμενος τῆς ἐν Πάρῳ μονῆς Μηνᾶ, Βίκτωρος καὶ Βικεντίου λαμβάνηται ἐκ τῆς γενεᾶς Δαμία. Κατὰ τὸ προγενεστέρας διατάξεις ἐπαναλαβὸν ἀπὸ Φεβρουαρίου 1796 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐπικυρωτικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ Γ' τὸ εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις μονὴν τῶν Ἀσωμάτων Ταξιαρχῶν τὴν ἐπιλεγομένην τοῦ Πετράκη ἀφορῶν (Μ. Α. τόμ. Α', σ. 357-358): »*ἡ κατὰ διαδοχὴν τῆς γενεᾶς τῶν Πετράκιδων ἀποκατάστασις εἰς τὸ τῆς ἡγουμενίας ὀφφίκιον . . . διατηρεῖται ἀπαράτρεπτος καὶ ἀπαράβατας ἕως οὗ ἐν τοῖς οὖσιν ἡ γενεὰ αὕτη περίεστι . . .*«. Καὶ ἐν τῇ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Ἀθηνῶν μονῇ Πεντέλης ἀπενεμήθη τῇ οἰκογενείᾳ Δέγλερη διὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ὑπηρεσίας διὰ πατριαρχικῶν σιγιλλίων καὶ σουλτανικῶν φιρμανίων τὸ δικαίωμα τῆς κατὰ κληρονομίαν ἡγουμενίας. Ὅρα τὸ ἀπὸ 1 Ὀκτωβρίου 1861 ἀριθ. 59 36 πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἀθηνῶν ἔγγραφον τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου τῆς μονῆς Πεντέλης (αὐτ. σ. 318).

[4]) Ὅρα λ. χ. τὸ κεφάλ. ε τοῦ κώδ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρ. ἐν Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 14.

[5]) Οὕτω κατὰ τὸν κανονισμ. Ἐνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἁγ. Γεωργ. (Γεδεών, Νεκταρίου σ. 26) ἡ ἐπὶ τριετίαν αἱρεθεῖσα ἡγουμένη ἐδύνατο, ἂν ἤθελον αἱ μοναχαὶ νὰ διορισθῇ αὖθις ἐπὶ ἑτέραν τριετίαν. Καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ.

πενταετὴς θητεία δύνανται νὰ αἱρεθῶσιν αὖθις ἐπὶ νέαν πενταετίαν.[1] Ἀλλ' οὐκ εἰσιν αὖθις ἐκλέξιμα τὰ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου κατὰ πρότασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου παυθέντα μέλη τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου[2] διὰ τὴν πέρα τοῦ μηνὸς τῆς τασσομένης προθεσμίας[3] καθυστέρησιν τῆς ὑποβολῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ τοῦ ἀπολογισμοῦ τῆς μονῆς.

Ἡγούμενος νὰ αἱρεθῇ δύναται, ὡς εἰκός, καὶ ὁ ἄλλοτε διατελέσας τοιοῦτος.[4]

Ἔστιν ὅτε ὁρίζεται ἵνα ὁ αἱρεθεὶς ἡγούμενος ᾖ καὶ ὀνομάζηται ἀρχιμανδρίτης καὶ πρωτοσύγκελλος,[5] ἢ σύγκελλος.[6] Ἐνίοτε δὲ ἱερομόναχος αἱρεθεὶς ἡγούμενος μονῆς ἑτέρου πατριαρχικοῦ κλίματος προχειρίζεται εἰς ἀρχιμανδρίτην ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ἐν οὗ τῷ κλίματι ὑπηρέτει.[7]

3. – *Περὶ τοῦ ἐντελλομένου τὴν ἐκλογήν.*

Τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν ἐντέλλεται·

Α') ἐν ταῖς σταυροπηγιακαῖς μοναῖς ὁ πατριάρχης,[8] εἰ καὶ

---

10 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἡγούμενος μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἑαυτοῦ τετραετοῦς θητείας ἐδύνατο νὰ αἱρεθῇ αὖθις ὁ αὐτός.

[1]) Κ. Μ. ἄρθρ. Β', ἐδάφ. β'. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 2 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. τὰ μέλη τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου δύνανται μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἑαυτῶν ἑξαετοῦς θητείας νὰ αἱρεθῶσιν αὖθις.

[2]) Ἄρθρ. 16 ἐδάφ. γ', νόμ. Ε. Τ.

[3]) Ἄρθρ. 16 ἐδάφ. α', νόμ. Ε. Τ.

[4]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ 20 Ἀπριλίου 1758 πρακτικὸν ἐκλογῆς ἡγουμένου τῆς ἐν Χίῳ μονῆς τῶν Μουδῶν τοῦ προηγουμένου ἱερομονάχου Μακαρίου ἐν Κανελλάκη, Χιακὰ Ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 430-431.

[5]) Ὅρα τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1477 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Μαξίμου τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν πατριαρχικὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπικεκλημένην Κοσινίσσης ἐν Παραρτ. τόμ. ΙΖ' τοῦ Ε. Φ. Σ. Κ. (1886) σ. 20, καὶ τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1567 γράμμα τοῦ πατριάρχου Μητροφάνους τοῦ Γ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν αὐτὴν μονὴν (αὐτ. σ. 21).

[6]) Ὅρα τὸ ἀπὸ Δεκεμβρίου 1797 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γμάμμα τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' τὸ ἀφορῶν εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ ἑνωθείσας μονὰς τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου καὶ Ζωοδόχου Πηγῆς τῆς καλουμένης τοῦ Χαρτοφύλακος ἐν Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 224 καὶ 225.

[7]) Οὕτω τὸν αἱρεθέντα ἡγούμενον τῆς ἐν Ἰκαρίᾳ μονῆς τῆς Θεοκτίστης ἱερομόναχον Νεῖλον προὐχείρισε κατ' Ἰούνιον τοῦ 1914 ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Φώτιος εἰς ἀρχιμανδρίτην τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνου πρὸς ἐπιβράβευσιν τῆς ἐπὶ πεντεκαίδεκα ἔτη εὐδοκίμου διακονίας αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ πατριαρχικοῦ τούτου θρόνου. Ὅρα Πάνταινον τόμ. ΣΤ' (1914) σ. 466.

[8]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ 27 Ἰουλίου 1848 γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου

ἔστιν ὅτε τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν δύνανται νὰ ποιήσωνται οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες *οἰκειοθελῶς καὶ αὐτοπροαιρέτως*, ἄνευ προτέρας εἰδικῆς ἐντολῆς τῆς Μ. Ἐκκλησίας.[1]

Ἐν σταυροπηγιακῇ δὲ μονῇ προσηλωθείσῃ ἑτέρᾳ τοιαύτῃ οἱ πατέρες ἐκείνης *γνώμῃ καὶ εἰδήσει* τῶν πατέρων ταύτης.[2]

Β') Ἐν δὲ ταῖς ἐνοριακαῖς μοναῖς τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν ἐντέλλεται ὁ ἁρμόδιος ἐπίσκοπος, εἰ καὶ ἐνίοτε τὴν τοιαύτην ἐκλογὴν ἐδύναντο νὰ ποιήσωνται οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες ἄνευ προτέρου κελεύσματος αὐτοῦ.[3]

Παρ' ἡμῖν ἐντέλλεται τὴν ἐκλογὴν τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου·

α') Ὁ ἁρμόδιος ἐπίσκοπος,[4] ὁρίζων τὴν πρὸς αὐτὴν ἡμέραν οὕτως ὥστε νὰ ᾖ ἐφικτή·

αα. Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ αἱρεθησομένου μοναστηριακοῦ συμβουλίου τῇ ἐπιούσῃ τῆς λήξεως τῆς τοῦ παλαιοῦ πενταετοῦς θητείας, διότι

τοῦ Ϛ' πρὸς τοὺς ἐπιστάτας τοῦ ἁγίου ὄρους δι' οὗ ἐνετείλατο αὐτοῖς, ἵνα μεριμνήσωσι περὶ τῆς ἐν τῷ κοινοβίῳ Σίμωνος Πέτρας ἐκλογῆς ἡγουμένου εἰς διαδοχὴν τοῦ τελευτήσαντος Ἀμβροσίου (Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 137-138, τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Β' δι' οὗ ἐνετείλατο τοῖς εἰς τὸ ἁγιορειτικὸν κοινόβιον τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος τὸ ἐπιλεγόμενον ῥωσικὸν πεμφθεῖσιν ἐξάρχοις, ἵνα προσκαλέσωσι τοὺς πατέρας αὐτοῦ πρὸς ἐκλογὴν ἡγουμένου εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ τελευτήσαντος Γερασίμου (Π. Ε. τόμ. Α', σ. 191, Meyer H. U. σ. 266 καὶ Ε. Φ. τόμ. ΙΓ'. (1914) σ. 600), καὶ τὸ ἀπὸ 4 Μαΐου 1883 πρὸς τοὺς ἐπιστάτας κλπ. τοῦ ἁγίου ὄρους γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' δι' οὗ ἐγνώρισεν αὐτοῖς ὅτι συνοδικῶς ἐγένετο δεκτὴ ἡ παραίτησις τοῦ ἡγουμένου τοῦ κοινοβίου Ἐσφιγμένου Ἀγαθαγγέλου καὶ ὅτι δι' ἐπιστολῆς ἐνετείλατο τοῖς πατρᾶσι τῆς εἰρημένης μονῆς ἵνα ποιήσωνται ἐκλογὴν ἑτέρου ἡγουμένου. Γρηγ. Παλ. τόμ. Δ' (1920) σ. 617.

[1]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ 1634 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Β' τοῦ Κονταρῆ, τοῦ ἀπὸ Βερροίας, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Βουρκάνῳ (Βουλκάνῳ) σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Παναγίας, τὴν ἐπιλεγομένην κορυφήν, ἐν Παρνασσῷ τόμ. Γ' (1879) σ. 1030.

[2]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ἰανουαρίου 1792 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Ζ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν προσήλωσιν τῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Χαλκηδόνος ἐν τῇ νήσῳ Ἀντιγόνῃ σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῇ κατὰ τὴν Πελοπόννησον σταυροπηγιακῇ μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου ἐν Α. Δ. τόμ. Γ', σ. 218.

[3]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1678 πατριαρχικὸν συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ' Μουσελίμη τοῦ Κομνηνοῦ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν μονὴν Πεντέλης ἐν Μ. Α. τόμ. Β', σ. 45-46.

[4]) Οὕτω καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3, ἐδάφ. α' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδίου, ὡς καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 3 καὶ κεφάλ. Ζ', ἄρθρ. 1 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν.

ἡ μετ' αὐτὴν ἄσκησις τῶν καθηκόντων τούτου θὰ ἦτο παράνομος.[1]

ββ. Ἡ πρὸς τὴν μονὴν ἔγκαιρος κοινοποίησις τῆς πρὸς τὴν ἐκλογὴν ὁρισθείσης ἡμέρας ἵνα μάθωσι ταύτην πάντες οἱ τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα κεκτημένοι μοναχοὶ καὶ οἱ ἐκτὸς τῆς μονῆς διατρίβοντες πρὸς οὓς τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον ὀφείλει κατὰ τὴν τοῦ ὑπουργείου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπόφανσιν νὰ γνωρίσῃ ταύτην διὰ κοινοποιήσεως, βεβαιουμένης δι' ἀποδείξεως, προσαρτωμένης τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐκλογῆς.[2]

γγ. Ἡ ἐκδίκασις τῶν τυχὸν ὑποβληθησομένων ἐνστάσεων καὶ

δδ. Ἡ διεξαγωγὴ δευτέρας ἐκλογῆς ἐν ἀκυρώσει τῆς πρώτης.[3]

Ὁ ἐπίσκοπος δεδικαιολογημένως φοβούμενος διατάραξιν τῆς ἐν τῇ μονῇ ἡσυχίας καὶ τάξεως δύναται νὰ ἐντείληται τὴν ἀναβολὴν τῆς ἐκλογῆς.[4]

β') Ἡ ἱερὰ σύνοδος κατὰ πρότασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου *δύναται νὰ ἐντείληται* τὴν ἐκλογὴν νέου μοναστηριακοῦ συμβουλίου εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ παλαιοῦ παυομένου διὰ τὴν πέρα τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου τασσομένης προθεσμίας καθ-

---

[1]) Ὅρα τὴν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας ἀπὸ 11 Αὐγούστου 1869 ἀπόκρισιν τοῦ Υ. Ε. (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 714-715) γνωρισθεῖσαν διὰ τοῦ τῆς αὐτῆς χρονολογίας ἤτοι τῆς 11 Αὐγούστου 1869 ἀριθ. 4176/3183 ἐγγράφου τῇ ἱερᾷ συνόδῳ (αὐτ. σ. 714), ὑπ' αὐτῆς δὲ τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 19 Αὐγούστου 1869 ἀριθ. 348352/693 ἐγκυκλίου (αὐτ.). Περὶ τοῦ ὅτι γενομένου τινος τῶν μοναστηριακῶν συμβούλων ἐκπτώτου τοῦ ἀξιώματος διὰ πρᾶξιν κολαζομένην ὑπὸ τῶν κανόνων ἐνεργεῖται νέα ἐκλογή. Ὅρα Κ. Μ. Ράλλη, Ποινικὸν δίκαιον τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας σ. 121.

[2]) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. α' καὶ β' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὁρισθεῖσα ἡμέρα τῆς ἐκλογῆς γνωρίζεται τοῖς μὲν ἐν τῇ μονῇ μοναχοῖς τοῖς κεκτημένοις τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι δικαίωμα διὰ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου, τοῖς δ' ἐκτὸς τῆς μονῆς, εἰ μὲν διατρίβουσιν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ γνωρίζεται καὶ ἡ τῆς ἐκλογῆς ἡμέρα ἐντὸς τριάκοντα τοὐλάχιστον πρὸ τῆς ἐκλογῆς ἡμερῶν ἐπὶ ἐγγράφῳ ἀποδείξει παραλαβῆς, εἰ δὲ διατρίβουσι δι' ὑπηρεσίαν τῆς μονῆς ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, τεσσαράκοντα τοὐλάχιστον ἡμέρας πρὸ τῆς ἐκλογῆς. Καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἡ ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως ὁρισθεῖσα πρὸς τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν ἡμέρα ἐγνωρίζετο πᾶσι τοῖς ἔν τε τῇ μονῇ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς κεκτημένοις τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα μοναχοῖς.

[3]) Ὅρα τὰ ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει 1 ἔγγραφα.

[4]) Ὅρα τὸ ἀπὸ 22 Νοεμβρίου 1869 ἀριθ. 7340/5132 ἔγγραφον τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον γνωρισθὲν ὑπ' αὐτῆς τοῖς ἐν τῷ κράτει ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 1 Δεκεμβρίου 1869 ἀριθ. 821/1033 ἐγκυκλίου ἐν Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 717.

υστέρησιν τῆς ὑποβολῆς τοῦ μοναστηριακοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ τοῦ ἀπολογισμοῦ.[1]

*4. – **Τῆς ἐκλογῆς τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου προηγεῖται ἡ νενομισμένη ἐκκλησιαστικὴ τελετή.***

Οὕτω παρ' ἡμῖν τῇ πρωΐᾳ τῆς πρὸς ἐκλογὴν ἡγουμένου καὶ συμβούλων ὁρισθείσης ἡμέρας μετὰ τὴν τῆς θείας λειτουργίας τέλεσιν περιβεβλημένου δ' ἔτι τοῦ ἱερέως τὴν ἱερατικὴν στολὴν γίγνεται ἡ τεταγμένη ἐκκλησιαστικὴ τελετή.[2]

*5. – **Περὶ τοῦ τόπου τῆς ἐκλογῆς.***

Παρ' ἡμῖν ἐν τῷ μοναστηριακῷ ναῷ μετὰ τὴν ἐν αὐτῷ τέλεσιν τῆς νενομισμένης ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς γίγνεται ἡ τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἐκλογή.[3]

---

[1]) Ὅρα ἄρθρ. 16 § 1 καὶ 2 νόμ. Ε. Τ. Ὁσάκις δ' ἡ ὑπὸ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου καθυστέρησις τῆς ὑποβολῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ τοῦ ἀπολογισμοῦ δὲν ὑπερβαίνει τὸν μῆνα, ἐπιβάλλεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου αὐτοῦ πρόστιμον μέχρι πεντακοσίων δραχμῶν.

[2]) Ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. β' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. τῇ πρωΐᾳ τῆς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὁρισθείσης πρὸς ἐκλογὴν ἡμέρας καὶ μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν γίγνεται ἡ κατὰ τὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου τυπικὸν τελετή. Ἡ αὐτὴ ἐκκλησιαστικὴ τελετὴ προηγεῖτο τῆς τοῦ ἡγουμένου ἐκλογῆς καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν. Κατὰ τὸν κανονισμ. Ἑνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἁγ. Γεωργ. τῇ προτεραίᾳ τῆς τῆς ἐκλογῆς ἡμέρας ἐψάλλοντο ὕμνοι τινές, μεθ' ὃ αἱ μοναὶ ὤμνυον τὸν ὅρκον (περὶ οὗ ὅρα ἀνωτ. σ. 110 σημ. 1). Ὅρα Γεδεών, Νεκταρίου, σ. 25. Καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. γ ἀριθ. 26 τοῦ τυπικ. τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς βεβαίας Ἐλπίδος (Delehaje Deux Typ. Byz. σ. 33) ἡ τῆς ἡγουμένης ἐκλογὴ ἐγίγνετο μετὰ τὴν ἐν τῷ ἱερῷ οἴκῳ τῶν προσευχῶν ἐγκάρδιον προσευχὴν καὶ ἱκεσίαν τῶν μοναζουσῶν. Τοὐναντίον κατὰ τὸ κεφάλ. δ', ἀριθ. 6 τοῦ τυπικ. τῆς μονῆς τοῦ Λιβὸς παννύχιος ἐτελεῖτο παράκλησις μετὰ τὴν τῆς ἡγουμένης ἐκλογὴν (αὐτ. 110).

[3]) Ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. γ' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. μετὰ τὴν κεκανονισμένην ἐκκλησιαστικὴν τελετὴν μένουσιν ἐν τῷ ναῷ μόνοι οἱ ἔχοντες τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα μοναχοί, ὧν ὁ ἐκ τοῦ μοναχολογίου ἐξηγμένος ὀνομαστικὸς κατάλογος ἀναγιγνώσκεται εἰς ἐπήκοον πάντων, μεθ' ὃ ἄρχεται ἡ ψηφοφορία. Καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἡ τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴ μετὰ τὸ πέρας τῆς τεταγμένης ἱερᾶς τελετῆς γίγνεται ἐν τῷ μοναστηριακῷ ναῷ. Οὕτω καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. γ' κώδικ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρίας (Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 14). Κατὰ τὸ κεφάλ. ΣΤ' τοῦ σιγιλλίου τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Δ' τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ἀρδαμερίου

Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 88 τῶν ἁγιορειτ. κανονισμῶν ἡ τοῦ ἡγουμένου τῶν κοινοβίων ἐκλογὴ γίγνεται ἐν τῷ καθολικῷ ναῷ.

6. – *Περὶ τῆς ἡμέρας τῆς τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἐκλογῆς.*

Ἡ τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴ διήρκει κατά τινα μοναστηριακὰ τυπικὰ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας.[1]

Παρ' ἡμῖν ἡμέρα τῆς τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἐκλογῆς ὁρίζεται κυριακή, ἢ ἄλλη ἐπίσημος ἑορτή.[2]

7. – *Περὶ τῆς διευθυνούσης τὴν ἐκλογὴν τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ἐπιτροπείας.*

Παρ' ἡμῖν τὴν τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ἐκλογὴν διευθύνει ἐπιτροπεία πενταμελὴς μὲν ἐν ταῖς ἐχούσαις πλείονας τῶν εἴκοσι μοναχῶν μοναῖς, τριμελὴς δ' ἐν ταῖς ἐχούσαις εἴκοσιν ἢ ἐλάττονας μοναχούς. Καὶ τὴν μὲν πενταμελῆ ἐπιτροπείαν ἀπαρτίζουσιν ὁ ἡγούμενος, δύο τῶν τὰ πρεσβεῖα ἐχόντων μοναχῶν καὶ δύο τῶν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὁριζομένων ἱκανωτέρων μοναχῶν, τὴν δὲ τριμελῆ ὁ ἡγούμενος καὶ δύο μοναχοὶ ὧν ὁ μὲν πρεσβύτερος τῇ ἡλικίᾳ τῶν ἄλλων, ὁ δ' ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὁριζόμενος ἐκ τῶν ἱκανωτέρων τοιούτων.[3]

μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν τεσσάρων *συμπρακτόρων* γίγνεται ἐν τῷ *συνοδικῷ* (Γρηγ. Παλαμ. τόμ. Δ' (1920) σ. 299).

[1]) Οὕτω λ. χ· κατὰ τὸ κεφάλ. δ' ἀριθ. 5 τοῦ τυπικ. τῆς μονῆς τοῦ Λιβὸς (Delehaje Deux Typ. Byz. σ. 109) ἡ ἐκλογὴ τῆς ἡγουμένης ἐδύνατο νὰ παραταθῇ καὶ ἐπὶ ἑβδομάδα: »*ἡμέραι ὅλης ἑβδομάδος εἰς ἐκλογὴν ταύτης ἀρκέσουσιν*«.

[2]) Ὅρα ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Οὕτω καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. α' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. Κατὰ τὸ κεφάλ. ε' κώδικ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρίας ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἡγουμένου ἐγίγνετο τῇ ἑορτῇ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Ὅρα Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 14.

[3]) Κ. Μ. ἄρθρ. Γ' ἐδάφ. γ'. Οὕτω καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. δ' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. μετὰ τῶνδε τῶν διαφορῶν· Α') ὅτι ἐν μὲν τῇ πενταμελεῖ ἐπιτροπείᾳ, ὡς πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὁριζομένους μοναχοὺς ὠβελίσθη ἡ λέξις *ἱκανωτέρους*· Β') ἐν δὲ τῇ τριμελεῖ ἐπιτροπείᾳ· α') ὡς πρὸς τὸν ἕτερον τῶν δύο μοναχῶν ὡρίσθησαν πρεσβεῖα οὐχὶ ἡλικίας ἀλλὰ κουρᾶς καὶ β') ὡς πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὁριζόμενον ὠβελίσθησαν ὡσαύτως αἱ λέξεις *ἐκ τῶν ἱκανωτέρων*. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν τὴν τοῦ ἡγουμένου ἐκλογὴν διηύθυνε τριμελὴς ἐπιτροπεία ἀπαρτιζομένη ἐκ τοῦ ἡγουμένου, ἢ τούτου ἐλλείποντος ἐκ τοῦ σεβασμιωτέρου τῶν ἀδελφῶν καὶ ἐκ τῶν τὰ πρεσβεῖα

Καὶ ὁρίζεται μὲν τὸ εἶδος τῶν πρεσβείων ἐν ταῖς τριμελέσιν ἐπιτροπείαις καὶ δὴ πρεσβεῖα ἡλικίας (» ... *ὧν ὁ μὲν τῇ ἡλικίᾳ τῶν ἄλλων πρεσβύτερος*«), ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐν ταῖς πενταμελέσιν (»*δύο τοὺς ἔχοντας τὰ πρεσβεῖα*«), ἐξ' οὗ καὶ ἡ ἀπορία ἂν τὰ πρεσβεῖα ἐν αὐταῖς ἀνάγκη νὰ ὦσι χειροτονίας, ἡλικίας, ἢ κουρᾶς.

Καθ' ἡμᾶς οὔτε πρεσβεῖα χειροτονίας ἐνόησε τὸ εἰρημένον ἄρθρ. ὡς οὐχὶ ὀρθῶς ἀπεφήνατο τὸ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργεῖον,[1] διότι οὕτω θὰ εἴχομεν δυαδικὸν σύστημα πρεσβείων, χειροτονίας μὲν ἐν ταῖς πενταμελέσιν ἐπιτροπείαις, ἡλικίας δ' ἐν ταῖς τριμελέσιν, οὔτε πρεσβεῖα κουρᾶς, ὡς οὐχὶ ὀρθῶς ἐδέξατο τὸ αὐτὸ ὑπουργικὸν ἔγγραφον, ἐν ᾧ θέματι μόνον εἷς ἐν τῇ μονῇ ὑπάρχει ἱερωμένος ἢ καὶ οὐδεὶς τοιοῦτος· διότι τότε δῆλον ὅτι θὰ ἐκαλοῦντο ὡς μέλη τῆς πενταμελοῦς ἐπιτροπείας ἐκ τῶν ἐχόντων τὰ πρεσβεῖα τῆς κουρᾶς ὁ εἷς ἢ καὶ ἀμφότεροι, ἀλλὰ καὶ οὕτω θὰ εἴχομεν μικτὸν σύστημα πρεσβείων χειροτονίας καὶ πρεσβείων κουρᾶς, οὐδαμοῦ τοῦ εἰρημένου ἄρθρου μαρτυρούμενον.

Ἵνα μὴ ματαιῶται ἡ ἐκλογὴ ὁσάκις τις ἢ τινὲς ἐκ τῆς τριμελοῦς ἢ πενταμελοῦς ἐπιτροπείας ἀπέρχονται ἢ ἄλλως ἀρνοῦνται νὰ μετάσχωσιν αὐτῆς δυνάμεθα καὶ παρὰ τὴν τοῦ εἰρημένου ἄρθρου σιγὴν νὰ δεξώμεθα ἀντικατάστασιν αὐτῶν καὶ δή, τοῦ μὲν ἡγουμένου διὰ τοῦ ἀρχαιοτέρου τῶν προηγουμένων, τοιούτου δὲ μὴ ὄντος, διὰ τοῦ ἀρχαιοτέρου τῶν ἐν τῇ μονῇ μοναχῶν,[2] τῶν δὲ τὰ πρεσβεῖα ἐχόντων μοναχῶν διὰ τῶν ἀμέσως μετ' αὐτοὺς ἐχόντων ταῦτα.

ἐχόντων μοναχῶν καθισταμένων ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως, ὅστις δὲν ἐπετρέπετο νὰ ᾖ παρὼν κατὰ τὴν ἐκλογήν.

[1]) Ὅρα τὴν ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 2482/1798 ἀπόκρισιν τοῦ Υ. Ε. (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 709) εἰς τὸ διὰ τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1859 ἀριθ. 9672 στοιχ. γ' ἐγγράφου τῆς ἱερᾶς συνόδου ὑποβληθὲν αὐτῇ ἐρώτημα (αὐτ. σ. 707). Ἡ εἰρημένη ὑπουργικὴ ἀπόκρισις ἐγνωρίσθη ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 9785/395 ἐγκυκλίου (αὐτ. 708).

[2]) Οὕτως εἰς τὸ διὰ τοῦ ἀπὸ 5 Αὐγούστου 1869 ἐγγράφου ὑποβληθὲν ἐρώτημα τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας – τὸ ἀφορῶν εἰς τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Πορφύριον Ἀγγελόπουλον ἄνευ τῆς εἰδήσεως τῶν συμβούλων ἀπελθόντα τῆς μονῆς πρὸ τῆς ἀναβολῆς τῆς ἐκλογῆς πρὸς τὸ ματαιῶσαι τὴν ἐκλογήν, προτιθέμενον δὲ πιθανῶς πρᾶξαι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ματαιῶσαι καὶ τὴν ἀναβληθεῖσαν ἐκλογὴν – ἀπεκρίνατο τὸ Υ. Ε. διὰ τοῦ ἀπὸ 11 Αὐγούστου 1869 ἀριθ. 5091 ἐγγράφου ὅτι διὰ τὴν ἄνευ εἰδήσεως τῶν συμβούλων τῆς μονῆς καὶ ἀδείας τοῦ ἐπισκόπου ἀναχώρησιν τοῦ ἡγουμένου ὁ ἐπίσκοπος ὤφειλε καὶ τὴν προσήκουσαν ποινὴν νὰ ἐπιβάλῃ αὐτῷ καὶ περὶ προ-

Μέλη τῆς ἐπιτροπείας δύνανται νὰ ὦσι καὶ οἱ μὴ κεκτημένοι τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα μοναχοί.

Καὶ ἀπεφήνατο μὲν ἡ ἱερὰ σύνοδος[1] ὅτι ὁ μὴ ἔχων τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα μοναχὸς οὐδὲ μέλος τῆς διευθυνούσης τὴν ἐκλογὴν ἐπιτροπείας δύναται νὰ ᾖ, ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμοῦ τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. ὁρίζεται.

Καὶ θὰ ἔχωσι μέν, ὡς εἰκός, τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα, *ἀείποτε* ὁ ἡγούμενος ἔν τε τῇ πενταμελεῖ καὶ τῇ τριμελεῖ ἐπιτροπείᾳ, *συνηθέστατα* δ' ἐν ἐκείνῃ μὲν καὶ οἱ δύο τὰ πρεσβεῖα ἔχοντες μοναχοί, ἐν ταύτῃ δὲ καὶ ὁ τῇ ἡλικίᾳ πρεσβύτερος μοναχός, ἀλλ' ὅτι τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα ἀνάγκη νὰ ἔχωσιν ἐν μὲν τῇ πενταμελεῖ ἐπιτροπείᾳ καὶ οἱ ἕτεροι δύο ἐκ τῶν ἱκανωτέρων ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὁριζόμενοι μοναχοί, ἐν δὲ τῇ τριμελεῖ καὶ ὁ ἐκ τῶν ἱκανωτέρων ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὁριζόμενος μοναχὸς οὐδαμοῦ τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. ὁρίζεται.

Τὰ τοῦ γραμματέως ἐν τῇ ἐπιτροπείᾳ τελεῖ ὁ νεώτερος.[2]

Ἡ ἐπιτροπεία συγκροτουμένη ἐγκαίρως, ἤτοι πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκλογῆς, γνωρίζεται τοῖς μοναχοῖς διὰ τῆς πρὸς τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον διαταγῆς τοῦ ἐπισκόπου.[3]

σωρινῆς ἀναπληρώσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ μὴ ματαιῶσαι τὴν ἐκλογὴν νὰ μεριμνήσῃ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 4 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἡ ἐκλογὴ ματαιοῦται ἂν μέλος τι τῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπείας ἀπόσχῃ αὐτῆς. Γνωρίζεται δ' ἡ ἀποχὴ ὑπὸ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου τῷ ἐπισκόπῳ, ὅστις ἐντέλλεται ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέραις νέαν ἐκλογήν. Ὁ ἀδικαιολογήτως ἀποσχὼν τιμωρεῖται διὰ τὴν ἀπείθειαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου. Ἂν δ' ἀπόσχῃ τις εἴτε μόνος εἴτε καὶ μετ' ἄλλων μελῶν καὶ κατὰ τὴν νέαν ἐκλογήν, ταύτην ποιοῦνται τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἐπιτροπείας, ἂν μετέχωσιν αὐτῆς τοὐλάχιστον δύο. Καὶ τὸν μὲν ἀποσχόντα πρόεδρον ἀντικαθιστᾷ ὁ πρεσβύτερος, τὸν δὲ γραμματέα ὁ νεώτερος.

[1]) Ὅρα τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 30 Ἰουλίου 1859 ἐρώτημα τῆς ἱερᾶς συνόδου ἀπόκρισιν τοῦ Υ. Ε. τὴν γενομένην διὰ τοῦ ἀπὸ 4 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 3984/2358 ἐγγράφου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 712) γνωρισθέντος ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου διὰ τοῦ ἀπὸ 10 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 9986 ἐγγράφου τῷ τε ἐρωτήσαντι ἐπισκόπῳ Θήρας (αὐτ.) καὶ τοῖς λοιποῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ὁμοιαρίθμου καὶ ταὐτοχρόνου ἐγκυκλίου (αὐτ. 711).

[2]) Ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ε' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. παρὰ τῇ ἐπιτροπείᾳ τὰ τοῦ γραμματέως τελεῖ ὁ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ὁριζόμενος. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν τὰ τοῦ γραμματέως ἐν τῇ διευθυνούσῃ τὴν ἐκλογὴν τριμελεῖ ἐπιτροπείᾳ (ὅρα σ. 119 σημ. 3) ἐτέλει ὁ *ἀξιώτερος* τῶν μοναχῶν.

[3]) Ὅρα στοιχ. δ' τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1859 ἀριθ. 9672 ἐγγράφου τῆς ἱερᾶς συνόδου πρὸς τὸ Υ. Ε. (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 707), στοιχ. δ' τῆς ἀπὸ 18 Ἰου-

Ἐν τοῖς ἁγιορειτικοῖς κοινοβίοις τῆς ἐκλογῆς τῶν ἡγουμένων ἐποπτεύουσιν οἱ τῶν λοιπῶν κοινοβίων ἡγούμενοι, ἅμα μετὰ τῶν τεσσάρων ἐπιστατῶν τῆς κοινότητος,[1] ἔστι δ' ὅτε καὶ οἱ ὑπὸ τῆς Μ. ἐκκλησίας πεμπόμενοι ἔξαρχοι, παρισταμένων καὶ δύο ἐκ τῆς κοινότητος τοῦ ἁγίου ὄρους ᾑρημένων ἀντιπροσώπων.[2]

8. – *Περὶ τῆς ἐκδικάσεως τῶν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκλογῆς ὑποβαλλομένων τυχὸν ἐνστάσεων.*

Τὸ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. ῥυθμίζει μὲν τὰ τῆς ἐκδικάσεως τῶν κατὰ τῆς γενομένης ἤδη ἐκλογῆς ὑποβληθεισῶν ἐνστάσεων,[3] ἀλλ' οὐδὲν ὁρίζει περὶ τῶν πρὸ τῆς ἐκλογῆς τυχὸν ὑποβαλλομένων ἐνστάσεων κατὰ τοῦ ἐκ τοῦ μοναχολογίου ἐξηγμένου καταλόγου τῶν ψῆφον δικαίωμα ἐχόντων μοναχῶν.[4]

Ἀλλὰ καὶ παρὰ τὴν τοιαύτην τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. σιγὴν δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ δεξώμεθα ὅτι ἐπὶ τῶν ἐνστάσεων τούτων ἁρμόδιον ὅπως ἀποφήνηται εἶναι τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον, ὅπερ ἀποφαίνεται ἐπ' αὐτῶν ἐρευνῆσαν ἐκ τοῦ μοναχολογίου τὸν τῆς ἀποκάρσεως ἢ τῆς προσελεύσεως ἑκάστου τῶν μοναχῶν χρόνον. Ἂν δὲ τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ψηφοφορίας καὶ δὴ μετὰ τὴν λήξασης τῆς θρησκευτικῆς τελετῆς εἰς ἐπήκοον πάντων ἀνάγνωσιν τοῦ ἐκ τοῦ μοναχολογίου ἐξηγμένου καταλόγου τῶν

νίου 1859 ἀριθ. 2482/1798 ἀποκρίσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον (αὐτ. 710) γνωρισθείσης ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 9785/395 ἐγκυκλίου (αὐτ. 708).

[1]) Ὅρα λ. χ. τὸ εἰς τὴν ἐκλογὴν ἡγουμένου τοῦ κοινοβίου τῆς Σίμωνος Πέτρας ἀφορῶν ἀπὸ 27 Ἰουλίου 1848 γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Ϛ' πρὸς τοὺς ἐπιστάτας τοῦ ἁγίου ὄρους ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 137-138.

[2]) Οὕτω πρὸς ἐκλογὴν ἡγουμένου τοῦ ἐν ἁγίῳ ὄρει σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ ἐπιλεγομένου ῥωσικοῦ ἐπέμφθησαν ἐκεῖσε ὑπὸ τῆς Μ. ἐκκλησίας οἱ μητροπολῖται Νικαίας Ἰωαννίκιος καὶ Δέρκων Ἰωακείμ, ἵνα ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν αὐτῶν, παρισταμένων καὶ δύο ἐκ τῆς κοινότητος τοῦ ἁγίου ὄρους ᾑρημένων ἀντιπροσώπων γένηται ἡ τοῦ ἡγουμένου τῆς εἰρημένης μονῆς ἐκλογή. Ὅρα τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Β' ἐν Π. Ε. τόμ. Α' σ. 191, ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 600 καὶ ἐν Meyer H. U. σ. 266.

[3]) Ἄρθρ. Γ'.

[4]) Ὁ κατάλογος οὗτος συντάσσεται, καθάπερ ἤδη εἴρηται, ὑπὸ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου καὶ δημοσιεύεται ἐν τῇ μονῇ ἵνα λάβωσι γνῶσιν αὐτοῦ οἱ μοναχοί.

ψήφου δικαίωμα ἐχόντων μοναχῶν μὴ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν κατ' αὐτοῦ ἔνστασιν ὀφείλομεν νὰ δεξώμεθα ὅτι αὐτη ὑποβάλλεται αὖθις τῇ τὴν ἐκλογὴν διευθυνούσῃ ἐπιτροπεία ἥτις προσαγομένου τοῦ μοναχολογίου ἀποφαίνεται πάραυτα ἐπὶ τῶν ἐνστάσεων διὰ πράξεως.[1]

9. – *Περὶ τοῦ τρόπου τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἐκλογῆς.*

Παρ' ἡμῖν κατὰ τὸ ἄρθρ. Γ' τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. ὁ τὸ πρὸς ἐκλογὴν δικαίωμα κεκτημένος μοναχὰς προσερχόμενος εἰς τὴν τράπεζαν τῆς τὴν ἐκλογὴν διευθυνούσης ἐπιτροπείας δηλοῖ κοσμίως καὶ ἀθορύβως[2] κατὰ τὴν ἑαυτοῦ κρίσιν καὶ ἄνευ τινὸς βίας καὶ ἐπηρεασμοῦ[3] τὰ ὀνόματα τῶν πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἱκανῶν γράμματα μὲν εἰδώς, γράφει ἰδίᾳ χειρὶ ἐν τῷ πρὸς τοῦτο τηρουμένῳ πρωτοκόλλῳ τιθέμενος καὶ τὴν ἑαυτοῦ

---

[1]) Ὅρα στοιχ. β' τοῦ ἀπὸ 23 Μαΐου 1859 ἀριθ. 9672 ἐγγράφου τῆς ἱερᾶς συνόδου πρὸς τὸ Υ. Ε. (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 707). Ὅρα ἔτι στοιχ. Β' τῆς ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 2482/1798 ἀποκρίσεως τοῦ εἰρημένου ὑπουργείου πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον (αὐτ. σ. 709) γνωρισθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 9785/395 ἐγκυκλίου (αὐτ. 708).

[2]) Ὅρα καὶ τὸ ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 2482/1798 ἔγγραφον τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 710) γνωρισθὲν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 20 Ἰουνίου 1859 ἀριθ. 9785/395 ἐγκυκλίου (αὐτ. σ. 708). Κατὰ τὸ κεφάλ. ΣΤ' τοῦ εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ἀρδαμερίου μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας ἀφορῶντος σιγιλλίου τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Δ', ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν τεσσάρων *συμπρακτόρων* ἀνάγκη νὰ γίγνηται ὑπὸ τῶν πατέρων: »*μετ' εὐταξίας, ἡσυχίας, φρονήσεως καὶ ἀγάπης ἀδελφικῆς καὶ μετ' εὐφήμων λόγων συσκεπτομένων καὶ συνομιλούντων καὶ οὐχὶ ὑβριστικῶς καὶ ἀτακτοφώνως καὶ ὅλως ἀνοικείως τοῖς μοναχοῖς . . . ὁ δ' ἄλλως προσφερόμενος ἀποβάλλεται τῆς συνάξεως στερούμενος διὰ συγκαταβάσεως τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν συγγνωμοδότησιν τῆς ἐκλογῆς*«. Γρηγ. Παλ. τόμ. Δ' (1920) σ. 299.

[3]) Τὸ ἄνευ βίας καὶ ἐπηρεασμοῦ ἀσκεῖν τὸ ἐκλογικὸν δικαίωμα ἀναγράφεται ῥητῶς ἐν τῷ ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ., ὡς καὶ ἐν πατριαρχικοῖς σιγιλλίοις. Ὅρα λ. χ. τὰ εἰς τὴν ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν περιοχὴν Κυδωνίας ἐν χωρίῳ Μουρνὲς (τανῦν Μουρνιὲς) μονὴν τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου ἀφορῶντα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ σιγιλλιώδη γράμματα καί δή, τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1681 τοῦ πατριάρχου Ἰακώβου (Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 214): »*χωρίς τινος βίας τῶν ἔξω προσώπων ἀφοριζομένων τῶν τολμησόντων . . . περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου δυναστεῦσαι καὶ μὴ ἀφῆσαι τοὺς πατέρας ἐκλέξαι ὃν ἂν ἐθελήσωσιν, ἀλλ' ἢ ἐξωτερικῶς ἢ ἄλλως καταβιάσαι αὐτοὺς*«, καὶ τὸ ἀπὸ Αὐγούστου 1706 τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Γ': »*. . . ὑπ' οὐδενὸς καταβιαζόμενοι*« (αὐτ. σ. 220).

ὑπογραφήν, εἰδὲ μή, δηλοῖ ταῦτα πρὸ δύο γράμματα εἰδότων συναδέλφων, ὑπ' αὐτοῦ ὡς μαρτύρων προσλαμβανομένων, οἵτινες διὰ τῆς ἑαυτῶν ὑπογραφῆς βεβαιοῦσι τὴν βούλησιν αὐτοῦ. Πρὸς τὴν τοιαύτην βεβαίωσιν δὲν δύνανται νὰ προσληφθῶσιν ὡς μάρτυρες τὰ μέλη τῆς τὴν ἐκλογὴν διευθυνούσης ἐπιτροπείας.

Τὰ ὀνόματα τοῦ ἐκλογέως καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ προταθέντων ὑποψηφίων καταγράφει ὁ τῆς ἐπιτροπείας γραμματεὺς ἐν ἰδίῳ πρωτοκόλλῳ.[1]

Μετὰ τὴν τῶν ψήφων ἀρίθμησιν συντάσσεται κάτωθεν τοῦ εἰρημένου πρωτοκόλλου πρᾶξις δηλοῦσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ψηφισάντων καὶ τῶν ψήφων ὧν ἔτυχεν ἕκαστος τῶν διὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου ἢ τῶν συμβούλων ὑποψηφίων.[2]

Ἡ τοιαύτη πρᾶξις γραφομένη καθαρῶς καὶ εὐαναγνώστως, ἄνευ σβεσμάτων, ξεσμάτων, ἢ παρεγγραφῶν ὑπογράφεται ὑπὸ τῶν τῆς ἐπιτροπείας μελῶν καὶ σφραγίζεται τῇ μοναστηριακῇ σφραγῖδι. Ἐν αἷς μοναῖς ὑπάρχουσι μόνον ἓξ μοναχοί, ὧν οἱ τρεῖς εἰσὶν ἀγράμματοι, πέμπει αὐτοῖς κατὰ τὴν τοῦ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργείου ἀπόφανσιν[3] ὁ ἁρμόδιος ἐπίσκοπος ἐξ ὁμόρου μονῆς τὸν ὑπ' αὐτῶν ὑποδεικνυόμενον ὡς ἀπολαύοντα τῆς ἑαυτῶν ἐμπιστοσύνης, μεμαρτυρημένον δ' ἐπὶ χρηστότητι μοναχὸν πρὸς τὸ μαρτυρῆσαι καὶ διὰ τῆς ἑαυτοῦ ὑπογραφῆς βεβαιῶσαι τὴν θέλησιν αὐτῶν, ῥητῆς περὶ τούτου γιγνομένης ἐν τῷ τῆς ἐκλογῆς πρωτοκόλλῳ μνείας.

---

[1]) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ε' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ὁ ψηφίζων μοναχὸς γράφει ἰδίᾳ χειρὶ ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ τὰ ὀνόματα τῶν οὓς κρίνει ὡς ἡγούμενον καὶ συμβούλους ἱκανούς. Ἀγράμματος δ' ὤν, δηλοῖ πρὸ τῆς ἐπιτροπείας τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ψηφιζομένους ὡς ἡγούμενον καὶ συμβούλους, ὧν τὰ ὀνόματα γράφει ὁ γραμματεὺς αὐτῆς ἐν τῷ πρωτοκόλλῳ. Κατὰ τὸν διοργαν. Κρητ. μονῶν διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας ἐγίγνετο ἡ ἐκλογὴ τοῦ τε ἡγουμένου (κεφάλ. Α', ἄρθρ. 2) καὶ τῶν δύο συμβούλων (κεφάλ. Ζ', ἄρθρ. 1).

[2]) Ταὐτὰ ὥριζεν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου καὶ τὸ ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ε' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. μετὰ τὸ πέρας τῆς ψηφοφορίας, ἀριθμηθέντων τῶν ψήφων, ὁ γραμματεὺς συντάσσει πρᾶξιν δηλοῦσαν τὰς ψήφους, ὧν ἔτυχεν ἕκαστος.

[3]) Ὅρα τὴν εἰς τὸ διὰ τοῦ ἀπὸ 6 Ἰουλίου 1859 ἐγγράφου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ἐρώτημα ἀπόκρισιν τοῦ Υ. Ε. Ἡ ἀπόκρισις αὕτη τοῦ Υ. Ε. διεβιβάσθη τῷ εἰρημένῳ ἀρχιεπισκόπῳ διὰ τοῦ ἀπὸ 4 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 2481 ἐγγράφου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 710) ὅπερ ἐπέμφθη καὶ τῇ ἱερᾷ συνόδῳ, γνωρισθὲν ὑπ' αὐτῆς τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 10 Αὐγούστου 1859 ἀριθ. 9982/543 ἐγκυκλίου (ὅρα αὐτ. σ. 711).

10. – *Ἡ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ἐκλογὴ γίγνεται διὰ πλειοψηφίας.*

Κατ' ἀντίθεσιν πατριαρχικῶν τινων σιγιλλίων[1] καὶ τυπικῶν βασιλικῶν μονῶν[2] ὁριζόντων τὴν διὰ παμψηφίας ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου, παρ' ἡμῖν ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ σύμβουλοι ἐκλέγονται διὰ πλειοψηφίας[3] καὶ δὴ σχετικῆς,[4] ἐν ἰσοψηφίᾳ δέ, διὰ κλήρου.[5]

---

[1]) Ὅρα λ. χ. τὸ εἰς τὴν ἐν Σερίφῳ μονὴν τοῦ Ταξιάρχου ἀφορῶν ἀπὸ Μαρτίου 1734 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Σεραφεὶμ (Ζερλέντου, Ἐκκλησ. νήσ. σ. 80): »*γνώμῃ τε κοινῇ καὶ ἐκλογῇ αὐτῶν ὁμοφώνως πάντων συναινούντων καὶ συμφωνούντων*«, καὶ τὸ εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Κυρηνείας σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου ἀφορῶν ἀπὸ 1787 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Προκοπίου (Π. Ε. τόμ. Β', σ. 593): »*κοινῇ γνώμῃ καὶ ὁμοφώνῳ βουλῇ τε καὶ ψήφῳ*«.

[2]) Τινὰ τῶν τυπικῶν βασιλικῶν μονῶν ὥριζον ὅτι παμψηφίας μὴ ἐπιτευχθείσης τὸν ἡγούμενον καθίστα ὁ βασιλεύς. Οὕτω κατὰ τὸ τυπικ. Αὐξεντίου (Γεδεὼν σ. 25): »*Εἰ μὲν οὖν πάντες τῶν ἀδελφῶν ἐφ' ἑνὶ συμφωνοῖεν τὸν αὐτὸν ὁμοφρόνως αἱρούμενοι, τοῦτο θεῷ φίλον· τοῦτο καὶ εὐκταῖον τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ μεγάλη πρὸς εἰρήνην τὴν ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον γλυκυτέραν ὑπόθεσις· εἰδ' ὅπερ ἡ βασιλεία μου ἀπεύχεται, στάσις ἐν τῇ ἐκλογῇ κινηθῇ, πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀδελφῶν ἑτεροζυγούντων καὶ ἄλλον ἄλλου προτιθεμένου καὶ μεγαλύνοντος, φιλίᾳ ἢ ἄλλῳ τινὶ τρόπῳ οὐκ ἀνεπισφαλεῖ, οἷς τὸ ἀληθὲς πολλάκις εἴωθεν ὑποκλέπτεσθαι, τότε δὴ τῷ κατὰ καιροὺς τὰ τῆς βασιλείας σκῆπτρα σὺν θεῷ διϊθύνοντι ἀνατεθήσεται ἡ τοῦ προεστῶτος ἐπιλογή, ὃς ὑπὸ τῶν παρὰ τῆς ἀδελφότητος πάσης ἐκκριθέντων, παρὼν μὲν ἐν τῇ Κωνσταντίνου πόλει δι' ἑαυτοῦ, ἐν ταξειδίῳ δ' ἀποδημῶν διὰ γράμματος, τὸν κατά τε λόγον καὶ ἀρετὴν διαφερώτερον καὶ πρὸς λαοῦ κυβέρνησιν δεξιώτερον ἐκλέξεται, καὶ τὴν προστασίαν ἐμπιστεύσει τῆς μονῆς, καὶ ὁ ἐκλεγεὶς ἐκ παντὸς ἥξει τῇ ἐπιλογῇ· ἐν γὰρ τοῖς τοιούτοις τὸ ἀδυσώπητον οὐκ ἀκίνδυνον*«.

[3]) Ὅρα ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Ἤδη τὸ ἄρθρ. Α' τῆς ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους ἐγκυκλίου τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας ὥριζεν ὅτι ὁ ἡγούμενος ἐξελέγετο διὰ πλειοψηφίας. Τὴν διὰ πλειοψηφίας ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου (*κοινοβιάρχου* ἢ *ἀρχιμανδρίτου*) τῶν κοινοβίων ὥριζε καὶ τὸ ἄρθρ. 94 τοῦ ἀπὸ 1833 σχεδ. κανονισμ.

[4]) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ς' καὶ ζ' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. αἱρεθεὶς λογίζεται ὁ τυχὼν τῆς ἀπολύτου πλειοψηφίας. Μὴ κατορθωθείσης δὲ τοιαύτης, ἐπαναλαμβάνεται ὡς πρὸς τὸν μὴ τυχόντα ἀπολύτου πλειοψηφίας ἄνευ νέας τοῦ ἐπισκόπου προκηρύξεως ἡ ψηφοφορία, ἥτις ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίαν, μέχρις οὗ κατορθωθῇ ἀπόλυτος πλειοψηφία. Ἀλλ' ἂν καὶ κατὰ τὴν τρίτην ἐπανάληψιν τῆς ψηφοφορίας μὴ κατορθωθῇ ἀπόλυτος πλειοψηφία, ὁ ἐπίσκοπος καθιστᾷ ἡγούμενον καὶ συμβούλους τοὺς καθ' οἱανδήποτε τῶν ψηφοφοριῶν τυχόντας τῆς σχετικῆς πλειοψηφίας. – Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ ἀπαιτεῖται πρὸς μὲν τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου ἀπόλυτος πλειοψηφία, πρὸς δὲ τὴν τῆς ἡγουμένης τῶν δύο τρίτων.

[5]) Ἄρθρ. Γ' τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. η' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἐν

Τὴν διὰ πλειοψηφίας ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου ὥριζον καί τινα τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν[1] καὶ κανονισμῶν,[2] ὁρίζουσι δ' ἔτι νῦν καὶ οἱ ἁγιορειτικοὶ κανονισμοί,[3] ὡς καὶ τὸ Κυπριακὸν καταστατικόν.[4]

*11. – **Περὶ τῆς διαρκείας τῆς ὑπηρεσίας τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου καὶ τῶν αἰτιῶν τῆς ἐκ τοῦ ἀξιώματος ἐκπτώσεως.***

Α') Ὁ ἡγούμενος καὶ οἱ σύμβουλοι ἐκλέγονται παρ' ἡμῖν ἐπὶ ὡρισμένον χρόνον καὶ δή, ἐπὶ πενταετίαν.[5] Καὶ κατά τινα τῶν μοναστηριακῶν τυπικῶν καὶ κανονισμῶν ὁ ἡγούμενος ἐξελέγετο ἐπὶ ὡρισμένον χρόνον, ὡς ἐπὶ ἔτη δύο,[6] ἢ τρία,[7] ἢ τέσσαρα.[8] Τοὐναντίον καθ' ἕτερα

ἰσοψηφίᾳ τὸν ἡγούμενον καὶ τοὺς συμβούλους καθιστᾷ ὁ ἐπίσκοπος. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ὁ ἡγούμενος ἐν ἰσοψηφίᾳ καθίσταται ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως, κατὰ δὲ τὸ ἄρθρ. 88 τῶν ἁγιορ. κανονισμ. διὰ τῆς δευτέρας ψήφου τοῦ προεδρεύοντος ἀρχαιοτέρου τῶν προϊσταμένων, μὴ κατορθωθείσης δὲ τῆς ἐκλογῆς ἕνεκα διαφωνιῶν, ἀνατίθεται ἡ λύσις τῇ ἱερᾷ κοινότητι κατ' αἴτησιν τῆς πλειοψηφούσης ἀδελφότητος.

[1]) Ὅρα λ. χ. τὸ κεφάλ. ι' τοῦ τυπικ. Λέοντος ἐν Α. Δ. τόμ. Ε', σ. 186: »*εἰς ὃν ἅπαντες ἢ οἱ πλείονες ἀναπαύονται καὶ ἀρέσκονται*«. Ὅρα ἔτι τὴν διαθήκην τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' κτίτορος τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Σταυρονικήτα (Γρηγ. Παλ. τόμ. Γ', σ. 570).

[2]) Οὕτω κατὰ τὸν κανονισμ. Ἑνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἁγ. Γεωργ. ἡγουμένη ἐξελέγετο ἡ τῶν πλειόνων ψήφων τυχοῦσα (Γεδεών, Νεκταρ. σ. 25), ἀλλὰ ταῖς ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῆς ἡγουμένης διαφωνούσαις μοναχαῖς ἐπέβαλεν ὁ πνευματικὸς πατὴρ τὴν ποινὴν τῆς στερήσεως λιβάνου καὶ ἀντιδώρου μέχρις οὗ ποιήσωνται τὴν τῆς ἡγουμένης ἐκλογὴν (αὐτ. σ. 26).

[3]) Ἄρθρ. 88. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτῶν οἱ ἡγούμενοι τῶν ἐν ἁγίῳ ὄρει κοινοβίων ἐξελέγοντο διὰ πλειοψηφίας. Οὕτω λ. χ. εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ τελευτήσαντος ἡγουμένου τοῦ ἐν ἁγίῳ ὄρει σταυροπηγιακοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ ἐπιλεγομένου ῥωσικοῦ ἡρέθη τοιοῦτος διὰ μεγάλης πλειοψηφίας ὁ ἱερομόναχος καὶ ἀρχιμανδρίτης Μακάριος. Ὅρα τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Β' ἐν Π. Ε. τόμ. Α' σ. 191, ἐν Meyer U. H. σ. 266-267, καὶ ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 600-601.

[4]) Ὅρα ἄρθρ. 84. Διὰ πλειοψηφίας ἐξελέγετο ὁ ἡγούμενος καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν.

[5]) Ἄρθρ. Β' τοῦ Κ. Μ. Ἀρχαιότερον καὶ δή, κατὰ τὸ ἄρθρ. Γ' τῆς ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 ἐγκυκλίου τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους οἱ μοναστηριακοὶ σύμβουλοι ἐξελέγοντο κατ' ἔτος. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 2 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἡ θητεία τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων εἶνε ἑξαετής.

[6]) Ὅρα λ. χ. τὸ κεφάλ. γ' κώδικ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρ. ἐν Χ. Κ. τόμ. Β' (1914) σ. 14.

[7]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἄρθρ. 7 τοῦ κανονισμ. Ἑνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἁγ. Γεωργ. ἐν Γεδεών, Νεκταρίου, σ. 24 καὶ 26.

[8]) Ὅρα λ. χ. τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 10 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν.

τοιαῦτα, ὡς καὶ κατά τινα πατριαρχικὰ γράμματα καὶ βασιλικὰ χρυσόβουλλα ὁ ἡγούμενος ἐξελέγετο ἰσοβίως, ὁριζομένου τούτου εἴτε ῥητῶς,[1] εἴτε σιωπηρῶς διὰ τῶν λέξεων *τελευτήσαντος τοῦ ἡγουμένου,*[2] ἢ ἄλλων τοιούτων.[3] Τέλος κατά τινα τῶν καταστατικῶν ἐκλέγεται ὁ μὲν ἡγούμενος ἰσοβίως, οἱ δὲ σύμβουλοι ἐπὶ ὡρισμένα ἔτη καὶ δὴ τρία, ὡς κατὰ τὸ Κρητικὸν καταστατικόν,[4] ἢ τέσσαρα, ὡς κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικόν.[5]

¹) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ἰουλίου 1368 ἐκδοτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου δι' οὗ ὁ μοναχὸς Διονύσιος ὁ Τζαμάρκας κατεστάθη *ἐφ' ὅρῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ* ἡγούμενος τοῦ ἐν Σωζοπόλει πατριαρχικοῦ μοναστηρίου τῶν ἁγίων μαρτύρων Κηρύκου καὶ Ἰουλίτης (Α. Ρ. τόμ. Α', σ. 487-488), τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1369 γράμμα τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου δι' οὗ ὁ ἱερομόναχος Μακάριος κατεστάθη *ἐφ' ὅρῳ πάσης τῆς ζωῆς αὐτοῦ* καθηγούμενος καὶ ἀρχιμανδρίτης τῆς ἐν τῇ Μεσημβρίᾳ βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ Σωτῆρος τῆς ἐπικεκλημένης τοῦ Ἀκροπολίτου (αὐτ. σ. 502-503), τοὺς εἰς τὴν κατὰ τὸν Μυζηθρᾶν βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν μονὴν Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας τὴν ἐπικαλουμένην τοῦ Βροντοχίου ἀφορῶντας χρυσοβούλλους λόγους τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου (ἐν Βυζαντίδι τόμ. Α', σ. 459) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ (αὐτ. σ. 547-548), τὴν διαθήκην τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α' τοῦ κτίτορος τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Σταυρονικήτα (Γρηγ. Παλ. τόμ. Γ' (1920) σ. 571), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρχιμανδρίτου Μακαρίου ὡς ἰσοβίου ἡγουμένου τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος τῆς ἐπιλεγομένης ῥωσικῆς (Π. Ε. τόμ. Α' σ. 192, Meyer H. U. σ. 267 καὶ Ε. Φ. τόμ. ΙΓ' (1914) σ. 601), τὸ ἄρθρ. Α' τοῦ ἀπὸ 21 Ἰουλίου 1905 κανονισμοῦ τοῦ ἐν ἁγίῳ ὄρει κοινοβίου τοῦ Ξενοφῶντος (Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 132), καὶ τὸ ἄρθρ. 45 τοῦ ἀπὸ 26 Ἰανουαρίου 1905 κανονισμ. Μετσόβου.

²) Ὅρα λ. χ. τὸ κεφ. ι' τοῦ τυπικ. Λέοντος (Α. Δ. τόμ. Β', σ. 186), κεφάλ. ε' τοῦ τυπικ. τοῦ Πακουριάνου, τὸ ἀπὸ 1336 χρυσόβουλλον τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου Γ' τοῦ Παλαιολόγου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν παρὰ τὰ Τρίκκαλα μονὴν τοῦ ἁγ. Γεωργίου τὴν ἐπικεκλημένην τῶν Ζαβλαντίων (ἐν Βυζαντίδι τόμ. Β', σ. 57-58), τὸ ἀπὸ 1359 χρυσόβουλλον Συμεὼν Οὔρεση τοῦ Παλαιολόγου βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ρωμαίων καὶ Σερβίας τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν αὐτὴν μονὴν (αὐτ. σ. 75 καὶ 78), τὸ ἀπὸ Ὀκτωβρίου ͵ζωα' ἐπιβεβαιωτήριον σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου (ἐν Παρνασσῷ τόμ. Γ' (1879) σ. 1029).

³) Οὕτω λ. χ. κατὰ τὸ ἀπὸ 20 Ἀπριλίου 1614 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Τιμοθέου τοῦ Β' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀθηνῶν σταυροπηγιακὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος Σωτῆρος Χριστοῦ τῆς Ταῶ ὁ αἱρεθεὶς ἡγούμενος ἔσται τοιοῦτος: »*μέχρις ἂν ἑαυτὸν παρέχῃ ὀρθὸν καὶ ἀνέγκλητον*«, εἰ δὲ μὴ ἐξωθεῖται τῆς ἡγουμενίας ὑπὸ τῶν γερόντων τῆς μονῆς καθιστάντων ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ. Ὅρα Μ. Α. τόμ. Β', σ. 51.

⁴) Ἄρθρ. 93.

⁵) Ἄρθρ. 85.

Β′) *Περὶ τῶν αἰτιῶν τῆς ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος ἐκπτώσεως τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων.*

Αἰτίας ἐκπτώσεως ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἀναγράφουσιν οὐ μόνον αἱ νομοθεσίαι καθ' ἃς οὗτοι ἐκλέγονται ἐπὶ ὡρισμένον χρόνον, ἀλλὰ καὶ αἱ καθ' ἃς ὁ ἡγούμενος ἐκλέγεται ἰσοβίως. Οὕτω:

α′) Παρ' ἡμῖν οἱ ἐπὶ πενταετίαν αἱρεθέντες ἡγούμενοι καὶ σύμβουλοι·

αα) *ἐκπίπτουσι* μὲν τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος διαπραξάμενοι πρᾶξιν ὑπὸ τῶν ἱερῶν κανόνων κολαζομένην[1] ἢ καταδικασθέντες ἐπὶ κακουργήματι, ἤ τινι τῶν ἐν τοῖς ἄρθρ. 21, 22 καὶ 23 τοῦ ποινικοῦ νόμου μνημονευομένων πλημμελημάτων. Τοὐναντίον οἱ δι' ὁριστικοῦ βουλεύματος ἐπὶ κακουργήματι παραπεμφθέντες, ἢ ὁπωσδήποτε προφυλακισθέντες δὲν ἐκπίπτουσι μὲν ὁριστικῶς τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος, ἀλλ' ἀντικαθίστανται προσωρινῶς διὰ τὸ ἐκ τῆς καθείρξεως ἀδύνατον τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἑαυτῶν καθηκόντων. Οἱ δ' ἁπλῶς καταγγελθέντες, ὡς καὶ οἱ καθ' ὧν γίγνεται διοικητικὴ ἀνάκρισις, οὔτε ὁριστικῶς, οὔτε προσωρινῶς παύονται.[2]

ββ) *Δύναται δὲ νὰ διαταχθῇ ἡ παῦσις αὐτῶν* ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου κατὰ πρότασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου, καθυστερησάντων πέρα τοῦ μηνὸς τὴν ὑποβολὴν τοῦ μοναστηριακοῦ προϋπολογισμοῦ ἢ ἀπολογισμοῦ. Τοὐναντίον καθυστερήσαντες τὴν ὑποβολὴν αὐτῶν ἐπὶ ἕνα μῆνα πέρα τῆς ὡρισμένης προθεσμίας ζημιοῦνται ὑπὸ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ εἰρημένου ταμείου προστίμῳ μέχρι δραχμῶν πεντακοσίων.[3]

Καὶ κατὰ τὸ Κρητικὸν καταστατικὸν οἱ ἐπὶ τριετίαν αἱρεθέντες

---

[1]) Ἄρθρ. Β′ ἐδάφ. γ′ τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 10 Μαρτίου 1886 ἐρώτημα τῆς ἱερᾶς συνόδου ἀπόκρισιν τοῦ Υ. Ε. γενομένην διὰ τοῦ ἀπὸ 5 Μαΐου 1886 ἀριθ. 3267/5340 ἐγγράφου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 210) γνωρισθέντος ὑπ' ἐκείνης τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 14 Μαΐου 1886 ἀριθ. 3081/1823 ἐγκυκλίου (αὐτ.) ἡ ἀπόφασις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαστηρίου ἡ καταδικάσασα ἡγούμενον ἢ σύμβουλον εἰς μόνην τὴν ποινὴν τῆς ἀργίας ἀπὸ πάσης ἱεροπραξίας δὲν ἐπάγεται τὴν ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος ἔκπτωσιν αὐτῶν.

[2]) Ὅρα τὴν εἰς τὸ ἀπὸ 1889 ἀριθ. 16360 ἐρώτημα τοῦ Υ. Ε. ἀπὸ 2 Μαρτίου 1889 ἀριθ. 16 γνωμοδότησιν τοῦ νομικοῦ συμβουλίου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 211) γνωρισθεῖσαν τῇ ἱερᾷ συνόδῳ διὰ τοῦ ἀπὸ 17 Μαρτίου 1889 ἀριθ. 2958/407 ἐγγράφου τοῦ Υ. Ε. (αὐτ.), τοῖς δὲ ἀρχιερεῦσι τοῦ κράτους διὰ τῆς ἀπὸ 29 Μαρτίου 1889 ἀριθ. 387/407 συνοδικῆς ἐγκυκλίου (αὐτ. σ. 210-211).

[3]) Ὅρα ἄρθρ. 16 § 1 καὶ 2 νόμ. Ε. Τ.

σύμβουλοι παύονται πρὸ τῆς παρόδου ταύτης δι' ἃς καὶ ὁ ἰσοβίως αἱρεθεὶς ἡγούμενος αἰτίας.[1]

β') Καὶ οἱ ἰσοβίως αἱρεθέντες ἡγούμενοι ἐκπίπτουσι δι' ὡρισμένας αἰτίας τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος. Οὕτως ὁ ἰσοβίως αἱρεθεὶς ἡγούμενος ἐκπίπτει τῆς ἡγουμενίας·

αα) Κατὰ μὲν τὸ Κρητικὸν καταστατικὸν[2] ααα) διὰ βαθὺ γῆρας, ἢ χρονίαν νόσον ἀνίκανος πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων γενόμενος, περὶ οὗ ἐπὶ τῇ τοῦ ἁρμοδίου ἐπισκόπου ἐκθέσει ἀποφαίνεται ἡ ἱερὰ σύνοδος, βββ) καθαιρεθείς, γγγ) καταδικασθεὶς ἐπὶ κακουργήματι ἤ τινι τῶν ὑπὸ τοῦ ἄρθρ. 20 τοῦ ποινικοῦ νόμου μνημονευομένων πλημμελημάτων, ἀνεξαρτήτως τῆς διαρκείας τῆς ποινῆς. Καὶ δδδ) ἀπολυτέος ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου κριθεὶς δι' ἀμέλειαν περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων, ἢ διὰ διαγωγὴν ἀπᾴδουσαν τῷ ἑαυτοῦ ἀξιώματι καὶ τῷ σχήματι.

ββ) Κατὰ δὲ τοὺς ἁγιορειτικοὺς κανονισμοὺς μὴ πληρῶν τὰ τοῦ ἑαυτοῦ ἀξιώματος καθήκοντα. Περὶ τῆς ἐκπτώσεως ἀποφαίνεται ἡ γεροντία καὶ ἡ ἐπιτροπεία διὰ τῶν $^2/_3$ τῶν ψήφων τῶν κεκτημένων τὸ τοῦ αἱρεῖσθαι δικαίωμα ἀδελφῶν·[3]

---

[1]) Ἄρθρ. 93 i. f.

[2]) Ἄρθρ. 93. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 10 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἡ μοναστηριακὴ ἀδελφότης ἀποδεικνύουσα τὸ ἀδέξιον, ἀκατάλληλον καὶ ἀδιόρθωτον τοῦ ἐπὶ τετραετίαν αἱρεθέντος ἡγουμένου (ὅρα ἀνωτ. σ. 126) ᾐτεῖτο παρὰ τοῦ ἀρχιερέως καὶ τῆς κεντρικῆς δημογεροντίας τοῦ τμήματος τὴν παῦσιν αὐτοῦ. Μὴ ἀφορώσης δ' εἰς πνευματικὰ τῆς ὑποθέσεως προσεκάλει ὁ ἀρχιερεὺς τὴν κεντρικὴν δημογεροντίαν, καταδικασθέντος δὲ τοῦ ἡγουμένου ὡρίζετο νέα ἐκλογή. Σταυροπηγιακῆς δ' οὔσης τῆς μονῆς ἡ ὑπόθεσις ὑπεβάλλετο τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ ὅστις ἀβασίμους μὲν τὰς αἰτίας τῆς τοῦ ἡγουμένου παύσεως κρίνων, διετήρει αὐτὸν μέχρι λήξεως τῆς τετραετίας, βασίμους δὲ κρίνων αὐτὰς ἀνεγνώριζε τὸν ὑποδεικνυόμενον. Κατὰ τὴν τοιαύτην διαδικασίαν προσεκάλει ὁ ἁρμόδιος ἀρχιερεὺς τὸν μητροπολίτην, ὅστις μεθ' ἑνὸς τῶν ἄλλων ἀρχιερέων ἐδίκαζον ἰσόψηφοι. Ἐν ἰσοψηφίᾳ ὁ μητροπολίτης μὴ ὢν ἐκ τῶν δικαζόντων ἔλυε τὸ ζήτημα ὁριστικῶς καὶ ἀνεκκλήτως· ἄλλως ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

[3]) Ἄρθρ. 90. Κατὰ τὸ κεφάλ. ε' ἄρθρ. 10 τοῦ τυπικ. τῆς μονῆς τοῦ Λιβὸς (Delehaje, Deux Typ. Byz. σ. 112): »*Εἰ δὲ μὴ ἀξίως αὕτη φανείη ἀναστρεφομένη τῆς ἡμετέρας ταύτης διατυπώσεως, μᾶλλον δὲ τῆς μοναδικῆς καταστάσεως, οὐ χώραν μία τις καὶ δύο σχοῖεν στασιάσαι πρὸς ταύτην ἢ καί τι τῇ μονῇ ὁπωσδήποτε σκάνδαλον ἐμβαλεῖν, ἀλλὰ κοινώσονται ἀλλήλαις, εἰ τῶν προεχουσῶν εἶεν αἱ ἐπιγνοῦσαι, καὶ τῷ πνευματικῷ τὰ περὶ ταύτης γνωριοῦσι πατρί· εἰ δὲ τῶν ὑποδεεστέρων, ἀναγγελοῦσι ταῖς κρείττοσι· σὺν αἷς αὗται τῷ πνευματικῷ πατρὶ τὴν περὶ τούτου σκέψιν προσαναθήσουσι· καὶ ὃς θέμενος τὰ περὶ αὐτῆς εἰς ἐξέτασιν κοινῇ τῶν προκρίτων μοναχῶν γνώμῃ ταύτην μὲν μεταστήσει τῆς προστα-*

γγ) Κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικὸν ἑκουσίως παραιτησάμενος τὴν ἡγουμενίαν, ἢ κανονικῶς παυθείς.[1]

12. – *Περὶ τῆς κυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου.*

Ἡ κύρωσις τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου·

Α΄) ἐν ταῖς βασιλικαῖς μοναῖς ἐγίγνετο ὑπό τε τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου (ἢ τοῦ τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπου) διδόντος τοῦ ἡγουμένῳ ἐκείνου μὲν τὸ δηλωτικὸν τῆς ἰδιότητος τῆς μονῆς ὡς βασιλικῆς *δεκανίκιον,* τούτου δὲ τὴν τῆς ἡγουμενίας σφραγῖδα.[2]

σίας, εἰ τοῦτό γε δικαιώσει, ἑτέρᾳ δὲ τὴν ἡγουμενίαν κατὰ τὴν προρρηθεῖσαν τάξιν πιστεύσει· τάξει δὲ καὶ τὴν μὲν στέργειν τὴν περὶ ταύτης ἀπόφασιν ἢ ἐπαπειλήσεται σφοδρὰν ἐπιτιμίαν καὶ ἄτιμον ἀποδιοπόμπησιν· τῇ δὲ τὴν προστασίαν μεταλαβούσῃ στεργούσης ἐκείνης τὸ καθ᾽ αὐτὴν προσήκουσαν ἀπονέμειν ταύτῃ φιλοφροσύνην τε καὶ τιμὴν εἰσηγήσεται, ὡς ἀτάραχον ἔνθεν βίον διατηρεῖσθαι ταῖς μοναχαῖς καὶ ὡς ἀληθῶς ἔνθεον«. Κατὰ τὴν διαθήκην τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τοῦ Α΄ κτίτορος τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Σταυρονικήτα ὁ ἡγούμενος αὐτῆς ἐκβάλλεται τῆς ἡγουμενίας· »*ἐπὶ λύμῃ καὶ διαστροφῇ καὶ ἀπωλείᾳ τῶν ψυχῶν τῆς ἀδελφότητος πολιτευόμενος . . . καὶ τοιοῦτος εὑρεθεὶς ἀδιόρθωτος μείνης*« (Γρηγ. Παλ. τόμ. Γ΄ (1919) σ. 571). Κατὰ τὸ ἄρθρ. Α΄ τοῦ ἀπὸ 21 Ἰουλίου 1905 κανονισμοῦ τοῦ ἐν ἁγίῳ ὄρει κοινοβίου του Ξενοφῶντος ὁ ἰσοβίως αἱρεθεὶς ἡγούμενος παύεται μόνον ἂν παρεκτραπείς, διατελῇ ὢν ἀδιόρθωτος καὶ μετὰ δευτέραν νουθεσίαν. Ὅρα Ε. Φ. τόμ. ΙΑ΄ (1913) σ. 132.

[1]) Ἄρθρ. 84 i. f. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 45 τοῦ κανονισμ. Μετσόβου οἱ ἡγούμενοι τῶν ἐν τῇ κοινότητι μονῶν ἰσοβίως διοριζόμενοι παύονται μόνον δι᾽ ἀποχρώσας αἰτίας. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 96 τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρχικοῦ κανονισμοῦ τοῦ ἡγουμένου βλάπτοντος τὴν μονὴν διὰ νόσον ἢ γῆρας, ἢ δι᾽ ἀπιστίαν περὶ τὴν ἄσκησιν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ἐντέλλεται τὴν ἐκλογὴν νέου ἡγουμένου ἡ ἁρμοδία ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή.

[2]) Οὕτω κατὰ τὸ κεφάλ. γ΄ τοῦ τυπικ. Αὐξεντίου ἐν Γεδεών, σ. 25-26: »*εἶτα, κατὰ τὴν εἰωθυῖαν τοῖς βασιλεῦσι προχείρισιν, τὴν αὐτὴν παρὰ τοῦ βασιλέως ῥάβδον καὶ βακτηρίαν ἐγχειρισθήσεται, τῇ μὲν πατρικῶς τοὺς φρεσὶ νηπιάζοντας σωφρονίζων καὶ δέει τρέψων πρὸς τὸ εὐθές, τῇ δὲ τοὺς πολιῶντας χρόνῳ ἢ καὶ φρονήματι καὶ τοῖς ὑπὲρ ἀρετῆς ἐγγεγηρακότας πόνοις ὑποστηρίξων καὶ παρακαλέσων ὡς δύναμις, ἢ ὅσα ποιμὴν ἀγαθὸς καὶ οὐ μισθωτὸς τὴν μὲν ποίμνην ἐλάσων πρὸς εὔνομον χῶρον καὶ εὔυδρον, τοὺς δὲ λύκους ἀπελάσων μακράν, ἐπιτροχάδην αὐτοὺς καὶ ἰσχυρῶς ἀμυνόμενος· μετὰ δὲ τὴν ἐκ τοῦ βασιλέως προχείρισιν λήψεται ὁ προεστὼς ἐξ ἀνάγκης καὶ τὴν συνήθη σφραγίδα παρὰ τοῦ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Χαλκηδόνος κατὰ καιροὺς προεδρεύοντος· θέλει γὰρ τοῦτο ἡ βασιλεία μου καὶ ὁλοσχερῶς ἀποδέχεται· εἶτα, τῶν μοναχῶν ἕκαστος, ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ ἐσχάτου, τὸ γόνυ κάμψας μοναχικῶς, ὡς προεστῶτι τούτῳ δώσει τὸν ἀσπασμὸν*

Β΄) Ἐν δὲ ταῖς σταυροπηγιακαῖς μοναῖς γίγνεται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου,[1] γνωρισθείσης αὐτῷ τῆς ἐκλογῆς δι' ἀναφορᾶς τῶν

καὶ πάντες γνωριοῦσι τὸν κοινὸν ποιμένα, καὶ ταῖς τούτου ὑποπεσοῦνται ἀναμφιβόλως ἐπιταγαῖς«. Ὅρα ἔτι τοὺς εἰς τὴν κατὰ τὸν Μυζηθρᾶν βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν μονὴν Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας τῆς ἐπικεκλημένης τοῦ Βρονταχίου ἀφορῶντας χρυσοβούλλους λόγους τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου (ἐν Βυζαντίδι τόμ. Α΄, σ. 459-460) καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ (αὐτ. σ. 548). Καὶ ἐν Ρωσίᾳ τὸ πάλαι ἡ ὑπὸ τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς γιγνομένη ἐκλογὴ τοῦ ἡγουμένου ἐγνωρίζετο τῷ ἡγεμόνι καὶ τῷ μητροπολίτῃ, ὅστις μετὰ τὴν ὑπ' ἐκείνου κύρωσιν τῆς ἐκλογῆς προὐχείριζε τὸν αἱρεθέντα. Οὕτω λ. χ. ἐγένετο τῷ 1112 ἡ κατάστασις τοῦ ἡγουμένου τῆς ἐν Κιέβῳ μονῆς τοῦ Σπηλαίου. Ὅρα Gœtz, Altrussl. σ. 128.

[1]) Ὅρα λ. χ. τὰ εἰς τὴν παρὰ τὰς Σέρρας ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως μονὴν τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἀφορῶντα χρυσόβουλλα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Γ΄ τοῦ Παλαιολόγου καὶ δή, τό τε ἀπὸ Ἰανουαρίου 1329 ἐν Α. Δ. τόμ. Β΄ σ. 101 καὶ τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1332, αὐτ. σ. 104, τὰ εἰς τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Κοσινίσσης πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ γράμματα καὶ δή, τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1477 τοῦ πατριάρχου Μαξίμου τοῦ Γ΄ ἐν Παραρτήμ. τόμ. ΙΖ΄ (1886) τοῦ Ε. Φ. Σ. Κ. σ. 20 καὶ τὸ ἀπὸ Μαρτίου 1567 τοῦ πατριάρχου Μητροφάνους τοῦ Γ΄, αὐτ. σ. 21, τὸ ἀπὸ 1749 πατριαρχικὸν συστατικὸν καὶ βεβαιωτικὸν γράμμα τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Φιλιππουπόλεως μονὴν τῆς Θεοτόκου τοῦ Μπατζκόβου ἐν Παραρτήμ. τοῦ ΙΑ΄ τόμ. τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν, σ. XXVII-XXIX, τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1796 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ Γ΄ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις μονὴν τῶν Ἀσωμάτων Πετράκη (Μ. Α. τόμ. Α΄, σ. 358), τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1797 πατριαρχικὸν συνοδικὸν γράμμα Γρηγορίου τοῦ Ε΄ πρὸς τοὺς μητροπολίτας Παροναξίας, Σίφνου καὶ Μήλου καὶ πρὸς τοὺς ἀρχιεπισκόπους Σαντορίνης, Τζίας, Ἄνδρου καὶ Τήνου (Ζερλέντου, Ἐκκλησ. νῆσ. σ. 105), τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1835 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κωνσταντίου τοῦ Β΄ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν Μεσημβρίαν μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου τοῦ Ἔμμονα (Ν. Σ. τόμ. ΙΒ΄ (1912) σ. 62), τὰ εἰς τὸ ἁγιορειτικὸν κοινόβιον τῆς Σίμωνος Πέτρας ἀφορῶντα γράμματα τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ Ϛ΄ πρὸς τοὺς ἐπιστάτας τοῦ ἁγίου ὄρους καὶ δή, τὸ ἀπὸ 27 Ἰουλίου 1848 (Ε. Φ. τόμ. ΙΑ΄ (1913) σ. 138) καὶ τὸ ἀπὸ 15 Σεπτεμβρίου 1848 (αὐτ. σ. 138-139), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Β΄ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν ἁγίῳ ὄρει μονὴν τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος τὴν ἐπιλεγομένην ρωσικοῦ (Π. Ε. τόμ. Α΄ σ. 191-192, Meyer H. U. σ. 267 καὶ Ε. Φ. τόμ. ΙΓ΄ (1914) σ. 600-601), τὸ ἀπὸ 20 Μαρτίου 1882 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Γ΄ δι' οὗ ἠτήσατο οὗτος τὴν ἀπαράτρεπτον καὶ ἀκριβῆ τήρησιν τῆς ἀπό τινων ἐτῶν παραμεληθείσης ἀρχαίας τάξεως τοῦ γνωρίζειν τὰς ἁγιορειτικὰς μονὰς τῇ Μ. ἐκκλησίᾳ τὰς ἐκλογὰς νέων ἡγουμένων, αἰτεῖσθαι δὲ τὴν ἀναγνώρισιν καὶ ἐπικύρωσιν αὐτῶν. – Ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ τὴν ἐκλογὴν τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου κυροῖ ὁ ἐπίσκοπος, ἐν δὲ τοῖς μὴ ὑπαγομένοις τῇ ἐπισκοπικῇ δικαιοδοσίᾳ μοναστηρίοις, ὁ πάπας.

μοναστηριακῶν πατέρων [1] ἐνυπογράφου καὶ ἐνσφραγίστου. [2]

Τὴν τῆς ἐκλογῆς κύρωσιν ποιεῖται ὁ πατριάρχης διὰ γράμματος πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ [3] *ἀποκαταστατικοῦ*,[4] *ἐκκλησιαστικοῦ*,[5] ἔστι

---

¹) Ὅρα λ. χ. τὰ πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ σιγιλλιώδη γράμματα τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄ καὶ δή, τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1797 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ἀρδαμερίου μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας (Γρηγ. Παλ. τόμ. Δ΄ (1920) σ. 260), τὸ ὡσαύτως ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1797 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Προύσσης μονὴν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τὴν ἐπικαλουμένην Πελεκιτὴ (Ε. Φ. τόμ. Γ΄ (1909) σ. 98), τὸ ἀπὸ Νοεμβρίου 1797 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Ἰωαννίνοις μονὴν τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ (Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Διάφορα ἑλλην.κὰ γράμματα κλπ. σ. 26), τὰ ἀπὸ Δεκεμβρίου 1797 τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐν Σύμῃ μονὴν τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ τὴν ἐπικαλουμένην Ρουκουνιώτου (Ε. Φ. τόμ. Η΄ (1911) σ. 50-51), εἰς τὴν ἐν Κρήτῃ μονὴν τῆς Θεοτόκου, Κυρίας Ὁδηγητρίας, τῆς ἐπικαλουμένης Γωνίας (Χ. Κ. τόμ. Β΄ (1914), σ. 26), εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ ἑνωθείσας μονὰς τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου καὶ Ζωοδόχου Πηγῆς τῆς ἐπικεκλημένης τοῦ Χαρτοφύλακος (αὐτ. σ. 225), τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1798 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Λοιδωρικίου (μητροπόλεως Λαρίσης) μονὴν τῶν γενεθλίων τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπικεκλημένην Βερνικοβίτισσαν (Ι. Σ. ἔτ. Κ΄ (1917) ἀριθ. 280 σ. 11), τὰ ἀπὸ Μαρτίου 1798 τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐν τῇ μητροπόλει Ὠλένης ἐν τῇ χώρᾳ Γαστούνης μονὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου τὴν ἐπιλεγομένην Φραγκοπήδημα (Ν. Ε. τόμ. Ε΄ (1908) σ. 94), εἰς τὴν κατὰ τὴν Μεσσηνίαν μονὴν Μαρδακίου (Ε. Α. ἔτ. ΛΓ΄ (1913) σ. 215), εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Ἀνδρούσης μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τοῦ Βουλκάνου (ἐν Παρνασσῷ τόμ. Γ΄ (1879) σ. 1035), τὸ ἀπὸ Μαΐου 1798 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Σερίφῳ μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν (Ζερλέντου Ἐκκλησ. νήσ. σ. 85), τὸ ἀπὸ 1798 τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπισκοπῇ Βρεσθένης μονὴν τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα (Μονὴ ἁγ. μ΄ σ. 48). Ὅρα καὶ τὸ ἀπὸ 2 Ἀπριλίου 1862 γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Β΄ πρὸς Σωφρόνιον, τὸν ὑποψήφιον τῆς ἡγουμενίας τῆς ἐν Κύπρῳ σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς ἐπιλεγομένης τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου καὶ λοιποὺς πατέρας αὐτῆς ἐν Π. Ε. τόμ. Β΄, σ. 634-635.

²) Ὅρα Κ. Μ. Ράλλη Περὶ τῶν μοναστηριακῶν σφραγίδων κλπ. σ. 11.

³) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1875 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Β΄ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν, ἐπικύρωσιν καὶ ἀποκατάστασιν Μακαρίου τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου τοῦ ἐν ἁγίῳ ὄρει μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ ἐπιλεγομένου ρωσικοῦ (Π. Ε. τόμ. Α΄ σ. 192, Meyer H. U. σ. 267 καὶ Ε. Φ. τόμ. ΙΓ΄ (1914) σ. 600-601) καὶ τὰ ἐν τῇ ἀνωτέρω σημ. 1 σιγίλλια τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄.

⁴) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ 2 Ἀπριλίου 1862 γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωακεὶμ τοῦ Β΄ πρὸς Σωφρόνιον τὸν ὑποψήφιον τῆς ἡγουμενίας τῆς ἐν Κύπρῳ σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου, τῆς ἐπιλεγομένης Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου καὶ τοὺς λοιποὺς πατέρας αὐτῆς ἐν Π. Ε. τόμ. Β΄, σ. 634-635.

⁵) Ὅρα τὰ ἐν τῇ ἀνωτ. σημ. 1 σιγίλλια τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄.

δ' ὅτε διὰ τοῦ μεταρρυθμίζοντος εἰς κοινόβιον τὴν ἰδιόρρυθμον μονὴν γράμματος.[1]

Ἀρνεῖται δὲ τὴν κύρωσιν τῆς ἐκλογῆς παρανόμως γενομένης.[2]

Τὸ τοῦ ἀναγνωρισθέντος ἡγουμένου ὄνομα ἀναγράφεται ἐν τῷ κώδικι τοῦ μοναστηρίου,[3] ἐγνωρίζετο δ' ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τῇ ἐπιχωρίῳ Ὀθωμανικῇ ἀρχῇ.[4]

Ἀλλ' ὑπάρχουσι πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ γράμματα ἐν οἷς οὐδεμία γίγνεται μνεία τῆς ὑπὸ τῆς Μ. ἐκκλησίας κυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου, ἀποκαθισταμένου τοιούτου ὑπὸ τῶν ἑλομένων αὐτὸν μοναστηριακῶν πατέρων,[5] ἢ ἐν γυναικείαις μοναῖς ὑπὸ

---

[1]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1805 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου τοῦ Ε' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν εἰς κοινόβιον ἀποκατάστασιν τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ ἁγίου Διονυσίου καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ὡς ἡγουμένου αὐτῆς τοῦ ἐκ τῆς σκήτης τῆς ἁγίας Ἄννης πνευματικοῦ πατρὸς Δαμασκηνοῦ (Ε. Φ. τόμ. Γ' (1912) σ. 201-206), τὸ ἀπὸ 1813 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου τοῦ Ϛ' τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν εἰς κοινόβιον μεταρρύθμισιν τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Καρακάλλου καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ὡς ἡγουμένου αὐτῆς τοῦ ἱερομονάχου καὶ πνευματικοῦ πατρὸς Νεκταρίου (αὐτ. σ. 207), τὴν ἀπὸ 9 Νοεμβρίου ͵αωϛη' »*ἐκκλησιαστικὴν ἐπιστολὴν*« τοῦ πατριάρχου Ἀνθίμου τοῦ ΣΤ' τὴν ἀφορῶσαν εἰς τὴν εἰς κοινόβιον μεταρρύθμισιν τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς ἐπιλεγομένης τοῦ Γρηγορίου καὶ τὴν εἰς ἡγούμενον αὐτῆς ἀποκατάστασιν τοῦ ἐκ τῆς σκήτης τῆς ἁγίας Ἄννης Νεοφύτου (αὐτ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 145-147).

[2]) Οὕτω λ. χ. ὁ τοποτηρητὴς τοῦ οἰκουμ. θρόνου Ἀγαθάγγελος διὰ τῆς ἀπὸ 19 Αὐγούστου 1878 *ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστολῆς* ἐνετείλατο τοῖς ἐπιστάταις τοῦ ἁγίου ὄρους ἵνα γνωρίσωσι τοῖς πατράσι τῆς μονῆς τοῦ Ξενοφῶντος τὴν ὑπὸ τῆς Μ. ἐκκλησίας μὴ ἀναγνώρισιν τοῦ ὑπ' αὐτῶν αἱρεθέντος ἡγουμένου Ἀββακοὺμ ἀντὶ τοῦ παρανόμως ἀποβληθέντος τῆς ἡγουμενίας Κυρίλλου (Γρηγ. Παλ. τόμ. Γ' (1919) σ. 804-805). Παραιτησαμένου ὅμως τοῦ Κυρίλλου τὴν ἡγουμενίαν, ἐκυρώθη ἡ τοῦ Ἀββακοὺμ ἐκλογή. Ὅρα τὸ ἀπὸ 18 Ὀκτωβρίου 1878 πρὸς τοὺς ἐπιστάτας γράμμα τοῦ αὐτοῦ τοποτηρητοῦ (αὐτ. 808 καὶ 889).

[3]) Ὅρα τὰ ἐν σ. 132 σημ. 1 σιγίλλια τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'.

[4]) Ὅρα λ. χ. τὸ εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν τὴν ἐπωνυμουμένην Πετράκη ἀφορῶν ἀπὸ Φεβρουαρίου 1796 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ Γ' δι' οὗ ἐγνώρισεν οὗτος τὸ ὄνομα τοῦ νέου ἡγουμένου: »*πρὸς τὸν καϊμακάμην Μουτεβελησὶ τοῦ ῥηθέντος Τουρπέι Σερὶφ ἐπὶ τῷ δίδοσθαι αὐτῷ τὸ σύνηθες σενέτι ἐκ μέρους τοῦ βακουφίου κατὰ τὴν περίληψιν τοῦ περὶ τῆς ἡγουμενίας ταύτης δοθέντος τεμεσουκίου*« ἐν Μ. Α. τόμ. Α', σ. 358.

[5]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ὀκτωβρίου ζπα' ἐπιβεβαιωτήριον σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Παναγίας τῆς Κορυφῆς (Βουλκάνου;) (ἐν Παρνασσῷ τόμ. Γ', σ. 1029), τὸ ἀπὸ 1634 πατριαρχικὸν συνοδικὸν γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Β' τοῦ Κονταρῆ

τε τῶν ἑλομένων τὴν ἡγουμένην μοναστριῶν καὶ τῶν ἐπιτρόπων τῶν τοιούτων μονῶν.[1]

τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν αὐτὴν μονὴν (αὐτ. σ. 1030), τὸ ἀπὸ 20 Ἀπριλίου 1614 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Τιμοθέου τοῦ Β′ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀθηνῶν σταυροπηγιακὴν μονὴν τοῦ Παντοκράτορος Σωτῆρος Χριστοῦ τῆς Ταῶ (Μ. Α. τόμ. Β′, σ. 51), τὸ ἀπὸ Νοεμβρίου 1620 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Α′ τοῦ Λουκάρεως τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν σταυροπηγιακὴν μονὴν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τὴν κειμένην κατὰ τὴν τοποθεσίαν τῆς Ἁγίας (πιθανώτατα τῆς σήμερον λεγομένης Ἁγιᾶς, τῆς κακῶς γραφομένης Ἀγυιᾶς) (Ν. Ε. τόμ. ΙΒ′ (1915) σ. 348 καὶ 352), τὸ ἀπὸ Ἰουνίου 1681 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰακώβου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ μητροπόλει Κρήτης κατὰ τὴν περιοχὴν Κυδωνίας, ἐν χωρίῳ Μουρνὲς (τανῦν Μουρνιὲς) σταυροπηγιακὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου (Χ. Κ. τόμ. Β′ (1914) σ. 214), τὸ ἀπὸ Αὐγούστου 1706 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Γ′ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν αὐτὴν μονὴν (αὐτ. σ. 220), τὸ ἀπὸ Μαΐου 1747 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες βεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Παϊσίου Β′ τοῦ Κιουμουρτζόγλου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χριστιανουπόλεως κατὰ τὴν τοποθεσίαν Ζαχαριάναν πλησίον τῶν Φιλιατρῶν μονὴν τῆς Θεοτόκου (Ν. Ε. τόμ. Ε′ (1908) σ. 82), τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1753 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε′ τοῦ Καρακάλου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου Πιπέρι (κοινότητος Ἁλοννήσου) σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (αὐτ. τόμ. ΙΒ′ (1915) σ. 356), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1760 πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Σεραφεὶμ τοῦ Β′ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ μονὴν τῆς Θεοτόκου, τὴν ἐπικεκλημένην τοῦ Μαχαιρᾶ (Σ. Μενάρδου, Μονὴ Μαχαιρᾶ, σ. 156), τὸ ἀπὸ Ὀκτωβρίου 1769 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου τοῦ Β′ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν κατὰ τὴν Πελοπόννησον μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τοῦ Βουλκάνου (ἐν Παρνασσῷ, τόμ. Γ′, σ. 1033), τὸ ἀπὸ Σεπτεμβρίου 1784 πατριαρχικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Γαβριὴλ τοῦ Δ′ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ὠλένης ἐν χωρίῳ Σκαφιδιᾷ μονὴν τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Χριστιανουπόλεως τοποθεσίαν Ζαχαριάναν πλησίον τῶν Φιλιατρῶν μονὴν τῆς Θεοτόκου (Ν. Ε. τόμ. Ε′ (1908) σ. 88), τὸ ἀπὸ 1787 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Προκοπίου τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Κυρηνείας σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τῆς Ἐλεούσης τοῦ Κύκκου (Π. Ε. τόμ. Β′, σ. 593), τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1795 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Γερασίμου τοῦ Γ′ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ σταυροπηγιακὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου τὴν ἐπιλεγομένην τοῦ Μαχαιρᾶ (αὐτ. σ. 601 καὶ ἐν Σ. Μενάρδου, Μονὴ Μαχαιρᾶ, σ. 163). Ὅρα ἔτι τὴν πρὸς τὴν ἱερὰν κοινότητα τοῦ ἁγίου ὄρους αἴτησιν τῶν ἐπιτρόπων τοῦ κοινοβίου τοῦ Ξενοφῶντος δι' οὗ οὗτοι γνωρίσαντες τὴν ἐκλογὴν νέου ἡγουμένου ἠτήσαντο τὴν ὑπ' ἐκείνης ἀποστολὴν ἐπιτροπείας ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς πρὸς ἀναγνώρισιν καὶ ἐγκαθίδρυσιν τοῦ αἱρεθέντος, ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΑ′ (1913) σ. 134.

[1]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1735 πατριαρχικὸν συνοδικὸν ἐπιβεβαιω-

Κατὰ τοὺς ἁγιορειτικοὺς κανονισμοὺς[1] ἀντίγραφον τοῦ πρακτικοῦ τῆς τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου ἐκλογῆς, τῇ μοναστηριακῇ σφραγῖδι σεσημασμένον καὶ ταῖς τῶν ἐπιτρόπων καὶ τῆς γεροντίας ὑπογραφαῖς ὑπογεγραμμένον πέμπεται τῇ ἱερᾷ κοινότητι πρὸς τὴν τῆς ἐκλογῆς νομιμοποίησιν καὶ τὴν κατὰ τὰ νενομισμένα τοῦ ἡγουμένου ἐγκαθίδρυσιν, ἥτις ὅμως παρέλκει εἰ ὁ αἱρεθεὶς διετέλεσεν ἤδη ἡγούμενος ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ.[2]

Γ′) Ἐν ταῖς ἐλευθέραις καὶ αὐτοδεσπότοις μοναῖς ἡ κύρωσις τῆς τοῦ ἡγουμένου ἐκλογῆς ἐγίγνετο ἔστιν ὅτε ὑπὸ τοῦ πατριάρχου κατὰ τὴν τοῦ τυπικοῦ διάταξιν.[3]

Ἐν Ρωσίᾳ δὲ τὸ πάλαι ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων ἐντελλομένων τοῖς ἐπισκόποις τὸ προχειρίζειν τὸν αἱρεθέντα.[4]

τήριον σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Ϛ′. τὸ ἀφορῶν εἰς τὸ ἐν Πάτμῳ γυναικεῖον μονύδριον τῆς Θεοτόκου τὸ ἐπικεκλημένον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν Ε. Φ. τόμ. ΙΓ′ (1914) σ. 329. Κατὰ τὸν κανονισμ. Ἑνετ. ἑλλην. μοναστηρ. ἁγ. Γεωργ. ἡ ἐκλογὴ τῆς ὑπὸ τῶν μοναστριῶν αἱρεθείσης ἡγουμένης ἐκυροῦτο ὑπὸ τῆς γενικῆς συνελεύσεως (capitolo) καλουμένης πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ φύλακος, ἢ ἑνὸς τῶν ἐπιτρόπων. Μετὰ δὲ τὴν κύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τῆς ἐψηφισμένης ἡγουμένης καὶ τὴν εἰθισμένην τελετὴν ὁ πνευματικὸς πατήρ, ὁ φύλαξ καὶ οἱ ἐπίτροποι ἐδίδωσαν αὐτῇ ἐν τῷ μοναστηρίῳ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον (Γεδεών, Νεκταρίου σ. 24 καὶ 25-26). Μὴ κυρωθείσης δ᾽ ὑπὸ τῆς γενικῆς συνελεύσεως τῆς ἐκλογῆς τῆς ὑπὸ τῶν μοναχῶν αἱρεθείσης ἡγουμένης ἐποιοῦντο αὗται τὴν ἐκλογὴν ἑτέρας ἡγουμένης, ἂν δὲ καὶ αὐτῆς ἡ ἐκλογὴ μὴ ἐκυροῦτο, εἰς ἐκλογὴν τρίτης, καὶ ταύτης δὲ καταψηφισθείσης, ἡ γενικὴ συνέλευσις ἡγουμένην ἡρεῖτο κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῇ μίαν τῶν μοναχῶν (ἄρθρ. 7 τοῦ εἰρημένου κανονισμ., αὐτ. σ. 24).

[1]) Ἄρθρ. 89.

[2]) Ἄρθρ. 91.

[3]) Οὕτω λ. χ. κατὰ τὸ κεφάλ. γ′ ἀριθ. 26 τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς βεβαίας Ἐλπίδος (Delehaje, Deux Typ. Byz. σ. 33) ἡ αἱρεθεῖσα ἡγουμένη προσερχομένη μετὰ τῶν μοναστριῶν τῷ πατριάρχῃ ἐδέχετο παρ᾽ αὐτοῦ τὴν εὐλογίαν καὶ χάριν, ὡς καὶ τὴν ποιμαντικὴν βακτηρίαν. Τοὐναντίον κατὰ τὸ κεφάλ. δ′ ἀριθ. 7 τοῦ τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Λιβὸς (αὐτ. 110) τὴν τῆς ἡγουμένης βακτηρίαν ἔδιδε τῇ αἱρεθείσῃ ἡγουμένῃ ὁ βασιλεὺς ᾧ προσῆγον δώδεκα τῶν μοναζουσῶν *»καὶ τῶν πρεσβυτέρων ὁ πολιᾷ τε καὶ συνέσει διαφορώτερος«*.

[4]) Ἐν Ρωσίᾳ τὸ πάλαι καὶ ἐν ταῖς μὴ βασιλικαῖς μοναῖς, ἤτοι ταῖς μὴ ὑφ᾽ ἡγεμόνων ἱδρυθείσαις, μετεῖχον πως τῆς τῶν ἡγουμένων καταστάσεως οἱ ἡγεμόνες ὡς προστάται αὐτῶν. Οὕτω τὸν τῷ 1112 ὑπὸ τῶν μοναχῶν αἱρεθέντα ἡγούμενον τῆς ἐν Κιέβῳ μὴ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Σπηλαίου – ἣν ὁ ἡγούμενος αὐτῆς βραχὺ πρὸ τοῦ ἑαυτοῦ θανάτου τῷ 1074 καθυπέβαλε τῇ προστασίᾳ τοῦ μεγάλου δουκὸς τοῦ Κιέβου Σιατοσλαύου – ἱερομόναχον Πρόχωρον εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ εἰς ἐπίσκοπον προχειρισθέντος ἡγουμένου Θεοκτίστου ἐκύρωσεν

Δ') Ἐν ταῖς ἐνοριακαῖς μοναῖς ἡ κύρωσις τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου γίγνεται ὑπὸ τοῦ ἐπιχωρίου ἐπισκόπου.[1] Οὕτω·

α') παρ' ἡμῖν ἀρχαιότερον, τὴν τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου καὶ τῶν δύο συμβούλων ἐκλογὴν ἐκύρου ὁ ἁρμόδιος ἐπίσκοπος, γνωριζομένης τῆς κυρώσεως τῇ ἁρμοδίᾳ διοικητικῇ ἀρχῇ.[2] Κατὰ δὲ τὸ τανῦν ἰσχύον δίκαιον ὑποβάλλεται ὅ,τι τάχιον τῷ ἁρμοδίῳ ἐπισκόπῳ σὺν τῷ περιέχοντι τὰς τῶν ψηφισάντων ὑπογραφὰς πρωτοτύπῳ πρωτοκόλλῳ πρὸς κύρωσιν ἡ περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων πρᾶξις ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς διευθυνούσης τὴν ἐκλογὴν ἐπιτροπείας ὑπογεγραμμένη καὶ τῇ μοναστηριακῇ σφραγῖδι ἐσφραγισμένη.[3]

Ὁ ἐπίσκοπος μηδεμιᾶς γενομένης ἐνστάσεως κατὰ τῆς ἐκλογῆς κυροῖ αὐτὴν ἐν τρισὶν ἀπὸ τῆς παραλαβῆς ἡμέραις.

Ἡ τῆς ἐκλογῆς κύρωσις γνωρίζεται ὑπὸ μὲν τοῦ ἐπισκόπου τῷ τε

ὁ ἡγεμὼν Σιατοσλαῦος ἐντειλάμενος τῷ μητροπολίτῃ ἵνα προχειρίσῃ τὸν αἱρεθέντα. Ὅρα Gœtz, Altrussl. σ. 127-128.

[1]) Ἀλλ' ἔστιν ὅτε ὁρίζεται ἵνα ὑπὸ μηδενὸς κυρῶται ὁ ὑπὸ τῶν μοναστηριακῶν πατέρων αἱρεθεὶς ἡγούμενος. Ὅρα λ. χ. τὸ εἰς τὴν μονὴν Πεντέλης ἀφορῶν ἀπὸ Ἰουνίου 1678 πατριαρχικὸν συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ' Μουσελίμη τοῦ Κομνηνοῦ ἐν Μ. Α. τόμ. Β', σ. 45-46.

[2]) Ὅρα ἄρθρ. Α' καὶ Γ' τῆς ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1834 πρὸς τοὺς νομάρχας τοῦ κράτους ἐγκυκλίου τῆς ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματείας. Ἐπειδὴ τινες τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν οἱονεὶ οἰκειοποιούμεναι τὴν τῷ ἐπισκόπῳ προσήκουσαν κύρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ἀνεγνώριζον αὐτοὺς τοιούτους, πρὶν ἢ γνωρισθῇ αὐτοῖς ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου κύρωσις τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν ἐνετείλατο ἡ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματεία τοῖς τοῦ κράτους νομάρχαις διὰ τῆς ἀπὸ 11 Δεκεμβρίου 1835 ἀριθ. 3076 ἐγκυκλίου (Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 702), ἵνα μεριμνήσωσι περὶ τῆς εἰς τὸ ἑξῆς ἄρσεως τοῦ ὑπὸ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν διαπραττομένου ἀτοπήματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν περὶ τῆς καταπαύσεως τῆς συγχύσεως τῶν καθηκόντων ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτικῆς ἀρχῆς, τῶν αἱρεθέντων ἡγουμένων καὶ συμβούλων αἰτουμένων τὴν κύρωσιν τῆς ἑαυτῶν ἐκλογῆς παρὰ τῆς πρὸς τοῦτο ἁρμοδίας ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, γνωριζομένης τῇ πολιτικῇ ἀρχῇ μόνον τῆς κυρώσεως. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 94 τοῦ σχεδ. κανονισμ. ἔτ. 1833 τὴν ἐκλογὴν τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου (κοινοβιάρχου ἢ ἀρχιμανδρίτου) τῶν κοινοβίων ἐκύρου ὁ κατὰ τόπον ἐπίσκοπος.

[3]) Κ. Μ. ἄρθρ. Γ' ἐδάφ. ς'. Τὰ πρωτότυπα τῆς τε εἰρημένης πράξεως καὶ τοῦ πρωτοκόλλου διαφυλάσσονται κατὰ τὸ ἄρθρ. Γ' i. f. τοῦ Κ. Μ. ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῖς ἐπισκοπῆς. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. θ' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. τὰ πρακτικὰ τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τῆς ἐπιτροπείας ὑπογραφόμενα καὶ τῇ μοναστηριακῇ σφραγῖδι σφραγιζόμενα ὑποβάλλ·νται πάραυτα τῷ ἐπισκόπῳ μετὰ τῶν τυχὸν γενομένων ἐνστάσεων καὶ τοῦ πρωτοτύπου πρωτοκόλλου τοῦ φέροντος τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐκλογέων.

ἁρμοδίῳ νομάρχῃ καὶ τῇ τε ἱερᾷ συνόδῳ,[1] ὑπὸ ταύτης δὲ τῷ ὑπουργείῳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.[2]

Τοὐναντίον ἐπὶ τῶν τυχὸν κατὰ τῆς ἐκλογῆς ὑποβληθεισῶν τῷ ἐπισκόπῳ ἐνστάσεων[3] πρὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ κυρώσεως τῆς ἐκλογῆς ἀποφαίνεται οὗτος, εἴτε ἀπορρίπτων αὐτὰς ᾐτιολογημένως, εἴτε δεχόμενος, ὅτε ἐντέλλεται νέαν ἐκλογήν, κοινοποιῶν τὴν ἑαυτοῦ ἀπόφασιν τοῖς ἔχουσι συμφέρον.[4]

---

[1]) Ἐν τῷ πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον ἐγγράφῳ ὁ ἐπίσκοπος δηλοῖ ὅτι μηδεμιᾶς γενομένης κατὰ τῆς ἐκλογῆς ἐνστάσεως ἢ ἐφέσεως ἐπεκύρωσεν αὐτήν. Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 2 ὑπ' ἀριθ. 4.

[2]) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. θ' καὶ ι' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ὁ ἐπίσκοπος, ἂν ἐντὸς πέντε ἀπὸ τῆς παραλαβῆς τῶν πρακτικῶν κλπ, τῆς ἐκλογῆς ἡμερῶν μὴ γένηται ἔνστασις, κυροῖ τὴν ἐκλογὴν καὶ γνωρίζει τοῦτο τῇ ἱερᾷ συνόδῳ ἥτις γνωρίζει ταῦτα τῷ τε Υ. Ε. καὶ τῷ διοικητικῷ συμβουλίῳ τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου. Ἀλλὰ καὶ ἐνστάσεως μὴ γενομένης δύναται ὁ ἐπίσκοπος νὰ ἀκυρώσῃ τὴν ἐκλογὴν δι' ᾐτιολογημένης ἀποφάσεως. Τὰ εἰρημένα ἔγγραφα τηροῦνται ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς ἐπισκοπῆς. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α' ἄρθρ. 3 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἡ περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου πρᾶξις ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς διευθυνούσης τὴν ἐκλογὴν τριμελοῦς ἐπιτροπείας ὑπογραφομένη καὶ τῇ μοναστηριακῇ σφραγῖδι ἐσφραγισμένη ὑποβάλλεται ὅ,τι τάχιον πρὸς ἔγκρισιν τῷ ἁρμοδίῳ ἀρχιερεῖ ὅστις, ἂν ἐν τρισὶν ἀπὸ τῆς παραλαβῆς ἡμέραις μὴ ἐγίγνετο ὑπό τινος τῶν μοναχῶν ἔνστασις, ἐγνώριζε ταῦτα τῇ τοῦ τμήματος κεντρικῇ δημογεροντίᾳ, ἧς τὰ μέλη συνήρχοντο ἐπὶ ταὐτὸ μετὰ τοῦ ἀρχιερέως. Οὗτος ἀναγνωσθέντος τοῦ πρακτικοῦ καὶ τοῦ πρωτοκόλλου, ἐκύρου τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἡγουμένου τῶν μὴ ἐνοριακῶν μονῶν μόνος, τῶν δὲ σταυροπηγιακῶν μετὰ προτέραν ἔγκρισιν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Ἡ πρᾶξις αὕτη, ὡς καὶ τὸ ἔγγραφον τῆς τοῦ ἡγουμένου καταστάσεως κατεχωρίζοντο εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς μητροπόλεως ἢ τῆς ἐπισκοπῆς. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 96 τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρχικοῦ κανονισμοῦ ἡ ἐκλογὴ τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου σταυροπηγιακῆς μὲν οὔσης τῆς μονῆς κυροῦται ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου, ἐνοριακῆς δέ, ὑπὸ τοῦ τῆς ἐπαρχίας ἐπισκόπου.

[3]) Κατὰ τὸν ἀπὸ 1911 κανονισμ. τοῦ Μ. Ε. συμβουλίου τῆς μητροπόλεως Χίου διὰ πᾶσαν διαμαρτύρησιν εἰς ἐκλογὴν ἡγουμένων καὶ ἡγουμενοσυμβουλίων ἀφορῶσαν καταβάλλεται εἷς μετζιτιές.

[4]) Ἡ ἡμετέρα ἱερὰ σύνοδος γνωρίσαντος αὐτῇ τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀντιπροσώπου Λακεδαίμονος τὴν ἐκλογὴν νέου μοναστηριακοῦ συμβουλίου τῆς μονῆς τῶν ἁγίων μ' ἄνευ δηλώσεως ἂν ὑπεβλήθη ἔνστασίς τις ἢ μή, ἐνετείλατο αὐτῇ κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1918 ἵνα δηλώσῃ αὐτῇ τοῦτο. Ὅρα Ε. Κ. ἔτ. Η' (1918) σ. 619. Τὸ ἰσχῦον δίκαιον ἐπαναλαμβάνει ἐν τούτῳ καὶ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ι' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. μετὰ τῆς προσθήκης ὅτι τὸ κέλευσμα πρὸς νέαν ἐκλογὴν ἐν ἀκυρώσει τῆς γενομένης τοιαύτης γνωρίζει ὁ ἐπίσκοπος τοῖς διαφερομένοις διὰ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου. – Καὶ κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 4 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν αἱ τυχὸν γενόμεναι κατὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ αἱρε-

Ἡ τοῦ ἐπισκόπου ἀπόφασις δύναται νὰ ἐκκληθῇ πρὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου. Ἡ τοιαύτη ἔφεσις·

αα) ἀνάγκη νὰ γένηται ἐν πέντε ἀπὸ τῆς πρὸς τοὺς ἔχοντας συμφέρον κοινοποιήσεως τῆς τοῦ ἐπισκόπου ἀποφάσεως ἡμέρας,

ββ) δίδοται ἐπὶ ἀποδείξει τῷ ἐπισκόπῳ, ὅστις ἐν τέσσαρσι καὶ εἴκοσιν ὥραις πέμπει αὐτὴν σὺν τῇ ἑαυτοῦ ἀποφάσει τῇ ἱερᾷ συνόδῳ, [1]

γγ) ἐκδικάζεται ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου, ἥτις εἴτε ἐπικυροῖ τὴν τοῦ ἐπισκόπου ἀπόφασιν, εἴτε ἀκυροῖ αὐτήν. Καὶ τῷ μὲν ἐπισκόπῳ κοινοποιεῖ τὴν ἑαυτῆς ἀπόφασιν, τῷ δὲ ὑπουργείῳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πέμπει ἀντίγραφον αὐτῆς.

Ὁ ἐπίσκοπος ἅμα λαβὼν τὴν τῆς ἱερᾶς συνόδου ἀπόφασιν κοινοποιεῖ αὐτὴν ἄνευ ἀναβολῆς τῷ μοναστηριακῷ συμβουλίῳ. Ἀκυρωτικῆς δ' οὔσης ταύτης ἐντέλλεται τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐκλογῆς ἐν πέντε ἀπὸ τῆς πρὸς τοῦτο κοινοποιήσεως ἡμέραις. [2]

β′) Κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικὸν [3] ἡ εἰς τὴν ἡγουμενίαν ἐγκατάστασις τοῦ αἱρεθέντος ἡγουμένου γίγνεται ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου ἐπισκόπου, μόνον διὰ κανονικὰ κωλύματα δυναμένου νὰ ἀρνηθῇ αὐτήν. Ἡ τοιαύτη τοῦ ἐπισκόπου ἀπόφασις ἐν τριάκοντα ἡμέραις γνωρίζεται τῇ τε ἐψηφισμένῳ ἡγουμένῳ καὶ τῇ ἀδελφότητι, οἵτινες ἐν πεντεκαίδεκα ἀπὸ τῆς κοινοποιήσεως ἡμέραις δύνανται νὰ ἐκκαλέσωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον ἀνεκκλήτως ἀποφαινομένην.

θέντος ἡγουμένου ἐνστάσεις ὑπεβάλλοντο ὑπὸ τῶν ἐνισταμένων τῷ ἀρχιερεῖ πρὸ τῆς ὑπ' αὐτοῦ κυρώσεως τῆς ἐκλογῆς, Δικάζων δ' οὗτος ἐπ' αὐτῶν, ἢ ἐδέχετο αὐτάς, ἢ ἀπέρριπτεν ᾐτιολογημένως, ὅτε ἐκέλευε νέαν ἐκλογήν, γνωρίζων τὴν ἑαυτοῦ ἀπόφασιν τοῖς ἐρίζουσιν.

[1]) Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ′ (1914) ἀριθ. 231, σ. 2 ὑπ' ἀριθ. 4. Τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ια′ τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἐπαναλαμβάνει ἐν τούτῳ τὰς διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος δικαίου μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἀποστολὴ τῆς ἐφέσεως μετὰ τῆς ἐκδοθείσης ἀποφάσεως τῇ ἱερᾷ συνόδῳ γίγνεται *ἐντὸς πέντε ἡμερῶν.*

[2]) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 3 ἐδάφ. ιβ′ τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἡ ἱερὰ σύνοδος κηρύττουσα τὴν ἔφεσιν ἐπείγουσαν, ἀποφαίνεται ἐπ' αὐτῆς, κυροῦσα ἢ ἀκυροῦσα τὴν ἐπισκοπικὴν ἀπόφασιν, γνωρίζει δὲ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τῷ Υ. Ε. τὴν ἑαυτῆς ἀπόφασιν, ἐπικυρωτικὴν οὖσαν. Τὴν ἀπόφασιν τῆς ἱερᾶς συνόδου λαβὼν ὁ ἐπίσκοπος, γνωρίζει τῷ μοναστηριακῷ συμβουλίῳ. Καὶ ἀκυρωτικῆς μὲν οὔσης ταύτης, ἐντέλλεται ἐντὸς δέκα ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον κοινοποιήσεως ἡμερῶν τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐκλογῆς, γιγνομένην κατὰ τὰ εἰρημένα· ἐπικυρωτικῆς δ' οὔσης, ἐντέλλεται τὴν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐγκατάστασιν τῶν αἱρεθέντων.

[3]) Ἄρθρ. 84.

II.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΡΜΟΔΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΑΡΧΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ

1. – *Ἄνευ μεταπομπῆς ἐξ ἄλλης μονῆς.*

Ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ὁρίση διὰ μὲν τῆς ἀπὸ 535 νεαρᾶς ε' κεφ. θ', ὅτι ἡ τοῦ ἡγουμένου κατάστασις προσήκει τῷ ἐπιχωρίῳ ἐπισκόπῳ καθιστῶντι τοιοῦτον τὸν ἄριστον τῶν μοναχῶν, διὰ δὲ τῆς ἀπὸ 546 νεαρᾶς ρκγ' κεφ. λδ' ὅτι τόν τε ἡγούμενον ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῶν ἀνδρῶν καὶ τὴν ἡγουμένην ἐν τοῖς τῶν γυναικῶν αἱροῦνται οἱ τοῦ μοναστηρίου μοναχοί.

Ἐν Ρωσίᾳ τὸ πάλαι τοὺς ἡγουμένους τῶν βασιλικῶν, ἤτοι τῶν ὑπὸ ἡγεμόνων ἱδρυθεισῶν μονῶν καθίστων οἱ ἡγεμόνες εἴτε ἄνευ μεταπομπῆς εἴτε κατὰ μεταπομπὴν ἐξ' ἄλλης μονῆς.[1]

Παρ' ἡμῖν ὁ ἁρμόδιος ἐπίσκοπος ἐγκρίσει τῆς ἱερᾶς συνόδου καθίστησιν ἡγούμενον καὶ συμβούλους τοὺς ἱκανωτέρους τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς, ἐν ᾗ ἀδύνατος ἡ ἐκλογὴ διὰ τὴν ὕπαρξιν ἓξ μόνον μοναχῶν, ὧν τις δὲν κέκτηται ψήφου δικαίωμα διὰ τὸ μὴ ἔχειν συμπεπληρωμένην τριετίαν ἀπὸ τῆς ἀποκάρσεως.[2]

Ἕνεκα τῆς ἀνάγκης τῆς ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐγκρίσεως δῆλον ὅτι ὁ ἐπίσκοπος μόνον μετὰ τὴν πρὸς αὐτὸν κοινοποίησιν αὐτῆς δύναται νὰ καταστήσῃ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἀξίους τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων κριθέντας· διόπερ πᾶσα πρᾶξις τοῦ τοιούτου μοναστηριακοῦ συμβουλίου γιγνομένη πρὸ τῆς ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐγκρίσεως, ἐστίν, ὡς εἰκός, ἄκυρος.[3]

---

[1]) Οὕτως ὁ τὴν ἐν Κιέβῳ μονὴν τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἱδρύσας ἡγεμὼν Ἰσγιασλαῦος Ἰαροσλαβίκιος (1054-1078) ἡγούμενον ταύτης κατέστησε κατὰ μεταπομπὴν ἀπὸ τῆς μὴ βασιλικῆς, ὡσαύτως ἐν Κιέβῳ μονῆς τοῦ Σπηλαίου, τὸν ταύτης ἡγούμενον Βαρλαάμ, τελευτήσαντος δ' αὐτοῦ, ὡσαύτως κατὰ μεταπομπὴν ἐκ τῆς αὐτῆς μονῆς, τὸν μοναχὸν Ἡσαΐαν, τὸν μετέπειτα ἐπίσκοπον Ῥοστοβίου. Ὅρα Gœtz, Altrussl. σ. 44 καὶ 127 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Höhlenkloster σ. 32 ἑπ.

[2]) Κ. Μ. ἄρθρ. Β', ἐδάφ. α'. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 2 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἐν αἷς μοναῖς ὑπάρχουσιν ἐλάττονες τῶν ἓξ μοναχῶν, ὡσαύτως δὲν γίγνεται ἐκλογή, ἀλλ' ὁ ἁρμόδιος ἐπίσκοπος τῇ ἐγκρίσει τῆς ἱερᾶς συνόδου καθίστησιν ἡγούμενον καὶ συμβούλους τοὺς ἐξ αὐτῶν ἱκανωτέρους, ὁποτεδήποτε καὶ ἂν ἔτυχον οὗτοι τῆς κουρᾶς.

[3]) Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 1 ὑπ' ἀριθ. 1.

Ἡ θητεία τῶν οὕτω καθισταμένων ἡγουμένων καὶ συμβούλων εἶνε, καθάπερ καὶ ἡ τῶν δι' ἐκλογῆς καθισταμένων πενταετής.[1] Διὸ μετὰ τὴν τῆς πενταετίας πάροδον ἂν ἡ μονὴ διατελῇ ἔχουσα μοναχοὺς ἐκλογεῖς ἐλάττους τῶν ἓξ οἱ οὑτωσὶ κατασταθέντες ἢ ἀντικαθίστανται δι' ἄλλων ἢ καθίστανται αὖθις αὐτοὶ οὗτοι ἐπὶ ἑτέραν πενταετίαν.[2]

Κατὰ τὸ Κρητικὸν καταστατικὸν τὸν μὲν ἡγούμενον καθίστησιν ὁ ἁρμόδιος ἐπίσκοπος, τοὺς δὲ δύο συμβούλους αἱρεῖται κατὰ τριετίαν ἡ μοναστηριακὴ ἀδελφότης.[3]

Κατὰ τὸ Κυπριακὸν καταστατικὸν τὸν ἡγούμενον καθίστησιν ὁ ἁρμόδιος ἀρχιερεὺς μόνον ἐν ταῖς ἐχούσαις ἐλάττονας τῶν πέντε μοναχῶν μοναῖς·[4] μὴ καθιστάντος δ' αὐτὸν τοῦ ἁρμοδίου ἀρχιερέως ἐντὸς ἓξ ἀπὸ τῆς χηρείας τῆς ἡγουμενίας μηνῶν, τὴν τοῦ ἡγουμένου κατάστασιν ποιεῖται ἡ ἱερὰ σύνοδος.

Ἡγούμενος δὲ καθίσταται εἴτε ἀδελφὸς τῆς μονῆς, εἴτε μὴ τοιοῦτος.

Ἐν τῷ κλίματι τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου τοὺς ἡγουμένους τῶν σταυροπηγιακῶν μονῶν καθίστησιν ὁ πατριάρχης,[5] ἢ ἡ πατριαρ-

[1]) Ὅρα τὰς ἐγκυκλίους τῆς ἱερᾶς συνόδου ἀπὸ 27 Μαΐου 1902 ἀριθ. 4104 καὶ ἀπὸ 17 Νοεμβρίου 1904 ἀριθ. 4635/3316 ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΘ΄ (1915) ἀριθ. 249 σ. 2-3.

[2]) Ἡ ἡμετέρα ἱερὰ σύνοδος μαθοῦσα ὅτι τινὰ τῶν ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου ἐπισκόπου, ἐγκρίσει δ' αὐτῆς κατασταθέντων μοναστηριακῶν συμβουλίων διετέλουν καὶ μετὰ τὴν λῆξιν τῆς δι' ἣν κατεστάθησαν πενταετίας ἄνευ νέας καταστάσεως διαχειρίζοντα τὴν μοναστηριακὴν οὐσίαν, ὅπερ ἐδύνατο, ὡς εἰκός, νὰ ἔχῃ ἐπιζήμια ὡς πρὸς τὰς μονὰς ἐπακολουθήματα, ἐνετείλατο τοῖς ἐπισκόποις διὰ τῆς ἀπὸ 17 Νοεμβρίου 1904 ἀριθ. 4635/3316 ἐγκυκλίου (Ι. Σ. ἔτ. ΙΘ΄ (1915) ἀριθ. 249 σ. 2-3) ἵνα τρεῖς μῆνας πρὸ τῆς λήξεως τῆς πενταετοῦς θητείας τῶν οὑτωσὶ καθισταμένων μοναστηριακῶν συμβουλίων, ἐὰν αἱ ὑπ' αὐτῶν διοικούμεναι μοναὶ μήπω ἐκτήσαντο τὸν πρὸς ἐκλογὴν ὡρισμένον ἀριθμὸν μοναχῶν, προτείνωσιν αὐτῇ τὴν ἀντικατάστασιν, ἢ τὴν καὶ ἐπὶ ἑτέραν πενταετίαν κατάστασιν αὖθις τῶν τοιούτων μοναστηριακῶν συμβουλίων ἵνα οὕτω, μετὰ συνοδικὴν ἔγκρισιν καθιστάμενα παρ' αὐτῆς ταῦτα, ἀσκῶσι νομίμως τὰ ἑαυτῶν ἔργα.

[3]) Ἄρθρ. 92. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α΄ ἄρθρ. 6 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν μόνον ἐν αἷς μοναῖς δὲν ὑπῆρχον πλείους τῶν ἓξ πατέρων τὸν ἡγούμενον ᾑροῦντο ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ἡ κεντρικὴ δημογεροντία τοῦ τμήματος, γνωριζομένης τῆς τοιαύτης ἐκλογῆς τῷ πατριάρχῃ πρὸς ἔγκρισιν, τῆς μονῆς οὔσης σταυροπηγιακῆς.

[4]) Ἄρθρ. 92. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 98 τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρχικοῦ κανονισμοῦ ἡ μόνον πέντε ἔχουσα μοναχοὺς μονὴ διοικεῖται ὑπὸ ἡγουμένου καθισταμένου ὑπὸ τοῦ ἁρμοδίου ἐπισκόπου.

[5]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Ἰουλίου 1368 ἐκδοτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου δι' οὗ ἡγούμενος τοῦ ἐν Σωζοπόλει πατριαρχικοῦ μοναστηρίου τῶν ἁγίων μαρτύρων Κηρύκου καὶ Ἰουλίτης κατεστάθη ὁ μοναχὸς Διονύσιος ὁ

χικὴ σύνοδος[1] ἢ ὁ πατριαρχικὸς ἔξαρχος, εἴτε γνώμῃ καὶ συναινέσει τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου,[2] εἴτε μετὰ τῆς ἐφορείας.[3]

Ἐν τῷ πατριαρχείῳ Ἱεροσολύμων τοὺς ἡγουμένους τῶν ἁπανταχοῦ ἁγιοταφιτικῶν μοναστηρίων καὶ μετοχίων καθίστησιν ὁ πατριάρχης,[4] ἢ ὁ τούτου ἔξαρχος.[5]

2. – *Διὰ μεταπομπῆς ἐξ ἄλλης μονῆς.*

Α΄) Μεταπομπὴ μοναχοῦ, καὶ ἡγουμένου ἢ συμβούλου ἄρα, εἶνε ἡ ἀποστολὴ μοναχοῦ ἀπὸ τῆς μονῆς τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας εἰς ἑτέραν πρὸς βελτίωσιν τῶν ἐν αὐτῇ.

Τζαμάγκος (Α. Ρ. τόμ. Α΄, σ. 487-488), τὸ ἀπὸ Ἀπριλίου 1369 γράμμα τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου δι᾽ οὗ ἡγούμενος καὶ ἀρχιμανδρίτης τῆς ἐν τῇ Μεσημβρίᾳ βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ Σωτῆρος τῆς ἐπικεκλημένης τοῦ Ἀκροπολίτου κατεστάθη ὁ ἱερομόναχος Μακάριος (αὐτ. σ. 502-503).

[1]) Ὅρα λ. χ. τὴν ὑπὸ τῆς πατριαρχικῆς συνόδου κατάστασιν ἡγουμένου τῆς ἐν Περάμῳ (Κυζίκου) σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου Φανερωμένης ἐν Ε. Α, ἔτ. ΙΔ΄ (1913) σ. 284 καὶ τῆς ἐν Αἴνῳ σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου Σκαλωτῆς, αὐτ. σ. 400.

[2]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Αὐγούστου 1793 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν σιγιλλιῶδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Ζ΄ (ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς, Πετρουπόλεως, παραρτ. τοῦ ΙΒ΄ τόμ. (1906) σ. 79-80) ὁρίσαν ἵνα ἡ ἐκλογὴ καὶ ἀποκατάστασις τοῦ ἡγουμένου τῆς ἀπὸ τῆς ἐν ἁγίῳ ὄρει μονῆς τοῦ Ἐσφιγμένου ἀποσπασθείσης σταυροπηγιακῆς ἐν τῇ νήσῳ Πριγκήπῳ μονῆς τοῦ Σωτῆρος προσήκῃ γνώμῃ καὶ συναινέσει τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου τῷ ἄρχοντι παχαρνίκῳ Χριστοδούλῳ Βλαχούτζῃ διὰ παντὸς τοῦ βίου αὐτοῦ, ἐξάρχου ἐπ᾽ αὐτῆς καταστάντι.

[3]) Ὅρα τὸ ἄρθρ. 45 τοῦ κανονισμ. Μετσόβου, καθ᾽ ὃ οἱ ἡγούμενοι τῶν ἐν τῇ ἐξαρχίᾳ μονῶν καθίστανται ὑπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ ἐξάρχου καὶ τῆς ἐφορίας, ὑφ᾽ ὧν δι᾽ ἀποχρώσας αἰτίας καὶ παύονται.

[4]) Ὅρα λ. χ. τὸ ἀπὸ Δεκεμβρίου 1709 πατριαρχικὸν καὶ συνοδικὸν ἐπιβεβαιωτήριον γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου τοῦ Ε΄ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Χρύσανθον (Π. Ε. τόμ. Β΄, σ. 480), καὶ τὸ ἀπὸ Φεβρουαρίου 1793 σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Ζ΄ τὸ κυρῶσαν τὰ προνόμια τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων (αὐτ. σ. 510 καὶ 512). Κατὰ τὸ ἄρθρ. 97 τοῦ κανονισμ. τῆς ἐν Ρωσίᾳ Ἀρ ιενογρηγοριανῆς ἐκκλησίας τὸν ἡγούμενον καθίστησιν ἀείποτε ἡ ἐπισκοπικὴ ἀρχή, κυροῖ δὲ τὸν ὑπ᾽ αὐτῆς κατασταθέντα ἡγούμενον ὁ πατριάρχης τοῦ Ἐτσμιαδζίν.

[5]) Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ Υ. Ε. ἂν ἡ κατάστασις καὶ ἡ ἀντικατάστασις τοῦ ἡγουμένου τοῦ ἐν Καρδαμύλῃ μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου δύνηται νὰ γένηται ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐξάρχου τοῦ Παναγίου Τάφου ἀπεκρίνατο καταφατικῶς ἡ ἡμετέρα ἱερὰ σύνοδος κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1918. Ὅρα Ε. Κ. ἔτ. Η΄ (1918) σ. 697.

Β') Πρὸς τὴν βελτίωσιν τῶν πραγμάτων ἐν τῇ μονῇ, πρὸς ἣν ἡ μεταπομπή, ἀνάγκη ὁ μεταπεμπόμενος νὰ ᾖ ἐκ τῶν ἐπὶ εὐλαβείᾳ καὶ βίου σεμνότητι διακρινομένων.[1]

Γ') Διὰ τῆς μεταπομπῆς σκοπεῖται ἡ βελτίωσις εἴτε·

α') τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς καθόλου καταστάσεως τῆς μονῆς[2] μάλιστα διὰ τῆς ἐν αὐτῇ καταστάσεως τοῦ μεταπεμπομένου μοναχοῦ ὡς πνευματικοῦ πατρὸς ἢ διδασκάλου, εἴτε·

β') τῆς περιουσιακῆς διαχειρίσεως διὰ τῆς καταστάσεως αὐτοῦ ὡς ἡγουμένου ἢ συμβούλου, μὴ ὑπάρχοντος, ὡς εἰκός, ἐν αὐτῇ μοναχοῦ ἱκανοῦ πρὸς τὰ τοιαῦτα ἀξιώματα,[3] εἴτε·

γ') ἀμφοτέρων. Διὰ τῆς μεταπομπῆς δῆλον ὅτι δύναται νὰ σκοπῆται ἡ βελτίωσις τῆς τε πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως τῆς πρὸς ἣν ἡ μεταπομπὴ μονῆς, ὡς καὶ τῆς περιουσιακῆς διαχειρίσεως αὐτῆς.

Δ') Τὸ πρὸς τὴν μεταπομπὴν δικαίωμα προσήκει παρ' ἡμῖν τῇ ἱερᾷ συνόδῳ, ἧς ἡ πρᾶξις χρῄζει τῆς ἐγκρίσεως τοῦ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑπουργοῦ,[4] ἡ τοιαύτη τῆς ἱερᾶς συνόδου πρᾶξις ἀνάγκη νὰ ἐρείδηται ἐπὶ ᾐτιολογημένης ἀναφορᾶς τοῦ ἁρμοδίου ἐπισκόπου.[5]

Εἰ δ' ἡ μονή, ἀφ' ἧς ὁ μεταπεμπόμενος μοναχός, ὑπάγεται ἑτέρῳ ἐπισκόπῳ, ἀναγκαία ἐστίν, ὡς εἰκός, καὶ ἡ τούτου συγκατάθεσις. Διὸ ὁ τῇ ἱερᾷ συνόδῳ τὴν μεταπομπὴν τοιούτου μοναχοῦ προτείνων ἐπί-

---

[1]) Ὅρα κανόνα δ' τῆς Α' καὶ Β' συνόδου καὶ ἄρθρ. ΙΗ' τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 8 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ἡ τοῦ μεταπεμπομένου μοναχοῦ ἐπὶ εὐλαβείᾳ καὶ σεμνότητι βίου μαρτυρία ἀνάγκη νὰ ᾖ ἀναντίρρητος καὶ νὰ ἀποδεικνύηται ἐκ τοῦ ἐν τῇ μονῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας βίου αὐτοῦ. Περὶ μεταπομπῆς μοναχῶν οὔτε τὸ Κρητικὸν καταστατ., οὔτε τὸ Κυπριακὸν ποιοῦνται λόγον.

[2]) Ῥητῶς ὁρίζεται ἐν κεφαλ. Α', ἄρθρ. 8 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ὅτι· »*ἡ τοιαύτη μετένεξις ἐπιτρέπεται διὰ τὴν βελτίωσιν τοῦ χηρεύοντος μοναστηρίου καὶ διὰ τὴν ψυχικὴν ὠφέλειαν τῶν ἐν αὐτῇ μοναχῶν*«.

[3]) Οὕτω τὸ κεφάλ. Α', ἄρθρ. 8 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ῥητῶς ὁρίζει ὅτι· »*ἂν καὶ ἀπαγορεύεται ἡ ἀπὸ ἑνὸς εἰς ἕτερον μοταστήριον μετάβασις μοναχοῦ, δύναται ὅμως νὰ μετενεχθῇ τοιοῦτος καὶ διορισθῇ ἡγούμενος εἰς χηρεύουσαν μονὴν ὅταν ὁμολογουμένως καὶ ἀποδεδειγμένως οὐδεὶς τῶν ἐν τῇ μονῇ μοναχῶν ὑπάρχῃ ἱκανὸς νὰ διαπιστευθῇ τὴν ἡγουμενίαν.*«

[4]) Ἄρθρ. ΙΗ' τοῦ Κ. Μ. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 11 καὶ 19 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἡ μεταπομπὴ γίγνεται τῇ ἐγκρίσει τοῦ Υ. Ε. ἐγκρινομένη ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου καὶ μετὰ γνώμην τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου. Τὸ εἰρημένον ὑπουργεῖον λογίζεται ὅτι ἐνέκρινε τὴν πρᾶξιν τῆς ἱερᾶς συνόδου ἂν μὴ ἀποφήνηται ἐντὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς εἰς αὐτὸ ὑποβολῆς ταύτης.

[5]) Ἄρθρ. ΙΗ' τοῦ Κ. Μ.

σκοπος ὀφείλει νὰ ἐπισυνάπτῃ τῇ αἰτήσει αὐτοῦ καὶ τὸ ἔγγραφον τῆς πρὸς τὴν μεταπομπὴν συγκαταθέσεως τοῦ συναδέλφου αὐτοῦ ἐπισκόπου.[1] Κατὰ τὸν κανόνα π' τῆς ἐν Καρθαγένῃ συνόδου ὁ ἐπίσκοπος ὁ δεχόμενος μοναχὸν ἐκ μονῆς μὴ ὑποκειμένης αὐτῷ, καθιστῶν δ' αὐτὸν ἡγούμενον ἐν μονῇ ὑποκειμένῃ αὐτῷ, χωρίζεται ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἐπισκόπων, ὁ δὲ μοναχὸς ἐκπίπτει τῆς ἡγουμενίας.

Ε') Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ μεταπεμπομένου μοναχοῦ ὡς ἡγουμένου ἢ συμβούλου καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀνάληψις τῆς διοικήσεως τῆς εἰς ἣν μεταπέμπεται μονῆς γίγνεται, ὡς εἰκός, μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου κοινοποίησιν τῆς ἐγκρίσεως πρὸς τὴν ἁρμοδίαν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν ἤτοι τὸν ἐπίσκοπον ἤ, χηρεύοντος τοῦ θρόνου, πρὸς τὴν ἐπισκοπικὴν ἐπιτροπείαν[2] ἢ τὸν τοποτηρητήν.

Ϛ') Οὐδὲν ὁρίζεται ἐν τῷ ἰσχύοντι δικαίῳ περὶ τοῦ ἂν ὁ μεταπεμπόμενος μοναχὸς δύνηται νὰ μὴ δέξηται τὴν ἑαυτοῦ μεταπομπήν.[3] Ἡ μεταπομπὴ τοῦ μοναχοῦ διαρκεῖ μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων βεβαιώσεως τῆς βελτιώσεως τῶν τῆς μονῆς.

Τοῦτο δῆλον γίγνεται ἐκ τοῦ ἐπὶ τοῦ κανόνος δ' τῆς Α' καὶ Β' συνόδου ἐρειδομένου ἄρθρ. ΙΗ' τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. καθ' ὃ ἡ μεταπομπὴ γίγνεται *πρὸς βελτίονα κατάστασιν αὐτοῦ τούτου τοῦ μοναστηρίου.* Κατὰ τὸ ἄρθρ. 15 § 2 τοῦ νόμου περὶ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου ἡ μεταπομπὴ δὲν δύναται νὰ ᾖ μακροτέρα τοῦ ἐνιαυτοῦ.[4]

---

[1]) Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 2. Καὶ κατὰ τὴν ῥητὴν διάταξιν τοῦ κεφ. Α', ἄρθρ. 9 τοῦ διοργαν. Κρητ. μονῶν ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ μοναστηρίου ἀφ' οὗ μεταπεμφθήσεται ὁ διὰ τὴν ἡγουμενίαν τοῦ χηρεύοντος μοναστηρίου μοναχός, ὑπαγομένου ἑτέρᾳ ἐπισκοπῇ, χρήζει πρὸς τὴν μεταπομπὴν τῆς συγκαταθέσεως τοῦ τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ἀρχιερέως. Σταυροπηγιακῆς δ' οὔσης τῆς μονῆς τὴν ἄδειαν αἰτεῖται τὸ μοναστηριακὸν συμβούλιον διὰ τοῦ ἀρχιερέως παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου.

[2]) Ὅρα τὸ ἀπὸ 26 Φεβρουαρίου 1878 ἀριθ. 7827 ἔγγραφον τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ἐν Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 851-852.

[3]) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 11, ἐδάφ. ι' τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ὁ μεταπεμπόμενος δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν μεταπομπήν.

[4]) Κατὰ τὸ ἄρθρ. 11, ἐδάφ. γ' καὶ ἄρθρ. 19 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδίου ἡ μεταπομπὴ δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὴν διετίαν. Ἀλλ' ἂν ὁ προκαλέσας αὐτὴν ἐπίσκοπος καὶ πρὸ τῆς λήξεως τῆς διετίας νομίσῃ ὅτι ὁ μεταπεμφθεὶς ὀφείλει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἑαυτοῦ μονήν, δύναται νὰ ἐντείληται τοῦτο. Κατὰ δὲ τὸ ἐδάφ. δ' τοῦ αὐτοῦ ἄρθρου (11 τοῦ σχεδίου), ὡς καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 19 ἡ ἱερὰ σύνοδος τῇ ᾐτιολογημένῃ προτάσει τοῦ ἐπισκόπου δύναται μὲν νὰ παρατείνῃ

Ζ') Ὁ εἰς ἑτέραν μονὴν μεταπεμφθεὶς μοναχός, διατελεῖ ὢν μοναχὸς τῆς μονῆς τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας, μὴ γιγνόμενος μέλος τῆς ἀδελφότητος τῆς εἰς ἣν μετεπέμφθη μονῆς, ἀλλὰ μόνον μέλος τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ταύτης, ἂν μετεπέμφθη εἰς αὐτὴν ὡς ἡγούμενος ἢ σύμβουλος.[1]

Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ ὅτι διατελεῖ ἔχων πάντα τὰ τοῖς μοναχοῖς τῆς μονῆς τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας προσήκοντα δικαιώματα, οὐδ' αὐτοῦ, ὡς εἰκός, τοῦ πρὸς τὸ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι δικαιώματος ἐξαιρουμένου.[2] Καὶ ὁ μὲν κανὼν δ' τῆς Α' καὶ Β' συνόδου, ὡς καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἐρειδόμενον ἄρθρ. ΙΗ' τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. δὲν ποιοῦνται ῥητὴν μνείαν τῆς τῶν εἰρημένων δικαιωμάτων διατηρήσεως, ἀλλὰ τὸ ἄρθρον 15 § 2 τοῦ νόμου περὶ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου ὁρίζει ῥητῶς ὅτι διὰ τῆς εἰς ἑτέραν μονὴν μεταπομπῆς μοναχοῦ δὲν κενοῦται ἡ ἐν τῇ τῆς μετανοίας μονῇ θέσις αὐτοῦ.

τὴν διετῆ προθεσμίαν τῆς μεταπομπῆς ἐπὶ ἑτέραν διετίαν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πέρα ταύτης. Πρὸς τὴν τοιαύτην παράτασιν ἀναγκαία ἐστὶν ἡ τήρησις τῶν εἰρημένων διατυπώσεων.

[1]) Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 2.

[2]) Οὕτω καὶ τὸ ἐπὶ τῆς γνώμης τοῦ νομικοῦ συμβουλίου ἐρεισθὲν ἀπὸ 18 Μαρτίου 1899 ἀριθ. 3069/2679 ἔγγραφον τοῦ Υ. Ε. πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον (Γιαννοπούλου Ἐγκύκλιοι τῆς ἱερᾶς συνόδου, σ. 853) ὅπερ αὕτη ἐγνώρισε τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι καὶ ταῖς ἐπισκοπικαῖς ἐπιτροπείαις διὰ τῆς ἀπὸ 24 Μαρτίου 1899 ἀριθ. 3059/445 ἐγκυκλίου (ὅρα αὐτ.). Τοὐναντίον διὰ τοῦ ἀπὸ 1892 ἀριθ. 3536/2684 ἐγγράφου πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον τὸ Υ. Ε. (αὐτ. σ. 852-853) ἐδέξατο ὅτι ὁ εἰς ἑτέραν μονὴν μεταπεμπόμενος μοναχὸς δὲν δύναται νὰ ᾖ ἐκλογεὺς ἐν τῇ μονῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας ἅτε μὴ διατελῶν πλέον μετ' αὐτῆς εἰς τὴν πρὸς τὴν ἐν ἐπιγνώσει προσώπων καὶ πραγμάτων ἀρίστην διάθεσιν τῆς ἑαυτοῦ ψήφου ἀναγκαίαν ἐπικοινωνίαν. Τὸ ὑπουργικὸν τοῦτο ἔγγραφον ἐγνωρίσθη ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 16 Μαρτίου 1892 ἀριθ. 316/436 ἐγκυκλίου (αὐτ. σ. 852). Βραδύτερον δ' εἰς τὸ ἀπὸ 5 Ὀκτωβρίου 1902 ἔγγραφον τοῦ ἐπισκόπου Καλαβρύτων καὶ Αἰγιαλείας ἐρωτήσαντος τὴν ἱερὰν σύνοδον ἂν ὁ κατὰ μεταπομπὴν μοναχὸς ἔχῃ τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν δικαίωμα ἐν τῇ μονῇ τῆς ἑαυτοῦ μετανοίας ἀπεκρίνατο αὕτη διὰ τοῦ ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου 1903 ἀριθ. 2390/1989 ἐγγράφου (ὅρα τοῦτο ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1915) ἀριθ. 235 σ. 1-2) ὅτι οἱ κατὰ μεταπομπὴν ἡγούμενοι ἢ σύμβουλοι κατὰ τὰς ἐν ταῖς μοναῖς τῆς ἑαυτῶν μετανοίας ἐκλογὰς ἔχουσι μὲν τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγειν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ πρὸς τὸ ἐκλέγεσθαι δικαίωμα. Τὸ συνοδικὸν τοῦτο ἔγγραφον ἐγνωρίσθη τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 25 Νοεμβρίου 1902 συνοδικῆς ἐγκυκλίου ἣν ὅρα αὐτ. σ. 1. Καὶ κατὰ τὸ ἄρθρ. 19 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδίου οἱ μεταπεμπόμενοι διατελοῦσιν ἔχοντες πάντα τὰ δικαιώματα καὶ πάσας τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς τῆς ἑαυτῶν μετανοίας.

3. – *Περὶ προσωρινῶς καθισταμένων ἡγουμένων καὶ συμβούλων.*

Οὐδὲν ὁρίζει τὸ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. περὶ προσωρινῆς καταστάσεως ἡγουμένων καὶ συμβούλων. Ἀλλὰ τὸ ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῷ 1861 εἰς τὸ ἀπὸ 6 Φεβρουαρίου ἐρώτημα τῆς ἱερᾶς συνόδου περὶ τοῦ τίνες οἱ προσωρινῶς ἀναπληρώσοντες μέχρι τῆς ἐκλογῆς νέου μοναστηριακοῦ συμβουλίου τοὺς πρὸ τῆς συμπληρώσεως τῆς ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς πενταετίας διὰ νομίμους αἰτίας ἐκπεσόντας τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος συμβούλους ἀπεκρίνατο διὰ τοῦ ἀπὸ 13 Φεβρουαρίου ἀριθ. 573/465 ἐγγράφου[1] τάδε· ἐκπτώτου γενομένου·

Α΄) μόνον τοῦ ἡγουμένου, προσωρινῶς καθίσταται τοιοῦτος ὁ προηγούμενος· εἰ δὲ πλείονες τοιοῦτοι ὑπάρχουσιν, ὁ ἀρχαιότερος αὐτῶν· προηγουμένου δὲ μὴ ὄντος, ὁ ἀρχαιότερος τῶν ἐν τῇ μονῇ ἱερομονάχων ἢ μοναχῶν. Εἰ δ' οὗτος τυγχάνει σύμβουλος, ἡ ἡγουμενία προσήκει προσωρινῶς αὐτῷ, τοῦ μετ' αὐτὸν κεκτημένου τὴν ἀρχαιότητα ἱερομονάχου ἢ μοναχοῦ καθισταμένου προσωρινῶς ἀναπληρωτοῦ τοῦ συμβούλου.

Β΄) Ἐκπτώτου γενομένου τοῦ ἑτέρου τῶν δύο συμβούλων, προσωρινῶς καθίσταται ὁ ἀρχαιότερος τῶν ἐν τῇ μονῇ ἱερομόναχος ἢ μοναχός.

Γ΄) Ἀμφοτέρων δὲ τῶν συμβούλων, προσωρινῶς καθίστανται τοιοῦτοι δύο τῶν ἐν τῇ μονῇ ἀρχαιοτέρων ἱερομονάχων ἢ μοναχῶν.

Δ΄) Ὁλοκλήρου δὲ τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου, ἰσχύουσι τὰ περὶ τῆς προσωρινῆς ἀναπληρώσεως τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων εἰρημένα.

Ἡ προσωρινὴ κατάστασις τῶν τοιούτων προσωρινῶν ἀναπληρωτῶν διαρκεῖ μέχρις οὗ ἁρμοδίως γνωρισθῇ τῇ μοναστηριακῇ ἀδελφότητι ἡ συνοδικὴ ἔγκρισις τοῦ κατὰ τὸ ἄρθρον Γ΄ τοῦ περὶ κανονισμοῦ τῶν μοναστηρίων Β. Δ. αἱρεθησομένου ἡγουμένου ἢ συμβούλων.

Τὰ ἐπὶ ἐκπτώσεως ἡγουμένου ἢ συμβούλου εἰρημένα, κρατοῦσι κατὰ τὸ μνημονευθὲν ὑπουργικὸν ἔγγραφον καὶ ἐπὶ τοῦ πρὸ τῆς λή-

[1]) Ὅρα Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 730-731. Τὸ ἐν τῷ κειμένῳ μνημονευθὲν ἔγγραφον τοῦ Υ. Ε. ἐγνωρίσθη ὑπὸ τῆς ἱερᾶς συνόδου τοῖς τοῦ κράτους ἀρχιερεῦσι διὰ τῆς ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου 1861 ἀριθ. 11765-11810/140 ἐγκυκλίου, ἣν ὅρα αὐτ. σ. 730. Ὅρα ἔτι καὶ τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ΄ (1914) ἀριθ. 231, σ. 1-2 ὑπ' ἀριθ. 2.

ξεως τῆς ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς πενταετίας ἐπισυμβάντος θανάτου μέλους τινὸς τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου.[1]

Τὰ ἐπὶ ἐκπτώσεως ἢ θανάτου τοῦ ἡγουμένου ἤ τινος τῶν συμβούλων εἰρημένα ἰσχύουσι κατὰ τὸ ἀπὸ 22 Φεβρουαρίου 1861 ἀριθ. 816/549 πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον ἔγγραφον τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν[2] καὶ ἐν τῷ θέματι τῆς ἐν ἀδείᾳ προσωρινῆς ἀποδημίας ἐκ τῆς μονῆς τοῦ ἡγουμένου ἤ τινος τῶν συμβούλων αὐτῆς.[3] Τὸν τοιοῦτον προσωρινῶς καθιστάμενον ἀναπληρωτὴν ἡγούμενον ἢ σύμβουλον ἐν αἷς μοναῖς ὑπάρχει ὁ νόμιμος πρὸς ἐκλογὴν ἀριθμὸς καθίστησιν ὁ ἐπίσκοπος *ἁπλῶς γνωρίζων* τῇ ἱερᾷ συνόδῳ τὴν τούτου κατάστασιν.[4]

Τοὐναντίον δ' ἐν αἷς μοναῖς δὲν ὑπάρχει ὁ νόμιμος πρὸς ἐκλογὴν ἀριθμός, ἤτοι ἐν ταῖς ἐχούσαις ἓξ μοναχούς, ὧν τις δὲν ἔχει συμπεπληρωμένην τριετίαν ἀπὸ τῆς κουρᾶς, ὁ ἁρμόδιος ἐπίσκοπος, καθάπερ καθίστησιν ἡγούμενον καὶ σύμβουλον ἐκ τῶν ἱκανωτέρων μοναχῶν τῇ *ἐγκρίσει* τῆς ἱερᾶς συνόδου, οὕτω καθίστησι καὶ τὸν ἀναπληρωτὴν τῇ συνοδικῇ ἐγκρίσει.[5]

---

¹) Προσωρινὴ ἀνάθεσις ἡγουμενικῶν καθηκόντων μοναχοῖς μέχρις ἐκλογῆς νέου ἡγουμένου γίγνεται καὶ ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πατριαρχείῳ. Οὕτως ὁ πατριάρχης Ἄνθιμος ὁ Ϛ' διὰ τοῦ ἀπὸ 13 Αὐγούστου 1854 γράμματος πρὸς τοὺς Καρακαληνοὺς ἱερομόναχον Ἄνθιμον καὶ Σεραφεὶμ μοναχὸν ἐγνώρισεν ὅτι τὸν ἐπιτροπείαν, διεύθυνσιν καὶ ἄσκησιν ἡγουμενικῶν καθηκόντων – ἅτε τοῦ ἡγουμένου Δοσιθέου καθ' ὑψηλὴν ἐπιταγὴν ὑπερορίου γενομένου εἰς τὸ ἐν Μετεώρῳ μοναστήριον τῆς Μεταμορφώσεως – ἀνατίθησιν ἡ Μ. ἐκκλησία αὐτοῖς μέχρι νεωτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἐπιταγῆς. Διὰ συνημμένης ἐπιστολῆς ἀναγνωστέας ὑπ' αὐτῶν τοῖς συμμονασταῖς ἔγραψεν αὐτοῖς τὰ δέοντα. Ὅρα Ε. Φ. τόμ. ΙΑ' (1913) σ. 142. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 97 τοῦ βουλγαρικοῦ ἐξαρχικοῦ κανονισμοῦ ἂν κατὰ δύο ἀλλεπαλλήλους ψηφοφορίας οἱ τοῦ μοναστηρίου πατέρες ἤθελον ψηφίσῃ ὡς ἡγούμενον μοναχὸν ἀνάξιον καὶ ἀνίκανον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἡγουμενικῶν καθηκόντων ἡ ἁρμοδία ἀρχὴ καθίστησιν ἡγούμενον μέχρις οὗ οἱ μοναστηριακοὶ πατέρες ψηφίσωσι πρόσωπον ἄξιον καὶ ἱκανὸν πρὸς ἄσκησιν τῶν τῆς ἡγουμενίας καθηκόντων.

²) Ὅρα τοῦτο παρὰ Γιαννοπ. Ἐγκύκλ. σ. 732.

³) Ὅρα καὶ τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 1-2 ὑπ' ἀριθ. 2.

⁴) Ὅρα τὴν ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκύκλιον τῆς ἱερᾶς συνόδου ἐν Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 1-2 ὑπ' ἀριθ. 2.

⁵) Τὴν λύσιν ταύτην ἐδέξατο ἡ ἱερὰ σύνοδος διὰ τῆς ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1902 ἀριθ. 257/687 ἐγκυκλίου (Ι. Σ. ἔτ. ΙΗ' (1914) ἀριθ. 231, σ. 1-2 ὑπ' ἀριθ. 2) ἀποφηναμένη ὅτι ὁ ἐπίσκοπος καθίστησι προσωρινῶς τὸν ἀναπληρωτὴν τοῦ τελευτήσαντος, ἢ παραιτησαμένου, ἢ ἐκπεσόντος ἢ ἀποδημήσαντος ἡγουμένου ἢ συμβούλου, ἁπλῶς *γνωρίζων τῇ ἱερᾷ συνόδῳ* τὴν τοιαύτην κατάστασιν ἐν αἷς

Χηρεύοντος τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου τὰς καταστάσεις καὶ ἀντικαταστάσεις προσωρινῶν μοναστηριακῶν συμβουλίων ποιεῖται ἡ ἱερὰ σύνοδος κατὰ πρότασιν τῆς οἰκείας ἐπισκοπικῆς ἐπιτροπείας,[1] οὐχὶ δ' ἡ ἐπισκοπικὴ ἐπιτροπεία.[2]

μοναῖς ὑπάρχει ἱκανὸς πρὸς ἐκλογὴν ἀριθμὸς μοναχῶν. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 9 τοῦ ἀπὸ 1915 σχεδ. ἐν περιπτώσει θανάτου, παραιτήσεως, ἢ ἐκπτώσεως μέλους τινος τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ὁ ἐπίσκοπος προκηρύσσει πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ ἐκλογήν, ἥτις γίγνεται ἐντὸς δύο ἀπὸ τοῦ θανάτου, ἢ τῆς παραιτήσεως, ἢ τῆς ἐκπτώσεως μηνῶν. Διὰ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνον καθίστησι προσωρινὸν ἀναπληρωτὴν τοῦ τελευτήσαντος, ἢ παραιτησαμένου, ἢ ἐκπεσόντος μέλους. Ἀλλ' ἂν ὁ θάνατος, ἢ ἡ παραίτησις, ἢ ἡ ἔκπτωσις ἐπέλθῃ κατὰ τὸ τελευταῖον τῆς ἑξαετοῦς θητείας ἑξάμηνον, δὲν διατάσσεται ἐκλογὴ πρὸς ἀναπλήρωσιν. Ἐν περιπτώσει προφυλακίσεως μέλους τινὸς τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου ὁ ἐπίσκοπος καθίστησι προσωρινὸν ἀναπληρωτὴν μέχρι τῆς ἐκδόσεως ἀμετακλήτου δικαστικοῦ βουλεύματος. Τὸ βούλευμα παραπεμπτικὸν ὂν καὶ ἀποφαινόμενον ὑπὲρ διατηρήσεως τῆς προφυλακίσεως, ἐπάγεται, ἀμετάκλητον γενόμενον, τὴν ἔκπτωσιν ἀπὸ τῆς θέσεως, ὅτε γίγνονται τὰ ἐν τῷ ἡγουμένῳ ἐδαφίῳ ὁριζόμενα. Τὰς τοιαύτας τῶν προσωρινῶν ἀναπληρωτῶν καταστάσεις γνωρίζει ὁ ἐπίσκοπος τῇ τε ἱερᾷ συνόδῳ καὶ τῷ διοικητικῷ συμβουλίῳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 10 τοῦ αὐτοῦ σχεδ. ἂν μετὰ τὴν λῆξιν τῆς τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν συμβούλων ὑπηρεσίας μὴ κατασταθῶσι δι' οἱανδήποτε αἰτίαν νέοι τοιοῦτοι, μέχρι τῆς καταστάσεως τὸ ἔργον τῶν μελῶν τοῦ μοναστηριακοῦ συμβουλίου, οὗ ἔληξεν ἡ ὑπηρεσία, ἐξακολουθεῖ.

[1]) Περὶ καταστάσεως καὶ ἀντικαταστάσεως μελῶν μοναστηριακῶν συμβουλίων κατὰ τὸ ἔτος 1918 προτάσεις πρὸς τὴν ἱερὰν σύνοδον τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπιτροπειῶν Μαντινείας ὅρα ἐν Ε. Κ. ἔτ. Η' (1918) σ. 652, Ἠλείας αὐτ. 652, Μεσσηνίας αὐτ. 254, Αἰγιαλείας καὶ Καλαβρύτων αὐτ. 635.

[2]) Ἡ ἡμετέρα ἱερὰ σύνοδος κατὰ τὸ ἔτος 1918 ἠκύρωσε καταστάσεις καὶ ἀντικαταστάσεις προσωρινῶν μοναστηριακῶν συμβουλίων γενομένας ὑπὸ τῶν ἐπισκοπικῶν ἐπιτροπειῶν Μαντινείας (Ε. Κ. ἔτ. Η' (1918) σ. 159, 588), Μονεμβασίας καὶ Λακεδαίμονος (αὐτ. 176), καὶ Μεσσηνίας (αὐτ. 223).

ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΣΥΝΤΕΤΜΗΜΕΝΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

Ἁγιορ. Κανονισμ.	=	Γενικοὶ κανονισμοὶ τοῦ ἁγίου ὄρους (Ἄθω) ἀπὸ 31 Ὀκτωβρίου 1911. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1912.
A. D.	=	Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum orientis, ed. Miklosich et Müller, Vindobonæ.
Β. Δ.	=	Βασιλικὸν διάταγμα.
B. Z.	=	Byzantinische Zeitschrift.
Γεδεών, Νεκταρίου	=	Νεκταρίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων αὐτόγραπτοι 5 ἐπιστολαὶ ἐκδ. ὑπὸ Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1913.
Γιαννοπ. Ἐγκύκλ.	=	Συλλογὴ τῶν ἐγκυκλίων τῆς ἱερᾶς συνόδου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ Στεφ. Γιαννοπούλου. Ἐν Ἀθήναις, 1901.
Γρηγ. Παλ.	=	Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἐκκλησιαστικὸν περιοδικόν, Θεσσαλονίκης.
Delehaje, Deux Typ. Byz.	=	Deux Typika Byzantins de l'époque des Paléologues. Bruxelles, 1921.
Διοργαν. Κρητ. μονῶν	=	Διοργανισμὸς τῶν ἐν Κρήτῃ ἱερῶν μονῶν, σταυροπηγιακῶν τε καὶ ἐνοριακῶν, ἐπὶ τῇ βάσει ὁδηγιῶν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης ἐκκλησίας, ἀπὸ 9 Ὀκτωβρίου 1870.
Ε. Α.	=	Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια.
Ε. Φ.	=	Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος.
Ε. Φ. Σ. Κ.	=	Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.
Ζερλέντου, Ἐκκλησ. νήσ.	=	Ἱστορικαὶ ἔρευναι περὶ τὰς ἐκκλησίας τῶν νήσων τῆς ἀνατολικῆς μεσογείου θαλάσσης, τόμ. Α΄, τεῦχ. Α΄. Ἐν Ἑρμουπόλει, 1913.
Gœtz, Altrussl.	=	Staat und Kirche in Altrussland, Kiever Periode 988 - 1240. Berlin, 1908.
Ι. Σ.	=	Ἱερὸς Σύνδεσμος.
Κ. Μ.	=	Κανονισμοῦ μοναστηρίων Β. Δ. ἀπὸ 28 Ἰουλίου 1858.
Κανονισμ. Ἑνετ. ἑλλην. μοναστ. ἁγ. Γεωργ.	=	Κανονισμὸς τοῦ τῷ 1590 ἱδρυθέντος ἐν Ἑνετίᾳ μοναστηρίου τῶν ἑλληνίδων μοναχῶν τοῦ ἁγίου Γεωργίου· ἐν Γεδεών, Νεκταρίου σ. 24 ἐπ.
Κανονισμ. Μετσόβ.	=	Κανονισμὸς τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος Μετσόβου, ἀπὸ 26 Ἰανουαρίου 1905.
Κῶδ. Κρητ. μον. Ὁδηγητρ.	=	Κῶδιξ τῆς ἐν Κρήτῃ σταυροπηγιακῆς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Ὁδηγητρίας, τῆς ἐπικεκλημένης Γωνίας, ἀπὸ 25 Ὀκτωβρίου 1665.

Κρητ. Καταστ.	= Διάταγμα περὶ καταστατικοῦ νόμου τῆς ἐν Κρήτῃ ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀπὸ 20 Δεκεμβρίου 1900.
Κυπρ. Καταστ.	= Καταστατικὸν τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἀπὸ 21 Μαΐου 1914.
Μενάρδου Σ. Μονὴ Μαχαιρᾶ.	= Ἡ ἐν Κύπρῳ ἱερὰ μονὴ τῆς Παναγίας τοῦ Μαχαιρᾶ. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Ι′ τόμου τῆς ἐπετηρίδος τοῦ Παρνασσοῦ. Ἐν Ἀθήναις, 1914.
Μονὴ ἁγ. μ′.	= Ἡ ἱερὰ μονὴ τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα ἐν Λακεδαίμονι, ἐκδ. ὑπὸ Μελετίου Σακελλαροπούλου, ἐπισκόπου Μεσσηνίας. Ἐν Ἀθήναις, 1921.
Meyer, H. U.	= Die Haupturkunden für dic Geschichte der Athosklöster. Leipzig, 1894.
Μ. Α.	= Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ Δ. Καμπούρογλου· τόμ. Α′ 1891, β′ ἔκδ., τόμ. Β′ 1890, τόμ. Γ′ 1892.
Ν. Ε.	= Νέος Ἑλληνομνήμων· ἐκδ. ὑπὸ Σπ. Λάμπρου.
Ν. Σ.	= Νέα Σιών.
Νόμ. Ε. Τ.	= Νόμος περὶ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου καὶ διοικήσεως μοναστηρίων, ἀπὸ Νοεμβρίου 1909.
Π. Ε.	= Κ. Δελικάνη, πατριαρχικῶν ἐγγράφων, ἤτοι τῶν ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχειοφυλακείου σῳζομένων ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων, τόμοι τρεῖς. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ τυπογραφείου, τόμ. Α′ 1902, τόμ. Β′ 1904, τόμ. Γ′ 1905.
Π. Π.	= Πατριαρχικοὶ πίνακες· ἐκδ. ὑπὸ Μ. Ι. Γεδεών.
Σχέδ. ἀπὸ 1915.	= Σχέδιον νόμου περὶ διοικήσεως τῶν μονῶν καὶ διαχειρίσεως τῆς περιουσίας αὐτῶν,· ἔτ. 1915.
Τακτικ. Καρπασ.	= Τακτικόν, ἤτοι ἀρχιερατικὸν εὐχολόγιον τῆς ἐπισκοπῆς Καρπασέων καὶ Ἀμμοχώστου. Ἐκ χειρογράφου τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Κιτίου. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Κήρυκος· ἐκδ. ὑπὸ Χαριλ. Ι. Παπαϊωάννου. Ἐν Λάρνακι, 1915.
Τυπικ. Αὐξεντίου.	= Τυπικὸν τῆς ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τοῦ αὐξεντίου σεβασμίας μονῆς Μιχαὴλ τοῦ ἀρχαγγέλου· ἐκδ. ὑπὸ Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών. Ἀθήνησι, 1895.
Τυπικ. Λέοντος.	= Τυπικὸν τοῦ ἐπισκόπου Ἄργους καὶ Ναυπλίου Λέοντος ἐπὶ τῇ γεγονυίᾳ παρ᾽ αὐτοῦ νέᾳ μονῇ ἐπ᾽ ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου ἐν τῇ Ἄρειᾳ, ἐν Α. Δ., τόμ. Β′, σ. 183 - 190.
Τυπικ. Πακουριάνου	= Τυπικὸν τὸ ἐκτεθὲν παρὰ τοῦ μεγάλου δομεστίκου τῆς Δύσεως κυροῦ Γρηγορίου τοῦ Πακουριάνου πρὸς τὴν παρ᾽ αὐτοῦ κτισθεῖσαν μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πετριτζονιτίσσης, δημοσιευθὲν ὑπὸ Louis Petit ἐν Παραρτήματι τοῦ ΙΑ′ τόμου τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν. Ἐν Πετρουπόλει, 1904.

Τυπικ. Κοσμοσωτείρας	=	Τυπικὸν τῆς παρὰ τὴν Αἶνον μονῆς Θεομήτορος τῆς Κοσμοσωτείρας τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰσαακίου υἱοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ (ἔτ. 1152), δημοσιευθὲν ὑπὸ Louis Petit ἐν Bulletin de l'institut archéologique Russe à Constantinople, XIII. Sofia, 1908, p. 19 - 75.
Τυπικ. Ἐλεούσης	=	Τυπικὸν τῆς ἐν Στρουμίτζῃ μονῆς Θεοτόκου τῆς Ἐλεούσης τοῦ μοναχοῦ Μανουήλ, δημοσιευθὲν ὑπὸ Louis Petit ἐν Bulletin de l'institut archéologique Russe à Constantinople, VI. Sofia, 1900, p. 69 - 93.
Τυπικὸν Νείλου Νταμιλᾶ.	=	Τυπικὸν τῆς ἐν Βαιονάίᾳ Κρήτης γυναικείας μονῆς Θεοτόκου τῆς Παντανάσσης, τοῦ ἱερομονάχου Νείλου τοῦ Νταμιλᾶ, ἔτ. 1400, δημοσιευθὲν ὑπὸ Σ. Πετρίδου ἐν Bulletin de l'institut archéologique Russe à Constantinople, XV. Sofia, 1911, p. 95 - 199.
Υ. Ε.	=	Ὑπουργεῖον τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.
Χ. Κ.	=	Χριστιανικὴ Κρήτη.

Α. Μ. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς ἐν τῷ Καποδιστριακῷ Πανεπιστημίῳ.

ΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΑΙ ΧΑΡΙΝ ΑΥΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΑΙ ΔΑΠΑΝΑΙ*

Ὁμιλοῦμεν εἰς τὸν πληθυντικὸν περὶ πανεπιστημίων, διότι, ὡς γνωστόν, οὐχὶ ἕν, ἀλλὰ πλείονα πανεπιστήμια ἐλειτούργησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Περὶ τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν (τοῦ τετραδισίου) γνωρίζομεν πότε κατηργήθη, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν πότε ἀκριβῶς ἱδρύθη· περὶ τῶν

*) Βλ. Νικολάου Γιακουμάκη, *Ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὸν ια' αἰῶνα* (Νέα Σιὼν 1909, τόμ. Η', σελ. 370 κἑξ.) καὶ *Ἡ ἐν Βυζαντίῳ Ἀκαδημία ὡς κέντρον τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν ια' αἰῶνα* (Νέα Σιὼν 1910, σελ. 529 κἑξ., καὶ 1911, σελ. 318 κἑξ.). Τὰς μελέτας τοῦ κ. Γιακουμάκη καθιστᾷ πολυτιμοτέρας τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συγγραφεύς, γνώστης τῆς ρωσικῆς, ἐμελέτησε πάντα τὰ ὑπὸ ρώσων ἐπὶ τοῦ θέματος γραφέντα· Schemmel, Die Hochschule von Konstantinopel, im IV Jahrhundert (Neue Jahrbucher f. d., Pädag. u. Klass. Altert. XXII, 1908, σελ. 147 κἑξ.) καὶ Die Hochschule im Konstantinopel von V bis XII Jahrhundert (Βερολῖνον, Programm, 1912)· Louis Bréhier, L'enseignement supérieur à Constantinople dans la dernière moitié du XIe siècle (Revue de l'enseignement supérieur, 1902)· L. Laborde, Les écoles de droit dans l'empire d'Orient (διατρ. Βορδώ, 1912)· E. Tchernousow, Stranitsa iz Kulturnoi istorji Vizantji XI B. *(Σελίδες τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς παιδείας κατὰ τὸν ια' αἰῶνα)* Charkow, 1913, 16 σελίδες· Ch. Zervos, *Psellos,* Παρίσιοι 1920, ἰδίᾳ κεφ. γ'· Jules Nicole, Sur l'enseignement du droit et l'enseignement secondaire à Constantinople sous le regne de Léon VI (παρεκβολὴ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου, σελ. 82 - 87).

Θεμελιώδης πηγὴ διὰ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἡ ἐπανιδρύσασα τὴν νομικὴν σχολὴν Νεαρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου· ταύτην ἐξέδωκαν μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως οἱ J. Cozza-Luzi ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ Angelo Maï (ἐν Studii e documenti di diritto e storia, 1884), ὁ

λοιπῶν τἀνάπαλιν γνωρίζομεν πότε ἱδρύθησαν, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν πότε ἔπαυσαν ὑφιστάμενα.

Μεγάλη ἀβεβαιότης καλύπτει ἐπίσης τὰς λεπτομερείας τῆς λειτουργίας αὐτῶν, ἔτι δὲ μᾶλλον τὰς δημοσίας δαπάνας ἃς προεκάλουν. Σκοπὸς δ' ἀκριβῶς τῆς ἀνὰ χεῖρας πραγματείας εἶναι ἡ διεξερεύνησις τοῦ σκοτεινοῦ τούτου σημείου πληρέστερον μάλιστα ἢ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ *Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας* (σελ. 577 - 586).[1]

Ferrini (ἐν Archivio Giuridico, τόμ. XXXIII, 1884, σελ. 420 - 423), οἱ J. Bollig u. P. Lagarde ἐν τῇ κατὰ τὸ 1881 ἐν Γοττίγγῃ γενομένῃ ἐκδόσει τῶν ἔργων Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος, μετέπειτα ἐπισκόπου Εὐχαϊτῶν, ἐκ τοῦ καλάμου τοῦ ὁποίου ἀπέρρευσε τὸ ἐν λόγῳ νομοθέτημα (βλ. ἀρ. 187), καὶ ὁ ἀείμνηστος Ι. Α. Βαλαωρίτης (βλ. *Ἰωάννης ὁ Νομοφύλαξ καὶ ἡ περὶ ἐπανιδρύσεως τῆς ἐν Κωνσταντινούπόλει νομικῆς σχολῆς Νεαρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου·* ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἐφημερίδος τῆς ἑλληνικῆς καὶ γαλλικῆς νομολογίας. Ἀθῆναι, 1886). Συμβουλεύομεν ἐπίσης ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης σημειώσεως: W. Fisher, Johannes Xiphilinus (ἰδίᾳ σελ. 15 κέξ.)· Monnier et Platon, La «Meditatio de nudis pactis» (Παρ. 1915)· Μ. Γεδεών, *Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας* (Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, τόμ. Γ', σελ. 81 κέξ.)· Κ. Σάθα, Πρόλογον Δ' τόμου Μεσαιωνικῆς Βιβλιοθήκης· Hergenrœther, Photius (τόμ. Α', σελ. 322 κέξ.)· A. Rambaud, Michel Psellos, philosophe et homme d'état (Revue Historique, Ἀπρίλιος 1877· ἀνεδημοσιεύθη ἐν Études sur l'hist. byzantine σελ. 110 - 171)· καὶ τὴν ἐν ἔτει 1892 δημοσιευθεῖσαν γερμανιστὶ μονογραφίαν τοῦ Rhodius (Beiträge zur Lebensgeschichte und zu den Briefen des Pselos). – Οὐχ ἧττον χρήσιμοι πληροφορίαι εὕρηνται ἐν τῇ *Ἱστορίᾳ τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας* τοῦ Κρουμβάχερ, τῷ *Βυζαντινῷ* Πολιτισμῷ τοῦ Χέσσελιγκ, ταῖς γενικαῖς ἱστορίαις Παπαρρηγοπούλου, Λάμπρου κἄ. καὶ τοῖς συγγράμμασι τῶν Rambaud, Schlumberger (Γ' τόμῳ Ἐποποιίας), Χέρτζβεργ (τόμ. Γ'), Bury (τόμ. Γ') κτλ.

Περὶ τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν βλ. Schemmel, Die Hochschule von Athen (ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 494 κέξ.)· Sievers, Leben des Livanios (Βερ. 1868)· A. Bouché - Leclercq, L'Université d'Athènes sous les Empereurs (Revue de Paris, τεῦχος 15 Ἰουνίου 1909), G. Rauschen, Das griechisch - romischen Schulvesen zur Zeit des ausgehenden Heindentums (Βόννη, 1900)· τὰ ἔργα τῶν Allard (ἰδίᾳ τὸν α' τόμον) καὶ Geffcken περὶ τοῦ σπουδάσαντος ἐν Ἀθήναις Ἰουλιανοῦ, καὶ τὸ τοῦ Diehl περὶ τοῦ κλείσαντος τὰς σχολὰς Ἰουστινιανοῦ. Ἡμεῖς δὲν πραγματευόμεθα ἐνταῦθα περὶ τοῦ Πανεπιστημίου τούτου, πρῶτον διότι κατηργήθη πολὺ ἐνωρίς, δεύτερον δὲ διότι συνετηρεῖτο ἐκ τῶν διδάκτρων καὶ ἰδίᾳ ἐκ τῶν προσόδων δωρεῶν καὶ κληροδοτημάτων· οὕτω μόνον ἡ Πλατωνικὴ σχολὴ εἶχεν εἰσόδημα 3,000 χρυσῶν νομισμάτων καὶ 13,000 ἀργυρῶν· ἡ περιουσία αὕτη ἐδημεύθη τῷ 529 ὑπὸ τοῦ φίσκου.

[1]) Ἄξιον πολλῆς ἐρεύνης θὰ ἦτο καὶ τὸ ἑξῆς σημεῖον: κατὰ πόσον ἐπέδρασαν τὰ Βυζαντινὰ πανεπιστήμια ἐπὶ τῶν τῆς δύσεως καὶ τῶν ἀραβικῶν. Τὸ πρῶτον ἐν τῇ δύσει εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ κράτους ὀφειλόμενον πανεπι-

Ἀνάγκη διακρίσεως μεταξὺ τῶν πρώτων πανεπιστημίων, τῶν ἄνευ μεγάλων διακοπῶν ἀπὸ Κωνσταντίνου μέχρι Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου λειτουργησάντων, καὶ τῶν μετέπειτα ἀνωτάτων σχολῶν, αἵτινες καὶ μικρότερον διδακτικὸν προσωπικὸν εἶχον καὶ βραχύτερον τὸν βίον, ἀλλ' αἵτινες μεῖζον ἐμφανίζουσι τὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν, καθ' ὃ σαφέστερον ἀντανακλῶσαι τὰς ἰδέας ἃς εἶχον οἱ Ἕλληνες τῶν μέσων χρόνων περὶ ἀνωτάτων διδακτηρίων. Οὕτω διαιρεῖται αὐτομάτως ἡ παροῦσα μελέτη εἰς δύο παραγράφους· προστίθεται δὲ καὶ τρίτη ἀφιερωμένη εἰδικῶς εἰς τὸ πανεπιστήμιον Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, περὶ οὗ εὐτυχῶς ἀφθονώτεραι καὶ ἀσφαλέστεραι εἰσὶν αἱ πληροφορίαι.

1ον) ***Τὰ πρῶτα πανεπιστήμια.*** – Τὸ ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἱδρυθὲν πανδιδακτήριον συνεπήγετο ἀναμφιβόλως οὐκ ὀλίγας δημοσίας δαπάνας· καθ' ὅσον τὸ διδάσκον προσωπικὸν ἦτο πολυμελές, ἀπαρτιζόμενον ἐξ 20 περίπου καθηγητῶν.[1]

Ἔτι πολυμελέστερον, πρὸς δὲ καὶ γνωστότερον καθ' ὃ καὶ πρὸ τοῦ διατάγματος τοῦ 529 διατρανῶσαν τὴν πνευματικὴν νίκην τῆς νέας Ρώμης ἔναντι τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι τὸ ἱδρυθὲν ὑπὸ Θεοδοσίου τῷ 425. Ἐν τούτῳ ἐδίδασκον 31 καθηγηταί,[2] ὁ δὲ ὑψηλὸς βαθμὸς ὃν οὗτοι κατεῖχον ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱεραρχίᾳ ἐμφαίνει ἀναμφισβητήτως τὴν ὕπαρξιν μεγάλου μισθοῦ.[3]

στήμιον εἶναι τὸ τῆς Νεαπόλεως, ἱδρυθὲν τῷ 1224 ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ Β'. Τὰ προϋπάρχοντα πανεπιστήμια τῶν Παρισίων καὶ τῆς Βολωνίας φαίνονται ἱδρύματα ἰδιωτικῶν σωματείων. Τοὐναντίον οἱ μουσουλμάνοι ἡγεμόνες ἐνωρὶς καὶ πολλάκις ἵδρυσαν ἀνώτατα διδακτήρια, δι' ὃ καὶ ἑκάστη Ἰσλαμικὴ μεγαλόπολις, ὡς ἡ Βαγδάτη, ἡ Δαμασκός, τὸ Κάϊρον, ἡ Κόρδοβα, εἶχον ἓν ἢ καὶ πλείονα πανεπιστήμια βλ. Hans Wilda, *Zur sicilischen Gesetzgebung Steuer und Finanzverwaltung unter Kaiser Friedrich II* (Χάλλη, 1889, σελ. 4). Ὁ Βίλδα παραπέμπει εἰς τοὺς Winkelman, *Ueber die ersten Staatsuniversitäten* (Χειδελβέργη, Programm 1880) καὶ G. Diercks, *Die Araber in Mittelalter* (Λιψία, 1882).

[1]) Πέντε ῥήτορες καὶ δέκα γραμματικοὶ ἐδίδασκον πρὸς τῇ λατινικῇ διδασκαλίᾳ καὶ τὴν Ἑλληνικὴν προπαιδείαν, ὑπῆρχον δὲ πρὸς τούτοις καθηγηταὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς νομικῆς (βλ. Χέρτζβεργ - Καρολίδην, Γ' 331, ἔνθα καὶ πηγαί).

[2]) Οὗτοι κατενέμοντο ὡς ἑξῆς: δεκατρεῖς καθηγηταὶ (3 ῥήτορες καὶ 10 γραμματικοὶ) τῆς λατινικῆς γλώσσης, δεκαπέντε (5 ῥήτορες καὶ 10 γραμματικοὶ) τῆς ἑλληνικῆς, εἷς καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ δύο τῆς νομικῆς (βλ. Θεοδ. Κώδ. XIV, 9, 3· πρβλ. Ἰουστ. Κώδ. XI, 18, 1).

[3]) Ἡ constitutio VI, 21, 1 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου ἀκριβῶς ὅπως

῾Ο Laborde πραγματευόμενος ἐν πλάτει περὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς διδασκαλίας τῆς νομικῆς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ[1] δέχεται ὅτι ὑφίστατο εἰσέτι τῷ 533 τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Θεοδοσίου, φρονεῖ δ' ὅτι ἐκ τῶν ὀκτὼ antecessores οὓς ἀναφέρει ὀνομαστὶ ἡ περίφημος διάταξις Omnem reipublicæ, οἱ τέσσαρες ἐδίδασκον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ οἱ ἄλλοι ἐν Βηρυτῷ.

Ἐκ τοῦ ὅτι ὅμως ἐδιπλασιάσθη ὁ ἀριθμὸς τῶν καθηγητῶν τῆς νομικῆς δὲν ἕπεται ὅτι ηὐξήθη καὶ ὁ τῶν λοιπῶν διδασκάλων. Οἱ χρόνοι ἐκεῖνοι ἦσαν κατ' ἐξοχὴν χρόνοι νομικῆς ἀκμῆς καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς πιθανῶς ἠθέλησε νὰ μὴ ὑπολείπηται ἡ συμπληροῦσα τὸ νομοθετικὸν αὐτοῦ ἔργον σχολὴ τῶν λοιπῶν ἀπὸ ἀπόψεως ἀριθμοῦ διδασκάλων, ὅπως ἐμερίμνησε καὶ ἵνα οἱ διδάσκαλοι οὗτοι μὴ ὑστερῶσι τῶν λοιπῶν ἀπὸ ἀπόψεως ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν ἐκτάκτων ὑποχρεώσεων.[2]

Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέτρον ἀπετέλει *πρόσθετον ἂν καὶ ἔμμεσον θυσίαν τοῦ δημοσίου,* ἣν θὰ ἔπρεπέ τις νὰ προσθέσῃ εἰς τὴν ἄμεσον διὰ νὰ ὑπολογίσῃ τὰς χάριν τοῦ πανεπιστημίου δαπάνας.

Ποία δ' ὅμως ἦτο ἡ ἄμεσος αὐτὴ δαπάνη καὶ δὴ ἡ μισθοδοσία τῶν καθηγητῶν, οὐδαμοῦ λέγεται. Ἀναμφίβολον μόνον ὅτι μισθοὶ καθηγητῶν ὑφίσταντο, καθ' ὅσον ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐγκατελείφθῃ ἡ παλαιὰ παράδοσις ἐν στιγμαῖς «κρατοποιήσεως»,[3] ὅπως θὰ ἐλέγομεν σήμερον, τῆς ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως.

Τοὐναντίον ἀμφισβητεῖται ἂν τὸ ἐν τῷ «τετραδισίῳ» ἢ «ὀκταγώνῳ» λειτουργοῦν πανεπιστήμιον[4] ἦτο δημόσιον ἵδρυμα.

ἐξαρθῇ τὸ ἀξίωμα τοῦ καθηγητοῦ. ῾Ο αὐτοκράτωρ ἀπένειμε τὸ ἀξίωμα κόμιτος πρώτης τάξεως εἰς ἓξ καθηγητὰς ἐν οἷς καὶ ὁ νομοδιδάσκαλος Λεόντιος· ἐθέσπισε δὲ ὅτι τὸ αὐτὸ ἀξίωμα ἀπενέμετο καὶ εἰς πάντας τοὺς καθηγητὰς μετ' εἰκοσαετῆ ἐνδελεχῆ διδασκαλίαν (observatione jugi ac sedulo docendi labore).

Ἤδη λέγω ἐν τῷ κειμένῳ ὅτι τἀπονεμόμενα ἀξιώματα ἐμφαίνουσι τὴν ὕπαρξιν μεγάλου μισθοῦ, καθ' ὅσον πρόκειται περὶ ἀνωτέρου βαθμοῦ ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱεραρχίᾳ. ῾Ο Laborde (σελ. 44) παρατηρεῖ ὅτι «la comitiva leur donnait le droit de jouir de la dignité vicariale». ῾Ο δὲ Χέρτσβεργ (Γ', 606) μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «ὁ τίτλος οὗτος ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ Γερμανικῇ ἱεραρχίᾳ πρὸς τὸ ἀξίωμα μυστικοσυμβούλου μετὰ τῆς προσωνυμίας: ἐξοχώτατος».

[1]) Κεφάλ. Α', μέρ. γ'.

[2]) Κατὰ τὸν Θεοδοσιανὸν Κώδικα (XIII, 3, 1) τὰ προνόμια ἐχορηγοῦντο μόνον εἰς τοὺς «medicos, grammaticos et professores alium litterarum»· εἰς τούτους ὁ Ἰουστινιάνειος Κῶδιξ (X, 53, 6) προσθέτει τοὺς «doctores legum», (πρβλ. Laborde σελ. 85-86).

[3]) Περὶ τῆς «κρατοποιήσεως» ἢ ὀρθότερον κρατικοποιήσεως ταύτης καὶ τῶν λόγων αὐτῆς βλ. Laborde κεφ. Α', τμῆμα γ'.

[4]) Περὶ τούτου βλ. Du Cange, Glossarium ἐν λέξει «Οἰκουμενικὸς Διδά-

Τοῦτο ἀπαρτιζόμενον ἐκ δεκατριῶν ἢ δεκαὲξ καθηγητῶν[1] καὶ ἔχον ὡς προϊστάμενον τὸν «οἰκουμενικὸν διδάσκαλον» δὲν ἦτο πολὺ κατώτερον, ἀπὸ ἀπόψεως προσωπικοῦ, τοῦ παλαιοῦ πανεπιστημίου. Ἂν δέ, ὡς πιστεύει ὁ Du Cange, οἱ καθηγηταὶ οὗτοι ἐπληρώνοντο ὑπὸ τοῦ δημοσίου, θὰ ὑπέθετεν ἀξιόλογον δημοσίαν δαπάνην. Νῦν δ' ὅμως ὑποστηρίζεται ὑπὸ πολλῶν ἡ γνώμη ὅτι τὰ μοναχικὰ τάγματα οὐ μόνον παρεῖχον τοὺς καθηγητὰς – τοῦθ' ὅπερ μνημονεύεται ῥητῶς[2] – ἀλλὰ καὶ ἐκάλυπτον τὰς δαπάνας, τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ κράτους ἐκδηλουμένης τυχὸν δι' ἐπιχορηγήσεων ἃς ἴσως ἔδιδον τινὲς τῶν αὐτοκρατόρων.

Ἐν τῇ ἀσαφείᾳ τῶν πηγῶν ἀδύνατον ν' ἀποφανθῶμεν περὶ τούτου.[3] Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ μετὰ τὸ πέρας τῆς εἰκονομαχίας ὑπὸ τοῦ φιλομούσου ἀδελφοῦ τῆς Θεοδώρας καίσαρος Βάρδα ἀνασυσταθὲν ἀνώτατον πανδιδακτήριον ἦτο κρατικὸν ἵδρυμα οὗ αἱ δαπάναι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τοῦ δημοσίου, μνημονευομένου μάλιστα ῥητῶς ὅτι οἱ διδάσκοντες ἠμείβοντο «δαψιλῶς». Τίς δ' ὅμως ὁ ἀκριβὴς μισθὸς ὡς συνήθως ἄγνωστον[4] καὶ κατ' ἀκολουθίαν πᾶς ὑπολογισμὸς τῆς δαπάνης ἀδύνατος.

σκαλος» καὶ Constantinopolis Christiana βιβλ. Β', κεφ. 9, σελ. 151· Marin, Les moines de Constantinople σελ. 394 - 5· Laborde σελ. 136 - 8.

[1]) Ληπτέον ὄντως ὑπ' ὄψει ὅτι, ἂν τὸ Θεοδοσιανὸν πανεπιστήμιον ἠρίθμει 31 καθηγητάς, οἱ 13 ἐξ αὐτῶν, καθηγηταὶ ὄντες τῆς λατινικῆς γραμματολογίας καὶ ῥητορικῆς, ἦτο φυσικὸν νὰ ἐκλείψωσι ταχέως, τῆς αὐτοκρατορίας λαβούσης καθαρῶς ἑλληνικὸν χαρακτῆρα.

[2]) Ἰδοὺ τὸ σχετικὸν χωρίον, πολὺ μεταγενέστερον ἀληθῶς διότι εὕρηται ἐν τῷ *Περὶ Κτισμάτων Κωνσταντινουπόλεως* (σελ. 83) τοῦ Κωδινοῦ: «Κατὰ διαδοχὰς οἱ τοιοῦτοι διδάσκαλοι διήρκεσαν ἔτη υιδ' (414) μέχρι τοῦ δεκάτου χρόνου Λέοντος τοῦ Συρογενοῦς. Οὗτος γὰρ παρατραπεὶς τῆς θείας χάριτος καὶ γυμνωθεὶς τοῦ θεοῦ, διὰ τὸ μὴ συγκοινωνεῖν τοὺς τοιούτους διδασκάλους τῇ παρανομίᾳ αὐτοῦ πλησθεὶς ὀργῆς, κατέκαυσεν αὐτοὺς ἅμα τοῖς οἰκήμασι, δεκαὲξ ὄντας, *σχήματι μοναχούς*».

[3]) Πολὺ θὰ ἐπέδρα ἐπὶ τῆς διδομένης λύσεως ἡ χρονολογία τῆς ἱδρύσεως τοῦ πανεπιστημίου. Ὁ Κωδινὸς (ἔνθ' ἀνωτ.) λέγει ὅτι κατηργήθη τὸ δέκατον ἔτος τῆς βασιλείας Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου καὶ ὅτι «διήρκεσεν ἔτη υιδ'». Ἂν τὸ πρᾶγμα ἔχει οὕτω, τὸ διαβιῶσαν 414 ἔτη πανεπιστήμιον ἱδρύθη τῷ 587, δηλαδὴ ἐπὶ Μαυρικίου, καὶ πιθανὸν νὰ εἶχε καθαρῶς ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα. Ἂν ὅμως τὸ «τετραδίσιον» εἶναι, ὡς ἐπίστευσαν ἄλλοι, συνέχεια τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναμορφωθέντος πανεπιστημίου, τότε δύσκολον εἶναι νὰ ἔχασε τὸν δημόσιον αὐτοῦ χαρακτῆρα.

[4]) Τοὐναντίον γνωρίζομεν ὅτι ἐν τῇ σχολῇ τῆς Μαγναύρας ἐδιδάσκοντο, ἐκτὸς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς φιλολογίας, ἡ γεωμετρία καὶ ἡ ἀστρονομία. Ἄρχων τοῦ πανεπιστημίου ἦτο ὁ Λέων, καθηγηταὶ δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Θεόδω-

2ον) ***Τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ ἡ μόρφωσις τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων.*** – Ἡ σχολὴ τῆς Μαγναύρας φαίνεται ὑπάρξασα βραχύβιος· τοὐλάχιστον αἱ πηγαὶ μνημονεύουσαι τὰς ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου προσπαθείας πρὸς ἀναμόρφωσιν τῆς ἀνωτέρας ἐκπαιδεύσεως, φέρουσι ταύτην ὡς τελείως ἀπὸ χρόνου μακροῦ παραμεληθεῖσαν.

Οὕτως ὁ Κεδρηνὸς (ΙΙ, 326) γράφει: «(Κωνσταντῖνος) τὰς ἐπιστήμας ἀριθμητικήν, μουσικήν, ἀστρονομίαν, γεωμετρίαν, στερεομετρίαν καὶ τὴν ἐν πάσαις ἔποχον φιλοσοφίαν, ἐκ μακροῦ χρόνου ἀμελείᾳ καὶ ἀμαθίᾳ τῶν κρατούντων ἀπολωλυίας, οἰκείᾳ σπουδῇ ἀνεκτήσατο, τοὺς ἐφ' ἑκάστῃ τούτων ἀρίστους τε καὶ δοκίμους ἀναζητήσας καὶ εὑρὼν καὶ διδασκάλους ἐπιστήσας, καὶ τοὺς σπουδαίους ἀποδεχόμενός τε καὶ συγκροτῶν. Διὸ καὶ τὴν ἀλογίαν ἀπελάσας οὐκ ἐν μακρῷ τῷ χρόνῳ ἐπὶ τὸ λογικώτερον μετερρύθμισε τὸ πολίτευμα. Ἐπεμελήθη δὲ καὶ τῶν βαναύσων καὶ χειρωνάκτων τεχνῶν, καὶ εἰς ἐπίδοσιν μεγάλην καὶ ταύτας ἀνήνεγκεν».

Ὁ συνεχιστὴς τοῦ Θεοφάνους (σελ. 446) ἐπιβεβαιοῖ τοὺς λόγους τοῦ Κεδρηνοῦ, συμπληροῖ δὲ τούτους δίδων πληροφορίας οὐ μόνον περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν διδασκάλων,[1] ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς Σχολῆς, γράφων: «Καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν καὶ σπουδὴν εἰς τοὺς φοιτητὰς ὁ αὐτοκράτωρ ἐποιεῖτο, ὁμοδιαίτους καὶ ὁμοτραπέζους τούτους καθ' ἑκάστην ποιῶν καὶ ἀργύρια παρέχων καὶ ὁμιλίας μετ' αὐτῶν προσηνεῖς ποιούμενος. Καὶ οὐ πολὺς χρόνος διελθών, τὰς μεγάλας ἐπιστήμας καὶ τέχνας τῇ θωπείᾳ καὶ συνέσει τοῦ αὐτοκράτορος κατωρθώσαντο καὶ κριτὰς καὶ ἀντιγραφεῖς καὶ μητρο-

---

ρος τῆς γεωμετρίας, Θεοδήγιος τῆς ἀστρονομίας, καὶ Κομητᾶς «τῆς τὰς φωνὰς ἑλληνιζούσης γραμματικῆς». Πρβλ. ἐν γένει μὲν Συνεχιστὴν Θεοφάνους, σελ. 18· εἰδικῶς δὲ περὶ Λέοντος J. L. Heiberg, Der byz. mathematiker Leo, ἐν Bibliotheca Mathematica, A, 2, σελ. 34 κἑξ. (1887).

[1]) «Πολλῶν δὲ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἡμῶν καλῶν καὶ ἀξιεπαινέτων γνώσεις καὶ λογικαὶ τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι, τούτων οὐκ οἶδ' ὅπως ἀμεληθέντων καὶ παροραθέντων τί σοφίζεται ὁ φιλοσοφώτατος ἐκεῖνος νοῦς; ἐπεί γαρ ἠπίστατο πρᾶξιν καὶ θεωρίαν πρὸς θεοῦ ἡμᾶς οἰκοῦντα, καὶ τὴν μὲν πρᾶξιν πολιτικοῖς προσαρμόζουσαν πράγμασιν, τὴν θεωρίαν δὲ τοῖς λογικοῖς, ἀλλήλοις δι' ἀμφοτέρων βοηθεῖ, τὸ μὲν πρακτικὸν διὰ ῥητορικῆς τέχνης ἀσκεῖσθαι παρασκευάζων, τὸ δὲ θεωρητικὸν διὰ φιλοσοφίας καὶ φυσικῆς τῶν ὄντων διαγνώσεως. Παιδευτὰς δὲ ἀρίστους προκέκρικεν· εἰς Κωνσταντῖνον πρωτοσπαθάριον τὸν τηνικαῦτα μυστικὸν τὸ τῶν φιλοσόφων παιδοτριβεῖον δέδωκεν, εἰς δὲ τὸ τῶν ῥητόρων Ἀλέξανδρον μητροπολίτην Νικαίας, εἰς δὲ τὸ τῆς γεωμετρίας Νικηφόρον Πατρίκιον, εἰς δὲ τὸ τῶν ἀστρονόμων Γρηγόριον ἀσηκρῆτιν».

πολίτας ἐξ αὐτῶν ἐκλεξάμενος τετίμηκεν, καὶ τὴν πολιτείαν Ῥωμαίων τῇ σοφίᾳ κατεκόσμησεν καὶ κατεπλούτισεν».

Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι πολυτιμότατον ἀπὸ ἀπόψεως δημοσίας οἰκονομίας καὶ διοικητικοῦ δικαίου. Ἐξ αὐτοῦ ὄντως καταφαίνεται α΄) ὅτι αἱ δαπάναι δὲν περιωρίζοντο εἰς τὴν μισθοδοσίαν τῶν καθηγητῶν, τοῦ αὐτοκράτορος τρέφοντος τοὺς φοιτητὰς καὶ δίδοντος εἰς αὐτοὺς καὶ χρηματικὰ ἐπιδόματα, β΄) ὅτι τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Πορφυρογεννήτου ἦτο πράγματι ἀνωτάτη σχολὴ δημοσίων ὑπαλλήλων, ἐξ ἧς ἐστρατολογοῦντο οἱ λειτουργοὶ πάντων τῶν ἀνωτάτων κλάδων τῆς διοικήσεως καὶ κριταὶ (δικαιοσύνη) καὶ ἀντιγραφεῖς (οἰκονομικὴ διοίκησις) καὶ μητροπολῖται ἀκόμη,[1] γ΄) ὅτι οἱ καθηγηταὶ ἦσαν μὲν ἄνδρες ἐξέχούσας κατέχοντες θέσεις ἐν τῇ πολιτικῇ ἱεραρχίᾳ,[2] ἀλλ᾽ ἦσαν ὀλίγοι (μόνον τέσσαρες).

Καὶ ἐκ μὲν τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων τὸ πρῶτον εἶναι ἐνδεικτικὸν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Πορφυρογεννήτου, διότι οἱ ἄλλοι αὐτοκράτορες φαίνονται περιοριζόμενοι εἰς τὴν παροχὴν δωρεὰν διδασκαλίας, τὰ δ᾽ ἄλλα δύο εἶναι μονιμώτερα χαρακτηριστικὰ τῶν Βυζαντινῶν πανεπιστημίων. Ἡ λειτουργία αὐτῶν πάντοτε ἀπέβλεπεν εἰς μόρφωσιν δημοσίων ὑπαλλήλων.[3] Τὸ προσωπικὸν αὐτῶν ἦτο πάντοτε σχετικῶς ὀλιγάριθμον· τοῦτο δ᾽ ἐξηγεῖται δοθέντος ὅτι κατὰ τὰς βυζαντινὰς ἀντιλήψεις, ἀντιλήψεις κρατησάσας μέχρι τέλους (μέχρι λ.χ. Μάρκου τοῦ Ἐφεσίου), τὸ σύνολον τῆς ἐπιστήμης ἦτο διδακτέον ὑφ᾽ ἑνὸς ἀνδρός.

Τὸ μόνον σημεῖον ἐφ᾽ οὗ ὁ Συνεχιστὴς δὲν συμπληροῖ τὸν Κεδρηνὸν εἶναι τὸ περὶ βιοτεχνικῶν σχολῶν. Ἀλλὰ καὶ ὅτι αὗται πιθανώτατα ἱδρύθησαν ἐπὶ Κωνσταντίνου φαίνεται ἐκ τῆς Νεαρᾶς τοῦ Μονομάχου, ὅστις ἄχθεται ὅτι δὲν ἐλαμβάνετο μέριμνα περὶ τῆς διδα-

---

[1]) Ὁ Ῥαμβὼ δ᾽ ὀρθῶς παρατηρεῖ (σελ. 70) ὅτι δὲν πρέπει ν᾽ ἀπορῶμεν ἐὰν εἰς σχολὴν εἰς πρακτικοὺς σκοποὺς ἀποβλέπουσαν ἐδιδάσκοντο κυρίως θεωρητικὰ μαθήματα καὶ ἑλληνικὰ γράμματα. «Dans l'empire grec les humanités semblaient indispensables et en même temps elles semblaient suffisantes pour faire des hommes d'État. Avec Menandre on croyait créer des ambassadeurs, avec Polyen des tacticiens». Τοῦτο εἶναι τόσον ἀληθές, ὥστε τὰ ἀπανθίσματα τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὡς τὸ «Περὶ Πρεσβειῶν», ἀπέβλεπον οὐχὶ τόσον εἰς τὴν διάσωσιν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅσον εἰς τὴν μόρφωσιν πρέσβεων, στρατηγῶν, διοικητῶν κτλ.

[2]) Εἷς ἦτο πρωτοσπαθάριος, εἷς μητροπολίτης Νικαίας, εἷς πατρίκιος.

[3]) Ὁ F. W. Bussel μάλιστα (τόμ. Β΄, σελ. 11 τῶν Essays on the constitutional history of the Roman Empire, Λονδῖνον 1910) θεωρεῖ ὅτι ἀπέβλεπον πολὺ μᾶλλον εἰς τοῦτο ἢ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν ἐπιστημῶν.

σκαλίας τῆς νομικῆς ἐν ᾧ ἐγένοντο δαπάναι ὑπὲρ τῶν *ἄλλων* ἐπιστημῶν καὶ ἐνίων ἔτι «τῶν βαναύσων τεχνῶν».[1]

Οἱ διάδοχοι τοῦ Πορφυρογεννήτου βασιλεῖς τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, οἱ τοσαῦτα πράξαντες, οὔτε διετήρησαν οὔτε ἐπανίδρυσαν τὸ πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πιθανῶς θεωροῦντες ὅτι τὰ γράμματα, καθ' ὃν τρόπον ἐδιδάσκοντο ἐν Βυζαντίῳ, ἥκιστα προῆγον τὸ στρατιωτικὸν πνεῦμα·[2] ἠρκοῦντο δ' ὡς πρὸς τὰ προσόντα τῶν ὑπαλλήλων εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ πιθανῶς ἔν τινι μέτρῳ θεωρητικὴν προπαιδείαν ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις.

Οὕτως ἀνακύπτει ζήτημα ὅπερ δὲν δυνάμεθα νὰ παρέλθωμεν: «Ἐλειτούργει μονίμως ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολὴ δημοσίων ὑπαλλήλων;»

Τινὲς δέχονται τοῦτο ὡς ἀναμφισβήτητον καὶ ὑπολαμβάνουσι μάλιστα ταύτην ὡς ἀνωτάτην σχολήν.[3] Ὁ Bury[4] φρονεῖ ὅτι ὑπὸ τὸν «πρωτονοτάριον» ἐλειτούργει σχολὴ «νοταρίων» ἐξ ἧς προήρχοντο οἱ πλεῖστοι τῶν εἰς τὰ δημοσιονομικὰ γραφεῖα «προσκεκολλημένων βασιλικῶν νοταρίων». Ὁ δὲ Ζερβὸς[5] ὅτι οἱ ἀσηκρῆται ἐφοίτων εἰς «έσο-

---

[1]) Ἐπαναλαμβάνεται δηλαδὴ σχεδὸν αὐτολεξεὶ ἡ φράσις τοῦ Κεδρηνοῦ περὶ «βαναύσων καὶ χειρωνάκτων τεχνῶν».

[2]) Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ λογίων καὶ στρατιωτικῶν εἶναι τὸ κυριαρχοῦν γεγονὸς κατὰ τὴν ἄδοξον περίοδον ἥτις ἐπεκτείνεται ἀπὸ τοῦ Βασιλείου Β' μέχρι τῶν Κομνηνῶν, τὰς δὲ ὀλεθρίας αὐτῆς συνεπείας ἀνέπτυξαν οἱ ἱστορικοὶ προεξάρχοντος τοῦ Παπαρρηγοπούλου (πρβλ. καὶ Ἀνδρεάδου σελ. 580, τὰ *περὶ βυζαντινοῦ μανδαρινάτου*).

Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πανεπιστημίου μέτρα τῶν Ἰσαύρων ἀποδίδονται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δοθῇ εἰς τὸ κράτος στρατιωτικὸς χαρακτήρ. Τοῦτο ὑποστηρίζει καὶ ὁ Gelzer ἐν τῇ περὶ θεμάτων γνωστῇ μελέτῃ του. Ἡ δ' εἰκασία αὕτη ἐνισχύεται ἐκ τῆς παρατηρήσεως ὅτι οἱ εἰκονομάχοι δὲν διέκειντο δυσμενῶς πρὸς τὸν πνευματικὸν βίον. Τοῦτο δεικνύει καὶ ἡ ὕπαρξις ἀνδρῶν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτῶν γεννηθέντων οἷος ὁ Φώτιος, ὡς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ πρῶτα περισωθέντα χειρόγραφα χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος. Ἐπίσης ἐπὶ τῆς εἰκονομαχίας, ἐν μέρει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Ἀράβων, ἀνεγεννήθησαν αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἰδίᾳ τὰ μαθηματικά. Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι ὁ Θεόφιλος περιεστοιχίζετο ὑπὸ διασήμων ἐπιστημόνων, ἰδίᾳ Ἰωάννου τοῦ Γραμματικοῦ, εἰς οὓς ἐνετείλατο νὰ διδάσκωσι δημοσίᾳ. (Πρβλ. καὶ τὴν περὶ Μαγναύρας σημ., βλ. καὶ Συνεχιστὴν Θεοφάνους, σελ. 185 - 192).

[3]) Τοῦτο πράττει ὁ Marrast ἐν Esquisses byzantines σελ. 28, *ἀλλ'* ἁπλῶς γενικεύει τὰ περὶ τῆς σχολῆς τοῦ Πορφυρογεννήτου ὑπὸ τοῦ Συνεχιστοῦ γραφόμενα.

[4]) Administration σελ. 98.

[5]) Ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 65.

les d'archivistes attachées aux chancelleries sous la surveillance de savants. Les jeunes gens qui désiraient y occuper des emplois dans l'administration y faisaient leur stage». Ἐπειδὴ ἐξ ἄλλου οἱ «ἀσηκρῆται» διέφερον τῶν «νοταρίων» μόνον καθ' ὅσον ἀπετέλουν ἐκλεκτοτέραν τάξιν»,[1] θὰ ἐπίστευέ τις ὅτι ὑπῆρχον εἰδικαὶ σχολαὶ δι' ἑκάστην κατηγορίαν ὑπαλλήλων. Ὁ Ζερβὸς παραπέμπει εἰς χωρίον τι τοῦ Λυδοῦ ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι οἱ προσληφθέντες ὡς δόκιμοι ἢ βοηθοὶ μετὰ τὸ πέρας τῆς «βοηθούρας» εἶχον ἀφορμὴν νὰ τύχωσιν ἀνωτέρας τινὸς μορφώσεως.[2]

Ἀλλ' ἐν τῇ λεπτομερεῖ περιγραφῇ ἣν δίδει ὁ Ψελλὸς περὶ τοῦ βίου τῶν «ἀσηκρητῶν» οὐδαμοῦ φαίνεται ἴχνος διδασκαλίας,[3] τοὐναντίον μάλιστα καθιστᾷ ταύτην ἀπίθανον ἡ χυδαιότης ἐνίων τῶν ἀσηκρητῶν, ἡ μεγάλη ἡλικία ἄλλων ὡς καὶ ἡ ἀξίωσις τούτων νὰ προάγωνται κατ' ἀρχαιότητα· ἐξ ἑτέρου δ' ἔργου τοῦ Ψελλοῦ, *τοῦ Ἐπιταφίου εἰς τὸν πατριάρχην Ἰωάννην τὸν Ξιφιλῖνον,*[4] φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε μὲν δοκιμασία, καὶ δοκιμασία σύμφωνος πρὸς τὸν «μανδαρινικὸν χαρακτῆρα» τῆς βυζαντινῆς γραφειοκρατίας,[5] διὰ τὴν εἴσο-

---

[1]) Bury σελ. 97.

[2]) Ἰδοὺ τὸ χωρίον τοῦ Λυδοῦ, *Περὶ Ἀρχῶν* III, 13: «τοσοῦτον ἦν τὸ πλῆθος τῶν πραττομένων, ὡς ὅλον τὸ ἔτος μὴ ἀρκεῖν τοὺς βοηθοῦντας πρὸς πλήρωσιν αὐτῶν, ὥστε μετὰ τὸ πέρας τῆς λεγομένης βοηθούρας ἔχειν χῶρον ἀπονενεμημένον αὐτοῖς ἐπὶ τῆς μέσης εἰσόδου τῆς πραιτωρίας αὐλῆς πρὸς τοῦ σκρινίου τῆς Εὐρώπης, ἐν ᾧ συντρέχοντες ἐπλήρουν τὰ ἐπὶ τῆς αὐτῶν λειτουργίας πραχθέντα. Καὶ αὐτοὶ μὲν οἱ ἄρτι τοῦ βοηθεῖν τοῖς τρέχουσι σκρινίοις πεπαυμένοι τούτοις ἐνησχολοῦντο, παραψυχὴν οὐ μικρὰν κερδῶν ἐκλεγόμενοι· οἱ δὲ πρὸ αὐτῶν καὶ ἤδη πρότερον σχολάζοντες ἐκεῖ συνέρρεον... μηδὲ τὸν τῆς ἀργίας καιρὸν ἔρημον λογικῶν ζητημάτων ἀπολαμβάνοντες, *τῶν ἐνδόξων ἐν διδασκάλοις λόγων συντρεχόντων ὡς αὐτοὺς καὶ περὶ τῶν ἀγνοουμένων συζητούντων».*

[3]) Βλ. τὴν ἀνεπίγραφον ιγ' ἐπιστολὴν τοῦ Ψελλοῦ ἐν Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ Σάθα, τόμ. Ε', σελ. 248-253.

Ἡ τύχη τῶν ἀσηκρητῶν δὲν φαίνεται πολὺ ἀξιοζήλωτος· ὁ Ψελλὸς κρίνει προκριτώτερον «τὸν τῆς γεέννης φλογμόν». Τοὺς συναδέλφους ἐχώριζον φοβεραὶ ζηλοτυπίαι. Ἕκαστος ἐπεζήτει τὰ πρωτεῖα· «ὁ μὲν τὴν περὶ τὸ γράφειν ὀξύτητα προβαλλόμενος, ὁ δὲ τὸ περὶ τὴν γνῶσιν ὑπερέχον προτεινόμενος... καὶ ὁ μὲν ῥώμην σώματος, ὁ δὲ εὐστροφίαν γλώσσης, ὁ δὲ τὸ βωμολοχικόν τε καὶ ἀγυραῖον, ὁ δὲ τὸ κατὰ χρόνον πρεσβύτερον, οὐκ εἰδὼς ὁ τάλας ὡς τὰ ἐν ὕλῃ θηρία πολὺ τῶν ἐκεῖσε μοναζόντων πρεσβύτερα καὶ οὐ διὰ ταῦτα καὶ τιμιώτερα» (σελ. 252). Ἐξ ἄλλου παρατηροῦνται πολλαὶ μηχανορραφίαι πρὸς ἀπόκτησιν τῆς εὐνοίας τοῦ πρώτου ἀσηκρήτου (βλ. σελ. 253).

[4]) Παρὰ Σάθᾳ τόμ. Δ'.

[5]) Ὁ Ψελλὸς (σελ 431) λέγει περὶ τῶν δοκιμασιῶν ἃς ὑπέστησαν αὐτὸς καὶ ὁ Ξιφιλῖνος: «Οὐκ ἀπονητί, οὐδ' ἄνευ δοκιμασίας καὶ κρίσεως, ἀλλὰ πολ-

δον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ, οὐχὶ ὅμως σχολὴ προπαρασκευάζουσα διὰ ταύτην.

Ἄλλως, ἂν ὑπῆρχον σοβαραὶ σχολαὶ ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος ἀποφασίσας νὰ ἐκλέγῃ τοὺς ἀνωτέρους ὑπαλλήλους κατ' ἀξίαν καὶ οὐχὶ «κατὰ γενεαλογίαν»,[1] δὲν θὰ ὥριζεν ὡς ἕνα τῶν κυριωτέρων σκοπῶν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐπανιδρυθείσης νομικῆς σχολῆς τὴν μόρφωσιν ἀνωτέρων δημοσίων ὑπαλλήλων, ὡς δηλοῖ ῥητῶς ἐν τῇ Νεαρᾷ αὐτοῦ.[2] Τὸ ὄνομα τοῦ Μονομάχου ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ βυζαντινὸν πανεπιστήμιον περὶ οὗ ἔχομεν σχετικῶς τὰς ἀφθονωτέρας πληροφορίας, δηλαδὴ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου ἱδρυθέν.

3ον) ***Τὸ πανεπιστήμιον Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου.*** – Τοῦτο ἀπετελέσθη ἐκ σχολῆς φιλοσοφικῆς γνωστῆς εἰς πάντα περὶ τὰ βυζαντινὰ ἀσχοληθέντα, εἰς ἣν προσετέθη μετὰ βραχὺ σχολὴ νομική, περὶ ἧς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῶν σπουδῶν των ἤκουσαν οἱ παρ' ἡμῖν φοιτηταὶ καὶ ἥτις εὐηργέτησε μεγάλως τὰς νομικὰς μελέτας ἐν Ἀνατολῇ, ἐπιδράσασα κατά τινας καὶ ἐπὶ τῆς σχολῆς τῆς Βολωνίας.[3]

Ἑκατέρα τῶν σχολῶν ἀπηρτίζετο ἐξ ἑνὸς μονίμου προϊσταμένου[4]

λάκις ἐξετασθεὶς καὶ βασανισθεὶς ἐπὶ παντὶ λόγῳ, ἐπὶ πολλαῖς κρίσεσιν, ἐπ' αὐτοσχεδίοις συγγράμμασι, καὶ οὕτω συμπιεσθεὶς πρὸς τὴν εἴσοδον, ὡς μόλις που τὸ πνεῦμα ἀνακαλέσασθαι».

1) Ἐν τῷ Ἐπιταφίῳ τοῦ Ξιφιλίνου ὁ Ψελλὸς γράφει: «Ἔδοξε τούτῳ τῷ βασιλεῖ μὴ κατὰ γενεαλογίαν τοὺς ἐν τέλει προϊέναι καὶ ὅσοι τῷ βήματι πλησιάζουσι, μὴ δ' ἀπὸ τῶν πρώτων μόνον γενῶν τὴν συγκλητικὴν πληροῦσθαι βουλὴν καὶ τὰ τῶν δημοσίων ἀρχεῖα καὶ ὅσα περὶ νόμους τε καὶ ψηφίσματα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἑτέρας μερίδος εἴ τινες δὴ καὶ ἀπὸ ταύτης εὐδόκιμοι πρὸς ταῦτα φανεῖεν καὶ τῶν ἄλλων καταλληλότεροι» (σ. 430).

2) Λέγει πρὸς τοὺς μέλλοντας μαθητὰς τῆς νομικῆς σχολῆς: «Δῆλον γὰρ ὡς τοὺς ὄνομα καὶ δόξαν λαμπρὰν ἐπὶ νομομαθείᾳ λαβόντας, καὶ ἡ βασιλεία ἡμῶν καὶ οἱ μεθ' ἡμᾶς ἀεὶ βασιλεύσοντες *προκρινοῦμεν τῶν ἄλλων ἐν ταῖς διανομαῖς τῶν ἀρχῶν*» (Νεαρά, 25).

3) Τοῦτο ὑποθέτει ὁ Zachariae (βλ. Geschichte σελ. IV-V καὶ εἰδικὴν μελέτην, Il diritto romano nella Bassa Italia e la scuola giuridicha di Bologna) ἀλλ' ἀποκρούει ὁ Siciliano-Villanueva (βλ. Diritto bizantino σελ. 189-90 ἔνθα καὶ βιβλιογραφία) καὶ ἄλλοι ἐν οἷς ὁ Patetta, La scuola giuridica di Constantinopoli del secolo XI e la scuola di Bologna (ἐν Studii giuridici dedicati a F. Schupfer, II, Τωρῖνον, 1898).

Περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς νομικῆς πρὸ τοῦ Μονομάχου δίδει νύξεις τινὰς τὸ Ἐπαρχικὸν Βιβλίον (§ 1) κανονίζον τὰ προσόντα τῶν μελλόντων *Ταβουλλαρίων* (συμβολαιογράφων). Τὰ χωρία ταῦτα ἐσχολίασεν ὁ Nicole ἐν τῇ προμνησθείσῃ παρεκβολῇ. Αἱ δαπάναι τῆς διδασκαλίας τῆς τε νομικῆς καὶ τῆς ἐγκυκλίου μορφώσεως δὲν ἐβάρυνον τὸ δημόσιον.

4) Οὗτος ἐκαλεῖτο ἐν μὲν τῇ πρώτῃ σχολῇ «ὕπατος» ἢ «ὑπέρτιμος τῶν φιλοσόφων», ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ «νομοφύλαξ».

– ὑπενθυμίζοντος μᾶλλον τοὺς ἀγγλοσάξονας masters ἢ presidents of the college ἢ τοὺς οἰκειοτέρους ἡμῖν κοσμήτορας: doyens – καὶ ἀριθμοῦ τινος ἄλλων καθηγητῶν «μαΐστρων» καλουμένων.[1]

Περὶ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Μονομάχου γνωρίζομεν:

Ὅτι τὸ κράτος διέθεσε χάριν αὐτοῦ πολυτελεῖς οἰκοδομάς[2] καὶ ὅτι κατέστησε πληρεστέραν τὴν διδασκαλίαν διὰ τῆς ὀργανώσεως βιβλιοθηκῶν.[3]

Ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐδιδάσκοντο δωρεάν.[4]

Τέλος γνωρίζομεν τὴν ἀμοιβὴν ἣν ἐλάμβανεν ὁ νομοφύλαξ. Λέγει ἡ Νεαρά: «*καὶ ῥόγαν ἀνὰ πᾶν ἔτος λήψεται ἐξ ἡμετέρων χειρῶν λί-*

---

[1]) Ὅτι ὑπῆρχον ἄλλοι καθηγηταὶ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ σχολῇ εἶναι ἀναμφισβήτητον, ἀφ' οὗ γνωρίζομεν τὰ ὀνόματα τῶν διδασκόντων τὴν γραμματικὴν καὶ ῥητορικὴν Νικήτα τοῦ Βυζαντίου καὶ Ἰωάννου τοῦ Μαυρόποδος. Ὁ Ζερβὸς μάλιστα πολλὰς παρέχων (ἐν σελ. 90 - 100) περὶ τῆς σχολῆς ταύτης πληροφορίας, δὲν ἀποκλείει τὴν ὕπαρξιν καὶ ἄλλων «θρόνων» (οὕτως ἐκαλοῦντο αἱ ἕδραι).

Ὡς πρὸς τὴν νομικὴν σχολὴν γεννῶνται ἀμφιβολίαι ἐκ τοῦ ὅτι ἡ νεαρὰ τοῦ Μονομάχου, ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἵδρυσιν αὐτῆς, μόνον περὶ νομοφύλακος φαίνεται ὁμιλοῦσα.

Ἐν τούτοις ἐν τέλει «ἐπεύχεται πᾶσιν ὑμῖν διδασκάλοις (εἰς τὸν πληθυντικὸν) καὶ μαθηταῖς» (§ 26, σελ. 32 ἐκδ. Βαλαωρίτου).

Ἐπίσης ὁ Ἀτταλειάτης ἐν τῷ *Νομικῷ Ποιήματι* (XLIV) πάλιν ὁμιλεῖ εἰς τὸν πληθυντικὸν «περὶ ἐξηγητῶν νόμων» (πρβλ. Fisher, ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 14, σημ. 2). Ὁ αὐτὸς Ἀτταλειάτης λέγει ὅτι ὁ Μονομάχος ἀνήγειρε «μουσεῖον τῆς νομοθετικῆς» (Ἱστορία σελ. 21)· ἡ δὲ λέξις «μουσεῖον» δὲν εὐαρμοστεῖ πρὸς τὴν ἔννοιαν μονομελοῦς σχολῆς.

Ὅτι ὑπῆρχον «μαΐστροι» παρὰ τὸν νομοφύλακα συμπεραίνεται ἐπίσης ἐκ τοῦ ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ «Τιπουκείτου» γράφει ὅτι ὁ Γαριδᾶς (νομοδιδάσκαλος ζήσας ἐπὶ Κωνσταντίνου Δούκα καὶ πιθανῶς συνεργάτης τοῦ Ξιφιλίνου ἐν τῇ νομικῇ σχολῇ· βλ. Laborde σελ. 202) ἦτο «μαΐστωρ του» (πρβλ. σελ. XXXIII τῆς ὑπὸ Ferrini καὶ Mercati προμνησθείσης μερικῆς ἐκδόσεως τοῦ Τιπουκείτου, Ρώμη 1914) καὶ ὡς «μαΐστωρα» ἄλλως χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν πολλὰ σχόλια τῶν Βασιλικῶν.

Ἀλλὰ ἐλλείψει τῶν κειμένων ἀρκεῖ ἡ παρατήρησις ὅτι ὁ νομοφύλαξ δὲν θὰ ἠδύνατο ἄνευ βοηθῶν νὰ εἶναι καθηγητής, διευθυντὴς τῆς σχολῆς καὶ τῆς βιβλιοθήκης, συνάμα δὲ καὶ νομικὸς σύμβουλος τυγχάνων ἡμερησίας ἀκροάσεως παρὰ τοῦ βασιλέως (πρβλ. κατωτέρω τὰ περὶ μισθοῦ τοῦ νομοφύλακος).

[2]) Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν ἀφιερώθη ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Πέτρου, εἰς δὲ τὴν νομικὴν «τὸ κάλλιστον σχεδὸν καὶ τερπνότατον οἴκημα τὸ καθιερωθὲν τῷ Ἁγίῳ Γεωργίῳ».

[3]) Βλ. Ἀνδρεάδην, σελ. 586.

[4]) «Ἀναργύρως δὲ πᾶσι καὶ ἀμισθὶ διαλέξῃ» (Νεαρὰ § 14).

τρας τέσσαρας καὶ βλαττίον καὶ βαΐον, σιτηρεσίων δὲ χάριν ἕξει τάδε καὶ τάδε.»[1]

Τὸ κείμενον τοῦτο εἶναι πολύτιμον, καθ' ὅσον ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν *Ἀνταπόδοσιν* τοῦ Λουϊπράνδου ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ὑπάλληλοι ἐκτὸς μισθοῦ εἰς χρῆμα διδομένου *ἐνιαυσίως* ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος[2] ἐλάμβανον σιτηρέσιον καὶ δῶρα πολύτιμα εἰς εἶδος.[3]

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ ποσὸν τοῦ σιτηρεσίου δυστυχῶς ἀγνοοῦμεν, καθ' ὅσον ὁ ἀντιγραφεὺς μὲ τὴν συνήθη παρ' ἀντιγραφεῦσι περιφρόνησιν πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς παρέλειψε τὸ ποσοστόν· τὸν πλοῦτον δ' ὅμως τῶν δώρων κρίνομεν ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν. Ταῦτα συνίσταντο εἰς *βλαττίον* καὶ *βαΐον*. Καὶ τί μέν ἐστι βλαττίον γνωρίζομεν καλῶς, διότι πολλὰ ἐπὶ τοῦ πράγματος ἐγράφησαν.[4] Ἡ λέξις παράγεται ἐκ τοῦ λατινικοῦ blatta, σημαίνει δὲ τὰ πορφυρᾶ ἐνδύματα. Ἡ ἀξία τῶν «βλαττίων» φαίνεται ἐκ πολλῶν χωρίων. Τὸ *Ἐπαρχικὸν Βιβλίον* Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἀπαγορεύει τὴν ἐξαγωγὴν αὐτῶν, χαρακτηρίζει δὲ βλαττία πρώτης ποιότητος ὡς «μεγαλόζηλα»· τρεῖς αἰῶνας βραδύτερον, τῷ 1175, ἡ πολιτεία τῆς Γενούας ὑπελόγιζε τὰ δύο μεταξωτὰ βλαττία ἅτινα ὁ αὐτοκράτωρ ὤφειλε κατὰ τὰς συνθήκας νὰ δίδῃ κατ' ἔτος τῇ κοινότητι Κωνσταντινουπόλεως εἰς 50 ὑπέρπυρα ἕκαστον.[5] Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως *βαΐον* ὑπάρχει διχογνωμία. Ἀλλ' εἴτε δεχθῇ τις τὴν

---

[1]) Νεαρὰ § 11.

[2]) Καὶ διὰ τοὺς ἀνωτέρους βαθμοὺς ἰδιοχείρως· πρβλ. τὸ «ἐξ ἡμετέρων χειρῶν» τῆς Νεαρᾶς, καὶ σχετικὸν χωρίον *Ἀνταποδόσεως* λέγον τὰς τακτὰς τρεῖς ἡμέρας καθ' ἃς ἐγίνετο ἡ διανομή.

[3]) Ἡ παραβολὴ τῶν δύο κειμένων τούτων βοηθεῖ καὶ εἰς τὴν μελέτην δύο ἄλλων ζητημάτων τοῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν δαπανῶν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ τοῦ τῆς στρατολογίας τῶν βυζαντινῶν ὑπαλλήλων. Βλ. δύο προσφάτους μελέτας ἡμῶν: Le montant du Budget de l'Empire byzantin (Παρίσιοι 1922, ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Revue des Études Grecques) καὶ La vente des charges est-elle d'origine byzantine? (Παρίσιοι 1921, ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Nouvelle Revue historique).

[4]) Βλ. ἐκ τῶν ἡμετέρων Κοραῆν, *Ἄτακτα* (Α', 185), Πασπάτην *(Βυζ. Μελέτας*, σελ. 160, σημ. 1· ἔνθα καὶ βιβλιογραφία) καὶ Γ. Σωτηρίου *(Ἡ Ἐξωτερικὴ περιβολὴ τῶν κληρικῶν κατὰ τοὺς κυρίως βυζαντινοὺς χρόνους*, ἄρθρον β', ἐν περιοδικῷ *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, Γ' μα', 31 Μαΐου 1919, σελ. 360, σημ. 4)· ἐκ δὲ τῶν ξένων βλ. Francisque Michel, Recherches sur le commerce, la fabrication et l'usage des étoffes de soie pendant le moyen-âge (2 τόμ. Παρίσιοι 1852-4, σελ. 7-14) καὶ Nicole, Le Livre du préfet (Γενεύη 1893, σελ. 92-96).

[5]) Βλ. Sauli, Della colonia dei Genovesi in Galata, Τωρῖνον 1831, τόμ. Β', σελ. 183.

ἐκδοχὴν ἣν δίδει αὐτῇ προκειμένου περὶ ἄλλου χωρίου ὁ κ. Γ. Σωτηρίου,[1] δηλαδὴ ὅτι πρόκειται περὶ ῥάβδου κεκοσμημένης διὰ πολυτίμων λίθων, εἴτε ὑπολάβῃ μετὰ τοῦ Βαλαωρίτου ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ποικίλων δώρων τῶν διδομένων ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἢ τοῦ πατριάρχου τὴν πρὸ τοῦ Πάσχα ἑβδομάδα τῶν Βαΐων,[2] πάντως ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι πρόκειται περὶ δωρεᾶς σχεδὸν ὅσον καὶ τῆς τοῦ βλαττίου ἀξιολόγου. Μανθάνομεν τέλος καὶ ὅτι ἡ *ῥόγα,* δηλαδὴ ὁ ἐνιαύσιος μι-

[1]) Ὁ Σωτηρίου (*Ἡ Ἁγία Σοφία,* σελ. 33 σημ. 2) περιγράφων τὴν ἑορτὴν τῆς στέψεως τῶν αὐτοκρατόρων λέγει· «Οἱ βασιλεῖς καθήμενοι ἐπὶ τοῦ θρόνου κρατοῦσιν ὁ μὲν αὐτοκράτωρ σταυρόν, ἡ δὲ βασίλισσα *βαΐον,* ἤτοι ῥάβδον ἀπὸ τῆς κορυφῆς καὶ κάτωθεν ὅσον σπιθαμιαῖον μῆκος μαργαριτάρια καὶ λιθάρια ἐμπεπηγμένα κυκλόθεν».

[2]) Ὁ Βαλαωρίτης παραπέμπει εἰς Du Cange ἐν λέξει *βαΐα,* καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Βαλσαμῶνος πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν κρίσεων «χάριν τῶν διδομένων ἐτησίως θυμιαμάτων κτλ.» ἐν ᾗ μάλιστα γίνεται μνεία περὶ τῆς διατάξεως τῆς Νεαρᾶς (παρὰ Ῥάλλῃ καὶ Ποτλῇ, τόμ. Δ', σελ. 524). Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἄξιον ἀναδημοσιεύσεως ἂν καὶ δὲν λύει τὸ ζήτημα, διότι, ὅτε ἔγραφεν ὁ Βαλσαμὼν (τέλος ιβ' ἑκατονταετηρίδος), ἡ συνήθεια τῆς διανομῆς «βαΐων» εἶχεν ἐκλείψῃ, ὁ δὲ σχολιαστὴς τοῦ νομοκάνονος γνωρίζει μὲν ὅτι τὰ βαΐα ἦσαν οὐχὶ ἄνευ σημασίας, ἀλλ' ἀγνοεῖ ὁποῖα ἀκριβῶς ἦσαν. Ὁπωσδήποτε ἐν σελ. 523 ὁ Βαλσαμὼν λέγει «τὴν ὑψηλοτάτην τῶν θείων αὐτοκρατόρων περιωπὴν καὶ τῶν πατριαρχῶν τὴν μεγαλειότητα μετὰ τῶν ἄλλων ἐσέμνυνον καὶ ἐτήσιοι ῥόγαι ποτὲ καὶ βαΐων φιλοτιμήματα». Ἀμέσως δὲ κατωτέρω προσθέτει: «Ἀλλὰ καὶ τοῦ βασιλέως κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου τὰ θεσπεσιώτατα διατάγματα τὰ τελεσφορήσαντα τὰ ὀφφίκια τοῦ ἐπὶ τῶν κρίσεων καὶ τοῦ νομοφύλακος καὶ διορίζόμενα τούτοις ἐτησίως μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν ἀποφέρεσθαι χάριν ῥόγας ἀνὰ χρυσίου τοσήνδε ποσότητα καὶ τὰ συνήθη βαΐα, οὐκ εἰσὶν ἐν τῷ οὐρανῷ οὐδὲ πέραν θαλάσσης, ἵνα τις εἴπῃ, τίς ταῦτα μετακομίσει μοι ..... Τῶν γοῦν βασιλέων καὶ τῶν πατριαρχῶν μεγαλυνομένων, ὡς εἴρηται, διὰ τῶν βαΐων καὶ τῶν ῥογῶν, ἔδει τέως τοὺς πατριάρχας τοὺς τὴν ἀρχαίαν μέχρι τοῦ νῦν συντηροῦντας συνήθειαν, καὶ χρυσίνους παραμετροῦντας τοῖς κληρικοῖς, διδόναι καὶ βαΐα, καθὼς προτετύπωται. Ἐπεὶ δ' οὐκ οἶδ' ὅπως οὐ φαίνεταί ποτε τοῦτο γινόμενον, ἀλλ' ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν κατηχήσεων ἀντὶ ῥογῶν καὶ βαΐων μόνα διδόασι τῷ λαῷ θυμιάματα, σκοπητέον πρὸ πάντων τὸ σημαινόμενον τῶν βαΐων, καὶ ζητητέον τὴν αἰτίαν, δι' ἣν θυμιάματα μὲν δίδονται κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κατηχήσεως, καὶ κατὰ τὴν μεγάλην τετράδα κηρία καὶ θυμιάματα, κηρία δὲ καὶ σταυροὶ κατὰ τῆς Βαϊοφόρου τὴν Κυριώνυμον. Οἷα μὲν οὖν ἦσαν τὰ βαΐα ἐκεῖνα, τὰ παρὰ βασιλέων διδόμενά ποτε καὶ πατριαρχῶν, τέως ἐγὼ ἀγνοῶ· οὔτε γὰρ ἀπὸ χειρὸς βασιλικῆς ἢ πατριαρχικῆς βαΐον ἡ χείρ μου μετὰ ῥόγας ἐδέξατο, καὶ ταῦτα πλουτιζομένη καθ' ἑκάστην σχεδὸν ὑπ' αὐτῶν, οὔτε τὴν τούτων ποιότητα παρ' ἑτέρων μεμάθηκα· κλάδους δὲ φοινίκων καὶ μυρσινῶν βλέπω τοὺς ἀνθρώπους κατέχοντας, καὶ τὴν Βαϊοφόρον δοξάζοντας» (σελ. 524).

σθός, ἀνήρχετο εἰς 4,320 δραχμὰς ἐσωτερικῆς ἀξίας. Κοσμήτωρ νομικῆς σχολῆς τυγχάνων α΄) διατροφῆς, β΄) πολυτίμων δώρων, γ΄) μισθοῦ ἰσοδυναμοῦντος πρὸς 22,000 τοὐλάχιστον προπολεμικὰς δραχμάς,[1] θὰ ἐθεωρεῖτο σήμερον ἁδρῶς ἀμειβόμενος.

Ἐκ τῶν ἀποδοχῶν δ' ὅμως τοῦ νομοφύλακος δὲν δύνανται νὰ ὑπολογισθῶσιν ἀσφαλῶς αἱ ὅλαι τοῦ πανεπιστημίου δαπάναι. Ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι καθηγηταὶ ἐμισθοδοτοῦντο εἶναι ἀναμφισβήτητον.[2] Ἀλλ' ἐκτὸς ἴσως τοῦ «ὑπάτου τῶν φιλοσόφων» ὅλως ἀπίθανον εἶναι νὰ ἐλάμβανον ὅσα ὁ νομοφύλαξ. Οὗτος, ἀνώτατος ἀξιωματοῦχος, εἶχεν οὐ μόνον βαρύτατα διδακτικὰ καθήκοντα,[3] ἀλλ' ἦτο ἐν ταὐτῷ καὶ διευθυντὴς τῆς σχολῆς καὶ τῆς βιβλιοθήκης πρὸς δὲ καὶ νομικὸς σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος,[4] παρ' ᾧ διὰ τοῦτο συνεχῶς ἐγίνετο δεκτός.[5] «Θέσις πλουσία εἰς εὐθύνας καὶ κοπιώδης»,[6] φυσικὸν νὰ ἠμείβετο ἁδρότερον τῆς τῶν συνήθων καθηγητῶν.

Ἐνδεχόμενον δ' ὅμως καὶ οὗτοι νὰ ἐμισθοδοτοῦντο «δαψιλῶς». Τοῦτο συμπεραίνω καὶ ἐκ τῆς ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Βάρδα παραδόσεως,[7] ἔτι δὲ μᾶλλον ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν καταλαβόντων τὰς ἕδρας τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς Νικήτα καὶ Μαυρόποδος.

Ἐν συνόψει δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ δαπάναι θὰ ἦσαν ἀξιό-

---

[1]) Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι 1 δραχμὴ τὸν ἑνδέκατον αἰῶνα ἴσχυεν ὅσον 5 ἀρχομένου τοῦ εἰκοστοῦ· πρβλ. Α. Μ. Ἀνδρεάδην *Περὶ τῆς κτητικῆς ἀξίας τῶν νομισμάτων παρὰ βυζαντινοῖς* (Ἀθῆναι, 1918).

[2]) Τοῦτο συμπεραίνεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ψελλός, καίπερ μὴ ἔχων ἰδιαιτέραν περιουσίαν, δὲν ἐλάμβανε δίδακτρα.

[3]) Οὕτως, ὤφειλε «πᾶσαν σπουδήν, πᾶσαν προθυμίαν εἰσενέγκαι περὶ τὸ σαφῶς ὅτι μάλιστα καὶ σὺν ἀκριβείᾳ πολλῇ τὴν τῶν νόμων διάνοιαν ἀναπτύσσειν τοῖς νέοις, τοῦτο μόνον ἔργον ποιούμενος διηνεκὲς καὶ ἀΐδιον καὶ *περὶ τοῦτο τὴν ὅλην ἀπαναλίσκων ζωήν,* νύκτωρ μὲν μελετῶν τὰ πρὸς τὴν ἑρμηνείαν συντείνοντα, ἑρμηνεύων δὲ μεθ' ἡμέραν καὶ καθ' ἑκάστην ἀόκνως τοῖς φοιτηταῖς ὁμιλῶν» (§ 13).

[4]) Βλ. Laborde σελ. 190.

[5]) «Ἐναριθμηθήσεται μὲν τοῖς μεγαλοδόξοις συγκλητικοῖς, ἕξει δὲ καὶ καθέδραν εὐθὺς μετὰ τὸν ἐπὶ τῶν κρίσεων (ἀντίστοιχον πρὸς σημερινὸν ὑπουργὸν τῆς δικαιοσύνης κατὰ Λάμπρον, Ε΄, 326· εἶδος ἀρχιδικαστοῦ κατὰ Βαλαωρίτην, σελ. 13, σημ. 1), ᾧ καὶ πρὸς τὸ ἡμέτερον κράτος συνεισελεύσεται, καθ' ἃς κἀκεῖνος ἡμέρας, καὶ τῆς ἡμετέρας ὁμιλίας καὶ ὄψεως ὡσαύτως ἀξιωθήσεται, ὡς κἀντεῦθεν ᾖ *προθυμότερος, τῷ τῆς τιμῆς ὑπερέχοντι διαφερόντως ἐναβρυνόμενος*» (§ 11).

[6]) «Vervantwortungsreiche und muhevolle Stellung» (Fisher, σελ. 14).

[7]) Βλ. ἀνωτ.

λογοι, χωρὶς νὰ δυνάμεθα ν' ἀκριβολογήσωμεν περὶ αὐτῶν.[1] Τοῦτο, προκειμένου περὶ ἱδρύματος περὶ οὗ σχετικῶς ἀφθονοῦσιν αἱ πληροφορίαι, εἶναι πρόσθετος ἀπόδειξις τῶν ἀνυπερβλήτων δυσχερειῶν ἃς παρουσιάζει ἡ μελέτη τῆς βυζαντινῆς δημοσίας οἰκονομίας.

---

[1]) Τοῦτο τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ δὲν γνωρίζομεν καὶ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας ποίων ἄλλων κλάδων ἐξετείνετο ἡ μέριμνα τῆς πολιτείας ἐπὶ Μονομάχου. Καὶ ὅτι ἡ ἵδρυσις τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς προηγήθη τῆς νομικῆς εἶναι γνωστόν, ἀλλὰ πρὸς τούτοις, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι ἐκπαιδευτικαὶ δαπάναι σχέσιν μάλιστα ἔχουσαι πρὸς τὴν βιοτεχνικὴν ἐκπαίδευσιν. Ἰδοὺ τί λέγει ἡ Νεαρὰ (§ 7): «Δεινὸν γὰρ τῷ ὄντι καὶ σχέτλιον ταῖς μὲν ἄλλαις ἐπιστήμαις καὶ τέχναις, ὅσαι τε λογικαί, *καὶ τῶν βαναύσων ἐνίαις*, καὶ χώρας ἰδίας καὶ καθηγεμόνας ἀποτετάχθαι, προεδρίας τε κεκληρῶσθαι καὶ σιτήσεις προσαφορίσθαι καὶ τί γὰρ οὐ προσεῖναι καλὸν εἰς παραμυθίαν τῶν μετιόντων, τὸ δὲ πάντων μὲν μαθημάτων ἀναγκαιότατον, πάντων δὲ σπουδασμάτων βιωφελέστατον (δηλ. ἡ νομική), καθάπερ ἀλλόφυλον τῆς πολιτείας ἀπεληλάσθαι».

Τ. Ε. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ

ΕΙΣ ΤΑΣ "ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΣ ΕΠΙΣΤΑΣΕΙΣ,,

Τὸ πρῶτον ἤδη ἐμφανιζόμενος ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς μετὰ τοῦ ἀξιοτίμου συναδέλφου κ. Θ. Βορέα ἐπιστημονικῆς συζητήσεως ἔχω ἀνάγκην νὰ ἐξηγήσω, ἐν ὀλίγαις λέξεσιν, εἰς τὸν ἀναγνώστην, τὴν ἀφορμὴν καὶ τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς.

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ «*συστήματός μου*»,[1] γενομένην ἐν ἔτει 1915, παρεκάλεσα τὸν ἀγαπητόν μοι ἐν τῇ νομικῇ Σχολῇ συνάδελφον κ. Δ. Παπούλιαν νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν Καθηγητὴν τῆς φιλοσοφίας κ. Θ. Βορέαν, μεθ' οὗ ἐγνώριζον ὅτι στενῶς συνδέεται, τὴν ἐπιθυμίαν μου ἵνα ἀκούσω τὴν γνώμην αὐτοῦ ὡς *εἰδικοῦ* ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως ἣν ποιοῦμαι ἐν τῷ βιβλίῳ μου – ἐγὼ ὁ μὴ εἰδικὸς – ἐπὶ τοῦ μεγάλου φιλοσοφικοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Καὶ ἡ εὐχή μου αὕτη εἰσηκούσθη διότι, μετὰ πάροδον διετίας, ὁ κ. Βορέας ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ 1917 διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «*φιλοσοφικαὶ ἐπιστάσεις*», ἐν ᾗ, ὅμως, πλὴν τοῦ ῥηθέντος φιλοσοφικοῦ προβλήματος, ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο δυνάμει τῆς εἰδικότητός του νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ ἄλλων τινῶν ζητημάτων καθαρῶς ποινολογικῶν.

Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸ κύριον ζήτημα, ἐφ' οὗ ηὐχήθην νὰ ἀκούσω τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἐπαινῶν τὴν προαίρεσίν μου ἵνα ἐξετάσω τοῦτο καὶ δὴ «*πρῶτος ἐν τοῖς Ἕλλησιν*», ὡς λέγει, καὶ εὑρίσκων ὅτι

---

[1]) Σύστημα τοῦ Ἑλληνικοῦ ποινικοῦ δικαίου. Τόμος Α΄.

ἐξετάζω τοῦτο «*κατὰ τὰς ἀξιώσεις τῆς ἐπιστήμης*» ἀνεῦρε μόνον ἀσαφείας τινὰς ἐν τῇ ἐρεύνῃ μου. Ἀφ' ἑτέρου ὁμολογῶν ὅτι ἐν τῇ χρήσει τῶν *φιλοσοφικῶν* καὶ *ψυχολογικῶν* ὅρων «*ἄψογος καθόλου εἰπεῖν*» εἶνε ἡ ἀνάπτυξίς μου ἐποιήσατο παρατηρήσεις τινὰς ἐπί τινων ἐκ τῶν ὅρων τούτων. Ὡς «*ἐκ παρέργου*» δέ, καθ' ἃ γράφει, προσέθηκε καὶ παρατηρήσεις τινὰς ἐπί τινων φιλοσοφικῶν ζητημάτων συνδεομένων πρὸς τὸ κύριον θέμα.

Τὰ ποινολογικὰ δὲ ζητήματα ἅτινα ὁ κ. Βορέας ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ περιλάβῃ ἐν ταῖς «*φιλοσοφικαῖς ἐπιστάσεσι*» εἶνε τὸ περὶ τοῦ δικαιολογικοῦ λόγου τῆς ποινῆς, καὶ τὸ περὶ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τῶν θεμάτων τούτων εὗρεν ὅτι «*μετ' ἀγαστῆς*» ἐξετάζω «*σαφηνείας*» οὐδαμῶς δ' ἀντικρούων τὴν παρ' ἐμοῦ ἀναπτυσσομένην θεωρίαν παρατηρεῖ μόνον ὅτι ἡ ποινὴ ἀναγκαῖον εἶνε νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὴν «*κατηρέμησιν τῆς διαταραχθείσης συνειδήσεως τοῦ δικαίου*». Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου, συμφωνῶν μετ' ἐμοῦ καὶ γνωματεύων ὅτι παρ' ἡμῖν «*οὐδὲ σκέψις δέον νὰ γένηται περὶ τῆς καταργήσεως τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου*», φρονεῖ, ἀφ' ἑτέρου, κατ' ἀρχήν, ὅτι «*μέλημα τῆς ἀνθρωπότητος δέον νὰ ᾖ ἡ κατάργησις αὐτῆς*» ὅπερ οὐδαμῶς ἀντιβαίνει καὶ εἰς τὴν παρ' ἐμοῦ ἀναπτυσσομένην θεωρίαν.[1]

Εἰς τὴν εὐμενῆ ταύτην περὶ τῆς ἐργασίας μου κριτικὴν τοῦ ἀξιοτίμου συναδέλφου – δι' ἣν καὶ εὐχαριστῶ αὐτὸν – ὤφειλον βεβαίως νὰ ἀπαντήσω ἵνα κατὰ πρῶτον μὲν ἐξηγήσω εἰς αὐτὸν τὰ μέρη αὐτῆς ἅτινα εὗρεν ἀσαφῆ, τόσῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἀποδιδομένη εἰς αὐτὰ ἀσάφεια προήρχετο ἐκ κακῆς ἑρμηνείας τῶν γνωμῶν μου, ἀφ' ἑτέρου δ' ἵνα ἀποκρούσω τὰς ἐπί τινων ἐπιστημονικῶν ὅρων παρατηρήσεις του ἃς δὲν εὗρον παντάπασιν ἀποδεκτάς. Καὶ τοῦτο ἔπραξα ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ συστήματός μου (1919) διὰ τῶν ὑποσημειώσεων ἃς προσέθηκα κάτωθι τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ κειμένου.[2]

Ἀλλὰ μετὰ διετίαν καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ὁ κ. Β. ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ παρελθόντος ἔτους τήν, περὶ ἧς ἤδη πρόκειται, «*δευτερολογίαν*» τῶν «*φιλοσοφικῶν ἐπιστάσεων*». Ἐν αὐτῇ, ὅμως, ἐγκαταλιπὼν πλέον τὴν εὐμενῆ στάσιν του προσέλαβε τὸ αὐστηρὸν ὕφος διδασκάλου πρὸς ἀπειθῆ μαθητήν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς λόγων του δι' ὧν δικαιολογεῖ τὴν *δευτερολογίαν* του. «*Ἐπειδὴ δὲ ὁ κ. Ἠ. παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν δὲν*

[1]) Ἴδε σύστημα Ἑλλην. ποιν. δικαίου σ. 508 καὶ ἑπέκ.

[2]) Ἴδε σ. 149, ὑποσ. 3 – σ. 153, ὑποσ. 1 – σ. 154, ὑποσ. 2 – σ. 160, ὑποσ. –3 σ. 163, ὑποσ. 1 – σ. 164, ὑποσ. 2 – σ. 165, ὑποσ. 2.

ἐπείσθη, ἐν δὲ τῇ β΄ ἐκδόσει τοῦ βιβλίου ***τινὰ μόνον τῶν ὑποδειχθέντων πλημμελημάτων ἐπηνόρθωσε*** καὶ ταῦτα οὐχὶ ἐπαρκῶς, εἰς ἄλλα δ᾽ ἀντεῖπεν, ***εἰ καὶ διώρθωσε κατὰ τὰς ἡμετέρας ὑποδείξεις,*** *ἄλλων δ᾽ ἐπειράθη νὰ ὑπερμαχήσῃ καὶ εἰς νέα τινὰ ὑπέπεσεν* ***ἀστοχήματα*** *ἐνομίσαμεν ἀναγκαῖον νὰ δευτερολογήσωμεν, ἵνα διὰ πλειόνων διασαφοῦντες τὰ ζητήματα πείσωμεν τὸν φίλον συνάδελφον, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ τελεία ἐπανόρθωσις τῶν περὶ ὧν ὁ* ***λόγος πλημμελημάτων.*** *Ποιούμεθα δὲ πάλιν τὴν ἐξέτασιν sine ira et studio, οὐδὲ δυσφοροῦμεν, ἐὰν ἐνιαχοῦ τῆς ἀπαντήσεως* ***οὐχὶ τὴν προσήκουσαν μετῆλθε γλῶσσαν*** *ὁ ἀξιότιμος συνάδελφος, ὅστις ῥητῶς ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἀποστέργει τὴν συζήτησιν τὴν ἐπιστημονικήν».*

Ἡ δευτέρα αὕτη αὐστηρὰ πλέον κριτικὴ μὲ θέτει καὶ πάλιν ἐν τῇ ἀνάγκῃ νὰ ἀπαντήσω, καὶ δὴ εὐρύτερον, τόσῳ μᾶλλον καθόσον ἐν ταῖς ὑποσημειώσεσι τοῦ βιβλίου μου ἐν μεγάλῃ βραχυλογίᾳ διεξῆλθον τὰς παρατηρήσεις τοῦ κ. Β. μὴ θέλων νὰ πληρώσω τὰς σελίδας βιβλίου προωρισμένου διὰ τὴν μελέτην τῶν νομικῶν μαθητῶν μου μὲ φιλοσοφικὰς συζητήσεις κατ᾽ οὐδὲν δυναμένας νὰ ὠφελήσωσιν ἀλλὰ καὶ τοὐναντίον δυναμένας νὰ συγχύσωσιν αὐτοὺς ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ προβλήματος ὅπερ προσεπάθησα νὰ καταστήσω καὶ φρονῶ ὅτι κατέστησα, ὅσον ἔνεστι, προσιτὸν εἰς αὐτούς.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐπιληφθῶ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης δὲν δύναμαι εἰμὴ νὰ ἐκφράσω τὴν καταλαβοῦσάν με ἔκπληξιν διὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ κ. Β. ὅτι «*ἐπηνώρθοσα* ἐν τῇ β΄ ἐκδόσει τινὰ τῶν ὑποδειχθέντων παρ᾽ αὐτοῦ *πλημμελημάτων,* καίτοι οὐχὶ ἐπαρκῶς, εἰς ἄλλα δ᾽ ἀντεῖπον εἰ *καὶ διώρθωσα* κατὰ τὰς ὑποδείξεις αὐτοῦ». Διότι οὐδὲν εὗρον τὸ ἐπανορθωτέον καὶ συνεπῶς οὐδὲν ἐπηνώρθοσα κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ ἐντίμου συναδέλφου, τοὐναντίον δ᾽ ἀντεῖπον εἰς πάσας τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐκ τῆς πρώτης ἀπαντήσεώς μου συνάγεται, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς κατωτέρω ὧδε γινομένης εἰδικωτέρας ἀναλύσεως μιᾶς ἑκάστης ἐκ τῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ. Καὶ εἰς τὴν *ἀπείθειάν μου* ταύτην ὀφείλεται ἡ χόλωσις αὐτοῦ, ἣν πειρᾶται μὲν ν᾽ ἀποκρύψῃ, ὑποσχόμενος ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του, ὅτι θὰ ποιήσηται τὴν ἐξέτασιν sine ira et studio, ἀλλ᾽ ἥτις εἶνε ὀφθαλμοφανὴς καὶ ἐκ τῆς κατηγορίας ἣν μοὶ ἀποδίδει ὅτι μετῆλθον ἐν τῇ ἀπαντήσει μου *οὐχὶ τὴν προσήκουσαν γλῶσσαν,* ἔτι δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς μετατροπῆς τῆς πρώτης εὐμενοῦς, ὡς εἴρηται, κριτικῆς εἰς συστηματικὴν ἐπίκρισιν τῆς ἐργασίας μου ἐν ᾗ αἱ ἁπλαῖ *ἀσάφειαι* μεταβάλλονται εἰς «***ἀστοχήματα***» καὶ «***πλημμελήματα***», ἀνακαλύπτονται δὲ καὶ νέα τοιαῦτα, ὡς καὶ πολλὰ «*ἀτοπήματα*» (σ. 8 δευτερολογ.) καὶ «*παράδοξα*» (σ. 6 καὶ σ. 14) καὶ τοσαύτη

ἀμάθεια ὥστε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων ὧν γίνεται μνεία νὰ γράφωνται ἐσφαλμένως (σ. 24).

I

Ἐκ τῶν κεφαλαίων τῆς «δευτερολογίας» τοῦ κ. Β. ὀφείλω βεβαίως, κατὰ πρῶτον λόγον, νὰ ἐξετάσω τὸ ἀφορῶν εἰς τὸ ζήτημα τῆς «*ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως*», καίτοι οὗτος κατέταξεν αὐτὸ τελευταῖον. Διότι τοῦτο εἶνε τὸ ζήτημα, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ εἶπον, ὅπερ ἐγέννησε τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην συζήτησιν καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐπεθύμησα νὰ ἔχω σαφῶς ἐκπεφρασμένην τὴν γνώμην τοῦ ***εἰδικοῦ*** καθηγητοῦ. Ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἐπέτυχον τοῦτο. Δι' ὃ καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἀπαντήσει μου[1] δὲν ἠδυνήθην νὰ συγκρατήσω τὸ παράπονον ὅτι ἐκ τῆς διατριβῆς τοῦ κ. Β. τῆς ἐπιγραφομένης «*φιλοσοφικαὶ ἐπιστάσεις*», ἐν ᾗ ὡς πρῶτον καὶ κύριον ἀντικείμενον φέρεται τὸ ζήτημα τοῦτο (ἴδε σ. 277 - 290, ἐπετηρ. 1917) «*δὲν ἐπορίσθημεν τὸ φῶς ὅπερ ἐδικαιούμεθα ν' ἀναμένωμεν ἐκ τῆς εἰδικότητος τοῦ γράψαντος*. Ἐν αὐτῇ παρατίθεται μὲν πλουσία συλλογὴ σχετικῶν τῷ θέματι χωρίων ἐξ ἀρχαίων συγγραφέων ἀποδεικνύουσα ζηλευτὴν ὄντως παρὰ τῷ γράψαντι ἀρχαιομάθειαν, *ἀλλ' οὐδεμία γίνεται ἐπιστημονικὴ ἀνάλυσις τοῦ προβλήματος, οὐδὲ διατυποῦται γνώμη τις περὶ αὐτοῦ*, καίτοι ἐν τῇ κριτικῇ τῆς ἡμετέρας γνώμης ἥτις καὶ μόνη ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον περιεχόμενον τῆς διατριβῆς, διαφαίνονται νύξεις τινὲς ἐμφαίνουσαι ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀποκλίνει πρὸς τὸ ἀντίθετον ἢ ἡμεῖς πόρισμα».

Καὶ τῳόντι πᾶς ὁ διεξερχόμενος τὸ περιεχόμενον τῆς διατριβῆς ταύτης θὰ εὕρῃ κατὰ πρῶτον μὲν σύντομον ἀφήγησιν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ θέματος, ἰδίᾳ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι (§ 2 καὶ 3) εἶτα δὲ σύντομον ἔκθεσιν τῶν παρ' ἐμοῦ λεγομένων (§ 4) καὶ τελευταῖον τὰς ἐπ' αὐτῶν παρατηρήσεις (§ 5). Ἐν πᾶσι δὲ τοῖς μέρεσι τούτοις θὰ εὕρῃ ἐγκατεσπαρμένα – πολλάκις ἄνευ λογικῆς συνοχῆς – πλεῖστα χωρία ἰδίως τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως καὶ τοῦ Πορφυρίου καὶ ἄλλων. Ἀλλ' οὐδαμοῦ θὰ ἀνεύρῃ ἔστω καὶ δι' ὀλίγων λέξεων ἐκτεθειμένην τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως. Δι' ὃ καὶ εἰς λίαν δυσχερῆ εὑρίσκεταί τις θέσιν νὰ ἀποφανθῇ ἂν δέον νὰ κατατάξῃ τοῦτον ἐν τοῖς ὀπαδοῖς τοῦ Determinismus ἢ ἐν τῷ ἀντι-

[1]) Σύστημα ἔκδ. β' σ. 149, ὑποσ. 3.

θέτῳ στρατοπέδῳ. Καὶ μόνον ἔκ τινων παρατηρήσεων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐμῆς γνώμης καὶ τῆς σφαλερᾶς ἑρμηνείας ἣν δίδει εἰς αὐτὴν – περὶ ὧν κατωτέρω γίνεται λόγος – συνήγαγον τὸ ἀμφίβολον συμπέρασμα ὅτι ἀποκλίνει πρὸς τὴν ἀντίθετον τῆς παρ' ἐμοῦ ὑποστηριζομένης θεωρίας.

'Αλλ' ἀτυχῶς καὶ ἐν τῇ «*δευτερολογίᾳ*» του, καίτοι προκληθεὶς παρ' ἐμοῦ, δὲν ἀπεφάσισε νὰ ἐξέλθῃ τῆς σώφρονος ἐπιφυλακτικότητος. 'Αληθῶς ἀρχόμενος τῆς σχετικῆς παραγράφου λέγει τὰ ἑξῆς (σ. 14): «*Καὶ ἤδη ἐρχόμεθα ἐπὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως* ***ἐν ᾧ πλεῖστον διαφερόμεθα πρὸς τὸν ἀξιότιμον συνάδελφον***». 'Εκ τῆς περικοπῆς δὲ ταύτης ἤλπισα ὅτι κατωτέρω θὰ εὕρω ἀναπτυσσομένην τὴν διαφωνίαν ἡμῶν καὶ συνεπῶς ἐκτιθεμένην τὴν ἀντίθετον γνώμην τοῦ συγγραφέως. 'Αλλ' ἡ ἐλπίς μου αὕτη ἀπεδείχθη ματαία. Διότι ἐν ταῖς ἐπακολουθούσαις εἰς τὸ ἀνωτέρω προοίμιον παρατηρήσεσί του ἰσχυρίζεται μὲν ὅτι ἐγὼ δὲν εὑρίσκομαι ἐν τῇ ἀληθείᾳ λέγων ὅτι «*ἀνετράπη τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως*» ἀλλὰ τὸν ἰσχυρισμόν του τοῦτον στηρίζει εἰς τοῦτο κυρίως – ὡς κατωτέρω εὐρύτερον ἀναπτύσσω – ὅτι «*ὑπάρχουσι καὶ σήμερον οἱ ὑπερασπίζοντες αὐτό*», οὐδαμῶς δ' ἐπιλαμβάνεται τῆς κατ' οὐσίαν ἐρεύνης τοῦ ζητήματος ἵνα ἐκ ταύτης συναγάγῃ τὸ πόρισμα ἂν τὸ δόγμα τοῦτο δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιστημονικῶς ἀνατετραμμένον ἢ οὔ. Οὕτως ὥστε ἡ γνώμη τοῦ καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐπὶ τοῦ μεγάλου τούτου φιλοσοφικοῦ προβλήματος ἐν ᾧ – «*πλεῖστον διαφέρεται πρὸς ἐμὲ*» – παραμένει καὶ πάλιν κεκρυμμένη καὶ μόνον δι' ὑποθέσεων καὶ εἰκασιῶν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἀμυδράν τινα ἰδέαν περὶ αὐτῆς.

Θὰ ἐξετάσω ἤδη τὰς ἐπὶ τῆς ἐμῆς γνώμης παρατηρήσεις του.

'Η πρώτη τούτων εἶνε ὅτι «*δὲν ἀνετράπη τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως*» ὡς ἰσχυρίζομαι ἐγώ. Τὸ *πλημμέλημά* μου δὲ τοῦτο στηρίζει ἐπὶ τῶν ἑξῆς λόγων: α') ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἔρις, ἀρξαμένη ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων, *ἐξακολουθεῖ*· β') ὅτι καὶ ἐγὼ αὐτὸς ὅστις «πειρῶμαι νὰ δείξω ὅτι ἀνετράπη τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας, καθόλου εἰπεῖν, ***κυμαίνομαι μεταξὺ μετριωτέρου τινὸς Determinismus καὶ μετριωτέρας ἐλευθερίας***»· καὶ γ') ὅτι τὸ λεγόμενον παρ' ἐμοῦ ὅτι οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν φιλοσόφων εἶνε ὑπὲρ τοῦ Determinismus δὲν ἀληθεύει διότι οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων ***ἀμφιταλαντεύονται*** (!) μεταξὺ τοῦ Determinismus καὶ τοῦ Indeterminismus».

Εἰς τοὺς λόγους τούτους ἀπαντῶ τὰ ἑξῆς: 'Εγὼ δὲν εἶπον ὅτι «*ἀνετράπη*» τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ὑφ' ἣν ἔννοιαν ἐννοεῖ τὴν ἀνατροπὴν αὐτοῦ ὁ κ. Β., ὅτι δηλ. ἔπαυσε πᾶσα ἐν τῇ φι-

λοσοφίᾳ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ ἀμφισβήτησις καὶ οὐδεὶς πλέον ὑπάρχει ὀπαδὸς αὐτοῦ. Τὴν λέξιν «ἀνατροπὴ» μετεχειρίσθην μόνον ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς ἐρεύνης μου[1] ἐν ᾧ παραθέτω καὶ ἐξετάζω τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν ὀπαδῶν τοῦ δόγματος τούτου ὅτι διὰ τῆς ἀνατροπῆς αὐτοῦ συνανατρέπεται καὶ πᾶσα δικαιολογικὴ τῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου βάσις. Εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην εἰσερχόμενος λέγω: «ἐξεταστέον ἤδη *τίνες αἱ ἐπὶ τοῦ ποινικοῦ καταλογισμοῦ συνέπειαι τῆς* ***ἀνατροπῆς*** *τοῦ δόγματος τούτου,* ὅπερ, ὡς εἴρηται, ἐθεωρήθη ὡς ἀποτελοῦν τὴν θεμελιώδη βάσιν αὐτοῦ.»

Τοὐναντίον ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἀναπτύξεώς μου τῷ περιλαμβάνοντι τὴν ἐπὶ τοῦ δόγματος τούτου κριτικὴν λέγω: «*ἀλλ' ἡ ἀλήθεια τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως ἀπὸ πολλοῦ χρόνου* ***ἤρξατο ἀμφισβητουμένη***» (σ. 142). Ἐν δὲ τῇ ὑποσημειώσει 2ᾳ τῆς αὐτῆς σελίδος λέγω: «*οὐχ' ἧττον ἡ ἐπὶ τὸ δόγμα τοῦτο πίστις δὲν ἐξέλιπεν εἰσέτι* καὶ ὁ ***μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων θεωριῶν ἀγὼν ἐξακολουθεῖ***». Εἰς ἄλλα δὲ σημεῖα τῆς ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἀναπτύξεώς μου ἀναφέρω τοὺς ἐν τῇ ποινικῇ ἐπιστήμῃ ὀπαδοὺς αὐτοῦ καὶ παραπέμπω εἰς τὰ συγγράμματα αὐτῶν (λ. χ. ἐν σ. 148, ὑποσ. 1). Πρὸς τί λοιπὸν ὁ κ. Β. νὰ ὑποβληθῇ εἰς τόσον κόπον ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι ἡ «*ἔρις ἐξακολουθεῖ*» ἀφοῦ τοῦτ' αὐτὸ εἶπον καὶ ἐγώ;!

Ἀλλ' ἂν οὐδέποτε ἠρνήθην ὅτι ὁ μεταξὺ τῶν δύο θεωριῶν ἀγὼν ἐξακολουθεῖ, ἀφ' ἑτέρου ἐκ τῆς μελέτης τοῦ προβλήματος ἠδυνήθην νὰ μορφώσω τὴν πεποίθησιν ὅτι τὸ δόγμα τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως εἶνε ***μία μεγάλη πλάνη*** ἀφ' ἧς δέον νὰ ἀπαλλαγῇ ὁριστικῶς ἡ ποινικὴ ἐπιστήμη. Εἰς τὸ συμπέρασμα δὲ τοῦτο κατέληξα οὐχὶ διὰ τῆς ἀριθμήσεως καὶ παρατάξεως τῶν κατὰ τοῦ δόγματος τούτου ἀποφανθέντων συγγραφέων ἀλλὰ διὰ τῆς ἐρεύνης καὶ ἀναπτύξεως – κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἐμοὶ – τῶν κατ' αὐτοῦ προβαλλομένων λόγων. Καὶ εἰς τοιαύτην συζήτησιν προεκάλεσα τὸν ἀξιότιμον συνάδελφον ὡς εἰδικόν. Ἵνα μάθω ἂν καὶ αὐτὸς συμμερίζεται τὴν γνώμην μου ὅτι τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως εἶνε μία ***πλάνη*** ὡς ἀδιστάκτως πιστεύω ἐγώ. Ἢ ἂν δὲν συμμερίζεται ταύτην ποίαν ἄλλην ἔχει γνώμην καὶ ἐκ τίνων στοιχείων ἐμόρφωσε ταύτην. Οὐχὶ διὰ νὰ μὲ διδάξῃ τὶ εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ τὶ ὁ Πλωτῖνος, καὶ τὶ Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεύς,[2]

---

[1]) Ἴδε σύστημα Ἑλλ. ποιν. δικαίου σ. 166.

[2]) Ἕνεκα τούτου δὲ καὶ μὲ κατηγορεῖ ὁ κ. Β. ὅτι «παραγνωρίζω τὰ τῶν Ἑλλήνων διδάγματα ἅτινα οἱ ἐπίγονοι καθῆκον ἔχουσι νὰ μνημονεύωσι ἵνα καὶ τιμῶσι καὶ γεραίρωσιν ὅ,τι Ἑλληνικόν!!» Ἀλλ' ὁμολογῶ ὅτι οὐδέποτε διενοή-

ἅτινα εὐχερῶς θὰ ἠδυνάμην νὰ μάθω ἐκ τῶν ἱστορικῶν ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἔργων ἅτινα δὲν ἐλλείπουσι.[1]

Ἀτυχῶς, ὅμως, ὁ κ. Β. οὐδ' ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του, οὐδ' ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του ἠθέλησε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμίαν μου. Διότι ἡ τοιαύτη κατ' οὐσίαν ἐξέτασις τοῦ ζητήματος παρουσιάζει ἀκάνθας, καθ' ἃ καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ, δυναμένας νὰ πληγώσωσι τὰς χεῖρας τοῦ ἐπιλαμβανομένου αὐτῆς ἅς, ὅμως, δὲν ἐφοβήθην ἐγώ. Ἀλλ' ἐξ ὅσων γράφει ἐξιστορῶν τὸν τελούμενον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ περὶ τοῦ ζητήματος ἀγῶνα (σ. 20 καὶ 21 δευτερολογ.)· καταφαίνεται ὅτι ὅλως ἀνακριβῆ καὶ συγκεχυμένην ἔχει περὶ αὐτοῦ ἰδέαν. Καὶ λυποῦμαι λέγων τοῦτο διὰ τὸν εἰδικὸν καθηγητήν, ἀλλ' ἂν παρέλειπον νὰ τὸ εἴπω ἔδει νὰ παραιτηθῶ καὶ πάσης ἀπαντήσεως, διότι ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἔγκειται ὁ πυρὴν τῆς διχοστασίας ἡμῶν.

Ἀναγκάζομαι νὰ παραθέσω ὁλόκληρον τὴν σχετικὴν περικοπὴν ἵνα καταδείξω κατόπιν τὰ ἐν αὐτῇ περιεχόμενα σφάλματα. «Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, λέγει ὁ κ. Β., ἐκλήθη Determinismus ἡ θεωρία ***ἡ τὴν ἀνάγκην εἰς τὴν βούλησιν εἰσάγουσα,*** Indeterminismus δ' ὠνομάσθη ἡ θεωρία ἡ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἀσπαζομένη. Ἑκατέρα δὲ τῶν θεωριῶν τούτων πάλιν ὑπὸ διπλῆν μάλιστα ἐνεφανίσθη μορφήν, αὐστηροτέραν καὶ μετριωτέραν, ἀπόλυτον καὶ σχετικήν. Καὶ ἴσχυσαν κατ' ἀρχὰς τἆκρα δόγματα τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας (Indeterminismus) *καὶ τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης* (Determinismus). Καὶ κατὰ μὲν τὸ δόγμα τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας ἐδιδάχθη ὅτι ἡ βούλησις ἐνεργεῖ αὐθαιρέτως, παράγει δὲ τὴν ἀπόφασιν ἄνευ αἰτίων, ὥς τι κινοῦν ἑαυτὸ (causa sui), κατὰ δὲ τὸ δόγμα τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης ἐλέχθη ὅτι ἐν τῷ βούλεσθαι καὶ πράττειν οὐ μόνον ὑπάρχουσιν αἴτια ἀλλ' ***ἕκαστος ὑπείκει πάντως εἰς αὐτά.*** Ἀλλὰ κατὰ μικρὸν ἐγκατελείφθησαν τἆκρα δόγματα ἅτινα καὶ ὀλίγους ἔσχον ὀπαδούς. Ἀνεγνώρισαν δῆλα δὴ τοῦ ἀπολύτου Indeterminismus οἱ ὀπαδοὶ ὅτι δὲν δυνάμεθα, ἐπειδὴ ἀγνοοῦμεν τὰς ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν αἰτίας τὰς συνεργούσας εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς ἀποφάσεως νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ βούλησις αὐτὴ εἶνε τῶν πράξεων ἡμῶν αἰτία· καὶ οἱ τὸν ἀπόλυτον Determinismus ἀσπαζόμενοι συνεῖδον ὅτι οὐχὶ μόνον αἴτια παράγουσι

θην νὰ ἀσεβήσω πρὸς τὰ διδάγματα τῶν προγόνων ἅτινα καὶ *τιμῶ* καὶ *γεραίρω*, ἀλλὰ τοῦτο μόνον λέγω ὅτι ταῦτα περιττεύουσιν ἐν ἐρεύνῃ ἀφορώσῃ οὐχὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ζητήματος ἀλλ' εἰς τὴν κατ' οὐσίαν ἐξέτασιν αὐτοῦ.

[1]) Ἴδε λ. χ. Zeller, Geschichte der Griechischen Philosophie. – Brentano, Die Psychologie des Aristoteles. – Wildhauer, Psychologie des Willens bei Socrates, Plato und Aristoteles.

τὴν βούλησιν. Καὶ οὕτω *διεμορφώθησαν αἱ μέσαι, αἱ μετριώτεραι θεωρίαι, καθ' ἃς* αἴτια μὲν ἀείποτε συντελοῦσιν εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς βουλήσεως, *ἀλλὰ καὶ ἐλευθερία τις πάντοτε ὑπάρχει ἐν αὐτῇ, διότι μετὰ τῶν αἰτίων* (παραστάσεων καὶ συναισθημάτων) *ἐνεργεῖ καὶ ὁ ἀτομικὸς χαρακτήρ, ἡ συνείδησις, τὸ ἐγώ,* οὗ ἡ ἐνέργεια ἐκφαίνεται μάλιστα ἐν τῷ κατ' ἐκλογὴν πράττειν. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα δὲν ὑπῆρξεν ἐντελὴς ὁ συμβιβασμός. Τινὲς μὲν ποιοῦνται πάλιν λόγον περὶ ἐλευθερίας καὶ ὀνομάζουσι τὴν ἐλευθερίαν ταύτην μετριωτέραν, σχετικήν, ψυχολογικήν, ἐλευθερίαν τῆς ἐκλογῆς (gemässigter, relativer, psychologischer Indeterminismus), ἄλλοι δὲ ὁμιλοῦσι περὶ ἀνάγκης μετριωτέρας, σχετικῆς, ψυχολογικῆς, καὶ αὐθοριστίας καὶ αὐτονομίας gemässigter, relativer, psychologischer Determinismus, Selbstbestimmung, Antodeterminismus, Autonomie). Καὶ ἡ ἔρις ἐξακολουθεῖ».

Τὰ ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ περιεχόμενα σφάλματα εἰσὶ τὰ ἑξῆς: α') Ὅλως σφαλερῶς λέγεται ὅτι *ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐκλήθη Determinismus* ἡ θεωρία ἡ «***τὴν ἀνάγκην εἰς τὴν βούλησιν εἰσάγουσα***» μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως καθορίζεται ἀναγκαστικῶς ἐκ μόνων τῶν προσπιπτόντων ἐπ' αὐτῆς αἰτίων εἰς ἃ «***ἕκαστος πάντως ὑπείκει***». β') Ὅλως σφαλερῶς λέγεται ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Determinismus ὑπὸ διπλῆν ἐμφανίζεται μορφὴν *αὐστηροτέραν* καὶ *μετριωτέραν, ἀπόλυτον* καὶ *σχετικήν*. γ') Ὅλως σφαλερῶς ὡς *μετριωτέρα* μορφὴ αὐτῆς παρουσιάζεται ἡ δεχομένη ὅτι μετὰ τῶν αἰτίων ἐνεργεῖ καὶ ὁ *ἀτομικὸς χαρακτὴρ* πρὸς παραγωγὴν τῆς βουλήσεως. δ') Ὅλως σφαλερῶς μετὰ τῆς τοιαύτης παρουσιαζομένης ὡς *μετριωτέρας* μορφῆς τοῦ Determinismus συνταυτίζεται ἡ μετριωτέρα μορφὴ τοῦ Indeterminismus.

Τὰ ἀνωτέρω σφάλματα εἰσὶ κατάδηλα εἰς πάντα ὅστις ἐνέκυψέ πως εἰς τὴν μελέτην τοῦ προβλήματος. Ἡ θεωρία τοῦ Determinismus δὲν «***εἰσάγει τὴν ἀνάγκην***» εἰς τὴν βούλησιν κατὰ τὴν ὅλως ἀτυχῆ καὶ σφαλερὰν ἔκφρασιν τοῦ κ. Β. Ἀλλ' αὕτη ἐπεκτείνει καὶ ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως τὸν νόμον τῆς *αἰτιότητος* ὅστις διέπει τὴν ὅλην φύσιν, καὶ καθ' ὃν πᾶν γεγονός, τουτέστι πᾶσα μεταβολὴ ἐπερχομένη ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ ἔχει τὴν *αἰτίαν* αὐτῆς ἐν ἄλλῃ προηγηθείσῃ μεταβολῇ, εἶνε τὸ *ἀποτέλεσμα* ταύτης. Συμφώνως τῷ νόμῳ τούτῳ καὶ ἡ βούλησις ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς καθορίζεται πάντοτε ὑπό τινος αἰτίας ἐπιδρώσης ἐπ' αὐτῆς καὶ ὠθούσης ταύτην πρὸς ὡρισμένην κατεύθυνσιν. Ἀλλ' ὡς ἐν τῇ *αἰτιότητι* τοῦ ὑλικοῦ κόσμου τὸ ἔκ τίνος αἰτίας παραγόμενον ἀποτέλεσμα εἶνε πάντοτε σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν τῆς ὕλης ἐφ' ἧς αὕτη ἐπιδρᾷ, οὕτω καὶ ἐν τῇ *ψυχικῇ*

αἰτιότητι τῆς βουλήσεως τὸ *ἀποτέλεσμα,* τουτέστιν ἡ ὁριστικὴ κατεύθυνσις αὐτῆς, *ἡ ἀπόφασις,* δὲν παράγεται ἐκ μόνης τῆς ἐπιδράσεως τῆς αἰτίας, ἀλλὰ τοῦτο ἐξαρτᾶται καὶ ἐξ ἑτέρου *ἐσωτερικοῦ, ὑποκειμενικοῦ* παράγοντος, τουτέστι τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ ἀτόμου, τοῦ καλουμένου ***ἀτομικοῦ χαρακτῆρος.*** Τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς ἡ κοινὴ παρατήρησις καθ' ὅσον βλέπομεν ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῶν αὐτῶν αἰτίων εἶνε διάφορος παρὰ τοῖς διαφόροις ἀτόμοις. Ἡ τοιαύτη δ' ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος ἐξάρτησις τῆς ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἐπιδράσεως τῶν αἰτίων εἶνε ἐναργεστέρα ἐν αἷς περιπτώσεσι πλείονα τοῦ ἑνὸς αἴτια προσπίπτοντα ἐπὶ τῆς βουλήσεως ὠθοῦσι ταύτην πρὸς ἀντιθέτους ἢ διαφόρους κατευθύνσεις. Οὕτω λ. χ. ἐν ᾗ περιπτώσει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὑλικοῦ κέρδους τὴν ὠθοῦσαν πρὸς ἐνέργειαν ὡρισμένης ἀνηθίκου πράξεως ἀντιτίθεται ἡ ἰδέα τοῦ ἠθικοῦ καθήκοντος τοῦ διὰ ταύτης παραβιαζομένου. Ἐν ταῖς περιπτώσεσι ταύταις ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀτόμου συνάπτεται ἀληθὴς ἀγὼν μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων αἰτίων ὅστις τερματίζεται διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἰσχυροτέρου ἐν σχέσει πρὸς τὸν *χαρακτῆρα τοῦ ἀτόμου* ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ψυχικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, τὸ ψυχικὸν αὐτοῦ «*ἐγώ*», τὴν ψυχικὴν μορφὴν τὴν διακρίνουσαν τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ προσωπικότητα ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων ἀτόμων, ὡς ἡ σωματικὴ μορφὴ διακρίνει τὴν ὑλικὴν αὐτοῦ προσωπικότητα. Οὕτω ὁ ἄνθρωπος ἐν ταῖς ἀποφάσεσιν αὐτοῦ δὲν εἶνε τὸ ἕρμαιον τῶν προσπιπτόντων ἐπὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ αἰτίων, ἀλλὰ μεταξὺ τούτων ἐκλέγει ἐκεῖνο ὅπερ *δι' αὐτόν,* διὰ τὸν ἀτομικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα εἶνε τὸ ἰσχυρότερον καὶ εἰς τούτου μόνον τὴν δύναμιν ὑπείκει. Καὶ αὕτη μόνον εἶνε ἡ ἐν τῇ βουλήσει ἐλευθερία ἧς ἀπολαύει ὁ ἄνθρωπος ἥτις καὶ *πρακτικὴ* ἢ *ψυχολογικὴ* ἐλευθερία καλεῖται.[1]

Ἐκ τῆς βραχείας ταύτης ἐκθέσεως τῆς θεωρίας τοῦ Determinismus συνάγεται ὅτι αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀποκληθῇ «*θεωρία τῆς ἀνάγκης*» ὡς προτείνει ὁ κ. Β.,[2] οὐδ' «*εἰσάγει αὕτη τὴν ἀνάγκην ἐν τῇ βου-*

[1]) Ἴδε εὐρυτέραν ἀνάπτυξιν τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῆς βουλήσεως ἐν σ. 150-160 τοῦ *συστήματός* μου (ἔκδ. Β΄).

[2]) Τὸν ὅρον τοῦτον μετεχειρίσθη ὁ κ. Β. ἐν τῇ κριτικῇ του ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ κ. Γρατσιάτου τῆς «εἰσαγωγῆς τῆς ψυχολογίας τοῦ Willa» ἐχαρακτήρισα δ' ἐγὼ ὡς ἐντελῶς ἄστοχον. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν νὰ ὑπερασπίσῃ αὐτὸν καὶ ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ ἔργου καὶ ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του, ἀλλ' ὅμως οὐδαμῶς μεταχειρίζεται αὐτὸν ὅταν θέλῃ νὰ ὀνομάσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ Determinismus ἀλλ' ἀρκεῖται εἰς τὸν ξενικὸν τοῦτον ὅρον ἀναγνωρίζων οὕτω τὴν δυσχέρειαν τῆς μεταφράσεως ἣν ἀρχικῶς ὑπέδειξα ἐγώ.

λήσει» ὡς ὅλως σφαλερῶς λέγει. Τὰ προσπίπτοντα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως αἴτια δὲν «*ἐξαναγκάζουσιν*» αὐτὴν νὰ τραπῇ εἰς ὡρισμένην κατεύθυνσιν, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε μηχανὴ κινουμένη ὑπὸ τὴν πίεσιν αὐτῶν, ἀλλ' αὐτός, διὰ τῶν ἰδίων ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ ἀτομικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ, τοὐτέστι τὸ ψυχικὸν αὐτοῦ «ἐγώ», κρίνει καὶ ἀποφασίζει εἰς ποῖον ἐκ τῶν αἰτίων θὰ δώσῃ τὴν προτίμησιν. Ὁσάκις δ' ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῆς βουλήσεως γίνεται λόγος περὶ «*ἀνάγκης*» οὐδὲν ἄλλο σημαίνεται διὰ τοῦ ὅρου τούτου εἰμὴ ἡ φυσικὴ καὶ ἀπαραίτητος ἀλληλουχία τῆς αἰτίας πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα καθ' ἣν ἅμα συνυπάρξωσι πάντες οἱ ὅροι οἱ ἀποτελοῦντες τὴν *αἰτίαν ἀναγκαίως,* τουτέστιν *ἀνελλιπῶς* θὰ ἐπέλθῃ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅπερ, ὅμως πάντοτε εἶνε σύμφωνον πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀτόμου ἐφ' οὗ ἡ αἰτία ἐπιδρᾷ. Καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην μετεχειρίσθην καὶ ἐγὼ τὸν ὅρον «ἀνάγκη» ἐξηγῶν ταύτην ἐν τῇ ἀναπτύξει μου[1] ὡς καὶ ἀποκρούων τὴν ἀποδιδομένην μοι ὑπὸ τοῦ κ. Β. ἀσάφειαν[2] ὅτι δῆθεν δὲν διευκρινίζω ποία ἡ ἐπίδρασις τῶν αἰτίων καὶ ποία ἡ τοῦ χαρακτῆρος ἐπὶ τῆς βουλήσεως, περὶ οὗ ζητήματος κατωτέρω εἰδικὸς γίνεται λόγος.

Ὁμοίως δ' ἐκ τῆς ἀνωτέρω βραχείας ἐκθέσεως τῆς θεωρίας τοῦ Determinismus συνάγεται ὅτι ἐν αὐτῇ δὲν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν μίαν *αὐστηροτέραν* μορφήν, τουτέστι *τὸ δόγμα τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης* κατὰ τὸ ὁποῖον ***μόνα τὰ αἴτια παράγουσι τὴν βούλησιν ἥτις πάντως ὑπείκει εἰς αὐτά,*** καθ' ἃ λέγει ὁ κ. Β., καὶ μίαν *μετριωτέραν* τὴν δεχομένην ὅτι καὶ ὁ χαρακτὴρ συντελεῖ εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς βουλήσεως. Ἡ μόνη μορφὴ τοῦ «Determinismus» εἶνε ἡ ἀνωτέρω ἐκτιθεμένη. Ἡ δὲ παρουσιαζομένη ὑπὸ τοῦ κ. Β. ὡς *αὐστηροτέρα* μορφὴ αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶνε εἰμὴ παραμόρφωσις τῆς πραγματικῆς ἐννοίας αὐτοῦ, ἧς ποιοῦνται χρῆσιν τινὲς τῶν πολεμίων αὐτοῦ ἵνα εὕρωσι πρόσφορον ἔδαφος πρὸς ἀντίκρουσιν. Περὶ τῆς τοιαύτης δὲ *πλαστῆς* μορφῆς, ἣν δίδουσιν εἰς τὸν Determinismus οἱ πολέμιοι αὐτοῦ, ὁμιλῶν ὁ Windelband λέγει ὅτι αὐτη εἶνε «*τόσον τελείως ἀνόητος (so völlig töricht) τόσον προφανῶς παράλογος καὶ ἀντίθετος πρὸς τὰ πράγματα ὥστε εὐκόλως δύναταί τις νὰ πολεμήσῃ αὐτήν*». Καὶ ἐπάγεται «*ἀλλὰ τὸν «ἐξωτερικὸν τοῦτον Determinismus»* (οὕτω ἀποκαλεῖ τὴν πλαστὴν ταύτην μορφὴν) *μέχρι τοῦ νῦν* ***οὐδέποτε λογικὸς***

[1]) Σύστημα σελ. 153 - 154.

[2]) Αὐτόθι σελ. 154, ὑποσ. 2.

ἄνθρωπος ὑπεστήριξε. Οὗτος οὐδὲν ἄλλο εἶνε εἰμὴ ἓν φανταστικὸν τέρας ὅπερ κατασκευάζουσιν ἵνα ἔχωσιν ἓν ἀντικείμενον πρόσφορον πρὸς πειστικὴν ἀντίκρουσιν, εἷς ἐκ τῶν ἀνεμομύλων κατὰ τῶν ὁποίων ὁρμᾷ κάποιος ἱππότης μὲ τὴν μελαγχολικὴν μορφήν».[1] Τὸν *ἀνεμόμυλον* τοῦτον ὁ κ. Β. μᾶς παρουσιάζει ὡς τὸν *αὐστηρὸν* καὶ γνήσιον Determinismus, τὸν δὲ μόνον ἀληθῆ ὡς *μετριώτερόν τινα* Determinismus!

Αὐστηροτέραν καὶ μετριωτέραν μορφὴν δυνάμεθα μόνον νὰ διακρίνωμεν ἐν τῷ δόγματι τῆς *ἐλευθέρας βουλήσεως* (Indeterminismus). Διότι πάντες οἱ νεώτεροι αὐτοῦ ὀπαδοὶ ἐγκαταλείποντες τὴν ἀρχαιοτέραν δόξαν, καθ' ἣν ἡ βούλησις ἐνεργεῖ ἐλευθέρα ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως πάσης αἰτίας, οὖσα αὐτὴ ἡ πρώτη καὶ μόνη αἰτία πάσης ἀποφάσεως τοῦ ἀνθρώπου (causa sui), ἀναγνωρίζουσι μὲν τὴν ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἐπίδρασιν τῶν διαφόρων αἰτίων, ἀλλὰ δογματίζουσι συγχρόνως ὅτι αὕτη ὑπερνικῶσα τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν, δύναται νὰ λαμβάνῃ διάφορον ἢ ἀντίθετον κατεύθυνσιν ἐκείνης πρὸς ἣν ταῦτα τὴν ὠθοῦσι. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, τουτέστι, ἥτις ὑπὸ διαφόρους παρίσταται διατυπώσεις, ὁ ἄνθρωπος δύναται, ἑκάστοτε, ὑπεκφεύγων τῶν αἰτίων καὶ τοῦ ἰδίου χαρακτῆρος τὴν ἐπίδρασιν νὰ ἀποφασίσῃ οὐ μόνον συμφώνως πρὸς τοὺς δύο τούτους παράγοντας, ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως ἢ ἀντιθέτως πρὸς αὐτούς.[2] Αὕτη εἶνε ἡ μετριωτέρα μορφὴ τοῦ Indeterminismus, δι' ἧς *τυπικῶς* μὲν καὶ *κατὰ τὸ φαινόμενον* ἡ λειτουργία τῆς βουλήσεως ὑπάγεται εἰς τὸν καθολικὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, *πράγματι* ὅμως, καὶ *κατ' οὐσίαν* ἐξαιρεῖται καὶ πάλιν ἀπ' αὐτοῦ. Διότι τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐνέργειαν τῶν αἰτίων δύναται, κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, νὰ ἐκμηδενίσῃ ἄλλη τις μυστηριώδης καὶ ξένη πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀτόμου δύναμις ἥτις παρεμβαίνουσα δίδει τὴν ὁριστικὴν εἰς τὴν βούλησιν κατεύθυνσιν. Οὕτω δὲ ἡ διὰ τῆς θεωρίας ταύτης ἀποδιδομένη

---

[1]) Ἀμφιβάλλων ἂν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μεταφράσει ἀποδίδεται πιστῶς ἡ ἔννοια τοῦ συγγραφέως παραθέτω καὶ τὸ Γερμανικὸν κείμενον τῆς τελευταίας περικοπῆς: «Er ist nur ein Popanz den man sich konstruiert, um ein bequemes Objekt überzeugungsvoller Widerlegung, zu haben, eine von den Windmühlen, gegen die mancher Ritter von der traurigen Gestalt gerannt ist». W. Windelband, Über Willensfreiheit (1905) σ. 74 - 75. Ἴδε καὶ Petersen, Willensfreiheit, Moral, und Strafrecht. σ. 10.

[2]) Περὶ τῆς νεωτέρας ταύτης μορφῆς τοῦ Indeterminismus ἐπανειλημμένως ποιοῦμαι λόγον ἐν τῷ συστήματί μου (ἴδε λ. χ. σ. 147, ὑποσ. 1 καὶ σ. 153, ὑποσ. 1) ἀντικρούων αὐτήν. Καὶ ὅμως ὁ κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του, μὲ ψέγει ὅτι ὁμιλῶ πάντοτε περὶ «*ἀπολύτου ἐλευθερίας* ὡς περὶ δόγματος καθολικῶς ἰσχύοντος!«.

ἐλευθερία εἰς τὴν βούλησιν διαφέρει τελείως τῆς ἐλευθερίας ἣν δέχεται ἡ θεωρία τοῦ Determinismus, καθ' ἃ ἀνωτέρω εἴρηται, τουτέστι τῆς *πρακτικῆς* ἢ *ψυχολογικῆς* καλουμένης ἐλευθερίας. Διότι αὕτη περιορίζεται ἐντὸς τῶν ὁρίων ἅτινα θέτουσιν αὐτῇ τὰ αἴτια καὶ ὁ ἀτομικὸς χαρακτήρ. Αὕτη εἶνε ἡ πρὸς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος προσαρμοζομένη ἐλευθερία, ἐνῷ ἡ ἐλευθερία τῶν Indeterministes εἶνε ἐναντία τοῦ νόμου τούτου.[1]

Προφανὴς εἶνε ἤδη ἡ σύγχυσις εἰς ἣν περιέπεσεν ὁ κ. Β. λέγων ἐν τῇ ἀνωτέρω παραταθείσῃ περικοπῇ: «*καὶ οὕτω διεμορφώθησαν αἱ μέσαι, αἱ μετριώτεραι θεωρίαι καθ' ἃς αἴτια μὲν ἀείποτε συντελοῦσιν εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς βουλήσεως ἀλλὰ καὶ ἐλευθερία τις πάντοτε ὑπάρχει ἐν αὐτῇ, διότι μετὰ τῶν αἰτίων ἐνεργεῖ καὶ ὁ ἀτομικὸς χαρακτήρ, ἡ συνείδησις, τὸ ἐγώ . . .*». Ἀγνοῶν, τουτέστι, καὶ οὐδαμῶς καθορίζων τὸ περιεχόμενον τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης μετριωτέρας μορφῆς τοῦ Indeterminismus συγχέει καὶ συμφύρει εἰς ἓν παράδοξον μῖγμα αὐτὴν καὶ τὴν ὑπ' αὐτῆς ἀξιουμένην *ἐλευθερίαν* μετὰ τῆς μόνης γνησίας θεωρίας τοῦ Determinismus (ἣν χαρακτηρίζει ὡς μετριωτέραν μορφὴν αὐτοῦ), καὶ διδάσκει ὅτι κατ' ἀμφοτέρας τὰς θεωρίας ταύτας ἡ εἰς τὴν βούλησιν ἀποδιδομένη ἐλευθερία εἶνε ἡ ἐντὸς τῶν αἰτίων καὶ τοῦ ἀτομικοῦ χαρακτῆρος περιοριζομένη.

Ἀναγκαία δὲ συνέπεια τῆς τοιαύτης συγχύσεως εἶνε καὶ ἡ ἑρμηνεία ἣν δίδει εἰς τὴν παρ' ἐμοῦ ἀναπτυσσομένην γνώμην λέγων: «*καὶ αὐτός, ὁ κ. Ἠ. ὅστις πειρᾶται νὰ δείξῃ ὅτι ἀνετράπη τὸ δόγμα τῆς ἐλευθερίας, καθόλου εἰπεῖν, κατ' ἀλήθειαν* ***κυμαίνεται μεταξὺ μετριωτέρου τινὸς Determinismus καὶ μετριωτέρας ἐλευθερίας . . .***». Ἀλλὰ πᾶς ὁ θέλων νὰ ἀναδράμῃ εἰς τὰς σχετικὰς σελίδας τοῦ *συστήματός* μου θὰ ἴδῃ ὅτι οὐδαμῶς κυμαίνομαι, ἀλλὰ μετὰ πεποιθήσεως ἀπεκδέχομαι καὶ ὑποστηρίζω, κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἐμοί, τὴν μόνην γνησίαν θεωρίαν τοῦ Determinismus, ἣν καὶ ἀνωτέρω διὰ βραχέων ἐξέθηκα, τὴν ὁποίαν, ὅμως, ὁ κ. Β. ἕνεκα τῆς συγχύσεως εἰς ἣν περιέπεσε, θεωρεῖ καὶ βλέπει ὡς *μετριώτερόν τινα(!)* Determinismus.

Καὶ τῆς αὐτῆς συγχύσεως ἀποτέλεσμα εἶνε καὶ ἡ κρίσις του ὅτι: «*δὲν εἶνε ἀληθὲς τὸ λεγόμενον ὅτι οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν φιλοσόφων εἶνε ὑπὲρ τοῦ* Determinismus», ἀληθὲς δ' εἶνε ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς «*ἀμφιτα-*

---

[1]) Τὴν διαφορὰν ταύτην μετὰ πολλῆς δυνάμεως καὶ σαφηνείας ἀναπτύσσει ὁ Fechner. Ἴδε Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht (1904) σ. 164 καὶ ἐπέκεινα.

λαντεύονται (!) μεταξὺ Determinismus καὶ Indeterminismus». Ἡ σύγχυσις δ' εἶνε ἔτι μᾶλλον κατάδηλος ἐκ τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῶν συγγραφέων, οὓς παρατάσσει, ἵνα ἀποδείξῃ τὸ ἀνωτέρω ἀξίωμα, διότι ἐν αὐτῇ ἀναμιγνύει γνωστοὺς καὶ κεκηρυγμένους Deterministes μετὰ γνωστῶν Indeterministes. Οὕτω λ. χ. ἐν τῇ αὐτῇ κατηγορίᾳ τῶν μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων θεωριῶν *ἀμφιταλαντευομένων* κατατάσσει – ἵνα περιορισθῶ εἴς τινας νεωτέρους – τὸν Birkmeyer ἀφ' ἑνὸς (Indeterministe) καὶ τὸν Træger ἀφ' ἑτέρου (Deterministe), τὸν Binding ἀφ' ἑνὸς (Indeterministe) καὶ τὸν Liszt ἀφ' ἑτέρου (Deterministe), τὸν Berner ἀφ' ἑνὸς (Indeterministe) καὶ τὸν Wundt ἀφ' ἑτέρου (Deterministe). Ἀλλ' ἵνα καταστήσω κατάδηλον τὴν μεταξὺ τῶν γνωμῶν τῶν συγγραφέων τούτων ὑπάρχουσαν ἀντίθεσιν μοὶ ἀρκεῖ νὰ παραπέμψω εἰς τὸν Træger ὅστις μετ' ἐξόχου σαφηνείας ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα καὶ ὅστις ἐξετάζει καὶ ἀποκρούει πάσῃ δυνάμει τὰς διαφόρους μορφὰς τοῦ Indeterminismus, ἐν παραβολῇ πρὸς τὴν μόνην γνησίαν θεωρίαν τοῦ Determinismus, ἣν ἀποδέχεται καὶ ἀναλύει. Καί, κατὰ πρῶτον λόγον, καθορίζει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄκρου δόγματος τῶν Indeterministes καθ' ὃ ἡ βούλησις λειτουργεῖ ἐλευθέρα ἀπὸ τῆς ἐπιδράσεως πάσης αἰτίας (causa sui) λέγων περὶ αὐτοῦ ὅτι εἶνε: «*τόσον παράλογον ὥστε δυσκόλως δύναταί τις νὰ ἐννοήσῃ πῶς εἶνε δυνατὸν καὶ νὰ σκεφθῇ τις αὐτὸ ἢ μετά τινα σκέψιν νὰ ἐμμείνῃ εἰς αὐτό*». Μεθ' ὃ ἐξετάζει τὴν δευτέραν, τὴν μετριωτέραν μορφὴν τοῦ Indeterminismus, ἣν ὀνομάζει καὶ *σχετικὸν Indeterminismus,* πρὸς καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ὁποίου παραθέτει καὶ ἑρμηνεύει χωρία τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ Birkmeyer καὶ Binding ἐξ ὧν συνάγεται ἡ καὶ ἀνωτέρω παρ' ἐμοῦ ἐκτεθεῖσα ἔννοια, δυναμένη νὰ συνοψισθῇ ὡς ἑξῆς: «Τὰ αἴτια κινοῦσι ἑκάστοτε τὴν βούλησιν ἡμῶν πρὸς ἐνέργειαν, ἀλλὰ δὲν παράγουσι τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν. Ἀνωτέρα τῆς ἐπιδράσεως παντὸς αἰτίου εἶνε ἡ κυρίαρχος βούλησις ἥτις παράγει αὐτὴ ἑαυτήν. – Verursachen kann den Willen nur er selbst». Κρίνων δὲ τὴν θεωρίαν ταύτην οὐδεμίαν ἀνευρίσκει οὐσιαστικὴν διαφορὰν πρὸς τὴν παλαιοτέραν θεωρίαν τοῦ ἀπολύτου Indeterminismus τὴν ὁποίαν ὡς πάντῃ παράλογον χαρακτηρίζει ἀνωτέρω. Καὶ πρὸς πλήρη κατανόησιν τῆς ἐλλείψεως πάσης διαφορᾶς μεταχειρίζεται τὴν ἑξῆς ὡραίαν εἰκόνα: «Κατὰ τὸν οὕτω καλούμενον ἀπόλυτον Indeterminismus, ἡ βούλησις *θὰ ὡμοίαζε πρὸς ζυγὸν ἄνευ οὐδενὸς βάρους, ἐν ἰσορροπίᾳ εὑρισκόμενον, τοῦ ὁποίου αἱ μὴ βεβαρυμέναι πλάστιγγες δύνανται ἀφ' ἑαυτῶν νὰ πίπτωσι καὶ νὰ ὑψῶνται· κατὰ τὸν σχετικὸν Indeterminismus, ὅμως, ὁ ζυγὸς θὰ ἦτο βεβαρυμένος, ἰδέαι (vorstellungen) καὶ συναισθή-*

ματα θὰ ἠδύναντο νὰ εὑρίσκωνται ἐπὶ τῶν πλαστίγγων ἀλλ' ὁ ζυγὸς θὰ εἶχε τὴν δύναμιν ἐν ἑαυτῷ τὴν μᾶλλον βεβαρυμένην πλάστιγγα νὰ ἀνυψώσῃ καὶ τὴν ἧττον βεβαρυμένην νὰ καταβιβάσῃ. Τὸ ἓν εἶνε τόσῳ ἀκατανόητον καὶ ἀσύλληπτον ὡς καὶ τὸ ἕτερον».[1] Καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἀναπτύξεώς του φθάνει εἰς τὸ πόρισμα ὅτι: ***μέση θεωρία μεταξὺ Determinismus καὶ Indeterminismus δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, διότι αἱ θεωρίαι αὗται εἰσὶ φύσει ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας.*** Δὲν μένει ἑπομένως, λέγει, παρὰ μία ἐκλογή. Ἢ θὰ δεχθῇ τις ὡς ὀρθὴν τὴν θεωρίαν τοῦ liberum arbitrium indifferentiæ (τοῦ ἀπολύτου Indeterminismus) ἢ τὴν θεωρίαν τοῦ Determinismus.[2]

Μεθ' ὅ, ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ, ἀναπτύσσει θαυμασίως καὶ ὑπερασπίζει τὴν θεωρίαν τοῦ Determinismus ἀναλύων τὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος. Καί, ὅμως, αὐτὸν τοῦτον τὸν Træger ὅστις, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω λόγων του φανερῶς ἀποδεικνύεται, μετὰ τόσης δυνάμεως ἀποκρούει πάντα συμβιβασμὸν μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων θεωριῶν, ὅστις τὸν *σχετικὸν* Indeterminismus χαρακτηρίζει ὡς ἀκατανόητον παραλογισμὸν ἐξ ἴσου πρὸς τὸν *ἀπόλυτον,* καὶ ὅστις διὰ τοῦ ἔργου του, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, κατέστησεν ἡλίου φαεινοτέραν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Determinismus ὁ κ. Β κατατάσσει μεταξὺ τῶν *ἀμφιταλαντευομένων (!),* ὡς λέγει, μεταξὺ τ ῶν δύο ἀντιθέτων θεωριῶν καὶ ἀποδεχομένων *«ἐλευθερίαν μετ' ἀνάγ :ης μεμιγμένην» (!),* καὶ ἐν τῇ αὐτῇ σειρᾷ μὲ τὸν Birkmeyer καὶ τὸν Binding τῶν ὁποίων τὰς γνώμας παραθέτων ὁ συγγραφεὺς οὗτος σθεναρῶς ἀποκρούει καὶ ἀποδεικνύει ἐντελῶς παραλόγους!

Ἐκ τοῦ δείγματος τούτου πᾶς τις δύναται νὰ κρίνῃ ποίαν ὑπέστησαν παραμόρφωσιν καὶ αἱ γνῶμαι τῶν ἄλλων συγγραφέων, ἐκ τῆς παρατάξεως τῶν ὁποίων ἀποδεικνύεται μόνον ὅτι ὁ κ. Β. γνωρίζει καὶ ἀναγράφει ἀκριβῶς τὰ ὀνόματα τούτων, δι' ὃ καὶ δὲν ἐδίστασε ν' ἀποδώσῃ εἰς ἐμὲ ἄγνοιαν καὶ αὐτῶν, διότι ὁ στοιχειοθέτης μετέβαλε τὸ ὄνομα τοῦ Hobbes[3] εἰς Hobey, προσέθηκεν ἓν b εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Krafft - Ebing καὶ ἀφήρεσεν ἓν f ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Wulffen![4]

---

[1]) Ἴδε Wille, Determinismus, Strafe v. Dr Lud. Træger σ. 67.

[2]) Αὐτόθι σ. 69.

[3]) Καὶ τὸν συγγραφέα τοῦτον ἕνα τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ πρῶτον ἐμφανισθείσης *ἐμπειρικῆς* φιλοσοφίας καὶ γνησιώτατον Deterministe ὁ κ. Β. κατατάσσει μεταξὺ τῶν ἀμφιταλαντευομένων!

[4]) Τοῦ συγγραφέως τούτου γράφει μὲν τὸ ὄνομα μὲ δύο f ὁ κ. Β. παραμορφώνει, ὅμως, οἰκτρῶς τὴν ἔννοιαν τῆς παρατιθεμένης περικοπῆς συνάγων ἐκ ταύτης ὅτι καὶ οὗτος «ἀμφιταλαντεύεται μεταξὺ Determinismus καὶ Inde-

Τὸ δεύτερον *πλημμέλημά* μου εἶνε ὅτι κακῶς λέγω ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως εἶνε *ψυχολογικὸν* ἐνῷ εἶνε «*μεταφυσικόν*» *(!)*.

Ἰδοὺ αἱ σχετικαὶ περικοπαὶ τῆς ἀναπτύξεώς μου: Ἐν σ. 149[1] λέγω «*Ἀφ' ἑνὸς ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία διὰ τῶν ἐξοχωτέρων ἀντιπροσώπων αὐτῆς κατέδειξε τὸ ἀσυμβίβαστον αὐτοῦ (τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως) πρὸς τὰς θεμελιώδεις τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως ἀρχὰς καὶ τῆς κοινῆς πείρας τὰ πορίσματα. Ἐξ ἑτέρου δὲ ἡ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἰς εἰδικὴν ἐπιστήμην ἀναχθεῖσα ψυχολογία διὰ τῆς θετικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης διαφωτίσασα τὸν ὀργανισμὸν τῶν ψυχικῶν ἐν γένει τοῦ ἀνθρώπου λειτουργιῶν* ***ἐκύρωσε τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τὰ διδάγματα***». Καὶ ἐν σ. 160[2] «*Εἰς τὸ πόρισμα τοῦτο, ὅπερ παρέχει ἡμῖν ἡ* ***κοινὴ λογικὴ*** *καὶ ἡ* ***κοινὴ αὐτοπαρατήρησις, ἐπιθέτει τὴν σφραγῖδα τοῦ κύρους αὐτῆς*** *ἡ εἰδικὴ ἐπιστήμη, ἡ ψυχολογία, ὡς αὕτη διεμορφώθη ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις ἀποσπασθεῖσα ἀπὸ τοῦ κύκλου τῆς φιλοσοφίας ἐν ᾧ πρότερον περιελαμβάνετο*». Καὶ κατόπιν ἐκθέτω τίνι τρόπῳ ἡ ψυχολογία ἐκύρωσε τῆς φιλοσοφίας τὰ διδάγματα (σ. 160 καὶ ἑπέκ.).

Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι οὐδαμῶς ἐγὼ χαρακτηρίζω τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ὡς καθαρῶς *ψυχολογικὸν* δηλ. ὡς ἀνῆκον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ψυχολογίας. Ἀναντίρρητον, ὅμως, εἶνε ὅτι καὶ ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία, ἐν τῇ λύσει αὐτοῦ στηρίζεται ἐπὶ τῆς **πείρας,** τῆς ἀπορρεούσης, ὡς λέγω: «*ἐκ τῆς κοινῆς λογικῆς καὶ τῆς κοινῆς αὐτοπαρατηρήσεως*» (οὐχὶ ἐκ τῆς *μεταφυσικῆς* ὡς φαίνεται δεχόμενος ὁ κ. Β.). Δι' ὃ καὶ ὁ Træger ὁμιλῶν περὶ τοῦ δόγματος τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως λέγει: «*Τὸ πᾶν χλευάζει τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν. Βῆμα πρὸς βῆμα* ***ἡ πεῖρα*** *διδάσκει ἡμᾶς περὶ τοῦ ἐναντίου. Τόσον ἡ* ***πρακτική μας δρᾶσις,*** *ὡς καὶ ἡ θεωρητική μας*

terminismus»! Ἐνῷ ὁ Wulffen ὁμιλῶν ἐν τῇ περικοπῇ ταύτῃ περὶ τῆς διατάξεως τῆς § 51 τοῦ Γερμαν. ποιν. κώδικος τοῦτο καὶ μόνον λέγει: ὅτι αὕτη δὲν χρῄζει μεταρρυθμίσεως διότι ἡ ἐν αὐτῇ ἀπαιτουμένη ὡς στοιχεῖον τοῦ καταλογισμοῦ «freie Willensbestimmung», δύναται νὰ ληφθῇ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ Determinismus (οὐχὶ τοῦ *μετριωτέρου*, ἣν λέξιν παρενθέτει ὁ κ. Β. μὴ ὑπάρχουσαν ἐν τῇ φράσει τοῦ συγγραφέως). Ἐλευθερία δὲ τῆς βουλήσεως ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ Determinismus εἶνε ἡ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσα «*ψυχολογικὴ*» ἢ «*πρακτικὴ*» ἐλευθερία, τουτέστιν ἡ ἐπὶ τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος βασιζομένη, ἥτις, ὡς εἴρηται, διαφέρει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς *μετριωτέρας* ἐλευθερίας τοῦ Indeterminismus. (Ἴδε ἀνωτ. σ. 179-180).

[1]) Σύστημα Ἑλλην. ποιν. δικαίου.

[2]) Αὐτόθι.

κρίσις περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην». [1]

Τρίτον *πλημμέλημά* μου εἶνε ὅτι ἐν τῇ ἀναπτύξει ἣν ποιοῦμαι τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος δὲν διασαφηνίζω τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῶν αἰτίων καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐν τῇ παραγωγῇ τῆς βουλήσεως, ὅπερ, λέγει, δὲν ἐλύθη εἰσέτι ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, καίτοι ὁμολογεῖ ὅτι: «*οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν φιλοσόφων εἰς τὸν χαρακτῆρα προσνέμουσι τὴν ἐπικράτησιν*».

Ἀπήντησα καὶ ἀναγκάζομαι νὰ ἐπαναλάβω εὐρύτερον ὅτι ἐκ τῆς ἀναπτύξεώς μου σαφέστατα καταδεικνύεται τίς ἡ σχέσις τῶν αἰτίων πρὸς τὸν ἀτομικὸν χαρακτῆρα καὶ ποία ἡ ἐπίδρασις ἑκατέρου τῶν παραγόντων τούτων ἐν τῇ παραγωγῇ τῆς βουλήσεως. Ποία ἡ ἐπίδρασις τῶν αἰτίων ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἀναπτύσσω ἐν ταῖς σ. 46-50 (α΄ ἔκδ.) καὶ σ. 150-154 (β΄ ἐκδ.). Μεθ' ὃ ἐρχόμενος εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χαρακτῆρος λέγω τὰ ἑξῆς: «Καὶ ἡ ἁπλουστέρα παρατήρησις ἐπὶ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου δεικνύει ὅτι οὐδεμία αἰτία παράγει τὸ ἀποτέλεσμά της μόνη καὶ ἀφ' ἑαυτῆς. Ἀπαραίτητον εἶνε ἵνα αὕτη προσπέσῃ καὶ ἀσκήσῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς ἐπί τινος ὕλης, ἐπί τινος ἀντικειμένου τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἡ ἐκ τῆς ἐνεργείας δὲ ταύτης παραγομένη μεταβολὴ ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, τουτέστι τὸ ***ἀποτέλεσμα*** εἶνε πάντοτε καὶ δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ᾖ σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ αὐτὴ αἰτία ἐπὶ διαφόρων ἐνεργοῦσα ἀντικειμένων διάφορον παράγει ἀποτέλεσμα ἀναλόγως τῆς ἰδιαζούσης φύσεως ἑκάστου τούτων. Ὡς λ. χ. ἡ θερμότης μαλακύνει τὸν κηρόν, τοὐναντίον δ' ἀποσκληρύνει τὴν ἄργιλλον. Οὕτως ἑκάστη μεταβολὴ εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα δύο παραγόντων, ἑνὸς *ἐξωτερικοῦ* τῆς *αἰτίας,* καὶ ἑνὸς *ἐσωτερικοῦ* ἐγκειμένου ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀντικειμένου ἐφ' οὗ αὕτη ἐνεργεῖ.

»Τοὔτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ψυχικῇ αἰτιότητι. Τὰ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως προσπίπτοντα καὶ διεγείροντα αὐτὴν αἴτια, αὐτὰ καὶ μόνα δὲν δύνανται νὰ παραγάγωσι τὸ ἀποτέλεσμα πρὸς ὃ τείνουσι. Δέον νὰ εὕρωσιν ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀτόμου τὸ κατάλληλον ἔδαφος. Ἐκ τῆς ψυχικῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ ἀτόμου, ***ἤτοι τοῦ καλουμένου ἀτομικοῦ χαρακτῆρος ἐξαρτᾶται τὸ εἶδος καὶ ἡ δύναμις τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν***».

Ποῦ ὑπάρχει ἀσάφεια ἐν τούτοις;! Ἀλλ' ὁ κ. Β. λαμβάνων μεμονωμένον καὶ παρερμηνεύων τελείως ἓν χωρίον ἐν ᾧ ὁμιλῶν περὶ τῆς φυσικῆς ἀλληλουχίας τῶν αἰτίων καὶ τοῦ ἀποτελέσματος λέγω: «ὅτι

---

[1]) Αὐτόθι σ. 60.

ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν αἰτίων *φυσικῶς* καὶ *ἀβιάστως* ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου *ἀναγκαίως* καὶ ἀνελλιπῶς ἐπακολουθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα ἡ βούλησις» ἀποδίδει εἰς αὐτὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι δι' αὐτοῦ ἀποκρούω τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χαρακτῆρος ἐν τῇ παραγωγῇ τῆς βουλήσεως, μηδαμῶς λαμβάνων ὑπ' ὄψει τὴν ἀνωτέρω ἀνάπτυξίν μου ἐν ᾗ ῥητῶς καὶ κατηγορηματικῶς λέγω ὅτι ὁ χαρακτὴρ εἶνε «*τὸ ἔδαφος* ἐφ' οὗ ἐπιδρῶσι τὰ αἴτια» καὶ ὅτι ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους τούτου. Ποία δὲ ἡ ἔννοια τοῦ ἀνωτέρω χωρίου ἐξήγησα εἰς τὸν κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ ἀπαντήσει μου καὶ ἐξηγῶ καὶ εὐρύτερον ἀνωτέρω (σ. 178).

Ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος μοὶ ἀποδίδει καὶ ἕτερον *πλημμέλημα*· ὅτι λέγω: «*τὰ ψυχικὰ αἴτια ἴσα πρὸς τὰ αἴτια τὰ φυσικά*». Ποῦ ἀνεῦρε τὴν τοιαύτην ἐξίσωσιν ἀγνοῶ. Διότι τοὐναντίον ἐν σ. 48 (α΄ ἔκδ.) 152 (β΄ ἔκδ.) ἀναγράφω ῥητῶς τὰς διαφορὰς αἵτινες ὑφίστανται μεταξὺ τῶν *ὑλικῶν* καὶ τῶν *ψυχικῶν* αἰτίων κατά τε τὴν *σύστασιν* καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν.

Τὸ τέταρτον ἐκ τῆς σειρᾶς ταύτης τῶν πλημμελημάτων μου ἀνεῦρεν ὁ κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του[1] ἐν τούτῳ: ὅτι ἀσαφῶς καθορίζω «*τὴν σχέσιν **τοῦ λόγου** πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν*», ὑπὸ τὸν γριφώδη τοῦτον τίτλον περιλαμβάνων, ἄνευ οὐδεμιᾶς λογικῆς συνοχῆς, δύο ζητήματα α΄) τὸ ζήτημα τοῦ συμβιβαστοῦ τῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις του μετὰ τῆς ἰδέας ὅτι καὶ «ὁ ἀτομικὸς χαρακτὴρ εἶνε τὸ προϊὸν σειρᾶς αἰτιῶν» καὶ β΄) τὸ ζήτημα τῆς ἐπιρροῆς ἣν ἔχει ἡ κανονικὴ λειτουργία τῶν διανοητικῶν δυνάμεων ἐπὶ τῆς «*ψυχολογικῆς*» ἐλευθερίας τῆς ὑπὸ τοῦ Determinismus παραδεδεγμένης. Τὰ δύο ταῦτα ζητήματα χωρίζει ἐν τῇ «*δευτερολογίᾳ*» του καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὀνομάζει «*σχέσιν τοῦ χαρακτῆρος πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν*» τὸ δὲ δεύτερον «*σχέσιν τοῦ λόγου πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν*».

Καὶ περὶ μὲν τοῦ πρώτου ζητήματος λέγει τὰ ἑξῆς: «*Συμφωνεῖ, ὁ κ. Ἠ. τοῖς διδάσκουσιν ὅτι ἐπειδὴ ὁ χαρακτὴρ εἶνε τῆς κληρονομικότητος προϊὸν καὶ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ τε φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ* ***πρυτανεύει ἐν τῷ βίῳ ἀπηνής τις εἱμαρμένη, μεταφυσική τις ἀνάγκη,*** *ὡς ἐν τῇ φύσει καθόλου, ὀρθῶς. Ἀλλὰ δὲν θὰ εἶχεν ἀνάγκην διασαφήσεως τὸ λεγόμενον ὅτι ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς μεταφυσικῆς ἀνάγκης δὲν ἕπεται ὅτι καὶ αὐτὸς (ὁ ἄνθρωπος) δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ αἰτία τῶν γεγονότων ἐκείνων ἅτινα ἀπὸ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἀπέρρευσαν;*»

[1]) Ἐπιστημον. ἐπετηρ. 1917 σ. 286.

Ἀπέναντι τῆς τοιαύτης παρατηρήσεως εὑρεθείς, κατὰ πρῶτον λόγον ἐξέφρασα τὴν ἔκπληξίν μου διότι ὁ κ. Β. μοὶ ἀποδίδει ἰδέας ἃς οὐδέποτε διενοήθην, πολλῷ δὲ μᾶλλον δὲν ἐξέφρασα. Διότι οὐδέποτε οὐδαμῶς ἐγὼ εἶπον ὅτι ***πρυτανεύει ἐν τῷ βίῳ ἀπηνής τις εἱμαρμένη, μεταφυσική τις ἀνάγκη.*** Συνεπῶς ἐζήτησα νὰ μοὶ ἐξηγήσῃ τί ἐννοεῖ διὰ τούτων. Ἀπαντῶν δὲ ὁ κ. Β. ἐν τῇ «δευτερολογίᾳ» του (σ. 29) εὑρίσκει τὴν ἀπορίαν μου *παράδοξον* καὶ *ἄτοπον,* ***περιφανῶς*** μάλιστα (κατὰ τὴν εἰθισμένην φράσιν του), καὶ μὲ διδάσκει ὅτι ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ «*μεταφυσικὴ ἀνάγκη, μεταφυσικὸς* Determinismus» λέγεται ἡ ἰδέα «ὅτι ὁ χαρακτὴρ εἶνε προϊὸν σειρᾶς ὅλης διαδοχικῶν αἰτιῶν». Ὁμολογῶ ὅτι εἰς οὐδὲν ἐκ τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων ὅσα ἐγὼ ἀνέγνωσα εὗρον νὰ ἀποδίδηται διὰ τοιούτου τινὸς ὅρου ἡ ἔννοια ὅτι ὁ ἀτομικὸς χαρακτὴρ ἑκάστου ἀνθρώπου παράγεται ἐκ σειρᾶς αἰτιῶν (φυσικῆς ἰδιοσυγκρασίας, ἀνατροφῆς κλπ.). Ἄλλως τε δ᾽ εἶνε καὶ ἐντελῶς ἀκατανόητον πῶς εἶνε δυνατὸν ν᾽ ἀποκαλῆται *ἀνάγκη* καὶ μάλιστα *μεταφυσικὴ* ἢ Determinismus καὶ μάλιστα *μεταφυσικὸς* ἡ τοιαύτη περὶ τῆς διαπλάσεως τοῦ χαρακτῆρος ἰδέα, ἀφοῦ δὲν ἀπορρέει ἐκ τῆς μεταφυσικῆς ἀλλ᾽ ἐκ τῆς θετικῆς πείρας καὶ παρατηρήσεως.

Καθ᾽ ὅσον δ᾽ ἀφορᾷ τὴν ***ἀπηνῆ εἱμαρμένην*** ἀπαντῶν μοὶ λέγει ὅτι «*τὸ κατ᾽ ἀκολουθίαν αἰτίων γίγνεσθαι* ***ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν*** ἐκλήθη ***εἱμαρμένη*** καὶ ἡ εἱμαρμένη χαρακτηρίζεται κατά τινα συνήθη *προσωποποιΐαν ἀπηνής*». Ἐνταῦθα ἐκδηλοῦται πλέον φανερῶς ἡ ἐπιθυμία τοῦ κ. Β. νὰ μὲ κατατάξῃ, ἔστω καὶ ἀναγκαστικῶς, εἰς τοὺς *Στωϊκούς (!).* Ἀλλ᾽ ἐννοεῖται ὅτι οὐδεμίαν ἔχω διάθεσιν νὰ ἀποδεχθῶ τὴν τοιαύτην κατάταξίν μου, διότι τὰ φιλοσοφικὰ δόγματα τῶν Στωϊκῶν, τὰ τόσον ἄλλως τε μεταφυσικὰ καὶ συγκεχυμένα καὶ ἀντιφατικά, ὡς βεβαιοῦσιν οἱ ἐγκύψαντες εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν[1] οὐδαμῶς δύνανται νὰ ἐξομοιωθῶσι πρὸς τὴν τόσον σαφῆ καὶ θετικὴν θεωρίαν τοῦ Determinismus, ὡς αὕτη ἀνεπτύχθη ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ.[2] Συνεπῶς οὐδαμοῦ ὡμίλησα περὶ *εἱμαρμένης* οὐδ᾽ *ἀπηνοῦς* οὐδὲ μὴ *ἀπηνοῦς.*

---

[1]) Ἴδε λ. χ. Χρ. Ἀνδρούτζου. Κριτικὴ τῶν θεμελιωδῶν δοξῶν τῆς Στωϊκῆς φιλοσοφίας, 1909.

[2]) Ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ὅλως ἀντιφατικὰ ἐδίδαξαν δόγματα οἱ Στωϊκοὶ δεχόμενοι ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ὅτι «*αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε προϊὸν ἀναγκαῖον τοῦ κοινοῦ λόγου τοῦ διὰ πάντων διήκοντος*» ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ὅτι «*αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις εἶνε προϊὸν τῆς* ***ἐλευθέρας βουλήσεως*** *συμφωνούσης ἢ μὴ τῷ κοινῷ λόγῳ*». (Ἴδε Χ. Ἀνδρούτζου αὐτόθι σ. 24. Ἴδε Windelband αὐτόθι σ. 165). — Ἀλλ᾽ ὁ κ. Β. εἶνε συνεπὴς οὐδεμίαν εὑρίσκων ἐν τούτοις ἀντίφασιν καὶ ἐξομοιῶν τὴν θεωρίαν τῶν Στωϊκῶν πρὸς τὴν θεωρίαν

Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τοῦ τοιούτου παραδόξου χαρακτηρισμοῦ τῶν ἰδεῶν μου ὁ κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του μοὶ ἀπέδωκεν ἀσάφειαν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, ἐν δὲ τῇ δευτερολογίᾳ του μὲ κατηγορεῖ ὅτι οὐδεμίαν περὶ αὐτοῦ διατυπῶ γνώμην ἐνῷ τοῦτο εἶνε «*αὐτόχρημα crux τῆς ἐπιστήμης*«.

Πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ἀσάφεια ἔγκειται μόνον ἐν τῇ ἀντιλήψει τοῦ κ. Β. καὶ ὅτι σαφῆ καὶ κατηγορηματικὴν ἐξέφρασα γνώμην ἀναγκάζομαι νὰ θέσω πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀναγνωστῶν μου πᾶν ὅ,τι γράφω ἐν τῷ βιβλίῳ μου περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Ἐξετάζων ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς ἀναπτύξεώς μου [1] τὸ ζήτημα ἂν ἀληθεύῃ τὸ παρὰ τῶν Indeterministes λεγόμενον ὅτι ἐκλειπούσης τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως συνεκλείπει καὶ πᾶσα βάσις τῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς πράξεις του, καὶ πολεμῶν τὴν ἰδέαν ταύτην ἀναπτύσσω, κατὰ πρῶτον λόγον, ποία εἶνε ἡ ἔννοια τῆς εὐθύνης, οἵα ἐμορφώθη ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ· λέγω δ' ὅτι αὕτη ἔγκειται ἐν τῇ κρίσει ὅτι ὡρισμένη πρᾶξις ἀπέρρευσεν οὐ μόνον ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἐνεργείας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς βουλήσεως τοῦ πράξαντος, ὅτι αὐτὸς εἶνε ὁ αἴτιος αὐτῆς. Ἐκ τούτου δὲ φέρομαι εἰς τὸ πόρισμα ὅτι ἡ ἔννοια αὕτη οὐ μόνον οὐδαμῶς ἀντιβαίνει, ἀλλὰ τοὐναντίον καὶ συνᾴδει τελείως πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν περὶ τοῦ τρόπου τῆς λειτουργίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Διότι κατ' αὐτὴν μεταξὺ τῶν δύο παραγόντων τῆς βουλήσεως ὁ δίδων τὴν ὁριστικὴν εἰς αὐτὴν κατεύθυνσιν εἶνε ὁ *ἀτομικὸς χαρακτὴρ* τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ψυχικὴ αὐτοῦ προσωπικότης, τὸ ψυχικὸν αὐτοῦ «*ἐγώ*». Ἐξ οὗ ἕπεται ὅτι πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου εἶνε πρᾶξις αὐτοῦ τοῦ «*ἐγώ του*», *αὐτὸς εἶνε ὁ αἴτιος αὐτῆς*, καὶ συνεπῶς εἰς αὐτὸν εἶνε ἀποδοτέα, αὐτός, τουτέστι, φέρει τὴν *εὐθύνην* αὐτῆς.

Ἀλλ' εἰς ταῦτα, λέγω, ἀντιτάσσεται τὸ ἐπιχείρημα ὅτι καὶ «ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο εἶνε εἰμὴ τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα, τὸ προϊὸν ἄλλων αἰτιῶν», καὶ συνεπῶς ὅτι ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἀποφασίζῃ συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρά του, ἡ διάπλασις τοῦ ὁποίου δὲν εἶνε ἰδικόν του ἔργον, ἀλλ' ἀποτέλεσμα ἄλλων αἰτιῶν, δὲν δύναται οὗτος νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ αἴτιος τῶν πράξεών του.

τοῦ Determinismus, καθόσον, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, φρονεῖ ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων καὶ αὐτοὶ οἱ γνησιώτατοι Deterministes ἀμφιταλαντεύονται μεταξὺ Determinismus καὶ Indeterminismus! Εἶνε καὶ τοῦτο ἀποτέλεσμα τῆς συγχύσεως ἐν ᾗ διατελεῖ.

[1]) Ἴδε σύστημα α' ἔκδ. σ. 59-62, β' ἔκδ. σ. 166-168.

Καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀποκρούω ὡς ἑξῆς: «*Ἀλλ' ἡ τοιαύτη λογικὴ ἐρείδεται ἐπὶ σφαλερᾶς ἑρμηνείας τῆς ἐννοίας τῆς αἰτιότητος, οἷα ὑποπίπτει ὑπὸ τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν. Λέγοντες ὅτι γεγονός τι εἶνε ἡ αἰτία ἄλλου γεγονότος ἐννοοῦμεν ὅτι τοῦτο παρήχθη ἀμέσως καὶ ἀναγκαίως ἐξ ἐκείνου, οὐδαμῶς δ' ἐν τῇ σκέψει ἡμῶν ὁ σύνδεσμος οὗτος διακόπτεται, διότι καὶ τὸ ὡς* ***αἰτία*** *χαρακτηριζόμενον γεγονὸς εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα ἄλλου γεγονότος, ἤτοι ἔχει τὴν* ***αἰτίαν*** *αὐτοῦ. Ἂν τοὐναντίον θελήσωμεν ἐκεῖνο μόνον τὸ γεγονὸς νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς* ***αἰτίαν*** *ὅπερ αὐτὸ δὲν ἔχει αἰτίαν, οὐδέποτε θὰ δυνηθῶμεν τοῦτο. Διότι δέον ν' ἀναδράμωμεν εἰς τὸ ἄπειρον, ἵν' ἀνεύρωμεν μίαν* ***πρώτην αἰτίαν,*** *ὅπερ ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, διότι ἐφ' ὅσον τὸ πνεῦμα ἡμῶν δύναται νὰ χωρήσῃ, εὑρίσκομεν ὅτι πᾶν γεγονὸς ὅπερ εἶνε ἡ αἰτία ἄλλου γεγονότος εἶνε σύναμα καὶ* ***ἀποτέλεσμα*** *μιᾶς αἰτίας. Καὶ συνεπῶς ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος μόνον ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω μορφὴν εἶνε προσιτὴ τῷ πνεύματι ἡμῶν.*

Ἀληθῶς ἕκαστος ἄνθρωπος, κατά τε τὴν φυσικὴν καὶ ψυχικὴν αὐτοῦ προσωπικότητα εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ προϊὸν σειρᾶς ὅλης διαδοχικῶν αἰτιῶν, ὧν ἡ ἀναζήτησις δύναται νὰ χωρήσῃ ἐπ' ἄπειρον. ***Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι καὶ αὐτὸς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ αἰτία τῶν γεγονότων ἐκείνων ἅτινα ἀπὸ τῆς βουλήσεως καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἀπέρρευσαν***».

Ἐξ ὅλης τῆς ἀναπτύξεως ταύτης ὁ κ. Β. παραλείπων πάντα τὰ ἄλλα, λαμβάνει τὰς τρεῖς τελευταίας γραμμὰς αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ συμπέρασμα αὐτῆς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων μοὶ ἀποδίδει ἀσάφειαν ἔτι δὲ πλέον καὶ παντελῆ ἔλλειψιν γνώμης! Ἀλλ' ἄς μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ τὸν ἐρωτήσω καὶ πάλιν ποία εἶνε ἡ ἰδική του γνώμη;

Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου ζητήματος ὅπερ, ὡς εἴρηται, ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του ὀνομάζει «*σχέσιν τοῦ λόγου πρὸς τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν*» λέγει τὰ ἑξῆς: «Δὲν θὰ ἦτο μᾶλλον προσῆκον εὐθὺς ἐνταῦθα νὰ δηλώσῃ ὁ συγγραφεὺς ὅτι τὴν ἐλευθερίαν ὀφείλομεν νὰ ἀναζητῶμεν παρὰ μόνοις τοῖς ἀρτίαν ὀργανικὴν καταβολὴν κεκτημένοις καὶ ἀδιατάρακτον ἔχουσι τὴν συνείδησιν, οὐχὶ δὲ παρὰ τοῖς ἀνωμάλως ἔχουσι καὶ τεταραγμένοις τὴν ψυχήν, οἷοι οἱ φρενοπαθεῖς... κλπ. Δὲν ἔπρεπε δὲ καὶ τοῦτο σαφέστερον νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐλευθερία ἐκδηλοῦται κατὰ μικρόν, προϊούσης τῆς ἡλικίας τοῦ ὑγιῶς ἔχοντος ἀνθρώπου...; κλπ.». Ἀλλ' οἱονεὶ ὡς συμπέρασμα τῶν ἀνωτέρω ἐπάγεται «*ἐδιδάχθη τὸ πάλαι, διδάσκεται δὲ καὶ νῦν ὅτι κρηπὶς τῆς ψυχολογικῆς ἐλευθερίας* ***παρὰ τοῖς ὑγιῶς ἔχουσιν*** *ὑπάρχει ἡ* ***φρόνησις***... *οὕτω δ' ὁ* ***φρόνιμος*** *ἔχει τὴν ἱκανότητα τοῦ τε ὑπακούειν εἰς*

τὰ τοῦ λόγου προστάγματα καὶ πράττειν κατ' ἀρετὴν καὶ τοῦ ἀπειθεῖν καὶ φέρεσθαι ἐπὶ τἀναντία». Καὶ παραθέτει χωρία τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως καὶ τοῦ Πλωτίνου καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων τοῦ Wundt καὶ τοῦ Wulffen ἵνα μὲ πείσῃ περὶ τούτου.

Πρὸ τοῦ τελευταίου τούτου συμπεράσματος εὑρεθείς, ἐζήτησα πρὸ παντὸς νὰ μοὶ ἐξηγήσῃ σαφῶς ὁ κ. Β. τί ἐννοεῖ λέγων ὅτι «κρηπὶς τῆς ψυχολογικῆς ἐλευθερίας εἶνε ἡ **φρόνησις**». Διότι ἂν ὑπὸ τὸν ὅρον «*φρόνησις*» ἐννοῇ τὴν ὑγιᾶ διαννοητικὴν κατάστασιν ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν παθολογικὴν εἴμεθα σύμφωνοι, ἄν, ὅμως, ἐννοῇ διὰ τοῦ ὅρου τούτου νὰ σημάνῃ τὴν *σύνεσιν*, τὴν *σκέψιν*, τὴν *κρίσιν* μεθ' ἧς ὁ **φρόνιμος** ἄνθρωπος προβαίνει εἰς τὰς πράξεις του δὲν δύναμαι νὰ παρακολουθήσω αὐτὸν εἰς τὸ παραδοξότατον πόρισμα ὅπερ συνάγεται ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης ὅτι μόνον οἱ **φρόνιμοι,** οἱ ὡρίμως δηλ. σκεπτόμενοι τὰς πράξεις των ἄνθρωποι εὐμοιροῦσι ψυχολογικῆς ἐλευθερίας καὶ συνεπῶς εἰσὶν ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις των, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ ἀσύνετοι καὶ ἄκριτοι καὶ ἀπερίσκεπτοι οἵτινες οὕτω ἀπαλλάσσονται πάσης εὐθύνης ἠθικῆς καὶ ποινικῆς.

Ἀπαντῶν, ἤδη, ὁ κ. Β. μοὶ ἐξηγεῖ ὅτι **φρόνησιν** λέγων ἐννοεῖ τὸν *λόγον*, τουτέστι τὸ *λογικόν*, οὗτινος στερεῖται τὸ παιδίον καὶ ὁ παράφρων, καὶ **φρόνιμον** *ἄνθρωπον*, ἑπομένως, ἀποκαλεῖ τὸν ὑγιᾶ ἔχοντα τὴν διάνοιαν, τὸν *μὴ παράφρονα*. Τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἀποδέχομαι καίτοι ἐν τῇ γλώσσῃ ἧς γίνεται σήμερον χρῆσις **φρόνιμον** ἄνθρωπον ἀποκαλοῦμεν τὸν *συνετόν*, τὸν μετὰ σκέψεως καὶ κρίσεως προβαίνοντα εἰς τὰς πράξεις του, οὐχὶ δ' ἁπλῶς τὸν ὑγιᾶ ἔχοντα τὴν διάνοιαν, τὸν μὴ παράφρονα, ἢ τὸν ὥριμον ἔχοντα τὴν διάνοιαν ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸ παιδίον. Ἀλλ' ἐλησμόνησα ὅτι ὁ κ. Β. γράφει τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἡρακλείτου, εἰς ὃν καὶ μὲ παραπέμπει λέγοντα «*ξυνὸν ἐστὶ τὸ φρονεῖν*» καὶ ἑπομένως ἡ ἀπορία μου προῆλθεν ἐκ τῆς ἀλλογλωσσίας ταύτης.

Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος, μένει ἡ παρατήρησις αὐτοῦ ὅτι ὤφειλον τὴν *ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν νὰ ἀναζητήσω παρὰ μόνοις τοῖς ἀρτίαν ὀργανικὴν καταβολὴν κεκτημένοις καὶ ἀδιατάρακτον ἔχουσι τὴν συνείδησιν* καὶ νὰ εἴπω σαφέστερον ὅτι «*ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐλευθερία ἐκδηλοῦται κατὰ μικρὸν προϊούσης τῆς ἡλικίας*». Ἀλλὰ τί ἄλλο λέγω ἐν τῷ πορίσματί εἰς ὃ καταλήγει ἡ ὅλη ἀνάπτυξίς μου περὶ τῆς βάσεως τῆς ποινικῆς εὐθύνης; Οὕτω ἐν σ. 65 (α΄ ἔκδ.) σ. 169 (β΄ ἔκδ.) λέγω τὰ ἑξῆς: «*Ἐξ οὗ ἕπεται ὅτι, ἵνα καταλογισθῇ πρᾶξίς τις τῷ ἐνεργήσαντι ταύτην ὑποκειμένῳ, ἀπαραιτήτως ἀναγκαία εἶνε ἡ ὕπαρξις παρ' αὐτῷ βουλήσεως* ***ἀρτίως καὶ κανονικῶς λειτουργού-***

σης»... Τὴν βάσιν τῆς πρὸς καταλογισμὸν ἱκανότητος τοῦ ἀτόμου ἀποτελεῖ, ἑπομένως, ἡ ἀρτία καὶ κανονικὴ λειτουργία τῆς βουλήσεως αὐτοῦ. Τουτέστιν ***ἡ ἱκανότης τοῦ ἀποφασίζειν περὶ τῶν ἰδίων πράξεων ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αἰτίων.*** Καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς ταῦτα: «Ἀλλ' ἡ ψυχικὴ αὕτη κατάστασις *προϋποθέτει ἀναγκαίως* ***τὴν ἀρτίαν καὶ κανονικὴν λειτουργίαν καὶ τῶν λοιπῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν*** τοῦ ἀτόμου ἕνεκα τοῦ ὑφισταμένου, ὡς εἴρηται, συνδέσμου μεταξὺ ταύτης καὶ ἐκείνων, ἐξ οὗ ἕπεται ὅτι ***πᾶσα ἔλλειψις ἢ ἐξ οἱουδήποτε λόγου διατάραξις τοῦ ψυχικοῦ τοῦ ἀτόμου ὀργανισμοῦ εἴτε, ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν συναισθημάτων εἴτε ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν ἰδεῶν, συνακόλουθον ἔχει καὶ τὴν ἔλλειψιν καὶ διατάραξιν τῆς λειτουργίας τῆς βουλήσεως καὶ συνεπῶς τὴν ἄρσιν τῆς πρὸς καταλογισμὸν ἱκανότητος. Ὡς τοῦτο συμβαίνει παρὰ τῷ παιδίῳ καὶ τῷ παράφρονι.*** Παρὰ *τῷ παιδίῳ, οὗτινος ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις εὑρίσκεται εἰσέτι ἐν τοῖς πρώτοις βήμασι δὲν ὑπάρχει βούλησις ἀρτίως λειτουργοῦσα. Ὁ νοῦς αὐτοῦ δὲν εἶνε ἱκανὸς κλπ....* Καὶ συνεπῶς ***τὸ παιδίον στερεῖται τῆς σχετικῆς ἐκείνης ἐλευθερίας,*** ἧς ὡς εἴρηται, ἀπολαύει ὁ ἄνθρωπος, τουτέστι τῆς κατὰ τὸ μέτρον τοῦ ἀτομικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος, ἤτοι τοῦ ψυχικοῦ αὐτοῦ «ἐγὼ» κρίσεως καὶ ἐκλογῆς μεταξὺ τῶν κινούντων τὴν βούλησιν αὐτοῦ αἰτίων. Ὁμοίως *δὲ παρὰ τῷ παράφρονι* ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ ἐπὶ τῆς βουλήσεως ἐπίδρασις τῶν αἰτίων δὲν εἶνε κανονικὴ ἕνεκα κλπ.... Καὶ ἀπὸ τούτου, ἑπομένως, ἐλλείπει ἡ δύναμις τοῦ κρίνειν καὶ ἀποφασίζειν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ δυνάμεων.

Τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει *καὶ ἐν αἷς περιπτώσεσι ἡ ψυχικὴ τοῦ ἀτόμου ὕπαρξις ἀλλοιοῦται ἐκ* ***μιᾶς τῶν αἰτιῶν ἐκείνων ὡς λ. χ. τῆς μέθης,*** *τῆς* ***ψυχικῆς ὁρμῆς*** *κλπ.* ***αἵτινες παροδικῶς διαταράττουσι*** *τὴν κανονικὴν λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως».* Καὶ καταλήγω: «*Ἀποβλέποντες, ὅθεν, εἰς τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα δι' ὧν ἐκδηλοῦται ἡ πρὸς καταλογισμὸν ἱκανότης τοῦ ἀτόμου δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ταύτην ὡς τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ* ***πνευματικῶς ὡρίμου καὶ ὑγιοῦς ἀνθρώπου τοῦ ἀδιατάρακτον ἔχοντος τὴν συνείδησιν***».

Δὲν ἦσαν ἐπαρκῆ πάντα ταῦτα ἵνα κατανοήσῃ ὁ κ. Β. ὅτι ὡς βάσιν τῆς ποινικῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου (τῆς πρὸς καταλογισμὸν ἱκανότητος) δέχομαι τὴν ἀρτίαν καὶ κανονικὴν λειτουργίαν τῆς βουλήσεως ἐν ᾗ ἐνυπάρχει ἡ ψυχολογικὴ ἐλευθερία καὶ ἧς ἀπαραίτητος ὅρος εἶνε *ἡ ἀρτία καὶ κανονικὴ λειτουργία τῶν ἄλλων πνευματικῶν δυνάμεων;* Καὶ πρὸς τί ὅλαι ἐκεῖναι αἱ παραπομπαὶ εἰς ἀρχαίους καὶ νέους συγγραφεῖς ἵνα μὲ πείσῃ περὶ τούτου;!

Ἀληθῶς ἐν τῇ πρώτῃ ἀπαντήσει μου μὴ γνωρίζων ποίαν σημασίαν νὰ ἀποδώσω εἰς τὸν ὅρον «*φρόνησις*» ὃν μετεχειρίσθη ὁ κ. Β. ἠρνήθην ὅτι εἰς τὰς περικοπὰς τοῦ Wundt καὶ τοῦ Wulffen περιλαμβάνεται ἡ ἔννοια ὅτι «μόνος ὁ φρόνιμος (ὁ συνετὸς ἄνθρωπος) ἔχει ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν». Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξήγησιν ἣν μοὶ δίδει ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του ὅτι *φρόνησιν* λέγων ἐννοεῖ· παραδόξως τὴν *ἀρτίαν* καὶ *ὑγιᾶ* διανοητικὴν κατάστασιν, κατὰ τί οἱ ὁρισμοὶ τῆς ψυχολογικῆς ἐλευθερίας οὓς δίδουσιν οἱ ἀνωτέρω συγγραφεῖς ἀναιροῦσι τὰ παρ' ἐμοῦ ἐν ἐκτάσει λεγόμενα περὶ τοῦ θέματος τούτου; Ἡ μόνη χρησιμότης τῆς παραθέσεως αὐτῶν εἶνε οὐχὶ νὰ ἀναιρέσωσι ἀλλὰ νὰ διαπιστώσωσι τά, ὡς ἀνωτέρω, παρ' ἐμοῦ λεγόμενα. Δι' ὃ καὶ τὸν ὁρισμὸν τοῦ Wundt ἀνέγραψα ἐν σ. 53, ὑποσ. 1, τῆς α' ἐκδόσεως τοῦ συστήματός μου πρὶν ἢ μοὶ ὑποδείξῃ τοῦτον ὁ κ. Β. Καὶ ἂν δὲ ὑποτεθῇ ὅτι τὸν Wundt γνωρίζω μόνον «*ἐκ τοῦ μικροῦ διαγράμματος τῆς ψυχολογίας*», ὡς περιφρονητικῶς μοὶ ἀποδίδει ὁ κ. Β., εἶνε πάντῃ ἀδιάφορον διότι ἀρκεῖ ὅτι τὰ ὀλίγα τὰ ὁποῖα ἐγὼ ἀνέγνωσα ἐπὶ τοῦ θέματος ἀκριβῶς κατανοῶ, ἐνῷ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύεται ἀτυχῶς καὶ δι' αὐτὸν ὅστις πολλὰ μὲν ἀνέγνωσε — ἂν κρίνῃ τις τοὐλάχιστον ἐκ τῶν παραπομπῶν του — ὀλίγα δὲ ἐκ τῶν ἀναγνωσθέντων κατενόησε ἐξ οὗ προῆλθεν ὅλη ἡ ἀνωτέρω καταδειχθεῖσα σύγχυσις εἰς ἣν περιέπεσε.

II

Μεταβαίνω ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν *πλημμελημάτων* μου τῶν ἐμμέσως πως συνδεομένων πρὸς τὸ κύριον ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

1) Τὸ πρῶτον τούτων εἶνε ὅτι μετὰ περιφρονήσεως ὁμιλῶ περὶ τῆς φιλοσοφίας πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ὁποίας ξιφουλκεῖ ὁ κ. Β.

Εἶνε δεινὴ ἀληθῶς ἡ κατηγορία, ἀλλ' ἐξεταστέον ἐπὶ τίνων στοιχείων στηρίζεται αὕτη.

Τὸ πρῶτον θέμα ὅπερ ἐξετάζω ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ συστήματός μου εἶνε τὸ ἀφορῶν εἰς τὸν καθορισμὸν «τοῦ ἔργου καὶ τῆς μεθόδου τῆς ποινικῆς ἐπιστήμης». Καὶ ἐν τῇ ἐρεύνῃ τοῦ θέματος τούτου ἀναπτύσσω τὰς ὑπὸ τῶν διαφόρων Σχολῶν διατυπωθείσας γνώμας, καὶ δὴ πρῶτον τῆς καλουμένης ***φιλοσοφικῆς*** Σχολῆς, εἶτα δὲ τῆς ***ἱστορικῆς*** καὶ τελευταῖον τῆς κρατούσης σήμερον ***θετικῆς***. Οὕτω ἐκθέτων τὰ δόγματα τῆς *φιλοσοφικῆς* Σχολῆς λέγω ὅτι «αὕτη πιστεύουσα εἰς τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἰδεώδους δικαίου, οὗτινος ἄγνωστος ἡ πηγή, ἀνεξαρτή-

του τόπου καὶ χρόνου, αἰωνίου καὶ ἀμεταβλήτου, τοῦ καλουμένου *φυσικοῦ* ἢ *φιλοσοφικοῦ* ἢ *λογικοῦ* ποινικοῦ δικαίου, τὰς ἀρχὰς τούτου ἐπεδίωκε ν' ἀποκαλύψῃ διὰ τῆς ἀφῃρημένης φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ συμφώνως πρὸς ταύτας οὐ μόνον νὰ διαπλάσῃ τὸ μέλλον δίκαιον ἀλλὰ πολλάκις καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ ἰσχῦον». Οὕτω δὲ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Σχολῆς ταύτης «ἡ ποινικὴ ἐπιστήμη μετεβλήθη εἰς καθαρῶς **φιλοσοφικὴν** ἐπιστήμην οὐδὲν ἄλλο ἐπιδιώκουσαν ἢ τὴν ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἐφαρμογὴν τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων».

Μετὰ δὲ τὴν ἐξέτασιν καὶ τῶν δογμάτων τῆς ἱστορικῆς Σχολῆς καταλήγω εἰς τὴν διατύπωσιν καὶ ἀποδοχὴν τῆς κατευθύνσεως ἣν ἡ *θετικὴ* Σχολὴ ἔδωκεν εἰς τὴν σύγχρονον ποινικὴν ἐπιστήμην. Καὶ τὴν τοιαύτην κατεύθυνσιν καθορίζω ἐν τοῖς χωρίοις ἅτινα παραθέτει ὁ κ. Β. πρὸς ἀπόδειξιν τῆς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἀσεβείας μου, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις ἅτινα παραλείπει. Οὕτω ἐν σ. 77 (β' ἔκδ.) λέγω: «Ἀλλ' ἐν τῷ ἔργῳ της τούτῳ ἡ θετικὴ Σχολὴ δὲν ὁρμᾶται ἀπὸ φιλοσοφικῶν θεωριῶν κατασκευαζομένων ἐκ τῶν προτέρων (a priori) διὰ τῆς ἀφῃρημένης σκέψεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ. Τοὐναντίον δ' ὡς ἀφετηρίαν τῶν ἐρευνῶν της τίθησι τὴν ἐξερεύνησιν καὶ διάγνωσιν τῆς πρακτικῆς κοινωνικῆς ἀνάγκης κλπ.... Ἡ πρακτικὴ δ' αὕτη ἔρευνα δὲν εἶνε ἄλλως δυνατὴ εἰμὴ διὰ τῆς μεθόδου ἧς αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι ποιοῦνται χρῆσιν... τουτέστι διὰ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως τῶν γεγονότων καὶ τῆς ἐπὶ ταύτης θεμελιώσεως τῶν ἐπιστημονικῶν πορισμάτων τῆς «*ἐπαγωγικῆς*» καλουμένης μεθόδου».

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων, καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀναπτύξεως ἀριδήλως, νομίζω, συνάγεται ὅτι ἐγὼ δὲν ἐπεχείρησα νὰ κρίνω οὐδὲ νὰ ἐπικρίνω τὸ ἔργον τῆς φιλοσοφίας, ἥτις, ὡς λέγει ὁ κ. Β. «τὰς πρώτας ἀρχὰς ἐρευνᾷ, τῶν ὄντων καὶ γιγνομένων», ἀλλὰ δι' ὅσων γράφω ἐσκόπουν μόνον νὰ καθορίσω καὶ διακρίνω ἀπὸ τοῦ ἔργου τῆς φιλοσοφίας τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης ἣν διδάσκω ἀποκρούων τὰ δόγματα τῆς *φιλοσοφικῆς* Σχολῆς ἥτις ἠθέλησε νὰ μεταβάλῃ ταύτην εἰς καθαρῶς *φιλοσοφικὴν* ἐπιστήμην.

Ματαίως, ἑπομένως, ἐξιφούλκησεν ὁ κ. Β. ἵνα ὑπερασπίσῃ τὴν προσβληθεῖσαν δῆθεν *φιλοσοφίαν* του, ἐπαναφέρων οὕτω εἰς τὴν μνήμην μου τὸν κατ' ἀνεμομύλων ἀγῶνα τοῦ ἥρωος τοῦ Κερβαντὲς περὶ οὗ ὁμιλεῖ ὁ Windelband ἐν τῇ ἀνωτέρω παρατεθείσῃ περικοπῇ του (σ. 179).

2) Ὁμιλῶν ἐν τῷ *συστήματί* μου περὶ τοῦ κύρους τὸ ὁποῖον προσέδωκεν εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Determinismus ἡ νεωτέρα ψυχολογία ἡ

ἀποκληθεῖσα ***ἐμπειρικὴ*** ἢ ***πειραματικὴ*** ἢ ***φυσιολογικὴ*** εἶπον ὅτι αὕτη ἀποσπασθεῖσα ἀπὸ τοῦ κύκλου τῆς φιλοσοφίας κατέστη *εἰδικὴ* ἐπιστήμη. Ἀλλ' ὁ κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του μοὶ παρετήρησεν ὅτι τὰ «περὶ *ἀποσχοινίσεως* τῆς ψυχολογίας ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας» δὲν εἶνε «*ἀναντίλεκτα*» καὶ μὲ παρέπεμψεν εἰς τὸν ἐναρκτήριον λόγον του καὶ εἰς τὴν διατριβήν του «*πειραματικὴ ψυχολογία καὶ ψυχολογικὰ ἐργαστήρια*» ἵνα φωτισθῶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Ἀλλ' ἀτυχῶς, καίτοι προσδραμὼν εἰς τὰ ἔργα ταῦτα, δὲν εὗρον λόγον τινὰ στηρίζοντα τὴν ἀντίθετον τῆς κρατούσης περὶ τῆς θέσεως τῆς ψυχολογίας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ γνώμην. Ἀληθῶς ἐν τῷ ἐναρκτηρίῳ λόγῳ του ὁ κ. Β. (σ. 17) ἐν τῷ εὐρεῖ κύκλῳ ὃν διαγράφει εἰς τὴν φιλοσοφίαν περιλαμβάνει καὶ τὴν ψυχολογίαν· ἀλλ' ἐν τῇ σημειώσει τῆς αὐτῆς σελίδος οἱονεὶ δειλιῶν νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὴν γνώμην ταύτην λέγει «*τοὐλάχιστον κατὰ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτῆς μέρος*». Ἑπομένως, μετὰ τὴν ἀτυχῆ ταύτην ἔρευναν εἰς τὰ ὑποδειχθέντα ἔργα ἠρνήθην ν' ἀπομακρυνθῶ τῆς κρατούσης γνώμης, ἐζήτησα δὲ νὰ μοὶ ἐξηγήσῃ τί ἐννοεῖ διὰ τῆς φράσεως «*τοὐλάχιστον κατὰ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτῆς μέρος*». Διότι ἂν ἐννοῇ τὰς περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς μεταφυσικὰς θεωρίας ἡ ψυχολογία ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀπηλλάγη ἀπὸ τῆς ἐρεύνης τούτων.

Ἀλλ' ὁ κ. Β. ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του εὑρίσκει ὅτι ἡ ἀπάντησίς μου αὕτη εἶνε τόσον ***παράδοξος*** ὥστε ἔδει νὰ προκαλέσῃ τὸν θαυμασμόν του καὶ μάλιστα καὶ τὴν ***ἀγανάκτησίν*** του (!) συγκατανεύει, ὅμως, γενναιοφρόνως φερόμενος, οὐδὲ νὰ θαυμάσῃ οὐδὲ νὰ ἀγανακτήσῃ διότι ἡ ἀπάντησις αὕτη προέρχεται ἐκ τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀμαθείας μου, δι' ὃ καὶ ὡς Καθηγητὴς τῆς ψυχολογίας προθυμοποιεῖται νὰ διαλύσῃ τὴν πλάνην μου.

Κατὰ τίνα δὲ τρόπον διαλύει ταύτην; Λέγων ὅτι ναὶ μὲν ὁ Wundt καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων ἐπειράθησαν ν' ἀποδείξωσι τὴν ψυχολογίαν ἐπιστήμην αὐτοτελῆ ἀλλ' ὅτι *ὑπάρχουσι καὶ οἱ ἀντιλέγοντες,* καὶ ὅτι καὶ ὁ Eisler λέγει μὲν ὅτι ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία ἀπέβη αὐτοτελὴς ἐπιστήμη, ἀλλ' ὅτι *εὑρίσκεται ἐν στενῇ σχέσει πρὸς τὴν φιλοσοφίαν,* καὶ ὅτι παρόμοια λέγει καὶ ὁ Willa.!

Εἰς ταῦτα ἀπαντῶ. Δὲν ἰσχυρίσθην ἐγὼ ὅτι δὲν ὑπάρχουσι καὶ ἀντιλέγοντες, οὐδ' ὅτι ἡ ψυχολογία δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ἀλλ' εἶπον ὅτι ἡ *κρατοῦσα γνώμη* εἶνε ἡ θεωροῦσα τὴν ψυχολογίαν ὡς θετικὴν ἐπιστήμην *αὐτοτελῆ* καὶ ὅτι ἔργον αὐτῆς δὲν εἶνε αἱ μεταφυσικαὶ θεωρίαι περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς. Ἵνα δὲ τῷ ἀποδείξω ὅτι αὕτη εἶνε ἡ ***ἀναντίλεκτος*** ἀλήθεια

παραπέμπω καὶ ἐγὼ αὐτὸν εἰς τὸν Willa ὅστις, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἠσχολήθη μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχολογίας.

Περιγράφων οὗτος τὴν μετατροπὴν ἣν ὑπέστη ἡ ψυχολογία ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἤτοι ἀπὸ εἰκοσιπενταετίας, λέγει ὅτι: «*οἱ πλεῖστοι τῶν σημερινῶν ψυχολόγων καὶ ἐν αὐτοῖς οἱ ἐπισημότατοι, ἔτι δὲ καὶ οἱ ὄντες ἅμα ἀληθινοὶ φιλόσοφοι ἐγκύπτοντες εἰς τὰς ἐρεύνας τῶν ψυχικῶν φαινομένων δὲν φροντίζουσι νὰ ἀναζητῶσι δεσμοὺς οὐδ' ἐξαρτήσεις ἐκ γενικῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἀλλὰ σπουδάζουσι νὰ ἦναι ὡς οἷόν τε μάλιστα ἀντικειμενικοὶ καὶ τῶν γεγονότων ἐμπειρικῶς νὰ ἀντέχωνται.* Προσέτι δὲ οὐκ ὀλίγοι τῶν σημερινῶν ψυχολόγων δὲν εἶνε πλέον, ὡς ἄλλοτέ ποτε, ἅμα καὶ φιλόσοφοι, ἀλλὰ μόνον περὶ τὴν ψυχολογίαν διατρίβουσιν». Παραθέτων δὲ τοὺς ὁρισμοὺς οὓς δίδουσιν εἰς τὴν ψυχολογίαν τινὲς τῶν ψυχολόγων τούτων καὶ τονίζων ὡς τοὺς κυριωτάτους χαρακτῆρας τῆς νεωτέρας ψυχολογίας τὴν ἀποφυγὴν παντὸς ἔχοντος μεταφυσικὸν χαρακτῆρα προβλήματος καὶ τὴν ἀποδοχὴν τῆς μεθόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καταλήγει θεωρῶν ὡς ***γεγονὸς*** τὴν ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας ἀπόλυσιν τῆς ψυχολογίας, θέτει δὲ καὶ ἐπιλαμβάνεται ἐν τοῖς ἐφεξῆς νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐξῆς ζητήματα: «α') *πῶς **κατωρθώθη νὰ ἀπολυθῇ** βαθμηδὸν ἡ ψυχολογία ἀπὸ τοῦ συνόλου τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν καὶ νὰ καταστῇ **ἐπιστήμη αὐτόνομος** ἐπ' ἰδίων στηριζομένη ἀρχῶν καὶ ἰδίαν ἔχουσα μέθοδον* καὶ β') *διατί ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας ἀπεσχοινίσθη πολλῷ βραδύτερον ἢ αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι . . .*» [1]

Θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐπικαλεσθῶ καὶ τὰς μαρτυρίας πλείστων ἄλλων ψυχολόγων, ἀλλὰ μοὶ ἀρκεῖ ἓν βαρυσήμαντον γεγονὸς – ὅπερ δὲν ἀγνοεῖ ὁ κ. συνάδελφος διότι ἀναφέρει τοῦτο ἐν τῇ διατριβῇ του «*Πειραματικὴ ψυχολογία*» (σ. 5, ὑποσ. 1 ἐν τέλει): ὅτι ἐν ἔτει 1912, τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ἐν Freiburg, καθηγητοῦ τῆς φιλοσοφίας Heins. Rickert συνετάχθη καὶ ὑπεγράφη παρ' 107 καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τῆς Γερμανίας, Αὐστρίας καὶ Ἑλβετίας, ὑπόμνημα δι' οὗ κατεδεικνύετο ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀποχωρισμοῦ τῆς ψυχολογίας ἀπὸ τῶν καθηγητικῶν ἑδρῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱδρύσεως εἰδικῶν ἑδρῶν δι' αὐτήν. Διότι, ὡς λέγεται ἐν αὐτῷ, «τὸ στάδιον τῆς ἐργασίας τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας ἕνεκα τῆς λίαν εὐχαρίστου ἀναπτύξεως τῆς ἐπιστήμης ταύτης ηὐρύνθη ἐπὶ τοσοῦτον, ***ὥστε ἀπὸ μακροῦ χρόνου αὕτη ἀνεγνωρίσθη ὡς αὐτοτελὴς ἐπιστήμη*** τῆς

[1]) Ἴδε G. Willa. Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν ψυχολογίαν. Μετάφρ. Γ. Γρατσιάτου σ. 5-6.

ὁποίας ἡ καλλιέργεια ἀπορροφᾷ ὅλην τὴν δύναμιν ἑνὸς σοφοῦ». Θὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ ὁ κ. Β. ἵνα ἔχω τὴν αὐτὴν γνώμην μετὰ τῶν 107 σοφῶν συναδέλφων του;

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς *ἀποσχοινίσεως*. Ἀλλ' ὁ κ. Β. ἀποκρούων τὴν ἰδέαν μου ὅτι ἡ ψυχολογία ἀπηλλάγη τῶν περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς μεταφυσικῶν θεωριῶν μὲ διδάσκει ὅτι καὶ οἱ τῆς πειραματικῆς σχολῆς ὀπαδοὶ ἐν ταῖς ψυχολογίαις αὐτῶν ἐξετάζουσι «*τὰ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ ἄλλα ζητήματα φιλοσοφικά*».

Παραπέμπω καὶ πάλιν αὐτὸν εἰς τὸν Willa ὅστις λέγει τὰ ἑξῆς: «Ἡ Σχολὴ τοῦ Οὐολφίου διῄρει, ὡς εἴδομεν, τὴν ψυχολογίαν εἰς δύο *ἐμπειρικὴν* καὶ *θεωρητικὴν* (rationalis)· ἐκείνης μὲν ἔργον ἦτο ἡ περιγραφὴ καὶ ἐξήγησις τῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως, ταύτης δὲ ἡ πραγματεία καὶ ἔρευνα τῶν εἰς τὴν οὐσίαν, τὸν προορισμόν, τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς κλπ. ἀναφερομένων προβλημάτων. *Ἡ δὲ νεωτέρα ψυχολογία ἐμπειρικὴ μάλιστα οὖσα ἀσχολεῖται μόνον* ***περὶ τὸ πρῶτον μέρος,*** *ἐπιχειροῦσα νὰ περιγράφῃ καὶ ἑρμηνεύῃ τὰ ψυχικὰ γεγονότα καὶ οὐδὲν πλέον·* ***τὰ ζητήματα τὰ μεταφυσικὰ ἀφίενται εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Αὕτη δὲ εἶνε ἀρχὴ ὑπὸ πάντων, ὡς εἰπεῖν, τῶν νεωτέρων ψυχολόγων ὡμολογημένη*** ...».[1]

Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ κ. Β. τὰ αὐτὰ περίπου λέγει μὲ τὸν Willa ἐν τῇ περικοπῇ τῆς διατριβῆς του «πειραματικὴ ψυχολογία» εἰς ἣν μὲ παραπέμπει (σ. 8). Τὴν δ' ἀληθῶς παράδοξον ταύτην ἀντίφασιν δὲν δύναμαι νὰ ἐξηγήσω ἄλλως εἰμὴ ὅτι ὑπέλαβεν ὅτι ἐγὼ ἀπηγόρευσα εἰς τοὺς ψυχολόγους νὰ ὁμιλῶσιν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς καὶ τῶν σχετικῶν ζητημάτων, ἐνῷ τοῦτο καὶ μόνον εἶπον ὅτι τὰ ζητήματα ταῦτα δὲν περιλαμβάνονται πλέον *ἐν τῷ κυρίῳ ἔργῳ* τῆς ψυχολογίας, καίτοι ὑπό τινων *παρέργως* ὅλως ἐξετάζονται.

3) Ὁμιλῶν ἐν τῷ *συστήματί* μου περὶ τῶν προϊόντων τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν λέγω ὅτι: «*ἀναλύοντες ταῦτα εὑρίσκομεν ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦνται ἐκ τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ συνδυασμοῦ προηγηθέντων ἁπλουστέρων ἅτινα ὁμοίως ἀναλύοντες εὑρίσκομεν ὅτι καὶ ταῦτα ἐξ ἄλλων συνετέθησαν καὶ οὕτω χωροῦντες φθάνομεν μέχρι τῶν πρώτων, τῶν* ***ψυχικῶν στοιχείων*** *καλουμένων, ἀφ' ὧν ἄρχεται πᾶσα ψυχικὴ ἡμῶν ζωὴ καὶ ἅτινα παραλαμβάνομεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου*». Ἐν ὑποσημειώσει δὲ

[1]) Ἴδε Willa αὐτόθι σ. 124 - 125.

δίδω τὸν ὁρισμὸν τοῦ ***ψυχικοῦ στοιχείου,*** συμφώνως πρὸς τὸν Wundt λέγων ὅτι ὡς τοιαῦτα χαρακτηρίζονται «*τὰ* ***αἰσθήματα,*** *τουτέστιν αἱ ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθήσεων προσκτώμεναι ἐντυπώσεις, ὡς λ. χ. τὸ αἴσθημα τοῦ ἤχου, τοῦ φωτός, τῆς θερμότητος, καὶ τὰ καλούμενα* ***ἁπλᾶ συναισθήματα*** *τῆς ἀρεσκείας ἢ ἀπαρεσκείας, τὰ συνοδεύοντα τὰ ἀνωτέρω αἰσθήματα, ὡς λ. χ. τὸ συναίσθημα τὸ παραγόμενον ἐξ ὡρισμένου ἤχου, ἐκ τοῦ φωτός, ἐκ τῆς θερμότητος κλπ.*».

Εἰς ταῦτα ἀνευρίσκει ὁ κ. Β. πολλὰ *ψυχολογικὰ* ***ἀτοπήματα*** τὰ ἑξῆς: α΄) Ὅτι ὁ ὁρισμὸς τοῦ ψυχικοῦ στοιχείου εἶνε τοῦ Wundt, ἐνῷ ἄλλοι ψυχολόγοι ἄλλους δίδουσιν ὁρισμούς. Δὲν ἰσχυρίζεται δηλ. ὅτι σφαλερὸν δίδω ὁρισμόν, ἀλλ᾽ ἀξιοῖ ὅτι ὤφειλον νὰ παραθέσω τοὺς ὁρισμοὺς πάντων τῶν ψυχολόγων καὶ τοῦτο μὴ πράξας περιέπεσα εἰς *ἀτόπημα* ψυχολογικόν! β΄) Ὅτι *οὐχὶ πάντες* οἱ ψυχολόγοι λέγουσι στοιχεῖα ψυχικὰ τὰ *αἰσθήματα* καὶ τὰ *ἁπλᾶ συναισθήματα*. Καὶ ἡ παρατήρησις αὕτη τὴν αὐτὴν ἔχει ἀξίαν μὲ τὴν προηγουμένην. Δι᾽ ὃ ἀναγκάζομαι νὰ ὑποσχεθῶ εἰς τὸν κ. Β. ὅτι ὅταν συγγράψω ψυχολογίαν θὰ ἀναφέρω καὶ τὰς ἄλλας γνώμας, ἀλλ᾽ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκοῦμαι εἰς τὴν τοῦ Wundt τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὸς ἐξόχως τιμᾷ καὶ ἀποκαλεῖ *διδάσκαλόν* του. γ΄) Τὸ τρίτον ἀτόπημά μου εἶνε καὶ τὸ σπουδαιότερον διότι ἀφορᾷ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ ζητήματος. Τοῦτο δ᾽ εἶνε ὅτι σφαλερῶς λέγω ὅτι τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα παραλαμβάνομεν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου «διότι, ὡς λέγει ὁ κ. Β., *οὔτε τὰ αἰσθήματα οὔτε τὰ συναισθήματα παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὰ αἰσθήματα γεννῶνται ἐν ἡμῖν δι᾽ ἐρεθισμάτων ἐχόντων θύραθεν τὴν ἀφετηρίαν, τὰ δὲ συναισθήματα ὡς καὶ τὰ βουλήματα εἶνε ψυχικὰ γεγονότα γεννώμενα ὅλως ἐν ἡμῖν*».

Ἀπήντησα καὶ ἀπαντῶ ἐκ νέου ὅτι ἡ μόνη ἔλλειψις ἣν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν ὁρισμὸν ὃν ἐγὼ δίδω εἰς τὰ ***αἰσθήματα*** εἶνε ὅτι δὲν καθορίζω καὶ τὴν φυσιολογικὴν λειτουργίαν δι᾽ ἧς ταῦτα προσπίπτουσιν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων (δι᾽ ἐρεθισμάτων), ἀλλ᾽ ὀρθὸν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως εἶνε ὅτι ταῦτα ὡς πηγὴν αὐτῶν ἔχουσι τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ τοῦτο ἀκριβῶς λέγω, καὶ τοῦτο, ὑποθέτω, ἐννοεῖ καὶ ὁ κ. Β. λέγων «*δι᾽ ἐρεθισμάτων ἐχόντων* ***θύραθεν*** *τὴν ἀφετηρίαν*».

Οὐδαμοῦ δὲ λέγω ὅτι καὶ τὰ *συναισθήματα* παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, πολλῷ δ᾽ ἧττον τὰ *βουλήματα* καὶ περιττὴ ὅλως ἦτο ἡ περὶ τούτων διδασκαλία του. Περὶ τῶν *ἁπλῶν συναισθημάτων* —ἅτινα τελείως διακρίνονται ἀπὸ τῶν ἐν γένει συναισθημά-

των — ὁμιλῶν εἶπον, ἀκολουθῶν τὸν Wundt, ὅτι καὶ ταῦτα, καθὸ συνδεόμενα ἀμέσως πρὸς τὰ *αἰσθήματα* χαρακτηρίζονται ὡς *ψυχικὰ στοιχεῖα*. Ἀλλ' οὐδαμῶς ἠνόησα ποτὲ νὰ εἴπω ὅτι καὶ ταῦτα τὰ ***ἁπλᾶ*** δηλ. *συναισθήματα* παραλαμβάνομεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Συναφὴς πρὸς ταῦτα εἶνε καὶ ἄλλη *νέα* ψυχολογικὴ *ἀτοπία* μου ἣν ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του ἀνεκάλυψεν ὁ κ. Β.

Ἐν σ. 164 ὑποσ. 2 λέγω ὅτι διὰ τοῦ ὅρου «Vorstellung - παράστασις» σημαίνεται ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἡ ἐν τῷ νῷ ἀναπαράστασις, ἡ εἰκὼν *αἰσθήματος* τινός, τουτέστιν ἐντυπώσεως ἣν ἔσχομεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθήσεων, ἄνευ νέου ἐρεθισμοῦ αὐτῶν». Ἐν τῷ ὁρισμῷ τούτῳ ἀνακαλύπτει ὁ κ. Β. ὅτι ἀντιφάσκω εἰς ὅσα ἀνωτέρω (σ. 163) εἶπον περὶ τοῦ *αἰσθήματος*». Ἐκεῖ ὥρισα τὸ αἴσθημα κατὰ τὸν Wundt, ἐνῷ ἐνταῦθα ἀκολουθῶ ψυχολόγους ἄλλα διδάσκοντας περὶ *αἰσθήματος*, καὶ λέγω τὸ *αἴσθημα* φαινόμενον ψυχικὸν σύνθετον».

Ἀνατρέχω εἰς τὴν σ. 163 καὶ εὑρίσκω ὅτι ὡς *αἰσθήματα* χαρακτηρίζω «*τὰς ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθήσεων προσκτωμένας ἐντυπώσεις*»· ἐπανέρχομαι εἰς τὴν σ. 164 καὶ εὑρίσκω τὸν ἀνωτέρω παρατιθέμενον ὁρισμὸν τῆς «*παραστάσεως*» καθ' ὃν οὕτω χαρακτηρίζεται «*ἡ ἐν τῷ νῷ ἀναπαράστασις, ἡ εἰκὼν* ***αἰσθήματός τινος τουτέστιν ἐντυπώσεως ἣν ἔσχομεν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου***». Καὶ εἰς τοὺς δύο ὁρισμούς, τουτέστι, λέγω ὅτι τὸ *αἴσθημα* εἶνε ἡ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθήσεων προσκτωμένη ἐντύπωσις. Καὶ ἤδη ἐρωτῶ ποῦ ἔγκειται ἡ ἀντίφασις;! Ποῦ ἡ ψυχολογικὴ ἀτοπία;! Ποῦ δὲ λέγω ὅτι τὸ αἴσθημα εἶνε *σύνθετον ψυχικὸν φαινόμενον;!*

4) Ἄλλη σοβαρωτέρα ἔτι μοὶ ἀποδίδεται ἀμάθεια ὅτι λέγω ὅτι ἡ βούλησις εἶνε «*ἀπότοκος συναισθημάτων καὶ παραστάσεων*» καὶ οὐχὶ «*αὐτόνομος ψυχικὴ ἐνέργεια*».

Ἐνταῦθα πλέον ἀναγκάζομαι νὰ καταρασθῶ τὴν τύχην μου ἥτις δὲν μοὶ ἐπιτρέπει νὰ γίνωμαι ἀντιληπτὸς εἰς τὸν κ. Β. ἐνῷ εἶμαι τελείως ἀντιληπτὸς εἰς τοὺς μαθητάς μου. Δι' ὃ παρακαλῶ αὐτὸν νὰ λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσῃ ἐκ δευτέρου τὰ σχετικὰ χωρία τοῦ συστήματός μου (σ. 58 - 59 α' ἐκδ., σ. 164 - 165 β' ἐκδ.) ἐν οἷς λέγω τὰ ἑξῆς: «Περὶ τῆς φύσεως ἰδίᾳ τῆς βουλητικῆς λειτουργίας καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας μεγάλη ἀληθῶς κρατεῖ παρὰ τοῖς ψυχολόγοις διαφωνία καὶ πλεῖσται ἐγεννήθησαν θεωρίαι. Αἱ μὲν τούτων ἀρνοῦνται ὅτι ἡ βούλησις ἀποτελεῖ αὐτοτελῆ καὶ διακεκριμένην ψυχικὴν λειτουργίαν θεωροῦσαι τοὐναντίον ταύτην ὡς μορφὴν

εἴτε τῆς κυρίως καλουμένης **διανοητικῆς** λειτουργίας, τουτέστι τῆς παραγωγῆς καὶ ἐξελίξεως τῶν ἰδεῶν, εἴτε τῆς **συναισθητικῆς** τουτέστι τῆς ἐξελίξεως τῶν **συναισθημάτων·** αἱ δὲ τοὐναντίον διακρίνουσι ταύτην ὡς ἀποτελοῦσαν ἰδίαν ψυχικὴν λειτουργίαν, ἧς τοὺς χαρακτῆρας κατὰ διαφόρους καθορίζουσι τρόπους. Ἀλλ' ἡ *ἀνάλυσις τῶν θεωριῶν τούτων καὶ ἡ ἐξέτασις τῆς σχετικῆς ὀρθότητος αὐτῶν δὲν εἶνε ἀναγκαία διὰ τὴν λύσιν τοῦ ἐρευνωμένου προβλήματος,* καθόσον πᾶσαι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ καταλήγουσι πόρισμα, ὅτι καὶ ἡ βούλησις εἰς τοὺς αὐτοὺς ὑπόκειται νόμους τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ συνειρμοῦ, τούς, ὡς εἴρηται, κρατοῦντας καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν, οὖσα τὸ προϊόν, τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα *συναισθημάτων* καὶ *ἰδεῶν* κατὰ ποικίλους τρόπους καὶ τούτων συντεθειμένων». Ἐν τῇ ἑπομένῃ δὲ § διακρίνω τὰς «*ἁπλᾶς ἢ καθ' ὁρμὴν* ἐνεργείας τῆς βουλήσεως *ἐν αἷς ἓν καὶ μόνον συναίσθημα ἢ μία ἰδέα* εἶνε τὸ προκαλοῦν καὶ παράγον τὴν βούλησιν ἡμῶν αἴτιον, ἀπὸ τῶν «*συνθέτων*» ἢ «*ἐλευθέρων*» ἢ «*κατ' ἐκλογὴν*» ἐνεργειῶν ἐν αἷς *πλείονα αἴτια, ἤτοι συναισθήματα καὶ ἰδέαι πρὸς διαφόρους κινοῦσι τὴν βούλησιν ἡμῶν κατευθύνσεις, ὁ μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀγὼν* (ἤτοι ἡ ψυχικὴ κατάστασις τῆς σκέψεως καὶ ἀμφιβολίας) *τερματίζεται διὰ τῆς ἐκλογῆς ἑνός, ὅπερ οὕτως ἀποβαίνει τὸ παράγον τὴν ὁριστικὴν ἡμῶν βούλησιν, τουτέστι τὴν ἀπόφασιν αἴτιον*».

Ἐκ τούτων, πᾶς τις, νομίζω, δύναται νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἐγὼ καίτοι ἀναφέρων τὰς γεννηθείσας ἀντιθέτους θεωρίας περὶ τῆς *αὐτοτελείας* ἢ μὴ τῆς βουλήσεως ὡς ψυχικῆς λειτουργίας οὐδαμῶς εἰσέρχομαι εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν, οὐδ' ἀκολουθῶ τινὰ τούτων διότι ἡ τοιαύτη ἔρευνα οὐδεμίαν ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ προβλήματος, ὅπερ ἐρευνῶ, τουτέστι τοῦ τρόπου καθ' ὃν λειτουργεῖ ἑκάστοτε ἡ βούλησις, διότι πᾶσαι αἱ θεωρίαι συμπίπτουσιν ἐν τούτῳ ὅτι ἡ βούλησις (ἐννοῶ αἱ ἑκάστοτε ἐνέργειαι αὐτῆς, τὰ βουλητικὰ προϊόντα) εἶνε τὸ προϊόν, τὸ ἀποτέλεσμα *συναισθημάτων* καὶ *ἰδεῶν* (παραστάσεων κατὰ τὸν κ. Β.). Ὅτι δὲ περὶ τῶν ἑκάστοτε ἐνεργειῶν τῆς βουλήσεως ὁμιλῶ ἐνταῦθα καὶ οὐχὶ περὶ τῆς βουλήσεως ὡς μιᾶς τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν ἐν διακρίσει πρὸς τὴν *συναισθητικὴν* καὶ τὴν *διανοητικὴν* κατάδηλον εἶνε ἐκ τῆς ἀμέσως ἑπομένης παραγράφου ἐν ᾗ διαστέλλω τὰς «*ἁπλᾶς ἢ καθ' ὁρμὴν ἐνεργείας*» αὐτῆς, ἀπὸ τὰς «*συνθέτους* ἢ *ἐλευθέρας* ἢ *κατ' ἐκλογήν*».

Ἀλλ' ὁ κ. Β. παρερμηνεύων οἰκτρῶς τὰς ἰδέας μου μοὶ ἀποδίδει τὴν κατηγορίαν ὅτι ἀκολουθῶν τὰς ἑτερογενητικὰς θεωρίας θεωρῶ τὴν βούλησιν οὐχὶ ὡς αὐτόνομον ψυχικὴν λειτουργίαν, ἀλλ' ὡς «*ἀπότοκον*

παραστάσεων ἢ συναισθημάτων» κατὰ τὴν λίαν ἀσαφῆ φράσιν του δι' ἧς ὑποθέτω θέλει νὰ σημάνῃ τὴν θεωρίαν καθ' ἣν ἡ βούλησις εἶνε λειτουργία παρακόλουθος τῶν ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἁπλοῦν ἐξάρτημα αὐτῶν, μὴ ἔχουσα αὐτοτελῆ ὕπαρξιν, ἣν θεωρίαν οὐδέποτε ἐγὼ διεννοήθην νὰ ἀκολουθήσω. Ὅτι δὲ πᾶσαι αἱ περὶ βουλήσεως θεωρίαι συμπίπτουσιν ἐν τούτῳ δεχόμεναι ὅτι ἡ βούλησις λειτουργεῖ πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἑνὸς *συναισθήματος* ἢ μιᾶς *ἰδέας* (παραστάσεως) ἅτινα ἀποτελοῦσι τὰ κινοῦντα αὐτὴν πρὸς ἐνέργειαν αἴτια καὶ ὅτι, ἑπομένως, ἡ ἑκάστοτε ἐνέργεια τῆς βουλήσεως εἶνε τὸ προϊόν, τὸ ἀποτέλεσμα τῶν αἰτίων τούτων δὲν ὑποθέτω ὅτι θέλει νὰ ἀμφισβητήσῃ ὁ κ. Β. καὶ αὐτὸς δ' οὗτος διδάσκει, καίτοι ὅλως ἀσαφῶς, λέγων ὅτι ἡ βούλησις «*προϋποθέτει τὰς παραστάσεις καὶ τὰ συναισθήματα ἐν ταῖς πολυπλοκωτέραις αὐτῆς μορφαῖς*» (σ. 293, Ἐπιστημ. ἐπετ.).

5) Ἐν ἀμέσῳ συνεχείᾳ πρὸς τὰ ἀνωτέρω, πρὸς εὐχερεστέραν κατανόησιν αὐτῶν, δέον νὰ ὁμιλήσω ἐνταῦθα περὶ τοῦ ὅρου «***παράστασις***».

Ἀντὶ τοῦ ὅρου τούτου ὅστις παρελήφθη ὑπὸ τῶν παρ' ἡμῖν ψυχολόγων ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὅρου «Vorstellung» μετεχειρίσθην τὸν ὅρον «***ἰδέα***» νομίζων ὅτι δι' αὐτοῦ ἀκριβέστερον καὶ συνάμα Ἑλληνικώτερον ἐκφράζεται ἡ σκοπουμένη ἔννοια. Καὶ περὶ τῆς τοιαύτης καινοτομίας μου οὐδὲν εἶπεν ὁ κ. Β. ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του, ἐκ τῆς σιωπῆς του δὲ ταύτης ὑπέθεσα ὅτι ἀποδέχεται αὐτήν. Οὐχ' ἧττον ἐν τῇ β' ἐκδόσει (σ. 164 ὑποσ. 2) τοῦ βιβλίου μου παρεκάλεσα αὐτὸν ῥητὴν νὰ ἐκφράσῃ περὶ τούτου γνώμην. Τοῦτο δὲ πράττων ἐν τῇ δευτερολογίᾳ του ὁμολογεῖ ὅτι ἡ λέξις «*ἰδέα*» μὲ τὴν σημασίαν τῆς «*παραστάσεως*» εἰσήχθη καὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν φιλοσοφίαν, καὶ εἰς τὴν γαλλικήν, καὶ εἰς τήν ἰταλικήν, καὶ εἰς τὴν γερμανικήν.

Ἀλλὰ καίτοι ὁμολογῶν ταῦτα εὑρίσκει ὅτι ὁ ὅρος «παράστασις» ὃν ἔπλασεν ἐν Γερμανίᾳ ὁ Wolf ἔχει ἄριστα· διότι «*παριστάναι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ εἶνε τὸ ἐν τῇ ψυχῇ ἱστάναι τι*». Καὶ καταλήγων λέγει ὅτι τὸν μὲν ὅρον «*ἰδέα*» δέον νὰ μεταχειριζώμεθα πρὸς ἔκφρασιν τῆς «*ἐννοίας*», τὸν δ' ὅρον «*παράστασις*» πρὸς ἔκφρασιν τῆς «Vorstellung» τῶν Γερμανῶν.

Εἰς ταῦτα ἀπαντῶ. Ἀφοῦ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἔχομεν εἰδικὸν ὅρον πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας ταύτης, ὃν ἐχρησιμοποίησαν καὶ οἱ ξένοι φιλόσοφοι, ὡς αὐτὸς οὗτος ὁμολογεῖ, ἅτε στερούμενοι ἐν τῇ γλώσσῃ των τοιούτου, διατί μόνοι οἱ Ἕλληνες νὰ μὴ χρησιμοποιήσωμεν τοῦτον καὶ νὰ ἀποδεχθῶμεν τὸν ὅρον «παράστασις» ὅστις εἶνε μετάφρασις τοῦ Γερμανικοῦ ὅρου «Vorstellung» καὶ ὅστις ἔχει πλείστας ἄλλας σημασίας (ὡς λ. χ. τῆς *θεατρικῆς παραστάσεως* κλπ.);

Διατί δὲ τὸν ὅρον «*ἰδέα*» νὰ μεταχειριζώμεθα πρὸς ἔκφρασιν τῆς «*ἐννοίας*» ἥτις ἀποτελεῖται ἐκ συμπλέγματος ἰδεῶν ἀφοῦ ἔχομεν πρὸς τοῦτο τὴν λέξιν «*ἔννοια*»;

Νομίζω ὅτι διὰ τῶν ἀνωτέρω ἐξήντλησα καὶ τὴν σειρὰν ταύτην τῶν *ἀτοπημάτων* καὶ *πλημμελημάτων* μου τῶν συνδεομένων πρὸς τὸ κύριον ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Μοὶ ὑπολείπεται δ᾽ ἤδη νὰ ἐξετάσω τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν σειρὰν τὴν ἀφορῶσαν εἰς ὅρους τινὰς καὶ ζητήματα συνδεόμενα πρὸς τὸ νομικὸν μέρος τοῦ *συστήματός* μου ἐφ' ὧν ὁ κ. Β. ἐνόμισεν ὅτι δυνάμει τῆς φιλοσοφικῆς εἰδικότητός του ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ γνώμην.

III

1) Ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ἀποκλειόντων τὴν πρὸς καταλογισμὸν ἱκανότητα λόγων πραγματευόμενος περὶ τῆς μορφῆς τῆς φρενοπαθείας ἥτις καλεῖται «*παράνοια* ἢ *παραφροσύνη*» (Démence, Wahnsinn) λέγω ὅτι αὕτη ὡς θεμελιώδη διακριτικὸν χαρακτῆρα παρουσιάζει τὰς «*ψευδαισθήσεις*» καὶ τὰς «*παραλόγους* ἢ *παραληρητικὰς*» ἰδέας. Δίδων δὲ τὸν ὁρισμὸν τῶν «*ψευδαισθήσεων*» λέγω ὅτι οὕτω καλοῦνται «*αἱ ψευδεῖς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐντυπώσεις εἴτε ἀνυπάρκτων ἀντικειμένων, εἴτε ὑπαρκτῶν μὲν ἀλλὰ παραμορφουμένων (Hallucinations, illusions)*· (σ. 87 α΄ ἐκδ., σ. 190 β΄ ἐκδ.).

Εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦτον ὁ κ. Β. εὑρίσκει *διττὸν* ἁμάρτημα. Πρῶτον ὅτι δὲν ὁρίζεται ἰδίᾳ καὶ ἀκριβέστερον ἑκατέρα τῶν ἐννοιῶν, καὶ δεύτερον ὅτι τὴν μὲν *Illusion* ὤφειλον νὰ ὀνομάσω *παραίσθησιν*, τὴν δὲ *Hallucination ψευδαισθησίαν*.

Τὸν ἀνωτέρω ὁρισμὸν ἠρύσθην, ὡς εἰκός, ἐκ τῶν εἰδικῶν συγγραμμάτων τῆς ψυχιατρικῆς ἤ, κυρίως εἰπεῖν, τοῦ εἰδικοῦ κλάδου αὐτῆς τοῦ γνωστοῦ ὑπὸ τὸν ὅρον «*δικαστικὴ ψυχοπαθολογία*» ἢ «*δικαστικὴ ψυχιατρικὴ*» ὅστις ἀνεπτύχθη κυρίως ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἐπιστημόνων. Καὶ παρέπεμψα ἰδίως εἰς τὸ ἔργον τοῦ Hoche[1] ὅστις ὑπὸ τὸν ὅρον «Sinnestäuschung» δυνάμενον νὰ ἀποδοθῇ, ὡς νομίζω, διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ὅρου «*ψευδαίσθησις*» περιλαμβάνει ἀμφοτέρας τὰς μορφὰς αὐτῆς, τουτέστι καὶ τὴν ψευδῆ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀντίληψιν ἀνυπάρκτων ἀντικειμένων ὡς καὶ τὴν παραμορφουμένην ἀντίληψιν ὑπαρκτῶν ἀντικειμένων. Καὶ ἀναφέρει μὲν ὅτι ἡ μὲν πρώτη μορφὴ

[1]) Handbuch der Gerichtlichen Psychiatrie, σ. 439 καὶ ἑπέκ.

καλεῖται συνήθως «*Hallucination*» ἡ δὲ δευτέρα «*Illusion*», ἀλλ' οὐδεμίαν πρακτικὴν ἀξίαν ἀποδίδει ἀπὸ ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην τῶν γλωσσικῶν ὅρων, λέγων ὅτι «διὰ τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα (endergebnis) τῆς νοθεύσεως τῆς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἰκόνος» εἶνε ἀδιάφορον ἂν τὸ ἀπατηλὸν ἔγκειται ἐν τούτῳ «ὅτι μία ἐντύπωσις τῶν αἰσθήσεων οἱουδήποτε εἴδους παράγεται ἄνευ ἐξωτερικοῦ ἐρεθισμοῦ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων ἢ ἂν μία πραγματικὴ ἐντύπωσις ἐν τῇ ὁδῷ τῆς συνειδήσεως διὰ τῆς ἀνωμάλου ὑποκειμενικῆς λειτουργίας μεταβάλλεται».[1] Ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλοι τῶν εἰδικῶν Γερμανῶν συγγραφέων ὑπὸ τὸν γενικὸν ὅρον «Sinnestäuschung» περιλαμβάνουσιν ἀμφοτέρας τὰς ἀνωτέρω ῥηθείσας μορφάς.[2] Καὶ τούτους ἠκολούθησα καὶ ἐγὼ περιλαμβάνων μὲν ἐν τῷ ὁρισμῷ μου ἀμφοτέρας τὰς μορφάς, ἐν παρενθέσει δὲ σημειῶν καὶ τοὺς ὅρους Hallucination καὶ Illusion δι' ὧν διακρίνονται γλωσσικῶς εἰδικώτερον. Καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ δ' ἐκδόσει μου οὐδὲν ἐπηνόρθωσα (ὡς λέγει ὁ κ. Β.) ἀλλὰ πρὸς μείζονα σαφήνειαν τῆς ἐννοίας μου ἔθεσα τὸν μὲν ὅρον Hallucination ἀμέσως μετὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς πρώτης μορφῆς, τὸν δὲ ὅρον Illusion μετὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς δευτέρας.

Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι ἐπαρκῶς διέστειλα τὰς δύο μορφάς. Ἀλλ' ὁ κ. Β. μὲ διδάσκει ὅτι Hallucination εἶνε «**ἐξ ἀναμνήσεως** εἰκὼν ἥτις ἐκλαμβάνεται ὡς κατ' αἴσθησιν παράστασις». Ἀπαντῶ ὅτι εἰς ὅσους ἐγὼ ἀνέτρεξα εἰδικοὺς συγγραφεῖς **ψυχιάτρους** (οὐχὶ ψυχολόγους ὡς πράττει οὗτος) δὲν εὗρον περιλαμβανόμενον τὸ στοιχεῖον τῆς **ἐξ ἀναμνήσεως** προελεύσεως τῆς ψευδοῦς ἐντυπώσεως. Ἀλλὰ παρατηρῶ συνάμα ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ὁρισμῷ τοῦ Esquirol ὃν ὁ κ. Β. παρουσιάζει ὡς ὑπόδειγμα ἀκριβείας δὲν ὑπάρχει τὸ στοιχεῖον τοῦτο. «Κατὰ τὸν Esquirol, λέγει ὁ κ. Β., ὅστις πρῶτος διέστειλε τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ψυχικὰ φαινόμενα Hallucination πάσχει «qui ait la conviction intime d'une sensation actuellement perçue, · lorsque nul objet extérieur propre à exciter cette sensation n'est à portée des sens» ». Καὶ ἐρωτῶ ἤδη πάντα γνωρίζοντα τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν ποῦ ἐν τῷ ὁρισμῷ τούτῳ εὑρίσκεται τὸ στοιχεῖον τῆς «**ἀναμνήσεως**»;! Συνεπῶς ὁ κ. Β. ὤφειλε πρὶν διορθώσῃ τὸν ἰδικόν μου ὁρισμὸν νὰ διορθώσῃ τὸν τοῦ Esquirol ὅν, ἐν τούτοις, ἐπικαλεῖται ὡς ὑπόδειγμα ἀκριβείας!

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τοὺς ὅρους «*παραίσθησις*» καὶ «*ψευδαισθησία*», δι' ὧν γλωσσικῶς θέλει νὰ διακρίνῃ τὰ δύο εἴδη τῆς ψευδαι-

---

[1]) Αὐτόθι σ. 440.

[2]) Ἴδε Krafft-Ebbing, Lebrb. der Gerichtlich. Psychopathologie, σ. 122.

σθήσεως ὁ κ. Β., οὐδεμίαν ἐξ ἀρχῆς ἀντέταξα ἀντίρρησιν, διότι, ὡς εἶπον, «προσέχω ἰδίως εἰς τὰς ἐννοίας καὶ οὐχὶ εἰς τὰς λέξεις» θέλων τοῦτο νὰ ἐκφράσω ὅτι ἀφοῦ ἀκριβῶς ἀποδίδω τὴν διαφορὰν τῶν δύο εἰδῶν τῶν ψευδαισθήσεων δὲν χωρεῖ κατ' ἐμοῦ ἐπίκρισις διότι δὲν τὰ διέκρινα καὶ δι' Ἑλληνικῶν γλωσσικῶν ὅρων (ἀμφιβόλου, ἄλλως τε ἀκριβείας) ἀλλὰ μετεχειρίσθην τοὺς Γαλλικοὺς ὅρους Hallucination καὶ Illusion οὓς μεταχειρίζονται καὶ οἱ Γερμανοὶ συγγραφεῖς.

2) Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἐννοίας τοῦ «*καταλογισμοῦ*» (κεφ. Β΄ σ. 146 β΄ ἐκδ.) θέλων νὰ ἐκφράσω τὸν πρώτιστον τῆς ἐννοίας ταύτης ὅρον, τουτέστι τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ ὑποκειμένου τὴν ἐπιτρέπουσαν τὸν καταλογισμὸν τῆς παρ' αὐτοῦ τελεσθείσης πράξεως εἰς αὐτόν, ἀντὶ τοῦ ὅρου «τὸ *καταλογιστὸν τοῦ ἀνθρώπου*» οὗτινος μέχρι τοῦδε ἐγίνετο χρῆσις ἐν τῇ ποινικῇ ἡμῶν φιλολογίᾳ μετεχειρίσθην τὸν ὅρον «*ἱκανότης πρὸς καταλογισμὸν*» κατὰ τὸν ἐν τῇ Γερμανικῇ ποινικῇ φιλολογίᾳ παραδεδεγμένον ὅρον «Zurechnungsfähigkeit». Ἐπρότεινα δὲ τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην διότι ὁ ὅρος «*καταλογιστὸν*» ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ σημαίνει τι τὸ δυνάμενον νὰ καταλογισθῇ, οὐδαμῶς δὲ δύναται νὰ σημάνῃ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ προσώπου εἰς ὃ καταλογίζεται τοῦτο. Δυνάμεθα, ἑπομένως, νὰ λέγωμεν ὀρθῶς τὸ *καταλογιστὸν τῆς πράξεως* οὐχί, ὅμως, καὶ τὸ *καταλογιστὸν τοῦ προσώπου*.

Ἀλλ' ὁ κ. Β. ἀντεῖπεν ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ ἔννοια ἣν θέλομεν νὰ ἐκφράσωμεν δύναται ἐξ ἴσου νὰ ἐκφρασθῇ καὶ διὰ τοῦ ὅρου «*καταλογιστὸν*» ὡς καὶ διὰ τοῦ ὅρου «ἱκανότης πρὸς καταλογισμὸν» λέγων ἐπὶ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον «*ἱκανότης πρὸς καταλογισμὸν* ***περιφανῶς!*** ἴσα δύναται τῷ καταλογιστόν». Ἠναγκάσθην, ἑπομένως, ἐν τῇ πρώτῃ ἀπαντήσει μου νὰ τὸν παραπέμψω εἰς τὸν κανόνα τῆς Γραμματικῆς καθ' ὃν «*τὰ ἐκ ῥημάτων παραγόμενα ἐπίθετα τὰ λήγοντα εἰς* **τος** *σημαίνουσι τὸν δυνάμενον ἢ ἄξιον νὰ πάθῃ τὸ δηλούμενον διὰ τοῦ ῥήματος*». Συνεπῶς αἱ ῥήσεις «*τὸ καταλογιστὸν τοῦ προσώπου, ὁ καταλογιστὸς ἄνθρωπος*» οὐδεμίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἔννοιαν, διότι τὸ πρόσωπον, ὁ ἄνθρωπος οὐδέποτε *καταλογίζεται* (δὲν πάσχει τὸ διὰ τοῦ ῥήματος δηλούμενον) ἀλλὰ μόνον ἡ πρᾶξις καταλογίζεται εἰς αὐτὸν ὅταν ὑπάρχῃ παρ' αὐτῷ ἡ ψυχικὴ ἐκείνη κατάστασις ἡ ἐπιτρέπουσα τὸν καταλογισμόν, πρὸς δήλωσιν δὲ τῆς καταστάσεως ταύτης ἔχομεν ἀνάγκην εἰδικοῦ ὅρου.

Ἀλλ' ὁ κ. Β. εὑρίσκει ταῦτα ***παραδοξότατα,*** περιφρονῶν δὲ τὸν κανόνα τῆς Γραμματικῆς ἀνατρέχει εἰς τὸν *Πίνδαρον (!)* καὶ τὸν *Σοφοκλέα (!)* καὶ τὸν *Αἰσχύλον (!)* ἵνα μοὶ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ εἰς τος ἐπί-

θετα καὶ ἄλλας περιλαμβάνουσι σημασίας πλὴν τῆς ὑπὸ τῆς Γραμματικῆς ὁριζομένης. Ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἔχω τὴν ὑπομονὴν νὰ τὸν παρακολουθήσω εἰς τοιαύτας ἀνὰ τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς ἐρεύνας ἵνα ἐλέγξω τὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν, τῷ παρατηρῶ μόνον ὅτι οἱ νομικοὶ ὅροι δὲν δύνανται νὰ μορφωθῶσι συμφώνως πρὸς τὴν ποιητικὴν γλῶσσαν τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Αἰσχύλου ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὴν ἐν χρήσει πεζὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἵνα ὦσιν, ὅσον ἔνεστι, σαφεῖς καὶ ἀντιληπτοί.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ ἐπίθετα «*ψεκτός, μεμπτός, ἐγκλητός*», ἅτινα μοὶ προβάλλει, παρατηρῶ ὅτι καὶ ἐκ τούτων καταφαίνεται τὸ σφαλερὸν τῆς γνώμης του διότι ὅταν λέγωμεν *ψεκτὸς* ἄνθρωπος ἐννοοῦμεν τὸν ἄξιον νὰ ψεχθῇ, ὁμοίως δὲ *μεμπτὸς* ἄνθρωπος λέγεται ὁ ἀξιόμεμπτος (ἄξιος μομφῆς) ἕνεκα ὡρισμένης πράξεως. Συνεπῶς καὶ ἂν εἴπωμεν «*ἄνθρωπος καταλογιστὸς*» πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὸν ἄνθρωπον ὅστις εἶνε ἄξιος νὰ *καταλογισθῇ* δηλ. νὰ πάθῃ τὸ διὰ τοῦ ῥήματος δηλούμενον, ὡς λέγει ὁ γλωσσικὸς κανών. Οὐδαμῶς, ὅμως, οὕτω ἀποδίδεται ἡ σκοπουμένη ἔννοια τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐπιτρεπούσης ἵνα *καταλογισθῇ εἰς αὐτὸν ἡ πρᾶξις*.

3) Ὁμιλῶν ἐν τῷ συστήματί μου (σ. 111) περὶ τῆς διακρίσεως τῶν ἐγκληματιῶν εἰς ἐγκληματίας *ἐκ περιστάσεως* καὶ εἰς ἐγκληματίας ***καθ' ἕξιν*** λέγω ὅτι πρὸς διάκρισιν τῶν τῆς δευτέρας κατηγορίας ἐγκληματιῶν δὲν εἶνε ἐπαρκὴς ἡ ἐν χρήσει ὀνομασία «ἐγκληματίαι *καθ' ἕξιν*» καθόσον ἡ πρὸς τὸ ἔγκλημα τάσις αὐτῶν δυνατὸν νὰ ἀπορρέῃ εἴτε ἐκ τῆς κτηθείσης διὰ τῆς ἐπανειλημμένως τελέσεως ἐγκλημάτων *ἕξεως*, εἴτε ἐκ τῆς ψυχικῆς αὐτῶν διασκευῆς, τουτέστι τοῦ *ἀτομικοῦ χαρακτῆρος*. Πρὸς πληρέστερον, ὅθεν, χαρακτηρισμὸν τούτων ὡς προσφορωτέραν ἐπρότεινα τὴν ὀνομασίαν «*ἐγκληματίαι καθ' ἕξιν* ἢ *ἐκ χαρακτῆρος*».

Ἀλλ' ὁ κ. Β. δὲν συμφωνεῖ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι «ἡ ἕξις κατὰ τὴν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ χρῆσιν δηλοῖ ἀμφοτέρας τὰς ἐννοίας, δηλ. καὶ τὰς ἰδιότητας ἃς ἔχει φύσει ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὅσας ὕστερον κτᾶται ἐν τῷ βίῳ». Καὶ μὲ παραπέμπει εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην. Χωρὶς νὰ τῷ ἀμφισβητήσω τὴν ἀκρίβειαν τῶν παραπομπῶν του τῷ ἀπαντῶ ὅτι ὁ ὅρος «καθ' ἕξιν ἐγκληματίας» εἶνε μετάφρασις τῶν ξενικῶν ὅρων «Criminel d'habitude», «Gewohnheitsverbrecher», ἐν τῇ δημιουργίᾳ δὲ τῶν ὅρων τούτων οἱ ξένοι συγγραφεῖς δὲν εἶχον βεβαίως ὑπ' ὄψει των τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην, ἀλλ' ἐξέφραζον ὅ,τι ἐν τῇ ἰδίᾳ των γλώσσῃ δύνανται νὰ σημάνωσιν οἱ ὅροι «Gewohnheit, Habitude». Ἄλλως δέ, καὶ ἐν τῇ ἐν χρήσει σήμερον Ἑλληνικῇ γλώσσῃ οὐδέποτε λέγοντες «*ἕξιν*» ἐννοοῦμεν τὸν «*χαρακτῆρα*»·

Τὸ δ' ἕτερον ἐπιχείρημα αὐτοῦ ὅτι «ὁ χαρακτὴρ περιλαμβάνει καὶ ὅ,τι ἔμφυτον φέρει ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅ,τι ἐπίκτητον», οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ προκείμενον. Τίνα τὰ ἐν τῷ χαρακτῆρι περιεχόμενα στοιχεῖα, ἢ κυριολεκτικώτερον τίνες ὅροι συντρέχουσι πρὸς μόρφωσιν αὐτοῦ, θὰ ἠδύνατο νὰ εὕρῃ ἐν τῷ *συστήματί* μου (σ. 158, ὑποσ. 1) χωρὶς νὰ λάβῃ τὸν κόπον νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τὸν Wundt καὶ τὸν Ziegler καὶ τοὺς λοιποὺς ψυχολόγους εἰς οὓς μὲ παραπέμπει. Ἀλλὰ διότι ὁ χαρακτὴρ περιέχει καὶ *φυσικὸν* καὶ *ἐπίκτητον* στοιχεῖον κατ' οὐδεμίαν λογικὴν ἕπεται ὅτι ὅταν λέγωμεν «*ἕξιν*», «*συνήθειαν*» δυνάμεθα ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον νὰ ἐννοῶμεν καὶ τὸν *χαρακτῆρα!*

4) Καὶ ἵνα ἐξαντλήσω καὶ τὴν σειρὰν ταύτην τῶν *ἀτοπημάτων* καὶ *πλημμελημάτων* μου σημειῶ ὅτι ὁ κ. Β. διατυποῖ τὴν ἀξίωσιν (σ. 18) νὰ ἀπαντήσω καὶ εἰς ὅσα γράφει περὶ τοῦ δικαιολογικοῦ λόγου τῆς ποινῆς καὶ περὶ τῆς θανατικῆς ποινῆς τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἐξέθηκα, δι' ὀλίγων, ἐν ἀρχῇ. Ἐκ τῆς σιωπῆς μου δ' ἐπὶ τούτων, συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι σιωπηρῶς ἐγκατέλιπον τὰς γνώμας μου περὶ ποινῆς ὡς ἔπραξα τοῦτο καὶ ἐπ' *ἄλλων* ζητημάτων ἅτινα ἔθιξε διὰ τῶν παρατηρήσεών του!

Ἀλλὰ περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἐπὶ τῶν θεμάτων τούτων ἐκφερομένων ὑπὸ τοῦ κ. Β. γνωμῶν ἐπαρκῆ νομίζω τὴν ἐν τῇ πρώτῃ ἀπαντήσει δήλωσίν μου ὅτι «***λίαν ὀπισθοδρομικὴν ἔχει οὗτος ἀντίληψιν περὶ τῆς ποινικῆς ἐπιστήμης***» φρονῶν ὅτι τὰ θέματα ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν εἰδικότητα αὐτοῦ. Δὲν εἶπον βεβαίως ὅτι οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι δὲν ὡμίλησαν περὶ ποινῆς, ὡς φαίνεται ἀντιληφθείς, ἐκ τῶν παραπομπῶν εἰς τούτους. Τοὐναντίον ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν ἀναπτυχθεισῶν θεωριῶν περὶ τοῦ δικαιολογικοῦ λόγου τῆς ποινῆς ἀναφέρω τὰς κυριωτέρας θεωρίας τῶν φιλοσόφων αἵτινες ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν θεωριῶν τῶν ἀρχαιοτέρων ποινικολόγων, ἤτοι τῶν ὀπαδῶν τῆς *φιλοσοφικῆς* Σχολῆς. Εἶπον μόνον ὅτι ἡ νεωτέρα ποινικὴ ἐπιστήμη διέρρηξε πᾶσαν μετὰ τῆς μεταφυσικῆς φιλοσοφίας σχέσιν καταστᾶσα ***θετικὴ ἐπιστήμη***, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἀναπτύσσω ἀπαντῶν εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι περιφρονῶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐν τῇ ἀπαντήσει μου δὲ ταύτῃ ἐνυπάρχει καὶ ἡ περὶ τῆς ἀξίας τῶν γνωμῶν τοῦ κ. Β. κρίσις μου. Γνώμας περὶ ποινῆς καὶ δὴ περὶ τῆς θανατικῆς ποινῆς δύναται βεβαίως νὰ ἐκφράζῃ οὐ μόνον ὁ φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ πᾶς ἀνεπτυγμένος ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι αἱ γνῶμαι αὗται ἔχουσιν ἐπιστημονικήν τινὰ ἀξίαν καὶ ὅτι δύνανται νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεύνῃ τῶν σχετικῶν θεμάτων ὑπὸ τοῦ ἐπιστήμονος ποινικολόγου. Δὲν ἔχω, ἑπομένως, νὰ πράξω ἄλλο

τι εἰμὴ νὰ παραπέμψω καὶ πάλιν τὸν κ. Β. εἰς τὰ σχετικὰ μέρη τοῦ συστήματός μου, ἤτοι εἰς τὴν ἔρευναν ἣν ἐν ἐκτάσει ποιοῦμαι περὶ τοῦ δικαιολογικοῦ λόγου τῆς ποινῆς (σ. 83 - 103) καὶ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς θανατικῆς ποινῆς (σ. 508 - 522), ἐξ ὧν πολλὰ θὰ διδαχθῇ καὶ ἴσως θὰ δυνηθῇ τότε αὐτὸς οὗτος νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἀξίας τῶν θεωριῶν ἃς τόσον προχείρως διετύπωσεν, ἐν ὀλίγαις γραμμαῖς, ἐν τῇ πρώτῃ κριτικῇ του (ἴδε σ. 290 - 291 ἐπιστημ. Ἐπετηρ.). Ἀλλ' ἂν δὲν θέλῃ νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν συμβουλήν μου τὸν ἀφίνω ἐλεύθερον νὰ νομίζῃ ὅτι σκοπὸς τῆς ποινῆς εἶνε «ἡ κατηρέμησις τῆς διαταραχθείσης συνειδήσεως τοῦ δικαίου»! ὡς αὐθεντικῶς ἀποφαίνεται.

Ὁ ἀξιότιμος συνάδελφος ἐπανειλημμένως ἐν τῇ *δευτερολογίᾳ* του μὲ συμβουλεύει νὰ μὴ δυσφορήσω διὰ τὴν ἐν αὐτῇ γινομένην ἀποκάλυψιν τῶν τόσων καὶ τόσῳ σοβαρῶν *ἀτοπημάτων* καὶ *πλημμελημάτων* καὶ *παραδοξολογιῶν* μου εἰς ἣν προέβη μόνον «ἐξ ἐπιστημονικοῦ καὶ φιλικοῦ ἐνδιαφέροντος»!

Τὸν διαβεβαιῶ, ἑπομένως, ὅτι ἀληθῶς γράφων τὰ ἀνωτέρω ᾐσθάνθην δυσφορίαν τινά, *ἀλλ'* ἡ δυσφορία μου αὕτη προῆλθεν ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἡ *δευτερολογία* του μὲ ἤγαγεν εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην ἀμυνόμενος νὰ ἀποκαλύψω τὴν ὅλως ἀνακριβῆ καὶ συγκεχυμένην ἰδέαν ἣν ἔχει ὁ Καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας περὶ τοῦ μεγάλου φιλοσοφικοῦ προβλήματος τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ τῶν ἄλλων σχετικῶν ζητημάτων, τῆς ἐρεύνης τῶν ὁποίων ἐπελήφθη θέλων νὰ κρίνῃ καὶ ἐπικρίνῃ τὰς γνώμας μου, χωρὶς πρότερον νὰ κατανοήσῃ αὐτάς. Ἂν ἔλειπεν ἡ ἐκ τοῦ λόγου τούτου πηγάζουσα δυσφορία μου, ὁμολογῶ ὅτι καὶ ἐν τῇ συζητήσει ταύτῃ ἤθελον εὕρει τὴν τέρψιν, ἥν, ὡς λέγω ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ *συστήματός* μου, καὶ μοὶ ὑπομιμνήσκει ὁ κ. Β. αἰσθάνομαι πάντοτε ἐν ταῖς μετ' ἄλλων ἐπιστημόνων ἐπ' ἀμφισβητουμένων θεμάτων ἐπιστημονικαῖς συζητήσεσι. Ἔτι δὲ μείζονα τέρψιν ἤθελον αἰσθανθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου καθόσον διὰ τῆς συζητήσεως ταύτης προσκτῶνται εὐρυτέραν δημοσιότητα αἱ γνῶμαί μου αἵτινες, ἄνευ αὐτῆς, ἤθελον γνωσθῇ μόνον ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τῶν *νομικῶν* ἀναγνωστῶν τοῦ βιβλίου μου.

Τ. Ε. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΡΕΜΟΥΝΔΟΥ

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς ἀνωτέρας ἀναλύσεως ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΕΡΕΥΝΑΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΥΞΗΣΙΝ ΤΗΣ ΑΚΡΙΒΕΙΑΣ ΕΞΑΓΟΜΕΝΟΥ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΩΝ

1. Ὑποτεθείσθω ὅτι, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς τιμῆς x μεγέθους τινος, ἐγένοντο ν παρατηρήσεις δόσασαι τιμὰς $x_1, x_2, x_3, \ldots\ldots x_\nu$.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι καλοῦμεν *μέσην τιμὴν* τῶν $x_1, x_2, x_3, \ldots\ldots x_\nu$ πάντα ἀριθμὸν τῆς μορφῆς:

$$\Theta_1 x_1 + \Theta_2 x_2 + + \Theta_\nu x_\nu \qquad (1)$$

ὅπου· $\Theta_1 + \Theta_2 + \Theta_3 + - + \Theta_\nu = 1$ οἱ δὲ συντελεσταὶ $\Theta_1, \Theta_2, \Theta_3, -\Theta_\nu$ ὑποτιθέμενοι θετικοὶ καλοῦνται *βάρη* τῶν ἀντιστοίχων $x_1, x_2, \ldots\ldots x_\nu$ καὶ ὅτι, ἐὰν μὲν αἱ ν παρατηρήσεις ἐγένοντο μὲ τὸ αὐτὸ μέτρον ἀκριβείας, ἡ καλλίστη μέση τιμὴ (ἡ ἔχουσα τὸ μεῖζον μέτρον ἀκριβείας) εἶναι ἡ μέση ἀριθμητικὴ (μέσος ὅρος):

$$\frac{x_1 + x_2 + x_3 + - + x_\nu}{\nu}, \qquad \text{ὅπου } \Theta_1 = \Theta_2 = \Theta_3 = \quad = \Theta_\nu = \frac{1}{\nu}$$

ἐὰν ὅμως αἱ ν παρατηρήσεις ἐγένοντο μὲ διάφορα μέτρα ἀκριβείας K_1, K_2, K_3, ... $K\nu$ ἡ καλλίστη (ἔχουσα τὸ μεῖζον μέτρον ἀκριβείας) εἶναι ἡ

$$M = \frac{K_1^2 x_1 + K_2^2 x_2 + - - + K_\nu^2 x_\nu}{K_1^2 + K_2^2 + - - + K_\nu^2} \qquad (2)$$

ἀντιστοιχοῦσα εἰς βάρη:

$$\Theta_1 = \frac{K_1^2}{K_1^2 + K_2^2 + - + K_\nu^2}, \quad \Theta_2 = \frac{K_2^2}{K_1^2 + K_2^2 + - + K_\nu^2}, \quad --, \quad \Theta_\nu = \frac{K_\nu^2}{K_1^2 + K_2^2 + - + K_\nu^2}$$

καὶ ἔχουσα μέτρον ἀκριβείας:*

$$K_\mu = \sqrt{K_1^2 + K_2^2 + - + K_\nu^2}$$

*) Διὰ πάντα ταῦτα βλέπε: *Γ. Ῥεμούνδου* Μαθήματα τῆς Θεωρίας τοῦ Λογισμοῦ τῶν πιθανοτήτων (λιθόγραφα) σελ. 64 - 66.

Τὸ μέτρον τοῦτο K_μ εἶναι προφανῶς μεῖζον τῶν K_1. K_2, K_3, ... K_ν καὶ ἑπομένως ἡ μέση τιμὴ (2) εἶναι καλλιτέρα ὅλων τῶν x_1, x_2, x_3, ... x_ν, ἃς μᾶς ἔδωκεν ἡ παρατήρησις, καίτοι ἀπαιτοῦσα τὴν γνῶσιν ὅλων τῶν μέτρων K_1, K_2, ... K_ν τῶν ἀντιστοιχούντων εἰς τὰ ἐξαγόμενα τῶν παρατηρήσεων, τουθ' ὅπερ εἶναι ἐπίπονον καὶ ὄχι ἀσφαλές. Ἀλλὰ τὸ μέτρον αὐτὸ K_μ εἶναι ὡρισμένον καὶ συνεπῶς διὰ τῶν ὡς ἄνω ὁρισθεισῶν μέσων τιμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν διὰ τὸ παρατηρηθὲν μέγεθος τιμὴν μὲ μέτρον ἀκριβείας ὅσον θέλομεν μέγα. Πρόκειται λοιπὸν ἐνταῦθα νὰ ἐκθέσωμεν μέθοδον διὰ τῆς ὁποίας, ἐπεκτείνοντες καὶ γενικεύοντες τὴν ἔννοιαν τῶν μέσων τιμῶν, ἐπιτυγχάνομεν διὰ τὸ μετρηθὲν μέγεθος τιμὰς μὲ μέτρον ἀκριβείας ὅπερ φαίνεται ὅσον θέλομεν μέγα.

2. *Μέσαι διαφόρων τάξεων.* Οἱ ἀριθμοὶ τῆς μορφῆς (1), ὅπου οἱ Θ_1, Θ_2, ... Θ_ν εἶναι θετικοὶ ἀριθμοὶ ἔχοντες ἄθροισμα ἴσον τῇ μονάδι, θὰ ὀνομασθῶσι *μέσαι πρώτης τάξεως* τῶν τιμῶν x_1, x_2, x_3, – x_ν εἶναι δὲ προφανὲς ὅτι περιλαμβάνονται μεταξὺ τῆς μεγίστης καὶ τῆς ἐλαχίστης τῶν τιμῶν x_1, x_2, ... x_ν : ἐὰν αἱ τιμαὶ x_1, x_2, x_3, – –, x_ν εἶναι κατὰ τάξιν αὔξουσαν, ἔχομεν πάντες τὴν τριμελῆ ἀνισότητα:

$$x_1 \leqq \Theta_1 x_1 + \Theta_2 x_2 + \Theta_3 x_3 + - - + \Theta_\nu x_\nu \leqq x_\nu \tag{3}$$

Τὰς μέσας πρώτης τάξεως θὰ παριστῶμεν διὰ τοῦ συμβόλου $M^{(1)}$ εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι μία τοιαύτη ἀντιστοιχοῦσα εἰς βάρη Θ_1, Θ_2, Θ_3, – – Θ_ν ἔχει μέτρον ἀκριβείας K (βλ. Γ. Ῥεμούνδου, Λογισμὸν τῶν πιθανοτήτων, σελὶς 64) διδόμενον ὑπὸ τοῦ τύπου:

$$K = \frac{1}{\sqrt{\frac{\Theta_1^2}{K_1^2} + \frac{\Theta_2^2}{K_2^2} + - - + \frac{\Theta_\nu^2}{K_\nu^2}}} \tag{4}$$

ἐξ οὗ ἕπεται ὅτι $$K > K_\varepsilon \frac{1}{\sqrt{\Theta_1^2 + \Theta_2^2 + - - + \Theta_\nu^2}} \tag{5}$$

ὅπου τὸ K_ε δηλοῖ τὸν ἐλάχιστον ἐκ τῶν ἀριθμῶν K_1, K_2, K_3, ... K_ν. Θεωρήσωμεν ἤδη ν μέσας πρώτης τάξεως, τὰς ἑξῆς:

$$\begin{aligned}
M_1^{(1)} &= \Theta_{11}x_1 + \Theta_{12}x_2 + \Theta_{13}x_3 + - - + \Theta_{1\nu}x_\nu \\
M_2^{(1)} &= \Theta_{21}x_1 + \Theta_{22}x_2 + \Theta_{23}x_3 + - - + \Theta_{2\nu}x_\nu \\
M_3^{(1)} &= \Theta_{31}x_1 + \Theta_{32}x_2 + \Theta_{33}x_3 + - - + \Theta_{3\nu}x_\nu \\
&- - - - - - - - - - - - - - - - - \\
&- - - - - - - - - - - - - - - - - \\
M_\nu^{(1)} &= \Theta_{\nu 1}x_1 + \Theta_{\nu 2}x_2 + \Theta_{\nu 3}x_3 + - - + \Theta_{\nu\nu}x_\nu
\end{aligned} \tag{6}$$

ἀποτελούσας ὁμάδα ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν ἑξῆς ὁρίζουσαν βαρῶν:

$$\begin{matrix} \Theta_{11} & \Theta_{12} & \Theta_{13} & - - & \Theta_{1\nu} \\ \Theta_{21} & \Theta_{22} & \Theta_{23} & - - & \Theta_{2\nu} \\ \Theta_{31} & \Theta_{32} & \Theta_{33} & - - & \Theta_{3\nu} \\ - & - & - & - - & - \\ - & - & - & - - & - \\ \Theta_{\nu 1} & \Theta_{\nu 2} & \Theta_{\nu 3} & - - & \Theta_{\nu\nu} \end{matrix} \qquad (7)$$

Θεωρήσωμεν ἤδη μίαν μέσην $\Theta_1 M_1^{(1)} + \Theta_2 M_2^{(1)} + \Theta_3 M_3^{(1)} + = - + \Theta^\nu M^{(1)}_\nu$ τῶν ἀριθμῶν $M_1^{(1)}$, $M_2^{(1)}$, ... $M_\nu^{(1)}$, αὕτη θὰ ὀνομασθῇ *δευτέρας τάξεως μέση* τῶν ἀρχικῶν τιμῶν x_1, x_2, x_3, ... x_ν καὶ θὰ παρασταθῇ διὰ τοῦ συμβόλου $M^{(2)}$ θὰ περιλαμβάνεται δὲ μεταξὺ τῆς μεγίστης καὶ τῆς ἐλαχίστης ἐκ τῶν μέσων πρώτης τάξεως $M_1^{(1)}$, $M_2^{(1)}$, $M_3^{(1)}$, ... $M_\nu^{(1)}$, τῶν ὁποίων ἔστωσαν $K_1^{(1)}$, $K_2^{(1)}$, $K_3^{(1)}$, – – $K_\nu^{(1)}$ τὰ μέτρα ἀκριβείας. Κατὰ τὸν τύπον (5) θὰ ἔχωμεν τὰς ἀνισότητας:

$$K_1^{(1)} > \frac{K\varepsilon}{\sqrt{\Theta_{11}^2 + \Theta_{12}^2 + - - - + \Theta_{1\nu}^2}}, \quad K_2^{(1)} > \frac{K\varepsilon}{\sqrt{\Theta_{21}^2 + \Theta_{22}^2 + - - - + \Theta_{2\nu}^2}}, - - -,$$

$$K_\nu^{(1)} > \frac{K\varepsilon}{\sqrt{\Theta_{\nu_1}^2 + \Theta_{\nu_2}^2 + - - - + \Theta_{\nu\nu}^2}} \qquad (8)$$

καὶ ἐπομένως, ἐὰν καλέσωμεν β τὸν ἐλάχιστον ἐκ τῶν ἀριθμῶν:

$$\frac{1}{\sqrt{\Theta_{11}^2 + \Theta_{10}^2 + - - - + \Theta_{1\nu}^2}}, \quad \frac{1}{\sqrt{\Theta_{21}^2 + \Theta_{22}^2 + - - - + \Theta_{2\nu}^2}}, - - -,$$

$$\frac{1}{\sqrt{\Theta_{\nu 1}^2 + \Theta_{\nu 2}^2 + - - - + \Theta_{\nu\nu}^2}} \qquad (9)$$

θὰ ἔχωμεν: $K_1^{(1)} > \beta K_\varepsilon$, $K_2^{(1)} > \beta K_\varepsilon$, – – –, $K_\nu^{(1)} > \beta K_\varepsilon$

καὶ ἐπομένως, ἐὰν κληθῇ $K_\varepsilon^{(1)}$ τὸ ἐλάχιστον ἐκ τῶν $K_1^{(1)}$, $K_2^{(1)}$, – – $K_\nu^{(1)}$, θὰ ἔχωμεν: $K_\varepsilon^{(1)} > \beta K_\varepsilon$. Τούτων τεθέντων, ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν ὁμάδα τῶν μέσων δευτέρας τάξεως τὴν ἀντιστοιχοῦσαν *εἰς τὴν αὐτὴν ὁρίζουσαν βαρῶν (7)* καὶ καλέσωμεν $K_\varepsilon^{(2)}$ τὸ ἐλάχιστον τῶν μέτρων ἀκριβείας αὐτῶν τῶν μέσων δευτέρας τάξεως: $M_1^{(2)}$, $M_2^{(2)}$, $M_3^{(2)}$, – – $M_\nu^{(2)}$ θὰ ἔχωμεν πάλιν, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὴν ἀνισότητα: $K_\varepsilon^{(2)} > \beta K_\varepsilon^{(1)}$ καὶ ἐπομένως καὶ τήν:

$$K_\varepsilon^{(2)} > \beta^2 K_\varepsilon$$

Πᾶσα μέση πρώτης τάξεως ν μέσων δευτέρας τάξεως $M_1^{(2)}$, $M_2^{(2)}$ – –, $M_\nu^{(3)}$ θὰ ὀνομασθῇ *μέση τρίτη τάξεως* τῶν ἀρχικῶν τιμῶν x_1, x_2, x_3, – – x_ν καὶ θὰ παρασταθῇ διὰ τοῦ συμβόλου $M^{(3)}$ καί, ἐὰν θεωρή-

σωμεν μίαν ὁμάδα ν τοιούτων μέσων $M_1^{(3)}, M_2^{(3)}, M_3^{(3)}, --, M_\nu^{(3)}$ ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὴν αὐτὴν ὁρίζουσαν βαρῶν (7) [κατασκευαζομένων μὲ τὰ αὐτὰ βάρη (7)] καὶ καλέσωμεν $K_\varepsilon^{(3)}$ τὸ ἐλάχιστον ἐκ τῶν μέτρων ἀκριβείας αὐτῶν θὰ ἔχωμεν ὁμοίως τὴν ἀνισότητα: $K_\varepsilon^{(3)} > \beta K_\varepsilon^{(2)}$ καὶ ἑπομένως:

$$K_\varepsilon^{(3)} > \beta^3 K_\varepsilon$$

Ἐξακολουθοῦντες κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον λαμβάνομεν μέσας τῶν ν ἀρχικῶν τιμῶν *πάσης τάξεως ὁσονδήποτε μεγάλης* καλοῦντες γενικῶς *μέσην μιοστῆς τάξεως* μίαν μέσην τιμὴν πρώτης τάξεως ν μέσων μ-ι τάξεως, θὰ ἔχωμεν δὲ πάντοτε τὰς ἀνισότητας:

$$K_\varepsilon^{(\mu)} > \beta K_\varepsilon^{(\mu-1)}, \qquad K_\varepsilon^{(\mu)} > \beta^\mu K_\varepsilon, \tag{10}$$

ἀρκεῖ νὰ διατηρῆται πάντοτε ἡ αὐτὴ ὁρίζουσα βαρῶν (7).

3. Ἐπειδή, κατὰ τὸν θεμελιώδη ὁρισμὸν τῶν μέσων, τὸ ἄθροισμα τῶν βαρῶν ἑκάστης γραμμῆς (ὁριζοντίας) ἰσοῦται τῇ μονάδι ἕπεται προφανῶς ὅτι καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν τετραγώνων αὐτῶν θὰ εἶναι μικρότερον τῆς μονάδος, καθόσον, ὡς εἴπομεν, πάντα τὰ βάρη ὑποτίθενται θετικοὶ ἀριθμοί. Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι οἱ ἀριθμοὶ (9) εἶναι πάντες μεγαλείτεροι τῆς μονάδος καὶ ἑπομένως καὶ ὁ β (ὅστις εἶναι ὁ ἐλάχιστος ἐξ αὐτῶν) θὰ εἶναι ἐπίσης μείζων τῆς μονάδος. Ἐντεῦθεν συνάγομεν, κατὰ τὸν γενικὸν τύπον (10), τὸ ἑξῆς θεώρημα:

Θεώρημα. *Ὑπάρχει μέτρον ἀκριβείας τῶν μέσων διαφόρων τάξεων τῶν κατασκευαζομένων διὰ μιᾶς ὡρισμένης ὁριζούσης βαρῶν ὅπερ τείνει εἰς τὸ ἄπειρον ὅταν ἡ τάξις τῆς μέσης αὐξάνῃ ἐπ᾽ ἄπειρον.*

Ἡ σπουδαιότης τοῦ θεωρήματος τούτου εἶναι προφανής· διότι, διὰ μέσων τάξεως αὐξανομένης κατὰ βούλησιν, ἐπιτρέπει τὴν ἀπόκτησιν ἐξαγομένου παρατηρήσεων μὲ μέτρον ἀκριβείας αὐθαιρέτως μέγα. Παρατηρητέον δὲ ὅτι τὸ πλῆθος ν τῶν ἀρχικῶν τιμῶν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι μέγας ἀριθμός, δύναται νὰ εἶναι καὶ $\nu = 2$, ἑκάστη ὅμως τῶν ἀρχικῶν τιμῶν δύναται νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα (μέσος ὅρος) πολλῶν παρατηρήσεων.

Δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ ἀποδειχθὲν θεώρημα λέγοντες ὅτι τοῦτο φαίνεται ἀναπληροῦν τὴν ἀνάγκην τῶν πολυαρίθμων παρατηρήσεων· δηλαδή, ἀντὶ ν᾽ αὐξάνωμεν τὸ πλῆθος τῶν ἐκτελουμένων παρατηρήσεων, αὐξάνομεν τὴν τάξιν τῶν μέσων τιμῶν, ἃς μεταχειριζόμεθα. Ὅ,τι κερδίζομεν ὑπὸ ἔποψιν ἀκριβείας (προσεγγίσεως) μὲ τὴν αὔξησιν τοῦ πλήθους τῶν παρατηρήσεων δυνάμεθα νὰ κερδίσωμεν,

τουθ' ὅπερ μάλιστα εἶναι προφανέστερον θεωρητικῶς, μεταχειριζόμενοι μέσας τιμὰς τάξεως ἐπὶ μᾶλλον αὐξανομένης. Τῷ ὄντι, κατὰ τὸν νόμον τοῦ Gauss τὸν ἐκφραζόμενον ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ τύπου:

$$P\varphi, \varphi + d\varphi = \frac{K}{\sqrt{\pi}} e^{-K^2\varphi^2} d\varphi$$

ὅταν τὸ μέτρον ἀκριβείας αὐξάνῃ ἐπ' ἄπειρον, ἡ πιθανότης νὰ διαπράξωμεν ἓν σφάλμα τείνει πρὸς τὸ μηδέν.*

4. *Σύγκλισις εἰς ὅριον τῶν μέσων* $M^{(\mu)}$ *διὰ* $\mu = \infty$. Ἐὰν καλέσωμεν $M_\varepsilon^{(\mu)}$ καὶ $M_m^{(\mu)}$ τὴν ἐλαχίστην καὶ τὴν μεγίστην ἐκ τῶν μέσων $M_i^{(\mu)}$ μιοστῆς τάξεως, γενικῶς θὰ ἔχωμεν, κατὰ γνωστὴν ἰδιότητα ἀνωτέρω τονισθεῖσαν, τὰς ἀνισότητας:

$$M_m^{(1)} < x_\nu, \quad M_m^{(2)} < M_m^{(1)}, \quad M_m^{(3)} < M_m^{(2)}, --, \quad M_m^{(\mu)} < M_m^{(\mu-1)}$$
$$M_\varepsilon^{(1)} > x_1, \quad M_\varepsilon^{(2)} > M_\varepsilon^{(1)}, \quad M_\varepsilon^{(3)} > M_\varepsilon^{(2)}, --, \quad M_\varepsilon^{(\mu)} > M_\varepsilon^{(\mu-1)}$$

δηλαδή, τοῦ μ αὐξάνοντος ἐπ' ἄπειρον, ἡ μὲν μεγίστη μέση $M_m^{(\mu)}$ ἐλαττοῦται διαρκῶς μένουσα ὅμως πάντοτε μεγαλειτέρα τῆς ποσότητος x_1, ἡ δὲ ἐλαχίστη μέση $M_\varepsilon^{(\mu)}$ αὐξάνουσα διαρκῶς μένει πάντοτε μικροτέρα τῆς ποσότητος x_ν.

Ἐντεῦθεν συνάγομεν, κατὰ γνωστὸν θεμελιῶδες θεώρημα, ὅτι ἀμφότεραι αἱ $M_m^{(\mu)}$ καὶ $M_\varepsilon^{(\mu)}$ *ἔχουσιν ὅρια* περιλαμβανόμενα μεταξὺ τῶν ποσοτήτων $\varkappa_1$ καὶ $\varkappa_\nu$.

Ταυτότης τῶν ὁρίων. Λέγω ἤδη ὅτι ὅρ$M_m^{(\mu)}$ = ὅρ$M_\varepsilon^{(\mu)}$ ὅταν ὅρ$\mu = \infty$. Πρὸς τοῦτο, ἀρκεῖ νὰ δείξωμεν ὅτι ἡ διαφορὰ δύω μέσων μιοστῆς τάξεως τείνει εἰς τὸ μηδὲν ὅταν τὸ μ τείνῃ εἰς τὸ ἄπειρον.

Θεωρήσωμεν δύο τυχούσας πρώτης τάξεως μέσας:

$$\Theta_1\varkappa_1 + \Theta_2\varkappa_2 + \Theta_3\varkappa_3 + - + \Theta_\nu\varkappa_\nu, \qquad P_1\varkappa_1 + P_2\varkappa_2 + P_3\varkappa_3 + - + P_\nu\varkappa_\nu.$$

Ἡ διαφορὰ αὐτῶν εἶναι:

$$(\Theta_1 - P_1)\varkappa_1 + (\Theta_2 - P_2)\varkappa_2 + (\Theta_3 P_3)\varkappa_3 + - + (\Theta_\nu - P_\nu)\varkappa_\nu \qquad (11)$$

καὶ ἐπειδὴ ἔχομεν:

$$\Theta_1 + \Theta_2 + \Theta_3 + - + \Theta_\nu = 1, \qquad P_1 + P_2 + P_3 + - + P_\nu = 1$$

*) Δυστυχῶς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν *ἄνευ πολλῶν ἐπιφυλάξεων*, διότι ἡ ἐπ' ἄπειρον ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τοῦ Gauss, ὅστις εἶναι μόνον *κατὰ προσέγγισιν ἀληθής*, εἶναι ἐπικίνδυνος καὶ δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἄτοπα ἐξαγόμενα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ θεώρημά μας εἶναι ἐνδιαφέρον εἰς πλείστας ἀπόψεις καὶ δὴ εἰς *κριτικὴν* διὰ τὰς ἀτελείας τοῦ νόμου τὸ Gauss.

καὶ ἐπομένως:

$$(\Theta_1 - P_1) + (\Theta_2 - P_2) + (\Theta_3 - P_3) + - + (\Theta_\nu - P_\nu) + o$$

διὰ τοῦτο ἡ διαφορὰ (11) γράφεται:

$$(\Theta_2 - P_2)(x_2 - x_1) + (\Theta_3 - P_3)(x_3 - x_1) + - + (\Theta_\nu - P_\nu)(x_\nu - x_1). \quad (12)$$

'Αφ' ἑτέρου, ἐπειδὴ προφανῶς εἶναι $x_2 - x_1 \leqslant x_3 - x_1 \leqslant - - - \leqslant x_\nu - x_1$ ἡ ἀπόλυτος τιμὴ τῆς παραστάσεως (12) εἶναι μικροτέρα ἢ ἴση τῆς ποσότητος:

$$(x_\nu - x_1)\Big[\,[\Theta_2 - P_2] + [\Theta_3 - P_3] + - - - + [\Theta_\nu - P_\nu]\,\Big] \leqslant \nu\delta\,(x_\nu - x_1)$$

ὅπου τὸ δ παριστᾶ τὸν μέγιστον ἐκ τῶν θετικῶν ἀριθμῶν:

$$[\Theta_2 - P_2],\ [\Theta_3 - P_3],\ - -\ [\Theta_\nu - P_\nu]$$

Κατὰ ταῦτα, γενικῶς, ἐὰν καλέσωμεν δ τὸν μέγιστον ἐκ τῶν ἀριθμῶν:

$\left[\Theta_{ip} - \Theta_{jp}\right]$ ὅπου $i = 1, 2, 3, \ldots\ldots \nu$, $j = 1, 2, 3, \ldots\ldots \nu$, $p = 1, 2, 3, \ldots\ldots \nu$

θὰ ἔχωμεν διαδοχικῶς τοὺς ἑξῆς τύπους:

$$M_m^{(1)} - M_\varepsilon^{(1)} \leqslant \nu\delta\,(x_\nu - x_1), \qquad M_m^{(2)} - M_\varepsilon^{(2)} \leqslant \nu\delta\,(M_m^{(1)} - M_\varepsilon^{(1)}),$$

$$M_m^{(3)} - M_\varepsilon^{(3)} \leqslant \nu\delta\,(M_m^{(2)} - M_\varepsilon^{(2)})$$

καὶ γενικῶς $M_m^{(\mu)} - M_\varepsilon^{(\mu)} \leqslant \nu\delta\,[M_m^{(\mu-1)} - M_\varepsilon^{(\mu-1)}]$

ἐκ τῶν ὁποίων, πολλαπλασιαζομένων κατὰ μέλη, προκύπτει ὁ ἑξῆς:

$$M_m^{(\mu)} - M_\varepsilon^{(\mu)} \leqslant (\nu\delta)^\mu\,(x_\nu - x_1) \quad (13)$$

'Εὰν λοιπὸν τὸ $\nu\delta < 1$, δηλαδὴ: ἐὰν τὸ $\delta < \frac{1}{\nu}$, τότε, τοῦ μ τείνοντος εἰς τὸ ἄπειρον, τὸ δεύτερον μέλος τοῦ τύπου (13) τείνει εἰς τὸ μηδὲν καὶ ἐπομένως προκύπτει ἐξ αὐτοῦ ὅτι:

ὅρ $[M_m^{(\mu)} - M_\varepsilon^{(\mu)}] = o$ καὶ ἐπομένως ὅρ $M_m^{(\mu)} =$ ὅρ $M_\varepsilon^{(\mu)}$ ὅταν ὅρ $\mu = \infty$

Συνάγομεν λοιπὸν τὸ ἑξῆς θεώρημα:

Θεώρημα. *Ὅταν ἡ ὁρίζουσα (7) τῶν βαρῶν, δι' ὧν κατασκευάζονται αἱ μέσαι, εἶναι τοιαύτη ὥστε ἡ διαφορὰ δύω βαρῶν τῆς αὐτῆς στήλης (κατακορύφου γραμμῆς) νὰ εἶναι πάντοτε μικροτέρα τοῦ ἀριθμοῦ* $\frac{1}{\nu}$ *(ὅπου ν εἶναι τὸ πλῆθος τῶν παρατηρήσεων), αἱ ν μέσαι μιοστῆς τάξεως τείνουσιν νὰ συμπέσωσι συγκλίνουσαι εἰς τὸ αὐτὸ ὅριον* $M^{(\infty)}$ *ὅταν ἡ τάξις αὐτῶν μ τείνῃ εἰς τὸ ἄπειρον. Ἡ ὁρικὴ αὐτὴ*

μέση $M^{(\infty)}$ τάξεως ἀπείρου, ἥτις εἶναι μοναδική, φαίνεται ἔχουσα μέτρον ἀκριβείας ἄπειρον.

Λογικὴ ἀνάγκη θὰ ἐπέβαλλε νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ μέση αὕτη $M^{(\infty)}$ εἶναι ἡ *ἀληθὴς τιμὴ* τῆς ποσότητος, ἂν τὸ θεώρημα τῆς παραγράφου 3 δὲν ἦτο ἀμφισβητήσιμον λόγῳ τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ νόμου τοῦ Gauss, ὅταν πρόκειται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀπειράκις. Ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ θεωρήματος τούτου θὰ ἦτο τότε προφανής, διότι θὰ ἐπέτρεπε, διὰ τῶν μέσων τάξεως αὐξανομένης αὐθαιρέτως, ν' ἀποκτήσωμεν, *μὲ ὀλίγας παρατηρήσεις,* ἀκρίβειαν ὅσον θέλομεν μεγάλην, δηλαδὴ τὴν ἀκρίβειαν τῶν πολυαρίθμων παρατηρήσεων. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον καὶ ἀμφισβητήσιμον, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς παραγράφου 3 παρέχει προφανῶς μίαν πολύτιμον συμβολὴν διὰ τὴν κριτικὴν τοῦ περιφήμου νόμου τοῦ Gauss.

Γ. ΡΕΜΟΥΝΔΟΣ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Ἀρχιμανδρίτου Καθηγητοῦ ἐν τῷ Καποδιστριακῷ Πανεπιστημίῳ.

ΑΙ ΕΠΑΡΧΙΑΙ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Περὶ τῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους πληροφοροῦσιν ἡμᾶς καὶ ἄλλαι μὲν πηγαὶ καὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι, ἐξαιρέτως δὲ τὰ «Τακτικὰ» λεγόμενα, ἤτοι οἱ κατάλογοι καὶ αἱ ἀναγραφαὶ τῶν Ἐπισκοπῶν (Notitiæ episcopatuum), ἐν αἷς καθορίζονται οἱ ἀρχιερατικοὶ θρόνοι τοῦ Πατριαρχείου, αἱ Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαὶ μετὰ τῶν Ἐπισκοπῶν αὐτῶν. Δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν τὰ πρωτόγραφα τῶν νῦν σωζομένων ἀναγραφῶν,[1] οἱ δ' ἀντιγραφεῖς προσέθετον ἐνίοτε τὰς ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτῶν γινομένας περὶ τὰς Ἐπαρχίας μεταβολὰς ἢ ἀνέγραφον τὰς κατηργημένας Ἐπαρχίας, Μητροπόλεις, Ἀρχιεπισκοπὰς καὶ Ἐπισκοπάς. Τούτου ἕνεκα αἱ σωζόμεναι ἀναγραφαὶ στεροῦνται χρονολογικῆς ἀκριβείας. Ἀλλ' εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις αὐτῆς ἐξ ἄλλων πηγῶν καὶ ἐνδείξεων, οὕτως ὥστε νὰ πορισθῶμεν ἐξ αὐτῶν πιστήν, κατὰ τὸ δυνατόν, εἰκόνα τῆς ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐπελθούσας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους μεταβολάς.

Πρώτην τοιαύτην ἀναγραφὴν ἔχομεν τὴν «Ἔκθεσιν τοῦ Ἐπιφα-

[1]) *K. Krumbacher,* Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, ἐν Ἀθήναις 1900, Β, 18 ἑξ. Εἰδικῶς περὶ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀναγραφῶν ἠσχολήθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ H. Gelzer, ἐκτὸς ἄλλων ἐκδόσεων παρασκευάσας καὶ πλήρη συλλογὴν αὐτῶν. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡ ἐν Βερολίνῳ Ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν ἀνέθηκεν εἰς τὸν E. Gerland τὴν ἔκδοσιν τῆς συλλογῆς, ἀλλὰ μέχρι σήμερον ἡ ἔκδοσις δὲν ἐγένετο.

νίου»,[1] ἥτις ἀποδίδεται μὲν εἰς τὸν ἅγιον Ἐπιφάνιον Κύπρου († 403) πολλὰ καὶ περὶ πολλῶν γράψαντα, ἀλλ᾽ ὡς ἤδη ἀπεδείχθη συνετάχθη κατὰ τὸν ζ´ αἰῶνα καὶ πιθανῶς ἐν τέλει τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου (610 - 641), διότι ἀναγράφει καὶ Ἐπισκοπάς, αἵτινες προσετέθησαν εἰς τὸ Πατριαρχεῖον διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ Ἡρακλείου.[2] Πάντως δ᾽ ἐν τῇ «Ἐκθέσει» παρίσταται ἡ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ ε´ μέχρι τοῦ η´ αἰῶνος. Κατ᾽ αὐτὴν ἠριθμοῦντο 33 Μητροπόλεις, ὧν πρώτη ἔκτοτε ἦτο ἡ τῆς Καισαρείας Καππαδοκίας,[3] καὶ 33 Ἀρχιεπισκοπαὶ «αὐτοκέφαλοι», ἤτοι ἐξαρτώμεναι οὐχὶ ἐκ Μητροπόλεων, ἀλλ᾽ ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατριαρχείου, ὡσαύτως δὲ 352 Ἐπισκοπαί, ἐξαρτώμεναι ἐκ Μητροπόλεων, ἐν συνόλῳ 419 ἀρχιερατικαὶ ἕδραι. Ὁ κατάλογος τῶν Ἐπαρχιῶν (α), τῶν Μητροπόλεων (β) καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἐπισκοπῶν (γ), ἔχει ὡς ἑξῆς:

	(α)	(β)	(γ)
1.	*Καππαδοκίας Α´*	*Καισαρείας*	5
2.	*Ἀσίας*	*Ἐφέσου*	36
3.	*Εὐρώπης*	*Ἡρακλείας*	5
4.	*Γαλατίας*	*Ἀγκύρας*	7
5.	*Ἑλλησπόντου*	*Κυζίκου*	12
6.	*Λυδίας*	*Σάρδεων*	26
7.	*Βιθυνίας*	*Νικομηδείας*	8
8.	»	*Νικαίας*	3
9.	»	*Χαλκηδόνος*	
10.	*Παμφυλίας*	*Σίδης*	16
11.	*Ἀρμενίας Β´*	*Σεβαστείας*	5
12.	*Ἑλενοπόντου*	*Ἀμασείας*	6
13.	*Ἀρμενίας Α´*	*Μελιτηνῆς*	5
14.	*Καππαδοκίας Β´*	*Τυάνων*	3

[1]) *G. Parthey,* Hieroclis Synecdemus et Notitiæ græcæ episcopatuum, Berolini 1866, σ. 150 - 161.

[2]) *H. Gelzer,* Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiæ episcopatuum, ἐν Abhandlungen der k. b. Akademie der Wissenschaften, I Classe, München 1901, σ. 549.

[3]) *J. J. Socolov,* Αἱ Ἐπαρχίαι τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν XV - XVIII αἰῶνα (ρωσιστὶ) Περιοδ. «Χριστιανικὸν Ἀνάγνωσμα» Πετρουπόλεως, XCVII, 1916, σ. 141 ἑξ. *Β. Στεφανίδου,* Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1921, σ. 52 - 53.

15.	*Παφλαγονίας*	*Γαγγρῶν*	4
16.	*Ὀνωριάδος*	*Κλαυδιουπόλεως*	5
17.	*Πόντου Πολεμωνιακοῦ*	*Νεοκαισαρείας*	4
18.	*Γαλατίας Β΄*	*Πισσηνοῦντος*	7
19.	*Λυκίας*	*Μύρων*	36
20.	*Καρίας*	*Σταυρουπόλεως*	28
21.	*Φρυγίας Πακατιανῆς*	*Λαοδικείας*	17
22.	*Φρυγίας Σαλουταρίας*	*Συνάδων*	24
23.	*Λυκαονίας*	*Ἰκονίου*	14
24.	*Πισιδείας*	*Ἀντιοχείας*	19
25.	*Παμφυλίας*	*Πέργης*	18
26.	*Καππαδοκίας Β΄*	*Μωκησσοῦ*	4
27.	*Λαζικῆς*	*Φάσιδος*	4
28.	*Θράκης*	*Φιλιππουπόλεως*	3
29.	*Εὐρώπης (Ροδόπης)*	*Τραϊανουπόλεως*	2
30.	*Νήσων Κυκλάδων*	*Ρόδου*	11
31.	*Αἱμιμόντου*	*Ἀδριανουπόλεως*	5
32.	»	*Μαρκιανουπόλεως*	5
33.	*Φρυγίας Πακατιανῆς*	*Ἱεραπόλεως*	5

Εἰς τὰς Ἐπαρχίας ταύτας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως νέαι προσετέθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Γ΄ (717 - 741), ὅστις ἀφαιρέσας τὰς ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐποπτείαν τοῦ Πάπα Ρώμης τελούσας Ἐπαρχίας τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας ὑπήγαγεν αὐτὰς ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τῶν νέων τούτων προσθηκῶν καὶ περὶ τῶν Ἐπαρχιῶν καθόλου τοῦ Πατριαρχείου ἐν ἀρχῇ τοῦ θ΄ αἰῶνος εἰδήσεις ἀρυόμεθα ἐκ τεσσάρων ἀναγραφῶν. Τούτων ἡ μὲν πρώτη ἀνακριβῶς ἀποδίδεται τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Μ. Φωτίῳ (858 - 67, 876 - 86) καὶ τῷ αὐτοκράτορι Λέοντι τῷ Σοφῷ (886 - 911) ἡ δὲ ἑτέρα εἶναι ἀνώνυμος. Ἀμφότεραι συμπληροῦσιν ἀλλήλας. Ὁμοία δὲ πρὸς αὐτὰς εἶναι καὶ τρίτη ἀναγραφή, γενομένη πιθανῶς κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ θ΄ αἰῶνος, ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρου (806 - 815), ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν.[1] Κατὰ τὰς ἀναγραφὰς ταύτας ἐν ἀρχῇ τοῦ θ΄ αἰῶνος ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον ὑπήγοντο 41 ἐκκλησιαστικαὶ Ἐπαρχίαι, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τῆς κάτω Ἰταλίας, ἰσάριθμοι Μητροπόλεις, 47 «αὐτοκέφαλοι» Ἀρχιεπισκοπαὶ καὶ 350 - 355 Ἐπισκοπαί. Μι-

[1]) *Parthey*, ἔνθ' ἀν. σ. 75 - 94, 145 - 49, 181 - 87.

κρόν τι μεταγενεστέρα τῶν τριῶν ἀνωτέρω εἶναι τετάρτη ἀναγραφή, συνταχθεῖσα περὶ τὸ μέσον τοῦ θ´ αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Βασιλείου, ἀρμενίου τὸ γένος, ταύτης δὲ τῆς ἀναγραφῆς τὸ β´ μέρος συμπεριέλαβεν ἐπεξειργασμένον ἐν τῇ πολιτικῇ περιγραφῇ τοῦ ἀνατολικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, συνταχθείσῃ ἐν ἀρχῇ τοῦ ζ´ αἰῶνος ὑπὸ Γεωργίου Κυπρίου, ἄγνωστός τις.[1] Κατὰ τὸ διάγραμμα τοῦ Βασιλείου αἱ μὲν Μητροπόλεις παρίστανται ὅπως καὶ ἐν τῇ εἰς τὸν 'Επιφάνιον ἀποδιδομένῃ 'Εκθέσει, ἀριθμούμεναι εἰς 33, ἀλλ' αἱ «αὐτοκέφαλοι» 'Αρχιεπισκοπαί εἰσι 41. Ὁ ἀριθμὸς τῶν 'Επισκοπῶν παραμένει σχεδὸν ὁ αὐτός, ἐν τέλει δὲ ἀναγράφονται αἱ ἀποσπασθεῖσαι τοῦ 'Ιλλυρικοῦ καὶ τῆς κάτω 'Ιταλίας Μητροπόλεις, οἷον Ρηγίου (Reggio) καὶ Ἁγίας Σεβηριανῆς. 'Εν τῇ 'Επαρχίᾳ Καλαβρίας, ἣν μετὰ μικρὸν ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος Α´ ὁ Μακεδὼν (867 - 886) ἀνέκτησε παρὰ τῶν Σαρακηνῶν καὶ Λογγοβάρδων, προσετέθησαν μετὰ τῆς 'Απουλίας ἕτεραι Μητροπόλεις καὶ 'Αρχιεπισκοπαί, ὧν ἡ Ὑδροῦντος (Otranto) ἐξηρτᾶτο ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατριαρχείου, οὖσα «αὐτοκέφαλος».[2] Ἱκανὸν ὅμως μέρος τῶν παλαιῶν τῆς Καλαβρίας 'Επισκοπῶν ὑπέκειτο ὑπὸ τὸν Πάπαν Ρώμης. Αἱ δὲ Μητροπόλεις μετὰ τῶν 'Επισκοπῶν αὐτῶν καὶ αἱ 'Αρχιεπισκοπαὶ ἐν τῷ προστεθέντι εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Ἑλληνικῷ 'Ιλλυρικῷ ἀπηρτίσθησαν ὡς ἑξῆς:[3]

ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΑΙ

α) *Θεσσαλονίκης:*

1. *Κίτρους*
2. *Βερροίας*
3. *Δρουγουβιτίας*
4. *Σερβίων*
5. *Κασσανδρείας*

β) *Κορίνθου:*

1. *Δαμαλᾶ*
2. *Ἄργους*
3. *Μονεμβασίας*
4. *Ζακύνθου*
5. *Ζημαινᾶς*
6. *Μαΐνης*

---

[1]) *Parthey,* ἔνθ. ἀν. σ. 55 - 74. *H. Gelzer,* Georgii Cyprii Descriptio orbis romani, Lipsiæ 1890, σ. XIII - XVI, 28 - 50. Πρβλ. *S. Vailhé,* Eglise de Constantinople ἐν Vacant - Mangenot, Dict. de Theol. cathol. III, Paris 1911, σ. 1369.

[2]) *H. Gelzer,* Ungedructe Texte σ. 549 ἑξ.

[3]) *Gelzer,* ἔνθ' ἀν. σ. 550 - 559.

γ) *᾿Αθηνῶν:*

1. *Εὐρίπου*
2. *Διαυλείας*
3. *Κορωνείας*
4. *῎Ανδρου*
5. *᾿Ωρείου (᾿Ωρεοῦ)*
6. *Σκύρου*
7. *Καρύστου*
8. *Πορθμοῦ*
9. *Αὐλῶνος*
10. *Σύρας*

δ) *Κρήτης:*

1. *Γορτύνης*
2. *Κνωσσοῦ*
3. *᾿Αρκαδίας*
4. *Χερρονήσου*
5. *Αὐλοποτάμου*
6. *᾿Αγρίου*
7. *Λάμπης*
8. *Κυδωνίας*
9. *῾Ιερᾶς*
10. *Πέτρας*
11. *Σιτείας*
12. *Κισσάμου*

ε) *Πατρῶν:*

1. *Λακεδαιμονίας*
2. *Μεθώνης*
3. *Κορώνης*
4. *Βολαίνης*

ς) *Λαρίσσης:*

1. *Δημητριάδος*
2. *Φαρσάλου*
3. *Θαυμακοῦ*
4. *Ζητουνίου*
5. *᾿Εζεροῦ*
6. *Λοιδορικίου*
7. *Τρίκκης*
8. *᾿Εχίνου*
9. *Κολύδρου*
10. *Σταγῶν*

ζ) *Ναυπάκτου (Νικοπόλεως):*

1. *Βουνδίτζης*
2. *᾿Αετοῦ*
3. *᾿Αχελώου*
4. *Ρογῶν*
5. *᾿Ιωαννίνων*
6. *Φωτικῆς*
7. *᾿Αδριανουπόλεως*
8. *Βοθρωτοῦ*

η) *Φιλίππων:*

1. *Πολυστύλου*
2. *Βελικείας*
3. *Χριστουπόλεως*
4. *Σμολαίνων*
5. *Καισαροπόλεως*
6. *᾿Αλεκτρυοπόλεως*

θ) *Νέων Πατρῶν (῾Υπάτης):*

1. *Μαρμαριτζάνων*

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΑΙ

α) *Σερρῶν*
β) *Λευκάδος*
γ) *Θηβῶν*
δ) *Αἰγίνης*
ε) *Κερκύρας*

Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Βασιλείου Α΄, Λέων Ϛ΄ ὁ Σοφός, ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου Μυστικοῦ (901 - 907, 912 - 915) συνεκάλεσε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 901 - 907 Σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Εἰρήνης, ἥτις Σύνοδος ἐν μὲν τῇ α΄ αὐτῆς πράξει καθώρισε τὴν σειρὰν τῶν Μητροπόλεων τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν αὐτοκεφάλων Ἀρχιεπισκοπῶν, ἐν δὲ τῇ β΄ τὴν σειρὰν τῶν Ἐπισκοπῶν.[1] Τὸ σωζόμενον ἀντίγραφον τῆς ἐπὶ Λέοντος γενομένης διατυπώσεως ταύτης ἀναγράφει 51 Μητροπόλεις, 49 Ἀρχιεπισκοπὰς καὶ 522 Ἐπισκοπάς, ἀλλ' ἀπεδείχθη ἤδη ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς παρέτρεξε τὰ ὀνόματα τῶν Ἀρχιεπισκοπῶν Ἄπρου (Ἄπρων) καὶ Κίου, ἐπομένως αἱ ἀρχιερατικαὶ ἕδραι ἐν συνόλῳ κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ Λέοντος ἀνῆλθον εἰς 622. Ἔχουσι δὲ ὡς ἑξῆς αἱ Ἐπαρχίαι (α), αἱ Μητροπόλεις (β) καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐπισκοπῶν (γ).

	(α)	(β)	(γ)
1.	*Καππαδοκίας*	*Καισαρείας*	15
2.	*Ἀσίας*	*Ἐφέσου*	34
3.	*Εὐρώπης*	*Ἡρακλείας*	15
4.	*Γαλατίας*	*Ἀγκύρας*	8
5.	*Ἑλλησπόντου*	*Κυζίκου*	12
6.	*Λυδίας*	*Σάρδεων*	25
7.	*Βιθυνίας*	*Νικομηδείας*	12
8.	»	*Νικαίας*	6
9.	»	*Χαλκηδόνος*	
10.	*Παμφυλίας*	*Σίδης*	16
11.	*Ἀρμενίας*	*Σεβαστείας*	4
12.	*Ἑλενοπόντου*	*Ἀμασείας*	5

[1]) Αὐτόθι, σ. 549 - 567. *J. Popov*, Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ Ϛ΄ ὁ Σοφὸς καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐπόψεως (ρωσιστί), Μόσχα 1892, σ. 256 - 257.

13.	*Σικελίας*	*Συρακουσῶν*	13
14.	*Καππαδοκίας*	*Τυάνων*	3
15.	*Παφλαγονίας*	*Γαγγρῶν*	3
16.	*Θεσσαλίας*	*Θεσσαλονίκης*	5
17.	*῾Ονωριάδος*	*Κλαυδιουπόλεως*	5
18,	*Πόντου Πολεμωνιακοῦ*	*Νεοκαισαρείας*	3
19.	*Γαλατίας*	*Πισσηνοῦντος*	7
20.	*Λυκίας*	*Μύρων*	33
21.	*Καρίας*	*Σταυρουπόλεως*	26
22.	*Φρυγίας Πακατιανῆς*	*Λαοδικείας*	22
23.	*Φρυγίας Σαλουταρίας*	*Συνάδων*	20
24.	*Λυκαονίας*	*᾿Ικονίου*	15
25.	*Πισιδίας*	*᾿Αντιοχείας*	21
26.	*Παμφυλίας*	*Πέργης*	18
27.	*Πελοποννήσου*	*Κορίνθου*	7
28.	*῾Ελλάδος*	*᾿Αθηνῶν*	10
29.	*Καππαδοκίας*	*Μωκησσοῦ*	4
30.	*Παμφυλίας*	*Σελευκίας*	23
31.	*Καλαβρίας*	*Ρηγίου*	12
32.	*Πελοποννήσου*	*Πατρῶν*	4
33.	*Λαζικῆς*	*Τραπεζοῦντος*	7
34.	*῾Ελλάδος*	*Λαρίσσης*	10
35.	*Νικοπόλεως*	*Ναυπάκτου*	8
36.	*Θράκης*	*Φιλιππουπόλεως*	10
37.	*Ροδόπης*	*Τραϊανουπόλεως*	7
38.	*Κυκλάδων*	*Ρόδου*	10
39.	*Μακεδονίας*	*Φιλίππων*	6
40.	*Αἱμιμόντου*	*᾿Αδριανουπόλεως*	11
41.	*Φρυγίας Καπατιανῆς*	*῾Ιεραπόλεως*	9
42.	*Δυρραχίου*	*Δυρραχίου*	4
43.	*᾿Ασίας*	*Σμύρνης*	4
44.	*Σικελίας*	*Κατάνης*	
45.	*Φρυγίας*	*᾿Αμορίου*	5
46.	*Καμάχου*	*Καμάχου*	8
47.	*Φρυγίας*	*Κοτυαίου*	3
48.	*Καλαβρίας*	*῾Αγίας Σεβεριανῆς*	4
49.	*Λέσβου*	*Μιτυλήνης*	5
50.	*῾Ελλάδος*	*Νέων Πατρῶν*	1
51.	*῾Ελενοπόντου*	*Εὐχαΐτων*	4

῾Ως καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀναγραφῆς ταύτης ἐπῆλθον ἱκαναὶ μεταβολαὶ ἐν ταῖς ᾿Επαρχίαις. Δὲν ἀναγράφεται ἡ Μητρόπολις Κρήτης, διότι ἡ νῆσος κατείχετο ὑπὸ τῶν ᾿Αράβων, προσετέθησαν δὲ νέαι Μητροπόλεις ἐν αἷς καὶ ἡ Τραπεζοῦντος ἐν τῇ ᾿Επαρχίᾳ Λαζικῆς, ἀντικαταστήσασα τὴν Μητρόπολιν Φάσιδος. Φαίνεται δὲ ὅτι πρὸ τῆς συντάξεως τῆς ἀνωτέρω ἀναγραφῆς, ἐπὶ τοῦ ἁγίου ᾿Αθανασίου τοῦ Δαιμονοκαταλύτου, χειροτονηθέντος ᾿Επισκόπου Τραπεζοῦντος ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Μεθοδίου (843 - 847), μεταξὺ τῶν ἐτῶν 843 - 7, ἐτιμήθη ἡ ᾿Επισκοπὴ Τραπεζοῦντος, προαχθεῖσα εἰς Μητρόπολιν.[1]

᾿Επὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου (912 - 959) περὶ τὸ 940 ἐγένοντο αὖθις μεταβολαί τινες. Κατὰ τὴν σωζομένην ἀναγραφὴν ἀριθμοῦνται 51 Μητροπόλεις καὶ ἰσάριθμοι ᾿Αρχιεπισκοπαί, συμπεριλαμβανομένων ἐν αὐταῖς καὶ τῶν παραλειφθεισῶν ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως ᾿Αρχιεπισκοπῶν Σεβαστουπόλεως καὶ ᾿Αβασγίας, καὶ 502 ᾿Επισκοπῶν.[2] ᾿Εν συνόλῳ 602 ἀρχιερατικαὶ ἕδραι, ἤτοι 22 ὀλιγώτεραι τῶν τῆς διατυπώσεως τοῦ Λέοντος. ᾿Επειδὴ δ᾿ ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄ οἱ ῞Ελληνες ἀπώλεσαν μὲν τὴν ᾿Επαρχίαν Συρακουσῶν, καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν ᾿Αράβων, ἀνέκτησαν δὲ τὴν Μελιτηνὴν τῆς ᾿Αρμενίας, ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀναγραφῇ ἀντὶ τῆς ιγ΄ ᾿Επαρχίας τῶν Συρακουσῶν ἐτέθη ἡ τῆς Μελιτηνῆς τῆς ᾿Αρμενίας. Διαφοραί τινες ἐπῆλθον καὶ ἐν ταῖς ᾿Επισκοπαῖς, διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν.

Σπουδαιότεραι μεταβολαὶ ἐν ταῖς ᾿Επαρχίαις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπῆλθον ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Νικηφόρου Φωκᾶ (963 - 969) καὶ τοῦ ᾿Ιωάννου Τσιμισκῆ (969 - 976) ὡς μανθάνομεν ἐξ ἀναγραφῆς, μικρὸν πρὸ τοῦ 980 συνταχθείσης.[3] Κατ᾿ αὐτὴν αἱ Μητροπόλεις ηὐξήθησαν εἰς 56, προστεθεισῶν τῶν ἑξῆς νέων πέντε: ᾿Αμάστριδος, ᾿Ασμωσάτου, Χωνῶν, ῾Υδροῦντος, Κελτζηνοῦ καὶ Ταρῶν, αἵτινες ἀρχαιότερον δὲν ὑπῆρχον, ἀλλ᾿ ὁ ἀριθμὸς τῶν ᾿Αρχιεπισκοπῶν καὶ ᾿Επισκοπῶν παρέμεινεν ὁ αὐτός. ᾿Εν τῇ εἰρημένῃ ἀναγραφῇ δὲν ἀναγράφεται ἡ Μητρόπολις Σελευκείας τῆς ᾿Ισαυρίας, ἀντικατασταθεῖσα

[1]) *Α. Π. Κεραμέως,* Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν Τραπεζοῦντος, «Βυζαντινὰ Χρονικὰ» Πετρουπόλεως, ΙΒ. σ. 138 ἑξ. *Μ. Παρανίκα,* ᾿Εκκλησιαστικὴ ῾Ιστορία Τραπεζοῦντος, Περιοδ. ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ῾Ελλην. Φιλολ. Σύλλογος. Πεντηκονταετηρὶς (1861 - 1911), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1913 - 21, σ. 161 ἑξ.

[2]) *Gelzer,* Georgii Cyprii Descriptio, σ. 57 - 83.

[3]) *Gelzer,* Ungedruckte Texte, σ. 568 - 575.

διὰ τῆς τῆς Σμύρνης, διότι ὑπήχθη αὖθις ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνάκτησιν τῆς Ἀντιοχείας καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Πατριαρχείου αὐτῆς, ἐπίσης δὲν ἀναφέρεται καὶ ἡ Μητρόπολις τῆς ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ ἀνακτηθείσης Κρήτης. Εἰς τὰς ἐνεργείας δὲ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ πρὸς πλήρη ἐξελληνισμὸν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν ἰταλικῶν θεμάτων, ὀφείλεται καὶ ὁ προβιβασμὸς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ὑδροῦντος εἰς Μητρόπολιν, ἥτις προσετέθη ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀναγραφῇ.

Ἐν αὐτῇ σημειοῦται καὶ τὸ ἑξῆς «πρὸ δὲ τούτου κεῖνται αἱ δύο Ἀρχιεπισκοπαί, ὁ Βουλγαρίας καὶ ὁ Κύπρου».[1] Ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Βουλγαρίας ὑπέκειτο, τῷ ὄντι, ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Διότι ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς σὺν τῇ πολιτικῇ κατήργησε καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτονομίαν τῆς Βουλγαρίας, ὑπαγαγὼν πάσας τὰς Ἐπισκοπὰς τοῦ τέως Βουλγαρικοῦ Πατριαρχείου Δορυστόλου ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βούλγαρος ὅμως Πατριάρχης Δαμιανός, κηρυχθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ ἔκπτωτος, κατέφυγεν εἰς τὴν δυτικὴν Βουλγαρίαν καὶ ἐγκατεστάθη ἐν Σόφιᾳ. Ἐκεῖθεν τὸ Βουλγαρικὸν Πατριαρχεῖον περιεπλανήθη ἀνὰ διαφόρους ἕδρας, ἕως οὗ ἐγκατεστάθη ἐν Ἀχρίδι, ἥτις κατὰ τὸν ι' αἰῶνα ἀπέβη πολιτικὸν ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικὸν κέντρον τῶν Βουλγάρων.[2] Ὥστε ὑπὸ τὴν «Ἀρχιεπισκοπὴν Βουλγαρίας» ἡ ἀνωτέρω ἀναγραφὴ ἐννοεῖ τὴν τοῦ Δορυστόλου Ἀρχιεπισκοπήν, ἥτις ἦτο τότε, κατὰ τὰ εἰρημένα, ἡνωμένη μετὰ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀλλ' ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου ἦτο αὐτόνομος, παραμείνασα τοιαύτη καὶ μετὰ τὴν ἀραβικὴν τῆς νήσου κατάκτησιν. Ὅτε κατὰ τὸν ι' αἰῶνα ἀνέκτησαν οἱ Ἕλληνες τὴν νῆσον δὲν κατήργησαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν,[3] οὐχ ἧττον ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἐξαιρετικαῖς περιστάσεσιν ἠδύνατο ν' ἀσκῇ ἀνωτέραν τινὰ ἐποπτείαν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου καὶ δὴ μετὰ τὴν λατινικὴν κατάκτησιν τῆς νήσου. Οὕτω λ. χ. ὁ Ἐπίσκοπος Ἀμαθοῦντος Ἰωάννης, καθαιρεθεὶς ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, ἐποιήσατο ἔκκλησιν πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Λουκᾶν

[1]) Αὐτόθι, σ. 569.

[2]) *G. Schlumberger*, Ἡ Βυζαντιακὴ ἐποποιΐα κατὰ τὰ τέλη τοῦ ι' αἰῶνος, Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς (969 - 976) μετάφρασις Σ. Ι. Βουτυρᾶ. Ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 207 - 8.

[3]) *G. Schlumberger*, Ὁ Αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκᾶς, μετάφρ. Ἰ. Λαμπρίδου. Ἐν Ἀθήναις 1905, σ. 544 ἑξ.

Χρυσοβέργην (1156 - 1169), ὅστις ἠκύρωσε τὴν πρᾶξιν ἐκείνην τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι οἱ δικάσαντες καὶ καθαιρέσαντες τὸν Ἀμαθοῦντος Ἐπίσκοπον ἦσαν μόνον ἕνδεκα, ἐνῷ, κατὰ τοὺς κανόνας, ἔδει νὰ ὦσι δώδεκα, ἐκτὸς τοῦ προέδρου.[1]

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ προσῆλθον εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ οἱ Ρῶσοι. Ἡ σύζυγος τοῦ τσάρου Ἰγὼρ Ὄλγα, περὶ τὰ ἔτη 956 - 7 μεταβᾶσα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐβαπτίσθη, μετονομασθεῖσα Ἑλένη. Τῷ 989 ἐβαπτίσθη καὶ ὁ ἔγγονος αὐτῆς τσάρος Βλαδίμηρος (973 - 1015), ἔκτοτε δὲ ἤρξατο ἐπικρατῶν παρὰ τοῖς Ρώσοις ὁ Χριστιανισμός. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀπεστέλλετο Μητροπολίτης Κιέβου, διοικῶν ἐξαρχικῶς τὴν νέαν Ἐκκλησίαν Ρωσίας, καὶ ὅτε δ' ἐξέλεγον οἱ Ρῶσοι τὸν Μητροπολίτην, οὗτος ἐλάμβανε τὴν χειροτονίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ τοῦ Πατριάρχου, ὑφ' ὃν ὑπέκειτο. Τούτου ἕνεκα ὁ Μητροπολίτης Κιέβου, ἔχων ὑφ' ἑαυτόν, κατὰ τὰς ἀναγραφὰς τοῦ ιβ' αἰῶνος, ἕνδεκα Ἐπισκοπάς, εὑρίσκετο ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐντὸς τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.[2]

Ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος (976 - 1025) καταλύσας διὰ τῶν ἐνδόξων αὐτοῦ ἀγώνων τὸ ἐπανιδρυθὲν Βουλγαρικὸν Κράτος, κατὰ τὴν διαρρύθμισιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῆς Μακεδονίας πραγμάτων ἀνεγνώρισε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρίδος, ὡς «Ἀρχιεπισκοπὴν Βουλγαρίας», ὑπαγαγὼν ὑπ' αὐτὴν τὰς Μητροπόλεις καὶ Ἐπισκοπὰς τῆς δυτικῆς Μακεδονίας. Οὕτως ἱδρύθη ἡ αὐτόνομος καὶ ἀνεξάρτητος Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος, ἥτις τάχιστ' ἀπέβη ἑλληνική, διότι ἡ Βουλγαρία ἦτο τότε ἁπλῆ γεωγραφικὴ ἔκφρασις. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ μέρος τῶν ὑπὸ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρίδος τελουσῶν Ἐπισκοπῶν ἡνώθη μετὰ τῶν Μητροπόλεων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως Θεσσαλονίκης, Λαρίσσης, Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου.[3]

---

[1]) *Ράλλη καὶ Ποτλῆ,* Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων Γ, 324. *Μ. Γεδεών,* Κανονικαὶ διατάξεις. Κωνσταντινούπολις 1888 - 9, Β, 17. *J. Hackett,* A History of the orthodox Church of Chyprus. London 1901, σ. 54 - 5. Περὶ τῶν ἰδιαιτέρων Ἐπαρχιῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἴδε *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου,* Αἱ Ἐπαρχίαι τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου. Ἐν Ἀθήναις (ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Πανεπιστημίου) 1919.

[2]) *Gelzer,* Ungedrukte und ungenügend veröffentlichte. Texte, σ. 585. *I. Barsov,* ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ ἐπὶ τῆς Ρωσσικῆς Ἐκκλησίας ἐξουσία αὐτοῦ (ρωσιστί). Ἐν Πετρουπόλει 1878, σ. 296 ἑξ. *S. Vailhé,* ἔνθ' ἀν. σ. 1373.

[3]) *Ράλλη καὶ Ποτλῆ,* Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Ε, 266 ἑξ.

Τίνες δὲ καὶ πόσαι ἦσαν αἱ Ἐπαρχίαι τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν ια' αἰῶνα πληροφορεῖ ἡμᾶς «Ἡ γεγονυῖα διατύπωσις παρὰ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ὅπως ἔχουσι τάξεως οἱ θρόνοι τῶν ἐκκλησιῶν τῶν ὑποκειμένων τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως».[1] Ἡ διατύπωσις αὕτη ἀνήκει πράγματι οὐχὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Λέοντος, ἀλλὰ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081 - 1118), μετὰ τὸ 1084 συνταχθεῖσα, ὡς ἐκ πολλῶν καταφαίνεται ἐνδείξεων. Κατ' αὐτὴν εἰς τὰς τέως ὑφισταμένας 51 Μητροπόλεις προσετέθησαν αἱ ἑξῆς 29:

52. *Ἀμάστριδος.*
53. *Χωνῶν*
54. *Ὑδροῦντος*
55. *Κελτζηνῆς*
56. *Κολωνίας*
57. *Θηβῶν*
58. *Σερρῶν*
59. *Πομπηϊουπόλεως*
60. *Κιέβου (Ρωσίας)*
61. *Ἀλανίας*
62. *Αἴνου*
63. *Τιβεριουπόλεως*
64. *Εὐχανίας*
65. *Κερασοῦντος*
66. *Νακωλείας*
67. *Γερμίων*
68. *Μαδύτου*
69. *Ἀπαμείας*
70. *Βασιλείου (Φρυγίας Πακατιανῆς)*
71. *Δρύστρας (Βουλγαρίας)*

E. Goloubinsky, Ἐπίτομος ἱστορία τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν Βουλγαρικῆς, Σερβικῆς καὶ Ρουμανικῆς ἢ Μολδοβλαχικῆς (ρωσιστὶ) Μόσχα 1871, σ. 529 - 60. *Zachariæ von Lingenthal*, Jus græcoromanum, Lipsiæ 1867, III, 319. *G. Schlumberger*, Βασίλειος Β' Βουλγαροκτόνος, μετάφρ. Ι. Λαμπρίδου, Ἀθῆναι 1905. σ. 507 ἑξ. *H. Gelzer*, Ungedruckte und wenigbekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche, ἐν Byz. Zeitschrift, I, 1893, σ. 42 - 46. Das Patriarchat von Achrida, Leipzig 1902, σ. 8, 9. *Κ. Δελικάνη*, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμ. Γ', Κωνσταντινούπολις 1905, σ. 910 ἑξ. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τ. Α, ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 7, 8.

[1]) *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Ε, 474 ἑξ. *Parthy*, ἔνθ' ἀν. σ. 95 - 101. *Gelzer*, Ungedruckte Texte, σ. 547 - 569.

72. *Ναζιανζοῦ*
73. *Κερκύρας*
74. *'Αβύδου*
75. *Μηθύμνης*
76. *Χριστιανουπόλεως ('Αρκαδίας)*
77. *Ρυσίου (Θράκης)*
78. *Λακεδαίμονος*
79. *Παροναξίας*
80. *'Ατταλείας*

Διὰ τῆς προσθήκης ταύτης ὁ ἀριθμὸς τῶν Μητροπόλεων ἀνῆλθεν εἰς 80, ἐνῷ ἀντιθέτως ὁ ἀριθμὸς τῶν 'Αρχιεπισκοπῶν ὑπεβιβάσθη εἰς 39, διότι πολλαὶ 'Αρχιεπισκοπαὶ προήχθησαν εἰς Μητροπόλεις, ὡς καταφαίνεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω πίνακος. Κατ' αὐτὸν τὴν θέσιν τῆς ογ' Μητροπόλεως κατέχει ἡ Κέρκυρα, προαχθεῖσα εἰς Μητρόπολιν[1] μετ' ἄλλων 'Αρχιεπισκοπῶν τῆς 'Ελλάδος. "Αγνωστος μόνον παραμένει ὁ ἀριθμὸς τῶν 'Επισκοπῶν, μὴ συμπεριληφθεὶς ἐν τῷ σωζομένῳ τῆς ἀναγραφῆς ταύτης τοῦ 'Αλεξίου Κομνηνοῦ ἀντιγράφῳ.

'Επὶ τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1143 - 1180) τῷ 1143 ὁ ἀρχιμανδρίτης Νεῖλος Δοξαπατρῆς, κελεύσει τοῦ Βασιλέως τῆς Σικελίας Ρογήρου Β' (1101 - 1154), συνέταξε διεξοδικὴν στατιστικὴν καὶ ἱστορίαν τῶν πατριαρχικῶν, μητροπολιτικῶν καὶ ἐπισκοπικῶν θρόνων,[2] τὸ ἔργον δὲ αὐτοῦ διεσκευάσθη, συνταχθείσης μετὰ τὸ 1170 νέας ἀναγραφῆς τῶν 'Επαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.[3] 'Η ἀναγραφὴ αὕτη, σωζομένη ἐν δυσὶν ἀντιγράφοις τοῦ τέλους τοῦ ιβ' ἢ τῆς ἀρχῆς τοῦ ιγ' αἰῶνος, περιέχει μικράς τινας μεταβολάς. Εἰς τὰς 80 Μητροπόλεις τῆς προηγουμένης ἀναγραφῆς προσετέθησαν τέσσαρες νέαι:

1. *Μεσημβρίας*
2. *Μιλήτου*
3. *Σηλυμβρίας*
4. *"Απρου*

[1]) Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸν τίτλον τοῦ Μητροπολίτου Κερκύρας ἔφερε πρῶτος ὁ κατὰ τὸν ι' αἰῶνα ἀκμάσας ἅγιος 'Αρσένιος. *Σπ. Παπαγεωργίου,* 'Ιστορία τῆς 'Εκκλησίας Κερκύρας. 'Εν Κερκύρᾳ 1920, σ. 11 ἑξῆς. *S. Petridès - C. Emerau,* St Arsène de Corfou, «Echos d'Orient» XXI, 1921, σ. 440.

[2]) *L. Allatii,* De Ecclesiæ occid. atque orient. perpetua consensione. Coloniæ Agrippinae 1648, σ. 165 - 169. *Ράλλη καὶ Ποτλῆ,* Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, Ε, 186 ἑξ. Πρβλ. *Krumbacher,* ἔνθ. ἀν. Β, 19.

[3]) *Parthey,* ἔνθ' ἀν. σ. 101 - 31. *Gelzer,* ἔνθ' ἀν. σ. 584 ἑξ.

τὴν δὲ θέσιν τῆς ἀνακτηθείσης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων Δρύστρας κατέλαβεν ἡ Μητρόπολις Μελενίκου. Μητροπόλεις δέ τινες ἀπέβαλον τὰς Ἐπισκοπάς, ἃς πρότερον εἶχον· ἕτεραι μὴ ἔχουσαι πρότερον ἀπέκτησαν Ἐπισκοπάς. Ἡ Μητρόπολις Νέων Πατρῶν (Ὑπάτης) ἀριθμουμένη νβʹ ἔχει ὑφ' ἑαυτὴν Ἐπισκοπὰς:

1. *Μαρμαριτζῶν*
2. *Βελᾶς*
3. *Ἁγίας*

ἡ δὲ Μητρόπολις Θηβῶν, ἀριθμουμένη νθʹ ἔχει Ἐπισκοπὰς:

1. *Κανάλων*
2. *Ζαρατόβου*
3. *Καϊστορίου*
4. *Τριχίων*
5. *Πλατάνων*

Ἡ Μητρόπολις Κερκύρας καταλαβοῦσα τὴν οεʹ θέσιν οὐδεμίαν ἔχει Ἐπισκοπήν, ὡς καὶ ἡ τὴν πʹ θέσιν καταλαβοῦσα Μητρόπολις Λακεδαίμονος, ἥτις τέως ὡς Ἐπισκοπὴ ὑπέκειτο τῇ Μητροπόλει Παλαιῶν Πατρῶν.[1]

Ἐπὶ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου (1186 - 1196) ἀνεθεωρήθη ἡ ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ γενομένη διάταξις τῶν Ἐπαρχιῶν. Εἰς τὰς ἐν αὐτῇ ἀναγεγραμμένας 51 Μητροπόλεις προσετέθησαν αἱ 29 τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ αἱ 4 τῆς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ἀνεγράφησαν δὲ καὶ ἑξῆς νέαι 9 Μητροπόλεις:

1. *Γαρδικίου*
2. *Φιλαδελφείας*
3. *Προκοννήσου*
4. *Ὑπαίπων*
5. *Φρυγίου*
6. *Ἀρκαδιουπόλεως*
7. *Ἄργους*
8. *Προύσης*
9. *Ἀχυράους*

[1]) *Gelzer*, ἔνθ' ἀν. σ. 585 - 7. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Α, 9.

ὥστε ὁ ἀριθμὸς τῶν Μητροπόλεων ἀνῆλθεν εἰς 93. Ἀναγράφονται δὲ καὶ τρεῖς νέαι Ἀρχιεπισκοπαί:

1. *Διδυμοτείχου*
2. *Λοπαδίου*
3. *Μελαγίων*[1]

Ἀλλά, δυστυχῶς, τῷ 1204 οἱ Σταυροφόροι καταλύσαντες τὴν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν τοῦ Βυζαντίου, ἐπήνεγκαν γενικὴν ἀναστάτωσιν καὶ ἐν τῇ διοικήσει τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως οὗτινος ἡ ἕδρα μετηνέχθη εἰς Νίκαιαν. Ἐκεῖ ἐγκαθιδρύθη καὶ ἡ Αὐτοκρατορία, ἥτις, μικρὸν κατὰ μικρόν, ἐξεδίωξεν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τοὺς ἐπήλυδας, ἀποκαταστήσασα πάλιν τὴν πρὸς καιρὸν διασπασθεῖσαν πολιτικὴν ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικὴν τῶν Ἑλλήνων ἑνότητα.

Καὶ ἐθεωρεῖτο μὲν ἔτι ἰσχύουσα ἡ τελευταία ἐπὶ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου γενομένη διάταξις τῶν Ἐπαρχιῶν,[2] ἀλλ' ἕνεκα τῆς λατινοκρατίας τὸ Πατριαρχεῖον οὐδαμῶς ἠδύνατο ἀπὸ τῆς Νικαίας ν' ἀσκῇ τὴν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν Ἐπαρχιῶν αὐτοῦ. Τῷ 1260 ὁ Πατριάρχης Νικηφόρος Β΄ (1260-61) διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως ἐπέτρεψεν ὅπως ὁ Μητροπολίτης Τραπεζοῦντος ἐκλέγηται καὶ χειροτονῆται ἐν Τραπεζοῦντι καὶ οὐχὶ ἐν Νικαίᾳ.[3] Ἀλλ' ἐν τῷ Δεσποτάτῳ τῆς Ἠπείρου, μετὰ τὴν ἐκ τῆς Μακεδονίας ἐκδίωξιν τῶν Φράγκων, ἐγένετο ἀπόπειρα ἱδρύσεως ἰδίας ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ ἐν Νικαίᾳ ἑδρεύοντος Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀχρίδος, ὀφειλομένη εἰς τὸν φιλόδοξον Ἀρχιεπίσκοπον Ἀχρίδος Δημήτριον Χωματηνὸν (1217-1230) στέψαντα τὸν Δεσπότην τῆς Ἠπείρου Θεόδωρον Αὐτοκράτορα ἐν Θεσσαλονίκῃ (1223), μετὰ τὴν ἀνάκτησιν αὐτῆς καὶ τὴν κατάλυσιν τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας. Ἐντεῦθεν προέκυψε σοβαρὸν

[1]) *Gelzer,* Analecta byzantina. Judex lectionum, 1891-92. Jena 1891. Περιλαμβάνει ἡ ἔκδοσις αὕτη τοῦ Gelzer μετὰ σχολίων τὴν ἐπὶ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου γενομένην ἀναγραφὴν τῶν Ἐπισκοπῶν, κατάλογον τῶν Ἐπισκόπων Ναυπλίου καὶ Ἄργους καὶ ἄλλα τινά.

[2]) *F. Miklosich et J. Müller,* Acta Patriarchatus Constantinopolitani, Vindobonnæ 1860-90, I, 119.

[3]) *L. Petit,* Acte synodal du Patriarche Nicéphore II sur les privilèges du metropolitain de Trebizonde (1er Janvier 1260) ἐν Bulletin de l'Institut archéologique russe de Constsntinople, 1903, σ. 163-171. *Ξ. Α. Σιδερίδου,* Ἔλεγχος τῆς ὑπὸ *L. Petit* ἐκδόσεως τῆς περὶ τῶν προνομίων τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Συνοδικῆς πράξεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου, τοῦ ἀπὸ Ἐφέσου, ἐν «Νέᾳ Σιών» Ἱεροσολύμων ΣΤ΄ 1907, σ. 707-747.

ζήτημα,[1] ἀλλ' ἡ πορεία τῶν γεγονότων ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχρίδος περιωρίσθη ἐν τοῖς παλαιοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀποκατεστάθη δὲ πάλιν ἡ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἠπείρῳ.[2] Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἐπανιδρύθη μὲν ἡ ἀνεξάρτητος Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Τυρνόβου, ἱδρύθη δὲ καὶ ἡ Σερβικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Πεκίου.[3]

Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (1261) ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου (1251 - 1282) ἐγένετο κατὰ τὰ ἔτη 1261 - 1270 νέα διάταξις τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ἐπαρχιῶν, δι' ἧς ὡρίσθησαν 100 Μητροπόλεις καὶ 44 Ἀρχιεπισκοπαὶ «αὐτοκέφαλοι», ἐξαρτώμεναι ἐκ τοῦ Πατριαρχείου.[4] Ἐν ταῖς Μητροπόλεσιν ἀναγράφονται αἱ 51 Μητροπόλεις τῶν χρόνων τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, αἵτινες, ὡς εἴδομεν, ἐπανελήφθησαν καὶ ἐν τῇ ἀναγραφῇ τοῦ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου μετὰ τῆς διαφορᾶς ὅμως ὅτι τὴν θέσιν τῆς Μητροπόλεως Σελευκείας κατέλαβεν ἡ τῆς Κρήτης. Μετὰ τὴν 51ην Μητρόπολιν ἐτέθησαν αἱ ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ προστεθεῖσαι, μετακινηθείσης μόνον τῆς Μητροπόλεως Ἄπρου εἰς τὴν 69ην θέσιν, ἣν τέως κατεῖχεν ἡ τῆς Ἀπαμείας, εἶτα δὲ ἀναγράφονται αἱ ἑξῆς:

81 *ἡ Συλήβρια*
82 *ἡ Ἀρκαδιούπολις*
83 *ἡ Μεσημβρία*
84 *ἡ Μίλητος*
85 *τὰ Γεδρίκια*
86 *τὰ Ὕπαιπα*

---

[1]) *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα, «Ἐκκλησιαστικὸς Κῆρυξ» Κύπρου ΣΤ', 1916, σ. 1 - 8, 33 - 38, 65 - 70, 97 - 104.

[2]) *Miklosich et Müller*, Acta et diplomata græca medii aevi, III, 59 - 65. *Ed. Kurtz*, Christophoros von Ankyra als Exarch des Patriarchen Germanos II, ἐν «Byz. Zeitschrift» XVI, 1907, σ. 120 - 142. *Α. Μηλιαράκη*, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, ἐν Ἀθήναις, 1898, σ. 251, 285 ἑξ.

[3]) *B. Basilievsky*, Ἡ ἐπανίδρυσις τοῦ Βουλγαρικοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τοῦ τσάρου Ἀσὰν Β' ἐν ἔτει 1235 (ρωσ.) Περιοδικὸν τοῦ Ὑπουργείου τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, Πετρούπολις, τόμ. 238 (1885) σ. 35 ἑξ. *E. Goloubinsky*, ἔνθ' ἀν. σ. 443 ἑξ. Τὰ κατὰ τὰς Ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1869.

[4]) *Parthey*, ἔνθ' ἀν. σ. 225 ἑξ. *Gelzer*, Ungedruckte Texte, σ. 592 ἑξ.

87 *ἡ Φιλαδέλφεια*
88 *τὸ Ἄργος*
89 *ἡ Ῥύζαια*
90 *τὸ Πύργιον*
91 *ἡ Σεβαστόπολις*
92 *ἡ Εὔριπος*
93 *τὰ Κύβιστρα ἤτοι τὰ Ἡρακλέους*
94 *ἡ Ἀντιόχεια ἐν Μαιάνδρῳ*
95 *ἡ Ἀχυράους*
96 *τὸ Διδυμότειχον*
97 *ἡ Πηγῶν καὶ Παρίου*
98 *ἡ Μονεμβασίας ἤτοι Ταινάρου*
99 *ἡ Πέργαμος*
100 *ἡ Προῦσα*

Τῶν Μητροπόλεων τούτων τινὲς μὲν σημειοῦνται καὶ ἐν ταῖς ἀναγραφαῖς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου, ἀλλ' αἱ τέως Μητροπόλεις Προκονήσου καὶ Ἀπαμείας ὑπεβιβάσθησαν εἰς τὴν τάξιν τῶν Ἀρχιεπισκοπῶν. Ὡς δὲ παρετηρήθη ἤδη, τινὲς τῶν ἐν τῇ ἀναγραφῇ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου Μητροπόλεων κατ' ὄνομα μόνον ἀναφέρονται. Οὕτω λ. χ. ἡ 17η Μητρόπολις τῆς Ποντοηρακλείας, ἥτις, Ἐπισκοπὴ τέως οὖσα τῆς Μητροπόλεως Κλαυδιουπόλεως, εἶχε προβιβασθῇ εἰς Μητρόπολιν, δὲν ὑφίστατο, διότι κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἐποχὴν ἡ Ποντοηράκλεια εἶχε καταστραφῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι καὶ τῶν τοιούτων Μητροπόλεων ἐξελέγοντο Μητροπολῖται, διαμένοντες ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἢ διευθύνοντες ἑτέρας Ἐπαρχίας.

Παρατηρεῖται δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων τάσις τιμητικῆς ἐξυψώσεως Μητροπόλεών τινων ἢ προαγωγῆς Ἐπισκοπῶν εἰς Μητροπόλεις. Οὕτως ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος (1282 - 1328) ἐξαιρετικῶς ἐξύψωσε καὶ ἐτίμησε τὴν Μητρόπολιν Μονεμβασίας, ἕνεκα τῆς πολιτικῆς σημασίας τῆς πόλεως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.[1] Εἶχε δὲ ὑφ' ἑαυτὴν ἡ Μητρόπολις Μονεμβασίας τὰς Ἐπισκοπάς:[2]

1. *Κυθηρίας*
2. *Ἕλους*

[1]) *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου,* Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Α, 12, 13.
[2]) *Gelzer,* ἔνθ' ἀν. σ. 597 - 601, 607 - 609.

3. *Μεθώνης*
4. *Μαΐνης*
5. *Ἀνδρούσης*
6. *Ζευνῶν ἤτοι Καλαμάτας*
7. *Ρέοντος*

Κατὰ τὴν ἀναγραφὴν δὲ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, «Ἔκθεσις Βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ γέροντος ὅπως νῦν ἔχουσι τάξεως αἱ ὑποκείμεναι Μητροπόλεις τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ Κωνσταντινουπόλεως»,[1] ἐγένετο ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Μητροπόλεων μεγάλη μετακίνησις καὶ ἀθρόα προαγωγὴ Ἐπισκοπῶν εἰς Μητροπόλεις. Κατὰ τὰ ἔτη 1318-1321 προεβιβάσθη καὶ ἡ Ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων, τέως ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Ναυπάκτου τελοῦσα, εἰς Μητρόπολιν.[2]

Ἀντιθέτως ἐπὶ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (1328-1341) συνεχωνεύθησαν μὲν πολλαί, προσετέθησαν δὲ νέαι Μητροπόλεις, μὴ ὑπάρχουσαι ἐν προηγουμέναις ἀναγραφαῖς. Σώζεται δὲ «Ἔκθεσις νέα Ἀνδρονίκου Βασιλέως, ὅστις τὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Μητροπόλεις ἄλλας μὲν μικρὸν ἀνεβίβασεν, ἄλλας δὲ πάλιν εἰς μικροτέρας τῶν θρόνων κατεβίβασεν...».[3] Ὁ ἀριθμὸς τῶν Μητροπόλεων διὰ τοιούτων μεταβολῶν ἀνῆλθεν εἰς 109. Μεταξὺ αὐτῶν ἀναγράφεται καὶ ἡ Κρήτη, ἀλλ' ὡς γνωστὸν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ ἑνετοκρατουμένη νῆσος ἐστερεῖτο ὀρθοδόξου Ἱεραρχίας. Χαρακτηριστικὴ δὲ εἶναι ἡ ἐν τέλει τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως σημείωσις «Αὗταί εἰσιν αἱ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως πᾶσαι μητροπόλεις· δηλονότι αἱ προγεγραμμέναι ἐννέα πρὸς τοῖς ἑκατόν· σώζονται δὲ σήμερον μερικαί.»

Μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν ἀνεκτῶντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αἱ ξενοκρατούμεναι Μητροπόλεις καὶ Ἀρχιεπισκοπαί. Ἐπὶ τῶν Ἀτζαϊώλων ἐγκαθιδρύθη ἐν Ἀθήναις καὶ ὀρθόδοξος Μητροπολίτης, ἐκτὸς τοῦ παρεισάκτου λατίνου, ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν τὰς Ἐπισκοπάς:

---

[1]) *Gelzer,* ἔνθ' ἀν. σ. 607. Ἰδιαιτέρας διατάξεις περὶ τῆς Μητροπόλεως Ἄπρου, συμπεριλαμβανούσης τὴν περιοχὴν Εὐχαΐτων πρβλ. *Zachariæ von Lingenthal,* Jus græcoromanum, III. 621-23. *Miklosich et Müller,* Acta Patr. Constantinopolitani I, 89-90, 91 καὶ περὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Βρύσεως προβιβασθείσης εἰς Μητρόπολιν, Αὐτόθι I, 96, 89. *Zachariæ,* ἔνθ' ἀν. III, 641-3.

[2]) *Miklosich et Müller,* Acta et diplomata I, 468. *Π. Παπαρρούση,* Ἡ Μητρόπολις τῶν Ἰωαννίνων, Περιοδ. ὁ «Ἑλλην. Φιλολογ. Σύλλογος» ἔνθ. ἀν. σ. 208 ἑξ.

[3]) *Gelzer,* ἔνθ' ἀν. 550.

1. *Διαυλίας*
2. *Ταλαντίου*
3. *Ἄνδρου*
4. *Σκύρου*
5. *Σόλωνος (Σαλώνων;)*
6. *Μενδενίτζης* [1]

ὡσαύτως δ' ἐπετράπη ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν νὰ ἑδρεύωσιν ὀρθόδοξοι Ἐπίσκοποι ἐν Μεθώνῃ, ἐν Κορώνῃ, ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ ἐν Κυθήροις, ὡς καὶ ἐν τῷ Δουκάτῳ τοῦ Αἰγαίου, ὅπερ ἵδρυσεν ὁ Μᾶρκος Σανοῦδος (1207) ἐπετράπη ἡ παρουσία ὀρθοδόξου Μητροπολίτου Παροναξίας. Λήγοντος τοῦ ιδ' αἰῶνος ἐπὶ τοῦ Δεσπότου Πελοποννήσου Θεοδώρου ἀποκατεστάθη ἐν τῇ ἕδρᾳ αὐτοῦ ὁ Μητροπολίτης Κορίνθου, ὑφ' ὃν ὑπήγοντο αἱ Ἐπισκοπαί:

1. *Δαμαλῶν καὶ Πεδιάδος*
2. *Κεφαλληνίας*
3. *Ζακύνθου*
4. *Ζημαινᾶς καὶ Ταρσοῦ*
5. *Πολυφέγγους*

Τῷ 1365 ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Ἰωαννίνων ὑπήχθησαν αἱ κατεχόμεναι ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν Ἐπισκοπαὶ Ναυπάκτου καὶ Λευκάδος, τῷ δὲ 1370 προσηρτήθη εἰς αὐτὴν ἡ Ἐπισκοπὴ Ἀχελώου. Βραδύτερον εὕρηται προσηρτημένη (1394) καὶ ἡ Ἐπισκοπὴ Κερκύρας, ἐπειδὴ ὑπὸ τοῦ λατινικοῦ κλήρου δὲν ἐπετρέπετο νὰ ὑπάρχῃ ἐν αὐτῇ ὀρθόδοξος Ἐπίσκοπος. Ἐντεῦθεν ὁ Ἰωαννίνων ἔφερε τὸν τίτλον «Ἐξάρχου Κερκύρας».[2] Καίτοι δὲ οἱ Σέρβοι καταλαβόντες πρὸς καιρὸν τὴν Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν κατήργησαν πολλὰς ἑλληνικὰς Μητροπόλεις ἐν Μακεδονίᾳ, διετήρησαν τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρίδος καὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἀποκατάστασιν ἕλληνος ὀρθοδόξου Μητροπολίτου ἐν Λαρίσῃ.[3]

Καὶ τὸ μὲν Βουλγαρικὸν Πατριαρχεῖον Τυρνόβου, τελευτῶντος τοῦ ιδ' αἰῶνος, διὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τῆς Βουλγαρίας κατηργήθη, συγχωνευθεισῶν τῶν Ἐπαρχιῶν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Πατριαρχείου

¹) *Gelzer*, ἔνθ' ἀν. σ. 636. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Α, 13.

²) *Π. Παπαρρούση*, ἔνθ' ἀνωτέρω. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, ἔνθ' ἀν. Α, 14.

³) *Gelzer*, ἔνθ' ἀν. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, ἔνθ' ἀν. Α, 14.

Κωνσταντινουπόλεως. Αἰτήσει δὲ τοῦ Βοϊβόδα Οὐγγροβλαχίας Ἀλεξάνδρου Βεσσαράβα (1312 - 1365) αἱ διοργανωθεῖσαι τὸ πρῶτον Ἐπαρχίαι τῆς χώρας ἐκείνης ἡνώθησαν ἐπίσης μετὰ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, ὑφ' ὃ πάντως ὑπέκειντο καὶ αἱ πρότερον ἐκεῖ ὑφιστάμεναι Ἐπισκοπαί. Τῷ 1359 ἱδρύθη ἡ Μητρόπολις Οὐγγροβλαχίας, διὰ μεταθέσεως εἰς αὐτὴν τοῦ Μητροπολίτου Βιτζίνης Ὑακίνθου Κριτοπούλου.[1] Ἀλλὰ μετά τινα ἔτη (1370) ἱδρύθη καὶ δευτέρα Μητρόπολις ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπαρχίᾳ Οὐγγροβλαχίας, «ἡ κατὰ Σεβηρῖνον».[2] Ἐπειδὴ δὲ ἐκτὸς τῆς Βλαχίας ἱδρύθη κατὰ τὸν ιδ' αἰῶνα καὶ ἡ Ἡγεμονία τῆς Μολδαυΐας ἱδρύθη καὶ δι' αὐτὴν ἰδία Μητρόπολις, καλουμένη Μαυροβλαχίας, Ρωσοβλαχίας, Μολδοβλαχίας, Μολδαυΐας, Μπογδανίας. Πάντες οἱ τίτλοι οὗτοι ἦσαν συνώνυμοι. Ὁ ἐκλεγεὶς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Μητροπολίτης Ἱερεμίας δὲν ἐγένετο δεκτός, ἄχρις οὗ τῷ 1401 ἀνεγνωρίσθη Μητροπολίτης Μολδαυΐας ὁ Ἰωσήφ.[3] Μετὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδον (1439) καθ' ἣν καὶ ὁ Μητροπολίτης Μολδαυΐας ἐδέχθη τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὀρθόδοξοι ἐζήτησαν ὡς μητροπολίτην αὐτῶν τὸν Θεόκτιστον, Διάκονον τοῦ Μάρκου Ἐφέσου, ὃν τῷ 1452 - 1453 ἐχειροτόνησεν ὁ Ἀχρίδος Νικόδημος. Ὁμοίως τῷ 1457, αἰτήσει τοῦ Βοϊβόδα Βλαχίας Στεφάνου, ὁ Ἀχρίδος Δωρόθεος ἐχειροτόνησε μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας.[4] Ἀλλ' αἱ χειροτονίαι αὗται, γενόμεναι ἐν κρισιμωτάταις περιστάσεσι τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, δὲν σημαίνουσιν ὅτι αἱ Ἐπαρχίαι τῶν παραδουναβίων χωρῶν ἐξηρτῶντο ἐκ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος. Παρὰ τούτου ἐξηρτᾶτο μόνον μία Ἐπισκοπὴ Βλάχων, οἰκούντων ἐπὶ τοῦ Πίνδου καὶ παρὰ τὸν Ἀξιόν. Ἄλλως τε ἐκ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἐξηρτᾶτο κατὰ τὸν ιε' αἰῶνα ὑπερμεσοῦντα ὁ Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν Ἐπισκοπὰς τὴν Ριμνίκου καὶ Μποζέου, ὡσαύτως ὁ Μολδαυΐας (Μπογδανίας) τὴν Ραδαούτζης καὶ τὴν Ρωμάνου.[5]

Τοῦτο πληροφορούμεθα ἐξ ἀναγραφῆς τῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἧς σώζεται μὲν ἀντίγραφον γενόμενον

[1]) *Miklosich et Müller*, Acta Patr. Conrtantinopolitani, I, 383 - 5. *Καλλ. Δελικάνη*, ἔνθ' ἀν. σ. 651 ἑξ. *Goloubinsky*, ἔνθ' ἀν. σ. 349. 50.

[2]) *Gelzer*, ἔνθ' ἀν. σ. 629 - 32. *Goloubinsky*, ἔνθ' ἀν. σ. 352.

[3]) *Miklosich et Müller*, ἔνθ' ἀν. II, 170. *Κ. Δελικάνη*, ἔνθ' ἀν. σ. 657. 8. *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα . . . Ε, 496 ἑξ.

[4]) *Ch. Aumer*, La Moldavie au Concil de Florence, ἐν «Échos d'Orient», VIII, 1905, σ. 131. 32.

[5]) *Gelzer*, ἔνθ' ἀν. σ. 636.

κατὰ τοὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453) χρόνους, ἀλλ' ἥτις παρουσιάζει τὴν κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ ιε΄ αἰῶνος διάταξιν τῶν Ἐπαρχιῶν.[1] Ἑπομένως ἔχομεν ἐν αὐτῇ τὴν τελευταίαν ἀναγραφὴν τῶν μέσων χρόνων. Κατ' αὐτὴν αἱ Μητροπόλεις περιωρίσθησαν εἰς 72 (α) ὧν αἱ 21 μόνον εἶχον Ἐπισκοπὰς (β), ὡς ἐμφαίνει ὁ ἑξῆς πίναξ αὐτῶν:

	(α)	(β)
1.	*Καισαρείας*	
2.	*Ἐφέσου*	
3.	*Ἡρακλείας*	8
4.	*Ἀγκύρας*	
5.	*Κυζίκου*	
6.	*Φιλαδελφείας*	
7.	*Νικομηδείας*	1
8.	*Νικαίας*	
9.	*Χαλκηδόνος*	
10.	*Θεσσαλονίκης*	12
11.	*Τυρνόβου*	3
12.	*Ἀδριανουπόλεως*	1
13.	*Ἀμασείας*	
14.	*Προύσης*	
15.	*Νεοκαισαρείας*	
16.	*Ἰκονίου*	
17.	*Βερροίας*	
18.	*Πισιδίας*	
19.	*Κορίνθου*	5
20.	*Μονεμβασίας*	8
21.	*Ἀθηνῶν*	6
22.	*Παλαιῶν Πατρῶν*	2
23.	*Τραπεζοῦντος*	2
24.	*Λαρίσης*	10
25.	*Ναυπάκτου*	4
26.	*Φιλιππουπόλεως*	
27.	*Ῥόδου*	1
28.	*Σερρῶν*	1

[1]) *Gelzer,* ἔνθ' ἀν. σ. 630. 31. *J. J. Socolov,* Ἐπαρχιακὰ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἐν Πετρουπόλει 1915, σ. 209-215.

29.	*Φιλίππων*	1
30.	*Χριστουπόλεως (Καβάλλας)*	
31.	*Σμύρνης*	
32.	*Μιτυλήνης*	1
33.	*'Ιωαννίνων*	5
34.	*Διδυμοτείχου*	
35.	*Μελενίκου*	
36.	*Νέων Πατρῶν*	
37.	*Θηβῶν*	
38.	*Αἴνου*	
39.	*Κερασοῦντος*	
40.	*Βιδύνης*	
41.	*Μεθύμνης*	
42.	*Χριστιανουπόλεως*	
43.	*Λακεδαιμονίας*	3
44.	*Παροναξίας*	
45.	*Μεσημβρίας*	
46.	*Σηλυμβρίας*	
47.	*"Αργους καὶ Ναυπλίου*	
48.	*Εὐρίπου*	5
49.	*Σοφίας*	
50.	*Μηδείας*	
51.	*Σωζοπόλεως*	
52.	*'Αγχιάλου*	
53.	*Βάρνης*	
54.	*Δρύστρης*	
55.	*Προϊλάβου*	
56.	*Καραβιζύης*	
57.	*Μαρωνείας*	
58.	*Περιθωρίου*	
59.	*Ζιχνῶν*	
60.	*Δράμας*	
61.	*Νικοπόλεως (Νευροκόπου)*	
62.	*Γάνου*	
63.	*Ριζαίου*	
64.	*'Αλανίας (Λαζίας)*	
65.	*Γοτθίας*	
66.	*Καφᾶς*	
67.	*Χίου*	

68. *Λήμνου*
69. *Ἰσχανίου*
70. *Ἴμβρου*
71. *Οὐγγροβλαχίας* 2
72. *Μολδοβλαχίας* 2

Ἐκτὸς τῶν 72 τούτων Μητροπόλεων ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον ὑπέκειντο τότε, κατά τινα μὲν ἀντίγραφα τῆς ἀνωτέρω ἀναγραφῆς 7 Ἀρχιεπισκοπαί, Προκοννήσου, Καρπάθου, Αἰγίνης, Πωγωνιανῆς, Ἐλασσῶνος, Κῶ, Λευκάδος, κατ' ἄλλα δὲ 8, προστιθεμένης εἰς τὰς ἀνωτέρω καὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Φαναρίου. Διαφορά τις ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν Ἐπισκοπῶν, διότι κατά τινα μὲν ἀντίγραφα αὗται ἦσαν 78 κατ' ἄλλα δὲ 84, ὥστ' ἐν συνόλῳ αἱ ἀρχιερατικαὶ τοῦ Πατριαρχείου ἕδραι ἦσαν 157 ἢ 164.

Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ μεγάλη αὕτη ἐλάττωσις ὀφείλεται εἰς τὰς τουρκικὰς κατακτήσεις.

ΕΡΕΥΝΑΙ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ
ΕΠΙ ΤΗΣ
ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΘΟΓΕΝΕΣΙΚΗΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΣ ΤΗΣ ΓΡΙΠΠΗΣ

ΥΠΟ

Σ. Γ. ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΚΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ

Ἡ βαρυτάτη ἐπιδημία ἥτις ἐνέσκηψεν κατὰ τὸ 1918, ἡ ἐπανάληψις τῆς ἐπιδημίας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1920 καὶ τοῦ 1922, ἡ σημαντικὴ ἐπέκτασις αὐτῆς, αἱ ἐπακολουθήσασαι βρογχοπνευμονικαὶ ἰδίᾳ ἐπιπλοκαί, ἡ ἰδιαιτέρα κλινικὴ φυσιογνωμία, ἣν ἡ νοσολογικὴ αὕτη ὀντότης, ἕνεκα τῶν ἐπιπλοκῶν τούτων, ὑπεδύθη, ἡ τοσοῦτον ταχεῖα τοσοῦτον ταραχώδης καὶ τοσοῦτον ὀλεθρία ἐξέλιξις τῆς μορφῆς ταύτης, ἡ ζωηρότης τῶν συζητήσεων ἐπὶ τῆς φύσεως αὐτῆς, αἱ ἀμφιβολίαι καὶ αἱ διαφωνίαι τῶν γνωμῶν τῶν διαφόρων συγγραφέων, ὅσον ἀφορᾷ τὴν αἰτιολογίαν τῆς νόσου, φέρουσιν εἰς τὴν μνήμην μου σειρὰν ἐρευνῶν τὰς ὁποίας πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐξετέλεσα, καὶ τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσα εἰς τὴν Gazzetta degli Ospedali e delle Cliniche N° 93, 1906 καὶ εἰς τὸ Gentralblatt für Bakt. Paras. und Infektions kr. Orig. XLIII, Band. 2 Heft 1907.

Ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν ἐκείνων δὲν νομίζω ἄσκοπον νὰ ἐπανέλθω σήμερον, ὑπομιμνήσκων ταύτας, παραβάλλων αὐτὰς πρὸς τὰς κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν γενομένας παρατηρήσεις, καὶ συζητῶν τὰ κλινικὰ δεδομένα ἅτινα πηγάζωσι ἐκ τῆς ἐπιδημίας τοῦ 1889-90 καὶ ἐκ τῆς τελευταίας τοιαύτης, ἐν σχέσει πρὸς τὰ συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πειραματικῶν ἐκείνων ἀποτελεσμάτων, κατέληξα.

Κατὰ τὰς τότε γενομένας ἐρεύνας ἠθέλησα νὰ μελετήσω τὸ ζήτημα τὸ ἀφορὸν τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐκ τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer προκαλουμένων λοιμώξεων, καὶ τῶν λοιμώξεων τῶν προκαλουμένων ἐξ

ἄλλων μικροοργανισμῶν, τῶν κοινῶς καλουμένων δευτερευουσῶν λοιμώξεων, ζήτημα οὗτινος ἡ μελέτη ἤρξατο ἰδιαιτέρως ἀπὸ κλινικῆς ἀπόψεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεγάλης πανδημίας τῆς γρίππης τοῦ 1889-90. Κατὰ τὴν ἐπιδημίαν ἐκείνην ἓν φαινόμενον τὸ ὁποῖον ἔκαμεν ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἰατροὺς ὅλων τῶν χωρῶν, ἔνθα ἡ νόσος ἐνέσκηψεν, ὑπῆρξεν οὐχὶ τοσοῦτον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ γρίππης πασχόντων εἰς τοὺς ὁποίους ἀνεπτύχθη ὡς ἐπιπλοκὴ ἡ βρογχοπνευμονία, ὅσον ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν μορφῶν ὑμενογόνου πνευμονίας, ἀριθμὸς ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἄλλοτε παρετηρήθη κατὰ τὰς ἐποχάς, καθ' ἃς δὲν εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἐπιδημία γρίππης. Ἡ παρατήρησις αὕτη ἔκαμε νὰ γεννηθῇ ἡ ὑπόνοια καὶ ἡ σκέψις, ἐὰν αἱ μορφαὶ ἐκεῖναι ἦσαν ἀνεξάρτητοι, ἢ εἶχον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐκ τῆς μεγάλης ἐπιδημίας τῆς γρίππης.

Ἐν ἀρχῇ δὲν ἀπεδόθη μεγάλη σημασία εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο ἀναφορικῶς πρὸς τὰς σχέσεις τῶν δύο λοιμώξεων, καὶ ἐθεωρήθη τὸ φαινόμενον ὡς τυχαῖον συμβὰν ὅπερ, δὲν δύναται νὰ ἐκπλήξῃ, δεδομένου ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἦτο ἡ ἁπλουστέρα. Πλὴν ἡ ὑπόθεσις αὕτη ταχέως ἐγκατελείφθη ἕνεκα τῆς σταθερᾶς ἐπαναλήψεως τοῦ φαινομένου καὶ τῆς παρατηρήσεως αὐτοῦ ὑπὸ νέων συγγραφέων.

Ὑπερίσχυσε διὰ τοῦτο ἡ γνώμη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δύο μορφῶν παραλλήλων, δεδομένου τοῦ οὐχὶ σπανίου συνδυασμοῦ πλειόνων λοιμωδῶν νόσων, καὶ βαθμηδὸν ἐγένετο παραδεκτὸν ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἡ ὑμενογόνος πνευμονία ἀνεπτύσσετο ἐπὶ ἐδάφους ἤδη παρασκευασμένου ἐκ τῆς «*γρίππης*».

Καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη εἶναι ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τὰ διδάγματα τῆς γενικῆς παθολογίας τῶν λοιμώξεων ἥτις διδάσκει ὅτι, εἶναι ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν μικροοργανισμῶν τινῶν, ἰδίᾳ τῶν πυογόνων, τῶν κοινῶν στρεπτοκόκκων καὶ σταφυλοκόκκων, καὶ τοῦ διπλοκόκκου τοῦ Frænkel, νὰ ἀναπτύσσωνται εὐχερέστερον ἐπὶ ἱστῶν ἤδη προδιατεθειμένων ἐκ τῆς ἐνεργείας ἄλλης λοιμώξεως, ἐκ τοξαιμίας ὀφειλομένης εἰς ἄλλα μικρόβια. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηροῦμεν συνήθως εἰς τὴν ἱλαράν, τὴν ὀστρακιάν, τὸν τυφοειδῆ πυρετὸν καὶ ἐν γένει εἰς ὅλας τὰς λοιμώξεις.

Ἕτερον γεγονὸς ὅπερ ἐπεκύρωσε τὰ μέγιστα τὴν κλινικὴν ἄποψιν ἀναφορικῶς πρὸς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς γριππώδους λοιμώξεως καὶ τῆς ἐξ ἄλλων μικροβίων λοιμώξεων, ὑπῆρξεν ἡ παρατήρησις ὅτι, νόσοι κοιναὶ διάφοροι, παρουσιάζουσιν ἐπιδείνωσιν τῶν συμπτωμάτων προστιθεμένης τῆς γριππώδους λοιμώξεως.

Ὡς παράδειγμα τῆς παρατηρήσεως ταύτης περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω, μεταξὺ τῶν διαφόρων νόσων, τὴν φυματίωσιν τοῦ πνεύμονος.

Ὅσον ἀφορᾷ, τὴν μορφὴν ταύτην εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἡ γρίππη προσβάλλει εὐκόλως τοὺς φυματικούς, εἶναι λίαν βαρεῖα παρ' αὐτοῖς, καὶ ἡ θνησιμότης τῶν φυματικῶν εἶναι σημαντικωτάτη ἐν καιρῷ ἐπιδημίας γρίππης: εἶναι ἐξ ἄλλου βεβαιωμένον ὅτι ἡ γρίππη ἐπιβραχύνει τὴν πορείαν τῆς φυματιώσεως τοῦ πνεύμονος, ὅτι μορφαὶ φυματιώσεως βραδείας ἐξελίξεως λαμβάνουσι τύπον καλπαζούσης μορφῆς, καὶ ἀκόμη ὅτι μορφαὶ λανθανούσης φυματιώσεως καθίστανται ἔκδηλοι κατόπιν ἐπιδημίας γρίππης.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαφόρων τούτων κλινικῶν παρατηρήσεων ἐσχηματίσθη βαθμηδὸν ἡ κλινικὴ ἀντίληψις, ὅτι ἡ γρίππη διὰ τῶν ἀλλοιώσεων ἃς προκαλεῖ εἰς τὸν ὀργανισμὸν προετοιμάζει τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν ἑτέρων παθογόνων μικροοργανισμῶν.

Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐνεργείας τῆς γρίππης ἐν σχέσει πρὸς τὰς λοιπὰς λοιμώξεις, ὁ βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ κλινικοῦ κριτηρίου, ἥλκυσε τὴν προσοχήν μου καὶ ἠθέλησα νὰ μελετήσω διὰ τοῦ ἀμέσου πειραματισμοῦ τὴν κλινικὴν ἄποψιν, ἐλέγχων οὕτω διὰ τοῦ πειραματισμοῦ τὰς κλινικὰς παρατηρήσεις.

Καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῆς μελέτης τῆς βιβλιογραφίας ἐπείσθην, ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου οὐδὲν ἐγένετο, μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀπὸ πειραματικῆς ἀπόψεως, ἐξετέλεσα συστηματικὴν σειρὰν πειραματικῶν ἐρευνῶν τῶν ὁποίων ὁ γενικὸς σκοπὸς ἦτο νὰ μελετήσω (διδομένου ὅτι ἡ γρίππη ἐνεργεῖ διὰ μέσου τῶν ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ μικροοργανισμοῦ παραγομένων τοξινῶν), πῶς φέρονται ζῶα διάφορα ἐνοφθαλμισθέντα διὰ διαφόρων παθογόνων μικροοργανισμῶν (πνευμονόκοκκος τοῦ Frænkel, βάκιλλος τοῦ Friedländer, βάκιλλος τοῦ Eberth, βάκιλλος τοῦ Koch), ἀπέναντι τῶν τοξινῶν τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης (τοξινῶν τεχνικῶς παρασκευαζομένων), ἐνιεμένῳ συγχρόνως πρὸς τὴν καλλιέργειαν ἑκάστου παθογόνου μικροοργανισμοῦ.

Διὰ τὴν λεπτομερῆ μελέτην τοῦ ζητήματος διῄρεσα τὰς ἐρεύνας ὡς ἑξῆς, ἀναζητῶν:

1ον) Ἐὰν αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης ἐνιέμεναι εἰς τὰ ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμοῦ τινὸς ἀσθενοῦς διὰ ταῦτα παθογόνου (π.χ. βάκιλλος τοῦ Friedländer διὰ τὸν κόνικλον) ἠδύναντο νὰ αὐξήσωσι τὴν τοξικὴν καὶ λοιμώδη ἐνέργειαν τοῦ μικροοργανισμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς μάρτυρας.

2ον) Ἐὰν αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης ἐνιέμεναι εἰς τὰ ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμοῦ πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ εἶδος τοῦ ζώου δὲν εἶναι εὐπαθὲς (πνευμονόκοκκος τοῦ Frænkel διὰ τὸ ἰνδικὸν χοιρίδιον, βάκιλλος τοῦ Eberth διὰ τὸν κόνικλον ὑποδορίως) ἠδύναντο

νὰ διευκολύνωσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μικροοργανισμοῦ καὶ τὴν παραγωγὴν τῆς εἰδικῆς λοιμώξεως.

3ον) Ἐὰν αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης ἐνιέμεναι εἰς ζῶα ἤδη ἐνοφθαλμισθέντα διὰ καλλιεργειῶν μικροοργανισμῶν ἐχόντων τὴν ἰδιότητα νὰ παράγωσιν εἰς τὰ ζῶα λοιμώξεις μακρᾶς διαρκείας (βάκιλλος τοῦ Koch διὰ τὸν κόνικλον, βάκιλλος τοῦ Koch διὰ τὸν κῦνα) ἠδύναντο νὰ ἐπιβραχύνωσι τὴν πορείαν τῆς πειραματικῆς εἰδικῆς λοιμώξεως.

Αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης παρεσκευάζοντο διὰ τῆς κοινῆς μεθόδου, οἱ μικροοργανισμοὶ ἐφονεύοντο διὰ τοῦ αἰθέρος.

Τὰ ζῶα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐγένοντο τὰ πειράματα ἦσαν ἰνδικὰ χοιρίδια, κόνικλοι καὶ κῦνες. Αἱ διάφοροι ὁμάδες ζώων εἶχον τὸ αὐτὸ βάρος περίπου, τοῦ σώματος.

Αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης εἰσήγοντο εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῶν ζώων διὰ τῆς ὑποδορίου ὁδοῦ.

Αἱ καλλιέργειαι τῶν διαφόρων μικροοργανισμῶν εἰσήγοντο συνήθως διὰ τῆς ὑποδορίου ὁδοῦ, ἐνίοτε τόσον διὰ τῆς ὑποδορίου, ὅσον διὰ τῆς ἐνδοπεριτοναϊκῆς.

*
* *

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς σειρᾶς ταύτης τῶν ἐρευνῶν ὑπῆρξαν λίαν καταφανῆ καὶ ὑπῆρξαν πρὸ πάντων ὁμόφωνα: ἐν συνόψει ἀπέδειξαν τὰ ἑξῆς:

1ον) Ὅτι αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης ἐνιέμεναι εἰς ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμῶν μικρὸν διὰ ταῦτα παθογόνων, αὐξάνουσι τὴν τοξικὴν καὶ λοιμώδη ἐνέργειαν τῶν ἰδίων μικροοργανισμῶν.

2ον) Ὅτι αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης ἐνιέμεναι εἰς τὰ ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμῶν πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ εἶδος τοῦ ζώου δὲν εἶναι εὐπαθές, διευκολύνουσι τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σχετικοῦ μικροοργανισμοῦ καὶ τὴν παραγωγὴν τῆς εἰδικῆς λοιμώξεως.

3ον) Ὅτι αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης ἐνιέμεναι εἰς ζῶα ἤδη ἐνοφθαλμισθέντα διὰ καλλιεργιῶν μικροοργανισμῶν ἐχόντων τὴν ἰδιότητα νὰ παραγάγωσιν ἐν αὐτοῖς λοίμωξιν μακρᾶς διαρκείας, ἐπιβραχύνουσι τὴν διάρκειαν τῆς πειραματικῆς εἰδικῆς λοιμώξεως.

*
* *

Καὶ ἤδη ποία ἡ ἐξήγησις τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης ἰδιότητος τῶν τοξινῶν τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης; Ποῖος ὁ πιθανὸς μηχανισμὸς διὰ

τοῦ ὁποίου ἡ γριππώδης λοίμωξις ἐνήργησε κατὰ τὰς πειραματικὰς ταύτας ἐρεύνας;

Ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας, ὁ μηχανισμὸς οὗτος, νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι δυσχερὲς νὰ ἐξηγηθῇ καὶ φρονῶ ὅτι δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς ἑξῆς:

Ἡ γριππώδης λοίμωξις διὰ τῶν δηλητηρίων, τῶν τοξινῶν, τῶν παραγομένων ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ αὐτῆς μικροοργανισμοῦ, θέττει τὸν ὀργανισμὸν εἰς συνθήκας, αἵτινες ἔχουσιν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ διευκολύνωσι τὴν ἐπὶ τούτου ἀνάπτυξιν ἄλλων παθογόνων μικροοργανισμῶν, οἵτινες προκαλοῦσι τὰς διαφόρους *μικτὰς* λοιμώξεις, αἵτινες συχνάκις παρατηροῦνται ὡς ἐπιπλοκὴ τῆς γρίππης.

Τὰ διδάγματα ἅτινα προσφέρουσι τὰ πειραματικὰ ταῦτα ἀποτελέσματα εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα, ἐπειδὴ ταῦτα συμφωνοῦσι πληρέστατα πρὸς τὰς παρατηρήσεις τῆς Κλινικῆς, καὶ ἐπιβεβαιοῦσι τὴν παλαιὰν κλινικὴν ἀντίληψιν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐνέργειαν τὴν ὁποίαν ἡ γριππώδης λοίμωξις ἀσκεῖ ἐπὶ τῆς πορείας ἑτέρων λοιμώξεων διαφόρων.

Τὰ πειραματικὰ ἀποτελέσματα ἅτινα ἔσχον κατὰ τὰς τότε γενομένας ἐρεύνας, εὑρίσκουσιν ἤδη, μετὰ πολλὰ ἔτη, σημαντικὴν καὶ ἐνδιαφέρουσαν ἐπιβεβαίωσιν, ἐκ τῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν τοῦ *Caldarola* (ἀνακοίνωσις γενομένη εἰς τὴν Ἰατρικὴν Ἀκαδημίαν τῆς Ῥώμης τῇ 20 Μαρτίου 1921. Policlinico P. Pr. ἀρ. 25, 1921).

Αἱ πειραματικαὶ ἔρευναι τοῦ Caldarola ἀποδεικνύουσι τὴν ἰδιαιτέραν ἐνέργειαν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer κατὰ τὰς μικτὰς λοιμώξεις, καθόσον ὁ βάκιλλος οὗτος καθιστᾷ εὐπαθῆ πρὸς μικροοργανισμοὺς διαφόρους ζῷα, ἐν κοιναῖς συνθήκαις ἀντέχοντα πρὸς αὐτούς. Ὁ Caldarola ἑπομένως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νοσηρῶν ἐκδηλώσεων καὶ τῶν ἀνατομοπαθολογικῶν ἀλλοιώσεων ἃς παρετήρησεν ἐπὶ κονίκλων ἐνοφθαλμισθέντων ἀμέσως ἐντὸς τοῦ λάρυγγος καὶ τῆς ῥινός, διὰ μικτῶν καλλιεργειῶν, συμπεραίνει ὅτι «ἀποδεικνύεται καὶ πειραματικῶς ἡ ἰδιότης τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer νὰ καταστρέφῃ τὴν φυσιολογικὴν ἰσορροπίαν τῶν προσβαλλομένων ἀτόμων, καὶ νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ἀνάπτυξιν δευτερευουσῶν λοιμώξεων».

*
* *

Ὅσα μέχρι τοῦδε διὰ βραχέων ἀνέφερα, ἀντιπροσωπεύουσι τὸ σύνολον τῶν ἀποτελεσμάτων ἅτινα εἶχον, καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πειραματικῶν ἐκείνων ἐρευνῶν.

Ἴδωμεν ἤδη τὰς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γενομένας προόδους ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ἴδωμεν τὰς κατὰ τὴν τελευταίαν πανδημίαν γενομένας ἐρεύνας καὶ ἴδωμεν πρὸ πάντων ὁποῖαι εἶναι αἱ γνῶμαι τῶν διαφόρων παρατηρητῶν ὅσον ἀφορᾶ τὴν αἰτιολογίαν καὶ τὴν παθογένειαν τῆς νόσου.

Ἡ γενικὴ ἐντύπωσις ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἀφθονωτάτης ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφίας εἶναι, ὅτι αἱ πολυάριθμοι ἔρευναι αἵτινες ἐγένοντο δὲν εἶναι ὁμόφωνοι ὅσον ἀφορᾶ τὸν αἰτιολογικὸν παράγοντα τῆς ἐπιδημικῆς ταύτης μορφῆς.

Οὕτω ἐν ᾧ ἀφ' ἑνὸς μακρὰ σειρὰ Μικροβιολόγων καὶ Κλινικῶν μεγάλου κύρους, θεωροῦσι τὴν τελευταίαν πανδημίαν ὡς *γρίππην* καθ' ὅλα ὁμοίαν πρὸς τὰς προηγουμένας, ἰδίᾳ πρὸς τὴν τοῦ 1889-90, *ὀφειλομένων εἰς τὸ αὐτὸ παθογόνον αἴτιον, τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer,* ἕτεροι ἐρευνηταὶ οὐχὶ ἐλάσσονος κύρους, καίτοι θεωροῦσι τὴν τελευταίαν πανδημίαν ὁμοίαν πρὸς τὰς προηγουμένας, ἐν τούτοις παραδέχονται ὅτι ὁ εἰδικὸς παράγων ἀποτελεῖται ἐκ διπλοκόκκων, στρεπτοκόκκων, σταφυλοκόκκων, τοῦ ἐπιδημικοῦ διπλοστρεπτοκόκκου τοῦ Birnherdt, ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου μικροκόκκου τοῦ καταρροϊκοῦ (m. catarrhalis), ἐκ τοῦ πολυμόρφου στρεπτοκόκκου τοῦ Wiesmer, ἐκ τοῦ πανδημικοῦ στρεπτοκόκκου τοῦ Segàle, καὶ ἐπὶ τέλους ἐξ ἑνὸς ἀγνώστου ἰοῦ, ἰοῦ διηθητοῦ *(Nicolle* καὶ *Le Bailly, Dujarrie de la Rivière, Gilson, Browman, Connar, Bradford, Wilson)* καίτοι τὰ δεδομένα ὑπὲρ τῆς τελευταίας ταύτης ἀντιλήψεως δὲν ἀντέχουσι εἰς τὴν κριτικήν. Εἰς τὸν ἄγνωστον τοῦτον παράγοντα, τὸν διηθητὸν ἰόν, κατὰ τοὺς ἐρευνητὰς τούτους προστίθενται βραδύτερον (ἀναλόγως πρὸς τὴν ὑφ' ἡμῶν παραδεχομένην ἀντίληψιν διὰ τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer) διάφοροι δευτερεύοντες παράγοντες, οἵτινες προκαλοῦσι τὴν ἰδιαιτέραν βαρύτητα τῆς νόσου, ἕνεκα τῶν ἐπιπλοκῶν ἰδίᾳ ἀπὸ μέρους τοῦ βρογχοπνευμονικοῦ συστήματος. Ἕτεροι παρατηρηταὶ ἐν τέλει παραδέχονται ὅτι πρόκειται περὶ μικροβιακῆς συμβιώσεως.

Ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν τῶν μικροοργανισμῶν οἵτινες ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν πανδημίαν δὲν δύναται νὰ ἐκπλήξῃ, ἐὰν σκεφθῶμεν ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ 1889-90, πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Pfeiffer, ἡ Βακτηριολογία τῆς Γρίππης δεικνύει ἀπόλυτον ὁμοιότητα πρὸς τὰ σημερινὰ ἀποτελέσματα.

Οὕτω κατὰ τὸ 1890 οἱ *Jolles* καὶ *Gill* ἀνεῦρον διπλόκοκκον μὴ λαμβάνοντα τὸ Gram, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέδωσαν τὴν σημασίαν εἰδικοῦ παράγοντος, ὁ *Ribbel* ἀνεῦρε στρεπτόκοκκον, οἱ *Chautennesse* καὶ *Widal* ἔσχον αἱμοκαλλιεργείας ἀρνητικάς, οἱ *Laveran, Vayard,*

Vincent ἀπεμόνωσαν τὸν στρεπτόκοκκον ἐκ τοῦ πύου καὶ τοῦ αἵματος, ὁ *Netter* ἀνευρίσκει διπλοστρεπτόκοκκον, μετ' ἐλύτρου, καὶ τὸν πνευμονοβάκιλλον τοῦ Friendläder, οἱ *Sèe* καὶ *Bordas* ἐπικυροῦσι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Netter, οἱ *Jaccon* καὶ *Menetrier* ἀνευρίσκουσι πνευμονόκοκκον, ὁ *Babès* μικροκόκκους, ὁ *Tinker* στρεπτοκόκκους, σταφυλοκόκκους καὶ διπλοκόκκους, ὁ *Weichselbaum* ἐν ᾧ ἀνευρίσκει σταφυλοκόκκους καὶ μικροκόκκους ἐν τοῖς πτυέλοις καὶ τῷ πύῳ τῶν ἀποστημάτων, ἔσχεν αἱμοκαλλιεργείας ἀρνητικάς. Τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ἔσχον οἱ *Castellino, Lucatello, De Renzi, Pasquale, Kruse, Pansini* καὶ ἄλλοι διάφοροι.

Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer (1892) ἅπασαι αἱ διάφοροι αὗται ἔρευναι ἔχασαν πᾶσαν ἀξίαν, καὶ ἡ ὁμοφωνία ὑπῆρξεν ἀπόλυτος ἀπὸ μέρους τῶν διαφόρων παρατηρητῶν ἀναφορικῶς πρὸς τὴν εἰδικότητα τοῦ ὑπὸ τοῦ Pfeiffer ἀπομονωθέντος βακίλλου.

Δὲν ἐβράδυναν ὅμως αἱ συζητήσεις ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰδικότητα τοῦ αἰτιολογικοῦ τούτου παράγοντος, συζητήσεις βασιζόμεναι εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ βάκιλλος τοῦ Pfeiffer ἀνευρέθη εἰς ἑτέρας μορφὰς ἀνεξαρτήτως τῆς γρίππης.

Οὕτω ὁ *Jehle* ἀνεῦρε τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer εἰς τὸ αἷμα ἀτόμου θανόντος ἐξ ὀστρακιᾶς, οἱ *Paltauf, Leiner, Jochmann* εἰς ἑστίας βρογχίτιδος καὶ βρογχοπνευμονίας ἀνεξαρτήτως τῆς γρίππης, ὁ *Davis* εἰς τὸν κοκίτην καὶ εἰς ἄλλας λοιμώδεις μορφάς, καὶ αὐτὸς ὁ Pfeiffer εἰς τὴν φυματίωσιν.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους τότε διάφοροι ἐρευνηταὶ παρεδέχθησαν ὅτι ὁ βάκιλλος τοῦ Pfeiffer ἠδύνατο νὰ ζῇ ὡς σαπρόφυτον, καὶ ὅτι δὲν ἦτο εἰδικὸς παράγων τῆς γρίππης, δεδομένου ὅτι εἰς ἄλλας ἐπιδημίας δὲν ἀνευρέθη σταθερῶς, καὶ κατὰ τὸ 1905-06 διάφοροι παρατηρηταὶ *(Bezançon, Isræl, De Long)* ἀναφέρουσι ὅτι δὲν ἀνεῦρον τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer εἰς πάσχοντας ἐκ γρίππης.

*
* *

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν ἐπολλαπλασιάσθησαν αἱ ἔρευναι ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ καθορισθῇ τὸ παθογόνον αἴτιον αὐτῆς. Ἐν τούτοις καίτοι αἱ κλινικαὶ παρατηρήσεις εἶναι σύμφωνοι, καὶ τὰ κλινικὰ χαρακτηριστικὰ ἦσαν τὰ συνήθη τῆς κλασσικῆς εἰκόνος τῆς γρίππης, αἱ βακτηριολογικαὶ ἔρευναι ὑπῆρξαν ἀντιφατικαὶ καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς συζητήσεις καὶ διενέξεις ζωηροτάτας.

Ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν διαφόρων παρατηρητῶν

καταφαίνεται ὅτι, ἐν ᾧ παρατηρηταὶ τινὲς ἀρνοῦνται πᾶσαν αἰτιολογικὴν σημασίαν εἰς τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer, θεωροῦντες αὐτὸν ὡς κοινὸν σαπρόφιτον, ἄνευ παθογενετικῆς δράσεως, καὶ παραδέχονται ὡς παθογόνον αἴτιον τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιδημίας μικροοργανισμοὺς διαφόρους, καὶ ἀκόμη διηθητὸν ἰὸν (virus filtrabilis) ἕτεροι παρατηρηταὶ παραδέχονται ὅτι ὁ βάκιλλος τοῦ Pfeiffer διατηρεῖ πάντοτε τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ σημασίαν ὡς αἰτιολογικοῦ παράγοντος, καὶ ὅτι εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ οὐσιώδης ἐνέργεια ἐν τῇ αἰτιολογίᾳ τῆς γρίππης.

Ταῦτα ἐν σχέσει πρὸς τὴν *αἰτιολογίαν*. Ὅσον ἀφορᾶ τὴν *κλινικὴν μορφήν,* εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι αὕτη ὑπεδύθη τὴν μορφὴν τῆς κλασικῆς γρίππης, μετὰ τῶν ἰδιαιτέρων αὐτῆς κλινικῶν, ἀνανομοπαθολογικῶν, καὶ ἐπιστημολογικῶν χαρακτηριστικῶν.

Περὶ τούτου εἶμαι πεπεισμένος, οὐ μόνον ἐκ τῆς ὁμοφρόνου βεβαιώσεως τοσούτων πεπειραμένων Κλινικῶν, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἰδίας μου πείρας, βασιζομένης ἐπὶ πολυαρίθμων ἀσθενῶν οὓς παρηκολούθησα ἐν Μακεδονίᾳ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν, μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, ὡς ἐπίσης βραδύτερον ἐν Ἀθήναις.

Ἐὰν ἐρευνήσωμεν ὁποῖαι ὑπῆρξαν αἱ ἰδιαίτεραι κλινικαὶ διαφοραὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιδημίας, ἐν σχέσει πρὸς τὰς προγενεστέρας, διαφοραὶ αἵτινες ἔδωσαν ἀφορμήν, παρά τισι παρατηρηταῖς, εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ πρόκειται περὶ νόσου λοιμώδους, διαφόρου τῆς γρίππης, βλέπομεν ὅτι αἱ διαφοραὶ αὗται δύνανται νὰ συνοψισθῶσι εἰς τὰς ἑξῆς δύο συνθήκας:

1ον) Ἡ ἰδιαιτέρα βαρύτης, ἡ ἀσυνήθης, ἣν ἡ μορφὴ ὑπεδύθη κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν, βαρύτης ἥτις ὑπενθυμίζει τὰς βαρυτέρας ἐπιδημίας, τὰς θανατηφόρους (1580) μετὰ φαινομένων βρογχοπνευμονίας βαρυτάτης, μορφῶν ἀσφυκτικῶν, ληθαργικῶν.

2ον) Ἡ συχνότης τῶν αἱμορραγικῶν μορφῶν.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἰδιαιτέραν βαρύτητα τῆς τελευταίας ἐπιδημίας, αὕτη δύναται νὰ εὕρῃ μίαν ἐξήγησιν, λίαν βάσιμον, εἰς τὰς ὅλως ἰδιαιτέρας καὶ ἀνωμάλους συνθήκας τῆς περιόδου ταύτης καθ' ἣν τὸ μέγιστον μέρος τῶν λαῶν εὑρίσκετο εἰς κατάστασιν ἐλαττωματικῆς ὀργανικῆς ἀμύνης, ψυχικῆς καὶ φυσικῆς, ἀπέναντι τῆς βιαιότητος τῆς νόσου, καὶ εἶναι βεβαίως περιττὸν νὰ ἐπιμείνω ἐπὶ τῆς κεφαλαιώδους σημασίας ἣν ἔχουσιν οἱ ψυχικοί, οἱ οἰκονομικοὶ καὶ κοινωνικοὶ παράγοντες οἱασδήποτε περιόδου, καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ὅλως ἐξαιρετικῆς τελευταίας περιόδου εἰς τὸ νὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς τὰς λοιμώξεις ἐν γένει, εἰς τὴν γριππώδη λοίμωξιν ἰδιαιτέρως, νὰ ὑποδύωνται κλινικοὺς τύπους ἐξαιρετικῶς ἀνωμάλους καὶ ἰδιαιτέρως βαρεῖς.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν συχνότητα τῶν αἱμορραγικῶν συνδρομῶν αἵτινες παρετηρήθησαν, αἱμορραγικῶν συνδρομῶν ἀποτελουμένων ἐκ ρινορραγιῶν, αἱμορραγιῶν τῶν οὔλων, τοῦ βλεννογόνου τοῦ στόματος, αἱματουριῶν, αἱμοπτύσεων, ὑπὸ ἀληθῶν βρογχορραγιῶν κατὰ τὰς βρογχοπνευμονικὰς ἐπιπλοκάς, ὑπὸ αἱμορραγικῶν συλλογῶν κατὰ τὸν ὑπεζωκότα, ὑπὸ ἰσχυρᾶς ὑπεραιμίας τοῦ ἥπατος, τῶν νεφρῶν, τοῦ σπληνὸς κ.τ.λ. κ.τ.λ. ἡ συχνότης αὕτη δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξος, πρῶτον πάντων ἐπειδὴ εἶναι ἰδιαίτερον χαρακτηριστικὸν τῆς γρίππης νὰ προκαλῇ διὰ τῶν τοξινῶν αὐτῆς βλαβερὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς νευρώσεως, καὶ ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῶν ἀγγειοσκινητικῶν νεύρων, ὅπερ ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐν τῇ γενέσει τῶν ὑπεραιμικῶν φαινομένων ἅτινα προεξάρχουσι, καὶ τὰ αἱμορραγικὰ φαινόμενα ἅτινα ἀπαντῶνται συχνότερα κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιδημίαν, ἀντιπροσωπεύουσι ἁπλῶς βαρείας ἀνατομοπαθολογικὰς βλάβας τοῦ αἵματος, τῆς περιφερικῆς κυκλοφορίας, μετὰ ἐλαττωματικῆς λειτουργίας τῶν ἐπινεφριδίων, καὶ εἶναι ἐν γένει σημεῖον βαρείας σηπτικῆς μορφῆς.

Αἱ κλινικαὶ αὗται διαφοραὶ ἑπομένως δὲν εἶναι ἄξιαι λόγου, καὶ ἀσφαλῶς δὲν δύνανται νὰ ἀπομακρύνωσι τὴν σκέψιν καὶ τὴν βεβαίωσιν ὅτι ἡ ἐπιδημία ἦτο γριππώδης. Ἡ Κλινικὴ τῳόντι διδάσκει ὅτι ἡ *γρίππη* εἶναι νόσος λοιμώδης, χαρακτηριζομένη ἐκ φαινομένων γενικῆς λοιμώξεως, μετὰ ἀρχικῆς ἐντοπίσεως εἰς ἕνα ἢ διαφόρους βλεννογόνους, ἰδιαιτέρως εἰς τὸν βλεννογόνον τῶν ἀνωτέρων ἀεροφόρων ὁδῶν, μετὰ δευτερευουσῶν παθολογικῶν σπλαγχνικῶν ἐντοπίσεων, ἰδίᾳ ἀπὸ μέρους τῶν πνευμόνων.

Χαρακτηριστικὰ ἰδιαίτερα τῆς γρίππης εἶναι ἡ ταχεῖα αὐτῆς ἐξάπλωσις, τὸ πολύμορφον τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῆς, ἡ προτίμησις τῆς ἐντοπίσεως κατὰ τὸ ἀναπνευστικὸν σύστημα, αἱ βαρεῖαι ἀλλοιώσεις τῆς νευρώσεως, ἡ εὐχέρεια μεθ' ἧς καταρίπτει τὸ ὀργανικὸν ἔδαφος, καὶ διευκολύνει τοιουτοτρόπως τὴν ἀνάπτυξιν δευτερευουσῶν λοιμώξεων.

Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐκπλήττωσιν αἱ ρηνορραγίαι, αἱ αἱμορραγίαι ἐν γένει, ἡ κυάνωσις καὶ τὰ ἀσφυκτικὰ φαινόμενα ἅτινα παρατηρήθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιδημίαν, ἐπειδὴ ἅπαντα ταῦτα τὰ φαινόμενα ἦσαν καλῶς γνωστὰ καὶ εἶχον ἤδη παρατηρηθῇ κατὰ τὰς προηγουμένας ἐπιδημίας καὶ ἀποτελοῦσι τὴν συμπτωματολογίαν τῶν θωρακικῶν μορφῶν τῆς γρίππης.

Δὲν πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ ἐκπλήττωσιν ἡμᾶς αἱ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιδημίαν παρατηρηθεῖσαι μορφαὶ βαρυτάτης σηψαιμίας, ἐπειδὴ εἶναι καλῶς γνωστὸν ὅτι παρὰ τὰς ἄλλας κλινικὰς μορφὰς τῆς γρίπ-

πης, ἔχομεν τὴν *κακοήθη* ἢ *σηπτικὴν* μορφήν, ἥτις χαρακτηρίζεται ἐκ γενικῶν φατνομένων μετὰ βαρέων σηπτικῶν συμπτωμάτων.

Ὀφείλομεν λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ τελευταία αὕτη ἐπιδημία κλινικῶς δὲν ὑπῆρξε διάφορος τῶν προγενεστέρων ἐπιδημιῶν καὶ ὅ,τι παρετηρήθη κατὰ τὴν ἐπιδημίαν ταύτην εἶχεν ἤδη παρατηρηθῇ καὶ ἦτο γνωστὸν ἐκ τῶν προγενεστέρων, καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνώσεων τούτων ὅλοι οἱ Κλινικοὶ τῆς Εὐρώπης παρεδέχθησαν τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν ὡς ἐπιδημίαν γρίππης.

Ἐὰν ἤδη ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν *αἰτιολογικὴν ἀντίληψιν* τῆς γρίππης, τοῦ αἰτιολογικοῦ παράγοντος τῆς λοιμώξεως, ἀπὸ ἀπόψεως ἀπολύτου, καὶ ἰδιαιτέρως ἀπὸ ἀπόψεως ἀναφερομένης πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer (ἐπειδὴ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ βάκιλλος οὗτος δὲν ἀνευρέθη πάντοτε κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς ἀμφιβολλίας ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ γρίππης, καὶ ἔκαμεν ὥστε παρατηρηταί τινες νὰ παραδεχθῶσιν ὡς ἐτόνισα ὅτι ἐπρόκειτο περὶ νέας νόσου), ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν πρὸ πάντων, ὅτι αὐτὸς ὁ Pfeiffer ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ δημοσιεύσει δὲν λέγει ὅτι ἀνεῦρε τοῦτον πάντοτε ἀλλὰ περιορίζεται ὑποστηρίζων ὅτι ἀπεμόνωσεν αὐτὸν συχνάκις ἐκ τῶν παθολογικῶν ἐκκρίσεων τῶν ἀσθενῶν οὓς ἐμελέτησεν; ἔχομεν ἀκόμη νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἤδη, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (1892), ἐγεννήθησαν διάφοροι ἀμφιβολίαι ἐν σχέσει πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer, ἀπὸ μέρους παρατηρητῶν τῆς ἐπιβολῆς τῶν *Chantemesse, Babès, Bruschettini, Kitasato.*

Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν εἶναι ἀληθὲς ὅτι, παρὰ πολυαρίθμους παρατηρητὰς οἵτινες ἀνεῦρον καὶ ἐκαλιέργησαν τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer, ὑπάρχουσι παρατηρηταὶ ἐπίσης πολυάριθμοι οἵτινες ἀνεῦρον διαφόρους ἄλλους μικροοργανισμούς, ἄλλοι ἀκόμη οἵτινες οὐδένα μικροοργανισμὸν ἀνεῦρον καὶ θεωροῦσι τὴν *γρίππην* ὀφειλομένην εἰς διηθητὸν ἰὸν - virus filtrabilis - *(Selter, Nicolle, Le Bailly, Dujarrie de la Rivière, Gibson, Browman, Connor, Brashfard, Roeenan, Micheli* etc. etc.*)*, διηθητὸς ἰὸς ὅστις κατ' ἄλλους παρατηρητὰς εἶναι ὡς ἤδη ἀνέφερα τὸ ἀρχικὸν αἴτιον τῆς γρίππης, τὸ πρωτεῦον αἴτιον (Nicolle) εἰς τὸ ὁποῖον προστίθενται κατόπιν ἕτεροι μικροοργανισμοὶ καὶ πρὸ πάντων ὁ βάκιλλος τοῦ Pfeiffer, οἱ πνευμονόκοκκοι καὶ οἱ στρεπτόκοκκοι *(Monti, Micheli, Pontano, Schupper).* Οἱ μικροοργανισμοὶ οὗτοι κατὰ τὴν ἐπιδημίαν 1889 - 1890 ἀνευρέθησαν ἰδίως ὑπὸ τοῦ *Lucatello* ἐν Ἰταλίᾳ, ὅσον ἀφορᾷ τὸν στρεπτόκοκκον, καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπιδημίαν ἀνευρέθησαν (πνευμονόκοκκος τοῦ Talamon - Fraenckel καὶ στρεπτόκοκκοι τῆς αἱμολυτικῆς

ὁμάδος (ἣν ἀπεχώρισε ἀπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ πυογόνου στρεπτοκόκκου ὁ Schottnmller κατὰ τὸ 1903) ἐν ἀναλογίᾳ 50 % ὑπὸ τοῦ *Micheli* κατὰ τὰς βρογχοπνευμονικὰς ἐπιπλοκὰς τῆς γρίππης, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ἐὰν διὰ τῶν μικροοργανισμῶν τούτων τερματίζεται ἡ σειρὰ τῶν μικροοργανισμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἀρχικὸς ἰὸς δύναται νὰ ἀνοίξῃ τὴν ὁδόν, μικροοργανισμῶν οἵτινες ἀντιπροσωπεύουσι μακρὰν καὶ πολύπλοκον χλωρίδα, μεταβαλλομένην ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐν σχέσει πρὸς τὰς μεταβολὰς τῶν συνθηκῶν *(Micheli).*

Πλὴν εἰς τοὺς συγγραφεῖς τούτους οἵτινες ἀρνοῦνται τὴν σημασίαν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ὡς αἰτιολογικοῦ παράγοντος τῆς γρίππης, ἐπειδὴ δὲν ἀνεῦρον αὐτὸν εἰς ἁπάσας τὰς περιπτώσεις, ἢ σχεδὸν εἰς ἁπάσας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀπαντήσῃ ἀφ' ἑνὸς ὅτι ἐκ διαφόρων ἐρευνῶν γενομένων ἐν Ἰταλίᾳ, ὁ βάκιλλος τοῦ Pfeiffer ἀνευρέθη ἐν μέσῃ ἀναλογίᾳ 83 %, ὅτι ὁ *Gosio* ἀπεμόνωσε αὐτὸν ἐν ἀναλογίᾳ 90 %, ὁ *Bergmann* ἐπίσης ἐν ἀναλογίᾳ 90 %, ὁ *Lœwenhardt* ἐν ἀναλογίᾳ 76 %, οἱ *Hubschmaun, Roux* καὶ *Renoult* ἐν ἀναλογίᾳ 50 %, θὰ ἠδύνατό τις ἐξ ἄλλου καὶ προπάντων νὰ ἀπαντήσῃ ὅτι, ἡ μὴ ἀνεύρεσις τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ἐν μείζονι ἀναλογίᾳ δύναται νὰ ὀφείλεται, ὡς δικαίως ἐπιμένουσι οἱ *Gosio* καὶ *Canalis* εἰς διάφορα αἴτια, εἰς τὸ ἰδιαιτέρως λεπτὸν τοῦ μικροοργανισμοῦ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραλάβῃ τις τὸ πρὸς ἐξέτασιν ὑλικὸν ὅσον τὸ δυνατὸν ἐνωρίτερον, *ἐπειδὴ ἐὰν βραδύνῃ τις πέραν τῆς τριακοστῆς ἢ τεσσαρακοστῆς ὥρας τρέχει τὸν κίνδυνον νὰ ἔχῃ ἀποτελέσματα ἀρνητικὰ (Gosio)* ἐν ᾧ ὁ βάκιλλος ἀνευρίσκεται εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, ὅταν ἡ παραλαβὴ τοῦ πρὸς ἐξέτασιν ὑλικοῦ γίνεται κατὰ τὰς πρώτας 18 ὥρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς νόσου *(Canalis),* ὅπερ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἄφθονος ἀνάπτυξις τῶν δευτερευόντων μικροοργανισμῶν ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer.

Ἕτερος παράγων δυνάμενος νὰ ἐξηγήσῃ τὴν οὐχὶ συχνοτέραν ἀνεύρεσιν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀνάγκη αὐστηροτάτης προσοχῆς ὅσον ἀφορᾷ τὸ τεχνικὸν μέρος, παραμένοντες πιστοὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰς καλλιεργείας εἰς τὸ αἷμα τῆς περιστερᾶς, ἐπειδὴ τὸ αἷμα ἄλλων ζώων, καὶ τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρώπου, δὲν εἶναι κατάλληλον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, καὶ ἐπειδὴ τὸ ἔδαφος τοῦ *Levinthal* ὅπερ πολλοὶ παρατηρηταὶ μεταχειρίζονται δὲν εἶναι κατάλληλον *(Gosio).*

Καὶ ἐπειδή, ὡς διδάσκουσιν αἱ σπουδαὶ ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἀνοησίαν, καὶ ἐν τῇ γρίππῃ, ἡ ἰδιαιτέρα παθογόνος ἐνέργεια ὀφείλεται οὐχὶ εἰς τὸν βάκιλλον αὐτὸν καθ' ἑαυτόν, ἀλλὰ εἰς τὴν γενικὴν το-

ξικὴν ἐνέργειαν τὴν παραγομένην ἐκ τοῦ παθογόνου μικροοργανισμοῦ, καὶ ἐπειδὴ ὁ παράγων τῆς γρίππης ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα τῶν μικροοργανισμῶν τῶν παραγόντων ἐνδοτοξίνας (καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς τὰς λοιμώξεις τὰς προκαλουμένας ἐκ μικροοργανισμῶν τῆς ὁμάδος ταύτης, ἡ παραγωγὴ τῶν τοξινῶν ἀπαντᾶται μόνον εἰς τὰς μορφὰς αἵτινες προκαλοῦσι τὴν καταστροφὴν τῶν ἰδίων μικροοργανισμῶν), δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο νὰ εὕρωμεν τὴν ἐξήγησιν μέρους τῶν περιπτώσεων καθ' ἃς ἡ ἀναζήτησις τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ἀπέβη ἀρνητική;

Τὴν σκέψιν ταύτην δικαιολογοῦσι τὰ μέγιστα αἱ πρόσφατοι ἔρευναι τοῦ *Bonome* (καθηγητοῦ τῆς ἀνατομικῆς παθολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης). Αἱ αἱματοκαλλιέργειαι τὰς ὁποίας μετὰ πάσης προσοχῆς παρασκεύασε ὁ Bonome ἔδωσαν ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα, τόσον διὰ τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer ὅσον δι' ἑτέρους μικροοργανισμοὺς (διπλοκόκκους, στρεπτοκόκκους) καὶ εἰς περιπτώσεις ἀκόμη λίαν βαρείας, αἵτινες ὅμως κατέληξαν αἰσίως. Ὅπερ ἐπικυρώνει τὴν σκέψιν, ὡς προσθέττει ὁ Bonome, ὅτι τὰ γενικὰ φαινόμενα τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται εἰς τοὺς ἀρρώστους δὲν ὀφείλονται εἰς ἀληθῆ βακτηριαιμίαν, ἀλλὰ εἰς τοξαιμίαν ἐν τῇ γενέσει τῆς ὁποίας τὴν πρώτην καὶ κυρίαν σημασίαν ἔχει ὁ βάκιλλος τῆς γρίππης (Pfeiffer).

Ἡ βακτηριολογικὴ ἐξέτασις τῶν βρογχοπνευμονικῶν ἑστιῶν ληφθεισῶν μετὰ πάσης προσοχῆς ἐκ πτωμάτων ὅσον τὸ δυνατὸν νωπῶν ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν παρατήρησιν, ὅτι σταθερῶς προεξάρχει ὁ διπλόκοκκος ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer, τὸν ὁποῖον μόνον ὀλίγας φορὰς κατώρθωσε νὰ ἀπομονώσῃ ὁ Bonome ἐπὶ πλακῶν ἄγαρ μετὰ αἵματος.

Ἐκ τούτου δέον νὰ συμπεράνωμεν, τονίζει ὁ Bonome, ὅτι ἡ βρογχοπνευμονία τῶν ἐκ γρίππης πασχόντων, ἥτις ἀκολουθεῖ πάντοτε τὴν γριππώδη λοίμωξιν, ὀφείλεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα *εἰς τὴν συνδεδιασμένην ἐπίδρασιν τοῦ διπλοκόκκου τῆς πνευμονίας μετὰ τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης*.

Εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ὁ Bonome κατόρθωσε νὰ ἀνάγῃ καὶ καλλιεργήσῃ ἐν βρογχοπνευμονικῇ ἑστίᾳ τὸν βάκιλλον τῆς γρίππης μόνον, ἐν ᾧ εἰς ἁπάσας τὰς ἑστίας ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρῃ τὸν διπλόκοκκον τῆς πνευμονίας. Καὶ ἐπειδή, προσθέττει, ὁ βάκιλλος τῆς γρίππης δυσκόλως δύναται νὰ μεταφερθῇ εἰς τὸν πνευμονικὸν ἱστὸν κατερχόμενος ἀπ' εὐθείας διὰ μέσου τῶν βρόγχων μέχρι τῶν ἐνδοκυψελικῶν βρογχίων, ὡς ἐπίσης δυσκόλως δύναται νὰ μεταφερθῇ διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ αἵματος, εἶναι λογικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ τοπικὴ ἐνέργεια

ἐπὶ τοῦ πνευμονικοῦ ἱστοῦ, ἕνεκα τῆς ὁποίας παράγεται ἡ βρογχοπνευμονικὴ ἑστία, ἐπιβαρύνεται πολὺ περισσότερον ἐκ τῶν τοξικῶν προϊόντων ἢ ἐξ αὐτοῦ τοῦ βακίλλου τῆς γρίππης.

Τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα τοῦ Bonome εἶναι τελείως σύμφωνα πρὸς τὰ πειραματικὰ ἀποτελέσματα ἅτινα ἐγὼ ἔσχον, ἅτινα ἀποτελέσματα ἔθεσαν εἰς φῶς:

1ον) Ὅτι αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ἐνιέμεναι εἰς τὰ ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμῶν ὀλίγον παθογόνων διὰ ταῦτα ἐνισχύουσι τὴν τοξικὴν καὶ λοιμώδη ἐνέργειαν τῶν μικροοργανισμῶν.

2ον) Ὅτι αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ἐνιέμεναι εἰς ζῶα ὁμοῦ μετὰ μικροοργανισμῶν πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ εἶδος τοῦ ζώου δὲν εἶναι εὐπαθές, διευκολύνουσι τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ μικροοργανισμοῦ καὶ τὴν παραγωγὴν τῆς εἰδικῆς λοιμώξεως.

3ον) Ὅτι αἱ τοξῖναι τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ἐνιέμεναι εἰς ζῶα ἤδη ἐνοφθαλμισθέντα διὰ τῶν καλλιεργιῶν μικροοργανισμῶν ἐχόντων τὴν ἰδιότητα νὰ προκαλῶσιν εἰς αὐτὰ λοίμωξιν βραδεῖαν, μακρᾶς διαρκείας, ἐπιβραχύνουσι τὴν πορείαν τῆς εἰδικῆς πειραματικῆς λοιμώξεως.

Τὰ πειραματικὰ ταῦτα ἀποτελέσματα μεταφερόμενα εἰς τὴν παθολογίαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιβεβαιοῦσι τὴν κλινικὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ βάκιλλος τῆς γρίππης διὰ τῶν τοξινῶν αὐτοῦ παρασκευάζει τὸ ἔδαφος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἑτέρων μικροοργανισμῶν (ἰδίᾳ διπλοκόκκων καὶ στρεπτοκόκκων), καθιστῶν οὕτω ἐλαττωματικὴν τὴν ἄμυναν τοῦ ὀργανισμοῦ, ἐν ἄλλοις λόγοις διευκολύνων τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῶν *μικροβιακῶν συνδυασμῶν,* τῶν δευτερευουσῶν λοιμώξεων αἵτινες καίτοι οὐχὶ ἀποδεκταὶ ὑπό τινων παρατηρητῶν, ἀντιπροσωπεύουσι δόγμα ἀσφαλὲς καὶ ἀποδεδειγμένον διὰ διαφόρους ἄλλας λοιμώξεις (ἰλαρά, ὀστρακιά, φυματίωσις, πνευμονία, εὐλογία κτλ. κτλ.) δόγμα ὅπερ, ὅσον ἀφορᾶ τὴν γρίππην, οὐ μόνον παραδέχονται τόσοι Κλινικοὶ καὶ βακτηριολόγοι ἀλλὰ παραδέχονται ἀκόμη καὶ παρατηρηταὶ ὅπως οἱ *Nicolle, Le Bailly, Micheli* κτλ. κτλ., οἵτινες ἀρνοῦνται εἰς τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer τὴν σημασίαν παθογόνου αἰτίου τῆς γρίππης καὶ θεωροῦσιν ὡς τοιοῦτον, διηθητὸν ἰόν.

Σημαντικωτάτην συμβολὴν ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer ὡς εἰδικοῦ παράγοντος τῆς γρίππης προσφέρουσιν αἱ πρόσφατοι πειραματικαὶ ἔρευναι τῶν *Blake* καὶ *Cecil* (ὅ. Neufeld. Mediz. Klinik. 1920) οἵτινες ἠδυνήθησαν νὰ προκαλέσωσιν εἰς τοὺς πιθήκους τὴν τυπικὴν λοίμωξιν τῆς γρίππης διὰ τῶν ἁγνῶν καλλιεργειῶν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer.

Οἱ Blake καὶ Cecil κατόρθωσαν νὰ καταστήσωσι τὸν βάκιλλον

τοῦ Pfeiffer (καλλιεργηθέντα ἐπὶ ἄγαρ - αἵματος) σταθερῶς παθογόνον διὰ τοὺς πιθήκους αὐξάνοντες τὴν λοιμογόνον αὐτοῦ ἐνέργειαν διὰ μέσον ἐνοφθαλμισμῶν διαφόρων εἰς τὸ περιτόναιον τοῦ μυὸς καὶ τοῦ πιθήκου, μετὰ σειρὰν τοιούτων διόδων οἱ βάκιλλοι τοῦ Pfeiffer εἰσπνεόμενοι ἢ ἐνιέμενοι ἐν τῇ τραχείᾳ τῶν πιθήκων προκαλοῦσι πάντοτε, εἰς ἁπάσας τὰς περιπτώσεις τυπικὴν γριππώδη λοίμωξιν: τῷ ὄντι μετὰ ἐπώασιν 3 - 5 ὡρῶν οἱ πίθηκοι νοσοῦσι, παρουσιάζοντες ἔντονον ἔκλυσιν τῶν δυνάμεων, ῥινίτιδα, τραχεῖτιδα, εἰς ἑτέρας περιπτώσεις βρογχίτιδα καὶ βρογχοπνευμονίαν. Κατὰ τὴν νεκροτομὴν παρουσιάζουσιν εἰς τὰ διάφορα ὄργανα τυπικὰς ἀλλοιώσεις γριππικῶν μακροσκοπικὰς καὶ μικροσκοπικάς.

*
* *

Ἐὰν ἤδη θελήσωμεν νὰ συνοψήσωμεν τὰς σημερινὰς βλέψεις ἐπὶ τῆς παθογενείας, καὶ τοῦ αἰτιολογικοῦ παράγοντος τῆς τελευταίας ταύτης ἐπιδημίας (ἐπειδὴ τονίζω ἀπὸ κλινικῆς ἀπόψεως δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπιδημία αὕτη ὑπῆρξεν, *ἐπιδημία γρίππης κλασσικῆς, βαρείας*) ὀφείλομεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι παρὰ τὰς πολυαρίθμους ἐρεύνας καὶ τὰς ζωηρὰς συζητήσεις τὸ ζήτημα δὲν ἐλύθη τελείως τὴν σήμερον ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer.

Ὅσον μὲ ἀφορᾷ, καίτοι ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ ἐπιδημίᾳ δὲν ἐνήργησα, ἰδιαιτέρας βακτηριολογικὰς ἐρεύνας, ἐκ τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς κριτικῆς τῶν διαφόρων μελετῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, αἵτινες ἀποδεικνύουσι ἀφ᾽ ἑνὸς ὅτι, οὐδὲν γεγονὸς ἐπιτρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ αἴτιον τῆς γρίππης ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν διηθητῶν ἰῶν, καὶ ἐξ ἄλλου ὅτι οὐδεμία ἐκ τῶν μικροβιακῶν μορφῶν αἵτινες περιεγράφησαν ἔχει τοὺς χαρακτῆρας τοὺς ἀπαιτουμένους δι' εἰδικὸν παράγοντα (αἱ διάφοροι ἔρευναι ἀπέδειξαν μόνον τὴν ἰδιαιτέραν λοιμώδη δύναμιν τῶν στρεπτοκοκικκῶν μορφῶν), ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι δὲν κατέχω ἱκανὰ στοιχεῖα ὅπως ἀρνηθῶ εἰς τὸν βάκιλλον τοῦ Pfeiffer τὴν σημασίαν αὐτοῦ ὡς αἰτίου τῆς γρίππης, καὶ ἀποδεχόμενος πάντοτε τὰ ἀποτελέσματα ἅτινα ἔσχον, κατὰ τὰς προγενεστέρας πειραματικὰς ἐρεύνας μου διὰ τῶν τοξινῶν τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer, καὶ ἐπιμένων ἐπὶ τῆς σημασίας αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ πολύπλοκον πρόβλημα τῆς *γρίππης,* ἰδίᾳ ἀναφορικῶς πρὸς τὰς κλινικὰς ἐκδηλώσεις τῶν ἐπιπλοκῶν τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης λοιμώδους μορφῆς, νομίζω ὅτι δὲν δύναμαι κάλλιον νὰ τερματίσω τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν κρίσεων τούτων ἐπὶ τῆς *γρίππης,* ἢ ἐπαναλαμβάνων τὰς λέξεις τοῦ

Gosio: «Δὲν ὑπάρχουσι πρὸς τὸ παρὸν στοιχεῖα ὅπως μὴ παραδεχθῶμεν τὴν εἰδικότητα τοῦ βακίλλου τοῦ Pfeiffer: ἓν δόγμα ὅπερ ἔχει εἰς τὸ ἐνεργητικὸν αὐτοῦ εἰκοσιπέντε ἔτη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἀπαρνηθῶμεν, ἕνεκα ἐρευνῶν αἵτινες δὲν ἔχουσιν ἀκόμη οὐδὲν τὸ ὡρισμένον, ἐπειδὴ ὅπως ἐγκαταλείψῃ τις μίαν πίστιν, ὀφείλει τουλάχιστον νὰ ἔχῃ τὰς βάσεις ἄλλης, τὴν ὁποίαν νὰ δύναται νὰ ἀσπασθῇ ἀσφαλῶς καὶ ὁριστικῶς».

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΑΤΖΙΔΑΚΗ

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ.

ΣΥΜΒΟΛΑΙ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΠΕΙΡΟΣΤΙΚΗΝ ΓΕΩΜΕΤΡΙΑΝ

I. – ΓΕΝΙΚΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΤΟΥ OLINDE RODRIGUE

1. ***Τύποι ἀντίστοιχοι τῶν τοῦ Olinde Rodrigue διὰ τυχοῦσαν καμπύλην τῆς ἐπιφανείας.*** – Οἱ τύποι τοῦ Rodrigue:

$$dx + Pdl = o, \qquad dy + Pdm = o, \qquad dz + Pdn = o. \quad (1)$$

ἀναφέρονται εἰς τὰς γραμμὰς καμπυλότητος τῆς ἐπιφανείας.

Εἰς τὰ ἑπόμενα θὰ εὕρω τύπους ἀναφερομένους εἰς τυχοῦσαν καμπύλην τῆς ἐπιφανείας καὶ περιέχοντας ὡς μερικὴν περίπτωσιν τοὺς τύπους (1).

Ἂς θεωρήσωμεν τυχοῦσαν γραμμὴν (Γ) τῆς ἐπιφανείας καὶ μίαν τῶν ἐνειλιγμένων της, (Ε)· τῆς ἐφαπτομένης τῆς (Ε) τὰ συνημίτονα ἂς ὀνομασθοῦν Α, Β, Γ· ἐπειδή, κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἐνειλιγμένων, ἡ ἐφαπτομένη τῆς ἐξειλιγμένης εἶναι παράλληλος πρὸς τὴν πρώτην κάθετον τῆς ἐνειλιγμένης, θὰ ἔχωμεν τὰς ἀναλογίας:

$$\frac{dx}{dA} = \frac{dy}{dB} = \frac{dz}{d\Gamma}.$$

ἕκαστος ὅμως τῶν λόγων αὐτῶν εἶναι προφανῶς ἴσος πρὸς τὸν λόγον:

$$\frac{\Sigma \alpha dx}{\Sigma \alpha dA}, \quad \text{δηλ. πρὸς τὸν} \quad \frac{ds}{\Sigma \alpha dA}.$$

Ἀλλά: $\Sigma \alpha A = o$, ὥστε: $\Sigma \alpha dA = -\Sigma A d\alpha = -\frac{1}{\varrho} \Sigma A \xi d\sigma$

καὶ ἑπομένως:
$$\frac{dx}{dA} = \frac{dy}{dB} = \frac{dz}{d\Gamma} = \frac{-\varrho}{\Sigma A \xi}.$$

Ἀλλά: $\Sigma A \xi = \sigma\upsilon\nu\varphi = \sigma\upsilon\nu(\tau + c)$, ὅπου φ ἡ γωνία τῆς ἐφαπτομένης τῆς ἐνειλιγμένης καὶ τῆς πρώτης καθέτου τῆς (Γ)· καὶ $\varrho = \varrho_1 \sigma\upsilon\nu\vartheta$ (θεώ-

ρημα τοῦ Meusnieur, ϑ γωνία τῆς πρώτης καθέτου τῆς (Γ) πρὸς τὴν κάθετον τῆς ἐπιφανείας)· ὥστε ἔχομεν τελικῶς τοὺς τύπους:

$$dx + \varrho_1 \frac{\sigma\upsilon\nu\vartheta}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\, dA = o, \qquad dy + \varrho_1 \frac{\sigma\upsilon\nu\vartheta}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\, dB = o,$$

$$dz + \varrho_1 \frac{\sigma\upsilon\nu\vartheta}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\, d\Gamma = o. \qquad (2)$$

Οἱ τύποι οὗτοι περιέχουν τοὺς τύπους τοῦ Rodrigue ὡς μερικὴν περίπτωσιν· πραγματικῶς, ἂν ἡ (Γ) ὑποτεθῇ γραμμὴ καμπυλότητος, θὰ εἶναι $\varrho_1 = R$, $\vartheta = \varphi = -(\tau + c)$ (ἐὰν ἐκλέξωμεν ἀπὸ τὰς ἀπείρους ἐνειλιγμένας τῆς (Γ) τὴν ἔχουσαν ἐφαπτομένας τὰς καθέτους τῆς ἐπιφανείας) καὶ $A = l$, $B = m$, $\Gamma = n$· τότε δὲ οἱ τύποι (2) καταντοῦν οἱ (1) τοῦ Rodrigue. Διὰ δὲ τὰς γεωδαισιακὰς γραμμὰς ($\vartheta = o$), οἱ τύποι (2) λαμβάνουν τὴν ἁπλουστέραν μορφὴν:

$$dx + \frac{\varrho_1}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\, dA = o \quad \kappa\tau\lambda.$$

καὶ διὰ τὰς ἀσυμπτωτικὰς ($\vartheta = 90^\circ$) γίνονται:

$$dx + \frac{\varrho}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\, dA = o \quad \kappa\tau\lambda.$$

2. ***Ἄλλη μορφὴ τῶν τύπων (2).*** — Δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν τὰ συνημίτονα A, B, Γ διὰ τῶν συνημιτόνων α, β, γ, l, m, n καὶ τῆς γωνίας π τῆς ἐφαπτομένης τῆς ἐνειλιγμένης πρὸς τὴν κάθετον τῆς ἐπιφανείας.

Πρὸς τοῦτο ἔχομεν κατὰ πρῶτον:

$$\Sigma A\alpha = o, \qquad \Sigma A l = \sigma\upsilon\nu\pi, \qquad \Sigma A\alpha_1 = \eta\mu\pi, \qquad (\alpha)$$

ὅπου $\alpha_1 = \beta n - \gamma m$, $\beta_1 = \gamma l - \alpha n$, $\gamma_1 = \alpha m - \beta l$ εἶναι τὰ συνημίτονα τῆς κοινῆς καθέτου τῶν εὐθειῶν (l, m, n) καὶ (α, β, γ).

Ἀπὸ τὰς σχέσεις (α) εὑρίσκομεν:

$$A = l\sigma\upsilon\nu\pi + \alpha_1\eta\mu\pi, \qquad B = m\sigma\upsilon\nu\pi + \beta_1\eta\mu\pi, \qquad \Gamma = n\sigma\upsilon\nu\pi + \gamma_1\eta\mu\pi,$$

ὅθεν καί:

$$dA = \sigma\upsilon\nu\pi dl + \eta\mu\pi d\alpha_1 + (\alpha_1\sigma\upsilon\nu\pi - l\eta\mu\pi)\, d\pi, \qquad dB = \ldots, \qquad d\Gamma = \ldots,$$

ἢ καί, ἕνεκα τῆς τιμῆς τοῦ α_1:

$$dA = \sigma\upsilon\nu\pi dl + \eta\mu\pi \left(\beta dn - \gamma dm + \frac{ds}{\varrho}(n\eta - m\zeta)\right) +$$
$$+ \Big((\beta n - \gamma m)\,\sigma\upsilon\nu\pi - l\eta\mu\pi\Big)\, d\pi,$$

ἢ καί:

$$dA = \sigma\upsilon\nu\pi dl + \eta\mu\pi\left(\beta dn - \gamma dm + \frac{dx}{\varrho}\eta\mu\vartheta\right) +$$
$$+ \Big((\beta n - \gamma m)\,\sigma\upsilon\nu\pi - l\eta\mu\pi)\Big)\,d\pi.$$

Οἱ τύποι (2) λαμβάνουν λοιπὸν καὶ τὴν ἑξῆς μορφήν:

$$dx\left(1 + \frac{\eta\mu\pi\eta\mu\vartheta}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\right) + \varrho_1 \frac{\sigma\upsilon\nu\vartheta}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\Big[\sigma\upsilon\nu\pi\,(dl + (\beta n - \gamma m)\,d\pi) +$$
$$+ \eta\mu\pi\,(\beta dn - \gamma dm - ld\pi)\Big] = o,$$

$$dy\left(1 + \frac{\eta\mu\pi\eta\mu\vartheta}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\right) + \varrho_1 \frac{\sigma\upsilon\nu\vartheta}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\Big[\sigma\upsilon\nu\pi\,(dm + (\gamma l - \alpha n)\,d\pi) +$$
$$+ \eta\mu\pi\,(\gamma dl - \alpha dn - md\pi)\Big] = o,$$

$$dz\left(1 + \frac{\eta\mu\pi\eta\mu\vartheta}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\right) + \varrho_1 \frac{\sigma\upsilon\nu\vartheta}{\sigma\upsilon\nu\,(\tau + c)}\Big[\sigma\upsilon\nu\pi\,(dn + (\alpha m - \beta l)\,d\pi) +$$
$$+ \eta\mu\pi\,(\alpha dm - \beta dl - nd\pi)\Big] = o. \qquad (3)$$

Ἐξ αὐτῶν δὲ ἐπανευρίσκομεν προφανῶς τοὺς (1), ἂν θέσωμεν $\pi = o$. (Διὰ δὲ τὰς γεωδαισιακὰς ($l = \xi$, $m = \eta$, $n = \zeta$) καὶ τὰς ἀσυμπτωτικὰς γραμμὰς ($l = \lambda$, $m = \mu$, $n = \nu$) οἱ τύποι (3) καταντοῦν ταυτότητες).

II. – ΓΩΝΙΑ ΓΕΩΔΑΙΣΙΑΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΦΑΙΡΙΚΗΣ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΩΣ ΤΗΣ

1. ***Περίπτωσις γραμμῆς καμπυλότητος καὶ ἀσυμπτωτικῆς.*** – Αἱ γραμμαὶ καμπυλότητος εἶναι, ὡς γνωστόν, παράλληλοι πρὸς τὰς σφαιρικὰς ἀπεικονίσεις των (ἐπὶ τῆς σφαίρας τοῦ Gauss), αἱ δὲ ἀσυμπτωτικαὶ κάθετοι ἐπ' αὐτάς. Τῶν προτάσεων αὐτῶν ὑπάρχουν πολλαὶ ἀποδείξεις ἀναλυτικαὶ καὶ κινητικαί. Αἱ ἀμεσώτεραι ὅμως καὶ ταχύτεραι εἶναι, νομίζω, αἱ ἑξῆς:

α΄) *Διὰ τὰς γραμμὰς καμπυλότητος.* Ἀπὸ τοὺς τύπους τοῦ Rodrigue: $dx + Rdl = o$ κτλ. ἢ καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιότητα τῆς παραλληλίας τῆς πρώτης καθέτου τῆς ἐνειλιγμένης καὶ τῆς ἐφαπτομένης τῆς ἐξειλιγμένης, ἕπεται:

$$\frac{\alpha}{dl} = \frac{\beta}{dm} = \frac{\gamma}{dn}.$$

ἐπειδὴ ὅμως τὸ σημεῖον μ τῆς σφαιρικῆς ἀπεικονίσεως ἔχει συντεταγμένας l, m, n, ἡ ἐφαπτομένη της θὰ ἔχῃ συνημίτονα:

$$\frac{dl}{\sqrt{\Sigma dl^2}}, \quad \frac{dm}{\sqrt{\Sigma dl^2}}, \quad \frac{dn}{\sqrt{\Sigma dl^2}}.$$

ἑπομένως ἴσα πρὸς τὰ α, β, γ.

β′) *Διὰ τὰς ἀσυμπτωτικάς.* Δι' αὐτὰς εἶναι: $l = \lambda$, $m = \mu$, $\nu = n$· ἡ δὲ σφαιρικὴ ἀπεικόνισίς των, ἔχουσα συντεταγμένας λ, μ, ν, θὰ ἔχῃ συνημίτονα ἐφαπτομένης ἀνάλογα τῶν dλ, dμ, dν, δηλ. ἴσα πρὸς τὰ $-\xi$, $-\eta$, $-\zeta$, θὰ εἶναι λοιπὸν ἡ ἐφαπτομένη παράλληλος πρὸς τὴν πρώτην κάθετον τῆς ἀσυμπτωτικῆς, ἑπομένως κάθετος ἐπὶ τὴν ἐφαπτομένην της.

2. ***Περίπτωσις γεωδαισιακῆς.*** — Δι' αὐτὴν εἶναι: $l = \xi$, $m = \eta$, $n = \zeta$· ἡ δὲ σφαιρική της ἀπεικόνισις θὰ ἔχῃ συντεταγμένας μὲν ξ, η, ζ, ἐφαπτομένης λοιπὸν συνημίτονα Α, Β, Γ τὰ: $\frac{d\xi}{\sqrt{\Sigma d\xi^2}}$ κτλ. Δηλαδή:

$$A = \frac{d\pi}{d\xi} = \left(-\frac{\alpha}{\varrho} + \frac{\lambda}{r}\right) \frac{1}{\sqrt{\frac{1}{\varrho^2} + \frac{1}{r^2}}} = \frac{\lambda\varrho - \alpha r}{\sqrt{\varrho^2 + r^2}}, \quad B = \frac{\mu\varrho - \beta r}{\sqrt{\varrho^2 + r^2}}, \quad \Gamma = \frac{\nu\varrho - \gamma r}{\sqrt{\varrho^2 + r^2}}.$$

Ἡ διεύθυνσις αὐτὴ (Α, Β, Γ) εἶναι ἡ κοινὴ κάθετος τῆς πρώτης καθέτου τῆς γεωδαισιακῆς καὶ τῆς εὐθειοποιούσης εὐθείας της. Πραγματικῶς εἶναι κατὰ πρῶτον προφανῶς: $\Sigma A\xi = o$.

Ἀφ' ἑτέρου ἡ εὐθειοποιοῦσα εὐθεῖα ἔχει, ὡς γνωστόν, τὰ συνημίτονα:

$$A_1 = \frac{\alpha\varrho + \lambda r}{\sqrt{\varrho^2 + r^2}}, \quad B_1 = \frac{\beta\varrho + \mu r}{\sqrt{\varrho^2 + r^2}}, \quad \Gamma_1 = \frac{\gamma\varrho + \nu r}{\sqrt{\varrho^2 + r^2}},$$

ἑπομένως ἔχομεν πράγματι:

$$\sum A A_1 = \sum \frac{(\lambda\varrho - \alpha r)\ (\lambda r + \alpha\varrho)}{\varrho^2 + r^2} = o.$$

Ἀθῆναι, κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1922.

Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΗΣ

ΠΑΥΛΟΥ Κ. ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ
Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Καποδιστριακῷ Πανεπιστημίῳ.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ
ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΤΥΜΟΥ ΤΗΣ ΕΠΩΝΥΜΙΑΣ
ΤΣΙΜΙΣΚΗΣ

Τί κυρίως δηλοῖ τὸ ἐπώνυμον τοῦτο;

Τὸ ὄνομα ἢ ἐπώνυμον *Τσιμισκῆς* (παρὰ τοῖς Βυζαντιακοῖς Τσιμισκῆς, Τσιμισκί, Τσιμισχῆς, Τζυμισκῆς καὶ Τσιμίσκης· Schumuschigus ἢ Schumeskik παρὰ τοῖς Ἄραψι χρονογράφοις), ὅπερ δὲν φαίνεται ὂν ὄνομα ἢ ἐπώνυμον οἰκογενειακόν, ἀλλ' ἁπλῶς προσωπική τις ἐπίκλησις τοῦ Ἕλληνος βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Α′ (καταγομένου ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Κουρκουῶν· *Κουρκούας* δὲ εἶναι ὄνομα Γεωργιανόν), ὑπὸ τοῦ Βυζαντιακοῦ χρονογράφου καὶ βιογράφου αὐτοῦ τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ, Λέοντος Διακόνου, φέρεται ὡς ὄνομα ἤτοι λέξις Ἀρμενικὴ («πρόσρημα Ἀρμενίων διαλέκτου»), ἑρμηνεύει δὲ ὁ χρονογράφος οὗτος τὸ Ἀρμενικὸν *πρόσρημα* διὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ Ἑλληνικοῦ θεωρουμένου ὀνόματος *μουζακίτζης* («τοῦτο δὲ τὸ τῆς Ἀρμενίων διαλέκτου πρόσρημα εἰς τὴν Ἑλλάδα μεθερμηνευόμενον *μουζακίτζην δηλοῖ*». Λέοντος Διακόνου σ. 92, 4η ἔκδ. Βόνν). Τὶ δὲ ἐσήμαινεν ἢ ἐδήλου τὸ ὑπὸ τοῦ εἰρημένου βιογράφου Ἑλληνικὸν θεωρούμενον *μουζακίτζης* τοῦτο δηλοῖ αὐτὸς οὗτος λέγων εὐθὺς περαιτέρω: «βραχύτατος γὰρ τὴν *ἡλικίαν* τελῶν τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην ἐκτήσατο». *Μουζακίτζης* λοιπὸν ἑρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου βραχὺς τὴν *ἡλικίαν* ἤτοι τὸ μέγεθος, τὸ ἀνάστημα. Ἀλλὰ τί κυρίως σημαίνει ἡ λέξις *μουζακίτζης;* Εἶναι ὄνομα ἤτοι λέξις Ἑλληνικὴ ὡς φαίνεται φρονῶν ὁ βιογράφος; – Καθ' ὅσον ἐγὼ γινώσκω, οὐδεὶς πλὴν τοῦ Δουκαγγίου (παράγοντος τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ μεῖραξ, μειρακίτζης) ἐθεώρησε τὸ ὄνομα Ἑλληνικόν. Ἡ δὲ ἐτυμολογία, δι' ἧς ὁ Δουκάγγιος πειρᾶται νὰ ἑρμηνεύσῃ αὐτό, ἀφοῦ οὔτε γραμματικῶς καὶ φθογγολογικῶς τὸ *μουζακίτζης* δύναται νὰ θεωρηθῇ προερχόμενον ἐκ τοῦ μεῖραξ, μειρακίτζης, οὔτε *μεῖραξ* καὶ βρα-

χὺς τὴν *ἡλικίαν* ἤτοι τὸ *μέγεθος τοῦ σώματος* εἰσὶν ἔννοιαι συγγενεῖς εἶναι πάντως οὐχὶ λίαν πιθανή. Οὕτω δὲ ἡ διὰ τοῦ *μουζακίτσης* διδομένη ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου εἰς τὸ Τσιμισκῆς ἑρμηνεία ἐστὶν ἑρμηνεία τοῦ ἑνὸς ἀγνώστου δι' ἑτέρου ἀγνώστου. Περὶ τοῦ *μουζακίτσης,* ὅπερ ὁ Λέων Διάκονος θεωρεῖ λέξιν Ἑλληνικήν, ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ ἀνδρὸς ῥήσεως τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς, ὅτι ἡ λέξις ἦτο ἐν πολὺ συνήθει χρήσει ἐν Βυζαντίῳ καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντιακοῖς καθόλου, ἐπέχουσα θέσιν, ἂν μὴ γνησίως Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ἐγχωρίου Βυζαντιακῆς λέξεως, ὅπως τοσαῦται ἄλλαι βάρβαροι ἢ ἡμιβάρβαροι λέξεις αἳ παρεισδῦσαι εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὴν γραμματείαν ἔτι τὴν Βυζαντιακὴν καὶ λαβοῦσαι μεταμφίεσίν τινα Ἑλληνικήν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς προφανῶς ξένης καταγωγῆς λέξεις, οἷον εἶναι καὶ τὸ ἐπώνυμον *Τσιμισκῆς,* ὅπερ κατὰ μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Λέοντος Διακόνου *ἀρμενικὸν* ὃν μεθερμηνεύεται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον διὰ τοῦ *μουζακίτσης.* Εὑρισκόμενοι λοιπὸν πρὸ δύο λέξεων, ὧν τῆς μὲν τὴν ξένην καταγωγὴν σαφῶς γινώσκομεν, τῆς δ' ἑτέρας τὴν ἔννοιαν τῆς πρώτης ἑρμηνευούσης δὲν γινώσκομεν οὔτε τὴν καταγωγὴν καὶ τὸ ἔτυμον οὔτε τὴν κυριολεκτικὴν ἔννοιαν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν παραδόντα ἡμῖν τὴν λέξιν ταύτην ὡς Ἑλληνικὴν καὶ διὰ ταύτης ἑρμηνεύοντα τὴν ὁμολογουμένως ξένην, νὰ ζητήσωμεν τὴν τῆς ξένης ταύτης λέξεως ἀκριβῆ ἔννοιαν κυριολεκτικῶς καὶ ἐτυμολογικῶς καὶ διὰ ταύτης νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὴν πρὸς ἑρμηνείαν τῆς ξένης ταύτης λέξεως φερομένην οἱονεὶ Ἑλληνικὴν λέξιν. Εἴμεθα λοιπὸν ὑποχρεωμένοι νὰ ἑρμηνεύσωμεν ἐν πρώτοις τὸ Τσιμισκῆς καθ' οἱονδήποτε ἄλλον γλωσσικῶς καὶ ἱστορικῶς ἐφικτὸν ἡμῖν τρόπον, οὐδαμῶς ἐκ τῶν προτέρων ἀποβλέποντες εἰς τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν κυριολεκτικὴν ἔννοιαν τοῦ *μουζακίτζης,* ἑρμηνεύοντες δὲ τὴν ἑρμηνευτικὴν ταύτην λέξιν ἀκριβῶς δι' ἐκείνης, ἣν φέρεται ἑρμηνεύουσα.

Περὶ τοῦ ἐτύμου τοῦ ὀνόματος *Τσιμισκῆς* ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Καρόλου Hase, ἀνδρὸς εἰδημονεστάτου τῆς Βυζαντιακῆς ἱστορίας, γενομένῃ (ἐν Παρισίοις τῷ 1819) ἐκδόσει τοῦ Λέοντος Διακόνου εὑρίσκομεν τάδε γραφόμενα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Hase ἐν ταῖς σημειώσεσι (σ. 454): «Hanc etymologiam (Ducangii) nominis Tzimisces prorsus improbat vir doctissimus Cirbied, in scola regia speciali linguarum orientalium hodiernarum cathedræ Armeniacæ decus et ornamentum. Esse nimirum in Armenia urbem Tschemischegaïzag (vide quoque «Détails sur la première expédition des Chrétiens dans la Palestine, traduits de l'Arménien en Français par F. Martin». Magasin Encyclop. Septembre 1811 σ. 38): id nomen significare soc-

cum splendentem sive purpuream, quo calceantur mulieres per Orientem. Inde oriundum Tschimiscem ejusque nomen Armeniace Tschemechghigh scriptum, esse diminativum alterius, vertique debere socculum splendentem»· ἤτοι: «Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην τοῦ ὀνόματος *Τζιμισκῆς* (τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Δουκαγγίου περὶ τοῦ *μουζακίτζης* ἐκ τοῦ *μεῖραξ* καὶ τὴν διὰ τούτου γενομένην ἑρμηνείαν τοῦ ὀνόματος Τζιμισκῆς, σημαίνοντος δῆθεν *μεῖραξ* καὶ ἐντεῦθεν βραχὺς) πάμπαν ἀποδοκιμάζει ἀνὴρ τὰ μάλιστα πεπαιδευμένος Cirbied, σέμνωμα καὶ κόσμημα τῆς ἐν τῇ εἰδικῇ βασιλικῇ σχολῇ τῶν σημερινῶν Ἀσιατικῶν σχολῶν Ἀρμενικῆς καθέδρας. Οὗτος λέγει ὅτι ὑπάρχει ἐν Ἀρμενίᾳ πόλις Τσιμισκαϊτσὰκ (ἴδ. καὶ «Λεπτομέρειαι περὶ τῆς πρώτης τῶν Χριστιανῶν εἰς Παλαιστίνην στρατείας, μεταπεφρασμέναι ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ εἰς τὸ Γαλλικὸν ὑπὸ F. Martin». Magasin Encyclop. Σεπτέμβριος 1811 σ. 38) καὶ ὅτι τ' ὄνομα σημαίνει ὑπόδημα γυναικεῖον στιλπνὸν ἢ πορφυροῦν, ὅπερ φοροῦσιν αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐντεῦθεν, λέγει, πρέπει νὰ παράγηται τὸ ὄνομα Τζιμισκῆς καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο γράφεται Tschemechghigh καὶ εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ Tschemischgaïzag, καὶ πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ ὑπόδημα στιλπνόν.» Ταῦτα λέγων ὁ Hase παρατίθησιν αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ Cirbied λέγοντος: «Tschemischgaïzag signifie sandale etincelante ou rouge, que portent les femmes orientales à leurs pieds, c'est le nom d'une ville de la grande Armenie, qui s'appelait aussi anciennement Hierapolis; elle fut la patrie de Jean Zimisces. Ce dernier nom, qu'on écrit en Armenien Tschemischghigh, n'est que le diminutif du premier et il signifie petite sandale etincelante. Telle est la signification ou l'étymoiogie du mot Zimisces». Παραθέτων ὁ Hase τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Ἀρμενίου λογίου παραπέμπει ταύτην εἰς τοὺς Ἀσιανολόγους, ἵνα κρίνωσιν ἐὰν συμβιβάζηται αὕτη μετὰ τῆς δοθείσης εἰς τὸ ὄνομα ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου ἑρμηνείας.

Ἀλλὰ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἀρμενίου λογίου, ἅτινα εὗρον ἀπήχησίν τινα καὶ παρὰ τῷ Παπαρρηγοπούλῳ, παρὰ τούτου δὲ ἀβασανίστως παρέλαβεν αὐτὰ καὶ ὁ Schlumberger, ἐν πολλοῖς εἶναι πλημμελῆ. Πρῶτον Ἱεράπολις ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἀρμενίᾳ, ἐξ ἧς κατήγετο δῆθεν ὁ Τσιμισκῆς, δὲν ὑπῆρχεν. Ἔπειτα ὁ Τσιμισκῆς δὲν ἦτο Ἀρμένιος, ἀλλὰ Γεωργιανῆς καταγωγῆς ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Κουρκουῶν, τοῦ ἀναδείξαντος καὶ ἄλλους μεγάλους στρατηγοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Τὸ δὲ Τσιμισκῆς δὲν ἦτο οὔτε τῆς οἰκογενείας οὔτε τῆς πατρίδος ὄνομα, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπίκλησις τοῦ Ἰωάννου. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως πλημμελὲς τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἀρμενίου λογίου ὅτι ὁ Ἰωάννης

Τσιμισκῆς κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Ἀρμενίᾳ μεγάλης πόλεως Tschemischgaïzag, ἐνῷ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς ὡς Κουρκούας εἶχε μὲν καταγωγὴν Γεωργιανήν, ἀλλ' ἦν τέκνον τῆς Ποντικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλ' οὔτε πόλις ἐν Μεγάλῃ Ἀρμενίᾳ ὑπῆρχε Tschemischgaïzag καλουμένη, ἐξ ἧς δῆθεν ἔλαβε τὸ ὄνομα ἢ τὴν ἐπίκλησιν ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς, ὡς δὲν ὑπῆρχε πόλις Ἱεράπολις καλουμένη μετονομασθεῖσα δῆθεν Τσιμισκαΐζάκ. Πάντα ταῦτα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀρμενίου λογίου, τοῦ τοσοῦτον ἐξυμνουμένου ὑπὸ τοῦ Hase, λεγόμενα εἶναι πλημμελῆ καὶ ἀνυπόστατα καὶ οὐδαμῶς συμβιβάζονται πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου διδομένην ἑρμηνείαν τῆς ἐπικλήσεως τῆς σημαινούσης τὸν *βραχύν*. Διὰ τοῦτο δὲ αὐτὸς ὁ Hase δυσπιστῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Cirbied ποιουμένην ἑρμηνείαν καὶ ἐτυμολογίαν τῆς ἐπικλήσεως, παραπέμπει τὴν τοῦ ὅλου ζητήματος διασάφησιν εἰς τοὺς Ἀσιανολόγους, μὴ ἔχων, ὡς φαίνεται, ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν περὶ Ἀσιανολογίαν ἐμπειρίαν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐξυμνουμένου Ἀρμενολόγου. Ἀλλ' ὁ Ἀρμενολόγος οὗτος, καί περ Ἀρμένιος ὢν τὸ γένος καὶ τὴν Ἀρμενικὴν διδάσκων ἐν τῇ ἐν Παρισίοις βασιλικῇ σχολῇ τῶν ἀνατολικῶν γλωσσῶν, ὅπως φωρᾶται ἄπειρος περὶ τὴν γεωγραφίαν τῆς Ἀρμενίας καὶ τὴν ὀνοματολογίαν τῶν πόλεων αὐτῆς, οὕτως ἐλέγχεται καὶ τῆς Ἀρμενικῆς φιλολογίας οὐχὶ λίαν ἐγκρατής, ἰδίως δὲ τῆς τῶν Ἀρμενικῶν διαλέκτων γνώσεως ἄμοιρος. Ὁ Cirbied διατεινόμενος ὅτι ἐν Ἀρμενίᾳ ὑπῆρχε πόλις καλουμένη Tschemiscgaïzag, ἐξ ἧς κατήγετο δῆθεν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Α΄, λαβὼν ἐκ ταύτης τὸ ἐπώνυμον καὶ ὅτι τὸ ὄνομα ἐκεῖνο ἐσήμαινε στιλπνὸν γυναικεῖον ὑπόδημα, δὲν ἐξηγεῖ ἡμῖν κἂν ἂν ἡ πόλις ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ὑποδήματος ἢ τὸ ὑπόδημα ἐκ τῆς πόλεως· καὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ὑποθέσει τίνα σχέσιν εἶχεν ὁ Ἰωάννης πρὸς τὸ ὑπόδημα, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ πῶς τὸ ὄνομα μιᾶς πόλεως μεταβιβάζεται εἰς ἕναν ἄνδρα γραμματικῶς αὐτούσιον ἄνευ ἄλλης καταλήξεως παραγωγικῆς εἰμὴ τὴν τοῦ ὑποκορισμοῦ.

Καὶ ὅμως, ἂν ὁ Cirbiet ἐσπούδαζε τὰς δημώδεις Ἀρμενικὰς διαλέκτους, θὰ ἐγίνωσκεν ὅτι ἐν ταῖς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ λαλουμέναις Ἀρμενικαῖς διαλέκτοις ὑπάρχει λέξις μὴ ἀπαντῶσα ἐν τοῖς ὑπὸ λογίων συντεταγμένοις Ἀρμενικοῖς λεξικοῖς οὔτε ἐν τῷ Ἀκαδημαϊκῷ λεξικῷ τῆς Βενετίας, λέξις *Τσιμούσκ*, σημαίνουσα *ὑπόδημα βραχὺ* (Ἑλληνιστὶ βλαύτη ἢ ἐμβὰς) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὑψηλὰ ὑποδήματα τὰ καλούμενα *γκόσικ* (goschik), Ἑλληνιστὶ ἐνδρομίδας. Ἐκ τοῦ βραχέος δὲ τούτου ὑποδήματος, οὗ ἡ χρῆσις ἐν Ἀνατολῇ ἦτο, ὡς φαίνεται, συνήθης, ἔλαβε τὴν ἐπίκλησιν *βραχὺς* ὁ Ἰωάννης. Ἡ δὲ διὰ τοῦ *μουζακίτσης* διδομένη ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου ἑρμηνεία συμφωνεῖ πληρέστατα

πρὸς τὴν τοιαύτην ἑρμηνείαν. Ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος ἐν Κωνσταντινουπόλει διδασκάλου τῆς Ἀρμενικῆς Τσολακίδου συντεταγμένῳ Ἑλληναρμενικῷ λεξικολογίῳ ἢ ἐν τοῖς μεγάλοις Ἀρμενικοῖς λεξικοῖς μὴ εὑρισκομένη λέξις *mudjag* ἑρμηνεύεται *ἐμβὰς* ἤτοι ὑπόδημα βραχύ, ὑπάρχει δὲ καὶ λέξις Περσικὴ *μουζὲ* σημαίνουσα ὑπόδημα καθόλου (καὶ μουζε - τοὺζ = ὑποδηματοποιός, μούζε - τουζὶ = ὑποδηματοποιΐα)· τὸ δὲ *μουζὰκ* εἶναι καὶ ἐν τῇ Περσικῇ καὶ ἐν τῇ Ἀρμενικῇ ὑποκοριστικὸς τύπος τοῦ μουζὲ (μουζάκι). Φαίνεται ὅτι τὸ *μουζάκι* ἦτο λέξις πολὺ γνωστὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ διὰ τοῦτο ἐξελήφθη ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου ὡς λέξις Ἑλληνικὴ ἑρμηνεύουσα τὸ ταὐτόσημον Ἀρμενικὸν *Τσιμίσκ*. Ἐν ἀμφοτέραις δὲ ταύταις ταῖς λέξεσι ἡ πρώτη ἔννοια τοῦ βραχέος ὑποδήματος μετέστη καὶ εἰς τὴν τοῦ βραχέος καθόλου. Σήμερον δ᾽ ἔτι ἐν τῇ Τουρκοφώνῳ Μικρᾷ Ἀσίᾳ *μοζὰκ* λέγεται ὁ βραχὺς τὸ ἀνάστημα ἀνὴρ (πρβλ. καὶ μοζάκογλου = μοζακίδης). Ἡ τοιαύτη δὲ ἑρμηνεία καὶ ἐτυμολογία τῆς ἐπικλήσεως *Τσιμισκῆς* συνᾴδει τελείως πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Λέοντος Διακόνου διδομένην.

ΝΕΙΛΟΥ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Γεωμετρίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΟΣ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. α΄) Ἐπὶ μακρὸν ἡ Μηχανικὴ εἶχεν ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἐν τῇ Φυσικῇ, ἡ δὲ προσπάθεια τῶν φυσικῶν ἦτο ἡ θεμελίωσις τῆς Φυσικῆς ἐπὶ τῆς Μηχανικῆς. Κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ὅμως ἑκατονταετηρίδα παρουσιάσθη μεταβολὴ κατευθύνσεως. Ἐξαιρετικῶς ἐκίνησαν τὸ διαφέρον τὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ φαινόμενα, ἡ δὲ γνῶσις εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τῆς ἐπιστήμης προήχθη σπουδαίως, ἀλλὰ καὶ ταχέως. Ὁ ἄγγλος φυσικὸς *Maxwell,* συνεισφέρων σπουδαίως εἰς τὰς ἐρεύνας ταύτας, ἔδωκε τὴν ἠλεκτρομαγνητικὴν θεωρίαν, ἐν ᾗ ἔχει τις τὰς ἐξισώσεις τοῦ *Maxwell,* αὐταὶ δ᾿ ἀποτελοῦν καὶ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ θέματος, τοῦ ὁποίου τὰς γενικὰς γραμμὰς πραγματεύομαι ἐνταῦθα.

β΄) Αἱ ἐξισώσεις τοῦ *Maxwell* δὲν ἦσαν ἀμέσως ἐφαρμόσιμοι ἐπὶ τῶν ἠλεκτρικῶν φαινομένων εἰς κινητὰ σώματα, ἀλλὰ παρουσίαζον κενόν. Τὴν πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου ἐπεχείρησε νὰ ἐπιτύχῃ ὁ τόσῳ νέος ἀποθανὼν διάσημος φυσικὸς *Heinrich Herz.* Οὗτος ἐζήτησε νὰ μεταβάλῃ οὕτω τὰς ἐξισώσεις τῆς ἠλεκτροδυναμικῆς, ὥστε νὰ συμβιβάζωνται μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς σχετικότητος τῆς Μηχανικῆς. Ἐθεώρησεν ὡς βάσιν τὴν ἰσοδυναμίαν πάντων τῶν πρὸς ἄλληλα κινουμένων συστημάτων μὲ ταχύτητα σταθερὰν καὶ ἐν τῇ ἠλεκτροδυναμικῇ σχέσει εὑρισκομένων. Ἐτροποποίησε δηλαδὴ τὰς ἐξισώσεις τοῦ *Maxwell,* οὕτως ὥστε ἡ μορφή των νὰ μὴ μεταβάλλεται μετὰ ἕνα μετασχηματισμὸν τοῦ Γαλιλαίου (§ 4). Ἀλλὰ τὰ πορίσματα ταῦτα τῆς θεωρίας δὲν συνεφώνουν μετὰ τοῦ πειράματος, ἔπρεπε δ᾿ οὕτω νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ

*) Ἀνεπτύχθη εἰς τρεῖς ὁμιλίας ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Μαθηματικῇ Ἑταιρείᾳ.

θεωρία. Αἱ ἔρευναι τοῦ ἐπίσης σπουδαίου Ὀλλανδοῦ ἐπιστήμονος *H. Lorenz* ὑπῆρξαν πολὺ πλούσιαι εἰς ἀποτελέσματα. Δυναταί τις νὰ χαρακτηρίσῃ τοῦτον ὡς τὸν πρῶτον, ὅστις ἔσχε τὴν ἰδέαν τῆς θεμεμελιώσεως τῆς ἀτομιστικῆς κατασκευῆς τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν ἠλεκτρικῶν ἀτόμων χαρακτηρίζουν ὡς θεωρίαν τῶν ἠλέκτρων, ἐπὶ τῆς θεωρίας δὲ ταύτης στηριζόμενος ὁ *Lorenz* ἐπεχείρησε νὰ ἐρευνήσῃ καὶ νὰ σαφηνίσῃ τὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ φαινόμενα ἔν τινι συστήματι, τὸ ὁποῖον κινεῖται μετά τινος ταχύτητος, ἥτις εἶνε πάντοτε μικροτέρα τῆς τοῦ φωτός. Οὗτος ἔκαμε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ αἰθὴρ ἠρεμεῖ ἀπολύτως καὶ πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου, ὅτι ἡ κίνησις τῆς Γῆς ὡς πρὸς τὸν αἰθέρα τοῦτον δὲν ἠδύνατο νὰ καθορισθῇ σαφῶς, ἠναγκάσθη νὰ κάμῃ ὑπόθεσιν ἰδιαιτέραν, τῆς ἐπιβραχύνσεως τῶν σωμάτων.

γ΄) Εἰς τὸν *Lorenz* ὀφείλονται αἱ ἐξισώσεις τοῦ μετασχηματισμοῦ διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ ἑνὸς ἠρεμοῦντος συστήματος εἰς ἄλλο, κινούμενον, καὶ αἵτινες ἐξισώσεις φέρουν τὸ ὄνομά του (§ 16, β΄), ἐκ τούτων δ' ἐξάγονται πάντα τὰ οὐσιώδη πορίσματα τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος.

Ὁ *Lorenz* εἶνε τρόπον τινὰ ὁ εἰσηγητὴς τῆς ἐννοίας τοῦ *χωροχρόνου*, ἀλλὰ δὲν ἔδωκεν οὗτος τὴν ἰδέαν τῆς σχετικότητος τοῦ χρόνου κατὰ τὴν κατεύθυνσιν, ἣν ὥρισεν ὁ *Einstein.*

δ΄) Κατὰ τὸ ἔτος 1905 ἐδημοσίευσεν ὁ *Einstein* μίαν ἐργασίαν του (εἰς τὰ Annalen der Physik, τόμ. 17), ἀναφερομένην *«εἰς τὴν ἠλεκτροδυναμικὴν τῶν κινουμένων σωμάτων»* καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ διὰ πρώτην φορὰν ἀνεκοίνωσε τὰς σκέψεις του περὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος.

Ἤδη ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος ἔχει ἐκταθῆ ἀρκούντως, καὶ ἐγένετο ἀντικείμενον ἐρεύνης πλείστων ἐπιστημόνων καὶ ἰδίᾳ φυσικῶν· οὕτω δὲ πάντες σχεδὸν οἱ κλάδοι τῆς Φυσικῆς ἐρευνῶνται ἤδη ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς νεαρᾶς ταύτης θεωρίας.

ε΄) Ἀλλ' εἶνε δίκαιον νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι πρὸ τῆς μνημονευθείσης ἐργασίας τοῦ *Einstein,* ὁ *E. Cohn* κατὰ τὸ ἔτος 1904 εἰς δύο του ἐργασίας (δημοσιευθείσας εἰς τὰ Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften) *«περὶ τῆς ἠλεκτροδυναμικῆς κινητῶν συστημάτων»*, σαφῶς διέκρινε τὴν σχετικότητα τῶν μετρήσεων τοῦ χρόνου καὶ χώρου ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ *Lorenz.* Αἱ ἐξισώσεις, αἵτινες ἀποτελοῦν τὴν ἀρχὴν τῆς σχετικότητος δὲν εὑρέθησαν ὑπὸ τοῦ *Einstein.* Ὁ ἐν Γοττίγγῃ καθηγητὴς *Voigt* μετεσχημάτισε χρόνον καὶ χῶρον κατὰ τὸ ἔτος 1887 (ὡς βλέπει τις εἰς τὸ πε-

ριοδικὸν Göttinger gelehrten Nachrichten, σ. 41), οἱ δὲ *Ritz* καὶ *Lorenz* ἐχρησιμοποίησαν βραδύτερον τοιαύτας ἐξαρτήσεις καὶ εἰργάσθησαν πρὸς προσδιορισμὸν καὶ ἐξήγησιν τῆς σημασίας των. Κατὰ τὸ ἔτος 1904 ὁ *Lorenz* ἐν μιᾷ ἐργασίᾳ του κάμνει λόγον περὶ τοῦ *τοποχρόνου* ἑνὸς κινητοῦ συστήματος καὶ περὶ τῆς ἐπιβραχύνσεως κινητῆς ῥάβδου. Ἀλλὰ δὲν ἐσκέφθη, ὅτι ὁ τοποχρόνος ἠδύνατο νὰ εἶνε ἀληθής τις χρόνος, ὅτι τὸ ἐπιβραχυνόμενον μῆκος εἶνε ἁπλῶς τὸ μῆκος· διότι ἐσκέπτετο ἀσυνειδήτως κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀπολύτου.

στ´) Ἀλλὰ θὰ ἦτο οὐσιώδης παράλειψις, ἂν δὲν ἀναφέρωμεν, ὅτι πρῶτος ἐν Ἑλλάδι ὡμίλησε πρὸ διετίας περίπου (ἐν τῇ Λέσχῃ τῶν ἐπιστημόνων) περὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος ὁ καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. *Δ. Χόνδρος,* ὅστις ἐδημοσίευσε καὶ ἄρθρα σχετικὰ πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην εἰς περιοδικὰ ἑλληνικὰ καὶ ξένα, καθὼς καὶ διὰ τοῦ ἡμερησίου τύπου ἔδωκε γενικὴν ἀπεικόνισιν τῆς ἐν λόγῳ θεωρίας, ὥστε νὰ νοηθῇ καὶ ὑπὸ μὴ μεμυημένων εἰς τὸν μαθηματικὸν συμβολισμόν, ὅστις εἶνε ἀπαραίτητος διὰ τὴν βαθυτέραν κατανόησιν καὶ τὴν ἔρευναν τῆς θεωρίας.

§ **2.** α´) Πρὶν εἰσέλθωμεν εἰς τὸ κύριον θέμα ἀναφέρομεν τὰς κυριωτέρας γνώμας, αἵτινες ἐπεκράτησαν περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου κατὰ τὰς διαφόρους ἐποχὰς μέχρι σήμερον, ἵνα διακρίνῃ τις τὰς ἐπ᾿ αὐτῶν διαφοράς.

β´) I. ***Ὡς πρὸς τὸν χρόνον.***

1) Κατὰ τὸν *Νεύτωνα*: ὑπάρχει εἷς χρόνος ἀπόλυτος καὶ δυνάμεθα μόνον διὰ μιᾶς αὐθαιρέτου μονάδος χρόνου νὰ μετρήσωμεν τὴν διάρκειαν αὐτοῦ. Δυνάμεθα μόνον διαφορὰς χρόνου νὰ ὁρίσωμεν, εἶνε δὲ αὗται δι᾿ ἕκαστον ἐξ ἴσου ἴσαι, καὶ ἑπομένως ἀπόλυτοι, ὑποτιθεμένης πάντοτε τῆς ὀρθῆς μετρήσεως.

2) Κατὰ τὸν αὐστριακὸν φυσιοδίφην *Mach*: δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἀπόλυτον χρόνον, καὶ δὲν ὑπάρχει τοιοῦτος διὰ τὴν Φυσικήν. Ἐὰν προσδιορίζῃ τις τὴν διάρκειαν τοῦ χρόνου, ὡς συνήθως, συγκρίνων μὲ τὸν χρόνον τῆς περιστροφῆς τῆς Γῆς, λαμβάνει ἓν πρακτικῶς χρήσιμον καὶ γενικῶς ἰσχῦον μέτρον χρόνου.

3) Κατὰ τὸν *Einstein*: δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος χρόνος, ἀλλὰ καὶ ἡ διάρκεια τοῦ χρόνου, δηλαδὴ τὸ μέγεθος μιᾶς διαφορᾶς χρόνου, κατ' ἀνάγκην δὲν εἶνε ἡ αὐτὴ (ἴση) διὰ δύο διαφόρους παρατηρητάς.

γ´) II. ***Διὰ τὸν χῶρον.***

Ἂς θεωρήσωμεν δύο σημεῖα Α, Β τῶν ὁποίων ἔστω ὅτι ἐμετρήθη ἡ ἀπόστασις.

1) Κατὰ τὸν *Νεύτωνα* καὶ τὸν *Γαλιλαῖον*: ἕκαστον σημεῖον ἔχει ὡρισμένην τινὰ θέσιν ἐν τῷ ἀπολύτῳ χώρῳ. Ἡ ἀπόστασις τῶν Α καὶ Β, ἐὰν εὑρεθῇ ὀρθῶς, ἰσχύει γενικῶς, καὶ δι' ἕκαστον εἶνε ὀρθή, ἄρα ἀπόλυτος.

2) Κατὰ τὸν *Mach*: ἡ ἀπόλυτος θέσις τῶν δύο σημείων Α καὶ Β ἐν τῷ κόσμῳ εἶνε μόνον θεωρητική· δὲν ὑφίσταται ἀπόλυτος θέσις διὰ τὸν φυσικόν. Μόνον ἡ σχετικὴ ἀπόστασις Α Β ὑπάρχει πραγματικῶς, αὕτη δ' ἔχει δι' ἕκαστον παρατηρητὴν τὴν αὐτὴν τιμήν, ὅταν μετρηθῇ ὀρθῶς.

3) Κατὰ τὸν *Einstein*: καὶ ἡ ἀπόστασις τῶν Α καὶ Β δὲν εἶνέ τι ἀπολύτως δεδομένον· ἀκόμη περισσότερον ὁ κόσμος εἶνε οὕτως κατεσκευασμένος, ὥστε δύο διάφοροι παρατηρηταὶ δύνανται νὰ καταλήξουν εἰς ἐντελῶς διάφορα, καὶ ὅμως ὀρθά, ἐξαγόμενα, ἐὰν μετροῦν τὴν ἀπόστασιν Α Β. Ἰδιαιτέρως συμβαίνει τοῦτο πάντοτε, ἐὰν οἱ δύο παρατηρηταὶ εὑρίσκωνται εἰς σχετικὴν πρὸς ἀλλήλους κίνησιν.

δ') Διὰ ταῦτα ὁ *Mach* θεωρεῖται ὡς πατὴρ τῆς νεωτέρας διδασκαλίας περὶ τῆς σχετικότητος. Ἐνῷ ὁ *Νεύτων* δέχεται τὴν ὕπαρξιν ἀπολύτου χρόνου, ὁ *Mach* ἀναγνωρίζει σαφῶς τὴν σχετικότητα τοῦ χρόνου· ἀλλὰ δὲν ἀναζητεῖ αὐτὴν ἔν τινι φυσικῇ ἐξαρτήσει τῶν πραγμάτων ἐν τῇ φύσει, μόνον βλέπει τὴν σχετικότητα ἐν τῷ αὐθαιρέτῳ ὁρισμῷ τοῦ μέτρου τοῦ χρόνου. Δὲν δυνάμεθα ποσῶς νὰ μετρήσωμεν τὴν μεταβολὴν τῶν πραγμάτων ἐν τῷ χρόνῳ. Ὁ χρόνος εἶνε μία ἀφαίρεσις, εἰς τὴν ὁποίαν φθάνομεν διὰ τῆς μεταβολῆς τῶν ἀντικειμένων, διότι δὲν ἔχομεν κανὲν ὡρισμένον μέτρον χρόνου, ἐπειδὴ πάντα ταῦτα ἐξαρτῶνται ἀπ' ἀλλήλων. Ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς ταύτης γνώσεως, ἥτις διὰ τὴν φυσικὴν δὲν ὑπῆρξε καρποφόρος, ἀνεχώρησεν ὁ *Einstein*, ὅταν ἀνέτρεψε τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπολύτου χρόνου, καὶ διὰ τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ *Mach* ὁ πρόδρομος τοῦ *Einstein*.

§ 3. Θὰ δείξωμεν κατωτέρω, χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν γενικὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος, ὅτι ὁ χρόνος εἶνε συνάρτησις τοῦ χώρου, καὶ τοὐναντίον, καὶ θὰ ἐξαγάγωμεν τοὺς πρὸς τοῦτο ἀπαραιτήτους μαθηματικοὺς τύπους διὰ στοιχειωδῶν μαθηματικῶν (§ § 15, 16), ἀφοῦ προηγουμένως ἀναπτύξωμεν τὰ ἀπαραίτητα πειράματα (τοῦ *Fizeau*, *Michelson* § § 9, 10) κλπ., ἅτινα συνετέλεσαν σπουδαίως εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος. Ἀκολούθως τῇ βοηθείᾳ τῶν τύπων τούτων θὰ συναγάγωμεν διάφορα πορίσματα τῆς θεωρίας, τὰ ὁποῖα ἔχουν μᾶλλον πρακτικὴν σημασίαν (§ 21).

ΜΕΡΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΟΣ

§ 4. Ἐξισώσεις μετασχηματισμοῦ τοῦ Γαλιλαίου. -

α΄) Ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἑξῆς λίαν ἁπλῶν προτάσεων.

1) Ἐπὶ τοῦ ἀξιώματος τῆς ἀδρανείας τοῦ *Γαλιλαίου*.

2) Ἐπὶ τῆς προτάσεως τοῦ *Νεύτωνος*, καθ᾽ ἣν «*ἡ δύναμις ἥτις παράγει τὴν κίνησιν ὑλικοῦ σημείου ἰσοῦται μὲ τὴν μᾶζαν τούτου ἐπὶ τὴν ἐπιτάχυνσίν του*».

3) Ἐπὶ τῆς προτάσεως, τῆς διατυπωθείσης ὑπὸ τοῦ *Νεύτωνος*, καθ᾽ ἣν «*ἡ δύναμις (ἕλξις) ἣν ἐξασκεῖ σῶμά τι Α ἐπὶ ἄλλου Β εἶνε ἡ αὐτή, ἣν ἐξασκεῖ τὸ Β ἐπὶ τοῦ Α*» καὶ δὲν μεταβάλλεται ἐν τῇ εὐθυγράμμῳ καὶ ὁμαλῇ κινήσει.

β΄) Ὅταν ἡ πρότασις 1) ἰσχύῃ δι᾽ ἓν ἠρεμοῦν σύστημα Κ, ἰσχύει καὶ διὰ πᾶν ἄλλο Κ΄, τὸ ὁποῖον κινεῖται εὐθυγράμμως καὶ ὁμαλῶς ὡς πρὸς τὸ πρῶτον. Ἡ ἰδιότης αὐτη διατυποῦται συνήθως ὡς ἑξῆς.

«*Ἐὰν τὸ σύστημα Κ εἶνε σύστημα ἀδρανείας, θὰ εἶνε τοιοῦτον καὶ πᾶν ἄλλο Κ΄, κινούμενον εὐθυγράμμως καὶ ὁμαλῶς ὡς πρὸς τὸ Κ*».

Ὡς πρὸς τὴν πρότασιν 2) παρατηροῦμεν ὅτι, ἐὰν σημεῖόν τι κινῆται μὲ κίνησιν ὁμαλῶς μεταβαλλομένην ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι Κ, διατηρεῖ τὴν ἐπιτάχυνσίν του καὶ ἐν τῷ Κ΄. Παρατηρητέον πρὸς τούτοις ὅτι· ἐπειδὴ ἡ μᾶζα ἑνὸς (ὑλικοῦ) σημείου ἔχει σταθερὰν τιμήν, ἡ δὲ (σταθερὰ) φορὰ τῆς δυνάμεως συμπίπτει μὲ τὴν τῆς κινήσεως, ἕπεται ὅτι, ἡ δύναμις δὲν μεταβάλλεται κατά τε μέγεθος καὶ διεύθυνσιν.

Τῷ ὄντι, ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι ἔχομεν δύο ὀρθογώνια συστήματα ἀξόνων $xoyz$, $\xi o \eta \zeta$, συμπίπτοντα κατὰ τοὺς χρόνους $t = o$, $\tau = o$, ὅτε τὸ δεύτερον τούτων ἄρχεται κινούμενον κατὰ μῆκος τοῦ ox παραλλήλως ἑαυτῷ. Ἡ θέσις ἑνὸς σημείου ἐν ἑκάστῳ τῶν συστημάτων ὁρίζεται τῇ βοηθείᾳ μιᾶς μονάδος μήκους ἢ ἑνὸς ὡρολογίου ἀντιστοίχως, ἅτινα λαμβάνονται ἴσα καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας. Ἂν τὰ (x, y, z) ὁρίζουν τὴν θέσιν τοῦ σημείου τούτου κατὰ τὸν χρόνον t ἐν τῷ Κ, τὰ δὲ (ξ, η, ζ) κατὰ τὸν χρόνον τ ἐν τῷ Κ΄, παρατηροῦμεν ὅτι, εἰς ἓν σύστημα τιμῶν τῶν x, y, z, t ἀντιστοιχεῖ ἓν ἄλλο τῶν ξ, η, ζ, τ. Τὸ σύστημα Κ΄, κινούμενον εὐθυγράμμως καὶ ὁμαλῶς ὡς πρὸς τὸ Κ, καὶ μὲ ταχύτητα v, διανύει διάστημα vt εἰς χρόνον t. Οὕτω μετὰ χρόνον t διὰ τὸ σύστημα Κ καὶ τ διὰ τὸ Κ΄ θὰ ἔχωμεν τὰς ἑξῆς σχέσεις μεταξὺ τῶν x, y, z, t καὶ ξ, η, ζ, τ

$$x = \xi + \upsilon t, \quad y = \eta, \quad z = \zeta, \quad t = \tau$$

$$\text{ἢ} \quad \xi = x - \upsilon \tau, \quad \eta = y, \quad \zeta = z, \quad \tau = t. \qquad (1)$$

Τὰς ἐξισώσεις ταύτας καλοῦμεν συνήθως *ἐξισώσεις μετασχηματισμοῦ τοῦ Γαλιλαίου* ἐν τῷ εὐθυγράμμως καὶ ὁμαλῶς κινουμένῳ συστήματι K΄.

§ 5. Συστήματα ἀδρανείας. -

α΄) Ἂν σημεῖόν τι P κινῆται ὡς πρὸς τὸ K΄ ὁμαλῶς καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν οξ, ἡ ταχύτης τούτου θὰ εἶνε ὡς πρὸς τὸ σύστημα K ἡ

$$\upsilon + \gamma,$$

ἂν ἡ ἐν τῇ κινήσει τοῦ P ταχύτης εἶνε γ. Ἂν τὸ P κινῆται μὲ ἐπιτάχυνσιν σταθερὰν β παραλλήλως τῷ οξ ἀπὸ τῆς στιγμῆς τ = ο, θὰ ἔχῃ τὰς ἑξῆς ταχύτητας διὰ παρατηρητὴν ἠρεμοῦντα ἐν τῷ συστήματι K΄

εἰς τοὺς χρόνους	$\tau = 0$,	1,	2,	3,	...,	τ
	0,	β,	2β,	3β,	...,	$\tau\beta$
καὶ τὰς	$0 + \upsilon$,	$\upsilon + \beta$,	$\upsilon + 2\beta$,	$\upsilon + 3\beta$,	...,	$\upsilon + \tau\beta$

διὰ παρατηρητήν, ὅστις ἠρεμεῖ ἐν τῷ συστήματι K.

Ὅθεν, ὅταν ὁ ἐν τῷ K΄ ἠρεμῶν παρατηρητὴς θεωρῇ κίνησιν εὐθύγραμμον καὶ ὁμαλῶς μεταβαλλομένην παραλλήλως τῷ οξ, ὁ ἐν τῷ K ἠρεμῶν παρατηρητὴς θεωρεῖ αὐτὴν ἐπίσης ὡς ὁμαλῶς μεταβαλλομένην εὐθύγραμμον καὶ μάλιστα ἔχουσαν τὴν αὐτὴν ἐπιτάχυνσιν.

β΄) Ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ P κινεῖται εὐθυγράμως ὡς πρὸς τὸ K΄, παραστήσωμεν δὲ διὰ τῶν

$$q_x, \quad q_y, \quad q_z$$

$$q_\xi, \quad q_\eta, \quad q_\zeta$$

τὰς προβολὰς τῆς ταχύτητός του ὡς πρὸς K καὶ K΄, θὰ ἔχωμεν

$$q_x = q_\xi + \upsilon, \quad q_y = q_\eta, \quad q_z = q_\zeta \qquad (2)$$

ἤτοι διὰ τὸν ἠρεμοῦντα παρατηρητὴν ἐν τῷ K ἡ κίνησις θὰ εἶνε ὁμοία πρὸς τὴν φαινομένην εἰς τὸν ἐν τῷ K΄ παρατηρητήν. Ἐκ τῶν (2) ἔχομεν

$$q_\xi = q_x - \upsilon, \quad q_\eta = q_y, \quad q_\zeta = q_z. \qquad (2')$$

Παρατήρησις. Ὡς γνωστὸν ἔχομεν τοὺς ἑξῆς τύπους μετασχηματισμοῦ συντεταγμένων ὡς πρὸς ἄξονας διερχομένους διὰ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς

$$\begin{aligned} x' &= x\,\text{συν}\,\omega + y\,\text{ημ}\,\omega \\ y' &= -x\,\text{ημ}\,\omega + y\,\text{συν}\,\omega \end{aligned} \quad \text{διὰ σημεῖον} \begin{pmatrix} x, & y, & z \\ x', & y', & z' \end{pmatrix}$$

οἵτινες τρέπονται εἰς τοὺς ἑξῆς, προκειμένου περὶ ἀνύσματος, ἂν q_x, q_y, q_z, ... εἶνε αἱ προβολαί του

$$\begin{aligned} q_{x'} &= q_x συνω + q_y ημω \\ q_{y'} &= -q_x ημω + q_y συνω \end{aligned} \quad \text{ἢ} \quad \begin{aligned} q_x &= q_{x'} συνω - q_{y'} ημω \\ q_y &= q_{x'} ημω + q_{y'} συνω . \end{aligned}$$

Αἱ ποσότητες αἵτινες κατὰ τὸν μετασχηματισμὸν διατηροῦνται ἀμετάβλητοι καλοῦνται *ἀναλλοίωτοι*. Παρατηροῦμεν δ' ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὸν μετασχηματισμὸν ἑνὸς συστήματος συντεταγμένων εἰς ἄλλο, ἔχον ὡρισμένην θέσιν ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, ἡ ταχύτης μένει ἀναλλοίωτος, ἐνῷ αἱ προβολαί της ἐπὶ τῶν ἀξόνων μεταβάλλονται.

γ΄) Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι: «*ἂν ὑπάρχῃ ἓν σύστημα ἀδρανείας, ὑπάρχουν καὶ ἄπειρα ἄλλα· ἕκαστον δὲ τῶν ἄλλων θὰ εἶνε τοιοῦτον, ἂν εὑρίσκεται εἰς κίνησιν εὐθύγραμμον καὶ ὁμαλὴν ὡς πρὸς τὸ πρῶτον*».

Ἡ δευτέρα τῶν προτάσεων τοῦ *Νεύτωνος* ἰσχύει καὶ διὰ τὸ σύστημα Κ΄, ἐὰν ἰσχύῃ καὶ διὰ τὸ Κ, διότι ὡς εἴδομεν ἡ ἐπιτάχυνσις ἐν τῷ Κ΄ εἶνε ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν τῷ Κ, ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ δύναμις διατηρεῖται ἀμετάβλητος κατ' ἔντασιν κατὰ τὸν μετασχηματισμόν.

Ὅθεν, αἱ τρεῖς ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι προτάσεις ἰσχύουν ἐν τῷ Κ΄, ἂν ἰσχύουν ἐν τῷ Κ, τοῦ Κ΄ κινουμένου εὐθυγράμμως καὶ ὁμαλῶς ὡς πρὸς τὸ Κ.

§ 6. Ἀρχὴ τῆς σχετικότητος τῆς κλασσικῆς Μηχανικῆς. –

α΄) Αἱ τρεῖς αὗται προτάσεις, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, εἶνε ἀπόρροια τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' εἶνε μία ἐπιτυχὴς συγκέντρωσις τῆς ὅλης Μηχανικῆς ἡμῶν ἐμπειρίας· ἐπὶ τῶν τριῶν δὲ τούτων προτάσεων στηρίζονται αἱ ἄλλαι προτάσεις τῆς Μηχανικῆς. Ἑπομένως εἰς τὸ σύστημα Κ΄ θὰ ἰσχύουν ὄχι μόνον αἱ ἀνωτέρω προτάσεις, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ τῆς Μηχανικῆς, αἵτινες ἰσχύουν ἐν τῷ Κ. Ἡ ἰδιότης αὕτη δύναται νὰ διατυπωθῇ καὶ ὡς ἑξῆς.

β΄) Ἂς φαντασθῶμεν ἀνὰ ἓν σῶμα κοσμικὸν ἠρεμοῦν ἐν τῷ συστήματι Κ καὶ Κ΄ καὶ ἀνὰ ἕνα παρατηρητὴν ἐν ἑκάστῳ τῶν συστημάτων τούτων, ἐφωδιασμένους καταλλήλως, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἐκτελοῦν μηχανικὰ πειράματα. Ἕκαστος τῶν παρατηρητῶν τούτων δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ, ποῖον τῶν δύο κοσμικῶν συστημάτων πραγματικῶς ἠρεμεῖ ἢ κινεῖται. Διότι ἡ ἀμοιβαία παρατήρησις θὰ δείξῃ μόνον καὶ εἰς τοὺς δύο, ὅτι κινοῦνται πρὸς ἀλλήλους· ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν λέγει περὶ τῆς ἀπολύτου κινήσεώς των, οἱ δὲ νόμοι τῆς Μηχανικῆς θὰ φαίνωνται ὁμοίως καὶ διὰ τὰ δύο σώματα.

γ΄) Ἡ παρατήρησις αὕτη, ἥτις βεβαιοῖ ὅτι μεταξὺ πάντων τῶν εὐθυγράμμως καὶ ὁμαλῶς πρὸς ἄλληλα κινουμένων συστημάτων συντεταγμένων δὲν ὑπάρχει οὐδὲν ἔχον ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὰς μηχανικὰς παρατηρήσεις τῆς Φυσικῆς, δίδει τὴν ἀρχὴν τῆς σχετικότητος τῆς κλασικῆς Μηχανικῆς.

Ἂν θέλωμεν οἱ νόμοι τῆς Μηχανικῆς νὰ ἔχουν κατὰ τὸ δυνατὸν ἁπλῆν ἔκφρασιν, πρέπει νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἓν σύστημα ἀδρανείας, ὅταν ἐπιζητοῦμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν κίνησιν τῶν σωμάτων ἀπὸ φυσικῆς ἀπόψεως.

Προκύπτει οὕτω τὸ ζήτημα, ἂν ὑπάρχῃ μεταξὺ πάντων τῶν συστημάτων ἀδρανείας ἕν, τὸ ἔχον ἐξαιρετικὴν σημασίαν ἀπὸ φυσικῆς ἀπόψεως.

δ΄) Παρατηρητέον ὅμως ὅτι περιωρίσθημεν μόνον εἰς τὸ μέρος τῆς Φυσικῆς, τὸ ἀσχολούμενον μὲ τὴν κίνησιν τῶν σωμάτων, δηλαδὴ εἰς τὴν Μηχανικὴν τῆς Φυσικῆς. Ἀλλ᾽ ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι κινήσεις, ἐν αἷς ἓν γεγονὸς ἐκτυλίσσεται ἐντὸς ἑνὸς μέσου, καθὼς π. χ. ἡ διάδοσις τοῦ ἤχου, τῆς θερμότητος, τοῦ φωτός, τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Καὶ εἶνε φυσικὸν νὰ γεννηθῇ ἡ περιέργεια, μήπως τοιαῦτα φαινόμενα ὁδηγήσουν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν ἑνὸς μᾶλλον καταλλήλου συστήματος συντεταγμένων. Περιοριζόμεθα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ φωτὸς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

§ 7. Περὶ τοῦ αἰθέρος καὶ τῆς σημασίας του. –

α΄) Ἡ Φυσικὴ ἐπενόησεν ἓν μέσον, ἕνα ὁδηγὸν τρόπον τινά, διὰ τὴν κίνησιν τοῦ φωτός, καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸ *αἰθέρα*. Ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ αἰθέρος εἶνε μία τῶν δυσκολωτάτων. Ὑποτίθεται, ὅτι οὗτος πληροῖ τὸν χῶρον, προικισμένος μὲ μᾶζαν ἰλιγγιωδῶς μικράν. Διότι, ὡς παρατηρεῖται, δὲν ἐξασκεῖ ἀπολύτως καμμίαν ἐνέργειαν ἐπὶ τῆς κινήσεως τῶν πλανητῶν. Ἐν τούτοις, μεθ᾽ ὅλας τὰς ἐρεύνας καὶ τὰ πειράματα τῶν φυσικῶν δὲν κατωρθώθη νὰ δοθῇ ὁριστική τις παράστασις περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς συστάσεως τοῦ αἰθέρος. Ἓν δὲ τῶν σπουδαίων ἐρωτημάτων ὡς πρὸς τὸν αἰθέρα εἶνε τὸ ἑξῆς.

β΄) «*Εἰς τίνα κατάστασιν κινήσεως εὑρίσκεται ὁ αἰθήρ;*». Ὡς σύνολον διατελεῖ ἐν καταστάσει ἠρεμίας ἢ ἐν κινήσει; Τὰ ὑλικὰ σώματα κινοῦνται δι᾽ αὐτοῦ, ἢ κατὰ τὴν κίνησιν τούτων μετέχει καὶ οὗτος πολὺ ἢ ὀλίγον τῆς κινήσεως, ὡς ὑπέθετεν ὁ *Fresnel*; Ὁ αἰθὴρ δηλαδή, ὅστις περιβάλλει τὸ κινούμενον σῶμα, μετέχει τῆς κινήσεως ταύτης;

γ΄) Τὸ ζήτημα τοῦτο συνδέεται στενῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῆς σχετικότητος τῆς κινήσεως. Διότι, ἂν ὁ αἰθὴρ ἀκινητῇ ὡς σύνολον, θὰ ἀπετέλει οὗτος ἓν ἐξαίρετον φυσικὸν σύστημα· ἤτοι τὸ αἰθαίριον σύ-

στημα θὰ ἦτο θεμελιῶδες φυσικὸν σύστημα, οὕτω δὲ πᾶσαι αἱ φυσικαὶ μετρήσεις θὰ ἐγίνοντο ὡς πρὸς αὐτό. Θὰ ἠδύνατό τις τότε νὰ ὁμιλῇ περὶ μιᾶς ἀπολύτου κινήσεως, καὶ δι' αὐτῆς θὰ ἠννόει μίαν κίνησιν ὡς πρὸς τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶνε δεδομένον ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως διὰ τοῦ αἰθέρος. Ἀλλὰ τὴν περὶ αὐτοῦ κρίσιν θὰ δώσῃ βεβαίως ἡ ἐμπειρία καὶ τὸ πείραμα. Ἐπ' αὐτοῦ δ' ἔχουν σπουδαίαν σημασίαν δύο ἀστρονομικὰ φαινόμενα, ἡ *ἀποπλάνησις τοῦ φωτὸς* καὶ ἡ μετάθεσις τῶν γραμμῶν τοῦ φάσματος κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ *Doppler*.

§ 8. Ἀποπλάνησις τοῦ φωτός. -

α΄) Τὸ φαινόμενον τῆς ἀποπλανήσεως τοῦ φωτός, τὴν ὁποίαν εὗρε πρῶτος ὁ *Molyneux* καὶ ἐξήγησεν ὁ *Bradley* (1728) συνίσταται εἰς τὰ ἑξῆς κυρίως.

Οἱ ἀστρονόμοι παρατηροῦν ὅτι, πάντοτε οἱ ἀπλανεῖς ἀστέρες κινοῦνται καὶ γράφουν εἰς τὸ βάθος τοῦ οὐρανοῦ μικροὺς κύκλους πλησίον τοῦ πόλου τῆς ἐκλειπτικῆς, καὶ πάντες οἱ κύκλοι οὗτοι ἔχουν ἴσας διαμέτρους· οἱ βαθύτερον κείμενοι ἀστέρες γράφουν ἐλλείψεις, τῶν ὁποίων οἱ μεγάλοι ἄξονες εἶνε ἴσοι μὲ τὴν διάμετρον τῶν κύκλων ἐκείνων, οἱ δὲ κείμενοι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἐκλειπτικῆς κινοῦνται ἐπὶ εὐθειῶν ἐκεῖ καὶ ἐδῶ, καὶ μάλιστα οὕτως ὥστε ἡ ἀπόστασις τῶν σημείων ἐπιστροφῆς των εἶνε ἴση μὲ τὴν διάμετρον τῶν κύκλων ἐκείνων. Διακρίνει τις ὅτι, τὸ φαινόμενον δὲν ὀφείλεται εἰς πραγματικήν τινα κίνησιν τῶν ἀστέρων, ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν τοῦ παρατηρητοῦ. Ἐξηγεῖται δὲ τοῦτο, ἂν θέσῃ τις ὡς βάσιν τὴν ἠρεμίαν τοῦ αἰθέρος κατὰ τὴν δι' αὐτοῦ κίνησιν τῶν σωμάτων.

β΄) Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου, ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀστὴρ Σ, ὅστις ῥίπτει τὰς ἀκτῖνάς του καθέτως ἐπὶ τῆς γηΐνης τροχιᾶς, καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τὸ ὁριζόντιον ἐπίπεδον τοῦ παρατηρητοῦ, θέλομεν νὰ παρατηρηθῇ ἐν τῷ ἄξονι ΑΒ ἑνὸς τηλεσκοπίου. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν αὐτό, ὥστε ἡ ἀκτίς, ἥτις ἔρχεται ἐκ τοῦ σημείου Α, τοῦ ἀνωτάτου σημείου τοῦ ἄξονος τοῦ τηλεσκοπίου, νὰ φθάσῃ συγχρόνως εἰς τὸ Γ, καθὼς καὶ τὸ σημεῖον Β (τὸ

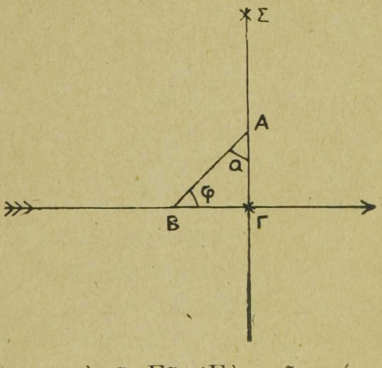

κατώτατον) τοῦ ἄξονος, τὸ ὁποῖον κινεῖται μετὰ τῆς Γῆς. Ἐὰν τοῦτο γίνεται εἰς t δευτερόλεπτα, παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν c παριστάνῃ τὴν ταχύτητα τοῦ

φωτὸς καὶ υ τὴν τῆς Γῆς, τὸ φῶς διανύει εἰς t δευτερόλεπτα $ct = (ΑΓ)$· τὸ τηλεσκόπιον (καὶ ἡ Γῆ) εἰς t δευτερόλεπτα $υτ = (ΒΓ)$· ἑπομένως εἶνε

$$εφφ = \frac{(ΑΓ)}{(ΒΓ)} = \frac{ct}{υt} = \frac{c}{υ}.$$

Ἂν παραστήσωμεν διὰ τοῦ α τὴν γωνίαν ΓΑΒ, ἥτις λέγεται *γωνία ἀποπλανήσεως τοῦ φωτός,* θὰ ἔχωμεν

$$εφα = \frac{υ}{c}.$$

Ἂν γνωρίζωμεν τὰ φ, υ, ἢ τὰ α, υ, δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὸ c.

γ´) Ἐπὶ πλέον παρατηροῦμεν ὅτι, ἂν αἱ συντεταγμέναι τοῦ Σ ὡς πρὸς τὸ ὑποτιθέμενον ἐν ἠρεμίᾳ σύστημα τῶν ἀπλανῶν Κ εἶνε λ, μ, ἤτοι $(ΟΓ) = λ$, $(ΓΣ) = μ$, καὶ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀκτίς τις, διευθυνομένη καθέτως τῷ Οx ἐν τῷ ἐπιπέδῳ xy, φθάνει εἰς χρόνον t εἰς τὸ σημεῖον P(x, y), θὰ εἶνε

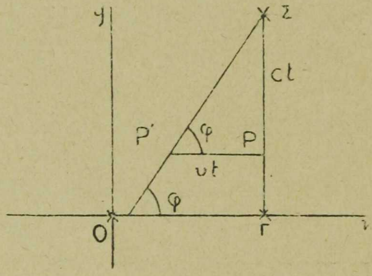

$$x = λ, \quad y = μ - ct,$$

διότι ἔχομεν $(ΣP) = ct$.

Φανταζόμεθα ὅτι καθ' ἣν στιγμὴν ἀναχωρεῖ ἀκτίς τις ἐκ τοῦ Σ, ἓν σύστημα Κ′ συντεταγμένων (τὸ γήϊνον) συμπῖπτον μὲ τὸ Κ, κινεῖται (ὀλισθαῖνον) μὲ ταχύτητα υ πρὸς τὴν διεύθυνσιν Οx.

Κατὰ τὰς ἐξισώσεις τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ *Γαλιλαίου* θὰ ἔχωμεν

$$ξ = x - υt, \qquad η = y,$$

καὶ διὰ τὸ σημεῖον P $\quad ξ = λ - υt, \qquad η = μ - ct.$

Ἑπομένως $\quad υt = λ - ξ, \qquad ct = μ - η$

καὶ $\quad \frac{υ}{c} = \frac{λ - ξ}{μ - η}, \quad$ ἢ $\quad η = \frac{c}{υ} ξ + \left(μ - λ \frac{c}{υ}\right).$

Ἡ ἐξίσωσις αὕτη παριστάνει εὐθεῖαν, σχηματίζουσαν γωνίαν φ $\left(εφφ = \frac{c}{υ}\right)$ μὲ τὸν ἄξονα τῶν ξ, τοῦ κινουμένου συστήματος Κ′, ἢ εὐθεῖαν σχηματίζουσαν γωνίαν α μὲ τὴν ΣΓ $\left(εφα = \frac{υ}{c}\right)$.

δ´) Ἡ τοιαύτη ἀπόκλισις τῆς ἀκτῖνος τοῦ φωτὸς φαίνεται ὅτι δύναται νὰ ἐξηγηθῇ συμβαίνουσα ἐν τῷ μέσῳ τοῦ αἰθέρος, ὅστις διατηρεῖται ἐντελῶς ἀδιάφορος ὡς πρὸς τὴν κινουμένην Γῆν, ἤτοι μένει ἐν ἠρεμίᾳ καὶ δὲν παρασύρεται ποσῶς ὑπὸ τῆς ἀκτῖνος. Ἡ γωνία ἀποπλανήσεως εὑρέθη ἴση πρὸς 20′′,445. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Γῆ κινεῖται ἐπὶ τροχιᾶς κατὰ προσέγγισιν κυκλικῆς, διὰ τοῦτο ἡ ἀπόκλισις τοῦ φω-

τὸς ἀπὸ τῆς καθέτου, ἥτις εὑρίσκεται ἐν συνεχεῖ κινήσει, θὰ φαίνεται ὥστε εἰς ἓν ἔτος νὰ γράφῃ κυκλικὴν τροχιὰν εἰς τὸ στερέωμα.

§ 9. Πείραμα τοῦ Fizeau. -

α΄) Ἐν τούτοις ἐξ' ἑνὸς πειράματος, ὀφειλομένου εἰς τὸν *Fizeau* (1851), ἐξάγεται ὅτι, ὁ αἰθὴρ παρασύρεται ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ κινουμένου σώματος, δι' οὗ διέρχεται τὸ φῶς, ὅταν τοῦτο εἶνε ῥευστόν. Ἡ γνώμη αὕτη διετυπώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ *Fresnel* 30 ἔτη πρὸ τοῦ πειράματος τοῦ *Fizeau*, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἑξῆς κυρίως.

β΄) Ἀπὸ φωτεινῆς τινος πηγῆς Ο ἐκπέμπεται δέσμη ἀκτίνων, ἥτις προσπίπτουσα ἐπὶ τοῦ φακοῦ ΦΦ΄, ἐξέρχεται εἰς ἀκτῖνας παραλλήλους. Αὗται εἰσέρχονται ἐντὸς σωλῆνος φέροντος ὑγρόν τι διαφανές, εὑρισκόμενον ἐν κινήσει κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ βέλους, ἐξερχόμεναι δ' αὐτοῦ διέρχονται διὰ τοῦ φακοῦ φφ΄ καὶ συγκεντροῦνται εἰς τὸ σημεῖον Μ ἑνὸς παραπετάσματος ππ΄. Ἂς ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ὑγρὸν κινεῖται μὲ ταχύτητα υ, καὶ ὑποθέτομεν ὅτι τὸ φῶς ἐπηρεάζεται ἐκ τῆς κινήσεως τοῦ ῥευστοῦ. Αἱ ἀνώτεραι καὶ κατώτεραι (ἐν τῷ σχήματι) ἀκτῖνες ἔπρεπε κατὰ τὴν διάβασίν των διὰ τοῦ ὑγροῦ νὰ παρουσιάζουν διαφοράν τινα δρόμου, ἥτις θὰ παρεῖχε διαφορὰν ἐμφανίσεως τῶν ἀκτίνων εἰς τὴν θέσιν Μ, ἐν ᾗ συγκεντροῦνται αὗται μετὰ τὴν ἔξοδόν των. Παρατηρεῖται ὅμως, ὅτι παρουσιάζεται ἐξαγόμενον διάφορον τοῦ ἀναμενομένου. Ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης διαφορᾶς τῶν ταχυτήτων

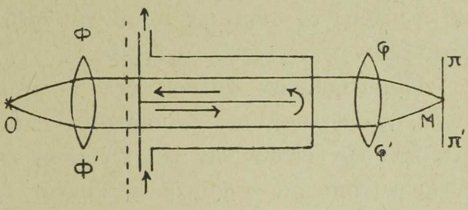

$$(c + \upsilon) - (c - \upsilon) = 2\upsilon,$$

εὑρέθη ἡ $\quad 2\upsilon\left(1 - \frac{1}{\nu^2}\right), \quad$ ἢ $\quad 2\upsilon\left(1 - \frac{c'^2}{c^2}\right),$

ὅπου ν παριστάνει τὸν δείκτην διαθλάσεως τοῦ φωτὸς ἐν τῷ ὑγρῷ, καὶ c΄ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς ἐν αὐτῷ, c δὲ εἶνε ἡ ἐκτὸς αὐτοῦ συνήθης ταχύτης τοῦ φωτός. Ἡ ποσότης

$$\left(1 - \frac{1}{\nu^2}\right)$$

λέγεται συντελεστὴς τοῦ *Fresnel*. Ἐν γένει ἔχομεν

$$c'_\nu = c_\nu + \upsilon\left(1 - \frac{1}{\nu^2}\right),$$

ἂν c_v, c'_v εἶνε αἱ ταχύτητες τοῦ φωτὸς ἐν τῷ ἀκινήτῳ καὶ τῷ κινουμένῳ σώματι.

γ'). Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι, ὁ αἰθὴρ παρασύρεται ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ κινουμένου σώματος, τὸ δὲ φαινόμενον τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ v. Οὕτω διὰ $v = 1$ εἶνε $c'_v = c_v$, δηλαδὴ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ αἰθὴρ μένει ἀκίνητος.

§ 10. Πείραμα τοῦ Michelson. -

α') Ἡ μεγαλυτέρα δυσκολία ἐν τῷ πειράματι τοῦ *Fizeau* ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι αἱ ταχύτητες v εἶνε μικραὶ σχετικῶς πρὸς τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός. Διὰ τοῦτο ἐθεωρήθη σκόπιμον νὰ χρησιμοποιηθῇ ἡ ταχύτης τῆς Γῆς (30 χμ. εἰς 1''), ἥτις βεβαίως εἶνε μικρὰ καὶ αὐτὴ ἐν σχέσει μὲ τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός, ἀλλ' ἐπὶ τέλους αἰσθητοτέρα τῆς ταχύτητος τοῦ ὕδατος ἐν τῷ σωλῆνι (7 μ. εἰς 1'').

Κατὰ τὸ πείραμα τοῦ *Fizeau* ὁ αἰθὴρ δὲν παρασύρεται ὑπὸ τῆς Γῆς, ὑπὸ τῆς γηΐνης ἀτμοσφαίρας (ἐπειδὴ ὁ δείκτης διαθλάσεως εἶνε ἴσος μὲ 1,000294 διὰ τὰς κιτρίνας ἀκτῖνας φλογὸς νατρίου). Οὕτω ὁ ἠρεμῶν αἰθὴρ ἀποτελεῖ τὸ ἀναζητηθὲν ἀξιόλογον φυσικὸν σύστημα, καὶ ὡς πρὸς τὸ σύστημα τοῦτο, τὸν αἰθέρα, θέλομεν νὰ ὁρίσωμεν τὴν κατάστασιν τῆς γηΐνης ταχύτητος.

Παρατηροῦμεν ἀμέσως ὅτι, ἂν τὸ πείραμα τοῦ *Fizeau* βεβαιοῖ ὅτι ἡ ἀτμόσφαιρα δὲν παρασύρει τὸν αἰθέρα, πρέπει μία ἀκτὶς φωτός, ἥτις ἔχει τὴν διεύθυνσιν τῆς κινήσεως τῆς Γῆς, νὰ φαίνεται ἐπιβραδυνομένη διὰ παρατηρητὴν ἱστάμενον ἐπὶ τῆς Γῆς, ἂν δὲ συγκρίνῃ τις αὐτὴν μὲ μίαν ἀκτῖνα, ἥτις διαδίδεται καθέτως πρὸς τὴν κίνησιν τῆς Γῆς, πρέπει νὰ ἀνευρεθῇ ἡ ἐν λόγῳ ἐπιβράδυνσις.

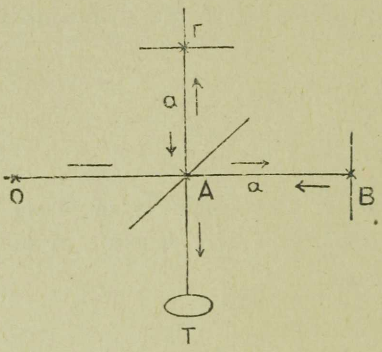

β') Ἓν πείραμα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἔγινε τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ γερμανοαμερικανοῦ *Michelson* (1881) καὶ 8 ἔτη βραδύτερον ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ *Morley*. Τὸ πείραμα τοῦτο ἔχει ὡς ἑξῆς ἐν συντόμῳ.

γ') Ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ δύο καθέτους ἐπ' ἀλλήλους ἐπιμήκεις στερεοὺς βραχίονας, εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὁποίων ὑπάρχουν κινητὰ κάτοπτρα Β, Γ ἀντιστοίχως. Εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν δύο βραχιόνων ὑπάρχει ὑαλίνη πλάξ, κεκλιμένη κατὰ 45° ὡς πρὸς ἕκαστον, ἥτις δεχομένη τὰς ἐκ τῆς φωτεινῆς πηγῆς Ο προερ-

χομένας ἀκτῖνας, ἄλλας μὲν ἀφήνει νὰ περάσουν καὶ ἄλλας νὰ ἀνακλασθοῦν. Οὕτω ἔχομεν δύο καθέτους ἐπ᾽ ἀλλήλας ἀκτῖνας, ΑΒ, ΑΓ, αἵτινες ἐπιστρέφουν διὰ τῶν κατόπτρων Β, Γ εἰς τὴν πλάκα. Δι᾽ αὐτῆς μέρος μὲν τῶν ἀκτίνων ἀνακλᾶται καὶ μέρος διέρχεται, οὕτω δὲ φθάνουν αἱ ἀκτῖνες εἰς τὸ τηλεσκόπιον Τ, ἐν ᾧ δύνανται νὰ παρατηρηθοῦν αἱ διαφοραὶ (τῶν ῥαβδώσεων) τῶν ἀκτίνων. Τὸ ὄργανον εἶνε στρεπτόν, ὥστε ἀφ' ἑνὸς ὁ βραχίων ΑΒ καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου ὁ ΑΓ νὰ δύναται νὰ στραφῇ πρὸς τὴν διεύθυνσιν τῆς κινήσεως τῆς Γῆς.

δ´) Ἐὰν τὸ ΒΑΓ ἠρεμῇ ἐν σχέσει πρὸς τὸν αἰθέρα, τὸ φῶς διὰ νὰ διανύσῃ τὸν δρόμον ΑΒΑ θὰ χρειασθῇ χρόνον

$$\frac{2\alpha}{c} = t, \text{ ἂν εἶνε } (AB) = \alpha\cdot$$

διὰ δὲ τὸν δρόμον ΑΓΑ ὁμοίως τὸν χρόνον

$$\frac{2\alpha}{c} = t,$$

αἱ δ᾽ ἀκτῖνες θὰ συναντῶνται συγχρόνως εἰς τὸ Α. Ἐὰν ὅμως τὸ ΒΑΓ κινῆται ὡς πρὸς τὸν αἰθέρα, τότε θὰ ἔχωμεν ἄλλας τιμὰς διὰ τοὺς χρόνους. Διὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς περιπτώσεως ταύτης φανταζόμεθα σύστημα ὀρθογωνίων ἀξόνων σταθερῶς συνδεδεμένον μὲ τὸν ἠρεμοῦντα αἰθέρα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀρχὴν τὸ Α, καὶ ἄξονας οx, οy συμπίπτοντας μὲ τὰς εὐθείας ΑΒ, ΑΓ.

ε´) Ὑποθέτομεν ἤδη, ὅτι τὸ ΒΑΓ κινεῖται κατὰ τὴν διεύθυνσιν οx μὲ σταθερὰν ταχύτητα υ, ἐνῷ συγχρόνως δύο φωτεινὰ σήματα, ἀναχωροῦντα ἐκ τοῦ Α, ἀκολουθοῦν τὰς διευθύνσεις ΑΒ καὶ ΑΓ ἀντιστοίχως (ἐπιστρέφουν δ' εἰς τὸ Α).

Οὕτω ἔχομεν ὅτι ἡ πρώτη ἀκτὶς χρειάζεται χρόνον

$$\frac{\alpha}{c - \upsilon}$$

ἵνα διανύσῃ τὸ διάστημα ΑΒ. Διότι τὸ φωτεινὸν σημεῖον Α, κινούμενον πρὸς τὴν διεύθυνσιν ΑΒ, διανύει c διάστημα εἰς 1´´, καὶ εἰς t´´ διανύει ct· ἂν δὲ τὸ φωτεινὸν σημεῖον φθάσῃ μετὰ t´´ εἰς τὸ Β, συναντᾶται δηλαδὴ μὲ τὸ Β (κινούμενον) εἰς τὸ σημεῖον Χ, θὰ εἶνε

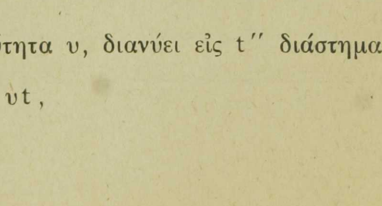

$$ct = AX.$$

Ἐπειδὴ δὲ τὸ Β κινούμενον μὲ ταχύτητα υ, διανύει εἰς t´´ διάστημα υt ἴσον μὲ ΒΧ, ἤτοι

$$BX = \upsilon t,$$

ἔχομεν $AX - BX = ct - \upsilon t = AB = \alpha$

καὶ $t = \frac{\alpha}{c - \upsilon}$, $AX = c \frac{\alpha}{c - \upsilon}$, $BX = \upsilon \frac{\alpha}{c - \upsilon}$.

Τοὐναντίον, ἂν τὸ φωτεινὸν σημεῖον B καὶ τὸ A κινοῦνται ἀντιθέτως, ἔχομεν

$$AX + BX = AB, \quad \text{ἢ} \quad ct + \upsilon t = \alpha, \quad t = \frac{\alpha}{c + \upsilon}$$

$$BX = \frac{\alpha c}{c + \upsilon}, \quad AX = \frac{\alpha \upsilon}{c + \upsilon}.$$

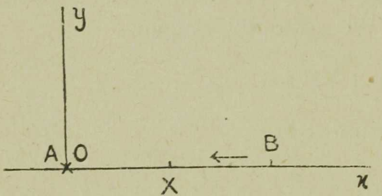

Οὕτω ἔχομεν ὅτι, ἵνα φωτεινὴ ἀκτὶς φθάσῃ ἐκ τοῦ A εἰς τὸ B καὶ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ A (ἐνῷ ὁ ἄξων AB κινεῖται πρὸς τὴν διεύθυνσιν AB) θὰ χρειασθῇ χρόνον

$$\frac{\alpha}{c + \upsilon} + \frac{\alpha}{c - \upsilon} = \frac{2\alpha c}{c^2 - \upsilon^2} = t_\lambda.$$

στ΄) Θὰ εὕρωμεν ἤδη πόσον χρόνον θὰ χρειασθῇ ἡ ἐκ τοῦ A ἀναχωροῦσα ἀκτίς, ἥτις φθάνει εἰς τὸ Γ καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὸ A.

Παριστάνοντες τὸν χρόνον τοῦτον διὰ t_τ, παρατηροῦμεν ὅτι θὰ ἔχωμεν ἐκ τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου, τοῦ ἔχοντος ὑποτείνουσαν τὸν δρόμον τοῦ φωτεινοῦ σημείου, μίαν κάθετον πλευράν του τὸν εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον διανυόμενον δρόμον ὑπὸ τοῦ σημείου O, καὶ ἑτέραν κάθετον τὸ μῆκος α

$$c^2 \frac{t_\tau^{\,2}}{4} - \upsilon^2 \frac{t_\tau^{\,2}}{4} = \alpha^2$$

ἐξ οὗ

$$t_\tau = \frac{2\alpha}{\sqrt{c^2 - \alpha^2}}.$$

ζ΄) Ζητοῦμεν ἤδη τὴν διαφορὰν τῶν δύο χρόνων t_λ, t_τ.

Ἔχομεν $$t_\lambda - t_\tau = \frac{2\alpha c}{c^2 - \upsilon^2} - \frac{2\alpha}{\sqrt{c^2 - \upsilon^2}} = \frac{2\frac{\alpha}{c}}{1 - \frac{\upsilon^2}{c^2}} - \frac{2\frac{\alpha}{c}}{\sqrt{1 - \frac{\upsilon^2}{c^2}}}.$$

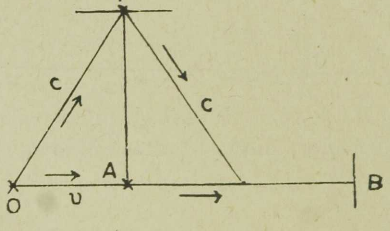

Θέτομεν πρὸς συντομίαν

$$\sqrt{1 - \frac{\upsilon^2}{c^2}} = k,$$

ὅτε ἔχομεν

$$t_\lambda - t_\tau = \frac{2\alpha}{c}\left(\frac{1}{k^2} - \frac{1}{k}\right),$$

καὶ $\frac{1}{k} = \left(1 - \frac{\upsilon^2}{c^2}\right)^{-1/2} = 1 + \frac{1}{2}\frac{\upsilon^2}{c^2} + \frac{3}{8}\frac{\upsilon^4}{c^4} + - .$

$$\frac{1}{k^2} = \left(1 - \frac{\upsilon^2}{c^2}\right)^{-1} = 1 + \frac{\upsilon^2}{c^2} + \frac{\upsilon^4}{c^4} + - .$$

η΄) Γνωρίζομεν ὅτι τὸ $\frac{\upsilon}{c}$ εἶνε ποσότης πολὺ μικρά, ἀκόμη δὲ μικροτέρα τὸ $\frac{\upsilon^2}{c^2}$, ... Δυνάμεθα λοιπόν, προσεγγίζοντες, νὰ παραλείψωμεν τοὺς $\frac{\upsilon^4}{c^4}$, ..., καὶ ἔχομεν

$$t_\lambda - t_\tau = \frac{2\alpha}{c} \cdot \frac{1}{2}\frac{\upsilon^2}{c^2} = \frac{\alpha\upsilon^2}{c \cdot c^2}.$$

Ἡ διαφορὰ αὕτη, ἂν καὶ εἶνε μικρά, ἔπρεπε νὰ εἶνε αἰσθητὴ διὰ τοῦ πειράματος τοῦ *Michelson*. Οὗτος εὗρε

$$t_\lambda = t_\tau$$

καὶ ἔπρεπε νὰ ἐξηγηθῇ ἡ διαφορὰ αὐτὴ μεταξὺ τῆς θεωρίας καὶ τοῦ πειράματος.

§ 11. Ὑπόθεσις τοῦ Lorenz περὶ τῆς ἐπιβραχύνσεως. -

α΄) Ὁ *Lorenz* ἔκαμε τὴν λεπτὴν ὑπόθεσιν ὅτι, *ὁ βραχίων ΑΒ, ὅστις κεῖται ἐπὶ τῆς διευθύνσεως τῆς κινήσεως, ἐπιβραχύνεται,* ἐνῶ ὁ καθέτως πρὸς αὐτὸν ἱστάμενος ΑΓ μένει ἀμετάβλητος. Ἀντὶ ΑΒ = α ἔθεσεν οὗτος κ, ὅτε ἔχομεν ἀντὶ τοῦ

$$t_\lambda = \frac{2\alpha c}{c^2 - \upsilon^2} \quad \text{τὸ} \quad t_\lambda = \frac{2\varkappa c}{c^2 - \upsilon^2} \quad \text{καὶ θέτων τις}$$

$$t_\lambda = t_\tau, \quad \text{ἤτοι} \quad t_\lambda = \frac{2\varkappa c}{c^2 - \upsilon^2} = \frac{2\alpha\sqrt{c^2 - \upsilon^2}}{c^2 - \upsilon^2} = \frac{2\alpha}{\sqrt{c^2 - \upsilon^2}} = t_\tau,$$

ἔχομεν $\varkappa = \frac{\alpha}{c}\sqrt{c^2 - \upsilon^2} = \alpha\sqrt{1 - \frac{\upsilon^2}{c^2}} = \alpha k.$

Ἤτοι ἡ ἐπιβράχυνσις τοῦ ΑΒ = α θὰ εἶνε

$$\alpha - \varkappa = \alpha - \alpha k = \alpha\,(1 - k),$$

περίπου δὲ $\frac{1}{2}\left(\frac{\upsilon}{c}\right)^2 \cdot \alpha .$

β΄) Ὁ *Lorenz* καὶ ὁ *Fitzgerald* ἰσχυρίζοντο ὅτι, ἑκάστη στερεὰ καὶ εὐθύγραμμος ῥάβδος, ἥτις κινεῖται σχετικῶς πρὸς τὸν αἰθέρα πρὸς τὴν διεύθυνσίν της μὲ ταχύτητα υ, ἐπιβραχύνεται κατὰ α (1 − k), ἂν τὸ μῆκός της εἶνε α. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ μονὰς μετρήσεως ἐπιβραχύνεται κατ' ἀναλογίαν κατὰ (1 − k), διὰ τοῦτο παρατηρητής τις, ὅστις κινεῖται μαζύ, ἀδυνατεῖ νὰ προσδιορίσῃ πειραματικῶς τὸ φαινόμενον.

Ἂν εἶνε $\upsilon = c$, εὑρίσκομεν $\varkappa = 0$.

Ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι, ἡ ταχύτης τοῦ φωτὸς εἶνε τὸ ὅριον τῆς ἐν τῇ φύσει ταχύτητος καὶ ὅτι ἂν ἐγίνετο $\upsilon = c$ τότε τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου θὰ γίνῃ ἴσον μὴ μηδέν.

γ΄) Κατὰ τὸ πείραμα τοῦ *Fizeau* ὁ παρατηρητὴς εὑρίσκεται ἐκτὸς τοῦ κινουμένου μέσου. Οὗτος παρατηρεῖ ἀπό τινος ἠρεμοῦντος συστήματος ἓν γεγονός, τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς σύστημα κινούμενον ὡς πρὸς αὐτόν. Τοὐναντίον συμβαίνει εἰς τὸ πείραμα τοῦ *Michelson*. Ὁ παρατηρητὴς κινεῖται μαζύ, εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον τὸ ὁποῖον κινεῖται.

§ 12. Προτάσεις τοῦ Einstein. -

α΄) Τὰ δύο ἀνωτέρω πειράματα ἄγουν εἰς ἐξαγόμενα, τὸ ὁποῖα δὲν συμφωνοῦν ἀβιάστως. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα:

«*Εἶνε ἀδιάφορος ἡ ἄποψις τοῦ παρατηρητοῦ διὰ τὰ ἐξαγόμενα τῆς παρατηρήσεως ἢ εἶνε ἴσως ἀπαραίτητον νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας καὶ τὴν θέσιν τοῦ παρατηρητοῦ;*»

Τὸ ζήτημα τοῦτο παρουσιάσθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ *Albert Einstein*.

β΄) Ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ ἠρεμοῦν σύστημα, τὸ ὁποῖον παρεστήσαμεν διὰ τοῦ Κ. Εἰς δύο σημεῖα τοῦ συστήματος τούτου, τὰ Α καὶ Β, ὑποθέτομεν ὅτι εὑρίσκονται δύο ὡρολόγια (χρονόμετρα) ὁμοίως κατεσκευασμένα, καὶ ὅτι φωτεινόν τι σημεῖον ἀναχωρεῖ ἐκ τοῦ Α, φθάνει εἰς τὸ Β, καὶ ἐκεῖθεν ἐπανέρχεται εἰς τὸ Α. Παριστάνομεν τοὺς χρόνους τοὺς ὁποίους δεικνύουν τὰ ὡρολόγια, ὅταν τὸ φωτεινὸν σημεῖον εἶνε εἰς τὸ Α, τὸ Β, τὸ Α (διὰ δευτέραν φορὰν) διὰ t_A, t_B, $t_{A'}$, ἀντιστοίχως, καὶ θὰ ἔχωμεν

$$t_B - t_A = t_{A'} - t_B,$$

ἢ $t_{A'} - t_A = 2\,(t_B - t_A)$, καὶ $t_B = {}^1/_2\,(t_A + t_{A'})$,

μὲ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι, οἱ χρόνοι τοὺς ὁποίους χρειάζεται τὸ φῶς διὰ νὰ φθάσῃ ἀπὸ τὸ Α εἰς τὸ Β, καὶ ἐκ τοῦ Β εἰς τὸ Α, εἶνε ἴσοι, τὰ δὲ ὡρολόγια εἰς τὰ Α καὶ Β εἶνε *σύγχρονα*. Ἐπὶ πλέον δεχόμεθα ὅτι, «*ἂν δύο ὡρολόγια εἶνε σύγχρονα πρὸς τρίτον, εἶνε καὶ μεταξύ των σύγχρονα*». Οὕτω ὁ χρόνος ἑνὸς γεγονότος εἶνε ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον δεικνύει ὡρολόγιον ἠρεμοῦν, εὑρισκόμενον εἰς τὸν τόπον ἐν ᾧ συμβαίνει τὸ γεγονός, καθ' ὃν χρόνον συμβαίνει τοῦτο, καὶ τὸ ὁποῖον ὡρολόγιον εἶνε σύγχρονον μὲ ἄλλο ὡρολόγιον ὡρισμένον καὶ ἠρεμοῦν, καὶ μάλιστα εἰς πάντα χρόνον μὲ τὸ αὐτὸ ὡρολόγιον. Ὁ οὕτω ὁριζόμενος χρόνος ἐν ἠρεμοῦντι συστήματι ἠρεμούντων ὡρολογίων θὰ

καλῆται «*χρόνος τοῦ ἠρεμοῦντος συστήματος*». Ἐπὶ πλέον ὑποθέτομεν ὅτι ἡ ποσότης

$$2\,\frac{AB}{t_{A'} - t_{A}} = c$$

εἶνε σταθερὰ καὶ καλεῖται ταχύτης τοῦ φωτὸς ἐν τῷ κενῷ χώρῳ, τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ μὲ τὴν παρατήρησιν.

γ΄) Τὰ πορίσματα τοῦ πειράματος τοῦ *Michelson* ὡδήγησαν τὸν *Einstein* νὰ θέσῃ τὰς ἑξῆς προτάσεις.

I. ***Ἀρχὴ τῆς σχετικότητος.*** «*Ἐὰν ἔχωμεν δύο συστήματα, τὰ ὁποῖα σχετικῶς πρὸς ἄλληλα εὑρίσκονται εἰς ὁμαλὴν μεταφορικὴν κίνησιν, οἱ νόμοι καθ' οὓς μεταβάλλονται αἱ καταστάσεις τοῦ φυσικοῦ συστήματος εἶνε ἀνεξάρτητοι ὡς πρὸς ποῖον τῶν δύο συστημάτων ἀναφέρονται αἱ μεταβολαὶ αὗται*».

II. ***Ἀρχὴ τοῦ ἀμεταβλήτου τῆς ταχύτητος τοῦ φωτός.*** «*Ἑκάστη φωτεινὴ ἀκτὶς κινεῖται ἐν ἠρεμοῦντι συστήματι μὲ τὴν ὡρισμένην ταχύτητα c, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἐὰν ἡ ἀκτὶς αὕτη ἀναχωρῇ ἀπὸ ἠρεμοῦν ἢ κινούμενον σύστημα*».

§ 13. Προσδιορισμὸς τοῦ μήκους κινητῆς ῥάβδου. –

α΄) Ἂς ὑποθέσωμεν ἤδη ὅτι ῥάβδος τις στερεὰ καὶ ἠρεμοῦσα AB κινεῖται ἐπὶ τοῦ θετικοῦ ἡμιάξονος ἑνὸς ἠρεμοῦντος συστήματος συντεταγμένων, ἐνῷ τὸ A συμπίπτει μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ συστήματος. Τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου θὰ εὑρεθῇ διὰ τῆς χρήσεως μονάδος ἀνηκούσης εἰς τὸ ἠρεμοῦν σύστημα, καὶ ἔστω τὸ ἐν λόγῳ μῆκος α. Ἔστω ἤδη ὅτι ἡ ῥάβδος κινεῖται κατὰ μῆκος τοῦ ox μὲ σταθερὰν ταχύτητα υ. Τὸ μῆκός της δύναται νὰ προσδιορισθῇ κατὰ δύο τρόπους.

β΄) 1) Ὁ παρατηρητὴς κινεῖται μὲ τὴν ῥάβδον καὶ τὴν μονάδα μετρήσεως, καὶ μετρεῖ τὴν ῥάβδον, θέτων τὴν μονάδα μετρήσεως ἐπ' αὐτῆς, καθὼς καὶ ἂν ὁ παρατηρητής, ἡ ῥάβδος, καὶ ἡ μονὰς εὑρίσκοντο ἐν ἠρεμίᾳ.

2) Ὁ παρατηρητὴς εὑρίσκει τὸ μῆκος διὰ τῆς χρήσεως τῶν ἐν ἠρεμοῦντι συστήματι ὡρισθέντων καὶ τοποθετημένων συγχρόνων ἠρεμούντων ὡρολογίων, εἰς ἐκεῖνα τὰ σημεῖα, ἅτινα ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι συμπίπτουν μὲ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῆς πρὸς μέτρησιν ῥάβδου εἰς ὡρισμένην στιγμήν.

γ΄) Ἡ ἀπόστασις τῶν δύο σημείων, μετρηθεῖσα διὰ τῆς μονάδος, ἥτις ἐχρησιμοποιήθη ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει, εἶνε ἓν μῆκος, τὸ ὁποῖον θὰ καλοῦμεν «*μῆκος τῆς κινουμένης ῥάβδου ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι*».

§ 14. **Σχετικότης τῆς ἐννοίας τοῦ συγχρονισμοῦ.** -

α′) Τὸ μῆκος τὸ προκύπτον κατὰ τὴν περίπτωσιν 1) ἤτοι τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι, κατὰ τὴν πρότασιν τῆς σχετικότητος, πρέπει νὰ ἰσοῦται μὲ τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου ἠρεμούσης καὶ νὰ εἶνε ἴσον μὲ α.

Ἀλλὰ τὸ μῆκος τὸ προκύπτον κατὰ τὴν 2) μέτρησιν «*μῆκος τῆς κινουμένης ῥάβδου ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι*» εὑρίσκεται διάφορον τοῦ α.

Τῷ ὄντι, κατὰ τὸν εὑρεθέντα τύπον ἔχομεν

$$\varkappa = \alpha k = \alpha \sqrt{1 - \frac{\upsilon^2}{c^2}}.$$

Ὅθεν διὰ τὸν ἠρεμοῦντα παρατηρητὴν ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι ἡ ῥάβδος ἐπιβραχύνεται, ὅταν κινῆται, καὶ τὸ μῆκός της γίνεται αk ἀπὸ α.

β′) Ἐπὶ πλέον ὑποθέτομεν ὅτι εἰς τὸ Α καὶ Β ἔχομεν τοποθετήσει ὡρολόγια, ἅτινα εἶνε σύγχρονα μὲ τὰ ὡρολόγια τοῦ ἠρεμοῦντος συστήματος· δηλαδὴ ὅτι οἱ χρόνοι, τοὺς ὁποίους δεικνύουν, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς τῶν ἠρεμούντων ὡρολογίων ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι.

Παρ᾽ ἑκάστῳ τῶν ὡρολογίων ἔστω ὅτι εὑρίσκεται παρατήρητής τις, κινούμενος μετ᾽ αὐτοῦ. Κατὰ τὸν χρόνον t_A ἂς ἀναχωρῇ ἀπὸ τὸ Α ἀκτίς τις, ἂς φθάσῃ εἰς τὸ Β κατὰ τὸν χρόνον t_B, ἂς ἐπιστρέψῃ δὲ εἰς τὸ Α κατὰ τὸν $t_{A'}$. Θέλομεν ἔχει

$$t_B - t_A = \frac{\varkappa}{c - \upsilon}, \qquad t_{A'} - t_B = \frac{\varkappa}{c - \upsilon},$$

ἐπειδὴ τὸ μῆκος α διὰ τὸ ἠρεμοῦν σύστημα καὶ τὸν ἠρεμοῦντα παρατηρητὴν περιορίζεται εἰς κ, ἐν ᾧ δηλαδὴ τὸ κ εἶνε τὸ μῆκος τῆς κινουμένης ῥάβδου, μετρηθείσης ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι.

γ′) Ἔχομεν ἤδη

$$t_{A'} - t_B < t_B - t_A,$$

καὶ μάλιστα εἶνε $\quad (t_B - t_A) - (t_{A'} - t_B) = \frac{\varkappa}{c-\upsilon} - \frac{\varkappa}{c+\upsilon} = \frac{2\varkappa\upsilon}{c^2 - \upsilon^2},$

ἐπειδὴ δ᾽ εἶνε $\quad \varkappa = \alpha k,$

θὰ ἔχωμεν $\quad (t_B - t_A) - (t_{A'} - t_B) = \frac{2\alpha k\upsilon}{c^2 - \upsilon^2} = \frac{2\alpha k \upsilon}{c^2\left(1 - \frac{\upsilon^2}{c^2}\right)} = \frac{2\alpha\upsilon}{c^2 k}.$

δ′) Ἐνῷ λοιπὸν δι᾽ ἠρεμοῦντα παρατηρητήν, εὑρισκόμενον ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι, τὰ ὡρολόγια, ἅτινα εὑρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς κατὰ μῆκος τῆς κινουμένης ῥάβδου ΑΒ, εἶνε σύγχρονα, δὲν εἶνε τοιαῦτα

δι' ἄλλον παρατηρητήν, εὑρισκόμενον ἐπὶ τοῦ ἠρεμοῦντος συστήματος, καὶ ἠρεμοῦντα.

ε') Τοὐναντίον, ἂν παρατηρητής, ἠρεμῶν ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι, εὑρίσκῃ ὅτι τὰ ὡρολόγια ἅτινα εὑρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα A καὶ B μιᾶς ὁμαλῆς κατὰ τὴν διεύθυνσίν της κινουμένης ῥάβδου, εἶνε σύγχρονα, δὲν εἶνε τοιαῦτα διὰ παρατηρητὴν κινούμενον μαζύ.

στ') Οὕτω *ἡ ἔννοια τοῦ συγχρονισμοῦ εἶνε σχετική, καθὼς καὶ ἡ ἀκαμψία ἑνὸς σώματος,* ἔχομεν δὲ τοὺς ἑξῆς τύπους

$$\kappa = a k$$

$$(t_B - t_A) - (t_{A'} - t_B) = \frac{2 a \upsilon}{c^2 k} \cdot$$

§ 15. Ἐξαγωγὴ τῶν τύπων τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ Lorenz. -

α') Φανταζόμεθα ἐν τῷ ἠρεμοῦντι χώρῳ δύο συστήματα συντεταγμένων K, K' συμπίπτοντα τελείως. Ἐν ἑκάστῳ συστήματι ἔστω σταθερά τις μονὰς καὶ πλῆθός τι ὡρολογίων, ἂς ὑποτεθοῦν δ' αἱ μονάδες ἴσαι μεταξύ των καὶ τὰ ὡρολόγια σύγχρονα. Ἡ ἀρχὴ τοῦ δευτέρου συστήματος ἂς κινῆται μὲ σταθερὰν ταχύτητα υ μεταφορικῶς. Τὴν θέσιν ἑνὸς σημείου ὁρίζομεν:

1) Ἐκ τοῦ ἠρεμοῦντος συστήματος μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κινουμένης ῥάβδου καὶ εὑρίσκομεν τὰς συντεταγμένας του, ἔστωσαν δ' αὗται x, y, z.

2) Ἀπὸ τοῦ κινουμένου συστήματος μὲ τὴν βοήθειαν τῆς κινητῆς μονάδος, καὶ εὑρίσκομεν ὡς συντεταγμένας του ἔστω τὰς ξ, η, ζ.

Διὰ φωτεινῶν σημάτων ὁρίζομεν «*τὸν χρόνον τοῦ ἠρεμοῦντος συστήματος*» διὰ πάντα τὰ σημεῖα αὐτοῦ ἐν οἷς εὑρίσκονται ὡρολόγια.

Εἰς πᾶν σύστημα τιμῶν τῶν κ, y, z, t ἅτινα ὁρίζουν τόπον καὶ χρόνον ἑνὸς σημείου (ἢ συμβάντος) ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι, ἀντιστοιχεῖ ἓν σύστημα ξ, η, ζ, τ εἰς τὸ δεύτερον σύστημα.

β') Καθ' ἣν στιγμὴν τίθεται εἰς κίνησιν τὸ K' παρατηρητής τις ἐν αὐτῷ ἐκτελεῖ τὸ πείραμα τοῦ *Michelson* καὶ παρακολουθεῖ αὐτὸ μέχρι πέρατος αὐτοῦ. Ἂς παρακολουθῇ τὸ πείραμα τοῦ κινητοῦ συστήματος καὶ παρατηρητὴς εὑρισκόμενος ἐν τῷ συστήματι K.

Ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι ἄς διαδίδεται ἀκτίς τις φωτός, ἀναχωροῦσα ἐκ τῆς ἀρχῆς (o, o, o) κατὰ τὴν στιγμὴν τ = o, καὶ ἂς φθάνῃ μετὰ χρόνον τ εἰς τὸ σημεῖον B(ξ, o, o). Τὸ συμβὰν αὐτὸ ἐμφανίζεται εἰς τὸ σημεῖον B(x, o, o), τὸ ὁποῖον εἶνε ἀντίστοιχον ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι, κατὰ τὸν χρόνον t.

γ') Προκύπτει ἤδη τὸ ἑξῆς πρόβλημα· *«τίνες σχέσεις ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν x, t καὶ τῶν ξ, τ;»*

Ἐν πρώτοις εὑρίσκομεν τίνας χρόνους ἔχει ὁ ἐν τῷ K' παρατηρητὴς διὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ φωτεινοῦ σήματος ἀπὸ τοῦ A εἰς τὸ Γ καὶ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὸ A.

Ἡ ἀκτὶς διανύουσα c εἰς 1'', διανύει τὸν δρόμον $A\Gamma = \alpha$ εἰς $\frac{\alpha}{c}$, καὶ τὸν δρόμον ΑΓΑ εἰς $\frac{2\alpha}{c}$ χρόνον.

Ὅθεν ὁ ἐν τῷ K' παρατηρητὴς ἔχει χρόνους

$$\tau_A = 0, \quad \tau_\Gamma = \frac{\alpha}{c}, \quad \tau_{A'} = \frac{2\alpha}{c}.$$

δ') Τοὐναντίον, ὁ ἐν τῷ K παρατηρητὴς δὲν ἔχει τοὺς αὐτοὺς χρόνους, παρακολουθῶν τὸ προηγούμενον συμβὰν ἐπὶ τοῦ σκέλους ΑΓ τοῦ κινουμένου συστήματος. Τῷ ὄντι, διὰ τὸν παρατηρητὴν τοῦτον ἡ μετάβασις τοῦ φωτεινοῦ σήματος ἀπὸ τοῦ A εἰς τὸ Γ καὶ ἡ ἐπιστροφή του εἶνε μία συνιστῶσα τῆς μεταδόσεως τοῦ φωτὸς ἐν τῷ ἠρεμοῦντι μετ' αὐτοῦ συστήματι. Τὸ σῆμα διανύει ἔστω τὸν δρόμον ΔΘ εἰς 1'', ἐνῶ εἶνε

$$\Delta\Theta = \sqrt{c^2 - \upsilon^2},$$

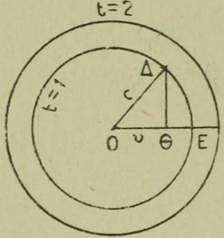

τὸν δρόμον ΑΓ ἢ $\Gamma A = \alpha$ εἰς

$$\frac{\alpha}{\sqrt{c^2 - \upsilon^2}}$$

καὶ τὸν δρόμον 2α εἰς

$$\frac{2\alpha}{\sqrt{c^2 - \upsilon^2}} = T_\tau.$$

Ἄρα ὁ ἐν τῷ K παρατηρητὴς ἔχει ὡς χρόνους διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ σήματος ἐκ τοῦ A τὸν $t_A = 0$, διὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς τὸ Γ τὸν

$$t_\Gamma = \frac{\alpha}{\sqrt{c^2 - \upsilon^2}} = \frac{\alpha}{ck},$$

διὰ δὲ τὴν ἄφιξίν του πάλιν εἰς τὸ A τὸν

$$t_{A'} = \frac{2\alpha}{ck}.$$

Οὕτω ἔχομεν ὅτοι οἱ χρόνοι t, τ διαφέρουν ἀπ' ἀλλήλων καὶ εἶνε

$$\tau_\Gamma = \frac{\alpha}{c}, \qquad \tau_{A'} = \frac{2\alpha}{c}$$

$$t_\Gamma = \frac{\alpha}{ck}, \qquad t_{A'} = \frac{2\alpha}{ck}.$$

ε΄) Δυνάμεθα ἤδη νὰ εὕρωμεν τίνα ἐντύπωσιν λαμβάνει ὁ ἐν τῷ Κ παρατηρητὴς διὰ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην. Οὗτος εὑρίσκει ὅτι

$$t_\Gamma : \tau_\Gamma = \frac{1}{k}, \qquad \text{ἢ} \qquad t_\Gamma = \tau_\Gamma \cdot \frac{1}{k}$$

$$t_{A'} : \tau_{A'} = 1 : k, \qquad \text{ἢ} \qquad t_{A'} = \tau_{A'} \cdot \frac{1}{k}$$

$$t_\Gamma - \tau_\Gamma = t_\Gamma \, (1 - k) \text{ καὶ κατὰ προσέγγισιν } = \frac{1}{2} \, t_\Gamma \left(\frac{\upsilon}{c} \right)^2,$$

$$t_{A'} - \tau_{A'} = t_{A'} \, (1 - k) \quad \text{»} \quad \text{»} \quad \text{»} \quad = \frac{1}{2} \, t_{A'} \left(\frac{\upsilon}{c} \right)^2.$$

στ΄) Ὅθεν, ὁ παρατηρητὴς ἐν τῷ Κ ἐξάγει ὅτι, πᾶν ὡρολόγιον, ἀπομακρυνόμενον ἀπὸ ἠρεμοῦντος ὡρολογίου μὲ σταθερὰν ταχύτητα υ καὶ εὐθυγράμμως, μένει ὀπίσω μετὰ t΄΄ διὰ τὸν ἠρεμοῦντα παρατηρητὴν κατὰ $t(1 - k)$, ἢ ἂν τὸ υ εἶνε ἀρκούντως μικρὸν ὡς πρὸς τὸ c, κατὰ

$$\frac{1}{2} \, t \left(\frac{\upsilon}{c} \right)^2.$$

ζ΄) Θὰ ζητήσωμεν ἤδη νὰ εὕρωμεν, «*τίνας χρόνους ἔχει ὁ κινούμενος μετὰ τοῦ συστήματος Κ΄ παρατηρητὴς κατὰ τὴν μετάβασιν τοῦ φωτεινοῦ σημείου ἐκ τοῦ Α εἰς τὸ Β καὶ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὸ Α*» καὶ «*τίνας χρόνους ἀναμένει ὁ ἠρεμῶν παρατηρητὴς ἐν τῷ Κ διὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ φωτεινοῦ σήματος ἐκ τοῦ Α εἰς τὸ Β καὶ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὸ Α*».

Διὰ τὸν ἐν τῷ Κ΄ παρατηρητὴν ἔχομεν

$$\tau_A = 0, \qquad \tau_B = \frac{\alpha}{c}, \qquad \tau_{A'} = \frac{2\alpha}{c}.$$

Διὰ τὸν ἐν τῷ Κ παρατηρητὴν τὸ κινητὸν διανύει κατὰ τὴν διεύθυνσιν ΑΒ εἰς 1΄΄ τὸν δρόμον $c - \upsilon$, καὶ διὰ τὸν δρόμον $AB = \alpha$ χρειάζεται χρόνον

$$\frac{\alpha}{c - \upsilon}$$

ἐνῶ διὰ τὴν φορὰν ΒΑ ἔχομεν ἀντίστοιχον χρόνον

$$\frac{\alpha}{c + \upsilon}.$$

Ἑπομένως διὰ τὸν δρόμον ΑΒΑ χρειάζεται τὸ φωτεινὸν σημεῖον χρόνον

$$\frac{\alpha}{c - \upsilon} + \frac{\alpha}{c + \upsilon} = \frac{2\alpha c}{c^2 - \upsilon^2} = T_\lambda.$$

Ἤτοι ὁ παρατηρητὴς ἐν τῷ Κ ἀναμένει τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κι-

νητοῦ ἐκ τοῦ Α κατὰ τὸν χρόνον $t_A = o$, τὴν ἄφιξίν του εἰς τὸ Β κατὰ τὸν

$$t_B = \frac{\alpha}{c - \upsilon} = \frac{\alpha\,(c + \upsilon)}{c^2 k^2}$$

καὶ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὸ Α κατὰ τὸν χρόνον

$$t_{A'} = \frac{2\alpha c}{c^2 - \upsilon^2} = \frac{2\alpha}{ck^2}\,.$$

Ὅθεν, διὰ τὸν ἐν τῷ Κ παρατηρητὴν τὰ ὡρολόγια, τὰ δεικνύοντα χρόνον τ, ὑστεροῦν ὡς πρὸς τὰ δεικνύοντα χρόνον t καὶ μάλιστα εἶνε

$$t : \tau = 1 : k \qquad (\text{ὡς ἐν } \varepsilon').$$

η') Ἐὰν ἤδη ὁ ἐν τῷ Κ παρατηρητὴς ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα, ἅτινα προκύπτουν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὡς πρὸς τὰ ὡρολόγια τ διὰ τῶν ὡρολογίων τοῦ χρόνου t τοῦ ἰδικοῦ του συστήματος, εὑρίσκει

$$t_A = \frac{\tau A}{k} = o\,, \qquad t_B = \frac{\tau B}{k} = \frac{\alpha}{ck}\,, \qquad t_{A'} = \frac{\tau A'}{k} = \frac{2\alpha}{ck}\,.$$

Ἀλλὰ τὰ ἐξαγόμενα ταῦτα διίστανται πρὸς τὰ εὑρεθέντα

$$t_A = o\,, \qquad t_B = \frac{\alpha\,(c + \upsilon)}{c^2 k^2}\,, \qquad t_{A'} = \frac{2\alpha}{ck^2}\,.$$

θ') Ἐνδιαφερόμενοι διὰ τὴν διαφορὰν τῶν τιμῶν

$$t_{A'} = \frac{2\alpha}{ck}\,, \qquad t_{A'} = \frac{2\alpha}{ck^2}\,,$$

ζητοῦμεν νὰ εὕρωμεν «*πῶς αἴρει τὴν ἀντίθεσιν ταύτην ὁ ἐν τῷ Κ παρατηρητής*».

ι') Ἐπειδὴ υ καὶ c εἶνε σταθεραὶ ποσότητες, ὀφείλει οὗτος νὰ ὁρίσῃ ὅτι, «ἡ ῥάβδος ΑΒ, ἥτις κινεῖται μὲ σταθερὰν ταχύτητα υ κατὰ τὴν διεύθυνσίν της, μεταβάλλει τὸ μῆκός της α, ἐπιβραχυνομένη, καὶ γίνεται κ, εἰς τρόπον ὥστε $\varkappa = \alpha k$». Ἀντικαθιστᾷ δηλαδὴ οὗτος εἰς τὸν ἀναμενόμενον ὑπ' αὐτοῦ τύπον

$$t_{A'} = \frac{2\alpha}{ck^2}$$

τὸ α διὰ τοῦ $\alpha k = \varkappa$, καὶ λαμβάνει

$$t_{A'} = \frac{2\alpha k}{ck^2} = \frac{2\alpha}{ck}\,,$$

ἤτοι ἀκριβῶς τὴν τιμήν, ἣν εὑρίσκει διὰ τῆς μεταφράσεως ἐκ τῆς γλώσσης τῶν ὡρολογίων τοῦ χρόνου τ εἰς τὴν τοῦ χρόνου t.

ια') Κατὰ τὴν ἤδη ὁρισθεῖσαν ἐπιβράχυνσιν ῥάβδου, κινουμένης

κατὰ τὴν διεύθυνσίν της, ὁ ἐν τῷ Κ παρατηρητὴς μεταβάλλει τοὺς ἀναμενομένους (ἐκ τῆς θέσεώς του) χρόνους

$$t_A = o, \quad t_B = \frac{\alpha}{c - \upsilon}, \quad t_{A'} = \frac{2\alpha c}{c^2 - \upsilon^2}$$

εἰς τοὺς

$$t_A = o, \quad t_B = \frac{\varkappa}{c - \upsilon} = \frac{\varkappa(c + \upsilon)}{c^2 - \upsilon^2} = \frac{\alpha(c + \upsilon)}{c^2 k},$$

$$t_{A'} = \frac{2\varkappa c}{c^2 - \upsilon^2} = \frac{2\varkappa}{c k^2} = \frac{2\alpha}{c k}.$$

Συγκρίνων ὁ ἐν τῷ Κ παρατηρητὴς τὰς τελευταίας τιμὰς μὲ τὰ δεδομένα τῶν ὡρολογίων τοῦ χρόνου τ

$$\tau_A = o, \quad \tau_B = \frac{\alpha}{c}, \quad \tau_{A'} = \frac{2\alpha}{c},$$

εὑρίσκει τὴν σχέσιν

$$t_{A'} : \tau_{A'} = 1 : k,$$

ὄχι ὅμως ἀνάλογον σχέσιν μεταξὺ τῶν t_B, τ_B.

ιβ΄) Προκύπτει οὕτω τὸ ζήτημα, «*πῶς λύει τὴν ἀντίθεσιν ταύτην ὁ ἐν τῷ Κ παρατηρητής*».

Οὗτος ὁρίζει ὡς χρόνον διὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ φωτεινοῦ σήματος εἰς τὸ Β τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐπιβραχύνσεως μεταβεβλημένην τιμὴν

$$t_B = \frac{\varkappa}{c - \upsilon} = \frac{\alpha(\upsilon + c)}{c^2 k},$$

μεταφράζων δὲ τὴν τιμὴν ταύτην εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ὡρολογίων τοῦ χρόνου τ, εὑρίσκει (ὡς ἐν ε΄)

$$(\tau_B) = k t_B = \frac{\alpha(c + \upsilon)}{c^2},$$

ἐνῷ ὁ παρατηρητὴς ὁ κινούμενος μετὰ τοῦ Κ΄ ἔχει

$$\tau_B = \frac{\alpha}{c}.$$

Ἡ διαφορὰ τῶν δύο τούτων τιμῶν εἶνε

$$(\tau_B) - \tau_B = \frac{\alpha(c + \upsilon)}{c^2} - \frac{\alpha}{c} = \frac{\alpha\upsilon}{c^2},$$

ἢ

$$(\tau_B) = \tau_B + \frac{\alpha\upsilon}{c^2}.$$

ιγ΄) Ἡ προκειμένη δυσκολία δύναται νὰ ἀρθῇ διὰ τῶν ἑξῆς παρατηρήσεων.

«*Διὰ τὸν παρατηρητὴν ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι Κ τὰ ὡρολό-*

για τοῦ χρόνου τ εἰς τὸ Α καὶ Β δὲν εἶνε σύγχρονα, ἐπὶ πλέον δὲ δι' αὐτὸν τὰ ὡρολόγια τοῦ χρόνου τ εἰς τὸ Β ὡς πρὸς τὰ ὡρολόγια τοῦ χρόνου τ εἰς τὸ Α μένουν ὀπίσω κατὰ

$$\frac{\alpha\upsilon}{c^2}.$$

῾Ωρολόγιόν τι, εὑρισκόμενον εἰς τὸ προηγούμενον ἄκρον Β τῆς ῥάβδου ΑΒ, κινουμένης ὁμαλῶς κατὰ τὴν φορὰν ΑΒ μὲ ταχύτητα υ, μένει ὀπίσω κατὰ $\frac{\alpha\upsilon}{c^2}$ ὡς πρὸς ὡρολόγιον, εὑρισκόμενον εἰς τὸ ἑπόμενον ἄκρον Α, διὰ παρατηρητὴν εὑρισκόμενον ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι καὶ ἠρεμοῦντα».

Τῷ ὄντι θὰ εἶνε ἤδη

$$t_B = \frac{1}{k}(\tau_B) = \frac{1}{k}\left(\tau_B + \frac{\alpha\upsilon}{c^2}\right) = \frac{1}{k}\left(\frac{\alpha}{c} + \frac{\alpha\upsilon}{c^2}\right) = \frac{1}{k}\,\frac{\alpha(c+\upsilon)}{c^2}$$

$$= \frac{\varkappa(c+\upsilon)}{k^2c^2} = \frac{\varkappa(c+\upsilon)}{c^2-\upsilon^2} = \frac{\varkappa}{c-\upsilon}.$$

῾Η ἀνωτέρω σχέσις

$$\tau_B = \frac{1}{k}(\tau_B) = \frac{1}{k}\left(\tau_B + \frac{\alpha\upsilon}{c^2}\right)$$

ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς (§ **14**, στ')

$$(t_B - t_A) - (t_{A'} - t_B) = \frac{2\alpha\upsilon}{c^2k}.$$

῞Ενεκα τῶν $t_A = o, \quad t_{A'} = \frac{2\alpha}{kc}$

θὰ εἶνε $t_B - \left(\frac{2\alpha}{ck} - t_B\right) = \frac{2\alpha\upsilon}{c^2k}$

ἢ $2t_B = \frac{2}{k}\left(\frac{\alpha}{c} + \frac{\alpha\upsilon}{c^2}\right),$

καὶ ἐπειδὴ ἔχομεν $\frac{\alpha}{c} = \tau_B,$

εἶνε $t_B = \frac{1}{k}\left(\tau_B + \frac{\alpha\upsilon}{c^2}\right).$

§ 16. ᾿Εξισώσεις μετασχηματισμοῦ τοῦ Lorenz. -

α΄) ᾿Εκ τῶν ἀνωτέρω ἔχομεν τὰς ἑξῆς ἐξισώσεις

$$\varkappa = \alpha k, \quad t_B = \frac{1}{k}\left(\tau_B + \frac{\alpha\upsilon}{c^2}\right).$$

1) Διὰ τὸν ἐν τῷ Κ παρατηρητὴν εἶνε

$$(oB) = x, \quad (oA) = \upsilon t, \quad (AB) = x - \upsilon t.$$

Ἀλλὰ τὸ ΑΒ μεταβάλλεται διὰ τὸν παρατηρητὴν ἐν τῷ Κ, ἕνεκα τῆς κινήσεως, ἐκ τῆς τιμῆς ξ, ἣν ὁρίζει ὁ ἐν τῷ Κ΄ παρατηρητής, εἰς kξ, ἑπομένως εἶνε

$$k\xi = x - \upsilon t, \qquad \xi = \frac{1}{k}(x - \upsilon t), \qquad x = \upsilon\tau + k\xi .$$

2) Τὸ t_B εἶνε ὁ χρόνος, ὃν ἀναμένει ὁ ἐν τῷ Κ παρατηρητὴς διὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ φωτεινοῦ σήματος εἰς τὸ πέρας τῆς ῥάβδου Β, ἐνῷ ἡ ῥάβδος ΑΒ περιορίζεται εἰς τὸ κ κατὰ τὴν κίνησίν της. Παριστάνομεν τὸν χρόνον τοῦτον διὰ τοῦ t. Τοὐναντίον, τὸ τ_B εἶνε ὁ χρόνος, ὃν εὑρίσκει ὁ ἐν τῷ Κ΄ παρατηρητὴς κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ φωτεινοῦ σήματος εἰς τὸ Β, καὶ τὸν παριστάνομεν διὰ τοῦ τ, τὸ δὲ α εἶνε ἴσον μὲ τὸ ξ. Οὕτω ἔχομεν

$$t = \frac{1}{k}\left(\tau + \frac{\upsilon\xi}{c^2}\right), \qquad \tau = kt - \frac{\upsilon\xi}{c^2}.$$

3) Αἱ ἐξισώσεις

$$x = \upsilon t + k\xi, \qquad t = \frac{1}{k}\left(\tau + \frac{\upsilon\xi}{c^2}\right)$$

δίδουν ἐπὶ πλέον

$$x = \frac{\upsilon\tau}{k} + \frac{\upsilon^2\xi + c^2k^2\xi}{kc^2}, \qquad \text{ἢ} \qquad x = \frac{1}{k}\left(\xi + \upsilon\tau\right).$$

4) Αἱ $\tau = kt - \frac{\upsilon\xi}{c^2}$, $\xi = \frac{1}{k}(x - \upsilon t)$

δίδουν $$\tau = \frac{(c^2k^2 + \upsilon^2)}{c^2k}\, t - \frac{\upsilon x}{c^2k} = \frac{1}{k}\left(t - \frac{\upsilon x}{c^2}\right),$$

$$\left(\text{ἐνῷ ἔχει τεθῇ} \qquad k^2 = 1 - \frac{\upsilon^2}{c^2}\right).$$

β΄) Ὅθεν, ἂν τὸ σημεῖον Β, εἰς τὸ ὁποῖον φθάνει τὸ φωτεινὸν σῆμα μετὰ t, τ χρόνον ἀντιστοίχως, ἔχῃ συντεταγμένας (x, y, z) καὶ (ξ, η, ζ) ἀντὶ τῶν (x, o, o) καὶ (ξ, o, o) ἀντιστοίχως, θὰ ἔχωμεν, ἐπειδὴ καὶ ἄλλαι συντεταγμέναι (y, z) δὲν ἐπηρεάζονται ἐκ τῆς μεταφορᾶς:

$$\textbf{(1)} \quad \xi = \frac{1}{k}(x - \upsilon t), \qquad x = \frac{1}{k}(\xi + \upsilon\tau) \quad \textbf{(1')}$$

$$\textbf{(2)} \quad \eta = y, \qquad y = \eta \quad \textbf{(2')}$$

$$\textbf{(3)} \quad \zeta = z, \qquad z = \zeta \quad \textbf{(3')}$$

$$\textbf{(4)} \quad \tau = \frac{1}{k}\left(t - \frac{\upsilon x}{c^2}\right), \qquad t = \frac{1}{k}\left(\tau + \frac{\upsilon\xi}{c^2}\right) \quad \textbf{(4')}.$$

Αἱ ἐξισώσεις αὗται καλοῦνται ἐξισώσεις τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ *Lorenz*.

§ 17. Παρατηρήσεις εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐξισώσεις. -

α΄) Αἱ ἐξισώσεις (1) καὶ (1΄) καθὼς καὶ αἱ (4) καὶ (4΄) ἀντιστοίχως ἔχουν τὴν αὐτὴν μορφήν, διαφέρουν δὲ μόνον κατὰ τὸ ὅτι ἡ ταχύτης υ ἔχει ἀντίθετα σημεῖα εἰς αὐτάς. Ἂν διὰ τὸν παρατηρητὴν ἐν τῷ K τὸ σύστημα K΄ κινῆται κατά τινα φοράν, διὰ τὸν ἐν τῷ K΄ τὸ K κινεῖται κατὰ τὴν ἀντίθετον φοράν.

β΄) Ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι ἀκτίς τις φωτὸς διανύει τὸ διάστημα ξ εἰς χρόνον $\tau = \xi : c$. Διὰ νὰ εὕρωμεν τίνα χρόνον ἀντίστοιχον τούτου εὑρίσκει ὁ ἐν τῷ K παρατηρητὴς διὰ τὸ ἐν λόγῳ γεγονός, θέτομεν

$$\tau = \xi : c$$

εἰς τὴν ἐξίσωσιν (1΄) ἢ τὴν (4΄) καὶ ἔχομεν

$$x = \xi \frac{c+\upsilon}{kc}, \qquad t = \xi \frac{c+\upsilon}{kc^2},$$

καὶ διὰ διαιρέσεως τούτων κατὰ μέλη ἔχομεν

$$\frac{x}{t} = c, \qquad \text{ἢ} \qquad t = \frac{x}{c}.$$

γ΄) Ἐκ τῆς ἰσότητος

$$\xi : \tau = x : t = c$$

συνάγομεν ὅτι τὸ c εἶνε σταθερὰ γενικὴ διὰ τὸ κινητὸν καὶ τὸ ἀκίνητον σύστημα.

δ΄) Διὰ $\upsilon = o$, $k = 1$, καὶ ἐκ τῆς (4) προκύπτει:
$\tau = t$, ἐκ δὲ τῆς (1) ἡ $x = \xi$.

Διὰ $\upsilon = c$, $k = o$, καὶ ἐκ τῆς (1΄) ἔχομεν:
$\xi = -ct$, πρέπει δὲ νὰ εἶνε καὶ $\xi = ct$.

Ἤτοι οἱ τύποι μετασχηματισμοῦ χάνουν τὴν σημασίαν των.

ε΄) Ἐὰν ζητῆται ὑπὸ τίνας συνθήκας θὰ εἶνε

$$\frac{x}{t} = \frac{\xi}{\tau},$$

παρατηροῦμεν ὅτι ἐκ τῶν (1΄) καὶ (4΄) ἔχομεν

$$\frac{x}{t} = \frac{\frac{\xi}{\tau} + \upsilon}{1 + \frac{\upsilon}{c^2}\frac{\xi}{\tau}},$$

θέτοντες δὲ $\quad \frac{x}{t} = \frac{\xi}{\tau} = \omega,$

ἔχομεν $\quad \omega = c, \quad$ ἢ $\quad \frac{x}{t} = \frac{\xi}{\tau} = c.$

στ′) Αἱ τετμημέναι τῶν ἄκρων ῥάβδου, μετρούμεναι ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι, ἔστωσαν αἱ ξ_1, ξ_2, καὶ ἑπομένως τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου

$$\xi_2 - \xi_1 = \alpha .$$

Ζητεῖται νὰ εὑρεθῇ πόσον μῆκος θὰ ἔχῃ ἡ ῥάβδος διὰ παρατηρητὴν ἐν τῷ συστήματι K καὶ κατὰ τὸν χρόνον $t = \vartheta$.

Ἔχομεν $\xi_1 = \frac{1}{k}(x_1 - \upsilon\vartheta)$

$$\xi_2 = \frac{1}{k}(x_2 - \upsilon\vartheta),$$

καὶ $\xi_2 - \xi_1 = \frac{1}{k}(x_2 - x_1)$,

ἄρα $x_2 - x_1 = k(\xi_2 - \xi_1)$, ἢ $x_2 - x_1 = k\alpha$.

Ὅθεν διὰ τὸν παρατηρητὴν ἐν τῷ K ἐπιβραχύνεται ἡ ῥάβδος καὶ γίνεται αk ἀπὸ α.

ζ′) Αἱ τετμημέναι τῶν ἄκρων ῥάβδου μετρούμεναι ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι, ἔστωσαν x_1, x_2, καὶ τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου $x_2 - x_1 = \alpha$. Ζητεῖται τὸ μῆκος τῆς ῥάβδου διὰ παρατηρητὴν ἐν τῷ K′ εἰς χρόνον $\tau = \vartheta$.

Ἔχομεν $x_1 = \frac{1}{k}(\xi_1 + \upsilon\vartheta)$

$$x_2 = \frac{1}{k}(\xi_2 + \upsilon\vartheta),$$

καὶ $x_2 - x_1 = \frac{1}{k}(\xi_2 - \xi_1)$, ἢ $\xi_2 - \xi_1 = k(x_2 - x_1) = k\alpha$.

§ 18. Ἐφαρμογὴ εἰς τὴν ἀποπλάνησιν τοῦ φωτός. –

Ὡς εἴδομεν (§ 8) ἐν τῷ ἠρεμοῦντι συστήματι K τὸ φῶς ἀναχωροῦν ἀπό τινος πλανήτου Σ φθάνει εἰς τὸ σημεῖον P ἔχον συντεταγμένας

$$x = \lambda, \qquad y = \mu - ct$$

μετὰ χρόνον t, ἂν διευθύνεται καθέτως τῷ ox, ὁ δὲ τόπος τοῦ σημείου τούτου εἶνε ἡ εὐθεῖα

$$\eta = \frac{c}{\upsilon}\xi + \left(\mu - \lambda\frac{c}{\upsilon}\right), \qquad \frac{\upsilon}{c} = \varepsilon\varphi\alpha, \qquad \frac{c}{\upsilon} = \varepsilon\varphi\varphi .$$

Ἐφαρμόζοντες ἤδη τὰς ἐξισώσεις τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ *Lorenz*, εὑρίσκομεν

$$\xi = \frac{1}{k}(\lambda - \upsilon t), \quad \text{ἢ} \quad t = \frac{\lambda}{\upsilon} - \frac{k}{\upsilon}\xi$$

$$\eta = \mu - ct = \mu - c\left(\frac{\lambda}{\upsilon} - \frac{k}{\upsilon}\xi\right)$$

$$\text{ἢ} \quad \eta = \frac{c}{\upsilon}k\,.\,\xi + \mu - \frac{\lambda c}{\upsilon}, \quad \frac{\upsilon}{c}\cdot\frac{1}{k} = \varepsilon\varphi\alpha', \quad \frac{c}{\upsilon}k = \varepsilon\varphi\varphi'.$$

§ 19. Ἐφαρμογὴ εἰς τὸ πείραμα τοῦ Fizeau. -

Παρατηρητής τις τοῦ συστήματος Κ′ ἐκτελεῖ τὸ πείραμα τοῦ *Fizeau* πέμπων φωτεινὸν σῆμα ἐκ τοῦ σημείου Α εἰς τὸ Β διά τινος ῥευστοῦ μέσου, ἔστω δ' ἡ ταχύτης τοῦ φωτὸς ἐν αὐτῷ c'. Θέλομεν νὰ εὕρωμεν, τίνα τιμὴν ὁρίζει δι' αὐτὴν παρατηρητὴς ἠρεμῶν ἐν τῷ συστήματι Κ.

Ἐὰν τὸ Κ′ κινῆται πρὸς τὴν θετικὴν φορὰν τοῦ ox ἔχομεν

$$x = \frac{1}{k}(\xi + \upsilon\tau)$$

$$t = \frac{1}{k}\left(\tau + \frac{\upsilon}{c^2}\xi\right),$$

ἄρα
$$\frac{x}{t} = \frac{\xi + \upsilon\tau}{\tau + \frac{\upsilon}{c^2}\xi} = \frac{\frac{\xi}{\tau} + \upsilon}{1 + \frac{\upsilon}{c^2}\frac{\xi}{\tau}}.$$

Τὸ $\frac{\xi}{\tau}$ παριστάνει τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς ἐν τῷ ῥευστῷ, ἥτις εἶνε c', ὅτε ἔχομεν

$$\frac{c' + \upsilon}{1 + \frac{\upsilon}{c^2}c'} = c_1.$$

Ἂν τὸ Κ′ κινῆται πρὸς τὴν ἀρνητικὴν φορὰν θὰ εἶνε

$$x = \frac{1}{k}(\xi - \upsilon\tau), \qquad t = \frac{1}{k}\left(\tau - \frac{\upsilon}{c^2}\xi\right),$$

ἄρα
$$\frac{x}{t} = \frac{\frac{\xi}{\tau} - \upsilon}{1 - \frac{\upsilon}{c^2}\frac{\xi}{\tau}}, \quad \text{ἢ} \quad \frac{c' - \upsilon}{1 - \frac{\upsilon}{c^2}c'} = c_2.$$

Αἱ δύο ταχύτητες c_1 καὶ c_2 διαφέρουν κατὰ

$$c_1 - c_2 = \frac{2\upsilon - 2\frac{\upsilon}{c^2}c'^2}{1 - \frac{\upsilon^2}{c^4}c'^2} = 2\upsilon\,\frac{1 - \left(\frac{c'}{c}\right)^2}{1 - \left(\frac{c'}{c}\right)^2\left(\frac{\upsilon}{c}\right)^2}.$$

Ἐὰν τὸ υ εἶνε ἀρκούντως μικρὸν ὡς πρὸς τὸ c, λαμβάνομεν

$$c_1 - c_2 = 2\upsilon\left(1 - \left(\frac{c'}{c}\right)^2\right)$$

καὶ ἐπειδὴ $\frac{c'}{c}$ εἶνε ἴσον μὲ $\frac{1}{\nu}$, θὰ εἶνε

$$c_1 - c_2 = 2\upsilon \left(1 - \frac{1}{\nu^2}\right).$$

Ἤτοι ἡ διαφορὰ τῶν δύο ταχυτήτων c_1 καὶ c_2 ἰσοῦται μὲ τὸν συντελεστὴν τοῦ *Fresnel* ἐπὶ 2υ.

§ 20. Περὶ τῆς προσθέσεως τῶν ταχυτήτων. –

Σημεῖόν τι P κεῖται ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι K' καὶ κινεῖται μὲ ταχύτητα σταθερὰν q· ζητεῖται νὰ εὑρεθοῦν αἱ προβολαὶ τῆς ταχύτητος τούτου q_x, q_y, q_z διὰ παρατηρητὴν ἠρεμοῦντα ἐν τῷ συστήματι K.

Ἔστωσαν q_ξ, q_η, q_ζ αἱ προβολαὶ τῆς ταχύτητος ὡς πρὸς τὸ K'. Θὰ εἶνε (ἂν εἰς $\tau = o$ εἶνε $\xi = o$, $\eta = o$, $\zeta = o$),

$$\xi = q_\xi \cdot \tau, \qquad \text{ἢ} \qquad q_\xi = \xi : \tau$$

$$\eta = q_\eta \cdot \tau, \qquad\qquad q_\eta = \eta : \tau$$

$$\zeta = q_\zeta \cdot \tau, \qquad\qquad q_\zeta = \zeta : \tau.$$

Ἀλλ' εἶνε $x = \frac{1}{k}(\xi + \upsilon\tau)$, $y = \eta$, $z = \zeta$, $t = \frac{1}{k}\left(\tau + \frac{\upsilon}{c^2}\xi\right)$.

ἄρα

$$q_x = \frac{x}{t} = \frac{\frac{\xi}{\tau} + \upsilon}{1 + \frac{\upsilon}{c^2}\frac{\xi}{\tau}} = \frac{q_\xi + \upsilon}{1 + \frac{\upsilon}{c^2} q_\xi},$$

$$q_y = \frac{y}{t} = \frac{\eta}{\frac{1}{k}\left(\tau + \frac{\upsilon}{c^2}\xi\right)} = \frac{k\frac{\eta}{\tau}}{1 + \frac{\upsilon}{c^2}\frac{\xi}{\tau}} = \frac{k\, q_\eta}{1 + \frac{\upsilon}{c^2} q_\xi}$$

$$q_z = \frac{z}{t} = \frac{k\frac{\zeta}{\tau}}{1 + \frac{\upsilon}{c^2}\frac{\xi}{\tau}} = \frac{k\, q_\zeta}{1 + \frac{\upsilon}{c^2} q_\xi}.$$

Ὡς γνωρίζομεν τὰ q_ξ, υ δύνανται νὰ γίνουν τὸ πολὺ ἴσα μὲ c. Θέτοντες $q_\xi = c - \delta$, $\upsilon = c - \varepsilon$ λαμβάνομεν

$$q_x = \frac{c - \delta + c - \varepsilon}{1 + \frac{c - \varepsilon}{c^2}(c - \delta)} = \frac{(2c - \delta - \varepsilon)\, c^2}{(2c - \delta - \varepsilon)\, c + \delta\varepsilon} = c \cdot \frac{1}{1 + \frac{\delta\varepsilon}{c(2c - \delta - \varepsilon)}}$$

ἤτοι $q_x < c$.

Ἂν εἶνε $\upsilon = c$, τότε $\varepsilon = o$, καὶ $q_x = c$· δηλαδὴ ταχύτης τις $q_x < c$ προστιθεμένη εἰς τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός, δίδει ταχύτητα ἴσην μὲ τὴν τοῦ φωτός.

Ὅθεν, ἡ πρόσθεσις δύο ταχυτήτων, μικροτέρων τῆς τοῦ φωτός,

δίδει συνισταμένην ταχύτητα μικροτέραν τῆς τοῦ φωτός, ἡ δὲ ταχύτης τοῦ φωτὸς ἔχει ἐνταῦθα σημασίαν ἀνάλογον μὲ τὴν τοῦ μαθηματικοῦ ἀπείρου.

§ 21. Ἐφαρμογὴ εἰς τὰ ὡρολόγια. –

α΄) Φανταζόμεθα ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ συστήματος K παρατηρητήν, ὅστις διηνεκῶς παραβάλλει τὸ ὡρολόγιόν του μὲ ἄλλα ὡρολόγια, παρερχόμενα πρὸ αὐτοῦ, τοῦ συστήματος K΄. Ἐκ τοῦ τύπου

$$\tau = \frac{1}{k}\left(t - \frac{v\,x}{c^2}\right),$$

ὅστις δίδει τοὺς χρόνους τῶν παρερχομένων ὡρολογίων συναρτήσει τοῦ χρόνου t, τοῦ ἠρεμοῦντος συστήματος, ἔχομεν, παρατηροῦντες ὅτι εἶνε ἄν $x = o$, διὰ

$$t = o, \quad 1, \quad 2, \quad \ldots\ldots, \quad \vartheta$$

$$\tau = o, \quad \frac{1}{k}, \quad \frac{2}{k}, \quad \ldots\ldots, \quad \frac{\vartheta}{k}.$$

Δηλαδή, ἐπειδὴ τὸ $\frac{1}{k} > 1$, οἱ χρόνοι τοῦ ὡρολογίου τοῦ ἠρεμοῦντος συστήματος, συγκρινόμενοι μὲ τοὺς τῶν παρερχομένων ὡρολογίων τοῦ κινουμένου συστήματος εἶνε διάφοροι αὐτῶν. Πάντως δὲ δύο ὡρολόγια ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, εὑρισκόμενα εἰς διαφόρους καταστάσεις κινήσεως δεικνύουν τὸν αὐτὸν χρόνον μόνον εἰς μίαν μόνην στιγμήν.

β΄) Φανταζόμεθα πλῆθος παρατηρητῶν ἰσαπεχῶν ἐπὶ τοῦ ἄξονος ox τοῦ συστήματος K, οἵτινες παρατηροῦν συγχρόνως τὸν χρόνον, τὸν ὁποῖον δεικνύουν ὡρολόγια, κείμενα ἔναντί των ἀντιστοίχως κατὰ τὴν διάβασίν των ἐν τῷ συστήματι K΄. Ἔστω ὅτι ἡ παρατήρησις γίνεται εἰς τὸν χρόνον $t = o$ διὰ τὰ ὡρολόγια τοῦ K. Κατὰ τὸν εὑρεθέντα τύπον, ἐπειδὴ τὸ $t = o$ καὶ τὸ x αὐξάνει

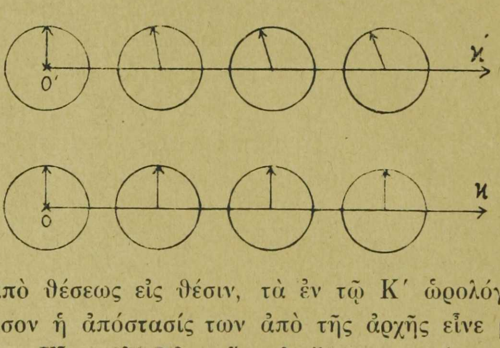

ἀπὸ θέσεως εἰς θέσιν, τὰ ἐν τῷ K΄ ὡρολόγια ὑστεροῦν περισσότερον ὅσον ἡ ἀπόστασίς των ἀπὸ τῆς ἀρχῆς εἶνε μεγαλυτέρα.

Εἶνε οὐσιῶδες ὅτι ἀνάλογα φαινόμενα παρατηροῦνται καὶ ὑπὸ ἑνὸς παρατηρητοῦ ἐν τῷ K΄. Ῥάβδος τις, μετρηθεῖσα ἐν τῷ συστήματι K΄ καὶ κειμένη ἐπὶ τοῦ ox (ἐν τω K) φαίνεται εἰς τὸν παρατηρητὴν ἐπιβραχυνθεῖσα, τὰ δὲ ὡρολόγια ἅτινα παρέρχονται πρὸ αὐτοῦ, κείμενα ἐπὶ τοῦ ox (τοῦ K) φαίνονται ὅτι προπορεύονται (κινοῦνται ἤδη δι' αὐτὸν κατὰ τὴν ἀντίθετον φοράν).

Παρατηρηταὶ εὑρισκόμενοι ἐπὶ τοῦ οx′ καὶ εἰς ἴσας ἀποστάσεις ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν φορὰν $-x$ εἰς σύγχρονον παρατήρησιν θὰ ἀντιλαμβάνωνται κατὰ τὰ ὡρολόγιά των τὰ ὡρολόγια ἐπὶ τοῦ συστήματος K μὴ δεικνύοντα τὸν αὐτὸν χρόνον, ὡς τὰ ἰδικά των.

Παρατηροῦμεν οὕτω, ὅτι δύο γεγονότα, ἅτινα ἐξεταζόμενα κατὰ τὰ ὡρολόγια τοῦ K εἰς δύο διάφορα σημεῖα τοῦ οx φαίνονται σύγχρονα, μὲ ὡρολόγια τοῦ K′ δὲν φαίνονται σύγχρονα. Ὁ συγχρονισμὸς δύο γεγονότων, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν εἰς δύο διαφόρους θέσεις τοῦ χώρου δὲν εἶνε ἰδιότης ἀφορῶσα τὰ γεγονότα ταῦτα ἀπολύτως, ἀλλ' αὕτη προσαρμόζεται εἰς ἓν μόνον ἐκ τῶν ἀπείρων συστημάτων.

γ′) Φανταζόμεθα ὅτι οἱ ἄξονες τῶν x τῶν δύο συστημάτων ἀποτελοῦνται ἐκ δοκῶν καὶ ἕκαστος εἶνε ἐφωδιασμένος μὲ ἄγκιστρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ ἐξαρτήσωμεν ὡρολόγια. Κατὰ τὴν στιγμὴν $t = o$ ἐξαρτῶμεν τὸ ὡρολόγιον, τὸ ὁποῖον ἔκειτο εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ K εἰς τὴν ἀντίστοιχον ἀρχὴν τοῦ K′, καὶ ἥτις κεῖται ἀκριβῶς ἔναντι τῆς τοῦ K, οὕτω δὲ ἀφήνομεν νὰ κινῆται τὸ ὡρολόγιον τοῦτο μετὰ τοῦ συστήματος K′. Τὸ ὡρολόγιον, ἀνῆκον ἤδη εἰς τὸ K′, θὰ φαίνεται ἐκ τοῦ K ἔχον

$$x = \upsilon t.$$

Ἑπομένως μεταξὺ τοῦ χρόνου, ὃν δεικνύει τοῦτο καὶ τὸ ἀντίστοιχον ἀπέναντί του ὡρολόγιον τοῦ K, θὰ ὑπάρχῃ ἡ ἑξῆς σχέσις

$$\tau = \frac{1}{k}\left(t - \frac{\upsilon x}{c^2}\right) = \frac{t}{k}\left(1 - \frac{\upsilon^2}{c^2}\right) = t\left(1 - \frac{1}{2}\frac{\upsilon^2}{c^2}\right)$$

κατὰ προσέγγισιν. Ἤτοι τὸ κινούμενον ὡρολόγιον ὑστερεῖ ὡς πρὸς τὸ ἠρεμοῦν. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τοῦτο ἀπό τινος θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν τυγχάνει νὰ εὑρίσκεται καὶ συγκριθῇ ἀμέσως μὲ τὸ ἀντίστοιχον ὡρολόγιον τοῦ K, δὲν θὰ συμφωνῇ μὲ αὐτό, ἀλλὰ θὰ ὑστερῇ.

Ὅθεν, δὲν ἔχομεν τὸ αὐτὸ ἐξαγόμενον, ἂν μετροῦμεν τὸν χρόνον εἰς δύο διάφορα σημεῖα ἑνὸς συστήματος μὲ ὡρολόγια σύγχρονα, ἢ μὲ ὡρολόγια τὰ ὁποῖα κανονίζονται νὰ συμφωνοῦν εἰς μίαν θέσιν, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν μεταφέρεται, κινούμενον.

δ′) Φανταζόμεθα ἤδη τρία συστήματα συντεταγμένων K, K′, K′′ ἐφωδιασμένα μὲ ὡρολόγια (ὡς τὰ ἀνωτέρω), καὶ τοιαῦτα ὥστε τὸ K′ νὰ κινῆται ὡς πρὸς τὸ K μὲ ταχύτητα υ, τὸ δὲ K′′ ὡς πρὸς τὸ K μὲ ταχύτητα $-\upsilon$. Ἓν ἐκ δύο ἐντελῶς ὁμοίων ὡρολογίων ἐξαρτῶμεν ἐκ τοῦ O τοῦ K καὶ ἀφήνομεν αὐτὸ ἠρεμοῦν, τὸ δὲ ἄλλο ἐξαρτῶμεν κατὰ τὴν στιγμὴν $t = o$ εἰς τὸ O′ τοῦ K′ καὶ ἀφήνομεν νὰ κινῆται μὲ τὸ K′, μέχρις ὅτου ἀπομακρυνθῇ ἀρκούντως ἀπὸ τοῦ πρώτου ὡρο-

λογίου. Ὅταν τοῦτο φθάσῃ εἰς ὡρισμένον σημεῖον τοῦ συστήματος Κ′, παρατηρητής τις ἱστάμενος ἐκεῖ, ἢ αὐτόματός τις μηχανισμός, μεταθέτει τὸ ὡρολόγιον αὐτὸ ἐπὶ τοῦ ἀντιστοίχου του ἀγκίστρου τοῦ ἄξονος τοῦ Κ′′. Ἀφήνομεν οὕτω νὰ ἐπανέλθῃ τὸ ὡρολόγιον τοῦτο μὲ τὸ Κ′′ εἰς τὸ Ο τοῦ Κ, καὶ τὸ συγκρίνομεν οὕτω μὲ τὸ πρῶτον, ἐκεῖ εὑρισκόμενον, ὡρολόγιον πρὸς τὸ ὁποῖον συνεφώνει ἀρχικῶς. Παρατηροῦμεν ἤδη, ὅτι κατὰ τὴν πρὸς τὰ πρόσω κίνησίν του τὸ ὡρολόγιον ἔμενεν ὀπίσω· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ὀπισθοδρόμησίν του μένει πάλιν ὀπίσω. Διότι ἡ διεύθυνσις τῆς κινήσεώς του δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν. Τοῦτο ἄλλως τε φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρου τύπου

$$\tau = t\left(1 - \frac{1}{2}\frac{\upsilon^2}{c^2}\right).$$

ὅστις περιέχει τὸ τετράγωνον τοῦ υ.

ε′) Ἐκ τούτου ἔχομεν, ὅτι ὡρολόγιόν τι ἀπομακρυνόμενον ἀπό τινος θέσεως καὶ ἐπανερχόμενον εἰς τὴν θέσιν ταύτην μετά τινα χρόνον, δὲν δεικνύει τὸν αὐτὸν χρόνον, τὸν ὁποῖον δεικνύει ὡρολόγιον τὸ ὁποῖον ἔμεινε διαρκῶς εἰς τὴν πρώτην θέσιν.

στ′) Οὕτω ἐξηγεῖται τὸ περίεργον, ὅτι ἂν ἐκ δύο ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς ἡλικίας ὁ εἷς μένῃ ἔν τινι τόπῳ ὁ δ' ἄλλος ἐπανέρχεται μετὰ μακρὸν ταξείδιον θὰ φαίνεται μένων νεώτερος τοῦ πρώτου, ἕνεκα τῶν φαινομένων διαφορῶν τῶν χρόνων των καὶ ἐν ὅσῳ ἡ ἡλικία των κανονίζεται ἐκ τοῦ χρόνου καθ' ὃν εὑρίσκονται ἐν τῇ ζωῇ καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς φυσιολογικῆς καταστάσεως αὐτῶν.

§ 22. Χῶρος τεσσάρων διαστάσεων. –

Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν εὑρεθεισῶν ἐξισώσεων ὁ χρόνος εἶνε συνάρτησις τοῦ χώρου, καὶ τοὐναντίον. Μεταξὺ τῶν πλείστων ἐργασιῶν, αἵτινες ἀπέβλεψαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, πρέπει νὰ ἐξαρθῇ ἡ σπουδαία συμβολὴ τοῦ προώρως ἀποθανόντος γερμανοῦ μαθηματικοῦ, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γοττίγγης, *Hermann Minkowski*. Οὗτος ἔδειξεν, ὅτι οἱ τύποι τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος δύνανται νὰ περιβληθοῦν δι' ἑνὸς ἁπλοῦ καὶ συμμετρικοῦ ἐνδύματος, ἐὰν ἀπὸ λογιστικῆς ἀπόψεως ὁ χρόνος μετρῆται ἐπὶ μιᾶς τῶν διευθύνσεων ἐν τῷ χώρῳ. Ὁ *Minkowski* λέγει, ὅτι ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶνε καθὼς ἐνόμιζέ τις πρότερον ἔννοιαι, τὰς ὁποίας ἠδύνατό τις νὰ διανοηθῇ ἀνεξαρτήτους ἀπ' ἀλλήλων. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ σκεφθῇ τις ἀκολουθίαν τινὰ χρονικὴν ἄλλως, ἢ μὴ ἐν τῷ χώρῳ. Δὲν δύναταί τις νὰ διανοηθῇ σχέσιν τινὰ ἐν τῷ χώρῳ ἢ μὴ

ἔν τινι χρόνῳ. Ὁ χρόνος καὶ ὁ χῶρος δὲν ὑπάρχουν μεμονωμένως, καὶ μόνον ἡ ἕνωσις αὐτῶν εἰς *χρονοχῶρον* διατηρεῖ ὑπόστασιν. Οὕτω ἔχομεν τετραδιάστατον τὸν χῶρον, ὡς διενοήθη αὐτὸν ὁ *Minkowski*. Ὁ χρόνος θὰ μετρῆται ἐπὶ τοῦ τετάρτου ἄξονος τῶν t, ἔχοντος τὴν αὐτὴν ἀρχὴν μετὰ τῶν τοῦ συστήματος xoyz τοῦ χώρου.

Δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ, ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης παραστάσεως τοῦ χρόνου, ἥτις ἔχει λογιστικὴν σημασίαν, δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τετραδιάστατον τὸν χῶρον, ἐν ᾧ ὁ χρόνος ἀποτελεῖ τὴν τετάρτην διάστασιν. Ἡ παράστασις αὐτὴ εἶνε μία εὐκολία διὰ τὸν μαθηματικόν, διὰ νὰ εὑρίσκῃ μίαν γεωμετρικὴν σημασίαν διά τινας ἀλγεβρικὰς πράξεις. Οὕτω θὰ ἔχωμεν τὸ σύστημα τῶν συντεταγμένων xyzt, τὸ ὁποῖον ἐνέχει τὸ σύστημα xyz τοῦ χώρου καὶ t εἶνε ὁ ἄξων τοῦ χρόνου. Ἓν σύστημα τιμῶν x, y, z, t παριστάνει ἓν σημεῖον τοῦ κόσμου. Τὸ σύνολον πάντων τῶν σημείων τούτων (τῶν συστημάτων τῶν τιμῶν) εἶνε ὁλόκληρος ὁ κόσμος. Ὁ (αἰώνιος) βίος ἑνὸς ἀντικειμένου, ἑνὸς σημείου, θὰ ἀπεικονισθῇ οὕτω διὰ τῆς ἀκολουθίας τῶν κοσμικῶν σημείων, εἰς τὰ ὁποῖα εὑρίσκεται ἑκάστοτε. Ἡ ἀκολουθία αὕτη σχηματίζει μίαν γραμμὴν ἐν τῷ κόσμῳ «*τὴν κοσμικὴν γραμμὴν*» ἀντίστοιχον πρὸς τὴν τροχιὰν τοῦ κινητοῦ ἐν τῷ συστήματι xyz.

§ 23. Σχετικότης τῶν μετρήσεων καὶ τῆς ἀληθείας. –

α΄) Οὕτω πᾶσαι αἱ μετρήσεις τοῦ χρόνου εἶνε σχετικαί. Ἐὰν φαντασθῶμεν δύο παρατηρητάς, τὸν ἕνα ἐπὶ τῆς Γῆς καὶ τὸν ἄλλον ἐπὶ ἑνὸς ἀεροπλάνου, ἐν τῷ διαστήματι εὑρισκομένου, τότε δύο συμβεβηκότα τὰ ὁποῖα διὰ τὸν ἐπὶ τῆς Γῆς παρατηρητὴν θεωροῦνται σύγχρονα, διὰ τὸν ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου θεωροῦνται ὡς μὴ σύγχρονα. Οὕτω, ἂν δύο ἄνθρωποι ὁ εἷς ἐν Ἀθήναις, καὶ ὁ ἄλλος ἐν Σμύρνῃ π. χ. κτυποῦν συγχρόνως ἐπὶ τραπέζης διὰ τὸν ἐπὶ τῆς Γῆς παρατηρητήν, διὰ τὸν ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου κτυπᾷ ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον. Τὰ διαστήματα τὰ ὁποῖα μετρεῖ ὁ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου εἰς λεπτά, ὁ ἐπὶ τῆς Γῆς χαρακτηρίζει αὐτὰ ὡς μακρότερα τῶν λεπτῶν. Πᾶσαι αἱ μετρήσεις τοῦ χώρου εἶνε σχετικαί, καὶ *δὲν ὑπάρχει κανὲν μῆκος ἀπόλυτον*. Ῥάβδος, ἣν ὁ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου θεωρεῖ ἔχουσαν μῆκος ἑνὸς μέτρου π. χ., ἐκ τῆς Γῆς θεωρεῖται βραχυτέρα τοῦ μέτρου.

Σῶμα ἠρεμοῦν ἐν τῷ ἀεροπλάνῳ, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὁ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου λέγει «*αὐτὸ εἶνε μία σφαῖρα*», θὰ θεωρῆται ἐκ τῆς Γῆς «*ὡς ἐλλειψοειδὲς ἐκ περιστροφῆς*»· καὶ ἐὰν τὸ ἀεροπλάνον κινῆται μὲ ταχύτητα ἴσην πρὸς τὴν τοῦ φωτός, θὰ χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς Γῆς «*ὡς ἀπείρως λεπτὸς δίσκος*». Ἐὰν ἤθελεν ἐρωτήσει τις «*τίνα μορφὴν*

ἔχει ἐπὶ τέλους τὸ σῶμα αὐτό;» Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος ἀπαντᾷ: «*ἡ ἔννοια τοῦ ἀληθοῦς χάνει τὴν ἀπόλυτον σημασίαν της*», καὶ αἱ δύο ἀντιλήψεις εἶνε ὀρθαὶ ἢ ἀληθεῖς· ὁ ἐπὶ τῆς Γῆς ἔχει δίκαιον, ὅταν λέγῃ ὅτι «*εἶνε ἐλλειψοειδὲς ἐκ περιστροφῆς*»· καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου ἔχει ἐπίσης δίκαιον, ὅταν λέγῃ, «*ὅτι εἶνε μία σφαῖρα*».

β΄) Διὰ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος ἀνατρέπεται ἡ Μηχανικὴ τοῦ *Νεύτωνος*. Οἱ νόμοι αὐτῆς ἐξηγήθησαν ἐπὶ τῇ ὑποθέσει τοῦ ἀπολύτου χρόνου, καὶ διατηροῦνται ἀναλλοίωτοι ὡς πρὸς τὸν μετασχηματισμὸν τοῦ *Γαλιλαίου*. Ἀλλ' ἤδη ὀφείλουν νὰ προσαρμοσθοῦν πρὸς τὴν νέαν ἔννοιαν τοῦ χρόνου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶνε ἀναλλοίωτοι ὡς πρὸς τὸν μετασχηματισμὸν τοῦ *Lorenz*. Πρὸς τούτοις ἕνεκα τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος ἡ μέχρι τοῦδε θεωρηθεῖσα σταθερὰ μᾶζα ἑνὸς σώματος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ταχύτητος, ἣν ἔχει τοῦτο. Ἄρα ἡ μᾶζά του εἶνε μεταβλητή. Ὁ ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου λέγει π.χ., ἡ μᾶζα τοῦ σώματος τούτου, ἠρεμοῦντος ἐπὶ τοῦ ἀεροπλάνου, εἶνε ἑνὸς χιλιογράμμου, ἐνῷ διὰ τὸν ἐπὶ τῆς Γῆς παρατηρητὴν εἶνε μεγαλυτέρα. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς Νευτωνείου Μηχανικῆς δὲν ἀνατρέπονται καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς στηριζόμενα μηχανικὰ ἔργα. Διότι αἱ μεταβολαὶ εἶνε τόσον μικραί, ὥστε δὲν ἔχουν καμμίαν πρακτικὴν σημασίαν, ἡ δὲ Νευτώνειος Μηχανικὴ ἐπιτρέπεται νὰ θεωρῆται πλέον ὡς μερικὴ περίπτωσις τῆς *σχετικῆς Μηχανικῆς*. Τῷ ὄντι, ὅταν τὸ υ εἶνε πολὺ μικρὸν ἐν σχέσει πρὸς τὸ c, οἱ ὅροι $\frac{υ}{c}$, $\frac{υ^2}{c^2}$, ... παραλείπονται εἰς τοὺς τύπους τῶν ὑπολογισμῶν καὶ ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ *Lorenz* τρέπεται εἰς τοὺς τοῦ *Γαλιλαίου*, οἱ δὲ τύποι τῆς *σχετικῆς Μηχανικῆς* εἰς τοὺς ἀντιστοίχους των τῆς τοῦ *Νεύτωνος*.

§ 24. Ἡ *σημασία τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος*. –

α΄) Δύναταί τις πλέον νὰ ἐννοήσῃ, συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος, τῆς ὁποίας μόνον τὴν μερικὴν περίπτωσιν διεξήλθομεν, ὅτι πάντα τὰ φαινόμενα ἐν τῷ κόσμῳ εἶνε σχετικά· τὸ δίκαιον, ἡ ἀλήθεια, τὸ συναίσθημα ὡς καὶ πᾶσα ἀντίληψις εἶνε σχετικὴ καὶ οὐδὲν εἶνε ἀπόλυτον. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κρίνονται καὶ ταῦτα σχετικῶς, ἀφοῦ καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις περὶ αὐτῶν εἶνε σχετικὴ καὶ ὄχι ἀπόλυτος.

Ἐνῷ ἡ Μηχανική, ἥτις στηρίζεται εἰς τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος, καὶ διὰ τοῦτο καλεῖται συνήθως *σχετικὴ Μηχανική*, προβλέπει φαινόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐξηγεῖ ἡ κλασικὴ Μηχανική, αἴρει δὲ ἀντιφάσεις, αἵτινες ὑπάρχουν μεταξὺ Μηχανικῆς καὶ Ὀπτικῆς, ἐν τούτοις ἐξηγεῖ καὶ πάντα τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἑρμηνεύει καὶ ἡ παλαιὰ Μηχανική.

Διὰ τοῦτο, διακρίνει τις οὐσιώδη ἐπιστημονικὴν πρόοδον, ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος. Ἐν τούτοις, ἡ κλασικὴ Μηχανική, ἥτις ἀριθμεῖ τόσας πολλὰς ἐπιτυχίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν κίνησιν τῶν ὑλικῶν σωμάτων, παραμένει ἀκριβὴς πρακτικῶς καὶ χρήσιμος διὰ ταχύτητας ἀρκούντως μεγάλας ἐν τῷ κόσμῳ ἡμῶν.

Ἡ νέα Μηχανικὴ ἢ μᾶλλον ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος ἐξηγεῖ τὴν ἀντίθεσιν, τὴν ὁποίαν παρουσίασε τὸ πείραμα τοῦ *Michelson-Morley,* ἐξηγεῖ δὲ καὶ συνδέει μὲ τὴν Μηχανικὴν τὸν νόμον τῆς παγκοσμίου ἕλξεως τοῦ *Νεύτωνος,* ὅστις ἔμενεν ἄνευ ἀμέσου τινὸς ἑρμηνείας, ἀλλὰ παρουσιάζετο ὡς νόμος μυστηριώδης, ἄνευ στενοῦ τινος δεσμοῦ μετά τινος φυσικῆς θεωρίας.

Μία ἐκ τῶν μεγάλων ἐπιτυχιῶν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος εἶνε, ὅτι ἐξηγεῖ τὴν κίνησιν τοῦ περιηλίου τοῦ πλανήτου Ἑρμοῦ, μία δὲ ἄλλη εἶνε ἡ πρόβλεψις τῆς μεταβολῆς τῆς διευθύνσεως τοῦ φωτός, ἕνεκα τῆς ἐπιδράσεως ὑλικῆς μάζης, φαινόμενον τὸ ὁποῖον ἐπαληθεύεται ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξηγήσῃ ἡ κλασικὴ Μηχανική.

β´) Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος συνήντησε βεβαίως πολλὰς ἀντιρρήσεις καὶ ἰδίᾳ φιλοσοφικῆς σημασίας. Ἡ θεωρία στηρίζεται καὶ ἐξηγεῖται βεβαίως τῇ βοηθείᾳ τῶν Μαθηματικῶν. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης θεωρεῖται ὡς ἀκριβὴς καὶ ἀληθής, ἐν ὅσῳ ἡ ἀλληλουχία τῶν σκέψεων καὶ τῆς πορείας τῶν Μαθηματικῶν εἶνε ὀρθὴ καὶ ἀκριβής. Διὰ τοῦτο, ἀπὸ μαθηματικῆς ἀπόψεως ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος ἀποτελεῖ ἓν σύνολον ἁρμονικὸν καὶ κομψόν, καθὼς καὶ πᾶσα μαθηματικὴ θεωρία, τὸ ὁποῖον ἔχει ἀξίαν ἐπιστημονικὴν ἀναμφισβήτητον· ἡ ἀξία της αὐτὴ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ τὴν ἀποτυχίαν νεωτέρων παρατηρήσεων, οὔτε ἀπὸ τὴν ἐπίκρισιν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ὑποθέσεων ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται. Ἀλλὰ τὰ φαινόμενα, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀναχωρεῖ ἡ ἐν λόγῳ θεωρία καὶ εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγει, δύνανται νὰ ἔχουν καὶ ἄλλην ἐξήγησιν, πιθανόν. Ἀλλ' ἡ ἐξήγησις, ἥτις γίνεται διὰ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος, εἶνε ἡ ἁπλουστέρα καὶ ἁρμονικωτέρα. Ἐν τούτοις, δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ, ὅτι ἀποκλείονται ἀπολύτως ἐνδεχόμενα νὰ συμβοῦν εἰς τὸ μέλλον. Οἱ παλαιότεροι ἐπιστήμονες ἐπίστευον βεβαίως ὅτι ἡ κλασικὴ Μηχανικὴ τοῦ *Νεύτωνος* καὶ τοῦ *Γαλιλαίου* εἶνε ἡ τελειοτέρα, καὶ ὅτι θὰ μείνῃ ἡ μόνη κυρίαρχος εἰς τοὺς αἰῶνας τοῦ μέλλοντος. Ἐν τούτοις, διακρίνει τις, ὅτι καὶ ἡ θεωρία αὐτὴ ἀπεδείχθη ὡς μερικὴ περίπτωσις τῆς νεωτέρας Μηχανικῆς τῆς σχετικότητος. Καὶ τοῦτο συντρέχει ἐπίσης εἰς τὸ νὰ πιστεύῃ τις, ὅτι πᾶσα θεωρία δὲν εἶνε καὶ ὁριστική, ἀλλὰ μᾶλλον προσωρινή.

Διὰ ταῦτα καὶ ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος, ἥτις ἀνέτρεψε θεμέλιά τινα τῆς προγενεστέρας της ἐπιστημονικῆς καταστάσεως καὶ παρουσίασεν ἀρκετὰ νέα δαιμόνια, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι ἐπεκράτησεν ὁριστικῶς, καὶ ὅτι αὐτὴ εἶνε ἢ ὅτι ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται ἡ ἀκριβὴς θεωρία περὶ τοῦ κόσμου. Τὸ μέλλον διὰ τῆς ἐπιμόνου ἐρεύνης θὰ ἀποδείξῃ βεβαίως μέχρι τίνος βαθμοῦ πρέπει νὰ δεχθῇ τις τὴν ἰσχὺν τῆς νέας αὐτῆς θεωρίας.

Καὶ ἡ κρίσις ἄλλως τε περὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος εἶνε, κατ' αὐτήν, ἐπίσης σχετική.

γ') Ὁ *Einstein* ὡρμήθη εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τὴν προκατάληψιν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐννοίας ἀπολύτου χώρου καὶ ἀπολύτου χρόνου. Τοῦτο ἔχει ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὸν πολὺν κόσμον, τὸν μὴ εἰδικόν, τὸν μὴ ἐνδιαφερόμενον ἀμέσως διὰ τὰς ἐρεύνας τῶν εἰδικῶν, τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἐρευνητῶν ἐπιστημόνων. Διότι θεωρεῖται, καὶ πρέπει νὰ θεωρῆται, ἀνακάλυψις οὐσιώδης ἡ ἀνατροπὴ τῆς προκαταλήψεως καὶ ἡ ἀνεπηρέαστος κρίσις ἑκάστου ζητήματος, τὸ ὁποῖον ἤθελε παρουσιασθῇ. Εἶνε γνωστόν, ὑποθέτομεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ὑποφέρει ἐξ αἰτίας πολλῶν προλήψεων καὶ προκαταλήψεων, ὄχι μόνον θρησκευτικῶν, ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶν καὶ οἰκογενειακῶν καὶ πολιτικῶν καὶ πολλῶν ἄλλων, αἵτινες παρατηροῦνται καὶ εἰς τάξεις ἀνθρώπων ἢ εἰς κοινωνικὰ στρώματα, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται περισσότερον μορφωμένα. Ἡ ἀπαλλαγὴ δὲ τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τῶν προλήψεων τούτων θὰ εἶνε εἷς τῶν μεγάλων σταθμῶν τῆς προόδου αὐτῆς, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁδηγεῖ ὁ *Einstein* διὰ τῆς ἀνακαλύψεως, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσε δι' ἀνατροπῆς τῆς προκαταλήψεως περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου.

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ
Ὑφηγητοῦ τῆς Ἱστορ. τῆς Χημείας - Τακτικοῦ συντάκτου τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ.

Ο "ΦΥΣΙΟΛΟΓΟΣ„

ΚΑΙ ΣΧΕΣΙΣ ΑΥΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΑΠΟΚΡΥΦΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΑΣ

Ὡς ἰδιαιτέρα τοῦ Μεσαίωνος ἐπιστημονικὴ μέθοδος πρέπει βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ἡ ζήτησις τῆς ἐν τῇ Φύσει δρώσης *ὑπερφυσικῆς ἢ θείας δυνάμεως,* δηλαδὴ ἡ τῆς ἀληθείας ἔρευνα δι' ἐπικλήσεως τοῦ θεοῦ (μυστικισμός), ἀντιστοιχοῦσα ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην, ἥτις εἶναι ζήτησις τῶν *φυσικῶν δυνάμεων* – ζήτησις τῆς ἀληθείας ἀπὸ στόματος τῆς Φύσεως, τ. ἔ. διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς τῶν πραγμάτων παρατηρήσεως (θετικισμὸς) – καὶ ἀφ' ἑτέρου, πρὸς τὴν ἀρχαίαν, μετασωκρατικὴν ἰδίως, ἐπιστήμην, ἥτις ἐξήρτα τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας κυρίως ἀπὸ τῆς φιλοσόφου σκέψεως, τ. ἔ. ἐκ τῆς *δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου* (ἰδεολογία). Ἑκάστη δηλονότι ἐποχή, κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν τριῶν θεμελιωδῶν προβλημάτων: θεοῦ καὶ φύσεως καὶ ἀνθρώπου, ἀφωσιωμένη κατ' ἐξοχὴν εἰς ἓν τούτων, μὲ τὸ αὐτὸ ἐπιλαμβάνεται πνεῦμα καὶ τῶν ἄλλων τὴν ἐπίλυσιν. Κατὰ τὴν μετασωκρατικὴν φιλοσοφίαν ἡ ἰδεολογία περιλαμβάνει καὶ ἠθικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας, κατὰ δὲ τὸν Μεσαίωνα ὁ μυστικισμὸς ἀφομοιοῖ πρὸς ἑαυτὸν τὰς φυσικὰς ἐρεύνας, καθὼς ὁ θετικισμὸς (ῥεαλισμὸς) τῶν νεωτέρων χρόνων καθυποτάσσει εἰς τὰς φυσιογνωστικὰς μεθόδους καὶ αὐτὰς τὰς ἠθικὰς ἐπιστήμας.[1] Ἐντεῦθεν δέ, αἱ ἀπόκρυφοι ἢ θεοφυσικαὶ[2] ἐπιστῆμαι, αἱ κατὰ τὸν Μεσαίωνα κυρίως ἀναπτυχθεῖσαι, πρέπει, νομίζω, νὰ θεωρηθῶσιν οὐχὶ τῆς φυσικῆς ἐρεύνης ἀποπλάνησις ἐκ δεισιδαιμονίας ἀμαθοῦς, ἀλλὰ τοὐναντίον ὡς ἐκπροσωποῦσαι τὴν νεωτέ-

[1]) Ἴδε τὰς πραγματείας μου: *Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς χρησιμότητος τῆς Ἱστορίας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν,* σ. 10 - 11 καὶ *Inertie polymorphe,* σ. 12 - 15.

[2]) Καὶ οὕτω θὰ ἠδύναντο νὰ ὀνομασθῶσιν αἱ Ἀπόκρυφοι Ἐπιστῆμαι.

ρίζουσαν ἐπιστημονικὴν κίνησιν τῶν χρόνων ἐκείνων, τ. ἔ. τὴν ἰδιαιτέραν τότε ἐπιστημονικὴν *πρόοδον*, μὲ τὸ χαρακτηριστικὸν μοτίβο τῆς μεσαιωνικῆς διανοήσεως, τὸ θρησκευτικόν. Διὰ τῶν ἀποκρύφων δ' ἀληθῶς ἐπιστημῶν συνετηρεῖτο τότε καὶ διετρέφετο ἡ δημιουργικὴ φυσιογνωστικὴ ἔρευνα, ἐν μέσῳ τῆς δογματικότητος τῆς *ἐπισήμου* [1] ἐπιστήμης, πιστῆς εἰς τὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας, καὶ εἰδικώτερον διὰ τῆς Χυμευτικῆς καὶ τῆς 'Αλχυμείας ἐπεδιώκετο ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πρᾶξιν καὶ καθιεροῦντο αἱ ἀπαρχαὶ τῆς πειραματικῆς μεθόδου. [2]

Κατὰ τἀνωτέρω, εἰς τὰς θεοφυσικὰς ἢ ἀποκρύφους ἐπιστήμας πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τὸν «Φυσιολόγον», τ. ἔ. τὸν χριστιανικὸν συμβολισμόν, ἐφηρμοσμένον εἰς τὴν Φυσικὴν Ἱστορίαν ἢ Φυσιογραφίαν. Ἐὰν δὲ συνάμα θεωρήσωμεν τὴν Μαγείαν εἰδικώτερον ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν νεωτέραν Φυσικήν, ὀνομάσωμεν δὲ γενικῶς Ἰατροσοφικὴν τὰς ἀποκρύφους θεραπευτικὰς μεθόδους, ὡς ἑξῆς συμπληροῦμεν τὸν πίνακα τῶν ἀποκρύφων ἢ θεοφυσικῶν ἐπιστημῶν: *'Αστρολογία* ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὴν 'Αστρονομίαν, *Μαγεία* πρὸς τὴν Φυσικήν, *'Αλχυμεία* πρὸς τὴν Χυμείαν, *Φυσιολόγος* – Φυσιογραφία καὶ *'Ιατροσοφικὴ* – 'Ιατρική. [3]

Συμφώνως πρὸς τὸ θεοφυσικὸν πνεῦμα, αἱ 'Απόκρυφοι 'Επιστῆμαι ἐζήτουν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐξ ἀποκαλύψεως πιστοποίησιν γνώσεώς τινος ἢ λύσιν φυσιογνωστικοῦ προβλήματος ἐκ κειμένων παλαιῶν, προφητικῶς ἢ συμβολικῶς ἑρμηνευομένων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν *ἀποθείωσιν* (ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος) [4] τ. ἔ. τὴν ἠθικοποίησιν τῆς φυσικῆς ἐρεύνης, ἥτις ἀνέκαθεν ἐθεωρήθη ἀντιβαίνουσα πρὸς τὴν θρησκευτικὴν εὐσέβειαν. 'Αλλ' ἡ ἀποθείωσις αὕτη καθίστατο, νομίζω, δυνατὴ μόνον ἐφ' ὅσον αἱ Φυσικαὶ 'Επιστῆμαι δὲν προέβαινον καὶ εἰς τὴν «πρᾶξιν», εἰς τὴν ἀπομίμησιν δηλονότι τοῦ ἔργου τοῦ Δημιουργοῦ. Οὕτω δὲ βεβαίως ἐξηγεῖται διατὶ ὁ μὲν *Φυσιολόγος*, ἁπλῶς ἐπιστήμη περι-

[1]) Οὕτω πρέπει νὰ διακρίνωμεν, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν Μεσαίωνα, τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην ἐπιστήμην.

[2]) Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην πρέπει, νομίζω, νὰ θεωρήσῃ ἡ Ἱστορία τὸ ἔργον τῆς Χρυσοποιΐας. Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν τῷ *Δελτίῳ* τῆς Ἑταιρ. τῶν Φυσ. 'Επιστ. Β. σ. 136.

[3]) 'Ανακοίνωσίς μου ἐν τῇ 'Επιστημ. Ἑταιρείᾳ (τῇ 30 'Ιαν. 1922). – Εἰς τὰς ἀποκρύφους ἐπιστήμας πρέπει ἐπίσης νὰ προσθέσωμεν καὶ ἀπόκρυφα μαθηματικά, οἷον ἡ «Θεολογουμένη ἀριθμητική» Νικομ. τοῦ Γερασηνοῦ. 'Αλλὰ περὶ τούτου γράφω προσεχῶς ἀλλαχοῦ.

[4]) Πλουτάρχ. *Δαιμ. Σωκρ.* IX: Τὸ ἐπιθειάζειν τὰς πράξεις.

γραφική, διωχθεὶς κατ' ἀρχάς, ἀνεγνωρίσθη ἔπειτα ὡς τὸ ἠθικώτερον φυσιογνωστικὸν βιβλίον τῆς Χριστιανοσύνης, μὴ περιληφθεὶς εἰς τὰς Ἀποκρύφους Γνώσεις, τοὐναντίον δὲ ἡ Ἀλχυμεία καὶ ἡ Μαγική, ἐπιστῆμαι τοῦ πειράματος, ἐθεωρήθησαν σοφίσματα καὶ τέχναι συνεργείας σατανικῆς. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀντινομία τῆς διώξεως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ἐπικαλουμένης τὴν θείαν δύναμιν.

*

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ὁ «Φυσιολόγος» – ἀναφαινόμενος τὸ πρῶτον κατὰ τὴν $2^{αν}$ μ. Χ. ἑκατοντ. ἐν Ἀλεξανδρείᾳ[1] – ἦτο ἡ περιγραφὴ τῶν φυσικῶν ὄντων, ζῴων ἰδίως (ἀλλὰ καὶ λίθων καὶ φυτῶν) τῶν δυναμένων νὰ θεωρηθῶσι συμβολίζοντα διὰ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν, δόγματα θρησκευτικὰ ἢ χριστιανικὰς ἀρετὰς – τὸ ἀπαραίτητον βιβλίον τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως καθ' ὅλον τὸν Μεσαίωνα εἰς ὅλας τὰς χώρας, ἰδίως δ' ἐν τῇ Δύσει, ἐξασκῆσαν ἔκτοτε ἐπίδρασιν μεγάλην εἰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας καὶ λογοτεχνίαν. Ὑποθέτω δ' ὅτι καὶ ἡ σημερινὴ ὀνομασία τῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων διὰ τῶν συνθέτων εἰς -logie: Mineralogie, Physiologie, κτλ. καὶ παρ' ἡμῖν Γεωλογία, Ἰχθυολογία, κλπ. (ἐκ μεταφράσεως τῶν εὐρωπαϊκῶν) ἔχει τὴν ἀφετηρίαν της ἐκ τοῦ ***Φυσιολόγου*** – καθ' ὅσον μᾶλλον ἐν τῇ ἀρχαιότητι αἱ ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι ἀπεκαλοῦντο περιφραστικῶς, οἷον *Ἱστορία ζῴων*, ἢ *Περὶ φυτῶν*, κτλ. Οὐχὶ δ' ὀρθῶς ἀφ' ἑτέρου, νομίζω, παραδέχονται κοινῶς ὅτι ὁ τίτλος τοῦ «Φυσιολόγου» δὲν ἐσήμαινε καὶ κατ' ἀρχὰς τὸ βιβλίον, ἀλλὰ «τὸν φυσιολόγον», ἤτοι ὡρισμένον τινὰ φυσιοδίφην ἐπιφανῆ (τὸν Ἀριστοτέλην ἐπὶ παραδ.) ἐπώνυμον τῆς τοιαύτης φυσιογραφίας. Καὶ ἡ μὲν φράσις τοῦ λατινικοῦ φυσιολόγου: «Vipera genus est serpentis venenosæ; ***Physiologus*** autem de vipera dicit»[2] καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Σάθα σημειούμενον: «Ἐπιφανίου εἰς τὸν Φυσιολόγον, τὸν διδάσκοντα»,[3] δύνανται βεβαίως ν' ἀναφέρωνται καὶ εἰς φυσιολόγον πρόσωπον, ἀλλὰ καὶ εἰς βιβλίον φυσιολογίαν, δὲν λύεται δὲ τὸ ζήτημα ὑπὲρ τοῦ Ἀριστοτέλους οὐδ' ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἑτέρου χειρογράφου: «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἐπιφανίου, ἐπισκόπου Κύπρου ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους φυσιολόγου τῶν ζῴων»[4] – τῶν τίτλων τῶν μεσαιω-

[1]) Ἴδε Krumbacher, Gesch. der Byzant. Litterat. 2 σ. 873 - 877 (μετάφρ. Σωτηριάδου, *Ἱστορ. τῆς Βυζ. Λογοτ.* III. 175 - 184).
[2]) *Le Physiologus*, ἐκδ. Legrand, σ. 10, not. 1.
[3]) Αὐτόθι, σ. 18.
[4]) Αὐτόθι, σ. 19.

νικῶν ἀποκρύφων ἔργων παραλλασσομένων ποικιλοτρόπως, κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις κύρους ἐξ ὀνομάτων ἐπισήμων. Πηγαὶ δ' ἀφ' ἑτέρου τοῦ Φυσιολόγου εἶναι γενικῶς μὲν ἡ τῶν ἀρχαίων φυσιογραφία, ἀλλὰ καὶ ζῳολογικαὶ ἐκ τῶν Γραφῶν εἰδήσεις καὶ παραδόσεις λαογραφικαί. Φυσικώτερον ἄρα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ λέξις *φυσιολόγος* ἐδήλωσεν ἐξ ἀρχῆς ὅ,τι καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ καὶ σήμερον ἐν τῇ δημώδει δηλοῦσι τὰ εἰς *-λογος* σύνθετα – δηλ. τὸν ἐν γένει λέγοντα ἢ πράττοντα (ἄνθρωπον ἢ ζῷον, ἀντικείμενον ἢ τόπον) μετά τινος ἐπιτατικῆς (τοῦ συνήθους ἔργου) ἢ ἀθροιστικῆς ἐννοίας – τὸ εἰδικὸν ἄρα περὶ τῆς φύσεως βιβλίον ἢ τὴν *φυσιολογίαν* (ὑπὸ τὴν ἀρχαίαν ἐπιστημ. τῆς λέξεως σημασίαν): «Ἐπιφανίου, ἀρχιεπισκόπου Κύπρου περὶ τῆς *φυσιολογίας,* ὃς (γράφ. ὡς) ἐλάλησε περὶ φύσεως ἑκάστου γένους θηρίων καὶ πτηνῶν.» [1]

Ὁ «Φυσιολόγος» ἀποδίδεται, ὡς εἴδομεν, εἰς τὸν Ἐπιφάνιον, ἐπίσκοπον τῆς Κύπρου († 403). Τὰ δ' ἀρχαιότερα σῳζόμενα τεμάχια εἶναι τὰ ὑπὸ Petan ἐκδοθέντα, τούτων δὲ πληρέστερα τὰ ὑπὸ Μουστοξύδη καὶ Σχινᾶ.[2] Ἀλλὰ τὸ ἀρτιώτερον τοῦ Φυσιολόγου χειρόγραφον (νῦν τῆς Μαρκ. βιβλιοθήκης) εἶναι τὸ δημῶδες (τῆς 15ης ἑκατ.) ἐκδοθὲν ὑπὸ Legrand,[3] ἀποτελοῦν δὲ τὸν σύνδεσμον τοῦ παλαιοῦ Φυσιολόγου πρὸς τὰς λατινικὰς ἐκδόσεις.

Ὁ δημώδης οὗτος φυσιολόγος εἶναι ἔμμετρος, κατ' ἐπικρατοῦσαν βυζαντιακὴν συνήθειαν τῆς 15ης καὶ 16ης ἑκατονταετηρίδος, νὰ στιχουργῶνται ἔργα παλαιότερα πεζὰ – ἀντιθέτως πρὸς τὸ γινόμενον τότε ἐν τῇ Δύσει, ἔνθα τὰ παλαιὰ περὶ τῶν ἱπποτῶν στιχουργήματα μετετρέποντο εἰς τὸ πεζόν. Οὕτω δ' ἐκ τῶν πρωτοτύπων πεζῶν ἐστιχουργήθησαν, πλὴν ἄλλων, καὶ ὁ «Βίος Ἀλεξάνδρου»[4] καὶ τὰ «Ὀνειροκριτικὰ» τοῦ Ἀστραμψύχου, ἐνεπνεύσθησαν δ' οἱ τῆς Τιμίας Τέχνης ποιηταὶ ἐκ τῆς Χρυσοποιΐας Στεφάνου τοῦ Ἀλεξανδρέως τὰ χυμευτικὰ ποιήματα.[5] Κατὰ τὸν Gidel,[6] τὴν ἐκστιχούργησιν ταύτην ἀπῄτει ἡ πνευματικὴ τῶν χρόνων ἐκείνων Βυζαντιακὴ κατάπτωσις, τοῦ ἀμαθοῦς λαοῦ ἑλκυομένου μόνον πρὸς στιχουργήματα συγγραφέων ἀντιγραφι-

[1]) Αὐτόθι, σ. 28, not.

[2]) Krumbacher, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 876 (μετάφρ. Σωτηριάδου, III. 180). *Le Physiol.* Legrand, σ. 7.

[3]) *Le Physiologus,* publié par Émile Legrand et précédé d'une étude litteraire par Ch. Gidsl, Paris, MDCCGLXXIII.

[4]) *Trois poèmes grecs du M. âge,* par Wagner, Berlin, 1881, σ. 56 ἑξ.

[5]) *Physici et med. qrœc. minor.* ed. Ideler, II. 328 ἑξ.

[6]) *Le Physiol.* Legrand, σ. 12.

κῶν, ἐν ᾧ τἀνάπαλιν τὸ ζωτικὸν πνεῦμα τῶν λαῶν τῆς Δύσεως ἔστρεφεν ἤδη τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν τελειουμένην δυτικὴν πεζογραφίαν. Ἀλλὰ συμφωνότερον νομίζω πρὸς τὰ πράγματα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ τῆς *Μεταβυζαντιακῆς*[1] περιόδου στιχολογία εἶναι ἐνδεικτικὴ οὐχὶ τοῦ τέλους φθινούσης πνευματικῆς σειρᾶς, ἀλλὰ τοῦ πρώτου ὅρου ἀρχομένης πνευματικῆς προόδου – τῆς *μεταβυζαντιακῆς* ἐκείνης πνευματικῆς ζυμώσεως, ἥτις ἐδημιούργησε τὸν Νεοελληνισμόν. Οὕτω καὶ τὰ πρωτόλεια τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φυσιογνωσίας (τῶν προσωκρατικῶν φυσιολόγων) διετυπώθησαν ἐμμέτρως. Εἶναι δ' ἀφ' ἑτέρου ὁ στίχος ἐπιτηδειότερος τοῦ πεζογραφήματος εἰς τὴν διάδοσιν καὶ τὴν διατήρησιν τῶν ἰδεῶν, οὐχὶ βεβαίως πάντοτε (ὡς παραδέχονται κοινῶς) διὰ τὴν ποιητικὴν ὡραιότητα, ἀλλὰ διότι, νομίζω, ὁ στίχος παρέχει εἰς τὸν λόγον τὸ *εἶδος* – ἀπαραίτητον διὰ τὴν *ἐντελέχειαν* παντὸς *ὑποκειμένου*.

Πραγματεύεται δ' ὁ δημώδης οὗτος Φυσιολόγος εἰς 48 κεφάλαια, 15 θηλαστικά, 17 πτηνά, 5 ἑρπετά, 1 ἰχθὺν καὶ 1 κῆτος, μὲ τὰς «ἀναγωγάς», τ. ἔ. τὸν συμβολισμὸν ἑκάστου. Οὕτως ἐπὶ παραδ. ἡ νικηφόρος πάλη τῆς σαύρας βασιλίσκου κατὰ τῶν ἄλλων θηρίων *ἀνάγεται* εἰς τὴν νίκην τοῦ χριστιανοῦ κατὰ τοῦ Σατανᾶ, ἡ ἐκ τῆς τέφρας αὐτοῦ ἀναγέννησις τοῦ φοίνικος εἰς τὴν τριήμερον ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος καὶ ὁ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος σῴζων τοὺς νεοσσούς του πελεκᾶνος εἰς τὸν σταυρωθέντα Χριστόν, κτλ. Πρὸς τοιούτους δὲ συμβολισμοὺς παρεισάγονται καὶ ζῷα φανταστικά, καθὼς ὁ ὕδρωπος, ὁ ἐχεκένταυρος καὶ ἡ γοργόνα, κλπ. Καὶ ἐνομίζετο μὲν (καὶ νομίζεται ὑπὸ τῶν λαῶν καὶ σήμερον) ἡ τερατολογία, καθὼς καὶ πᾶσα βεβαίως πρᾶξις, ἐξερχομένη τῆς ἀστρονομικῆς κανονικότητος τῶν φαινομένων καὶ πραγμάτων, δυσοίωνος καὶ ἐναγής,[2] ἀλλὰ τὰ τερατώδη ταῦτα ζῷα ἐπλάσσοντο κατὰ παραδείγματα ἐκ τῶν Ἁγ. Γραφῶν ἢ ἐπὶ φυσικῶν προτύπων[3] – πρὸς τὸν συμβολισμὸν δ' ἀφ' ἑτέρου τῶν ἁμαρτημάτων καὶ τῶν κακιῶν. Οὕτω δ' ἡ γυναικοφανὴς φώκη μετεμορφώθη εἰς

[1]) Οὕτω, νομίζω, δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως Βυζαντιακὴν περίοδον (15η - 17η ἑκατ.).

[2]) Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν *Λεξικογραφικῷ Ἀρχείῳ*, Δ. 176.

[3]) Οὕτως ἔχομεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ζῳολογίᾳ: *ἱππέλαφον* (τὴν ἀντιλόπην), *χοιροπίθηκον* (τὸν κερκοπίθηκον), κτλ. Οὕτω παρὰ Μαν. Φιλῇ (ἔκδ. Ideler, Phys. et med. gr. min. I. σ. 189) ἡ στρουθοκάμηλος λέγεται: «Ἀπὸ καμήλου καὶ στρουθοῦ σύνθετον εἶδος τέρας, οὔτε πτηνὸν οὔτε πεζόν, ἐξ ἑκατέρων γένους· ὃ καὶ τῇ χέρσῳ σπένδεται, καὶ πρὸς αἰθέρα τρέχει καὶ γίνεται μεταίχμιον τούτοιν ἀμφοῖν τὸ ζῷον».

γοργόνα καὶ ὁ ποτάμιος ἵππος εἰς τὸν ὕδριππον, κτλ. Ἐπιστεύετο δ' ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἡ ἐκ διασταυρώσεως διαφόρων γενῶν παραγωγὴ συμμίκτων ζῴων καὶ φυτῶν, ὡς ὁ Νίκανδρος[1] λέγει τὴν μυγαλὴν γεννηθεῖσαν ἐκ τῆς γαλῆς καὶ τοῦ μυός, καὶ ὁ Πλούταρχος[2] ἐλαίας ἀπὸ σχίνων καὶ ἐκ μυρρίνης ῥοιάς, ὡς τοιαῦτα δ' ὄντα συμμιγῆ παρεδέχετο ὁ Ἐμπεδοκλῆς τὰ ζῷα καὶ τὰ φυτὰ τῆς πρωταρχικῆς δημιουργίας.[3] Ἀλλὰ καὶ τῶν φανταστικῶν ἰδιοτήτων πολλαὶ ἐπενοήθησαν ἐξ ἀναλόγων φυσικῶν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐπιστήμην ἢ κατὰ παραδόσεις λαϊκάς. Οὕτω δ' ὑποθέτω τὸ μὲν περὶ τῆς ἐλάφου λεγόμενον ἐν τῷ Φυσιολόγῳ, ὅτι ὀσφραινομένη ὄφιν ἐν ὀπῇ κεκρυμμένον, ἀναρροφᾷ τοῦτον εἰς τὸ στόμα της δι' ἰσχυρᾶς εἰσπνοῆς,[4] προερχόμενον ἐκ τῆς παλαιᾶς παρατηρήσεως ὅτι ἡ ἔλαφος φέρει συνήθως σκώληκας (τὰς εὐλὰς = Oestrus rufibarbis) παρὰ τὸ ὑπογλώττιον, τοὺς ὁποίους διὰ πταρμῶν ἀποβάλλει τὸν Ἰούλιον,[5] τὸ δὲ περὶ τοῦ πάνθηρος, ὅτι φαγὼν ἀναδίδει εὐωδίαν, προσελκύουσαν τὰ ἄλλα ζῷα,[6] ἐκ τοῦ ἀρχαίου περὶ τῆς παρδάλεως, ὅτι «τῇ ὀσμῇ αὐτῆς χαίρουσι τὰ θηρία»[7] – γνωστὸν δ' ὅτι τὰ ὀνόματα *πάρδαλις* καὶ *πάνθηρ* ἐναλλάσσονται παρὰ τοῖς παλαιοῖς.[8] Ὡσαύτως, τὸ μὲν ζῷον *ἔνυδρος,*[9] ἐχθρὸς τοῦ κροκοδείλου, εἶναι βεβαίως ἡ τῶν ἀρχαίων *ἐνυδρὶς* (lutra vulgaris) τῆς Ἀραβίας καὶ Περσίας, ζῷον «τετραγωνοπρόσωπον», ὡς λέγει ὁ Ἡρόδοτος,[10] «μὲ σκύλου δὲ μορφήν», κατὰ «Φυσιολόγον», εἰς δὲ τὸν φανταστικὸν σάτυρον,[11] τὸν κατανικηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου, μετεμορφώθη ἀναμφιβόλως τὸ θηλαστικὸν *σατύριον* ἢ *σαπύριον* (mustella zibeline), τὸ δημῶδες *ζεπύρα,* ἥτις ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ζῷον ἀφροδισιακόν.[12] Ζῷον δὲ *μονόκερον* ἀναφέρει ἐν Κρήτῃ ὁ περιηγητὴς Βελώνιος.[13]

[1]) *Θηριακά,* ἔκδ. Ot. Schneider, στ. 816 καὶ σχολ. σ. 64.

[2]) *Συμποσ.* Β. ς'. 1.

[3]) *Fr. philos. gr.* ἔκδ. Mullachius, I. σ. 9. στ. 310 ἑξ.

[4]) *Physiol.* σ. 48, II.

[5]) *Arist. Thierkunde,* ἔκδ. Aubert-Wimmer, σ. 285 σημ. Πρβλ. τὸν δημώδη σκώληκα *ἀνεμισᾶκον,* ἀναπτυσσόμενον, κατὰ λαϊκὴν παράδοσιν εἰς τὴν βάσιν τῆς ῥινὸς ἢ τῶν κεράτων τῶν ζῴων.

[6]) *Physiol.* σ. 70, XXII.

[7]) Ἀριστοτ. *Ἱστορ. Ζῴων,* IX. 6.

[8]) *Arist. Thierk.* Aubert-Wimmer, σ. 74.

[9]) *Physiol.* σ. 60, XII.

[10]) IV. 109.

[11]) *Physiol.* σ. 74, XXVI.

[12]) Ἴδε *Oeuvres de Rufus d'Éphèse,* éd. Ruelle, σ. 429.

[13]) Les observ. des plus singul., 1568, σ. 33. Ἰνδικὸς ἄγριος ὄνος ἢ *λιοκόρνο,* Πολίτου, *Παραδ.* II. 987.

Ἄλλαι δὲ πάλιν ἰδιότητες θὰ ἠδύναντο βεβαίως νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τῆς λαϊκῆς ἐμπειρίας ἀληθεῖς παρατηρήσεις, ὡς ἐπὶ παραδ. ὅτι ἡ κάμηλος ἐνατενίζει τὸν ἐχθρὸν αὐτῆς, ἵνα τὸν ἐνθυμῆται πρὸς ἐκδίκησιν, ὅτι τὸν γέροντα πελαργὸν συνοδεύουσιν εἰς τὰ ταξείδια δύο ἢ τρεῖς νεαροὶ πελαργοὶ ὅπως ἐν ἀνάγκῃ τὸν ὑποβαστάζωσιν, ὅτι ἡ πέρδιξ ὅταν διὰ τῶν ἰδίων της ὠῶν δὲν πληρωθῇ ἡ φωλεά της, ὑφαρπάζει τὰ ὠὰ ξένων πτηνῶν, ὅτι αἱ τριγῶνες πίνουσιν ἀφ᾽ οὗ πρῶτον θολώσωσι τὸ ὕδωρ,[1] ὅτι ὁ μὲν ἄρρην δενδροκόλαψ (δρυοκολάπτης) κρούει τὸ δένδρον μὲ τὸ ῥάμφος του, ἐν ᾧ συγχρόνως ἡ θήλεια ἐφαρμόζει ἐπ᾽ αὐτοῦ τὸ οὖς, ὅπως ἀνακαλύψωσι ἐσωτερικὰ κοιλώματα τῶν δένδρων, κτλ.[2] Γνωστὸν δ' ὅτι πολλά τινα παλαιά, ὡς παράδοξα θεωρηθέντα κατ᾽ ἀρχάς, ἀπεδείχθησαν κατόπιν ὑπὸ τῆς Ἐπιστήμης ἀληθεύοντα.

Περὶ τῆς χελιδόνος ὁ *Φυσιολόγος* λέγει:[3]

> Βοτάνιν φέρνει κι' ἔρχεται, στοὺς ὀφθαλμοὺς τὸ βάλλει
> τοῦ *πυρωθέντος* νεοσσοῦ, εὐθὺς κἀκεῖνος βλέπει,

ἔνθα βεβαίως τὸ: *πυρωθέντος* (τῆς ἐκδ. Legrand) πρέπει νὰ γραφῇ: *πηρωθέντος*. Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς μύθους καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ προσφυγὴ τῶν ζώων ἀσθενούντων εἰς τὰ βότανα. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, οἱ ἑλκωθέντες πελαργοὶ ἐπιθέτουσιν εἰς τὰς πληγὰς αὐτῶν ὀρίγανον, αἱ τοξευθῆσαι αἶγες τρώγουσι τὸ δίκταμον, αἱ δὲ κύνες ἀσθενοῦσαι πόαν καὶ ἡ γαλῆ πρὸς ὄφιν μαχομένη πήγανον.[4]

Ἐπαινουμένης τῆς φιλοστοργίας τῶν στρουθοκαμήλων[5] πρὸς τὰ ἐπωαζόμενα αὐτῶν ὠά, προστίθεται ἡ ἀναγωγή: «Διὰ τοῦτο τοίνυν κρέμουνται τὰ αὐγά των ἀπάνω ἔνδω τῆς ἐκκλησίας δι᾽ ἐνθύμησιν τοῦ λόγου, νὰ ἐνθυμᾶσαι καὶ ἐσὺ μήπως ῥαθυμήσῃς» — ἐξαρτῶνται δὲ πράγματι καὶ σήμερον πολλαχοῦ (ἰδίως εἰς ἐκκλησίας χωρικὰς) κάτωθεν τῶν πολυελαίων ὠὰ στρουθοκαμήλου — καὶ κατωτέρω στίχ. 241 - 242:

[1]) Τοῦτο λέγει ὁ Ἀριστοτ. (Ι. Ζ. VIII. 9) περὶ τῆς καμήλου, ὁ δὲ Θεοφύλ. Σιμοκάτης (ed. Ideler, I. σ. 171) περὶ τοῦ ἐλέφαντος.

[2]) Οὕτω τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτ. (Ι. Ζ. VIII. 9) περὶ τοῦ ἔπωπος λεγόμενον, ὅτι μεταβάλλει «τὴν ἰδέαν (τῆς φωλεᾶς του) τοῦ θέρους καὶ τοῦ χειμῶνος» σῴζει ὁ λαὸς λέγων ὅτι ὁ τσαλαπετεινὸς συχνάκις μετατοπίζεται ἀπὸ φωλεᾶς εἰς φωλεάν.

[3]) Σελ. 90, XXXIX.

[4]) Ἀριστοτ. *Ἱστορ. Ζῴων*, IX. 6.

[5]) *Physiol.* σ. 56, IX.

Κάμνουν χολὰν οἱ ἄνθρωποι διὰ τοὺς ὀφθαλμούς των,
καὶ βάλλουν ἐκ τῶν *τριφλιῶν* ὠὰ στρουθοκαμήλου,

ἔνθα τὸ: *τριφλιῶν* (ὁ Legrand[1] ὑποπτεύει: *τριφιλίων*) γραπτέον πιθανῶς: *τσοφλίων,* ἤτοι *φλοιῶν ὠῶν,* καταλλήλων τούτων πρὸς παρασκευὴν βαφῆς τῶν ὀφρύων καὶ τῶν βλεφαρίδων, τοῦ δημοτικοῦ *χολᾶ.*

Παρὰ τὸν ὄφιν *ἔχιδναν* ἀναφέρεται ἡ «ἔχιδνα τοῦ πελάγου»[2] μὲ τὴν ἑξῆς εἰσαγωγήν: «Περὶ ἐχίδνης τοῦ πελάγου. Ὀψάριόν ἐστι ἐν τῇ θαλάσσῃ λεγόμενον *ἀφκράτης·* ἔχει εἶδος ἰχθύος· εἴρηται δὲ ὑπὸ τοῦ ἔχειν καὶ κρατεῖν τὴν ναυτικήν». Ὁ Legrand (σ. 110), παρερμηνεύων, σημειοῖ: «Ἀφκράτης, ὁ, c'est peut-être la pieuvre (§ XVIII). R. ἀπό, κρατεῖν». Ἀλλ' ἀναμφίβολον βεβαίως ὅτι πρόκειται αὐτόθι ὁ ἰχθὺς Echeneïs navcrates, ἤτοι ἡ *ἐχενηΐς,*[3] αὐτὴ μὲν παραμορφωθεῖσα εἰς *ἔχιδναν,* τὸ δὲ *ναυκράτης* εἰς *ἀφκράτην.* Αἱ ἐχενηΐδες ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς κεφαλῆς ἔχουσιν, ὡς γνωστόν, δίσκον ἐλλειψοειδῆ, φέροντα κατὰ μῆκος σειρὰν ἐλασμάτων ὀδοντωτῶν, δι' ὧν προσκολλῶνται — ὅθεν τὸ δημῶδες αὐτῶν ὄνομα *κολλησόψαρα* — ἐπὶ ἄλλων ἰχθύων μεγαλειτέρων ἢ τῆς τρόπιδος τῶν πλοίων, ὧν ἐπιβραδύνουσι διὰ τοῦτο τὸν πλοῦν (ὅταν εἰς πλῆθος) — ὅθεν τὸ ἀρχαῖον ὄνομα *ἐχενηΐς* καὶ *ναυκράτης,* τὸ λατινικὸν remora καὶ τὸ ἕτερον δημῶδες *ἄργητα* (ἀργῶ = βραδύνω).[4] Ἐκ τῆς ἰδιότητος δὲ ταύτης τῆς ἐχενηΐδος προῆλθον οἱ περὶ τοῦ ἰχθύος τούτου μύθοι, οἱ ἀναφερόμενοι ὑπὸ Πλινίου,[5] ὅτι ἐπὶ παραδ. κατὰ τὴν μάχην τοῦ Ἀκτίου ἐχενηῒς ἐκράτησε τὸ πλοῖον τοῦ Ἀντωνίου, καταληφθὲν ἐντεῦθεν ὑπὸ τοῦ Καίσαρος καὶ πάλιν ἐχενηῒς ἀνέκοπτε τὸν πλοῦν τοῦ Γαΐου πρὸς τὸ Ἄντιον, προειδοποιοῦσα τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ, συμβᾶσαν ἔπειτα ἐν Ῥώμῃ.

Εἰς τὸν λέοντα[6] ἀποδίδεται ἡ ἰδιότης, ὅτι σβύνει διὰ τῆς οὐρᾶς αὐτοῦ περιπατῶν τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν του, ἵνα μὴ ἀναγνωρίζηται ὁ δρόμος του, περιορίζει δὲ χῶρόν τινα (κάμνει «σάλον»)[7] ἀφίνων εἴσοδον μοναδικήν, ὥς τινα παγῖδα τῶν θηραμάτων του. Λέγει δὲ περὶ λεαίνης τὰ ἑξῆς:

---

[1]) Αὐτόθι, σ. 115.

[2]) Αὐτόθι, σ. 67, XVIII.

[3]) Ἀριστοτ. *Ἱστορ. Ζῴων,* II. 14, Ὀππιανοῦ, *Ἁλιευτ.* στ. 221, Πλουτάρχου, *Συμπ.* II. VII.

[4]) Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν *Λεξικογραφικῷ Ἀρχείῳ,* Ε. 68.

[5]) ***Hist. Natur.*** IX. 1, XXXII. 1.

[6]) ***Physiol.*** σ. 96, XLIV.

[7]) Ὁ Legrand (σ. 114) ἐρωτᾷ μὴ ἐντεῦθεν τὸ γαλλ. *salon.* Ἀλλὰ πρβλ. τὸ παρὰ Χωνιάτῃ (Α. σ. 141, ἐκδ. Βόννης) *τετράσερον* καὶ τὸ γαλλ. la serra.

Ἡ λέαινα ἡ θηλυκή, ὅταν γεννᾷ τὸν σκύμνον
ἡ μήτρα της σπαράττεται, ἄλλην γένναν οὐ πιάνει·
μὲ ὄνυχας ὁ λέοντας γεννᾶται ἐκ κοιλίας,
ἐξ οὗ ἡ μήτρα φθείρεται, πλέον οὐ συλλαμβάνει.

Τὸν μῦθον ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀριστοτέλης:[1] «Ὁ δὲ λεχθεὶς μῦθος περὶ τοῦ ἐκβάλλειν τὰς ὑστέρας τίκτοντα (τὸν λέοντα) ληρώδης ἐστί, συνετέθη δ᾽ ἐκ τοῦ σπανίους εἶναι τοὺς λέοντας, ἀποροῦντος τὴν αἰτίαν τοῦ τὸν μύθον συνθέντος». Ἐντεῦθεν δὲ μανθάνομεν ὅτι ὁ παροιμιώδης λόγος, ὅτι *ἡ λέαινα ἕνα γεννᾷ, ἀλλὰ λέοντα,* ἔχει τὴν ἀληθῆ του ἔννοιαν, ὅτι ἕνα λέοντα γεννᾷ καθ' ὅλον της τὸν βίον, καὶ τοῦτο βεβαίως ἔχει τὸ ἐξαιρετικὸν διὰ τὸν βασιλέα τῶν θηρίων – καθόσον ἓν *ἑκάστοτε* γεννᾷ καὶ ὁ ἐλέφας καὶ ἡ ἔλαφος.[2]

Ἡ σαλαμάνδρα ἀποκαλεῖται «πουλί». Προστίθεται δὲ εἰς τὴν θρυλικὴν αὐτῆς ἰδιότητα (ἣν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης παραδέχεται):[3] νὰ μὴ βλάπτηται ὑπὸ τοῦ πυρὸς (ὅθεν καὶ *ἀδάμας,* προσονομάζεται), ὅτι τὴν αὐτὴν ἀποκτᾷ κατὰ τοῦ πυρὸς ἀντοχὴν καὶ ὁ μὲ τὸ «ξύγγι» τῆς σαλαμάνδρας ἀλειφόμενος.

Περὶ δὲ τοῦ *γυπὸς*[4] λέγεται ὅτι, κατὰ νότον ἀπερχόμενος, λαμβάνει ἐκεῖ καὶ ἀναφέρει τὸν λίθον »εὐτόκιον» καὶ θέτει τοῦτον ἐπὶ τῆς κοιλίας τοῦ θήλεος πρὸς εὐτοκίαν. Λίθοι *εὐτόκιοι* ἢ *ὠκυτόκιοι* ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σφαιροειδεῖς ὑδραιματῖται, ἐμπεριέχοντες συνήθως κοιλότητα, πλήρη ἐρυθρᾶς ἀργίλλου καὶ ἄμμου, ὅθεν ἀπεκαλοῦντο καὶ λίθοι *ἐγκύμονες.*[5] Ἐντεῦθεν δὲ βεβαίως καὶ ἡ ἰατρική των χρῆσις πρὸς τὴν εὐτοκίαν. Ἐν τῷ βιβλίῳ Ἱστοριῶν τοῦ Τζέτζου[6] ἑρμηνεύεται ἡ «παροιμία, ἡ λέγουσα, καὶ λίθον οἷον πέτρας ῥαγάδες ἀναύρων καὶ φλέβες τούτων ὠδίνειν ἐπίστανται» ὡς ἑξῆς:

Γεννῶσι (οἱ ποταμοὶ) λίθους διαυγεῖς, λίθους τῶν πολυτίμων....
ἄλλοι δὲ λίθοι φάραγγι γίνονται βαθυτάτῃ....
ἐπεὶ δ᾽ ἀδύνατόν ἐστιν ἐκεῖσε καταβῆναι,
νεοσφαγῆ, νεόδαρτα καὶ ζῶντα σχεδὸν κρέα,
ἐκεῖσε καταρρίπτουσιν εἰς φάραγγα τῶν λίθων·
θερμοῖς δ᾽ οὖσι τοῖς κρέασι κολλῶνταί τινες λίθοι.

[1]) *Ἱστορ. Ζῴων,* VI. 31. Ἴδ. καὶ Αἰλιαν. *Ποικ. Ἱστ.* (ἔκδ. Hercher) X. 3.
[2]) Ἀριστοτ. *Ἱστορ. Ζῴων,* VI. 171, IX. 33, V. 6.
[3]) Αὐτόθι, V. 19.
[4]) *Physiol.* 79, XXXII.
[5]) Ἴδε τὸ ἔργον μου: *Ἡ Ὀρυκτολογία τοῦ Θεοφράστου,* σ. 162 καὶ τὸ ἄρθρον μου ἐν *Λεξικογραφικῷ Ἀρχείῳ,* Δ. 175.
[6]) Istoriar. variar. chiliades, ἔκδ. Λιψίας, 1826, σ. 421.

οἱ δ' ἐν τοῖς τόποις *ἀετοί*, τὰ κρέα κατιδόντες,
αὐτοῖς ἐπιπετάσαντες, ἀνάγουσιν ἐκεῖνα....

Ποταμούς, παράγοντας λίθους ἀναφέρει καὶ ὁ Ψευδοπλούταρχος,[1] εἰδικῶς δὲ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν γεννῶντα τὸν «λίθον *ἀετίτην* καλούμενον, ὃν αἱ μαῖαι ταῖς δυστοκούσαις ἐπὶ τὰς γαστέρας ἐπιτιθέασι καὶ παραχρῆμα τίκτουσιν ἄτερ ἀλγηδόνος». Ἐνομίζετο δ' ἐντεῦθεν ὅτι λίθοι τοιοῦτοι εὑρίσκοντο ἐντὸς τῆς φωλεᾶς τῶν ἀετῶν (ὅθεν καὶ ἡ προσωνυμία αὐτῶν: *ἀετῖται*).[2] Τὸν ἀετὸν ἀντικαθιστᾷ ὁ Φυσιολόγος διὰ τοῦ γυπός.

Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ περὶ τοῦ *ὑδρώπου* (ὑδρίππου) ἱστορία, ζῴου συμμιγοῦς ἐκ κήτους καὶ ἵππου, ὅπερ ἀκολουθοῦσιν οἱ ἰχθῦς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ὀχείας, ἵνα τοὺς ὁδηγήσῃ μακρὰν εἰς τὰ βάθη τοῦ Ὠκεανοῦ, πρὸς τὸν ἐκεῖ βασιλέα τῶν ἰχθύων καὶ λάβωσιν ἐξ αὐτοῦ τὴν γονιμοποίησιν:

Καὶ ὅταν στρηνιάσωσι τὰ ψάρια τῆς θαλάσσης,
πορεύονται στὸν ὕδρωπα ἐκ νότου καὶ βορέως,
αἱ θῆλαι πᾶσαι ἔμπροσθεν, οἱ ἄρρενες ὀπίσω,
.... στὰ μέρη τῆς ἑώας.
Ἐκεῖ ἐστιν ὁ βασιλεὺς ἰχθύων τῶν ἁπάντων,
μορφὴν ἔχει νηπίων τε ἀπὸ τὴν μέσην κι' ἄνω,
ὀμμάτια σαπφειρωτὰ — χρυσόρροαις αἱ τρίχες,
χρυσὸς καλεῖται ὁ ἰχθύς, ὁ βασιλεὺς τῶν πάντων.
Ἐν πέτρᾳ γὰρ προσήλωται τὸ πλέον τῆς ζωῆς του,
καὶ κύματα οὐ δύνανται αὐτὸν νά τον σαλεύσουν.
Τότε ἐλθὼν ὁ ὕδρωπας πρὸς τὸν χρυσὸν ἰχθύαν
ἀσπάζεται, καταφιλεῖ αὐτὸν καὶ περιλείχει,
αὐτὸν δὲ περιλείχουσιν οἱ ἄρρενες ἰχθύες·
καὶ τότε ἐπιστρέφουσιν εἰς τοὺς ἰδίους τόπους....[3]

Μήπως ὑπὸ τὸν μῦθον τοῦτον κρύπτεται ἡ ὑπὸ τῆς Ἐπιστήμης παρατηρηθεῖσα συνολικὴ κάθοδος, κατ' Αὔγουστον καὶ Ὀκτώβριον, εἰς νύκτας σκοτεινὰς καὶ θυελλώδεις, τῶν *ἐγχέλεων* εἰς τὸν Ὠκεανὸν (500 μ. βάθους), ἔνθα ᾠοτοκοῦσιν, αὐτοὶ μὲν ἀπολύμενοι πλέον ἐκεῖ, μόνων δὲ τῶν ἐκκολαπτομένων ἰχθυδίων ἀνερχομένων εἰς τοὺς ποταμούς;[4]

[1]) *Περὶ ποταμ.* κεφ. XX.

[2]) Πρβλ. Αἰλιαν. *Περὶ Ζῴων* (ἔκδ. Hercher) I. 35 καὶ *Collect. des alch. gr.* par Berthelot, σ. 21, 2.

[3]) *Physiol.* σ. 50, III.

[4]) Ἴδε Meyer's *Konvers. Lex.* I. σ. 6.

Πόσας δὲ φυσιογνωστικὰς παρατηρήσεις ἀτελεῖς ἢ αἰτίων δυσεξερευνήτων συμπληροῖ ἡ μὲν λαϊκὴ φαντασία διὰ μύθων ποιητικῶν, ὁ δὲ τοῦ Μεσαίωνος μυστικισμὸς διὰ κινήσεως νευροσπαστικῶν νημάτων ἐκ τῶν ὑπερφυσικῶν παρασκηνίων καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη διὰ θεωριῶν καὶ ὑποθέσεων.

Κατ' ἀπομίμησιν δὲ τοῦ Φυσιολόγου φαίνονται προελθόντα καὶ ἄλλα τινὰ φυσιογνωστικὰ ποιήματα,[1] οὐχὶ μὲν θρησκευτικῶν ἀναγωγῶν, περιγράφοντα δ' ὅμως ζῷα φανταστικὰ μετὰ πραγματικῶν, ὡς τὸ *Περὶ ζῴων ἰδιότητος* τοῦ ποιητοῦ Φιλῆ (1275), ἢ ἀνθρωποποιοῦντα τὰ ζῷα, ὡς ἡ *Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων* καὶ ὁ *Πουλολόγος*,[2] ὧν ἡ μὲν πρώτη περιγράφει συνέλευσιν τῶν τετραπόδων, κληθεῖσαν ὑπὸ τοῦ λέοντος πρὸς συμφιλίωσιν ἀγρίων καὶ ἡμέρων, ὁ δὲ *Πουλολόγος* διηγεῖται τὴν εὐωχίαν τοῦ ἀετοῦ ἐπὶ τοῖς γάμοις τοῦ υἱοῦ του.

'Απὸ φυσιογνωστικῆς ἀπόψεως, ἥ τε Διήγησις καὶ ὁ Πουλολόγος παρέχουσιν ἡμῖν εἰδήσεις χρησίμους διὰ τὴν Ἱστορίαν τῶν τεχνῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὡς ἐπὶ παραδ. ὅτι ὁ γναφεὺς ἢ δερματογουνάρης κατεργάζονται τὰ δέρματα μὲ ἄσβεστον καὶ στύψιν (δηλ. διὰ τῆς σήμερον καλουμένης ἀνοργανικῆς μεθόδου τῆς βυρσοδεψίας), ὅτι τὸ δόντι τοῦ χοίρου ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς στίλβωσιν τοῦ χάρτου, ὅτι διὰ τῆς οὐρᾶς τοῦ βοὸς συλλαμβάνουσιν τὰς ἀθερίνας,[3] ὅτι ἐκ δέρματος λαγωοῦ κατεσκευάζοντο τὰ πολυτελῆ τῆς κεφαλῆς καλύμματα, κτλ. 'Αξία δὲ σημειώσεως εἶναι ἡ παρατηρητικότης καὶ ἡ ἀλήθεια, μεθ' ἧς πλάσσονται τὰ κοσμητικὰ ἢ ὑβριστικὰ τῶν ζῴων ἐπίθετα. 'Εν τῇ Διηγήσει ἐπὶ παραδ. ἀποκαλεῖται *μεγαλόπτης* ὁ λαγώς, ἡ δὲ ἄρκτος: *κοντοποδαρέα, ἀλλοιθώρα* καὶ *χαμηλοβλεποῦσα,* καὶ τὸ ὀρτίκι: *ὡς τὸ χαλάζι νὰ πετᾷ κι' ὡς κούκουλον νὰ πέφτῃ,* ἐν τῷ Πουλολόγῳ ὁ πελαργὸς λέγεται *καμηλοπερπατάρης,* ἡ τρυγὼν *τρυπανορρούθουνη,* τὸ παγῶνι *λεπροπόδαρον,* ὅτι δὲ τὸ περιστέρι: *πάντα ἀγωνίζεται καὶ πάντα μουρμουρίζει.* Μετὰ πολλῶν δὲ χαρακτηριστικῶν ἰδιωμάτων πτηνῶν συνδέονται μῦθοι καὶ

[1]) Τὰ φυσιογνωστικὰ ποιήματα τῶν Βυζαντηνῶν ἀπετέλεσαν θέμα διαλέξεώς μου ἐν τῇ Ἑταιρ. τῶν Φυσ. 'Επιστημ. (31 'Ιαν. 1922)

[2]) *Carmina græca med. æv.* ἔκδ. G. Wagner, σ. 141 - 178. Πρβλ. Krumb. σ. 184 - 192 (Σωτηριάδ. III. σ. 184 - 192) καὶ Ν. 'Αποστολίδου, *'Επιστημ. καθορισμὸς τῶν ἐν τῷ Πουλολόγῳ ἀναφερ. πτηνῶν,* ἐν 'Επετηρ. Παρνασοῦ, Α. 110 - 137 (1896).

[3]) Κατὰ τὸν περιηγ. Sonnini, εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια αἱ ἀθερῖναι ἑλκύονται ὑπὸ τῶν ἁλιέων εἰς μυχοὺς διὰ συρομένης ἀλογουρᾶς ἢ μαύρου ὑφάσματος. Ἴδε *Hist. natur.* de Lacepède, ἔκδ. Desmarest, II. 534.

περιπέτειαι φανταστικαὶ ἀνθρώπων μεταμορφωθέντων εἰς πτηνά, ἐκ παραδόσεων, ὥς φαίνεται, πολλάκις λαϊκῶν. Σημειωτέον δ' ὡσαύτως ὅτι πολλὰ μέρη τῶν στιχουργημάτων τούτων δὲν στεροῦνται ποιητικῆς χάριτος καὶ τέχνης περιγραφικῆς, οἷον τὰ ἑξῆς περὶ τῆς πάλης τοῦ *βασιλίσκου* πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ θηρία, ἐν τῷ Φυσιολόγῳ:

Καὶ ὅταν θέλῃ βουληθῇ ἄνθρωπον νὰ σκοτώσῃ,
ἢ λέοντα ἢ δράκοντα καθὼς καὶ ἡ ἀσπίδα
περιμαδεύει, σφίγγεται, στρουφνίζει τὴν οὐράν του,
ὥσπερ τὸ σύρμα ὁ χρυσοχός, οὕτως τὴν κουλουριάζει.
Καὶ τότε ξαναστρέφεται ἕνα πρὸς ἕνα γῦρον.
καθ' ἀργύρον ἀπολεῖ, ἱστίαν ὡς βολίδες,
καὶ καταφλέγει, πυρπολᾷ ἢ ἄνθρωπον ἢ ζῷον, [1]

ὑπενθυμίζοντα τὸ τετράστιχον ἐκ τοῦ Ὕμνου τῆς ἐλευθερίας τοῦ Σολωμοῦ:

Τὸ θηρίον π' ἀνανογιέται
πῶς τοῦ λείπουν τὰ μικρὰ
περιορίζεται, πετιέται,
αἷμα ἀνθρώπινο διψᾷ,

ἢ ἡ περιγραφὴ τῶν κινήσεων τοῦ ἵππου ἐν τῇ *Διηγήσει:* [2]

Πηδηματίτζιν ἔκαμεν, ἐφόβισε τοὺς πάντας,
ἀνέβη, ἐκατέβηκεν, ἐστάθη, ἐλυγίσθη,
τράχηλον ἐκαμάρωσε, ἐτίναξε τὴν χαίτην
μεγάλως ἐχλιμίντρισε ....

καὶ ὁ αὐτοέπαινος τῆς πέρδικος ἐν τῷ *Πουλολόγῳ:* [3]

Ἐγὼ τὰς σκάλτσας τὰς φορῶ, εἶναι ἀπὸ σκαρλᾶτο,
ἔχω καὶ χείλη κόκκινα. μαῦρα μάτια ὡραῖα.
Πρέπουν με καὶ τὰ ῥοῦχά μου, ὡς εὐγενῆ γυναῖκα —
τὸ νὰ φωνάζω πάντοτε εἰς ὅλα τ' ἀκρωτήρια —
εἰς τὴν γλυκεῖαν τὴν αὐγήν, τὴν γλυκοδροσισμένην,
ἀνθοβολοῦν τὰ ἄνθη της καὶ κελαϊδῶ ....

Ἀλλ' ὡς ἐπιδράσεις ἀπὸ τοῦ *Φυσιολόγου* ἀμεσώτεραι δύνανται, νομίζω, νὰ προσαχθῶσιν ἀλληγορίαι τινές, χυμευτικαὶ καὶ ἀλχυμικαί, ἀναφερόμεναι εἰς τὸ μέγα ἔργον τῆς Χρυσοποιΐας καὶ τῆς φιλοσοφικῆς λίθου. Ὁ *ἀετός*, ὁ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Φθᾶ ἄνωθεν κατερχόμενος, ἵνα

[1]) *Physiol.* VI. στ. 162 ἑξ. σελ. 53.
[2]) Σελ. 164, στ. 660 - 664.
[3]) Σελ. 184, στ. 183 - 190.

ἀναγεννηθῇ ἐν τῷ λουτρῷ (συμβολικὴ παράστασις τῶν χυμευτικῶν ἀποπλύσεων): «Λέγει ὁ θεῖος Σωφάρ· ἔστι μὲν οὖν ἐν κίονι ἀετὸς χαλκοῦς, κατερχόμενος ἐν πηγῇ καθαρᾷ καὶ λουόμενος καθ' ἡμέραν, ἐντεῦθεν ἀνανεούμενος, ἐπείπερ φησίν· ὁ ἀετὸς ἐτυμολογούμενος καθ' ἡμέραν λούεσθαι θέλει»,[1] ὑπενθυμίζει τὸν ἀετὸν τοῦ Φυσιολόγου, λουόμενον ἐν τῇ Ἀχερουσίᾳ λίμνῃ πρὸς ἀναγέννησιν, καὶ τὴν αὐτόθι διδομένην ἐτυμολογίαν: «Ἀετὸς γὰρ καλεῖται διὰ τὴν πολυετίαν αὐτοῦ.... καὶ λούεται ἐν Ἀχερουσίᾳ τῇ λίμνῃ καὶ πάλιν νεώτερος γίνεται».[2] Γνωστὸς δ' ἀφ' ἑτέρου ὁ *Οὐροβόρος ὄφις,* τὸ χυμευτικὸν σύμβολον τοῦ ἑνιαίου τοῦ Κόσμου, καὶ ἡ τοῦ ὄφεως καὶ δράκοντος σημασία τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν παραδόσεων. Τὰ *Ψευδοκαλλισθένεια*[3] ἀναφέρουσιν ὄφεις, ἀναφανέντας κατὰ τὴν κτίσιν τῆς Ἀλεξανδρείας, ὄφεις ἱερούς, τοὺς ὁποίους ἔκτοτε οἱ ἐγχώριοι σεβάζονται,

ὥσπερ ἀγαθοδαίμονας φέροντες ἐν τοῖς οἴκοις,[4]

ὄφις δὲ μέγας ἐφάνη εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Μακάρων, συμβολίζων τὴν θάλασσαν, κύκλῳ καὶ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἅλως μικρά, σημαίνουσα τὴν ξηράν, σύμβολον δηλ. τοῦ Κόσμου.[5] Οὐδ' εἶναι, νομίζω, τὰ Ψευδοκαλλισθένεια ἀμέτοχα τοῦ Φυσιολογικοῦ συστήματος.

Ἐν τῇ Ἀραβικῇ Ἀλχυμείᾳ,[6] δράκων τις, μὲ πτέρυγας γυπὸς καὶ κεφαλὴν ἐλέφαντος καὶ ὄφεως οὐράν, κρατῶν τὰς κλεῖς τῶν πυλῶν τῆς σοφίας, παλαίει πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡττώμενος, γεννᾷ ᾠὸν κροκοδείλου καὶ διαμελίζεται εἰς τεμάχια, φέροντα χρώματα τῶν οὐσιῶν τοῦ χυμευτικοῦ συνθέματος. Ἡ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς σοφίας φυλασσομένη φωτοβόλος πλὰξ τῆς ἀληθείας, ὑπενθυμίζει τὸ φλογοβόλον ἔλασμα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου παρὰ Μάρκῳ τῷ Γραικῷ,[7] τὸ δὲ ᾠὸν κροκοδείλου τὸ ἐν τῷ Φυσιολόγῳ[8] κατὰ τὸν Ἡσαΐαν λεγόμενον περὶ τοῦ βασιλίσκου: «Ὡς ἀσπίδων ἔρρηξαν καὶ ὁ μέλλων τὸ ᾠὸν φαγεῖν συντρίψας εὗρεν οὔριον καὶ ἐν αὐτῷ βασιλίσκον.... ὄφεως δὲ κύημα ὁ βασιλίσκος».

¹) *Coll. des alch.* σ. 121, 128.

²) *Physiol.* σ. 78, XXXI.

³) *Pseudo-callisthenes,* ἔκδ. H. Meusel, σ. 728, 32.

⁴) *Βίος Ἀλεξάνδρου* ἐν Trois poèmes, Wagner, σ. 98, στ. 1387.

⁵) *Pseud.-call.* σ. 768.

⁶) *La chimie au m. âge,* par Berthelot, III. 72, 119, 123.

⁷) Αὐτόθι, I. 105, 121, 129, II. 46, 100, III. 273.

⁸) Σελ. 52, IV. Πρβλ. Θεοφυλ. Σιμοκάτου, *Διαλογ.* (ἔκδ. Ideler, Phys. et med. Gr. min. σ. 179: ἐκ τῶν ᾠῶν τῶν ἴβεων γεννῶνται βασιλίσκοι ὄφεις).

Πέραν, εἰς χώραν μακρινὴν (λέγει ἡ Συριακὴ Ἀλχυμεία),[1] εἰς τὴν πατρίδα τοῦ κασσιτέρου,[2] ὑπάρχει πηγὴ ὑδραργύρου. Καὶ συλλαμβάνουσιν ἐκεῖ τὸν ὑδράργυρον διὰ καλῆς παρθένου, τὴν ὁποίαν γυμνὴν τοποθετοῦσιν ἐν κοιλώματι παρὰ τὴν πηγήν. Καὶ ἐξορμᾷ ὁ ὑδράργυρος - δράκων πρὸς ἁρπαγὴν τῆς κόρης καὶ αὐτὴ ἐκδιαφεύγει τρέχουσα, νεανίαι δ' ἐκεῖ κρυπτόμενοι, κτυπῶσι μὲ πελέκεις τὸν δράκοντα, ὅστις πίπτων ἐν τῷ κοιλώματι στερροποιεῖται. Ὁ αὐτὸς δ' ὑδράργυρος - δράκων παρομοιάζεται ἀλλαχοῦ πρὸς τὸν *δρυΐναν*[3] ὄφιν, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Νίκανδρος[4] λέγει:

Κῆρα δέ τοι δρυΐναο πιφάσκεο, τόν τε χέλυδρον
ἐξέτεροι καλέουσιν . . . . ,

ἐξηγεῖ δ' ὁ Σχολιαστὴς (σ. 34): «Ἔστι δὲ ὁ δρυΐνας ὃς ἐν ἀενάῳ λίμνῃ διατρίβει . . . . ὅτε καταλιπὼν τὴν λίμνην εἰς δρῦν ἔλθῃ, τότε δρυΐνας καλεῖται». Τὴν αὐτὴν δὲ παρθένον (συμβολίζουσαν πιθανῶς μεταλλικὰς οὐσίας) καλεῖ ὁ Ζώσιμος[5] *κόρην φυγαδοδαίμονα*: «Ὑδράργυρον πῦρ πυρὶ κρατοῦντες καὶ πνεῦμα πνεύματι συνάψαντες ἵνα δεσμεύσωμεν τὴν φυγαδοδαίμονα κόρην διὰ χειρῶν». Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Φυσιολόγῳ[6] συλλαμβάνεται τὸ θηρίον *μονόκερως* διὰ παρθένου. Πρόκεινται δ' ἀναμφιβόλως ἐνταῦθα συνδυασμοὶ τῶν ἀρχαιοτάτων παραδόσεων περὶ τῆς *φηγοῦ* καὶ τῆς *δρυός*,[7] τῶν μεγάλων κοιλοκόρμων *δένδρων*, μὲ τοὺς κυματοειδεῖς *ὀφιομόρφους* κλάδους των, οἰκητήρια δαιμόνων ἀγαθῶν καὶ τῶν ἀγαθοδαιμονιτῶν δρακόντων (τῶν στοιχειῶν) – συνδυασμοὶ πρὸς τὴν Παρθένον Μαρίαν καὶ τὸν ὄφιν τῆς ἁμαρτίας, καὶ τούτων, κατ' ἀναλογίαν πρὸς χυμευτικὰς πράξεις καὶ ἀλχυμικὰς παρασκευάς, πρὸς ἀμαλγαμώσεις μετάλλων καὶ ἐπιδράσεις δηλητηρίων οὐσιῶν – πλάσματα βεβαίως τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ αἱρέσεως τῶν Γνωστικῶν, ἐξ ἧς πολλοὶ προῆλθον, ὡς γνωστόν, καὶ χυμευταὶ καὶ μάγοι. Οὐδ' ἀπίθανον βεβαίως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ὁ «Φυσιολόγος» εἶναι καὶ οὗτος προϊὸν τῆς Γνωστικῆς αἱρέσεως, εἰς ἣν τόσαι ὀφείλονται θρησκευτικαὶ ἀλληγορίαι καὶ μυστικοὶ συνδυασμοί.

---

[1]) *La chimie au m. âge*, II. 245.

[2]) Τὰ νῦν μεταλλεῖα τῆς Κουρνουαλίας.

[3]) Ἴδε τὸ ἔργον μου: *Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Φυσ. Ἐπιστημῶν καὶ ἰδίως τῆς χυμείας*, σ. 98.

[4]) *Θηρ.* στ. 411.

[5]) *Coll.* σ. 206.

[6]) Σελ. 98, XLV.

[7]) Πρβλ. *πίτυς ἱερὰ καὶ δρῦς ἱερὰ* (Πλουτάρχ. *Συμπ.* V. III, *Γάϊος Μάρκ.* III)

Σύνδεσμός τις ἀμεσώτερος τῆς Χυμευτικῆς πρὸς τὸν Φυσιολόγον ἀνάγεται εἰς τὰς παραδόσεις τῆς *φιλοσοφικῆς λίθου*. Εἰς τὸ περὶ πετεινοῦ κεφάλαιον, ὁ Μ. Ἀλέξανδρος παρασκευάζει τὴν φιλοσοφικὴν λίθον ἐκ στέατος καὶ χολῆς ὀρνίθων, ἐκκολαπτομένων ἀπὸ αὐγὰ γεγηρακότων πετεινῶν:[1]

Ὁ βασιλεὺς Ἀλέξανδρος ποῖκεν αὐτὰ τὰ ζῷα,
ἐποῖκεν κάτω εἰς τὴν γῆν ἕναν μεγάλον θόλον·
καὶ ἔβανεν καὶ τρέφουνταν ἀντάμα καὶ τὰ δύο....
καὶ μετὰ ταῦτα σφάζει τα καὶ τὰ ξυγγιά των βγάλλει
καὶ μὲ τῶν ζῴων τὴν χολήν, τὴν χύμιαν ἐποῖκεν,
χρυσᾶ τὰ ὅλα ἔκαμνεν μὲ τέχνην καὶ σοφίαν.

Τὸν Ἀλέξανδρον-χυμευτὴν[2] ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὰς Μεσαιωνικὰς Ἀλχυμείας,[3] καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ *Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστοτέλους πρὸς Ἀλέξανδρον* διὰ τὴν φιλοσοφικὴν λίθον.[4] Βλέπομεν δ' ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὅτι «χυμία» δηλοῖ τὸ χρυσογόνον παρασκεύασμα, εἰς δὲ τὴν ἑξῆς παρένθεσιν τοῦ χ/φου: «Τὴν κήμιαν ἐπίκεν, τὸ χῦμα καὶ τὸ χάρκωμαν, μολίβδην καὶ κασσίτερον» ἀναφέρεται τὸ *χύμα*. Ἀπέδειξα δ' ἄλλοτε, ἐκ τῶν χυμευτικῶν κειμένων, ὅτι τῆς λέξεως: *χύμα* μὲ τὴν σημασίαν τοῦ χρυσογόνου μεταλλικοῦ συνθέματος, εἶναι ἐπώνυμος ἡ *χυμεία*.[5]

*

Ὁ συμβολισμὸς δ' οὗτος τῶν Ἀποκρύφων Ἐπιστημῶν, ἦτο σύμφωνος πρός τινα ἰσχύουσαν ἐν τῷ Μεσαίωνι φιλοσοφικὴν ἀρχὴν τῆς *ἀναλογίας*, καθ' ἣν τὰ πράγματα τοῦ Κόσμου συναποτελοῦντα ἑνιαῖον σύνολον ὀργανικόν, ἐπλάσθησαν κατὰ τάξεις ἀναλογικάς. Ὡρισμένη δέ τις ὁμοιότης φαινομένων ἢ πραγμάτων, δὲν προέρχεται ἐκ συμπτώσεως τυχαίας, ἀλλ' ἔκ τινος μυστηριώδους σχέσεως αὐτῶν, προϊόντων τοῦ αὐτοῦ αἰτίου, συντελεστῶν ἄρα τῆς ἰδίας ἐνεργείας καὶ συμβόλων τῆς αὐτῆς ἰδέας. Ἐντεῦθεν δέ, νομίζω, καθιερώθη καὶ ἡ *χυμευτικὴ παράθεσις καὶ ἐτυμολογία*, ἣν ἀλλαχοῦ ὑπέδειξα,[6] τῶν χυμευτῶν, παραδεχομένων ὅτι τὸ ὁμόηχον τῶν λέξεων εἶναι συνάρτησις μοιραία τῆς

[1]) Σελ. 54, V. Πρβλ. *Coll.* σ. 348: σφάξας ὀρνίθια μαῦρα.

[2]) Ἴδε τὸ ἄρθρον μου: *Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ Χυμεία* ἐν τῷ Ἡμερολ. τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1923, σ. 290.

[3]) *La chimie au m. âge*, Berthelot, I. 105, 121, 129, 272, III. 28, 150, κλπ.

[4]) Αὐτόθι, I. 248, 275.

[5]) Ἴδε τὴν πραγματείαν μου: *Ψαμμουργικὴ καὶ Χυμεία* (1909).

[6]) Ἴδε τὸ ἄρθρον μου ἐν *Λεξικογραφικῷ Ἀρχείῳ*, τ. Δ. σ. 171.

ὁμοιότητος τῶν πραγμάτων: «Οἷον κλήρου τινος ἐπωνυμίας συμβόλῳ προσφωνουμένων»[1] – ὅθεν καὶ αἱ δυναμικαὶ ἰδιότητες τῶν λέξεων.[2] Ἀλλ᾽ ὑπὸ τὸ αὐτὸ βεβαίως πνεῦμα ἐργάζεται καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ὅταν ἀναλογικῶς ἐπεκτείνῃ θεωρίαν τινὰ ἀπό τινος ἐπιστήμης εἰς ἑτέραν, ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἰς τὸν ἠθικόν, ζητοῦσα διὰ τῆς τοιαύτης ἐπαγωγῆς τὴν εὕρεσιν καθολικῶν νόμων καὶ προτύπων γενικῶν ἐν τῇ ἀπείρῳ ποικιλίᾳ φαινομένων καὶ πραγμάτων.

(1922)

[1]) Σιμωνίδης ἐν *Poet. Lyr. gr.* ἐκδ. Schæfer, σ. 398, 26 A (40).

[2]) Ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ μυστικοῦ συνδέσμου ὁμοήχων λέξεων ὑποθέτω προελθοῦσαν καὶ τὴν *ὁμοιοκαταληξίαν* ἐν τῇ νεωτέρᾳ (ἀπὸ τοῦ Μεσαίωνος) ποιήσει. Πολλὰ δὲ λαϊκὰ ἀποφθέγματα εἶναι παίγνια ὁμοιοκαταλήκτων λέξεων, ὧν ἡ ὁμοιοκαταληξία θεωρεῖται μοιραία συνέπεια τῆς σχέσεως τῶν πραγμάτων κα ἄρα τῆς ἀληθείας τοῦ ἀποφθέγματος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΕΠΙ ΤΗΣ ΜΕΤΩΠΟΡΡΙΝΙΚΗΣ ΧΩΡΑΣ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΚΟΥΜΑΡΗ Δ. Ι.

ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἰδιαιτέρως ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου αἱ διαστάσεις τῆς ὀστεΐνης ῥινὸς καὶ ἐν γένει ἡ μορφὴ αὐτῆς ἐξαρτῶνται ὅλως κατὰ δεύτερον λόγον ἐκ τῶν ἰδίων τῆς ῥινὸς ὀσταρίων, τῶν ῥινικῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον δὲ ἐκ τῶν ὀστῶν τῆς ἄνω γνάθου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ὀστῶν τοῦ προσωπικοῦ κρανίου καθόλου· διὸ καὶ ποικίλλουσιν αὗται τὰ μέγιστα.

Δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ πολὺ ἐξαρτῶνται καὶ αἱ διαστάσεις καὶ ἡ μορφὴ ἀκόμη τῆς ῥινὸς ἐπίσης ἐκ τῶν ὀστῶν τοῦ ἐγκεφαλικοῦ κρανίου. Τοῦτο δὲ ἕνεκα τῆς κατὰ κανόνα συμμετοχῆς τοῦ μετωπικοῦ ὀστοῦ εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ῥίζης κυρίως, ἀλλὰ ἐνίοτε καὶ αὐτοῦ τοῦ σκελετοῦ τῆς ῥινός.

Καὶ περὶ μὲν τῆς μορφῆς καὶ τῶν διαστάσεων τῆς ῥινός, ὡς καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ ὅλου προσώπου καὶ τοῦ κρανίου, δὲν πρόκειται ἐνταῦθα. Παρουσιάζει ὅμως ἡ συμμετοχὴ τοῦ μετωπικοῦ ὀστοῦ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς μετωπορρινικῆς ἰδίᾳ χώρας, τῆς ῥίζης τουτέστι τῆς ῥινός. Περιπλέκεται δὲ κατὰ πρώτιστον λόγον ἡ ἐξαγωγὴ τοῦ καὶ ἐξ ἄλλων σημείων ἀσταθοῦς ῥινικοῦ δείκτου ἐκ τῆς θέσεως, ἣν ἑκάστοτε κατέχει ἓν καὶ μόνον σημεῖον μετρήσεως, τὸ γνωστὸν ἐπιρρίνιον. Καὶ περὶ τοῦ σημείου τούτου κυρίως θέλομεν ἀσχοληθῇ δι' ὀλίγων.

Ἀφορμὴν εἰς τὰς σκέψεις ταύτας ἐλάβομεν ἐκ παραλλαγῆς τινος, ἥτις ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν ἡμῶν καὶ ἰδιαιτέραν ἐμποιεῖ ἐντύπωσιν μεταξὺ τῶν διαφόρων διατάξεων τῆς ῥίζης τῆς ῥινός. Ἐννοοῦμεν τὴν

μέσην προβολὴν τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ πρὸς τὴν ῥάχιν τῆς ῥινός.

Δύναται τουτέστι νὰ συμβῇ, ὥστε «μεταξὺ τῶν ῥινικῶν ἀποφύσεων τῶν ὀστῶν τῆς ἄνω γνάθου νὰ παρεντίθεται ἀνώμαλος ἐπιμήκυνσις τοῦ μετωπικοῦ, εἰς τὸ ἀπωτέρω ἄκρον τῆς ὁποίας εὕρηνται τὰ ὑπολείμματα τῶν ῥινικῶν ὀστῶν», ὡς προσθέτει ὁ Le Double[1] ἁπλῶς ἐν τέλει τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν ποικιλιῶν ὑφ' ἃς δύναται νὰ ἐμφανισθῇ ἡ χώρα αὕτη. Ὁ Martin[2] σημειοῖ μόνον ὅτι «ἡ μετωπικὴ ἄκανθα δύναται, ὡς ἰδίᾳ ἐπὶ Μαλαίων καὶ κατοίκων τῆς Ἰάβας παρατηρεῖται, νὰ προβάλλῃ ἐν τῷ μέσῳ ἐπιπέδῳ μέχρι τῶν ἐκτὸς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ προσώπου». Ὁ Σκλαβοῦνος[3] δὲν ἀναφέρει εἰμὴ ὅτι τὸ μετωπιαῖον «ἐκπέμπει προσεκβολὰς ἐνίοτε μεταξὺ τῶν γειτονικῶν ὀστῶν» (ἄνω γνάθου - δακρυϊκοῦ κ.λ.π.).

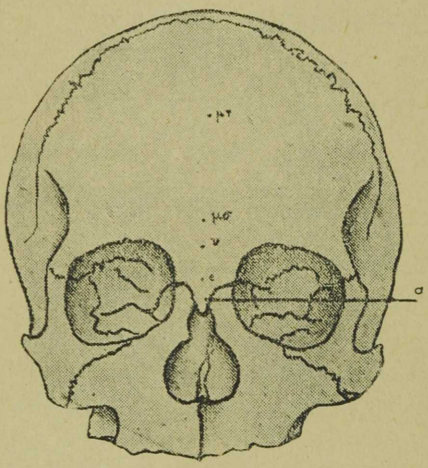

α, μετωπικὸν ἔμβολον. — ε, ἐπιρρίνιον. υ, ὑπερκόγχιον. — μσ, μεσόφρυον. μτ, μετώπιον.

Μεταξὺ ἀριθμοῦ κρανίων ἐν ὅλῳ 535 ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐποχῶν παρετηρήσαμεν τὴν παραλλαγὴν ταύτην 2 φοράς, ἤτοι 0,3 τοῖς % περίπου, ἐπὶ τοῦ κρανίου ὑπ' ἀριθ. συλ. 9 Ἀμοργοῦ νεωτέρων (;) χρόνων καὶ ἐπὶ τοῦ κρανίου ἀριθ. συλ. 22 Ἀθηνῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Πρόκειται περὶ γλωσσοειδοῦς προβολῆς, εἰς ἣν καταλήγει ἡ ῥινικὴ μοῖρα τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ (Εἰκ.). Αἱ μετωπικαὶ ἀποφύσεις τῆς ἄνω γνάθου προσεγγίζουσιν ἀλλήλαις περὶ τὰ 4 χιλιοστόμ., τοῦ κενοῦ συμπληρουμένου οὐχὶ ὑπὸ τῶν ῥινικῶν ὀσταρίων, ἀλλ' ὑπὸ τῆς προκειμένης μονήρους προβολῆς τοῦ μετωπιαίου.

Αὕτη ἔχει μῆκος εἰς μὲν τὸ κρανίον Ἀμοργοῦ 11 χιλιοστόμ. εἰς δὲ τὸ τῶν Ἀθηνῶν 7,5 χιλιοστόμ. (ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν μετωπογναθικῶν ῥαφῶν). Μετὰ τοῦ ξιφοειδῶς πρὸς τὰ ἐμπρὸς κεκυρτωμένου ἄκρου αὐτῆς συνεδέοντο τὰ μικρὰ ῥινικὰ ὀστάρια, ἀποπεσόντα ἤδη πλὴν μικροῦ ὑπολείμματος ἐπὶ τοῦ ἑτέρου κρανίου (Ἀθηνῶν).

---

[1]) *Le Double,* Variat. des os de la face. Variat. des os du crâne.
[2]) *Martin,* Lehrbuch der Anthropologie.
[3]) *Σκλαβοῦνος,* Ἀνατομικὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ σημασία τῆς προβολῆς ταύτης καταφαίνεται ἀμέσως ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐπὶ τῶν προκειμένων κρανίων ἡ μετωπορρινικὴ ῥαφὴ μετατίθεται ἐκ τοῦ ὕψους τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς, ὅπου περίπου συνήθως εὕρηται, εἰς τὴν ῥάχιν αὐτῆς σχηματιζομένην κατὰ τὸ ἓν τρίτον σχεδὸν ὑπὸ τῆς ἐμβολοειδοῦς ταύτης τοῦ μετωπιαίου ἐπιμηκύνσεως καὶ κατὰ τὸ λοιπὸν μέρος ὑπὸ τῶν ὑποτυπωδῶν ῥινικῶν ὀσταρίων. Ἑπομένως παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ῥίζης οὐδόλως συμβάλλονται τὰ ῥινικά.

Γενικῶς ἄλλως τε πᾶσαι αἱ ἐναλλασσόμεναι τοιαῦται παραλλαγαὶ τῶν διαφόρων ὀστῶν τῆς χώρας φαίνονται ὀφειλόμεναι εἰς τάσιν βαθμιαίας ἀτροφίας (ὀπισθοδρομήσεως) τῶν ἰδίων ὀσταρίων τῆς ῥινός, ἥτις ἐξικνεῖται μέχρι πλήρους ἐξαφανίσεως αὐτῶν, σπανιωτάτης βεβαίως ἐπὶ τῶν «πρωτευόντων», τοῦ ἀνθρώπου συμπεριλαμβανομένου, ὡς ἔχει παρατηρηθῆ. Συνηθέστατα δὲ τότε «εἰς πάντα τὰ πρωτεύοντα ζῷα, μὴ ἐξαιρουμένου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ἀνιοῦσαι ἀποφύσεις τῶν ἄνω γνάθων ἀντικαθιστῶσι τὰ ῥινικά, τελείως ἢ μερικῶς ἐλλείποντα» (Le Double).

Ἐπὶ τῶν προκειμένων κρανίων καὶ ἡ ὅλη ῥινικὴ μοῖρα τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ παρίσταται μακροτέρα τοῦ συνήθους καὶ ἡ μετωπογναθικὴ ῥαφὴ σχεδὸν εὕρηται κατὰ τὴν μεσότητα τῶν κόγχων. Τὸ τοιοῦτον, σημειοῦμεν ἐν παρόδῳ, ἀποτελεῖ ἤδη καθ' ἑαυτὸ παραλλαγὴν καθ' ἣν τὸ μετωπιαῖον φθάνει, σπανιώτατα, μέχρι τῆς μεσότητος τοῦ ὕψους τῶν κόγχων πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν τελείως ἐλλειπόντων ῥινικῶν ὀσταρίων. Εἰς πλείστας δηλαδὴ περιπτώσεις τὸ μετωπιαῖον ὀστοῦν λαμβάνει οὐ μόνον δι' ἀνωμάλων προσεκβολῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ὅλης τῆς ῥινικῆς αὐτοῦ μοίρας, μέγα μέρος εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ σκελετοῦ τῆς ῥινός. Ὅλως τοὐναντίον ἔχομεν παραδείγματα κρανίων, εἰς ἃ ἡ ῥαφὴ αὕτη (μετωπορρινικὴ καὶ μετωπογναθικὴ) εὕρηται σχεδὸν εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ ἄνω χείλους τῶν κόγχων καὶ ἔτι ὑψηλότερον εἰς τὸ μεσόφρυον.

Ἀκριβῶς δὲ ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη μορφὴ τῆς προβαλλούσης μεταξὺ τῶν ὀστῶν τοῦ προσωπικοῦ κρανίου μοίρας τοῦ μετωπιαίου φαίνεται ὅτι κέκτηται οὐ σμικρὰν σημασίαν ἀπὸ ἀνθρωπολογικῆς ἀπόψεως.

Κατὰ τὴν ἀνασκόπησιν πρὸς δημοσίευσιν τῶν σημειώσεων ἡμῶν ἐπὶ τῆς χώρας ταύτης ἐλάβομεν κατ' αὐτὰς γνῶσιν εὐρείας ἐργασίας τοῦ Ἰταλοῦ ἀνθρωπολόγου Sera,[1] ἐξ ἧς καταφαίνεται ἡ σπουδαιότης

---

[1]) *Sera*, I caratteri della faccia e il polifiletissimo dei Primati. Giorn. p. l. Morpholog. d. Uomo e d. Primati. t. II, f. II, III. Pavie 1918. (L'Anthropologie. XXXI, 372).

τῆς ὅλης ταύτης χώρας τοῦ προσωπικοῦ κρανίου, χώρας μετεχούσης καὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ κρανίου. Πρόκειται περὶ πορισμάτων πολυετῶν συγκριτικῶν - ἀνατομικῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν χαρακτήρων τοῦ προσώπου καθόλου, ἰδίᾳ ὅμως τῆς μετωπορρινικῆς χώρας.

Σημαίνουσαν θέσιν δίδει ὁ Sera πρὸς ἐξαγωγὴν ἀνθρωπολογικῶν συμπερασμάτων εἰς τὸ «μετωπικὸν ἔμβολον» (rostrum frontale), ὡς ὀνομάζει «τὴν προεξοχὴν τῆς κατωτέρας καὶ μέσης μοίρας τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ». Αὕτη ἐμφανίζει μεγίστας ποικιλίας ἐν σχέσει πρὸς τοὺς διαφόρους τύπους τῶν πρωτευόντων ζῴων καθόλου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἰδίᾳ. Διακρίνει δὲ διαφόρους τύπους τοῦ «μεσοκογχικοῦ διαφράγματος» τοῦ προσώπου (ῥινικῶν ὀστῶν καὶ κλάδων ἄνω γνάθου) ἀναλόγως τοῦ τύπου τῶν ἀνθρώπων, εἰς ὃν ἀνήκουσιν.

Ἀποδίδει κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν διάφορον ἀνάπτυξιν τοῦ μετωπικοῦ ἐμβόλου τὸν τύπον τοῦ προσωπικοῦ κρανίου. Ὅταν τὸ μετωπικὸν ἔμβολον εἶνε ὀλίγον μόνον ἀνεπτυγμένον, ἡ προσωπικὴ χώρα ἀνυψοῦται πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἐμπρὸς (Μογγόλοι, Βουσμᾶνοι)· τοὐναντίον δὲ κατέρχεται αὕτη πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ κάτω, ὅταν τὸ ἔμβολον εἶνε λίαν ἀνεπτυγμένον (Εὐρασιᾶται, Εὐρωπαῖοι, Αἰθίοπες). Οἱ Πολυνήσιοι εὕρηνται ἐν τῷ μέσῳ. Διακρίνει δηλαδὴ ὁ Sera τρεῖς διακεκριμένους τύπους τοῦ προσώπου.

Ἡ ὑποπλασία τοῦ μετωπικοῦ ἐμβόλου εἰς τὸν ἄνθρωπον (Μογγόλοι, Βουσμᾶνοι) καὶ εἴς τινα τῶν λοιπῶν πρωτευόντων ὀφείλεται κατ' αὐτὸν εἰς μείωσιν τῆς εὐρωστίας τοῦ κρανίου ἕνεκα μειώσεως τοῦ ὄγκου τῶν κυνοδόντων ὡς ἐκ τῆς ἠπιωτέρας πάλης διὰ τὴν ζωὴν κατὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ ὄντων οἰκουμένας ζώνας τῆς γῆς.[1]

Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, μετὰ τὰς ἀνωτέρω θεωρίας ἐπιτρέπεται νὰ σκεφθῶμεν ὅτι καὶ αἱ προβολαὶ τῆς χώρας ταύτης καὶ ἡ μέση, περὶ ἧς ἐνταῦθα πρόκειται, κατ' ἐξοχὴν δὲ αἱ πλάγιαι τοιαῦται, εἶνε μία τάσις ἐπὶ μᾶλλον τῆς πρὸς τὰ κάτω ῥοπῆς τῆς μέσης μοίρας τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ.

Τὴν μέσην ταύτην προβολὴν εἴχομεν ἀκριβῶς ἐκ συμπτώσεως ὀνομάσει ἤδη «*μετωπικὸν ἔμβολον*». Καὶ νομίζομεν τοῦτο ἀκριβέστερον τῆς ἀποδόσεως τοιαύτης ὀνομασίας εἰς ὁλόκληρον τὸ προέχον τμῆμα τῆς ῥινικῆς μοίρας, ἐὰν τοῦτο ἐννοῇ ὁ Sera. Καὶ πράγματι ἡ μέση αὕτη ἐπιμήκυνσις, ὡς παρουσιάζεται σαφῶς εἰς τὰ δύο κρανία, ἀποτελεῖ πραγμα-

[1]) Ὁ *Sera* διακρίνει τοὺς ἀνθρώπους εἰς ἓξ βασικοὺς τύπους· εἰς τοὺς ***Πολυνησίους, Μογγόλους, Εὐρασιάτας, Εὐρωπαίους, Αἰθίοπας*** καὶ ***Βουσμάνους***. Εἰς αὐτοὺς προσθέτει καὶ τὸν ***Παλαιοντολογικόν***.

τικὴν ἐμβολοειδῶς εἰσχωροῦσαν μεταξὺ τῶν γναθικῶν ἀποφύσεων προβολὴν τοῦ μετωπιαίου, εἰς σχηματισμὸν τῆς ὁποίας συμβάλλει ἥ τε προσθία ἐπιφάνεια αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ ἀκρολοφία, ἡ κειμένη ἐντὸς τῶν μετωπιαίων κόλπων ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ἐπιφανείας τοῦ προσθίου πετάλου τοῦ ὀστοῦ. Ἡ ἀκρολοφία αὕτη δὲν καταπαύει εἰς τὴν κυρίως προσθίαν ἄνω ῥινικὴν ἄκανθαν, καλυπτομένην κατὰ κανόνα ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ὑπὸ τῶν ῥινικῶν ὀσταρίων, ἀλλὰ προβάλλει δίκην ἐμβόλου μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ προσώπου. Ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς εἶνε, ὡς εἴπομεν, ἡ προσθία ἐπιφάνεια τοῦ μετωπιαίου συνεχιζομένου ὡς ῥάχεως τῆς ῥινὸς πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ῥινικῶν. Ὄπισθεν καὶ κάτωθεν τὸ ἔμβολον τοῦτο συνέχεται μετὰ τοῦ ἄνω χείλους τῆς ῥινικῆς μοίρας τοῦ καθέτου πετάλου τοῦ ἠθμοειδοῦς ὀστοῦ.

Τὰ ῥινικὰ συμπληροῦσι κατὰ τὰ $^2/_3$ τὴν ῥάχιν τῆς ῥινός. Πρόκειται ὅθεν περὶ μερικῆς ἀναπληρώσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἐμβόλου.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ μετωπικοῦ τούτου ἐμβόλου εἶνε φανερὸν ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ ὅτι δὲν πρόκειται τυχὸν περὶ συνοστεώσεως μικροῦ τινος ἐπιπολαίου ἐμβολίμου ὀστοῦ. Τοὐναντίον ἐνταῦθα ἔχομεν μακρὰν προέκτασιν αὐτῆς τῆς τυπικῆς καταβολῆς τοῦ μετωπιαίου. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ τάσεως ἀναπληρώσεως τοῦ ἐξ ὑποπλασίας τῶν ῥινικῶν ὀσταρίων κενοῦ δι' ἐμβολοειδοῦς ὑπερπλασίας τῆς προσθίας ἄνω ῥινικῆς ἀκάνθης καὶ τοῦ προσθίου τοιχώματος τοῦ μετωπικοῦ ὀστοῦ. Ἔχομεν τουτέστι μίαν βαθμίδα περαιτέρω τῆς ἐνίοτε ἐμφανιζομένης διεισδύσεως ἁπλῶς τῆς ἀκάνθης μεταξὺ τῶν ῥινικῶν. Ἡ ὀστέωσις τῆς πρ. ἄν. ῥιν. ἀκάνθης γίνεται, ὡς γνωστόν, δαπάναις τοῦ κυρίου πυρῆνος, βαθμηδὸν ἐπεκτεινομένου εἰς μικρὰν ἀπόφυσιν πρὸς τὰ κάτω.

Ἐπὶ τῶν ζῴων, ὡς ἠδυνήθημεν καὶ ἡμεῖς νὰ παρατηρήσωμεν ἐπὶ διαφόρων τινῶν κρανίων θηλαστικῶν τοῦ Ζῳολογικοῦ Μουσείου, ἐπὶ τῶν πινάκων τοῦ Edmond Hue[1] καὶ συγκριτικῶν τινων ἀνατομικῶν, ἡ μέση αὕτη προσεκβολὴ τοῦ μετωπιαίου μόλις ὑποφαίνεται· τοὐναντίον αἱ ἀμφίπλευροι προεκτάσεις συνήθως περιβάλλουσιν εἰς ἄλλην ἄλλοτε ἔκτασιν τὰ ῥινικὰ ὀστάρια πολλάκις λίαν πρὸς τὰ κάτω προβαίνουσαι. Ἐπὶ τοῦ ἀγριοχοίρου καὶ ἄλλων παρετηρήσαμεν ὅτι τὸ μετωπιαῖον προέχει εἰς τὸ προσωπικὸν κρανίον μέχρι τῆς γραμμῆς τοῦ κάτω ἄκρου τῶν ζυγωματικῶν ὀστῶν καὶ πλέον, μετέχον τοῦ ῥύγχους τῶν ζῴων κατὰ τὸ πλεῖστον.

Πρὸς συμπλήρωσιν σημειοῦμεν ὅτι τὸ κρανίον ὑπ. ἀρ. συλ. 9 Ἀμορ-

[1]) *Hue*, Musée ostéologique 1907.

γοῦ φέρει ἐγκάρσιον κρανιακὸν δείκτην 83.73, μετωπικὸν δείκτην 69.7, ῥινικὸν δείκτην 54.7, κογχικὸν δείκτην 80.4. Ἀνήκει ἑπομένως εἰς βραχύκρανον, εὐρυμέτωπον, πλατύρρινον καὶ μεσόκογχον τύπον. Ἐμφανίζει πρὸς τούτοις πρόσθιον μεσοκογχικὸν πλάτος 2.1 (τὸ ὀπίσθιον δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ). Ἀνήκει πιθανῶς εἰς θῆλυ καὶ εἰς νεαρὸν ἄτομον. Φέρει ἀμφοτέρωθεν μικρὸν πτερικὸν ὀστοῦν[1] καὶ ἀρχὴν διαστερικῆς ῥαφῆς,[2] ὡς καὶ βορμιανὰ ἐμβόλιμα ὀστᾶ τῆς λαβδοειδοῦς ῥαφῆς.

Τὸ κρανίον ὑπ' ἀρ. συλ. 22 Ἀθηνῶν φέρει ἐγκάρσιον κρανιακὸν δείκτην 75.55, μετωπικὸν δείκτην 70.5, ῥινικὸν δείκτην 62.5, κογχικὸν δείκτην 80.9. Ἀνήκει ἑπομένως εἰς ὑποδολιχόκρανον, εὐρυμέτωπον, πλατύρρινον καὶ μεσόκογχον τύπον. Ἀνήκει εἰς ἄρρεν καὶ νεαρὸν ἄτομον. Ἐμφανίζει πρόσθιον μεσοκογχικὸν πλάτος 2.3 καὶ ὀπίσθιον 2.4, ὅπερ παριστᾷ καὶ τὸ ἀληθὲς πλάτος τῆς ῥίζης τῆς ῥινός. Τοῦτο καταφανῶς ἐπὶ ἀμφοτέρων τῶν κρανίων εἶνε ηὐξημένον. Τονίζομεν δὲ τὸ σχετικὸν τοῦτο πάχος τοῦ μεσοκογχίου διαφράγματος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν τύπον τῆς ῥινός, τουτέστι τὴν πλατυρρινίαν ἀπαντῶσαν ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν κρανίων, τῶν φερόντων τὴν προβολὴν τοῦ μετωπιαίου, σπανίζουσαν δὲ γενικῶς κατὰ τὰς παρατηρήσεις ἡμῶν ἐπὶ ἑλληνικῶν κρανίων.

Ἀμφότερα τὰ κρανία ταῦτα, ἰδίᾳ δὲ τὸ τῶν Ἀθηνῶν, φέρουσι σχεδὸν τελείως πεπλατυσμένον μεσόφρυον· ἐν τούτοις τὸ ὑπ' αὐτὸ κοίλωμα τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς ὑπάρχει.

Ἐλάβομεν ὑπὸ σημείωσιν τὴν παραλλαγὴν ταύτην, ὡς εἴπομεν, ἅτε μόλις σημειουμένην ὑπὸ τῶν συγγραφέων. Τοὐναντίον μείζονα προσοχὴν ἔχουν ἤδη ἑλκύσῃ αἱ λοιπαὶ σχετικαὶ παραλλαγαὶ τῆς χώρας.

Ὡς ἐμνημονεύσαμεν ἤδη, δύναται προέκτασίς τις τοῦ μετωπιαίου ***νὰ διαχωρίζῃ ἁπλῶς τὰ δύο ῥινικὰ ὀστάρια*** εἰς ἄλλοτε ἄλλην ἀπόστασιν. Δύνανται ἐπίσης νὰ ἐμφανισθῶσι σπανιώτατα ἀμφίπλευροι ***ἔσω ἀκανθώδεις κογχικαὶ ἀποφύσεις τοῦ μετωπιαίου,*** ὡς ὀνομάζονται, εἰσερχόμεναι ἑκατέρωθεν μεταξὺ τῶν ῥινικῶν καὶ τῆς ἀποφύσεως τῆς ἄνω γνάθου. Ἐν ταῖς συλλογαῖς τοῦ Μουσείου μεταξὺ τοῦ ἰδίου ὡς ἄνω ἀριθμοῦ κρανίων δὲν συνηντήσαμεν οὐδ' ἅπαξ τὰς παραλλαγὰς ταύτας σαφῶς ἐκδηλουμένας. [Δὲν ἀναφέρομεν περὶ τῶν ἔξωθεν καὶ τῆς ἀποφύσεως τῆς ἄνω γνάθου προσεκβολῶν τοῦ μετωπιαίου κ. λ. π.].

[1]) *Κούμαρη*, Περὶ τοῦ πτερίου κλπ., Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου ΙΕ'-ΙΖ'.

[2]) *Κούμαρη*, Περί τινων παραλλαγῶν κλπ., Ἐπετηρὶς Πανεπιστημίου, ΙΓ'.

Δὲν θὰ ἐπεκταθῶμεν ἐπίσης ἐπὶ τῶν ποικίλων παραλλαγῶν τῶν ῥινικῶν ὀσταρίων καθόλου ἐν σχέσει μὲ τὸ σχῆμα αὐτῶν, τὴν θέσιν, τὸν ὄγκον κ. λ. π., μὴ πραγματευόμενοι περὶ τῆς κυρίως ῥινικῆς χώρας. Ἀναφέρομεν ἁπλῶς ὅτι ἐπὶ 550 περίπου κρανίων τῶν συλλογῶν τοῦ Μουσείου, ἐφ' ὧν τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ κρανίου δύναται νὰ ἐρευνηθῇ, δὲν παρετηρήσαμεν π. χ. ***ἀπουσίαν, πολυμέρειαν*** ἢ ἐξαιρετικῶς ***ἔκτακτον σχῆμα*** τῶν ῥινικῶν ὀσταρίων, ἢ λίαν ἐκσεσημασμένην ***ὑπέρβασιν*** τοῦ ἑνὸς ἐπὶ τοῦ ἑτέρου μέρους καθόλου ἢ ἐν μέρει. Σημειοῦμεν περίπτωσιν ***ῥινομετωπιαίου ἐμβολίμου*** τῆς ῥινομετωπικῆς ῥαφῆς μεγέθους φακῆς (κρανίον Νάξου, ὑπ' ἀρ. συλ. 6). Κυρίως δὲ περίπτωσιν τελείας πρωΐμου ***ἐξαφανίσεως τῆς μεσορρινικῆς ῥαφῆς*** ἐπὶ κρανίου νεαροῦ ἀτόμου, μὴ φέροντος δηλαδὴ οὐδὲν ἕτερον ἴχνος συνοστεώσεως (κρανίον Κουντούρων, ὑπ' ἀρ. συλ. 26). Τὸ τοιοῦτον εἶνε σύνηθες ἐπὶ τῶν πιθήκων καὶ τῶν ἀνθρωποειδῶν (χιμπαντζῆς) καὶ ἐν νεαρωτάτῃ ἡλικίᾳ, λίαν σπάνιον ὅμως ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Τέλος συνηθεστάτη εἶνε ***δυσαρμονία τῆς μετωπορρινικῆς καὶ μετωπογναθικῆς ῥαφῆς.*** Ἡ πρώτη ἀνέρχεται συχνάκις λίαν ὑψηλὰ μέχρι καὶ τοῦ μεσοφρύου. Σπανίως ἔχομεν κρανία φέροντα ἁρμονικὴν καὶ ἐγκαρσίαν τὴν ὅλην μεταξὺ τοῦ μετωπιαίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ῥινικῶν καὶ γναθικῶν ἀφ' ἑτέρου ῥαφήν.

Ἐκ τῶν παραλλαγῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων διαθέσεων τῶν ὀστῶν τῆς χώρας, δυσχεραίνεται κατ' ἐξοχήν, ὡς ἐτονίσαμεν ἤδη, ὁ καθορισμὸς τοῦ «***ἐπιρρινίου***»,[1] ὡς ἡμεῖς ὀνομάζομεν τὸ γνωστὸν κρανιομετρικὸν σημεῖον «nasion». Τοῦτο τοποθετεῖται γενικῶς ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ κρανίου εἰς τὴν μετωπορρινικὴν ῥαφὴν καὶ ἀκριβέστερον εἰς «ὃ σημεῖον γίνεται ἡ συνάντησις τῆς μετωπορρινικῆς ῥαφῆς καὶ τοῦ μέσου ὀβελιαίου ἐπιπέδου» ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν ῥίζαν τῆς ῥινὸς συνήθως. Διὰ τῆς ἀνωτέρω ὅμως ἐν ἐκτάσει μνημονευθείσης παραλλαγῆς ἀλλοιοῦται, ὡς εἴπομεν, ἡ θέσις τῆς ῥαφῆς ταύτης, εὑρισκομένης λίαν χαμηλὰ εἰς τὴν ῥάχιν τῆς ῥινός. Οὕτω μὴ δυνάμενοι νὰ ἔχωμεν πλέον ἐνταῦθα πραγματικὸν ἀνατομικῶς ὡρισμένον ἀνθρωπολογικὸν σημεῖον ἐπὶ τῆς ῥαφῆς κατ' ἀνάγκην θὰ δεχθῶμεν ἓν συμβατικὸν μόνον τοιοῦτον, κείμενον (κατὰ τὰ παραδεδεγμένα) εἰς τὸ κέντρον νοητῆς γραμμῆς ἑνούσης τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τῶν μετωπογναθικῶν ῥαφῶν.

---

[1]) *Κούμαρη*, Κρανιολογικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν κλοιοφόρων σκελετῶν κλπ. 1915.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς συνεπείᾳ ταύτης καὶ τῶν ἄλλων παραλλαγῶν πρὸς τὰ κάτω μετακινήσεως γνωρίζομεν ὅτι ἡ μετωπορρινικὴ ῥαφὴ δύναται καὶ οὐχὶ σπανίως νὰ εὑρίσκεται ἀντιθέτως λίαν ὑψηλά, ὕπερθεν τοῦ ἐγκαρσίου κοιλώματος (τῆς ἐγκοπῆς) τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς καὶ σχεδὸν ἐνίοτε εἰς τὸ ὕψος τῶν ἄνω κογχ. χειλέων. Τὸ τοιοῦτον προέρχεται, ὡς ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν, ἐκ τῆς ἄκρας βραχύτητος τῆς ὅλης προσθίας προβολῆς τῆς ῥινικῆς μοίρας τοῦ μετωπιαίου.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν θέσιν τῆς ὅλης ῥαφῆς μεταξὺ τοῦ μετωπιαίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν ῥινικῶν καὶ τῶν γναθικῶν ἀφ' ἑτέρου, θὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ σπανιώτατα ἐγκαρσίως φερομένη ῥαφὴ αὕτη (κρανίον Ἐρετρίας, ὑπ' ἀρ. συλ. 8 κ. ἄλ.) εὕρηται εἰς ποικίλην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ μεσοφρύου ἀνεξαρτήτως τῶν σπανίων παραλλαγῶν, ἃς ἀνεφέραμεν, καὶ μόνον ἕνεκα τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἀναπτύξεως τῆς μέσης, ῥινικῆς, μοίρας τοῦ μετωπιαίου. Ἔχομεν κρανία, εἰς ἃ ἡ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ μεσοφρύου εἰς τὴν ῥαφὴν εἶνε σμικροτάτη (5 χιλιοστόμ. καὶ ὀλιγώτερον)· τὰ ῥινικὰ καὶ γναθικὰ ἄρχονται τότε ἐκ τοῦ μετώπου. Ἄλλοτε ὅμως ἐπαναλαμβάνομεν ἡ ἀπόστασις εἶνε τοὐναντίον μεγάλη (13 καὶ πλέον χιλιοστόμ.).

Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας λοιπὸν τὸ ἐπιρρίνιον δὲν δύναται νὰ τίθεται εἰς τὸ κέντρον τῆς ῥαφῆς, διότι θὰ περιελάμβανεν εἰς τὴν ῥῖνα κατὰ τὰς καταμετρήσεις πολὺ πλέον τοῦ πραγματικῶς αὐτῇ ἀνήκοντος. Ἀναφέρομεν ὡς παράδειγμα ὑψηλῆς θέσεως τῆς μετωπορρινικῆς ῥαφῆς τὸ κρανίον ὑπ' ἀριθ. συλ. 38 Ἀθηνῶν ἀρχαίων, τὸ κρανίον Ἐρετρίας ὑπ' ἀρ. συλ. 15 κλπ.

Ἀλλὰ τὸ ἐπιρρίνιον παριστᾷ κύριον σημεῖον μετρήσεως τῶν διαστάσεων τῆς ὀστεΐνης καὶ τῆς ὅλης ῥινὸς (ὕψους, μήκους κλπ.) καὶ ὁ ἀκριβὴς καθορισμὸς τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐνέχει πρακτικὴν σημασίαν διὰ τὸν ἀναλαμβάνοντα ἀνθρωπολογικὰς καταμετρήσεις. Ὡς καὶ ὁ Martin λέγει «τὸ ὕψος τῆς ῥινὸς ἐπηρεάζεται ὑπὸ διαφόρων δευτερευόντων αἰτίων, ἐκ τοῦ μήκους τῆς ῥινικῆς ἀποφύσεως τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ, τοῦ σχήματος τῆς ῥινομετωπικῆς ῥαφῆς, τοῦ κοιλώματος τῆς ῥίζης τῆς ῥινός.... καὶ τοῦ κάτω χείλους τοῦ ἀπιοειδοῦς τρήματος». Καὶ αἱ ἐπιδράσεις αὗται δὲν χρησιμεύουσι βέβαια πρὸς ἐναρμόνισιν τῶν πορισμάτων τῶν διαφόρων στατιστικῶν. Εἰς τοιαύτας ταλαντεύσεις ὑποκείμεναι ἀνατομικαὶ θέσεις δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποτελῶσιν ἀσφαλῆ σημεῖα πρὸς μέτρησιν ὡρισμένου ὀργάνου.

Νομίζομεν ὅτι τὸ ἀνώτερον τοῦτο ὅριον μετρήσεως οὐ μόνον τῶν διαστάσεων τῆς ῥινός, ἀλλὰ καὶ σπουδαιοτέρων ἄλλων, θὰ ἦτο πολὺ προτιμότερον νὰ εἶνε, ὡς πλεῖστα ἄλλα ἄλλως τε ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ,

κατὰ κανόνα συμβατικὸν σημεῖον καὶ οὐχὶ ἀνατομικόν. Καὶ ὡς τοιοῦτον δύναται νὰ λαμβάνηται τὸ *βαθύτερον σημεῖον τοῦ κοιλώματος τῆς ῥίζης τῆς ῥινός, τὸ κείμενον ἐπὶ τοῦ μέσου ὀβελιαίου ἐπιπέδου,* ἀνεξαρτήτως τῶν ῥαφῶν καὶ τοῦ ὀστοῦ, εἰς ὃ ἤθελε τυχὸν ἀνήκει, εἴτε ῥινικὸν εἶνε τοῦτο εἴτε μετωπιαῖον εἴτε καὶ ἄνω γνάθος ἐπὶ παραλλαγῶν. (Ἐπὶ πλατέος κοιλώματος λαμβάνομεν τὸ ἀνώτερον σημεῖον αὐτοῦ). Προσδιορίζεται δ᾽ εὐχερῶς καὶ ἀκριβῶς, τοῦ κρανίου παρατηρουμένου ἐκ τῶν πλαγίων. Καὶ εἰς τὰς πλείστας μὲν τῶν περιπτώσεων τὸ οὑτωσὶ καθοριζόμενον ἐπιρρίνιον συμπίπτει ἄλλως τε μὲ τὸ κέντρον τῆς ῥαφῆς, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ κρανία, ἐφ' ὧν οὐδεμίαν πρὸς ταύτην ἔχει σχέσιν εὑρισκόμενον συνήθως μὲν ἐπὶ τῶν ῥινικῶν, σπανιώτερον ἐπὶ τοῦ μετωπιαίου κλπ. Μέρος ἐπομένως τῶν ῥινικῶν ὀσταρίων δὲν ὑπολογίζεται ἐνίοτε εἰς τὰς διαμέτρους τῆς ῥινός. Τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν ἔχει σημασίαν, ἀφοῦ εἰς ἄλλας περιπτώσεις ὑπολογίζεται εἰς τὴν ῥῖνα τὸ μετωπιαῖον, ὡς εἴδομεν.

Γνωρίζομεν ἄλλως τε ὅτι δὲν εἶνε τὰ ὀστάρια, τὰ καλούμενα μὲν ῥινικά, ἐλάχιστα δὲ πάντων εἰς τὸν σκελετὸν αὐτῆς συμβάλλοντα, ἅτινα ὁρίζουν τὴν ῥῖνα, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν συμβαλλομένων ὀστῶν. Ἐὰν ἐξετάσωμεν μάλιστα τὸ μικρὸν τμῆμα τῶν ῥινικῶν, τὸ ἐπί τινων περιπτώσεων ἀφιέμενον οὕτως ὕπερθεν τοῦ συμβατικοῦ ἐπιρρινίου, θὰ ἴδωμεν ὅτι τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ κυρίως ῥῖνα. Δὲν κλείει τουτέστιν ἔμπροσθεν τὴν κοιλότητα τῆς ῥινός, ἀλλ᾽ ἀνήκει πραγματικῶς εἰς τὸ μέτωπον ἐπικαθήμενον ἐπὶ τῆς τραχείας προσθίας ἐπιφανείας τῆς ἀκάνθης. Δὲν πρόκειται ἐπομένως ἐνταῦθα οὐδὲ κἂν περὶ ῥινός, περὶ προσωπικοῦ δηλαδὴ κρανίου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ τοιούτου. Καὶ τοῦτο καλῶς παρετηρήσαμεν καὶ ἐπὶ πλείστων μὲν ἄλλων κρανίων, ἰδίᾳ δ' ὅμως ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. συλ. 1 Αὐστραλίας, φέροντος τὴν γνωστὴν βαθεῖαν εἰσοχὴν τῆς ῥίζης καὶ τῆς ῥάχεως τῆς ῥινὸς (χαμηλὴν ῥῖνα, nez retroussé κλπ.). Τοποθετοῦντες ἐπὶ τοῦ κρανίου τούτου τὸ ἐπιρρίνιον εἰς τὸ ὑψηλότερον σημεῖον τοῦ κοιλώματος ἀφίνομεν πράγματι περὶ τὰ 5 χιλιοστ. τῶν ῥινικῶν ὀστῶν ἐκτὸς τῆς ῥινός. Ἔσωθεν ὅμως ἐξετάζοντες βλέπομεν τὴν ὀροφὴν τῆς κοιλότητος τῆς ῥινὸς (τοὐτέστι τὸ τετρημένον πέταλον τοῦ ἠθμοειδοῦς) εἰς τὸ ἀντίστοιχον περίπου ὕψος τοῦ ἐπιρρινίου. Δεδομένου ἐπομένως ὅτι, ὅταν λέγωμεν ῥίς, ἐννοοῦμεν τὰς κοιλότητας τῆς ῥινός, καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης θεωροῦμεν ἀκριβέστερον τὸν καθορισμὸν τοῦ προκειμένου σημείου μετρήσεως εἰς τὴν ῥίζαν τῆς ῥινός.

Πλὴν τούτων καὶ δι' ἄλλον ἐπίσης σπουδαῖον λόγον προτιμοτέρα ἡ τοιαύτη τοποθέτησις τοῦ ἐπιρρινίου· τὴν ἐπίτευξιν δηλαδὴ κοινοῦ ση-

μείου μετρήσεως ἐπί τε τοῦ γυμνοῦ κρανίου καὶ τῆς κεφαλῆς ἐπενδεδυμένης ὑπὸ τῶν μαλακῶν μορίων αὐτῆς.

Πλεῖστοι συγγραφεῖς καὶ σήμερον ἔτι ὡς ἐκ τῆς δυσχερείας βεβαίως τοῦ διὰ ψηλαφήσεως ἀσφαλοῦς καθορισμοῦ τοῦ ἀνατομικοῦ σημείου ἀναγκαστικῶς χρησιμοποιοῦσι τὸ βαθύτερον σημεῖον τῆς ῥίζης ἐπὶ τῆς κεφαλομετρικῆς πρὸς λῆψιν τῶν διαμέτρων, ἐνῷ ἐπὶ τοῦ κρανίου λαμβάνουσι τὴν ῥαφὴν ὡς βάσιν (Topinard).[1] Ἡ δυσχέρεια τῆς ἀνευρέσεως τῆς μετωπορρινικῆς ῥαφῆς καὶ ὑπὸ τῶν ἀνατομικῶς μεμορφωμένων καὶ ἡ ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀσφαλείας φανταζόμεθα πόσον αὐξάνουσι, προκειμένου περὶ προσώπων μὴ ἀνατομικῶς μεμορφωμένων (μελῶν ἀποστολῶν κλπ.), ἅτινα δέον νὰ ἔχωσιν ἀνὰ χεῖρας σαφῆ καὶ κοινῆς ἀντιλήψεως σημεῖα. Ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἐπιμένομεν ἰδιαιτέρως, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, δὲν εἶνε τὰ πρόσωπα ταῦτα, ἅτινα παρέσχον εἰς τὰς ἀνθρωπολογικὰς ἐπιστήμας τὰς μικροτέρας ὑπηρεσίας.

Ἡ δυσχέρεια αὐτη καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ μόνον τοῦ Martin. Οὗτος, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, φερούσης τὰ μαλακὰ μόρια, τοποθετεῖ τὸ «nasion» εἰς «τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς ὅπερ τέμνεται ὑπὸ τοῦ μέσου ὀβελιαίου ἐπιπέδου. Ἡ ῥίζα τῆς ῥινός, δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν πλέον βεβυθισμένην θέσιν τῆς ῥάχεως τῆς ῥινός, ἥτις εὑρίσκεται συνήθως εἰς τὸ ἄνω μέρος τῶν ῥινικῶν ὀστῶν, ἀλλὰ εἰς τὴν ῥινομετωπικὴν ῥαφήν, ἧς ἡ διαδρομὴ μετά τινα ἄσκησιν παρὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ συνδετικοῦ ἱστοῦ τῆς ῥαφῆς (Nahtgewebes) καὶ τοῦ συνήθως λεπτοῦ πυραμιδοειδοῦς μυὸς (καθελκτῆρος μυὸς τοῦ μεσοφρύου κατὰ τὸν H. Virchow) καὶ ἐπὶ τοῦ ζῶντος δύναται νὰ ὁρισθῇ. Κάλλιον εὑρίσκομεν τὸ σημεῖον, ἐὰν θέτοντες τὴν δεξιὰν χεῖρα ἠπίως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ καταμετρηθησομένου ἀτόμου κινῶμεν τὸ πλάγιον χεῖλος τοῦ ἄκρου τοῦ ἀντίχειρος ἐπὶ τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω πιέζοντες ἐλαφρῶς τὸ δέρμα. Σημειωθήτω ὅτι τὸ «nasion» ἀντιστοιχεῖ κατὰ κανόνα εἰς τὸ ὕψος τῶν κεντρικῶν ἄκρων τῶν τριχῶν τῶν ὀφρύων, συνήθως εἰς τὸ κατώτερον χεῖλος αὐτῶν, οὐχὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς σχισμῆς τῶν βλεφάρων. Ὑπό τινων συγγραφέων κακῶς σημειοῦται ὡς ῥίζα τῆς ῥινὸς ἡ βαθύτερον κειμένη θέσις τῆς ῥινός».

Καὶ ὑπάρχουν μὲν περιπτώσεις, ἐν αἷς διὰ τῆς ψηλαφήσεως πράγματι εὑρίσκομεν σαφέστατα τὴν ῥαφήν, σπανιώτερον μάλιστα ἡμεῖς ᾐσθάνθημεν καὶ προπέτειάν τινα τοῦ χείλους τοῦ μετωπιαίου ὀστοῦ πρὸς τὰ πρόσω. Κατὰ κανόνα ὅμως ἐκ τῆς μικρᾶς ἡμῶν τοὐλάχιστον πείρας ἀντελήφθημεν τὴν δυσχέρειαν τοῦ ἀσφαλοῦς καθορισμοῦ τῆς θέσεως

[1]) *Topinard*. Anthropologie.

ταύτης διὰ μέσου τῶν μαλακῶν μορίων καὶ κατὰ τὰς ἀνωτέρω ὑποδείξεις.

Τοῦ καθορισμοῦ αὐτῆς ὄντος πάντως ἀβεβαίου, ἀλλὰ κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν καὶ διὰ τὴν ἀστάθειαν αὐτῆς ταύτης τῆς ῥαφῆς κυρίως, ὅπως ἀνεπτύξαμεν ἤδη προκειμένου περὶ τοῦ γυμνοῦ κρανίου, μὴ δυνάμενοι, ὡς ἔδει ἄλλως τε γενικῶς ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ, νὰ ἔχωμεν καὶ ἐνταῦθα ἀνατομικῶς καθωρισμένον σημεῖον μετρήσεως νομίζομεν προτιμότερον νὰ ἔχωμεν τοὐλάχιστον σαφές, εὔληπτον παρ' οἱουδήποτε καὶ ἀμετάβλητον συμβατικὸν τοιοῦτο, κοινὸν ἔν τε τῇ κρανιομετρικῇ καὶ τῇ κεφαλομετρικῇ.

'Αποκλίνομεν λοιπὸν πρὸς τοὺς τοποθετοῦντας τὴν ῥίζαν τῆς ῥινὸς καὶ ἑπομένως καὶ τὸ ἐπιρρίνιον εἰς τὸ βαθύτερον σημεῖον τοῦ κοιλώματος τῆς μετωπορρινικῆς χώρας (Broca[1] κλπ.), οὐ μόνον ὅμως ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ κρανίου γενικῶς.

Καὶ ταῦτα, ἐπαναλαμβάνομεν, προκειμένου νὰ καθορίσωμεν σημεῖον μετρήσεως, ἔχον σχέσιν τινὰ ὁπωσδήποτε μὲ τὴν πραγματικὴν κοιλότητα τῆς ῥινός. Ἄλλως ἡ μόνη λύσις θὰ ἦτο νὰ θέσωμεν ὡς ἀνώτατον ὅριον τῆς ῥινὸς συμφώνως πρὸς τὴν πρώτην ἐκ τῆς ἐπισκοπήσεως ἐντύπωσιν, ἣν λαμβάνομεν, τὸ ὑπὸ τοῦ μέσου ὀβελιαίου ἐπιπέδου τεμνόμενον κέντρον νοητῆς γραμμῆς ἑνούσης τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τῶν ἄνω κογχικῶν χειλέων, ἤτοι τὸ κρανιομετρικὸν σημεῖον «ὑπερκόγχιον» (supraorbitale), καταργουμένου τοῦ ἐπιρρινίου (Εἰκ.).

Διότι τοιαύτη εἶνε ἡ ἐντύπωσις, ἣν λαμβάνομεν παρατηροῦντες ἄτομόν τι· ὅτι ὁλόκληρον τὸ «μεσοκογχικὸν διάφραγμα», δηλαδὴ ὅ,τι εἶνε κάτωθεν τῶν ἄνω κογχικῶν χειλέων, εἶνε ῥίς. 'Αλλὰ τοῦτο, ὡς γνωστόν, δὲν εἶνε πάντοτε ἀκριβὲς ἀνατομικῶς.

Νομίζομεν ὅτι τὸ οὕτω πως συμβατικῶς ὁριζόμενον ἐπιρρίνιον δίδει εἰς ἡμᾶς σημεῖον κοινῆς συνεννοήσεως οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀσφαλὲς τοῦ ἀνατομικοῦ. Θὰ δυνάμεθα δὲ νὰ τὸ χρησιμοποιήσωμεν καὶ εἰς συγκριτικὰς ἀνατομικὰς μελέτας ἐπὶ τῶν λοιπῶν πρωτευόντων, ἀφοῦ καὶ ἐπὶ τῶν πιθήκων ἐν τῇ συγκριτικῇ ἀνατομικῇ ὡς ἐπιρρίνιον δὲν λαμβάνεται ἀνατομικόν, ἀλλὰ σημεῖον ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ κοίλωμα τῆς ῥίζης τῆς ῥινὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀνθρωποειδῶν. Εἰς τοὺς τελευταίους (π.χ. τῷ Γορίλλᾳ) εἴδομεν ἐν τῷ Ζῳολογικῷ Μουσείῳ ὅτι τὰ μικρὰ ῥινικὰ ὀστάρια ἄρχονται ἀκριβῶς ἐκ τοῦ κοιλώματος. Παρετηρήσαμεν δὲ τοὐναντίον ἐπὶ ἄλλων κρανίων πιθήκων ὅτι, ἐὰν ἐπρόκειτο

---

[1]) *Broca*, Instructions générales etc. 1879.

νὰ λάβωμεν ὡς σημεῖον τὸ ἀνώτατον ἄκρον τῶν ῥινικῶν ὀστῶν (τῆς μετωπορρινικῆς ῥαφῆς), θὰ περιελαμβάνομεν εἰς τὴν ῥῖνα καὶ μέρος τοῦ μετώπου. ["Αν καὶ μὴ ἀμέσως σχετιζόμενον σημειοῦμεν ὅτι ἐπὶ τῶν κρανίων τῶν θηλαστικῶν λαμβάνεται τοὐναντίον ὡς ἐπιρρίνιον «ἡ μετωπικὴ ἀπόφυσις τοῦ ῥινικοῦ» κατὰ τὸν Hue, δηλαδὴ ἡ μετωπορρινικὴ ῥαφή].

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελίδες

ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ ΓΕΩΡΓ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Γλωσσολογίας.
Γλωσσολογικαὶ καὶ Λεξικογραφικαὶ ἔρευναι .... 1 – 18

ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚ., τακτ. καθ. τῆς Φιλοσοφίας καὶ Παιδαγωγικῆς.
Αἱ μέθοδοι τῆς Ἐπιστημονικῆς Παιδαγωγικῆς Ἐρεύνης ... 19 – 49

ΛΙΒΑΔΑ ΜΙΧ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Δικονομικοῦ Δικαίου.
Παρατηρήσεις εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς Νομικὴν γλῶσσαν ...... 51 – 99

ΡΑΛΛΗ ΚΩΝΣΤ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου.
Περὶ τῆς τῶν Μοναστηριακῶν συμβουλίων καταστάσεως κατὰ τὸ δίκαιον τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας .... 101 – 151

ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ Α., τακτ. καθ. τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας καὶ Στατιστικῆς.
Τὰ πανεπιστήμια Κωνσταντινουπόλεως καὶ αἱ χάριν αὐτῶν δημόσιαι δαπάναι .... 153 – 167

ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ ΤΙΜ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου.
Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἀπάντησις εἰς τὰς «Φιλοσοφικὰς ἐπιστάσεις» .... 169 – 205

ΡΕΜΟΥΝΔΟΥ ΓΕΩΡΓ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀνωτέρας Ἀναλύσεως.
Ἔρευναι διὰ τὴν αὔξησιν τῆς ἀκριβείας ἐξαγομένων παρατηρήσεων .... 207 – 213

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡΥΣ., τακτ. καθηγ. τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.
Αἱ Ἐπαρχίαι τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους .... 215 – 236

ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΥ ΣΠΥΡ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἰατρικῆς Κλινικῆς.
Ἔρευναι καὶ κρίσεις ἐπὶ τῆς αἰτιολογικῆς καὶ παθογενεσιακῆς ἀντιλήψεως τῆς γρίππης .... 237 – 251

ΧΑΤΖΙΔΑΚΗ ΝΙΚΟΛ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Φυσικομαθηματικῆς.
Συμβολαὶ εἰς τὴν ἀπειροστικὴν Γεωμετρίαν .... 253 – 256

ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ Π., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας.
Περὶ τῆς ἑρμηνείας καὶ τοῦ ἐτύμου τῆς ἐπωνυμίας Τσιμισκῆς .... 257 – 261

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΝΕΙΛ., τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Γεωμετρίας.
Περὶ τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος .... 263 – 298

ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ ΜΙΧ., ὑφηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Χυμίας.
Ὁ «Φυσιολόγος» καὶ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀποκρύφους ἐπιστήμας .... 299 – 314

ΚΟΥΜΑΡΗ ΙΩΑΝ., διευθυντοῦ τοῦ Ἀνθρωπολογικοῦ Μουσείου.
Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς μετωπορρινικῆς χώρας .... 315 – 326